๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

สทฺทนีติปฺปกรณํ

ธาตุมาลา

๑๕. สรวคฺคปญฺจกนฺติก สุทฺธสฺสรธาตุ

อิโต ปรํ ตุ สรโต, กการนฺตาทิเภทโต;
ธาตุโย ธาตุนิปฺผนฺน-รูปานิ วิวิธานิ จ๚

สาฎฺฐกเถ ปิฎกมฺหิ, ชินปาเฐ ยถาพลํ;
นยํ อุปปริกฺขิตฺวา, สมาเสน กเถสฺส’หํ๚

อิ คติยํ๚ เยสํ ธาตูนํ คติอตฺโถ, พุทฺธิปิ เตสํ อตฺโถ๚ ปวตฺติปาปุณานิปิ๚ ตตฺร คมนํ ทุวิธํ กายคมนํ ญาณคมนญฺจ๚ เตสุ **กายคมนํ** นาม อิริยาปถคมนํ, **ญาณคมนํ** นาม ญาณุปฺปตฺติ, ตสฺมา ปโยคานุรูเปน ‘‘คจฺฉตี’’ติ ปทสฺส ‘‘ชานาตี’’ติปิ อตฺโถ ภวติ, ‘‘ปวตฺตตี’’ติปิ อตฺโถ ภวติ, ‘‘ปาปุณาตี’’ติปิ อตฺโถ ภวติ, อิริยาปถคมเนน คจฺฉตีติปิ อตฺโถ ภวติ, ญาณคมเนน คจฺฉตีติปิ อตฺโถ ภวติ๚ ตถา หิ ‘‘สีฆํ คจฺฉตี’’ติอาทีสุ อิริยาปถคมนํ ‘‘คมน’’นฺติ วุจฺจติ๚ สุนฺทรํ นิพฺพานํ คโต๚ ‘‘คติมา’’ติอาทีสุ ปน ญาณคมนํ๚ เอวํ สเพฺพสมฺปิ คตฺยตฺถานํ ธาตูนํ ยถาปโยคํ อตฺโถ คเหตโพฺพ๚

ตสฺสิมานิ รูปานิ ภวนฺติ – อิติ, เอติ, อุเทติ๚ การิเต ‘‘อุทายตี’’ติ รูปํ ภวติ๚ อุฎฺฐาเปตีติ หิ อตฺโถ, ทุกาโร อาคโม๚ อุเปติ, สมุเปติ, เวติ, อเปติ, อเวติ, อเนฺวติ, สเมติ, อภิสเมติ, สมโย, อภิสมโย, อีหิ, อุหิ, เอโกทิ, ปณฺฑิโต, อิโต, อุทิโต, อุเปโต, สมุเปโต, อนฺวิโต, อเปโต, สเมโต, เอตโพฺพ, ปเจฺจตโพฺพ, ปฏิยมาโน, ปฏิโจฺจ, เอโนฺต, อธิเปฺปโต, อธิปฺปาโย, ปจฺจโย, อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิ๚ ‘‘อิตา, อิต’’นฺติอาทินา ยถารหํ อิตฺถินปุํสกวเสนปิ๚ ปเจฺจตุํ, อุเปตุํ, สมุเปตุํ, อเนฺวตุํ, สเมตุํ, อภิสเมตุํ, อิจฺจ, ปฏิจฺจ, สเมจฺจ, อภิสเมจฺจ, อเปจฺจ, อุเปจฺจ, ปฏิมุขํ อิตฺวา, อิตฺวาน, อุเปตฺวา, อุเปตฺวาน, อุเปตุน, อญฺญานิปิ พุทฺธวจนานุรูปโต โยเชตพฺพานิ๚

อิติอิติ กฺริยาสโทฺท, สุตฺตเนฺตสุ น ทิสฺสติ;
อิทเมตฺถ น วตฺตพฺพํ, ทสฺสนาเยว เม รุโต๚

‘‘อิตายํ โกธรูเปน’’, อิติ ปาฬิ หิ ทิสฺสติ;
องฺคุตฺตรนิกายมฺหิ, มุนินาหจฺจ ภาสิตา;

วุตฺตเญฺหตํ ภควตา **องฺคุตฺตรนิกาเย** โกธํ นินฺทเนฺตน –

‘‘อิตายํ โกธรูเปน, มจฺจุเวโส คุหาสโย;
ตํ ทเมน สมุจฺฉินฺท, ปญฺญาวีริเยน ทิฏฺฐิยา’’ติ๚

ตตฺร **อิตาย**นฺติ อิติ อยนฺติ เฉโทฯ **อิติ**อิติ จ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ สุตฺตปทโตฺถ – โย โทโส โลเก ‘‘โกโธ’’ติ โลกิยมหาชเนน วุจฺจติ, นายํ อตฺถโต โกโธติ วตฺตโพฺพฯ กินฺติ ปน วตฺตโพฺพ, เอโส หิ สรีรสงฺขาตคุหาสโย มจฺจุราชา เอว โกธวเสน ปมทฺทโนฺต สตฺตสนฺตาเน คจฺฉตีติ วตฺตโพฺพฯ ตํ เอวรูปํ ‘‘มจฺจุราชา’’ติ วตฺตพฺพํ พหุโน ชนสฺส อนตฺถกรํ โกธํ หิตกาโม ทเมน ปญฺญาย วีริเยน ทิฎฺฐิยา จ ฉิเนฺทยฺยาติฯ

เอตีติ อิมสฺส ปน อาคจฺฉตีติ อโตฺถฯ ‘‘เอตี’’ติ เอตฺถ หิ **อา**อุปสโคฺค สนฺธิกิเจฺจน ปฎิจฺฉนฺนตฺตา น ปากโฎ วลาหกาวตฺถริโต ปุณฺณจโนฺท วิยฯ ตถา หิ เอตฺถ อา อิติ เอตีติ สนฺธิวิโคฺคโห ภวติ, **อา**การสฺส จ **อิ**กาเรน ปเรน สทฺธิํเยว **เอ**การาเทโสฯ ตสฺมา ‘‘อยํ โส สารถี เอติฯ เอตุ เวสฺสนฺตโร ราชา’’ติอาทีสุ ‘‘อาคจฺฉติ, อาคจฺฉตู’’ติอาทินา อโตฺถ กเถตโพฺพฯ พฺยากรณสเตฺถปิ หิ อา อิติ เอตีติ สนฺธิวิโคฺคโห ทิสฺสติ, ตสฺมา อยมฺปิ นีติ สาธุกํ มนสิกาตพฺพาฯ อถ วา **อิตี**ติ รสฺสวเสน วุตฺตํ ปทํ คมนํ โพเธติ, **เอตี**ติ วุทฺธิวเสน วุตฺตํ ปน ยถาปโยคํ อาคมนาทีนิฯ มตฺตาวเสนปิ หิ ปทานิ สวิเสสตฺถานิ ภวนฺติฯ ตํ ยถา? สาสเน ปพฺพชิโต, รฎฺฐา ปพฺพาชิโตติฯ สโฌญฺญคาสโฌญฺญควเสนปิ, ตํ ยถา? คามา นิคฺคจฺฉติฯ ยสํ โปโส นิคจฺฉติ, ตสฺมา อยมฺปิ นีติ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพาฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

อิ คติยนฺติ กถิตา, ธาตุ วุทฺธิํ คตา ยทา;
ตทา อาคมนตฺถสฺส, วาจิกา ปายโต วสาฯ

อิริยาปถตฺถโต เห-สา นิจฺจาคมวาจิกา;
‘‘อยํ โส สารถี เอติ’’, อิจฺจาเทตฺถ นิทสฺสนํฯ

อนิริยาปถเตฺถน , วตฺตเน คมเนปิ จ;
อาคมเน จ โหตีติ, ธีมา ลเกฺขยฺย ตํ ยถาฯ

‘‘ปฎิจฺจ ผลเมตี’’ติ, เอวมาทีสุ วตฺตเน;
วุทฺธิปฺปตฺตา อิการวฺหา, เอสา ธาตุ ปวตฺตติฯ

‘‘อตฺถเมนฺตมฺหิ สูริเย, วาฬา’’ อิจฺจาทีสุ ปน;
คเต, ‘‘เอตีติ อิตี’’ติ-อาทิสฺวาคมเน สิยาฯ

ตถา หิ อีตีติ อนตฺถาย เอติ อาคจฺฉตีติ อีติ, อุปทฺทโว, อิติ อาคมนโตฺถ คเหตโพฺพฯ อาห จ **สุตฺตนิปาตฎฺฐกถายํ** ‘‘เอตีติ อีติ, อาคนฺตุกานํ อกุสลภาคีนํ พฺยสนเหตูนํ เอตํ อธิวจน’’นฺติฯ

อิทานิ ยถารหํ นิปาตาขฺยาตนามิกปริยาปนฺนานํ **อิติอิโต** สทฺทานมตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต – ตตฺถ **อิติ**สโทฺท เหตุปริสมาปนาทิปทตฺถ วิปริยาย ปการาวธารณ นิทสฺสนาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา เหส ‘‘รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจตี’’ติอาทีสุ เหตุอเตฺถ ทิสฺสติฯ ‘‘ตสฺมาติห เม ภิกฺขเว ธมฺมทายาทา ภวถ, มา อามิสทายาทาฯ อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปา, กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ, โน อามิสทายาทา’’ติอาทีสุ ปริสมาปเนฯ ‘‘อิติ วา อิติ เอวรูปา วิสูกทสฺสนา ปฎิวิรโต’’ติอาทีสุ อาทิอโตฺถฯ ‘‘มาคณฺฑิโยติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนมภิลาโป’’ติอาทีสุ ปทตฺถวิปริยาเยฯ ‘‘อิติ โข ภิกฺขเว สปฺปฎิภโย พาโล, อปฺปฎิภโย ปณฺฑิโตฯ สอุปทฺทโว

พาโล, อนุปทฺทโว ปณฺฑิโตฯ สอุปสโคฺค พาโล, อนุปสโคฺค ปณฺฑิโต’’ติอาทีสุ ปการโรฯ “อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ ปุฏฺเฐน สตา อานนฺท อตฺถีติสฺส วจนียํฯ กึ ปจฺจยา ชรา มรณนฺติ อิติ เจ วเทยฺย, ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิจฺจสฺส วจนีย’’นฺติอาทีสุ อวธารเณฯ “อตฺถีติ โข กจฺจาน อยเมโก อโนฺต, นตฺถีติ โข กจฺจาน อยํ ทุติโย อโนฺต’’ติอาทีสุ นิ ทสฺสเนฯ นิปาตวเสเนว เต ปโยคา คเหตพฺพาฯ “อิตายํ โกธรูเปนา’’ติ เอตฺถ ปน อาขฺยาตว เสน คมเน **อิติ**สโทฺท ทิสฺสติฯ อยเมวโตฺถ อิธาธิเปฺปโต, นิปาตโตฺถ ปน น อิจฺฉิตโพฺพ, วิญฺญูนํ อตฺถคฺคหเณ โกสลฺลุปฺปาทนตฺถํ เกวลํ อตฺถุทฺธารวเสน อาคโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิตโร ปน –

คตฺยเตฺถ จิมสทฺทเตฺถ, **อิโต**สโทฺท ปวตฺตติ;
อนฺวิโต’’ติ หิ คตฺยเตฺถ, ปจฺจตฺตวจนํ ภเวฯ

อิมสทฺทสฺส อตฺถมฺหิ, นิสฺสกฺกวจนํ ภเว;
“อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา’’, อิติอาทีสุ ปาฬิสุฯ

คตฺยโตฺถ อิจฺฉิโต เอตฺถ, อิตรโตฺถ น อิจฺฉิโต;
อตฺถุทฺธารวสา วุโตฺต, โกสลฺลตฺถาย วิญฺญุนํฯ

อิธ ปน **สมย**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ สนิพฺพจนํ วตฺตพฺพมฺปิ อวตฺวา อุปริ **อย**ธาตุวิสเยเยว วกฺขาม **อิ เอ อย**ธาตุวเสน ติธาตุมยตฺตา **สมย**สทฺทสฺสฯ ตตฺร **อิตี**ติ **อิ**การาน นฺตรตฺยนฺตปทสฺส จ “เอติ, อุเทตี’’ติอาทีนญฺจ **เอ**การานนฺตร**ตฺยน**ฺตปทานํ อเญฺญสญฺจ เอวรู ปานํ ปทมาลา ยถารหํ เยภุเยฺยน อตฺตโนปทานิ วเชฺชตฺวา โยเชตพฺพาฯ อีทิเสสุ หิ ฐาเนสุ ทุกฺกรา กฺริยาปทมาลาฯ ยสฺมา ปน อิมสฺมิํ ปกรเณ สุกรา จ ทุกฺกรา จ **ตฺยน**ฺตปทมาลา ชานิต พฺพา , ตสฺมา **ภูวาทิ**คณาทีสุ อฏฺฐสุ คเณสุ วิหิเตหิ ฉนฺนวุติยา วจเนหิ สพฺพสาธารณํ อสพฺพ สาธารณญฺจ ปทมาลานยํ พฺรูม –

อการานนฺตรตฺยนฺต-ปทานํ ปนฺติโย พุโธ;
ภวติ รุนฺธตาทีนํ, โยเช สพฺพตฺถ สพฺพถาฯ

อิติ เอตี’’ติ เจเตสํ, ปทานํ ปน ปนฺติโย;
สุทฺธสฺสรปุพฺพกานํ, โยเช วิญฺญู ยถารหํฯ

อาการานนฺตร**ตฺยน**ฺต-ปทานญฺจาปิ ปนฺติโย;
“ยาติ สุณาติ อสฺนา-ติ’’ อิจฺจาทีนํ ยถารหํฯ

อิวณฺณานนฺตรตฺยนฺต-ปทานมปิ ปาฬิโย;
โยเช “รุนฺธิติ รุนฺธีติ’’-อิจฺจาทีนํ ยถารหํฯ

อุการานนฺตร**ตฺยน**ฺต-**สฺติ**อิติ ปทสฺส จ;
เปรณเตฺถ ปวตฺตสฺส, โยเช มาลํ ยถารหํฯ

เอการานนฺตร**ตฺยน**ฺต-ปทานมฺปิ ยถารหํ;
“เชติ รุเนฺธติ กาเรติ, การาเปตี’’ติอาทีนํฯ

โอการานุตร**ตฺย**นฺต-ปทานมฺปิ ปทกฺกเม;
‘‘กโรติ โภติ โหตี’’ติ-อาทีนํ ยุตฺติโตวเท;

อิเจฺจวํ สตฺตธา วุโตฺต, ปทมาลานโย มยา;
อิโต มุโตฺต นโย นาม, นตฺถิ โกจิ กฺริยาปเทฯ

‘‘อาทเตฺต กุรุเต เปเต’’, อิจฺจาทิ นยทสฺสนา;
ยถารหํ ยุตฺติโตติ, วจนํ เอตฺถ ภาสิตํฯ

อิทานิ อิการานุตรตฺยนฺตปทสฺส กโม วุจฺจเต – อิติ, อินฺติฯ อิสิ, อิถฯ อิมิ, อิมฯ อปริปุโณฺณ วตฺตมานานโยฯ อิตุ, อินฺตุฯ อิหิ, อิถฯ อิมิ, อิมฯ อปริปุโณฺณ ปญฺจมีนโยฯ เอตฺถ จ อิเมสํ ทฺวินฺนํ สาสนานุรูปภาววสฺส อิมานิ สาธกปทานิ ‘‘เวติ, อเปติ, อเนฺวตี’’ติฯ ตตฺถ วิ อิติ **เวติ**ฯ วิคจฺฉตีติ อโตฺถ, **อิติ**สโทฺท เหตฺถ คมนํ โพเธติฯ ตถา อป อิติ **อเปติ**ฯ อปคจฺฉตีติ อโตฺถฯ อนุ อิติ **อเนฺวติ**ฯ อนุคจฺฉตีติ อโตฺถฯ ครู ปน อนุ เอติ **อเนฺวตี**ติ วทนฺติฯ ตํ –

‘‘ยถา อารญฺญกํ นาคํ, ทนฺติํ อเนฺวติ หตฺถินี;
เชสฺสนฺตํ คิริทุเคฺคสุ, สเมสุ วิสเมสุ จ;
เอวํ ตํ อนุคจฺฉามิ, ปุเตฺต อาทาย ปจฺฉโต’’ติฯ

อิมาย ปาฬิยา น สเมติ ‘‘เชสฺสนฺตํ อเนฺวตี’’ติ วจนโต ‘‘อนุคจฺฉามี’’ติ วจนโต จฯ ตถา หิ **เอติ**สโทฺท ยตฺถ เจ อิริยาปถวาจโก, ตตฺถ อาคมนํเยว โชเตติ, น คมนํ, ตสฺมา อาคมนตฺถสฺส อยุตฺติโต คมนตฺถสฺส จ ยุตฺติโต วิ อิติอาทินา เฉโท เญโยฺยฯ เอเตสญฺจ **อิติ**สทฺทวเสน กต เฉทานํ อตฺถิภาวํ ยุตฺติภาวญฺจ ‘‘อิตายํ โกธรูเปนา’’ติ ปาฬิเยว สาเธติ, ตสฺมาเยว ‘‘อนุ อิติ, อนุ อินฺติ, อนุ อิสี’’ติอาทินา ‘‘อเนฺวตี’’ติอาทีนํ เฉเท ลพฺภมานนเยน วุตฺตปฺปกาโร วตฺตมานาปญฺจมีนโย ปรสฺสปทวเสน ทสฺสิโตฯ สตฺตมีรูปาทีนิ สพฺพถา อปฺปสิทฺธานิฯ

อิมานิ ปน ภวิสฺสนฺติยา รูปานิ, สิตฺตา เต ลหุเมสฺสติฯ อิสฺสติ, อิสฺสนฺติฯ อิสฺสสิ, อิสฺสถฯ อิสฺสามิ, อิสฺสามฯ อิสฺสเต, อิสฺสเนฺตฯ อิสฺสเส, อิสฺสเวฺหฯ อิสฺสํ, อิสฺสาเมฺหฯ อสพฺพธาตุกเตฺตปิ สุทฺธสฺสรตฺตา ธาตุสฺส **อิ**การาคโม น ลพฺภติฯ ปริปุโณฺณ ภวิสฺสนฺตีนโยฯ

อถ กาลาติปตฺติยา รูปานิ ภวนฺติ, อิสฺสา, อิสฺสํสุฯ อิเสฺส, อิสฺสถฯ อิสฺสํ, อิสฺสมฺหาฯ อิสฺสถ, อิสฺสิสุฯ อิสฺสเส, อิสฺสเวฺหฯ อิสฺสํ, อิสฺสามฺหเสฯ กาลาติปตฺติภาเว จ อสพฺพธาตุกเตฺต จ สเนฺตปิ สุทฺธสฺสรตฺตา ธาตุสฺส **อ**การิการาคโม น ลพฺภติ อเนกนฺติกตฺตา วา อนุปฺปนฺนตฺตา จ **อ**การาคโม น โหติฯ ทฺวินฺนเญฺหตฺถ สุทฺธสฺสรานํ อนนฺตริกานํ เอกโตสนฺนิปาโต อนุปปตฺติฯ ปริปุโณฺณ กาลาติปตฺตินโยฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเน สาฎฺฐกเถ เตปิฎเก พุทฺธวจเน โสตูนํ ปโยคเตฺถสุ ปรมโกสลฺลชนนตฺถํ ‘‘นนุ เต สุตํ พฺราหฺมณ ภญฺญมาเน, เทวา น อิสฺสนฺติ ปุริสปรกฺกมสฺสา’’ติ ปาฬิโต นยํ คเหตฺวา วุตฺตปฺปกาเรหิ ภวิสฺสนฺติยา รูเปหิ สพฺพโส สมานานิ อสมานตฺถานิ วตฺตมานิกรูปานิ จ อีสกํ อญฺญมญฺญํ สมานานิ ภวิสฺสนฺตีกาลาติปตฺตีนํ รูปานิ จ ปกาสยิสฺสาม – วตฺตมานาวเสน ตาว ‘‘อิสฺสติ, อิสฺสนฺติฯ อิสฺสสิ, อิสฺสถา’’ติ สพฺพํ โยเชตพฺพํฯ อโตฺถ ปน ‘‘อิสฺสํ กโรตี’’ติ อาทินา วตฺตโพฺพฯ ตสฺมิํเยว อเตฺถ ภวิสฺสนฺตีวเสน ‘‘อิสฺสิสฺสติ, อิสฺสิสฺสนฺติฯ อิสฺสิสฺสสิ, อิสฺสิสฺสถา’’ติ ปริปุณฺณํ โยเชตพฺพํฯ อโตฺถ ปน ‘‘อิสฺสํ กริสฺสตี’’ติอาทินา วตฺตโพฺพฯ กาลาติ

ปตฺติวเสน ปน ‘‘อิสฺสิสฺสา, อิสฺสิสฺสํสุฯ อิสฺสิเสฺส, อิสฺสิสฺสถา’’ติ ปริปุณฺณํ โยเชตพฺพํ, อโตฺถ ปน ‘‘อิสฺสํ อกริสฺสา’’ติอาทินา วตฺตโพฺพฯ ธาตฺวนฺตรวเสน สํสนฺทนานโยยํฯ

อิทานิ เอการานนฺตรตฺยนฺตปทสฺส กโม วุจฺจเต –

เอติ, เอนฺติฯ เอสิ, เอถฯ เอมิ, เอมฯ

เอตุ, เอนฺตุฯ เอหิ, เอถฯ เอมิ, เอมฯ

> น จ อปฺปตฺวา ทุกฺขนฺตํ, วิสฺสาสํ เอยฺย ปณฺฑิโต;
> นิเวสนานิ มาเปตฺวา, เวเทหสฺส ยสสฺสิโน;
> ยทา เต ปหิณิสฺสามิ, ตทา เอยฺยาสิ ขตฺติยฯ

เอยฺย , เอยฺยุํฯ เอยฺยาสิ, เอยฺยาถฯ เอยฺยามิ, เอยฺยามฯ เอถ, เอรํฯ เอโถ, เอยฺยาโวฺหฯ เอยฺยํ, เอยฺยาเมฺหฯ

โส ปุริโส เอยฺย, เต เอยฺยุํฯ ตฺวํ เอยฺยาสิ, ตุเมฺห เอยฺยาถฯ อหํ เอยฺยามิ, มยํ เอยฺยามฯ โส ปุริโส เอถ, เต เอรํฯ ตฺวํ เอโถ, ตุเมฺห เอยฺยาโวฺหฯ อหํ เอยฺยํ, มยํ เอยฺยาเมฺหฯ

ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีรูปานิ สพฺพโส อปฺปสิทฺธานิฯ

เอสฺสติ, เอสฺสนฺติฯ เอสฺสสิ, เอสฺสถฯ เอสฺสามิ, เอสฺสามฯ เอสฺสเต, เอสฺสเนฺตฯ เอสฺสเส, เอสฺสเวฺหฯ เอสฺสํ, เอสฺสาเมฺหฯ

> สโมฺมทมานา คจฺฉนฺติ, ชาลมาทาย ปกฺขิโน;
> ยทา เต วิวทิสฺสนฺติ, ตทา เอหินฺติ เม วสํฯ

‘‘อภิโทสคโต อิทานิ เอหี’’ติ วจนทสฺสนโต อปรานิปิ ภวิสฺสนฺตีรูปานิ คเหตพฺพานิฯ

เอหิติ, เอหินฺติฯ เอหิสิ, เอหิถฯ เอหิมิ, เอหิมฯ เอหิเต, เอหิเนฺตฯ เอหิเส, เอหิเวฺหฯ เอหิสฺสํ, เอหิสฺสาเมฺหฯ

เอสฺสา, เอสฺสํสุฯ เอเสฺส, เอสฺสถฯ เอสฺสํ เอสฺสามฺหาฯ เอสฺสถ, เอสฺสิสุฯ เอสฺสเส, เอสฺสเวฺหฯ เอสฺสึ, เอสฺสามฺหเสฯ

> อถาปโรปิ **เอ**การานนฺตรตฺยนฺตปทกฺกโม ภวติ;
> อุเทติ, อุเทนฺติ; อุเทสิ, อุเทถ; อุเทมิ, อุเทมฯ

อุเทตุ, อุเทนฺตุฯ อุเทหิ, อุเทถฯ อุเทมิ, อุเทม, อุทามเสฯ

อุเทยฺย, อุเทยฺยุํฯ เสสํ เนยฺยํฯ อุทิสฺสติ, อุทิสฺสนฺติฯ เสสํ เนยฺยํฯ อุทิสฺสา, อุทิสฺสํสุฯ เสสํ เนยฺยํฯ

อิมานิ สุทฺธสฺสรธาตุรูปานิฯ

กการนฺตธาตุ

กุ สเทฺท เก จฯ โกติ, กวติ, กายติ, เอวํ กตฺตุปทานิ ภวนฺติฯ กุยฺยติ, กิยฺยติ, เอวํ กมฺมปทานิฯ กานนํ, กพฺพํ, ชาตกํ, เอวํ นามิกปทานิฯ กุตฺวา, กุตฺวาน, กวิตฺวา, กวิตฺวาน, กาวิตฺวา, กาวิตฺวาน, กายิตุํ, เอวํ อพฺยยปทานิฯ

ตตฺร **กานน**นฺติ ฐิตมชฺฌนฺหิกสมเย กวติ สทฺทํ กโรตีติ กานนํ, วนํฯ ตถา หิ –

“ฐิเต มชฺฌนฺหิเก กาเล, สนฺนิสีเวสุ ปกฺขิสุ;
สณเตว พฺรหารญฺญํ, สา รติ ปฏิภาติ ม”นฺติ

วุตฺตํฯ อถ วา โกกิลมยูราทโย กวนฺติ สทฺทายนฺติ กูชนฺติ เอตฺถาติ กานนํฯ มโนหรตาย อวสฺสํ กุยฺยติ ปณฺฑิเตหีติ **กพฺพํฯ กาวิยํฯ กาเวยฺยํ**ฯ อญฺญตฺร ปน กวีนํ อิทนฺติ **กพฺพ**นฺติ ตทฺธิตวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เกจิ ตุ **กาพฺย**นฺติ สทฺทรูปํ อิจฺฉนฺติ, น ตํ ปาวจเน ปมาณํ สกฺกฏภาสาภาวโตฯ สกฺกฏภาสาโตปิ หิ อาจริยา นยํ คณฺหนฺติฯ ชาตํ ภูตํ อตีตํ ภควโต จริยํ, ตํ กียติ กถียติ เอเตนาติ **ชาตกํ**ฯ ชาตกปาฬิ หิ อิธ “ชาตก”นฺติ วุตฺตาฯ อญฺญตฺร ปน ชาตํ เอว ชาตกนฺติ คเหตพฺพํฯ ตถา หิ **ชาตก**สโทฺท เทสนายมฺปิ วตฺตติ “อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุต ธมฺม”นฺติอาทีสุฯ ชาติยมฺปิ วตฺตติ “ชาตกํ สโมธาเนสี”ติอาทีสุฯ

ปกฺก นีจคติยํฯ นีจคมนํ นาม หีนคมนํ หีนปฺปวตฺติ วาฯ **นีจ**สโทฺท หิ หีนวาจโก “นีเจกุเล ปจฺจาชาโต”ติ เอตฺถ วิยฯ ปกฺกติ กฺริยาปทเมตฺถ ทิสฺสติ, น นามิกปทํฯ ยตฺถ ยตฺถ นามิกปทํ น ทิสฺสติ, ตตฺถ ตตฺถ นามิกปทํ อุปปริกฺขิตฺวา คเหตพฺพํฯ กฺริยาปทเมว หิ ทุทฺทสํ, กฺริยาปเท วิชฺชมาเน นามิกปทํ นตฺถีติ น วตฺตพฺพํ, ตสฺมา อนฺตมโส “ปกฺกนํ, ตกนํ” อิเจฺจวมาทีนิ ภาววาจกานิ นามิกปทานิ สพฺพาสุ ธาตูสุ ยถารหํ ลพฺภนฺตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ตก หสเนฯ หสนํ หาโสฯ ตกติฯ

ตกิ กิจฺฉชีวเนฯ กิจฺฉชีวนํ กสิรชีวนํฯ ตงฺกติฯ อาตงฺกติฯ อาตโงฺกฯ **อาตโงฺก**ติ กิจฺฉชีวิตกโร โรโค, ตถา หิ อฏฺฐกถาจริยา “อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺก”นฺติ อิมสฺมิํ ปาฬิปฺปเทเส อิติ อตฺถํ สํวณฺณสุํ “**อาพาโธ**ติ วิสภาคเวทนา วุจฺจติ, ยา เอกเทเส อุปฺปชฺชิตฺวา สกลสรีรํ อยปเฏฺฏน พนฺธิตฺวา วิย คณฺหาติฯ **อาตโงฺก**ติ กิจฺฉชีวิตกโร โรโคฯ อถ วา ยาเปตพฺพโรโค อาตโงฺก, อิตโร อาพาโธฯ ขุทฺทโก วา โรโค อาตโงฺก, พลวา อาพาโธฯ เกจิ ปน ‘อชฺฌตฺต สมุฏฺฐาโน อาพาโธ, พหิทฺธาสมุฏฺฐาโน อาตโงฺก’ติ วทนฺตี”ติฯ

อาตโงฺก อามโย โรโค,
พฺยาธา’พาโธ คโท รุชา;
อกลฺลเณฺจว เคลญฺญํ,
นามํ โรคาภิธานกํฯ

สุก คติยํฯ โสกติ, สุโก, สุกีฯ ตตฺร **สุโก**ติ สุโวฯ โสกติ มนาเปน คมเนน คจฺฉตีติ สุโกฯ ตสฺส ภริยา สุกีฯ

พุกฺก ภสฺสเนฯ อิธ **ภสฺสนํ** นาม สุนขภสฺสนํ อธิเปฺปตํ “สุนโข ภสฺสิตฺวา”ติ เอตฺถ วิย, น “อาวาโส โคจรํ ภสฺส”นฺติอาทีสุ วิยฯ วจนสงฺขาตํ ภสฺสนํ, พุกฺกติ สาฯ

ธก ปฏิฆาเต คติยญฺจฯ ปฏิฆาโต ปฏิหนนํฯ ธกติฯ

จก ติตฺติปฏิฆาเตสุฯ ติตฺติ ตปฺปนํ, **ปฏิฆาตํ** ปฏิหนนํวฯ จกติฯ

อก กุฏิลคติยํฯ อกติฯ เอตา **กฺ**อาทิกา **อก**ปริยนฺตา ธาตุโย ปรสฺส ภาสาติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ เตสํ มเต เอตา ''ติ อนฺติ, ตุ อนฺตุ'' อิจฺจาทีนํเยว วิสโยฯ ปาฬิยํ ปน นิยโม นตฺถิ, ตสฺมา น ตํ อิธ ปมาณํฯ

อิ อชฺฌยเนฯ อชฺฌยนํ อุจฺจารณํ สิกฺขนํ วา, อยติ, อธียติ, อชฺฌยติ, อธีเต, อเชฺฌนํ, อชฺฌายโกฯ ทิพฺพํ อธียเส มายํฯ อธียนฺติ มหาราช, ทิพฺพมายิธ ปณฺฑิตาฯ อเชฺฌนมริยา ปถวิํ ชนินฺทาฯ ตตฺถ **อชฺฌายโก**ติ อชฺฌยตีติ อชฺฌายโก, มเนฺต ปริวเตฺตตีติ อโตฺถฯ

อุ สเทฺทฯ อวติ, อวนฺติฯ อวสิฯ เอตฺถ ''โย อาตุมานํ สยเมว ปาวา''ติ ปาฬิ **ป**ปุพฺพสฺส **อุ**ธาตุสฺส ปโยโคติ ทฎฺฐโพฺพฯ **ป**ปุพฺพสฺส **วท**ธาตุสฺส **ท**การโลปปฺปโยโคติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ

วงฺก โกฏิเลฺลฯ วงฺกติฯ วงฺกํฯ **วงฺก**สโทฺท หิ **วกฺก**สเทฺทน สมานโตฺถ, **วกฺก**สโทฺท จ **วงฺก**สเทฺทนฯ ตถา หิ –

''ยํ นิสฺสิตา ชคติรุหํ, สฺวายํ อคฺคิํ ปมุญฺจติ;
ทิสา ภชถ วกฺกงฺคา, ชาตํ สรณโต ภย''นฺติฯ

ปาฬิ ทิสฺสติฯ อยํ ปน **วกฺก**สโทฺท สกฺกฏภาสํ ปตฺวา **ก**การ**ร**การสโญฺญคกฺขริโก ภวติ, ธาตุภาโว ปนสฺส โปราเณหิ น วุโตฺต, ตสฺมา กฺริยาปทํ น ทิฎฺฐํฯ อิมสฺส ปน **วงฺก**สทฺทสฺส **''วงฺก โกฏิเลฺล**''ติ ธาตุภาโว วุโตฺต, ''วงฺกตี''ติ กฺริยาปทญฺจ, ปาฬิยํ ตุ ''วงฺกตี''ติ กฺริยาปทํ น ทิฎฺฐํ, ตถา ภาววาจโก **วงฺก**สโทฺทปิฯ วาจฺจลิโงฺค ปน อเนเกสุ ฐาเนสุ ทิโฎฺฐฯ ตตฺต **วงฺกตี**ติ กฺริยาปทํ ปาฬิยํ อวิชฺชมานมฺปิ คเหตพฺพเมว **นาถตี**ติ กฺริยาปทมิวฯ ภาววาจกสฺส ปน **วงฺก**สทฺทสฺส อตฺถิตา นตฺถิตา จ ปาฬิอาทีสุ ปุนปฺปุนํ อุปปริกฺขิตพฺพาฯ เกเจตฺถ วเทยฺยุํ ''ยทิ ภาววาจโก **วงฺก**สโทฺท นตฺถิ, กถํ 'อฎฺฐวงฺกํ มณิรตนํ อุฬาร'นฺติ เอตฺถ สมาโส''ติฯ เอตฺถ ปน อฎฺฐสุ ฐาเนสุ วงฺกํ **อฎฺฐวงฺกํ,** น อฎฺฐวงฺกานิ ยสฺสาติฯ ทพฺพวาจโก หิ **วงฺก**สโทฺท, น ภาววาจโกติ ทฎฺฐพฺพํฯ

วงฺกํ วกฺกญฺจ กุฏิลํ, ชิมฺหญฺจ ริมฺหมนฺชุ;
วงฺกสทฺทาทโย เอเต, วาจฺจลิงฺคา ติลิงฺคิกาฯ

อถ วา **วงฺก**สโทฺทยํ, ''วงฺกฆสฺตา''ติอาทิสุ;
พฬิเส คิริเภเท จ, วตฺตเต ส ปุมา ตทาฯ

อยญฺหิ ''เต'เม ชนา วงฺกฆสฺตา สยนฺติฯ ยถาปิ มโจฺฉ พฬิสํ, วงฺกํ มํเสน ฉาทิตํฯ วงฺกฆโสฺตว อมฺพุโช''ติอาทีสุ พฬิเส วตฺตติฯ

เอตฺถ สิยา ''นนุ จ โภ 'ยถาปิ มโจฺฉ พฬิสํ, วงฺกํ มํเสน ฉาทิต'นฺติ เอตฺถ **วงฺก**สโทฺท คุณวาจโก วิเสสนสโท, เยน พฬิโส วิเสสิโต, เตน วงฺกํ กุฏิลํ พฬิสนฺติ อโตฺถ วิญฺญายตี''ติ? ตนุน, **วงฺก**สเทฺท อวุเตฺตปิ พฬิสสภาวสฺส วงฺกตฺตา กุฏิลโตฺถ ปากโฎติ นตฺถิ วิเสสนสเทฺทน ปโยชนํฯ อิทํ ปน ''พฬิสํ วงฺก''นฺติ วจนํ ''หตฺถิ นาโคฯ สโรรุหํ ปทุมํฯ หตฺถี จ กุญฺชโร

นาโค’’ติอาทิวจนมิว ปริยายวจนํ, ตสฺมา ‘‘วงฺก’’นฺติ ปทสฺส ‘‘กุฏิล’’นฺติ อโตฺถ น คเหตโพฺพฯ อถ วา ยถา ‘‘ยถา อารญฺญกํ นาคํ, ทนฺตึ อเนฺวติ หตฺถินี’’ติ เอตฺถ **นาค**สทฺทสฺส **ทนฺตี**สทฺทสฺส จ อญฺญมญฺญปริยา ยวจนเตฺตปิ **ทนฺติ**นฺติ มโนรมทนฺตยุตฺตนฺติ อโตฺถ สํวณฺณิโต, ตถา ‘‘พฬิสํ วงฺก’’นฺติ อิเมสมฺปิ อญฺญมญฺญํ ปริยายวจนเตฺตปิ **วงฺก**นฺติ กุฏิลนฺติ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ เอวญฺหิ สติ อโตฺถ สาลราชา วิย สุผุลฺลิโต โหติ, เทสนา จ วิลาสปฺปตฺตา, น ปน ‘‘วงฺกํ พฬิส’’นฺติ สทฺทานํ คุณคุณีวเสน สมานาธิกรณภาโว อิจฺฉิตโพฺพ ‘‘พุโทฺธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรตี’’ติอาทีสุ ‘‘พุโทฺธ ภควา’’ติ อิเมสํ วิย สมานาธิกรณภาวสฺส อนิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ น หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ สมานาธิกรณภาโว โปราเณหิ อนุมโตฯ

‘‘ยตฺถ เอตาทิโส สตฺถา, โลเก อปฺปฏิปุคฺคโล;
ตถาคโต พลปฺปโตฺต, สมฺพุโทฺธ ปรินิพฺพุโต’’ติ,

‘‘พุทฺธํ พุทฺธํ นิขิลวิสยํ สุทฺธิยา ยาว สุทฺธิ’’นฺติ จ อาทีสุ ปน อนุมโตฯ เอตฺถ หิ ‘‘เอตาทิโส’’ติ จ ‘‘อปฺปฏิปุคฺคโล’’ติ จ ‘‘ตถาคโต’’ติ จ ‘‘พลปฺปโตฺต’’ติ จ ‘‘สมฺพุโทฺธ’’ติ จ ‘‘ปรินิพฺพุโต’’ติ จ อิมานิ ‘‘สตฺถา’’ติ อเนน ปเทน สมานาธิกรณานิฯ ตถา ‘‘พุทฺธํ พุทฺธ’’นฺติ ทฺวินฺนํ ปทานํ ปจฺฉิมํ ปุริเมน สมานาธิกรณํ ภวติฯ

อิติ ‘‘ยถาปิ มโจฺฉ พฬิสํ, วงฺกํ มํเสน ฉาทิต’’นฺติ เอตฺถ **วงฺก**สโทฺท พฬิสสฺสาภิธานนฺตรํ, น คุณวาจโกฯ เอวํ **วงฺก**สโทฺท พฬิเส วตฺตติฯ ‘‘กงฺกํ คจฺฉาม ปพฺพตํฯ ทูเร วงฺกตปพฺพโต’’ติอาทีสุ ปน คิริวิเสเส วตฺตติฯ เอตฺถ จ ‘‘วงฺกปพฺพโต’’ติ วตฺตเพฺพ สุขุจฺจารณตฺถํ นิรุตฺตินเยน มเชฺฌ อนิมิตฺตํ **ต**การาคมํ กตฺวา ‘‘วงฺกตปพฺพโต’’ติ วุตฺตํฯ อถ วา วโงฺกเยว วงฺกตา, ยถา เทโว เอว เทวตาฯ ยถา จ ทิสา เอว ทิสตาติ, เอวํ **ตา**ปจฺจยวเสน วงฺกตา จ สา ปพฺพโต จาติ ‘‘วงฺกตปพฺพโต’’ติ วุตฺตํ, มเชฺฌ รสฺสวเสน เจตํ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา วงฺกมสฺส สณฺฐานมตฺถีติ วงฺกโตติ **มนฺตุ**อเตฺถ **ต**ปจฺจโย, ยถา ปพฺพมสฺส อตฺถีติ ปพฺพโตติฯ เอวํ วงฺกโต จ โส ปพฺพโต จาติ วงฺกตปพฺพโตฯ ‘‘วงฺกปพฺพโต’’ อิเจฺจว วา ปณฺณตฺติ, ปาทกฺขรปาริปูริยา ปน ‘‘ทูเร วงฺกตปพฺพโต’’ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

โลก ทสฺสเนฯ โลกติฯ โลโกฯ อาโลโกติ อญฺญานิปิ รูปานิ คเหตพฺพานิฯ **จุราทิ**คณํ ปน ปตฺวา อิมิสฺสา ‘‘โลเกติ, โลกยติ, โอโลเกติ, โอโลกยตี’’ติอาทินา รูปานิ ภวนฺติฯ **โลโก**ติ ตโย โลกา สงฺขารโลโก สตฺตโลโก โอกาสโลโกติฯ ตตฺถ ‘‘เอโก โลโก, สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ อาคโต สงฺขาโร เอว โลโก สงฺขารโลโกฯ สตฺตา เอว โลโก สตฺตโลโกฯ จกฺกวาฬสงฺขาโต โอกาโส เอว โลโก โอกาสโลโก, โย ‘‘ภาชนโลโก’’ติปิ วุจฺจติฯ เตสุ สงฺขาโร ลุชฺชตีติ โลโกติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘ลุชฺชติ ปลุชฺชตีติ โข ภิกฺขุ ตสฺมา โลโกติ วุจฺจตี’’ติฯ โลกิยติ เอตฺถ ปุญฺญปาปํ ตพฺพิปาโก จาติ สโตฺต โลโกฯ โลกิยติ วิจิตฺตาการโต ทิสฺสตีติ จกฺกวาฬสงฺขาโต โอกาโส โลโกฯ ยสฺมา ปน **โลก**สโทฺท สมูเหปิ ทิสฺสติ, ตสฺมา โลกิยติ สมุทายวเสน ปญฺญาปิยตีติ โลโก, สมูโหติ อยมฺปิ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อถ วา **โลโก**ติ ตโย โลกา กิเลสโลโก ภวโลโก อินฺทฺริยโลโกติฯ เตสํ สรูปํ **จุราทิ**คเณ กเถสฺสาม พหุวิธตญฺจฯ พหิทฺธา ปน กวีหิ ‘‘โลโก ตุ ภุวเน ชเน’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ

สิโลก สงฺฆาเตฯ สงฺฆาโต ปิณฺฑนํฯ สิโลกติ, สิโลโก, สิโลกมนุกสฺสามิฯ อกฺขรปทนิยมิโต วจนสงฺฆาโต **สิโลโก**ฯ โส ปชฺชนฺติ วุจฺจติ, ตถา หิ ‘‘สิโลโก ยสสฺสิ ปเชฺช’’ติ กวโย วทนฺติฯ

เทก เธก สทฺทุสฺสาเหสุฯ สโทฺท รโว, **อุสฺสาโห** วายาโมฯ เทกติฯ เธกติฯ

เรก สกิ สงฺกายํฯ เรกติฯ สงฺกติ, ตสฺมึ เม สงฺกเต มโนฯ สงฺกาฯ

อกิ ลกฺขเณฯ องฺกติ, อโงฺก, สสโงฺกฯ

มกิ มณฺฑเนฯ มณฺฑนํ ภูสนํ, มงฺกติฯ

กต โลลิเยฯ โลลภาโว **โลลิยํ** ยถา ทกฺขิยํฯ กกติ, กาโก, กากีฯ เอตฺถ ‘‘กาโก, ธโงฺก, วายโส, พลิ, โภชิ, อริโฎฺฐ’’ติ อิมานิ กากาภิธานานิฯ

กุก วก อาหาเนฯ กุกติ, วกติ, โกโก, วโกฯ เอตฺถ **โกโก**ติ อรญฺญสุนโขฯ **วโก**ติ ขุทฺทกวนทีปิโก, พฺยโคฺฆติปิ วทนฺติฯ

วก ทิตฺติยํ ปฏิฆาเต จฯ ทิตฺติ โสภา, วกติฯ

กกิ วกิ สกฺก ติก ฏิก เสก คตฺยตฺถาฯ กงฺกติ, วงฺกติ, สกฺกติ, นิสกฺกติ, ปริสกฺกติ, โอสกฺกติ, วธาย ปริสกฺกนํฯ พิฬารนิสกฺกมตฺตมฺปิฯ เตกติ, เฏกติ, ฏีกา เสกติฯ เอตฺถ **ฏีกา**ติ ฏิกิยติ ชานิยติ สํวณฺณนาย อโตฺถ เอตายาติ ฏีกาฯ เอตา **อิ**ธาตฺอาทิกา **เสก**ปริยนฺตา ธาตุโย **‘‘อตฺตโนภาสา’’**ติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ เตสํ มเต เอตา ‘‘เต อเนฺต, ตํ อนฺตํ’’อิจฺจาทีนํเยว วิสโย, ปาวจเน ปน นิยโม นตฺถิฯ

หิกฺก อพฺยตฺตสเทฺทฯ อพฺยตฺตสโทฺท อวิภาวิตตฺถสโทฺท นิรตฺถกสโทฺท จฯ หิกฺกติ, หิกฺกเตฯ อิมํ **‘‘อุภยโตภาสา’’**ติ วทนฺติฯ อิทํ ตุ ปาวจเนน สํสนฺทติฯ ปรสฺสตฺตโนภาสานญฺหิ ธาตูนํ ‘‘ภวติ, ภวเต, พาธเต, พาธตี’’ติอาทินา เยภุเยฺยน ทฺวิธา ทฺวิธา รูปานิ สาสเน ทิสฺสนฺติฯ

อิมานิ **ก**การนฺตธาตุรูปานิฯ

ขการนฺตธาตุ

ขา ปกถเน ขฺยา จฯ **ปกถนํ** อาจิกฺขนํ เทสนํ วาฯ ขาติ, สงฺขาติฯ **อา**ปุพฺพเตฺต วิสทิสภาเวน **ขา**ตฺยกฺขรสฺส ทฺวิตฺตํ, **อา**การสฺส จ สโญฺญคปุพฺพตฺตา รสฺสตฺตํ, อกฺขาติฯ อกฺขาสิ ปุริสุตฺตโมฯ อเกฺขยฺยํ เต อหํ อเยฺยฯ ธโมฺม สงฺขายติฯ อกฺขายติฯ อตฺร ปน **ก**การโลโปฯ สฺวาขาโต ภควตา ธโมฺมฯ สงฺขาโตฯ อกฺขาโตฯ อกฺขาตาโร ตถาคตาฯ สงฺขาตา สพฺพธมฺมานํ วิธุโรฯ สงฺขา, ปฏิสงฺขาฯ กฺริยํ อากฺยาติ กเถตีติ อาขฺยาตํฯ เกจิ ปน ‘‘สฺวาขาโต’’ติ จ ‘‘สฺวากฺขยาโต’’ติ จ ‘‘สฺวาขฺยาโต’’ติ จ ปทมิจฺฉนฺติฯ ตตฺถ ปจฺฉิมานิ สกฺกฏภาสาโต นยํ คเหตฺวา วุตฺตานิ, อิตรํ ยถาฐิตรูปนิปฺผตฺติวเสน, อโต ยถาทสฺสิตปทานิเยว ปสตฺถตรานิฯ ตตฺถ **สงฺขา** สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร นียเต – **สงฺขา**สโทฺท ญาณโกฏฺฐาสปณฺณตฺติคณนาสุ ทิสฺสติฯ ‘‘สงฺขาเยกํ ปฏิเสวตี’’ติอาทีสุ หิ ญาเณ ทิสฺสติฯ ‘‘ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺตี’’ติอาทีสุ โกฏฺฐาเสฯ ‘‘เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สงฺขา สมญฺญา’’ติอาทีสุ ปณฺณตฺติยํฯ ‘‘น สุกรํ สงฺขาตุ’’นฺติ อาทีสุ คณนายํฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

‘‘ญาณปณฺณตฺติโกฏฺฐาส-คณนาสุ ปทิสฺสติ;

สงฺขาสโทฺทติ ทีเปยฺย, ธมฺมทีปสฺส สาสเน’’ติฯ

ขิ ขเยฯ ขิยนธมฺมํ ขียติฯ สาสนานุรูเปน สเร **อิ**การสฺส **อิยฺยา**เทโส, ขิยฺยติฯ ‘‘ขโย, ขํ’’ อิจฺจปิ รูปานิ เญยฺยานิฯ ตตฺถ **ขโย**ติ ขิยนํ ขโยฯ อถ วา ขิยนฺติ กิเลสา เอตฺถาติ ขโย, มคฺคนิพฺพานานิฯ ขยสงฺขาเตน มเคฺคน ปาปุณิยตฺตา ผลมฺปิ ขโยฯ **ข**นฺติ ตุจฺฉํ สุญฺญํ วิวิตฺตํ ริตฺตํ, **ข**นฺติ วา อากาโสฯ

ขิ นิวาเสฯ ขียติ, ขิยฺยติ วาฯ สาสนานุรูเปน **อิ**การสฺส **อีย อิยฺยา**เทโส ทฎฺฐโพฺพฯ อยํ **ทิวาทิ**คเณปิ ปกฺขิปิตโพฺพฯ ขํ ขยํฯ อภิรมณียํ ราชกฺขยํฯ ตตฺถ **ขียตี**ติ นิวสติฯ **ข**นฺติ จกฺขาทิอินฺทฺริยํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ นิวาสเฎฺฐนฯ **ขย**นฺติ นิเวสนํฯ **ราชกฺขย**นฺติ รโญฺญ นิเวสนํฯ อตฺรายํ ปาฬิ –

‘‘สเจ จ อชฺช ธาเรสิ, กุมารํ จารุทสฺสนํ;
กุเสน ชาตขตฺติยํ, สวณฺณมณิเมขลํ;
ปูชิตา ญาติสเงฺฆหิ, น คจฺฉสิ ยมกฺขย’’นฺติฯ

ตตฺถ **ยมกฺขย**นฺติ ยมนิเวสนํฯ

ขุ สเทฺทฯ โขติ ขวติฯ

เข ขาทนสตฺตาสุฯ ขายติฯ อุนฺทูรา ขายนฺติฯ วิกฺขายิตกํฯ โคขายิตกํฯ อสฺสิรี วิย ขายติฯ ทิสาปิ เม น ปกฺขายนฺติฯ เอตฺถาทิมฺหิ **กายตี**ติ ขาทติฯ อถ วา อุปฎฺฐาติ ปญฺญายติฯ

สุข ทุกฺข ตกฺริยายํฯ ตกฺริยาติ สุขทุกฺขานํ เวทนานํ กฺริยา, สุขนํ ทุกฺขนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อกมฺมกา อิเม ธาตโวฯ สุขติ, ทุกฺขติฯ สุขํ, ทุกฺขํฯ สุขิโต, ทุกฺขิโตฯ สุขํ สาตํ ปีณนํ, ทุกฺขํ วิฆาตํ อฆํ กิเลโสฯ ตตฺถ **สุข**นฺติ สุขยตีติ สุขํฯ ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ **ทุกฺข**นฺติ ทุกฺขยตีติ ทุกฺขํฯ ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ ทุกฺขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ อิมานิ นิพฺพจนานิ การิตวเสน วุตฺตานีติ ทฎฺฐพฺพํ **อฎฺฐกถายํ สุขทุกฺข**สทฺทตฺถํ วทเนฺตหิ ครูหิ **สุขยติ ทุกฺขยติ**สทฺทานํ กมฺมตฺถมาทาย วิวรณสฺส กตตฺตาฯ ตถา หิ ‘‘สุเขติ สุขยติ, สุขาเปติ สุขาปยติ, ทุเกฺขติ ทุกฺขยติ, ทุกฺขาเปติ ทุกฺขาปยตี’’ติ อิมานิ เตสํ การิตปทรูปานิ, อตฺตานํ สุเขติ ปีเณตีติ จ, สุขยติ สุขํ, ทุกฺขยตีติ ทุกฺขนฺติ จ,

‘‘สเจ จ กิมฺหิจิ กาเล,
มรณํ เม ปุเร สิยา;
ปุเตฺต จ เม ปปุเตฺต จ,
สุขาเปยฺย มโหสโธ’’ติ จ

ปาฬิอาทิทสฺสนโตฯ สทฺทสเตฺถ ปน ธาตุปาฐสเงฺขเป จ อิเม ธาตโว **จุราทิ**คเณเยว วุตฺตาฯ ‘‘สุขยติ ทุกฺขยตี’’ติ จ อการิตานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ อิจฺฉิตานิฯ มยํ ตุ เตสํ ตพฺพจนํ สุทฺธกตฺตริ จ ตานิ ปทรูปานิ น อิจฺฉาม ปาฬิอาทีหิ วิรุทฺธตฺตา, ตสฺมาเยว เต อิมสฺมึ ***ภูวาทิ***คเณ วุตฺตาฯ อยญฺหิ สุทฺธกตฺตุวิสเย อสฺมากํ รุจิ ‘‘สุขตีติ สุขิโต, ทุกฺขตีติ ทุกฺขิโต’’ติฯ

นนุ จ โภ ‘‘สุขติ ทุกฺขตี’’ติ กฺริยาปทานิ พุทฺธวจเน น ทิสฺสนฺตีติ? สจฺจํ, เอวํ สเนฺตปิ อฎฺฐกถานยวเสน คเหตพฺพตฺตา ทิสฺสนฺติเยว นามฯ น หิ สพฺพถา สเพฺพสํ ธาตูนํ รูปานิ สา

สเน โลเก วา ลพฺภนฺติ, เอกจฺจานิ ปน ลพฺภนฺติ, เอกจฺจานิ น ลพฺภนฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ นยวเสน ลพฺภนฺติเยวฯ ‘‘กปฺปยโวฺห ปติสฺสตา’’ติ หิ ทิเฏฺฐ ‘‘จรโวฺห ภุญฺชโวฺห’’ติอาทีนิปิ นยวเสน ทิฎฺฐานิเยว นามฯ

ตตฺร ปนายํ นโยฯ **วิสุทฺธิมคฺคา**ทีสุ หิ ‘‘เอกทฺวิโยชนมตฺตมฺปิ อทฺธานํ คตสฺส วาโย กุปฺปติ, คตฺตานิ ทุกฺขนฺตี’’ติ เอวํ **ภูวาทิ**คณิกํ อกมฺมกํ สุทฺธกตฺตุวาจกํ ‘‘ทุกฺขนฺตี’’ติ กฺริยาปทํ ทิสฺสติฯ ตสฺมิํ ทิฎฺฐิเยว ‘‘สุขติ, สุขนฺติฯ สุขสิ, สุขถฯ สุขามิ, สุขามา’’ติอาทีนิ จ ‘‘ทุกฺขติ, ทุกฺขนฺติฯ ทุกฺขสิ, ทุกฺขถา’’ติอาทีนิจ ทิฎฺฐานิ นาม โหนฺติ ทิเฎฺฐน อทิฎฺฐสฺส ตาทิสสฺส อ นวชฺชสฺส นยสฺส คเหตพฺพตฺตา, ตสฺมา ‘‘สุขตีติ สุขิโต, ทุกฺขตีติ ทุกฺขิโต’’ติ **ภูวาทิ**นโย เอว คเหตโพฺพ, น ปน **จุราทิ**นโยฯ อปรเมฺปตฺถ นิพฺพจนํ, สุขํ สญฺชาตํ เอตสฺสาติ **สุขิโต,** สญฺชาตสุโขติ อโตฺถฯ เอส นโย **ทุกฺขิโต**ติ เอตฺถาปิฯ อถ วา สุเขน อิโต ปวโตฺตติ สุขิโตฯ เอส นโย ‘‘ทุกฺขิโต’’ติ เอตฺถาปิฯ ทุลฺลภายํ นีติ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพาฯ

โมกฺข มุจฺจเนฯ อกมฺมโกยํ ธาตุฯ โมกฺขติฯ โมโกฺขฯ ปาติโมโกฺขฯ การิเต ‘‘โมเกฺขติ, โมกฺขยติ, โมกฺขาเปติ, โมกฺขาปยตี’’ติ รูปานิฯ เกจิ ปนิมํ **‘‘โมกฺข โมจเน’’**ติ ปฐิตฺวา **จุราทิ**คเณ ปกฺขิปนฺติฯ เตสํ มเต ‘‘โมเกฺขติ, โมกฺขยตี’’ติ สุทฺธกตฺตุปทานิ ภวนฺติฯ เอตานิ ปาฬิยา อฎฺฐกถาย จ วิรุชฺฌนฺติฯ ตถา หิ ‘‘โมกฺขนฺติ มารพนฺธนาฯ น เม สมเณ โมกฺขสิฯ มหายญฺญํ ยชิสฺสาม, เอวํ โมกฺขาม ปาปกา’’ติ ปาฬิยา วิรุชฺฌนฺติฯ ‘‘โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหีติ **ปาติโมโกฺข’’**ติ อฎฺฐกถาย จ วิรุชฺฌนฺติ, ตสฺมา ปาฬิยํ ‘‘โมเกฺขสิ โมเกฺขมา’’ติ จ อวตฺวา ‘‘โมกฺขสิ, โมกฺขามา’’ติ สุทฺธกตฺตุวาจกํ วุตฺตํ, ตญฺจ โข อปาทานวิสยํ กตฺวาฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘โมเกฺขติ, โมเจตี’’ติ เหตุกตฺตุวาจกํ วุตฺตํ, ตมฺปิ อปาทานวิสยํเยว กตฺวาฯ เอวํ อิมสฺส ธาตุโน สุทฺธกตฺตุวิสเย อกมฺมกภาโว วิทิโต, เหตุกตฺตุวิสเย เอกกมฺมกภาโว วิทิโต **มุจ ปจ ฉิทา**ทโย วิยฯ **โมกฺข**ธาตุ ทฺวิคณิโกติ เจ? น, อเนเกสุ สาฎฺฐกเถสุ ปาฬิปฺปเทเสสุ ‘‘โมเกฺขติ, โมกฺขยตี’’ติ สุทฺธกตฺตุรูปานํ อทสฺสนโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ

กกฺข หสเนฯ กกฺขติฯ

โอข ราข ลาข ทาข ธาข โสสนาลมเตฺถสุฯ โอขติฯ ราขติฯ ลาขติฯ ทาขติฯ ธาขติฯ

สาข พฺยาปเนฯ สาขติฯ สาขาฯ

อุข นข มข รข ลข รขิ ลขิ อิขิ ริขิ คตฺยตฺถาฯ อุขติฯ นขติฯ มขติฯ รขติฯ ลขติฯ รงฺขติฯ ลงฺขติฯ อิงฺขติฯ ริงฺขติฯ

รกฺข ปาลเนฯ รกฺขติฯ รกฺขา, รกฺขณํ, สีลํ รกฺขิโต เทวทโตฺต, สีลํ รกฺขิตํ เทวทเตฺตน, สีลํ รกฺขโก เทวทโตฺตฯ

อกฺข พฺยตฺติสงฺขาเตสุฯ อกฺขติ, อกฺขิ, อกฺขํฯ

นิกฺข จุมฺพเนฯ นิกฺขติ, นิกฺขํฯ

นกฺข คติยํฯ นกฺขติฯ นกฺขตฺตํฯ เอตฺถ **นกฺขตฺต**นฺติ เอโตฺต อิโต จาติ วิสมคติยา อคนฺตฺวา อตฺตโน วีถิยาว คมเนน นกฺขนํ คมนํ ตายติ รกฺขตีติ นกฺขตฺตํฯ โปราณา ปน ‘‘นกฺขรนฺติ น

นสฺสนฺตีติ **นกฺขตฺตานี**''ติ กถยึสุฯ ''นกฺขตฺตํ, โชติ, นิริกฺขํ, ภํ'' อิเจฺจเต ปริยายาฯ

เวกฺข เวกฺขเนฯ เวกฺขติฯ

มกฺข สงฺขเตฯ มกฺขติฯ

ตกฺข ตปเนฯ **ตปนํ** สํวรณํฯ ตกฺขติฯ

สุกฺข อนาทเรฯ สุกฺขติฯ

กขิ วขิ มขิ กงฺขายํฯ สตฺถริ กงฺขติฯ วงฺขติ, มงฺขติฯ ''กงฺขา กงฺขายนา กงฺขายิตตฺตํ วิมติ วิจิกิจฺฉา เทฺวฬฺหกํ เทฺวธาปโถ สํสโย อเนกํสคาโห อาสปฺปนา ปริสปฺปนา อปริโยคาหนา ถมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส มโนวิเลโข'' อิเจฺจเต กงฺขาปริยายาฯ เอเตสุ ปน –

วตฺตนฺติ โลกโวหาเร, ''กงฺขา วิมติ สํสโย;
วิจิกิจฺฉา''ติ เอตานิ, นามานิเยว ปายโตฯ

กขิ อิจฺฉายํฯ ธนํ กงฺขติ, อภิกงฺขติ, นาภิกงฺขามิ มรณํฯ อภิกงฺขิตํ ธนํฯ

ทขิ ธขิ โฆรวาสิเต กงฺขายญฺจฯ ทงฺขติฯ ธงฺขติฯ

อุกฺข เสจเนฯ อุกฺขติฯ

กข หสเนฯ กขติฯ

ชกฺข ภกฺขเณ จฯ หสนานุกฑฺฒนตฺถํ **จ**กาโรฯ ชกฺขติฯ

ลิข เลขเนฯ ลิขติ, สเลฺลขติฯ อติสเลฺลขเตวายํ สมโณฯ เลขา, เลขนํ, เลขโก, ลิขิตํ, สเลฺลขปฏิปตฺติ, เอตา **ทขิ**อาทิกา **ลิข**ปริยนฺตา **''ปรสฺสภาสา''**ติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ

ธุกฺข ธิกฺข สนฺทีปนกิเลสนชีวเนสุฯ ธุกฺขติฯ ธิกฺขติฯ สทฺทสตฺถวิทู ปน ''ธุกฺขเต ธิกฺขเต''ติ **อตฺตโนภาสํ** วทนฺติฯ ตถา อิโต ปรานิ รูปานิปิฯ

รุกฺข วกฺข วรเณฯ วรณํ สํวรณํฯ รุกฺขติฯ วกฺขติฯ รุโกฺข, วโกฺขฯ เอตฺถ จ **วโกฺข**ติ รุโกฺขเยวฯ ตถา หิ ''สาทูนิ รมณียานิ, สนฺติ วกฺขา อรญฺญชา''ติ ชาตกปาโฐ ทิสฺสติฯ อิมานิ ปน รุกฺขสฺส นามานิ –

''รุโกฺข มหีรุโห วโกฺข, ปาทโป ชคตีรุโห;
อโค นโค กุโช สาขี, สาโล จ วิฏปี ตรุ;
ทุโม ผลี ตุ ผลวา, คโจฺฉ ตุ ขุทฺทปาทโป''ติฯ

เกเจตฺถ วเทยฺยุํ ''นนุ จ **สาล**สเทฺทน สาลรุโกฺขเยว วุโตฺต, นาโญฺญ 'สาลา ผนฺทนมาลุวา'ติ ปโยคทสฺสนโต, อถ กิมตฺถํ **สาล**สเทฺทน โย โกจิ รุโกฺข วุโตฺต''ติ? น สาลรุโกฺขเยว **สาล**สเทฺทน วุโตฺต, อถ โข สาลรุเกฺขปิ วนปฺปติเชฏฺฐรุเกฺขปิ ยสฺมึ กสฺมิญฺจิ รุเกฺขปิ ''สาโล''ติ โวหารสฺส ทสฺสนโต อเญฺญปิ รุกฺขา วุตฺตาฯ ตถา หิ สาลรุโกฺขปิ ''สาโล''ติ วุจฺจ

ติฯ ยถาห ‘‘เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คามสฺส วา นิคมสฺส วา อวิทูเร มหนฺตํ สาลวนํ, ตญฺจสฺส เอลเณฺฑหิ สญฺฉนฺนํฯ อนฺตเรน ยมกสาลาน’’นฺติฯ วนปฺปติเชฏฺฐรุกฺโขปิฯ ยถาห –

‘‘ตเวว เทว วิชิเต, ตเวฺวยฺยานภูมิยา;
อุชุวํสา มหาสาลา, นีโลภาสา มโนรมา’’ติฯ

โย โกจิ รุกฺโขปิฯ ยถาห ‘‘อถ โข ตํ ภิกฺขเว มาลุวพีชํ อญฺญตรสฺมิํ สาลมูเล นิปเตยฺยา’’ติฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

‘‘สาลรุกฺเข เชฏฺฐรุกฺเข,
ยสฺมิํ กสฺมิญฺจิ ปาทเป;
สาโล อิติ รโว สาลา,
สนฺธาคาเร ถิยํ สิยา’’ติฯ

สิกฺข วิโชฺชปาทาเนฯ สิกฺขติฯ สิกฺขา, สิกฺขนํ, สิกฺขิตํ สิปฺปํ, สิกฺขโก, สิกฺขิโต, เสโกฺข, อเสโกฺขฯ **ก**การโลเป ‘‘เสโข อเสโข’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ ตตฺถ **สิกฺขิโต**ติ สญฺชาตสิโกฺข, อสิกฺขีติ วา สิกฺขิโต, ตถา หิ กตฺตุปฺปโยโค ทิสฺสติ ‘‘อหํ โข ปน สุสิกฺขิโต อนวโย สเก อาจริยเก กุมฺภการกเมฺม’’ติฯ

ภิกฺข ยาจเนฯ ภิกฺขติฯ ภิกฺขุ, ภิกฺขา, ภิกฺขนํ, ภิกฺขโก, ภิกฺขิตํ โภชนํฯ เอตฺถ ปน ‘‘ภิกฺขุ ยติ สมโณ มุนิ ปพฺพชิโต อนคาโร ตปสฺสี ตโปธโน’’ อิเจฺจตานิ ปริยายวจนานิฯ เอเตสุ สาสเน ‘‘ภิกฺขู’’ติ อุปสมฺปโนฺน วุจฺจติฯ กทาจิ ปน ‘‘ภิกฺขุสตํ โภเชสิ, ภิกฺขุสหสฺสํ โภเชสี’’ติอาทีสุ สามเณเรปิอุปาทาย ‘‘ภิกฺขู’’ติ โวหาโร ปวตฺตติ, ตาปสาปิ จ **สมณ**สทฺทาทีหิ วุจฺจนฺติ, ‘‘อหู อตีตมทฺธาเน, สมโณ ขนฺติทีปโน’’ติอาทิ เอตฺถ นิทสฺสนํฯ

ทกฺข วุทฺธิยํ สีฆเตฺต จฯ ทกฺขติ, ทกฺขิณา, ทโกฺขฯ ทกฺขนฺติ วทฺธนฺติ สตฺตา เอตาย ยถาธิเปฺปตาหิ สมฺปตฺตีหิ อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ **ทกฺขิณา,** ทาตพฺพวตฺถุฯ ทกฺขติ กุสลกเมฺม อญฺญสฺมิญฺจ กิจฺจากิเจฺจ อทนฺธตาย สีฆํ คจฺฉตีติ **ทโกฺข,** เฉโก, โย ‘‘กุสโล’’ติปิ วุจฺจติฯ

ทิกฺข มุณฺฑิโอปนยนนิยมพฺพตาเทเสสุฯ ทิกฺขธาตุ มุณฺฑิเย, อุปนยเน, นิยเม, วเต, อาเทเส จ ปวตฺตติฯ ทิกฺขติฯ ทิกฺขิโต มุโณฺฑฯ เอตฺถ สิยา – นนุ จ โภ **สรภงฺคชาตเก** ‘‘คโนฺธ อิสีนํ จิรทิกฺขิตานํ, กายา จุโต คจฺฉติ มาลุเตนา’’ติ เอตสฺมิํ ปเทเส อฎฺฐกถาจริเยหิ **‘‘จิรทิกฺขิตาน**นฺติ จิรปพฺพชิตาน’’นฺติ วุตฺตํฯ น หิ ตตฺถ ‘‘จิรมุณฺฑาน’’นฺติ วุตฺตํฯ เอวํ สเนฺต กสฺมา อิธ **‘‘ทิกฺข**ธาตุ มุณฺฑิเย วุตฺตา’’ติ? สจฺจํ, ตตฺถ ปน **ทิกฺขิต**สทฺทสฺส ปพฺพชิเต วตฺตนโต ‘‘จิรปพฺพชิตาน’’นฺติ วุตฺตํ, น ธาตฺวตฺถสฺส วิภาวนตฺถํฯ อิธ ปน ธาตฺวตฺถวิภาวนตฺถํ มุณฺฑิเย วุตฺตาฯ ตาปสา หิ มุณฺฑิยตฺถวาจเกน **ทิกฺขิต**สเทฺทน วตฺตุํ ยุตฺตาฯ ตถา หิ อฎฺฐกถาจริเยหิ **จกฺกวตฺติสุตฺตตฺถวณฺณนายํ** ‘‘เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา’’ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถวิวรเณ ‘‘ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชนฺตาปิ หิ ปฐมํ เกสมสฺสุํ โอหาเรนฺติ, ตโต ปฎฺฐาย ปรูฬฺหเกเส พนฺธิตฺวา วิวรนฺติ, เตน วุตฺตํ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา’’ติ เอวํ อโตฺถ สํวณฺณิโตฯ

อิกฺข ทสฺสนเงฺกสุฯ อิกฺขติ, อุเปกฺขติ, อเปกฺขติฯ อุเปกฺขา, อเปกฺขา, ปจฺจเวกฺขณาฯ **ก**การโลเป ‘‘อุเปขา, อเปขา, อุปสมฺปทาเปโข’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ

ทุกฺข หึสาคตีสุฯ ทกฺขติฯ ทกฺขโกฯ

จิกฺข จกฺข วิยตฺติยํ วาจายํฯ จิกฺขติ, อาจิกฺขติ, อพฺภาจิกฺขติฯ อาจิกฺขโกฯ จกฺขติ, จกฺขุฯ เอตฺถ **จกฺขู**ติ จกฺขตีติ จกฺขุ, สมวิสมํ อภิพฺยตฺตํ วทนฺตํ วิย โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา ‘‘สูปํ จกฺขติ, มธุํ จกฺขตี’’ติอาทีสุ วิย ยสฺมา อสฺสาทโตฺถปิ **จกฺขุ**สโทฺท ภวติ, ตสฺมา ‘‘จกฺขติ วิญฺญาณาธิฎฺฐิตํ รูปํ อสฺสาเทนฺตํ วิย โหตี’’ติ อสฺสาทโตฺถปิ คเหตโพฺพฯ ‘‘จกฺขุํ โข มาคณฺฑิยํ รูปารามํ รูปรตํ รูปสมฺมุทิต’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ สติปิ โสตาทีนํ สทฺทารามตาทิภาเว นิรูฬฺหตฺตา นยเน เอว **จกฺขุ**สโทฺท ปวตฺตติ **ปงฺกชา**ทิสทฺทา วิย ปทุมาทีสุฯ

> จกฺข’กฺขิ นยนํ, โลจนํ ทิฎฺฐิ ทสฺสนํ;
> เปกฺขนํ อจฺฉิ ปมฺหํ ตุ, ‘‘ปขุม’’นฺติ ปวุจฺจติฯ

เอตา **รุกฺขา**ทิกา **จกฺข**ปริยนฺตา **‘‘อตฺตโนภาสา’’**ติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ

ขการนฺตธาตุรูปานิฯ

คการนฺตธาตุ

คุ กรีสุสฺสเคฺคฯ กรีสุสฺสโคฺค วจฺจกรณํฯ ควติฯ **เค สเทฺท**ฯ คายติฯ คีตํฯ

วคฺค คติยํฯ วคฺคติฯ วโคฺค, วคฺคิตํฯ เอตฺถ สมุทายวเสน วคฺคนํ ปวตฺตนํ **วโคฺค**ฯ **วคฺคิต**นฺติ คมนํฯ ตถา หิ **นาคเปตวตฺถุอฎฺฐกถายํ** ‘‘โย โส มชฺฌ อสฺสตรีรเถน จตุพฺภิ ยุเตฺตน สุวคฺคิเตนฯ อมฺหากํ ปุโตฺต อหุ มชฺฌิโม โส, อมจฺฉรี ทานปตี วิโรจตี’’ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถํ วทเนฺตหิ **‘‘สุวคฺคิเตนา**ติ สุนฺทรคมเนนา’’ติฯ กิญฺจิ ภิโยฺย กฺริยาปทมฺปิ จ ทิฎฺฐํ ‘‘ธุนนฺติ วคฺคนฺติ ปวตฺตนฺติ จมฺพเร’’ติฯ

รคิ ลคิ อคิ วคิ มคิ อิคิ ริคิ ลิคิ ตคิ สคิ คมเน จฯ จกาโร คติเปกฺขโกฯ รงฺคติฯ รโงฺคฯ ลงฺคติฯ ลโงฺค, ลงฺคีฯ องฺคติ, อเงฺคติฯ อโงฺค, สมงฺคี, สมงฺคิตา, องฺคํ, องฺคณํฯ วงฺคติฯ วโงฺคฯ มงฺคติฯ มโงฺค, อุปโงฺค, มงฺคลํฯ อิงฺคติฯ อิงฺคิตํฯ ริงฺคติฯ ริงฺคนํฯ ลิงฺคติฯ ลิงฺคนํฯ อุลฺลิงฺคติ, อุลฺลิงฺคนํฯ ตงฺคติฯ ตงฺคนํฯ สงฺคติฯ สงฺคนํฯ ตตฺถ **องฺค**นฺติ เยสํ เกสญฺจิ วตฺถูนํ อวยโว, สรีรมฺปิ การณมฺปิ จ วุจฺจติฯ **องฺคณ**นฺติ กตฺถจิ กิเลสา วุจฺจนฺติ ‘‘ราโค องฺคณ’’นฺติอาทีสุฯ ราคาทโย หิ องฺคนฺติ เอเตหิ ตํสมงฺคิปุคฺคลา นิหีนภาวํ คจฺฉนฺตีติ **‘‘องฺคณานี’’**ติ วุจฺจนฺติฯ กตฺถจิ มลํ วา ปโงฺก วา ‘‘ตเสฺสว รชสฺส วา องฺคณสฺส วา ปหานาย วายมตี’’ติอาทีสุฯ อณฺชติ มเกฺขตีติ หิ องฺคณํ, มลาทิฯ กตฺถจิ ตถารูโป วิวฎฺฐปฺปเทโส ‘‘เจติยงฺคณํ, โพธิยงฺคณ’’นฺติอาทีสุฯ อณฺชติ ตตฺถ ฐิตํ อติสุนฺทรตาย อภิพฺยเญฺชตีติ หิ องฺคณํ, วิวโฎ ภูมิปฺปเทโสฯ อิเจฺจวํ –

> ราคาทีสุ กิเลเสสุ, ปเงฺก กายมลมฺหิ จ;
> วิวเฎ ภูมิภาเค จ, ‘‘องฺคณ’’นฺติ รโว คโตฯ

ยุคิ ชุคิ วชฺชเนฯ ยุงฺคติฯ ชุงฺคติฯ

รคิ สงฺกายํฯ รงฺคติฯ

ลค สเงฺคจฯ จ กาโร อนนฺตรวุตฺตาเปกฺขโกฯ ลคติฯ จ ชโต น โหติ ลคนํฯ พฺพิเส ลโคฺคฯ

ถคํ สํวรเณฯ ถคติฯ

อคฺค กุฏิลคติยํฯ อคฺคตีติ อคฺคิ, กุฏิลํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ

อคฺคิ ธูมสิโข โชติ, ชาตเวโท สิขี คินิ;
อคฺคินิ ภาณุมา เตโช, ปาวโก ติวโก’นโลฯ

หุตาสโน ธูมเกตุ, เวสฺสานโร จ อจฺจิมา;
ฆตาสโน วายุสโข, ทหโน กณฺหวตฺตนิฯ

เอตา **คุ**อาทิกา **อคฺค**ปริยนฺตา **“ปรสฺสภาสา”**ติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ

คา คติยํฯ คาติฯ

คุ สเทฺทฯ ควติฯ

คุ อุคฺคเมฯ อุคฺคโม อุคฺคมนํ ปากฏตาฯ ควติฯ สทฺทสตฺถวิทู ปนิมาสํ ‘‘คาเต ควเต’’ติ **อตฺตโนภาสตฺตํ** วทนฺติฯ

คการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฆการนฺตธาตุ

ฆา คโนฺธปาทาเนฯ ฆาติฯ ฆานํฯ คนฺธํ ฆตฺวาฯ อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘คนฺธํ ฆตฺวา สติ มุฏฺฐา’’ติฯ เอติสฺสา ปน **ทิวาทิ**คณํ ปตฺตาย ‘‘ฆายติ ฆายิตฺวา’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ

ฆุ อภิคมเนฯ อภิคมนํ อธิคมนํฯ โฆติฯ

ชคฺฆ หสเนฯ ชคฺฆติ, สญฺชคฺฆติฯ สญฺชคฺฆิโตฺถ มยา สหฯ ชคฺฆิตุมฺปิ น โสภติฯ ชคฺฆิตฺวาฯ

ตคฺฆ ปาลเนฯ ตคฺฆติฯ

สิฆิ อาฆาเนฯ อาฆานํ ฆาเนน คนฺธานุภวนํฯ สิงฺฆติ, อุปสิงฺฆติฯ อุปสิงฺฆิตฺวาฯ อารา สิงฺฆามิ วาริชํฯ เอตา **“ปรสฺสภาสา”**ติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ

ฆุ สเทฺทฯ โฆติ, ฆวติฯ

รฆิ ลฆิ คตฺยเกฺขเปฯ คตฺยเกฺขโป คติยา อเกฺขโปฯ รงฺฆติ, ลงฺฆติ, อุลฺลงฺฆติฯ ลงฺฆิตา, อุลฺลงฺฆิกาปีติ, ลงฺฆิตฺวาฯ

มฌิ เกตเว จฯ จกาโร ปุ์พฺพตฺถาเปโกฺขฯ มงฺฌติฯ

ราฌ ลาฌ สามตฺถิเยฯ ราฌติฯ ลาฌติฯ

ทาฌ อายาเส จฯ อายาโส กิลมนํฯ **จ**กาโร สามตฺถิยาเปกฺขโกฯ ทาฌติฯ นิทาโฌฯ

สิลาฌ กตฺถเนฯ กตฺถนํ ปสํสนํฯ สิลาฌติฯ สิลาฌาฯ พุทฺธสฺส สิลาฌเตฯ สิลาฌิตฺวาฯ “**อตฺตโนภาสา**”ติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ

ฌ การนฺตธาตุรูปานิฯ

อิติ **ภูวาทา**คเณ **กว**คฺคนฺตธาตุรูปานิ

สมตฺตานิฯ

จการนฺตธาตุ

อิทานิ **จ**วคฺคนฺตธาตุรูปานิ วุจฺจเนฺต –

สุจ โสเกฯ โสจติฯ โสโก, โสจนา, โสจํ, โสจโนฺต, โสจนฺตี, โสจนฺตํ กุลํ, โสจิตฺวาฯ

กุจ สเทฺท ตาเรฯ ตารสโทฺท อจฺจุจฺจสโทฺทฯ โกจติฯ อุจฺจสทฺทํ กโรตีติ อโตฺถฯ

กุญฺจ โกฎิลฺล’ปฺปีภาเวสุฯ กุญฺจติฯ กุญฺจิกา, กุญฺจิตเกโสฯ กุญฺจิตฺวาฯ

ลุญฺจ อปนยเนฯ ลุญฺจติฯ ลุญฺจโก, ลุญฺจิตุํ, ลุญฺจิตฺวาฯ

อญฺจุ คติปูชนาสุฯ มคฺคํ อญฺจติฯ พุทฺธํ อญฺจติฯ อุทฺธํ อนุคฺคนฺตฺวา ติริยํ อญฺจิโตติ ติรจฺฉาโนฯ กฎฺกญฺจุกตาฯ

วญฺจุ จญฺจุ ตญฺจุ คติยํฯ วญฺจติฯ จญฺจติฯ ตญฺจติฯ มญฺจติฯ สนฺติ ปาทา อวญฺจนาฯ **อวญฺจนา**ติ วญฺจิตุํ คนฺตุํ อสมตฺถาฯ

คุจฺ คเณจุ เถยฺยกรเณฯ เถนนํ เถยฺยํ, โจริกาฯ ตสฺส กฺริยา **เถยฺยกรณํ**ฯ โคจติฯ คเณจติฯ

อจฺจ ปูชายํ อจฺจติฯ พฺรหฺมาสุรสุรจฺจิโตฯ

ตจฺจ หิํสายํฯ ตจฺจติฯ

จจฺจ ชจฺจ ปริภาสนวชฺชเนสุฯ จจฺจติฯ ชจฺจติฯ

กุจ สํปจฺจนโกฎิลฺลปฎิกฺกมวิเลขเนสุฯ กุจติ, สงฺกุจติฯ สโงฺกโจฯ

ตจ สํวรเณฯ สํวรณํ รกฺขณํฯ ตจติฯ ตโจฯ

ทิจ ฤติยํฯ ทิจติฯ

กุจ สโงฺกจเนฯ โกจติ, สโงฺกจติฯ สโงฺกโจฯ

พฺยาจ พฺยาชิกรเณฯ พฺยาชิกรณํ พฺยาชิกฺริยาฯ พฺยาจติฯ

วจ วิยตฺติยํ วาจายํฯ วิยตฺตสฺส เอสา วิยตฺติ, ติสฺสํ วิยตฺติยํ วาจายํ, วิยตฺตายํ วาจายนฺติ อธิปฺปาโยฯ วิยตฺตสฺส หิ วทโต ปุคฺคลสฺส วเสน วาจา วิยตฺตา นาม วุจฺจติฯ ยถา ปน กุจฺฉิสทฺทติรจฺฉานคตาทิสโทฺท ''อพฺยตฺตสโทฺท''ติ วุจฺจติ, น เอวํ วจนสงฺขาโต สโทฺท ''อพฺยตฺตสโทฺท''ติ วุจฺจติ วิญฺญาตตฺถตฺตาฯ ''วตฺติ, วจติ, วจนฺติฯ วจสิ'' อิจฺจาทีนิ สุทฺธกตฺตุปทานิฯ ''วาเจติ, วาเจนฺติ'' อิจฺจาทีนิ เหตุกตฺตุปทานิฯ ''อตฺถาภิสมยา ธีโร, ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติฯ วุจฺจนฺติฯ สโนฺต สปฺปุริสา โลเก, เทวธมฺมาติ วุจฺจเร'' อิจฺจาทีนิ กมฺมปทานิฯ ครู ปน **ว**การสฺส **อุ**การาเทสวเสน **''อุตฺตํ อุจฺจเต อุจฺจเนฺต''**ติอาทีนิ อิจฺฉนฺติ, ตานิ สาสเน อปฺปสิทฺธานิ, สกฺกฏภาสานุโลมานิฯ สาสนสฺมิญฺหิ **ร**การาคมวิสเย **นิ**ปุพฺพเสฺสว วจสฺส **ว**สฺส **อุ**การาเทโส สิโทฺธ **''นิรุตฺติ, นิรุตฺตํ,** เนรุตฺต''นฺติฯ วจนํ, วาจา, วโจ, วจี, วุตฺตํ, ปวุตฺตํ, วุจฺจมานํ, อธิวจนํ, วตฺตพฺพํ, วจนียํ, อิมานิ นามิกปทานิฯ วตฺตุํ, วตฺตเว, วตฺวา, วตฺวาน, อิมานิ **ตุ**มนฺตาทีนิ **''ปรสฺสภาสา''**ติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ

ตตฺถ **วตฺตี**ติ วทติฯ อาขฺยาตปทเญฺหตํฯ อตฺถสํวณฺณเกหิปิ ''วตฺติ เอตายาติ วาจา''ติ นิพฺพจนมุทาหฏํฯ สทฺทสเตฺถ จ ตาทิสํ อาขฺยาตปทํ ทิฏฺฐํฯ เอตฺถ ปเนเก วทนฺติ ''วจติ, วจนฺตีติอาทีนิ กฺริยาปทรูปานิ พุทฺธวจเน อฏฺฐกถาฏีกาสุ สเตฺถสุ จ อนาคตตฺตา ฉเฑฺฑตพฺพานี''ติฯ ตนฺน, ยสฺมา สาสเน ''อวจ, อวจิํสู''ติ สุทฺธกตฺตุปทานิ จ ''วาเจติ, วาเจนฺตี''ติอาทีนิ เหตุกตฺตุปทานิ จ ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา พุทฺธวจนาทีสุ อนาคตานิปิ ''วจติ, วจนฺตี''ติอาทีนิ รูปานิ คเหตพฺพานิฯ วเจยฺย, วุจฺจตุ, วุเจฺจยฺยฯ เสสํ สพฺพํ สพฺพตฺถ วิตฺถารโต คเหตพฺพํฯ

ปโรกฺขารูปานิ วทาม – วจ, วจุฯ วเจ, วจิตฺถฯ วจํ, วจิมฺหฯ วจิตฺถ, วจิเรฯ วจิโตฺถ, วจิโวฺหฯ วจิํ, วจิเมฺหฯ

หิยฺยตฺตนีรูปานิ วทาม – อวจา, อวจูฯ อวโจ, อวจุตฺถฯ อโวจํ, อวจุมฺหฯ อวจุตฺถ, อวจุตฺถุํฯ อวจเส, อวจฺวฺหํฯ อวจิํ, อวจมฺหเสฯ

อชฺชตนีรูปานิ วทาม – อวจิ, อโวจุํ, อวจิํสุฯ อโวโจ, อโวจุตฺถฯ อโวจิํ, อโวจุมฺหฯ อโวจา, อโวจุฯ อวจเส, อโวจิวํฯ อโวจํ, อโวจิเมฺหฯ

ภวิสฺสนฺตีรูปานิ วทาม – วกฺขติ, วกฺขนฺติฯ วกฺขสิ, วกฺขถฯ วกฺขามิ, วกฺขามฯ วกฺขเต, วกฺขเนฺตฯ วกฺขเส, วกฺขเวฺหฯ วกฺขสฺสํ วกฺขเมฺหฯ

อิเมสํ ปน ปทานํ ''กเถสฺสติ, กเถสฺสนฺตี''ติอาทินา อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ **วกฺข โรเส**ติ ธาตุสฺส จ ''วกฺขติ, วกฺขนฺติฯ วกฺขสี''ติอาทีนิ วตฺวา อวสาเน อุตฺตมปุริเสกวจนฏฺฐาเน ''วเกฺขมี''ติ วตฺตพฺพํฯ อโตฺถ ปนิเมสํ ''โรสติ, โรสนฺตี''ติอาทินา วตฺตโพฺพฯ อยํ **วจวกฺข**ธาตูนํ ภวิสฺสนฺตีวตฺตมานาวเสน รูปสํสนฺทนานโยฯ อปรานิปิ **วจ**ธาตุสฺส ภวิสฺสนฺตี สหิตานิ รูปานิ ภวนฺติ – วกฺขิสฺสติ, วกฺขิสฺสนฺติฯ วกฺขิสฺสสิ, วกฺขิสฺสถฯ วกฺขิสฺสามิ, วกฺขิสฺสามฯ วกฺขิสฺสเต, วกฺขิสฺสเนฺตฯ วกฺขิสฺสเส, วกฺขิสฺสเวฺหฯ วกฺขิสฺสํ, วกฺขิสฺสาเมฺหฯ

อตฺรายํ ปาฬิ –

> ‘‘อภีตกปฺป จริตํ, ฐปยิตฺวา ภวาภเว;
> อิมมฺหิ กปฺป จริตํ, ปวกฺขิสฺสํ สุโณหิ เม’’ติฯ

คทฺรตปเณฺหปิ ‘‘ราชา ตุเมฺหหิ สทฺธิํ ปฏิสนฺถารํ กตฺวา คหปติ ปติรูปํ อาสนํ ญตฺวา นิสีท ถาติ วกฺขิสฺสตี’’ติ เอวมาทิอฎฺฐกถาปาโฐ ทิสฺสติ, ตสฺมาเยว เอทิสี ปทมาลา รจิตาฯ **วกฺข โรเส**ติ ธาตุสฺสปิ ภวิสฺสนฺตีสหิตานิ รูปานิ ‘‘วกฺขิสฺสติ, วกฺขิสฺสนฺตี’’ติอาทีนิ ภวนฺติฯ อโตฺถ ปนิเมสํ ‘‘โรสิสฺสติ, โรสิสฺสนฺตี’’ติอาทินา วตฺตโพฺพฯ อยํ **วจวกฺข**ธาตูนํ ภวิสฺสนฺตีวเสเนว รูป สํสนฺทนานโยฯ

อวจิสฺสา, วจิสฺสา, อวจิสฺสํสุ, วจิสฺสํสุฯ เสสํ สพฺพํ เนยฺยํฯ อิธ ปน **วุตฺต**สทฺทสฺส อตฺถุทฺ ธารํ วตฺตพฺพมฺปิ อวตฺวา อุปริเยว กเถสฺสาม อิโต อติวิย วตฺตพฺพฎฺฐานตฺตาฯ

จุ จวเนฯ จวติฯ การิเต ‘‘จาเวตี’’ติ รูปํฯ เทวกายา จุโตฯ จุตํ ปทุมํฯ จวิตุํ, จวิตฺวาฯ

โลจ ทสฺสเนฯ โลจติฯ โลจนํฯ

เสจ เสจเนฯ เสจติฯ

สจ วิยตฺติยํ วาจายํฯ สจติฯ

กจ พนฺธเนฯ กจติฯ

มจ มุจิ กกฺกเนฯ กกฺกนํ สรีเร อุพฺพฏฺฏนํฯ มจติฯ มุญฺจติฯ **มจิ ธารณุจฺฉายปูชเนสุ**ฯ ธารณํ อุจฺฉาโย ปูชนนฺติ ตโย อตฺถาฯ ตตฺถ **อุจฺฉาโย** มลหรณํฯ มญฺจติฯ มโญฺจ, มญฺจนํฯ มญฺจติ ปุคฺคลํ ธาเรตีติ มโญฺจฯ

ปจ พฺยตฺติกรเณฯ ปจติฯ ปาโก, ปริปาโก, วิปาโก, ปกฺกํ ผลํฯ

ถุจ ปสาเทฯ โถจติฯ

วจ วจิ ทิตฺติยํฯ วจติฯ วญฺจติฯ

รุจ ทิตฺติยํ โรจเน จฯ ทิตฺติ โสภาฯ **โรจนํ** รุจิฯ โรจติฯ เวโรจโนฯ สมณสฺส โรจเต สจฺจํฯ ตสฺส เต สคฺคกามสฺส, เอกตฺตมุปโรจิตํฯ อยญฺจ **ทิวาทิ**คเณ รุจิอตฺถํ คเหตฺวา ‘‘รุจฺจ ตี’’ติ รูปํ ชเนติฯ เตน ‘‘คมนํ มยฺห รุจฺจตี’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ **จุราทิ**คเณ ปน รุจิอตฺถํ คเหตฺวา ‘‘โรเจติ โรจยตี’’ติ รูปานิ ชเนติฯ เตน ‘‘กิํ นุ ชาติํ น โรเจสี’’ติอาทิกา ปาฬิโย ทิสฺสนฺติฯ เต คณิโกยํ ธาตุฯ

ปจ สํปาเกฯ ปจติ, ปจนฺติฯ สทฺทสตฺถวิทู ปน **‘‘อตฺตโนภาสา’’**ติ วทนฺติฯ

อณฺจ พฺยยคติยํฯ พฺยยคติ วินาสคติฯ อณฺจติฯ

ยาจ ยาจนายํฯ พฺราหฺมโณ นาคํ มณึ ยาจติฯ นาโค มณึ ยาจิโต พฺราหฺมเณนฯ เต ตํ อเสุส อยาจิสุํฯ โส ตํ รถมยาจถฯ เทวทตฺตํ อายาจติฯ เอวํ สุทฺธกตฺตริ รูปานิ ภวนฺติฯ พฺราหฺมโณ พฺราหฺมเณน นาคํ มณึ ยาเจติ, ยาจยติ, ยาจาเปติ, ยาจาปยติฯ เอวํ เหตุกตฺตริฯ ราชา พฺราหฺมเณน ธนํ ยาจิยติ, ยาจยิยติ, ยาจาปิยติ, ยาจาปยิยติฯ เอวํ กมฺมนิฯ ยาจํ, ยาจนฺโต, ยาจนฺตี, ยาจนฺตํ กุลํฯ ยาจมาโน, ยาจมานา, ยาจมานํ กุลํฯ ยาจโก, ยาจนา, ยาจิตพฺพํ, ยาจิตุํ, ยาจิตฺวาน, ยาจิตุน, ยาจิย, ยาจิยานฯ เอวํ นามิกปทานิ **ตุ**มนฺตาทีนิ จ ภวนฺติฯ

ปจ ปาเกฯ โอทนํ ปจติฯ **"อุภยโตภาสา"**ติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ ยถา ปน สาสเน ''ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี''ติ **วจ**ธาตุสฺส กมฺมนิ รูปํ ปสิทฺธํ, น ตถา **ปจ**ธาตุสฺสฯ เอวํ สเนฺตปิ ครู ''ตยา ปจฺจเต โอทโน''ติ ตสฺส กมฺมนิ รูปํ วทนฺติฯ สาสเน ปน อวิเสสโต ''ปจฺจเต''ติ วา ''ปจฺจตี''ติ วา วุตฺตสฺสปิ ปทสฺส อกมฺมโกเยว ทิวาทิคณิโก ปโยโค อิจฺฉิตโพฺพ ''เทวทโตฺต นิรเย ปจฺจติฯ ยาว ปาปํ น ปจฺจตี''ติอาทิทสฺสนโตฯ เกเจตฺถ วเทยฺยุํ ''สยเมว ปียเต ปานียนฺติอาทิ วิย **ภูวาทิ**คณปกฺขิโก กมฺมกตฺตุปฺปโยโค เอส, ตสฺมา 'สยเมวา'ติ ปทํ อชฺฌาหริตฺวา 'สยเมว เทวทโตฺต ปจฺจตี'ติอาทินา อโตฺถ วตฺตโพฺพ''ติ ตนฺน, ''สยเมว ปียเต ปานีย''นฺติ เอตฺถ หิ ปานียํ มนุสฺสา ปิวนฺติ, น ปานียํ ปานียํ ปิวติฯ มนุเสฺสเหว ตํ ปียเต, น สยํฯ เอวํ ปรสฺส ปานกฺริยํ ปฏิจฺจ กมฺมภูตมฺปิ ตํ สุกรปานกฺริยาวเสน สุกรตฺตา อตฺตนาว สิชฺฌนฺตํ วิย โหตีติ ''สยเมว ปียเต ปานีย''นฺติ รูฬฺหิยา ปโยโค กโตฯ

''สยเมว กโฏ กริยเต''ติ เอตฺถาปิ กฏํ มนุสฺสา กโรนฺติ, น กฏํ กโฏ กโรติฯ มนุเสฺสเหว กโฏ กริยเต, น สยํฯ เอวํ ปรสฺส กรณกฺริยํ ปฏิจฺจ กมฺมภูโตปิ โส สุกรณ กฺริยาวเสน สุกรตฺตา อตฺตนาว สิชฺฌโนฺต วิย โหตีติ ''สยเมว กโฏ กริยเต''ติ รูฬฺหิยา ปโยโค กโตฯ

เอตฺถ ยถา **สยํ**สโทฺท ปานียํ ปานีเยเนว ปียเต, น อเมฺหหิฯ กโฏ กเฏเนว กริยเต, น อเมฺหหีติ สกมฺมกวิสยตฺตา ปโยคานํ อญฺญสฺส กฺริยาปฏิเสธนสงฺขาตํ อตฺถวิเสสํ วทติ, น ตถา ''เทวทโตฺต นิรเย ปจฺจติ, กมฺมํ ปจฺจตี''ติอาทีสุ ตุเมฺหหิ อชฺฌาหริโต **สยํ**สโทฺท อตฺถวิเสสํ วทติ อกมฺมกวิสยตฺตา เอเตสํ ปโยคานํฯ เอวํ ''เทวทโตฺต''ติอาทิกสฺส ปจฺจตฺตวจนสฺส อกมฺมกกตฺตุวาจกตฺตา กมฺมรหิตสุทฺธกตฺตุวาจกตฺตา จ ''ปจฺจตี''ติ อิทํ **ทิวาทิ**คณิกรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปจ**ธาตุ สทฺทสเตฺถ **ทิวาทิ**คณ วุโตฺต นตฺถีติ เจ? นตฺถิ วา อตฺถิ วา, กิเมตฺถ สทฺทสตฺถํ กริสฺสติ, ปาฬิ เอว ปมาณํ, ตสฺมา มยํ โลกโวหารกุสลสฺส ภควโต ปาฬินยเญฺญว คเหตฺวา อิมํ **ปจ**ธาตุํ **ทิวาทิ**คเณปิ ปกฺขิปิสฺสามฯ ตถา หิ **ธมฺมปาลาจริย อนุรุทฺธาจริยา** ทีหิ อภิสงฺขตา **ทิวาทิ**คณิกปฺปโยคา ทิสฺสนฺติ –-

> ญาณยุตฺตวรํ ตตฺถ, ทตฺวา สนฺธึ ติเหตุกํ;
> ปจฺฉา ปจฺจติ ปากานํ, ปวเตฺต อฏฺฐเก ทุเวฯ

อสงฺขารํ สสงฺขาร-วิปากานิ จ ปจฺจติ

อิเจฺจวมาทโยฯ เอตฺถ ปน เตสํ อิทเมว ปาฬิยา น สเมติฯ เย **จุราทิ**คณมฺหิ สกมฺมกภาเวน **ภูวาทิ**คเณ จ อกมฺมกภาเวน ปวตฺตสฺส **ภู**ธาตุเสฺสว **ภูวาทิ**คเณ ปวตฺตสฺส สกมกสฺสปิ สโต **ทิวาทิ**คณํ ปตฺวา อกมฺมกภูตสฺส **ปจ**ธาตุสฺส สกมฺมกตฺตมิจฺฉนฺติฯ เอตญฺหิ สาฏฺฐกเถ เตปิฏเก พุทฺธวจเน กุโต ลพฺภา, ตสฺมา ภควโต ปาวจเน โสตูนํ สํสยสมุคฺฆาฏตฺถํ เอตฺถ อิมํ นีตึ ปฏฺฐเปม –

วินาปิ อุปสคฺคน, คณนานตฺตโยคโต;
สกมฺมากมฺมกา โหนฺติ, ธาตู **ปจภิทา**ทโยฯ

ปุริโส โอทนํ ปจติฯ ส ภูตปจนึ ปจิฯ โอทโน ปจฺจติฯ กมฺมํ ปจฺจติฯ วีหิสีสํ ปจฺจติฯ รุกฺขผลานิ ปจฺจนฺติฯ นาโค ปาการํ ภินฺทติฯ ตฬากปาฬิ ภิชฺชติฯ ภิชฺชนธมฺมํ ภิชฺชติฯ เอตฺถ จ **สยํ**สทฺทํ อชฺฌาหริตฺวา ‘‘สยเมว โอทโน ปจฺจตี’’ติอาทินา วุเตฺตปิ ‘‘ปุริโส สยเมว ปาณํ หนติฯ ภควา สยเมว เญยฺยธมฺมํ อพุชฺฌี’’ติ ปโยเคสุ ปรสฺส อาณตฺติสมฺภูตหนนกฺริยาปฏิเสธมิว ปโรปเทสสมฺภูตพุชฺฌนกฺริยาปฏิเสธนมิว จ อญฺญสฺส กฺริยาปฏิเสธนวเสน วุตฺตตฺตา โย **สยํ**สทฺทวเสน กมฺมกตฺตุภาวปริกโปฺป, ตํ น ปมาณํฯ **สยํ**สโทฺท หิ สุทฺธกตฺตุอเตฺถปิ ทิสฺสติ, น เกวลํ ‘‘สยเมว ปียเต ปานีย’’นฺติอาทีสุ กมฺมเตฺถเยว, ตสฺมา สาสนานุรูเปน อโตฺถ คเหตโพฺพ นยญฺญูหิฯ

วินาปิ อุปสคฺคน, วินาปิ จ คณนฺตรํ;
สกมฺมากมฺมกา โหนฺติ, อตฺถโต **ทิวุ**อาทโยฯ

กามคุเณหิ ทิพฺพติฯ ปจฺจามิเตฺต ทิพฺพติฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

คณนฺตรโญฺจปสคฺคํ, วินาปิ อตฺถนานตํ;
ปโยคโต สกมฺมา จ, อกมฺมา จ **คมา**ทโยฯ

ปุริโส มคฺคํ คจฺฉติฯ คมฺภีเรสุปิ อเตฺถสุ ญาณํ คจฺฉติฯ ธมฺมํ จรติฯ ตตฺถ ตตฺถ จรติฯ

คณนฺตรโญฺจปสคฺคํ, ปโยคญฺจตฺถนานตํ;
วินาปิ ติวิธา โหนฺติ, **ทิสา**ที รูปเภทโตฯ

ปาสาทํ ปสฺสติ, ปาสาทํ ทกฺขติ ปาสาโท ทิสฺสติฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

สภาวโต สกมฺมา ตุ, **รุธ**ธาตาทโย มตา;
สภาวโต อกมฺมา จ, **นนฺท**ธาตาทโย มตาฯ

มตํ วา อมฺม โรทนฺติ, อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติฯ

อุปสคฺควเสเนเก, สกมฺมาปิ อกมฺมกา;
สมฺภวนฺติ ตเถกเจฺจ, อกมฺมาปิ สกมฺมกาฯ

เอกเจฺจ ตุปสเคฺคหิ, สกมฺมา จ สกมฺมกา;
อกมฺมกา อกมฺมา จ, เอสโตฺถเปตฺถ ทีปิโต;

ปุริโส คามา นิคฺคจฺฉติ, ธนํ อธิคจฺฉติ, ปุริโส ปาณํ อภิภวติ, หิมวตา ปภวนฺติ มหานทิโยฯ อญฺญานิปิ ปโยคานิ โยเชตพฺพานิฯ

ตตฺถ ยทิ สาสเน **ปจ**ธาตุสฺส กมฺมนิ รูปํ สิยา, ‘‘ปุริเสน กมฺมํ กริยตี’’ติ ปโยโค วิย ‘‘ปุริเสน โอทโน ปจิยตี’’ติ ปโยโค อิจฺฉิตโพฺพฯ เย ปน ครู ‘‘ตยา ปจฺจเต โอทโน’’ติอาทีนิ อิจฺฉนฺติ, เต สทฺทสตฺถนยํ นิสฺสาย วทนฺติ มเญฺญฯ เอวํ สเนฺตปิ อุปปริกฺขิตฺวา ยุตฺตานิ เจ, คเหตพฺพานิฯ การิเต ‘‘ปุริโส ปุริเสน ปุริสํ วา โอทนํ ปาเจติ, ปาจยติ, ปาจาเปติ, ปาจาปยติฯ

ปุริเสน ปุริโส โอทนํ ปาจิยติ, ปาจยิยติ, ปาจาปิยติ, ปาจาปยิยตี’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ ‘‘ยถา ทเณฺฑน โคปาโล, คาวํ ปาเจติ โคจร’’นฺติอาทีสุ อโญฺญปิ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ปจํ, ปจโนฺต, ปจนฺตี, ปจมาโน, ปจมานาฯ ปาตพฺพํ, ปจิตํ, ปจิตพฺพํ, ปจนียํ, ปจิตุํ, ปจิตฺวาฯ เอตฺถ จ ‘‘อิมสฺส มํสญฺจ ปาตพฺพ’’นฺติ ปโยโค อุทาหรณํฯ ‘‘ปจติ, ปจนฺติฯ ปจสี’’ติอาทิ ปทกฺกโม สุโพโธฯ

สิจ ฆรเณฯ เสจติ, เสโก, **‘‘อุภโตภาสา’’**ติ วทนฺติฯ

อิมานิ **จ**การนฺตธาตุรูปานิฯ

ฉการนฺตธาตุ

> **ปรสฺสภาสา**ทิภาวํ, สเพฺพสํ ธาตุนํ อิโต;
> ปรํ น พฺยากริสฺสํ โส, สาสเน อีริโต น หิฯ

ฉุ เฉทเนฯ โฉติฯ โฉตฺวาน โมพิ์ วรคนฺธวาสิตํฯ อโจฺฉจฺฉฺวํต โภ รุกฺขํฯ

มิเลฉ อวิยตฺตายํ วาจายํฯ มิเลจฺฉติ, มิลกฺขุฯ ปจฺจนฺติเมสุ ชนปเทสุ ปจฺจาชาโต โหติ มิลกฺขูสุ อวิญฺญาตาเรสุฯ

วฉิ อิจฺฉายํฯ วณฺฉติฯ วณฺฉิตํ ธนํฯ

อฉิ อายาเมฯ อณฺจติฯ ทีฆํ วา อณฺฉโนฺต ทีฆํ อณฺฉามีติ ปชานาติฯ

หุจฺฉ โกฎิเลฺลฯ หุจฺฉติฯ

มุจฺฉ โมหมุจฺฉาสุฯ มุจฺฉติฯ มุจฺฉิโต วิสเวเคน, วิสญฺญี สมปชฺชถฯ มุจฺฉา, มุจฺฉิตฺวาฯ

ผุฉ วิสรเณ โผฉติฯ

ยุฉ ปมาเทฯ ยุจฺฉติฯ

อุฉิ อุเญฺฉ อุโญฺฉ ปริเยสนํฯ อุณฺฉติฯ อุณฺฉาจริยาย อีหถฯ

อุฉ ปิปาสายํฯ อุฉติฯ

ปุจฺฉ ปเญฺห ปุจฺฉติฯ ปุจฺฉิตา, ปุจฺฉโก, ปุโฎฺฐ, ปุจฺฉิโต, ปุจฺฉาฯ ภิกฺขุ วินยธรํ ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ ปุจฺฉิ, ปุจฺฉิตุํฯ ปุจฺฉิตฺวาฯ เอตฺถ จ ปญฺจวิธา ปุจฺฉา อทิฎฺฐโชตนาปุจฺฉา ทิฎฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา อนุมติปุจฺฉา กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาติฯ ตาสํ นานตฺตํ **อฎฺฐสาลินิ**ยาทิโต คเหตพฺพํฯ

วิจฺฉ คติยํฯ วิจฺฉติฯ วิจฺฉิกาฯ

วจฺฉ เฉทเนฯ วุจฺฉติฯ วุตฺตา, วุตฺตวา, วุตฺตสิโรฯ **ว**การคตสฺส **อ**การสฺส อุตฺตํฯ

วุตฺตสโทฺท เกโสหรเณปิ ทิสฺสติ ‘‘กาปฏิโก มาณโว ทหโร วุตฺตสิโร’’ติอาทีสุฯ เอตฺถ จ **สิร**สเทฺทน สิโรรุหา วุตฺตา ยถา **มญฺจ**สเทฺทน มญฺจฏฺฐา, **จกฺขุ**สเทฺทน จ จกฺขุนิสฺสิตํ วิญฺญาณํฯ โรปิเตปิ ‘‘ยถา สารทิกํ พีชํ, เขเตฺต วุตฺตํ วิรูหตี’’ติอาทีสุฯ กถิเตปิ ‘‘วุตฺตมิทํ ภควตา, วุตฺตมรหตา’’ติอาทิสุฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

> **วจฺฉวปวจ**วสา, **วุตฺต**สโทฺท ปวตฺตติ;
> เกโสหาเร โรปิเต จ, กถิเต จ ยถากฺกมนฺติฯ

อปโร นโย – **วุตฺต**สโทฺท ‘‘โน จ โข ปฏิวุตฺต’’นฺติอาทีสุ วาปสมีกรเณ ทิสฺสติฯ ‘‘ปนฺนโลโม ปรทตฺตวุโตฺต’’ติอาทีสุ ชีวิตวุตฺติยํฯ ‘‘ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุโตฺต’’ติอาทีสุ อปคเมฯ ‘‘คีตํ ปวุตฺตํ สมีหิต’’นฺติอาทีสุ ปาวจนวเสน ปวตฺติเตฯ โลเก ปน ‘‘วุโตฺต ปารายโน’’ติอาทีสุ อเชฺฌเน ทิสฺสติ, อตฺริทํ วุจฺจติ

> ‘‘วาปสมีกรเณ จ, อโถ ชีวิตวุตฺติยํ;
> อปคเม ปาวจน-วเสน จ ปวตฺติเต;
> อเชฺฌเน เจวเมเตสุ, **วุตฺต**สโทฺท ปทิสฺสตี’’ติฯ

อปโรปิ นโย – **วุตฺต**สโทฺท สอุปสโคฺคจ อนุปสโคฺค จ วปเน วาปสมีกรเณ เกโสหาเร ชีวิตวุตฺติยํ ปมุตฺตภาเว ปาวจนวเสน ปวตฺติเต อเชฺฌเน กถเนติ เอวมาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส –

> ‘‘คาโว ตสฺส ปชายนฺติ, เขเตฺต วุตฺตํ วิรูหติ;
> วุตฺตานํ ผลมสฺนาติ, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภตี’’ติ

อาทีสุ วปเน อาคโตฯ ‘‘โน จ โข ปฏิวุตฺต’’นฺติอาทีสุ อฏฺฐทนฺตกาทีหิ วาปสมีกรเณฯ ‘‘กาปฏิโก มาณโว ทหโร วุตฺตสิโร’’ติอาทีสุ เกโสหรเณฯ ‘‘ปนฺนโลโม ปรทตฺตวุโตฺต มิคภูเตน เจตสา วิหรตี’’ติอาทีสุ ชีวิตวุตฺติยํฯ ‘‘เสยฺยถาปิ นาม ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุโตฺต อภโพฺพ หริตตฺถายา’’ติอาทีสุ พนฺธนโต ปมุตฺตภาเวฯ ‘‘เยสมิทํ เอตรหิ โปราณํ มนฺตปทํ คีตํ ปวุตฺตํ สมีหิต’’นฺติอาทีสุ ปาวจนภาเวน ปวตฺติเตฯ โลเก ปน ‘‘วุโตฺต คโณ, วุโตฺต ปารายโน’’ติอาทีสุ อเชฺฌเนฯ ‘‘วุตฺตํ โข ปเนตํ ภควตา, ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ, มา อามิสทายาทา’’ติอาทีสุ กถเนฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

> **วป วตุ วจฺฉวจ**-ธาตูนํ วสโต มโต;
> โสปสโคฺค โนปสโคฺค, **วุตฺต**สโทฺท ยถารหํฯ
>
> วปเน จ วาปสมี-กรเณ มุณฺฑตาย จ;
> ชีววุตฺยํ ปมุตฺตเตฺถ, วสา ปาวจนสฺส ตุ;
> ปวตฺติเต จ อเชฺฌเน, กถเน จาติ ลกฺขเย;

ตจฺฉ ตนุกรเณฯ ตจฺฉติฯ ตจฺฉโก ทารุํฯ

ฉการนฺตธาตุรูปานิฯ

ชการนฺตธาตุ

ชิชเยฯ เชติฯ ชยติ, ปราชยติฯ ธมฺมํ จรโนฺต สามิกํ ปราเชติฯ ธมฺมํ จรโนฺต ปรชฺชติฯ ราชานํ ชยาเปสุํฯ ชยาเปตฺวาฯ เอตฺถ **ชยาเปสุ**นฺติ ‘‘ชยตุ ภว’’นฺติ อาสีสวจนํ วทึสูติ อโตฺถฯ ชยนํ, ชิตํ, ชโย, วิชิตํ, ชิโน, เชตา, เชโต, ชิโต มาโร, มารํ ชิโต, ชิตวา, ชิตาวี, วิชิตาวี, มารชิ, โลกชิ, โอธิชิโน, อโนธิชิโน, ชิโตฯ วิชิโต, เชตุํ, วิเชตุํ, ชิตฺวา, วิชิตฺวาฯ อิมสฺส ปน ธาตุสฺส **กิยาทิ**คณํ ปตฺตสฺส ‘‘ชินาติ ชินิตฺวา’’ตฺยาทีนิ รูปานิ ภวนฺติฯ

ชิ อภิภวเนฯ เชติฯ ชิโนฯ ปุเพฺพ วิย รูปานิฯ เอตฺถ จ ‘‘ตุเมฺหหิ อานนฺท สปฺปุริเสหิ วิชิตํ, ปจฺฉิมา ชนตาสาลิมํโสทนํ อติมญฺญิสฺสตี’’ติ ปาฬิ อภิภวนตฺถสาธกาฯ เอตฺถ หิ **วิชิต**นฺติ อธิภูตนฺติ อโตฺถฯ

ชุ คติยํฯ เอตฺถ สีฆคติ อธิเปฺปตาฯ ชวติฯ ชวนํ, ชโว, ชวํ, ชวโนฺต, ชวนจิตฺตํ, ชวนปโญฺญ, ชวนหํโสฯ มโนชวํ คจฺฉติ เยนกามํฯ

เชขเยฯ ชียติฯ **เอ**การสฺส **อียา**เทโสฯ สาสนานุรูเปน ‘‘กึ มํ ธเนน ชียเยถา’’ติ หิ ปาฬิ ทิสฺสติฯ สทฺทสตฺถวิทู ปน ‘‘ชายตี’’ติ รูปํ วทนฺติฯ

สชฺช คติยํฯ สชฺชติฯ

กุชฺ ขุชฺ เถยฺยกรเณฯ โกชติฯ โขชติฯ

วช คติยํฯ ธช ธชิ จฯ วชติฯ อพฺพชติฯ มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเชฯ วโช, วชนํ, ปวชนํ, ปพฺพชฺชา, ปพฺพชิโต, ปพฺพาชิโตฯ

สกา รฎฺฐา ปพฺพาชิโต, อญฺญํ ชนปทํ คโต;
มหนฺตํ โกฎฺฐํ กยิราถ, ทุรุตฺตานํ นิเธตเวฯ

ธชติฯ ธโชฯ ธญฺชติฯ ธญฺชนํฯ เอตฺถ **ธโช**ติ เกตุฯ **ธญฺชน**นฺติ คมนํฯ

อช เขปเน จฯ คติอเปกฺขโกเยว **จ**กาโรฯ อชติฯ อโชฯ เอตฺถ **อโช**ติ เอฬโกฯ อิมานิ ปนสฺส ปริยายวจนานิ ‘‘อโช เอฬโก อุรโพฺภ อวิ เมโณฺฑ’’ติฯ ตตฺถ **อุรโพฺภ**ติ เอฬโก, โย ‘‘อโช’’ติปิ วุจฺจติฯ **อวี**ติ รตฺตโลโม เอฬโกฯ **เมโณฺฑ**ติ กุฏิลสิโงฺค เอฬโกฯ ตถา หิ **ชนกชาตเก** อชรถโต เมณฺฑรถา วิสุํ วุตฺตาฯ อปิจ **อเชฬก**นฺติ อชโต เอฬกสฺส วิสุํ วจนโต **เอฬก**สเทฺทน เมโณฺฑปิ คเหตโพฺพ, **มโหสธชาตกฎฺฐกถาย**ญฺหิ เมเณฺฑฬกานํ นิพฺพิเสสตา วุตฺตาติฯ

อชฺช สชฺช อชฺชเนฯ อชฺชนํ อชฺชนกฺริยาฯ อชฺชติฯ สชฺชติฯ

กชฺช พฺยถเนฯ พฺยถนํ หึสาฯ กชฺชติฯ

ขชฺช มชฺชเน จฯ มชฺชนํ สุทฺธิฯ พฺยถนาเปกฺข **จ**กาโรฯ ขชฺชติฯ ขชฺชูโรฯ

ขช มเนฺถฯ มโนฺถ วิโลฬนํฯ ขชติฯ

ขชิ คติเวกเลฺลฯ กิสฺส ภเนฺต อโยฺย ขญฺชตีติฯ อุโภ ขญฺชาฯ ขญฺชนํ, ขญฺชิตุํ, ขญฺชิตฺวาฯ

ขช กมฺปเนฯ ขชติฯ เอชาฯ เอตฺถ จ **เอชา**ติ ลาภาทึ ปฏิจฺจ เอชติ กมฺปตีติ เอชา, พลวตณฺหาเยตํ นามํฯ

พฺช วชิรนิเพฺพเสฯ วชิรนิโคฺฆเสติ เกจิ วิทู วทนฺติฯ โพชติฯ

ขิช กุชิ คุชิ อพฺยตฺตสเทฺทฯ ขิชติฯ กุญฺชติฯ คุญฺชติฯ

ลช ลาช ตชฺช ภสฺสเนฯ ลชติฯ ลาชติฯ ตชฺชติฯ

ลชิ ทิตฺติยญฺจฯ ภสฺสนาเปกฺข **จ**กาโรฯ ลญฺชติฯ ตติโย นยลญฺชโกฯ ลเญฺชติ ปกาเสติ สุตฺตตฺถนฺติ ลญฺชโกฯ

ชช ชชิ ยุเทฺธฯ ยุชฺฌนํ **ยุทฺธํ**ฯ ชชติฯ ชญฺชติฯ

ตุช หิํสายํฯ โตชติฯ

ตุชิ พลเน จฯ พลนํ พลนกฺริยาฯ หิํสาเปกฺขโก **จ**กาโรฯ ตุญฺชติฯ

คช กุชิ มุชิ คชฺช สทฺทตฺถาฯ คชติฯ กุญฺชติฯ มุญฺชติฯ คโช คชฺชติ, เมโฆ คชฺชติฯ ยตฺถ ทาโส อามชาโต, ฐิโต ถุลฺลานิ คชฺชติฯ มณิ คชฺชติฯ ญาณคชฺชนํ คชฺชติฯ คชฺชิตุํ สมโตฺถฯ คชฺชิตาฯ คชฺชิตฺวาฯ ตตฺถ **คโช**ติ หตฺถีฯ หตฺถิสฺส หิ อเนกานิ นามานิ –

> หตฺถี นาโค คโช ทนฺตี, กุญฺชโร วารโณ กรี;
> มาตโงฺค ทฺวิรโท สฏฺฐิ-หายโน’เนกโป อิโภฯ
>
> ถโมฺภ รโมฺม ทฺวิโป เจว, หตฺถินี ตุ กเรณุกา;
> หตฺถิโปโต หตฺถิจฺฉาโป, ภิโงฺก จ กลโภ ภเวฯ

จช จาเคฯ จชติฯ ปริจฺจชติฯ จาโคฯ ปริจฺจาโคฯ จชนํฯ จชํ, จชโนฺตฯ จชมาโนฯ

สนฺช สเงฺคฯ สโงฺค ลคนํฯ สญฺจติฯ สโตฺตฯ สชนํ, สตฺติฯ อาสตฺติฯ สชิตุํฯ สชิตฺวาฯ

อีช คติยํฯ อีชติฯ

ภชิ ภชฺชเนฯ ภชฺชนํ ตาปกรณํฯ ติลานิ ภชฺชติฯ ปุริเสน ภชฺชมานานิ ติลานิฯ

เอช เภช ภาช ทิตฺติยํฯ **ทิตฺติ** โสภาฯ เอชติฯ เภชติฯ ภาชติฯ

ติช นิสาเน, ขมายญฺจฯ นิสานํ ติกฺขตากรณํฯ **ขมา** ขนฺติฯ เตชติฯ ติติกฺขติฯ เตชโนฯ เตโชฯ ตตฺถ **เตชโน**ติ กโณฺฑ สโร อุสุฯ **เตโช**ติ สูริโยฯ อถ วา **เตโช**ติ เตชนํ อุสฺมา อุณฺหตฺตํ ตาโปฯ **เตโช**ติ วา อานุภาโว ปภาโวฯ

สญฺช ปริสฺสเงฺค, อาลิงฺคนํ **ปริสฺสโงฺค**ฯ สญฺชติฯ

ขชิ ทาเน, คติยญฺจฯ ขญฺชติฯ ขญฺชนํฯ

ราช ทิตฺติยํ ภาช จฯ ราชติฯ ภาชติฯ ราชาฯ ราชินีฯ วนราชิฯ ราชิตฺวาฯ วิราชิตฺวาฯ อตฺร วิญฺญูนมตฺถวิวรเณ โกสลฺลชนนตฺถํ สิโลกํ รจยาม –

ม’หา’ราช มหาราช, มหาราช มเมว’หิ;
เน’ตสฺส อิติ วตฺวาน, เทฺว ชนา กลหํ กรุํฯ

เอตฺถ จ ปฐมปาทสฺส ทุติยปเท ‘‘เม อหิ **มหี’’**ติ เฉโท ‘‘ปุตฺตา เม อตฺถิ ปุตฺตา มตฺถี’’ติ วิยฯ ‘‘มหิ อราช มหาราชา’’ติ จ เฉโท ‘‘โยปิ อยํ โยปาย’’นฺติ วิยฯ เอตฺถ **อราช**สโทฺท ‘‘อติกรมกราจริยา’’ติ เอตฺถ **อกรี**ติ อตฺถวาจโก **อกร**สโทฺท วิย อาขฺยาตปโรกฺขาวิภตฺติโก ทฎฺฐโพฺพฯ **อราช** วิโรจีติ อโตฺถฯ อยํ ปน คาถาย ปิณฺฑโตฺถ **‘‘มหาราช** เม อหิ อราช, มม เอว อหิ อราช, น เอตสฺส อิติ วตฺวา **เทฺว** อหิตุณฺฑิกชนา กลหํ กริํสู’’ติฯ

รนฺช ราเคฯ ภิกฺขุ จีวรํ รชติฯ สโตฺต รูปาทีสุ รญฺชติฯ รชนํฯ รชโกฯ ราโคฯ วิราโคฯ หลิทฺทิราโคฯ ราชาฯ ราชินีฯ อิมสฺส จ **ทิวาทิ**คณํ ปตฺตสฺส ‘‘รชฺชติ วิรชฺชตี’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ ตตฺถ **รชน**นฺติ รชนวตฺถุฯ **รชโก**ติ รชกาโร วตฺถโธวนโกฯ **ราโค**ติ รชฺชนฺติ สตฺตา เตน, สยํ วา รญฺชติ, รญฺชนมตฺตเมว วา เอตนฺติ ราโค, ตณฺหาฯ อิมานิ ปน ตทภิธานานิ –

ราโค โลโภ ตสิณา จ, ตณฺหา เอชา วิสตฺติกา;
สตฺติ อาสตฺติ มุจฺฉา จ, ลุพฺภิตตฺตญฺจ ลุพฺภนาฯ

กาโม นิกามนา อิจฺฉา, นิกนฺติ จ นิยนฺติ จ;
วนญฺจ วนโถ เจว, อเปกฺขา ภวเนตฺติ จฯ

อนุโรโธ จ สาราโค, สโงฺค ปโงฺก จ สิพฺพินี;
นนฺทีราโค อนุนโย, เคโธ สญฺชนนี ตถา;
ชนิกา ปณิธิ เจว, อโชฺฌสานนฺติเนกธาฯ

วิราโคติ มโคฺค นิพฺพานญฺจฯ **ราชา**ติ ปถวิสฺสโรฯ เอตฺถ ธาตุทฺวยวเสน นิพฺพจนานิ นิยฺยเนฺตฯ นานาสมฺปตฺตีหิ ราชติ ทิพฺพติ วิโรจตีติ **ราชา**ฯ ทานญฺจ ปิยวจนญฺจ อตฺถจริยา จ สมานตฺตตา จาติ อิเมหิ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ อตฺตนิ มหาชนํ รเญฺชตีติปิ **ราชาฯ ราชินี**ติ ราชภริยาฯ เตสํ อภิธานานิ วุจฺจเนฺต สหาภิธานนฺตเรหิ –

ราชา ภูปติ เทโว จ, มนุชิโนฺท ทิสมฺปติ;
ปตฺถิโว ชคติปาโล, ภูภุโช ปถวิสฺสโรฯ

รฎฺฐาธิโป ภูมิปาโล, มนุสฺสิโนฺท ชนาธิโป;
นริโนฺท ขตฺติโย เจว, เขตฺตสฺสามิ ปภาวโกฯ

มุทฺธาภิสิโตฺต ราชาติ, กถิโต อิตโร ปน;
ราชโญฺญ ขตฺติโย จาติ, วุโตฺต ขตฺติยชาติโกฯ

มุทฺธาภิสิโตฺต อนุราชา, อุปราชาติ ภาสิโต;
จตุทฺทีปี ราชราชา, จกฺกวตฺตีติ ภาสิโตฯ

ราชินี อุปรี เทวี, มเหสี ภูภุชงฺคนา;
ขตฺติยา ราชปทุมี, ขตฺติยานี จ ขตฺติยี;
อิตฺถาคารนฺตุ โอโรโธ, อุปรีติปิ วุจฺจติฯ

***ภช* เสวายํ**ฯ ภชติฯ ภชนาฯ สมฺภชนาฯ ภตฺติฯ สมฺภตฺติฯ ภตฺตาฯ

ยช เทวปูชสงฺคตกรณทานธมฺเมสุฯ เทวปูชคฺคหเณน พุทฺธาทิปูชา คหิตาฯ **สงฺคตกรณํ** สโมธานกรณํฯ ตถา หิ **อธิมุตฺตเตฺถรวตฺถุมฺหิ** ''ยทตฺถิ สงฺคตํ กิญฺจิ, ภโว วา ยตฺถ ลพฺภตี''ติ คาถายํ **สงฺคต**สเทฺทน สโมธานํ วุตฺตํฯ **ทานํ** ปริจฺจาโคฯ **ธมฺโม** ฌานสีลาทิฯ เอเตสฺวเตฺถสุ **ยช**ธาตุ วตฺตติฯ ปุปฺผหิ พุทฺธํ ยชติฯ เทวตํ ยชติฯ เทวมนุเสฺสหิ ภควา ยชิยติฯ อิชฺชติฯ ยิฏฺฐํฯ ยโญฺญฯ ยาโคฯ ธมฺมยาโคฯ ยชมาโน สเก ปุเรฯ ยิฏฺฐุํ, ยชิตุํฯ ปุถุยญฺญํ ยชิตฺวานฯ โสฬสปริกฺขารํ มหายญฺญํ กตฺตุกาโมฯ

มชฺช สํสุทฺธิยํฯ มชฺชติฯ พาหิรํ ปริมชฺชติฯ ภูมิํ สมฺมชฺชติฯ มชฺชนํฯ สมฺมชฺชนีฯ

นิญฺชิ สุทฺธิยํฯ นิญฺชติฯ ปนิญฺชติฯ นิญฺชิตุํฯ ปนิญฺชิตุํฯ นิญฺชิตฺวาฯ ปนิญฺชิตฺวาฯ อยํ ปน ปาฬิ ''ตโต ตฺวํ โมคฺคลฺลาน อุฏฺฐายาสนา อุทเกน อกฺขีนิ ปนิญฺชิตฺวา ทิสา อนุโลเกยฺยาสี''ติฯ

นิชิ อพฺยตฺตสเทฺทฯ นิญฺชติฯ

***ภช* ปาเก**ฯ ติลานิ ภชฺชติฯ ภชฺชมานา ติลานิ จฯ

อุชุ อชฺชเวฯ **อชฺชวํ** อุชุภาโวฯ โอชติฯ อุชุฯ

สช วิสฺสคฺคปริสฺสชฺชนพฺภุกฺกิรเณสุฯ สชติฯ โลกฺยํ สชนฺตํ อุทกํฯ

รุช *ภเงฺค*ฯ รุชติฯ รุชาฯ โรโคฯ เอตฺถ **รุชา**ติ พฺยาธิ รุชนเฏฺฐนฯ **โรโค**ติ รุชติ ภญฺชติ องฺคปจฺจงฺคานีติ โรโค, พฺยาธิเยว, โย ''อาตโงฺก''ติปิ ''อาพาโธ''ติปิ วุจฺจติฯ

***ภุช* โกฏิเลฺลฯ อาวิ**ปุโพฺพ อญฺญเตฺถสุ จฯ อุรโค ภุชติฯ อาภุชติฯ ภิกฺขุ ปลฺลงฺกํ อาภุชติ, อูรุพทฺธาสนํ พนฺธตีติ อโตฺถฯ มหาสมุโทฺท อาภุชติ, อาวฏฺฏตีติ อโตฺถฯ เกจิ ปน ''โอสกฺกตี''ติ อตฺถํ วทนฺติฯ ''วณฺณทาน''นฺติ อาภุชติ, มนสิ กโรตีติ อโตฺถฯ มูลานิ วิภุชตีติ **มูลวิภุโช,** รโถฯ เอตฺถ จ **วิภุชตี**ติ ฉินฺทติฯ โภโคฯ โภคีฯ อาโภโคฯ อาภุชิตฺวาฯ เอตฺถ จ **โภโค**ติ ภุชยติ กุฏิลํ กริยตีติ โภโค, อหิสรีรํฯ **โภคี**ติ สโปฺปฯ

รชิ วิชฺฌเนฯ นาโค ทเนฺตหิ ภูมิํ รญฺชติฯ อารญฺชติฯ เอตฺถ จ ''ตถาคตรญฺชิตํ อิติปี''ติ เนตฺติปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตสฺสโตฺถ ''อิทํ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สาสนพฺรหฺมจริยํ ตถาคตคนฺธหตฺถิโน มหาวชิรญาณสพฺพญฺญุตญฺญาณทเนฺตหิ รญฺชิตํ อารญฺชิตํ, เตภูมกธมฺมานํ อารญฺชนฏฺฐานนฺติปิ วุจฺจตี''ติฯ **รญฺชิต**นฺติ หิ รญฺชติ วิชฺฌติ เอตฺถาติ รฺญชิตํ, รญฺชนฏฺฐานํฯ ''อิทํ เนสํ ปทกฺกนฺต''นฺติอาทิมฺหิ วิย เอตสฺส สทฺทสฺส สิทฺธิ เวทิตพฺพา อธิกรณตฺถสมฺภวโตฯ

วิชี ภยจลเนสุฯ อีการโนฺตยํ ธาตุ, เตนสฺส สนิคฺคหีตาคมานิ รูปานิ น สนฺติฯ เวชติฯ เวโคฯ ธมฺมสํเวโคฯ สํวิโค เวเคน ปลายิฯ นทีเวโคฯ อูมิเวโค , วาตเวโคฯ เอตฺถ **ธมฺมสํเวโค**ติ

สโหตุตปฺปํ ญาณํฯ ‘‘เวโค, ชโว, รโย’’ติ อิเม เอกตฺถาฯ **ทิวาทิ**คณํ ปน ปตฺตสฺส ‘‘วิชฺชติ สํวิชฺชติ อุพฺพิชฺชตี’’ติ รูปานิ ภวนฺติ ทฺวิคณิกตฺตาฯ

ลชฺช ลชฺชเนฯ ลชฺชติฯ ลชฺชาฯ **ลชฺชา**ติ หิรีฯ ยา ‘‘วิริฬนา’’ติปิ วุจฺจติฯ

วฬชิ ปริโภเคฯ วฬญฺชติฯ

กุชฺช อโธมุขีกรเณฯ กุชฺชติฯ นิกุชฺชติฯ อุกฺกุชฺชติฯ ปฏิกุชฺชติฯ นิกุชฺชิตํ วา อุกฺกุเชฺชยฺยฯ อณฺฑิสฺสา ปาติยา ปฏิกุชฺชติฯ อวกุโชฺช นิปชฺชหํฯ ตตฺถ **กุชฺชติ นิกุชฺชตี**ติ อิมานิ ‘‘จรติ วิจรตี’’ติ ปทานิ วิย สมานตฺถานิ, อโธมุขํ กโรตีติ หิ อตฺโถฯ **อุกฺกุชฺชตี**ติ อุปริมุขํ กโรติฯ **ปฏิกุชฺชตี**ติ มุเข มุขํ ฐเปติฯ

มุชฺช โอสีทเนฯ มุชฺชติฯ นิมฺมุชฺชติฯ นิมฺมุโคฺคฯ อุมฺมุโคฺคฯ

โอปุชิ วิลิมฺปเนฯ โคมเยน ปถวึ โอปุญฺชติฯ

ชการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฌการนฺตธาตุ

เฌ จินฺตายํฯ ฌายติ, นิชฺฌายติ, อุปนิชฺฌายติ, อุชฺฌายติ, สชฺฌายติฯ ฌานํ, นิชฺฌานํ, อุปนิชฺฌานํ, อุชฺฌายนํ, สชฺฌายนํฯ นิชฺฌตฺติฯ อุปชฺฌา, อุปชฺฌาโยฯ ฌายี, อชฺฌายโกฯ

ตตฺถ ฌายนนฺติ ทุวิธํ ฌายนํ โสภนมโสภนญฺจฯ เตสุ โสภนํ ‘‘ฌายี ตปติ พฺราหฺมโณฯ ฌายามิ อกุโตภโย’’ติอาทีสุ ทฏฺฐพฺพํฯ อโสภนํ ปน ‘‘ตตฺถ ตตฺถ ฌายโนฺต นิสีทิฯ อโธมุโข ปชฺฌายโนฺต นิสีที’’ติอาทีสุ ทฏฺฐพฺพํฯ **ฌายี**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน วา ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน วา ฌายนสีโล จินฺตนสีโลฯ ฌายี ฌานวาติ อตฺโถฯ **อชฺฌายโก**ติ อิทํ ‘‘น ทานิเม ฌายนฺติ, น ทานิเม ฌายนฺตีติ โข วาเสฏฺฐ อชฺฌายกา อชฺฌายกาเตฺวว ตติยํ อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺต’’นฺติ เอวํ ปฐมกปฺปิกกาเล ฌานวิรหิตานํ พฺราหฺมณานํ ครหวจนํ อุปฺปนฺนํ, อิทานิ ปน ตํ อชฺฌายตีติ **อชฺฌายโก,** มเนฺต ปริวเตฺตตีติ อิมินา อเตฺถน ปสํสาวจนํ กตฺวา โวหรนฺตีติฯ อยํ ปนโตฺถ **‘‘อธิ**ปุพฺพสฺส อิ อชฺฌยเน’’ติ ธาตุสฺส วเสน คเหตโพฺพฯ เอวํ **อธิ**ปุพฺพสฺส **อิ** ธาตุสฺส วเสน อิมสฺส ธาตุสฺส อตฺถปริวตฺตนํ ภวติฯ ยํ สนฺธาย ‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร’’ติ วุตฺตํฯ

เฌ ทิตฺติยํฯ ทีโป ฌายติ, ทารูนิ ฌายนฺติฯ เอตฺถ **ฌายตี**ติ ชลติฯ **ฌายนชลน**สทฺทา หิ เอกตฺถาฯ

ชชฺฌ ปริภาสนตชฺชเนสุฯ ชชฺฌติฯ

อุชฺฌ อุสฺสเคฺคฯ อุสฺสโคฺค ฉฑฺฑนํฯ อุชฺฌติฯ อุชฺฌิตํฯ

ฌการนฺตธาตุรูปานิฯ

ญการนฺตธาตุ

ญา อวโพธเนฯ ‘‘ญาติ, ญนฺติ, ญาสิฯ ญาตุ, ญนฺตุฯ เญยฺย, เญยฺยุ’’นฺติอาทีนิ ยถาปาวจนํ คเหตพฺพานิฯ ญาติ, ญาตโก, อโญฺญ, ญตฺตํ, ญตฺติ, ปญฺญตฺติ, วิญฺญตฺติ, สญฺญตฺติ, สญฺญา, สญฺญาณํ, ปญฺญา, ปญฺญาณํ, ญาณํ, วิญฺญาณํฯ

ตตฺถ **ญาตี**ติ ชานาติฯ ปุน **ญาตี**ติ พนฺธุฯ โส หิ ‘‘อยํ อมฺหาก’’นฺติ ญาตพฺพเฏฺฐน ญาตีติฯ เอวํ ญาตโกฯ **อโญฺญ**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทโย อเตฺถ น ญาติ น ชานาตีติ อโญฺญ, อวิทฺวา พาโลติ อโตฺถฯ **ญตฺต**นฺติ ชานนภาโวฯ ‘‘ยาวเทว อนตฺถาย, ญตฺตํ พาลสฺส ชายตี’’ติ ปาฬินิทสฺสนํฯ **สญฺญาณ**นฺติ จิหนํฯ การิเต ‘‘ญาเปติ สญฺญาเปติ วิญฺญาปยตี’’ติอาทีนิ ภวนฺติฯ ยสฺมา ปน ‘‘อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติฯ อตฺตตฺถํ วา ปรตฺถํ วา ญสฺสติฯ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํฯ เอกเจฺจ นพฺภญฺญํสุ, เอกเจฺจ อพฺภญฺญํสู’’ติ ปาฬิโย ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา **ญาตี**ติอาทีนิ อาขฺยาติกปทานิ ทิฏฺฐานิเยว โหนฺติ นยวเสนฯ ตถา หิ **อญฺญาตี**ติ เอตฺถ **อา**อิติ อุปสโคฺค, โส ปรสฺสกฺขรสฺส สโญฺญคุจฺจารณิจฺฉาย รสฺสํ กตฺวา นิทฺทิโฎฺฐฯ **ญาตี**ติ สาสเน อาขฺยาติกปทํ ทิฏฺฐํ, ตสฺมาเยว ‘‘ญาติ, ญนฺติฯ ญาสี’’ติอาทินา ปทมาลากรเณ นเตฺถว โทโสฯ

ญา มารณโตสนนิสาเนสุฯ มารณํ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกรณํฯ **โตสนํ** ตุฎฺฐิฯ **นิสานํ** ติกฺขตาฯ ญตฺติฯ มนุญฺญํฯ ปญฺญตฺติฯ

เอตฺถ **ญตฺตี**ติ มาเรตีติ วา โตเสตีติ วา นิเสตีติ วา อโตฺถฯ อยญฺจ **ญตฺติ**สโทฺท ‘‘วตฺติ เอตายาติ วาจา’’ติ เอตฺถ **วตฺติ**สโทฺท วิย อาขฺยาติกปทนฺติ ทฎฺฐโพฺพฯ ตถา **อาทเตฺต**ติ เอตฺถ วิภตฺติภูตสฺส **เต**สทฺทสฺส วิย วิภตฺติภูตสฺส **ติ**สทฺทสฺส สโญฺญคภาโว จ ธาตฺอนฺตสฺส รสฺส รสฺสตฺตญฺจฯ **มนุญฺญ**นฺติ มนํ อาภุโส เญติ โตเสตีติ มนุญฺญํฯ อยมเตฺถ **มน**สทฺทูปปทสฺส **อา**ปุพฺพสฺสิมสฺส **ญา**ธาตุสฺส วเสน ทฎฺฐโพฺพฯ **ปญฺญตฺตี**ติ นานปฺปการโต ปวตฺตินิวารเณน อกุสลานํ ธมฺมานํ ญตฺติ มารณํ ปญฺญตฺติฯ อถ วา ธมฺมํ สุณนฺตานํ ธมฺมเทสนาย จิเตฺต อเนกวิเธน โสมนสฺสุปฺปาทนํฯ อติขิณพุทฺธีนํ อเนกวิเธน ญาณติขิณกรณญฺจ ปญฺญตฺติ นาม, ตถา โสตูนํ จิตฺตโตสเนน จิตฺตนิสาเนน จ ปญฺญาปนํ ปญฺญตฺตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิติ **ภูวาทิ**คเณ **จ**วคฺคนฺตธาตุรูปานิ

สมตฺตานิฯ

ฎการนฺตธาตุ

อิทานิ ฎวคฺคนฺตธาตุรูปานิ วุจฺจเนฺต –

โสฎฺ คเพฺพฯ คพฺพํ ทพฺพนํฯ โสฎติฯ

โยฎฺ สมฺพเนฺธฯ โยฎติฯ

เมฎฺ มิเลฎฺ อุมฺมาเทฯ เมฎติฯ มิเลฎติฯ

กฎ วสฺสาวรเณสุฯ กฎติฯ

สฎ ปริภาสเนฯ สฎติฯ

ลฎ พาเลฺย จฯ ปุพฺพาเปกฺขาย **จ**กาโรฯ ลฎติฯ ลาโฎฯ

สฏ รุชาวิสรณคตฺยาวสาเนสุฯ รุชา ปีฬาฯ **วิสรณํ** วิปฺผรณํฯ **คตฺยาวสานํ** คติยา อวสานํ โอสานํ อภาวกรณํ, นิสีทนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สฏติฯ สาโฏ วุจฺจติ สาฏโกฯ

วฏ เวธเนฯ วฏติฯ วโฏฯ วาโฏฯ

ขิฏ อุตฺตาสเนฯ เขฏติ, อาเขฏโก, เขโฏ, อุเกฺขฏิโต, สมุเกฺขฏิโตฯ

สิฏ อนาทเรฯ เสฏติฯ

ชฏ ฆฏ สงฺฆาเตฯ ชฏติฯ ชฏา, ชฏิโล, ชฏีฯ อโนฺตชฏา พหิชฏา, ชฏาย ชฏิตา ปชาฯ การิเต ''โส อิมํ วิชฏเย ชฏํฯ อรหตฺตมคฺคกฺขเณ วิชเฏติ นามา''ติ ปโยโคฯ

ภฏ ภตฺติยํฯ ภฏติฯ ภโฏฯ เวตนํ ภฏโก ยถาฯ

ตฏ อุสฺสเยฯ อุสฺสโย อาโรโห อุเพฺพโธฯ ตฏติฯ ตโฏ, คิริตโฏ, นทีตโฏ, ตฏี, ตฏํฯ

ขฏ กํเสฯ ขฏติฯ ขโฏฯ

นฏ นติยํฯ นฏติฯ นโฏ, นาฏกํฯ

ปิฏ สทฺทสงฺฆาเฏสุฯ เปฏติฯ เปฏโก, ปิฏกํฯ **ปิฏกสโทฺท** ''มา ปิฏกสมฺปทาเนนา''ติ อาทีสุ ปริยตฺติยํ ทิสฺสติฯ ''อถ ปุริโส อาคเจฺฉยฺย กุทาลปิฏกํ อาทายา''ติอาทีสุ ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ ภาชเนฯ

หฏ ทิตฺติยํฯ หฏติฯ หาฏกํ, หฏกํฯ ยํ ชาตรูปํ **หฏก**นฺติ วุจฺจติฯ

สฏ อวยเวฯ สฏติฯ

ลุฏ วิโลฐเนฯ โลฏติฯ

จิฏ เปสเนฯ เจฏติฯ เจฏโกฯ

วิฏ สเทฺทฯ เวฏติฯ เวฏโกฯ

อฏ ปฏ อิฏ กิฏ กฏ คติยํฯ อฏติฯ ปฏติฯ เอฏติฯ เกฏติฯ กฏติฯ ปโฏ อิเจฺจว นามิกปทํ ทิฏฺฐํฯ ปฏติ ชิณฺณภาวํ คจฺฉตีติ ปโฏฯ **ปโฏ**ติ วตฺถํฯ วตฺถสฺส หิ อเนกานิ นามานิ –

> ปโฏ โจโฬ สาฏโก จ, วาโส วสนมํสุกํ;
> ทุสฺสมจฺฉาทนํ วตฺถํ, เจลํ วสนิ อมฺพรํฯ

มุฏ ปมทฺทเนฯ โมฏติฯ

จุฏ อปฺปีภาเวฯ โจฏติฯ

วฏิ วิภาชเนฯ วฏติฯ วโณฺฏฯ

รุฎิ ลุฎิ เถเยฺยฯ รุณฺฎติฯ ลุณฺฎติฯ รุณฺฎโกฯ ลุณฺฎโกฯ

ผุฎ วิสรเณ โผฎติฯ โผโฎฯ

เจฎ เจฎายํฯ เจฎติฯ เจฎโกฯ

ฆุฎ ปริวตฺตเนฯ โฆฎติฯ

รุฎ ลุฎ ปฎิฆาเตฯ โรฎติฯ โลฎติฯ

ฆฎ เจตายํฯ ฆฎติฯ ฆโฎฯ **ฆโฎ** วุจฺจติ กุโมฺภฯ อิมานิ ตทภิธานานิ –

ฆโฎ กุโมฺภ ฆฎี กุมฺภี, ตุณฺฑิกิโร ตุ อุกฺขลี;
มหนฺตภาชนํ จาฎิ, อติขุทฺทํ กุฎฺฎํ ภเว;

จฎ ภฎ ปริภาสเน เทฎ จฯ จฎติฯ ภฎติฯ เทฎติฯ

กุฎ โกฎิเลฺลฯ กุฎติฯ ปฎิกุฎติฯ

ปุฎ สํกิเลสเนฯ ปุฎติฯ

จุฎ ฉุฎ กุฎ เฉทเนฯ จุฎติฯ ฉุฎติฯ กุฎติฯ

ผุฎ วิกสเนฯ ผุฎติฯ

มุฎ อคฺคิสทฺทปเกฺขปมทฺทเนสุฯ มุฎติฯ

ตุฎ กลหกมฺมนิฯ ตุฎติฯ

ฆุฎ ปฎิฆาเตฯ ฆุฎติฯ โฆฎโกฯ

ฎการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฐการนฺตธาตุ

ฐา คตินิวตฺติยํฯ คตินิวตฺติ อุปฺปชฺชมานสฺส คมนสฺสุปเจฺฉโทฯ ฐาติ, ฐนฺติฯ ติฎฺฐติฯ ปติฎฺฐาติฯ อธิฎฺฐาติฯ อธิเฎฺฐติฯ สณฺฐาติฯ สณฺฐหติฯ อธิฎฺฐหติฯ อุปฎฺฐหติฯ ฐาตุฯ ติฎฺฐตุฯ ติเฎฺฐยฺยฯ อฎฺฐ, อฎฺฐุฯ อฎฺฐา, อฎฺฐู, อฎฺฐาสิ, อฎฺฐํสุฯ ยาวสฺส กาโย ฐสฺสติฯ ติฎฺฐิสฺสติฯ อุปสฺสุติ ติฎฺฐิสฺสถฯ อฎฺฐิสฺสา, อฎฺฐิสฺสํสุฯ อติฎฺฐิสฺสา, อติฎฺฐิสฺสํสุฯ ฐาตุํ, อุปฎฺฐาตุํฯ อุปฎฺฐหิตุํฯ อธิฎฺฐาตุํฯ อธิฎฺฐหิตุํฯ ฐตฺวา, อธิฎฺฐิตฺวาฯ อุปฎฺฐหิตฺวา, อธิฎฺฐหิตฺวาฯ ฐานํ, ฐิติ, สณฺฐิติ, อวฎฺฐิติฯ สณฺฐานํ, ปฎฺฐานํฯ อุปฎฺฐาโก, ฐิโตฯ ปพฺพตโฎฺฐ ภูมโฎฺฐฯ อุปฎฺฐหํ อิจฺจาทีนิฯ

ตตฺถ **ฐาน**สโทฺท อิสฺสริยฐิติขณการเณสุ ทิสฺสติฯ ‘‘กึ ปนายสฺมา เทวานมิโนฺท กมฺมํ กตฺวา อิมํ ฐานํ ปโตฺต’’ติอาทีสุ หิ อิสฺสริเย ทิสฺสติฯ ‘‘ฐานกุสโล โหติ อกฺขณเวธี’’ติอาทีสุ ฐิติยํฯ ‘‘ฐานโสเปตํ ตถาคตํ ปฎิภาตี’’ติอาทีสุ ขเณฯ ‘‘ฐานญฺจ ฐานโส ญตฺวา อฎฺฐานญฺจ

อฎฺฐานโส’’ติอาทีสุ การเณฯ การณญฺหิ ยสฺมา ตตฺถ ผลํ ติฏฺฐติ ตทายตฺตวุตฺติภาเวน, ตสฺมา **ฐาน**นฺติ วุจฺจติฯ

> อิสฺสริเย ฐิติยญฺจ, ขณสฺมิมฺปิ จ การเณ;
> จตูสฺวเตฺถสุ เอเตสุ, **ฐาน**สโทฺท ปวตฺตตีติฯ

เฐ สทฺทสงฺกาเตสุฯ ฐียติฯ

เฐ เวฐเนฯ ฐายติฯ

ปฐ วิยตฺติยํ วาจายํฯ ธมฺมํ ปฐติฯ ปาโฐ, นกฺขตฺตปาฐโก, โส โหรปาฐกํ ปุจฺฉิฯ สพฺพ ปาฐี ภวิสฺสติฯ ปฐิตุํ, ปฐิตเว, ปฐิตฺวา, ปฐิตฺวาน, ปฐิตุน, ปฐิย, ปฐิยานฯ

เอวํวิธํ **ตุํ**ปจฺจยนฺตาทิวิภาคํ สพฺพตฺถ ยถารหํ วตฺตุกามาปิ คนฺถ วิตฺถารภเยน น วทามฯ อวุโตฺตปิ อีทิโส วิภาโค นยานุสาเรน ยถาสมฺภวํ สพฺพตฺถ โยเชตโพฺพฯ ยตฺถ ปน ปาฬินิทสฺสนาทิวิเสโส อิจฺฉิตโพฺพ โหติ, ตเตฺถวตํ ทเสฺสสฺสามฯ

วฐ ถูลิเยฯ วฐติฯ วฐโรฯ **วฐโร**ติ ถูลฆนสรีรสฺมึ วตฺตพฺพวจนํฯ ตถา หิ **วินยฎฺฐกถายํ “วฐโร**ติ ถูโล, ถูโล จ ฆนสรีโร จายํ ภิกฺขูติ วุตฺตํ โหตี’’ติ วุตฺตํฯ

มฐ นิวาเสฯ มฐติฯ มโฐฯ

กฐ กิจฺฉชีวเนฯ กฐติฯ กโฐฯ

รฐ ปริภาสเนฯ รฐติฯ

สาฐ พลกฺกาเรฯ พลกฺกาโร นาม อตฺตโน พเลน ยถาชฺฌาสยํ ทพฺพลสฺส อภิภวนํฯ สาฐติฯ สาโฐฯ

อุฐ รุฐ ลุฐ อุปฆาเตฯ โอฐติฯ โรฐติฯ โลฐติฯ

ปิฐ หึสาสํกิเลเสสุฯ เปฐติฯ ปิฐโรฯ

สฐ เกตเว จฯ ปุพฺพเตฺถสุ จกาโรฯ สฐติฯ สโฐ **สโฐ**ติ เกราฏิโก วุจฺจติฯ

สุฐ คติปฏิฆาเตฯ คมนปฏิหนนํ **คติปฏิฆาโต**ฯ โสฐติฯ

กุฐิ ลุฐิ อาลสฺสิเย จฯ จกาโร ปุพฺพเตฺถ จฯ กุณฺฐติฯ กุโณฺฐฯ ลุณฺฐติฯ ลุโณฺฐฯ

สุฐิ โสสเนฯ สุณฺฐติฯ

รุฐิ ลุฐิ อฐิ คติยํฯ รุณฺฐติฯ ลุณฺฐติฯ อณฺฐติฯ

เวฐ เวฐเนฯ เวฐติ, นิเพฺพฐติฯ เวฐนํ, นิเพฺพฐนํฯ

วฐิ เอกจริยายํฯ วณฺฐติฯ

มฐ กุฐิ โสเกฯ มฐติฯ กุณฺฐติฯ

เอฐ เหฐ วิพาธายํฯ เอฐติฯ เหฐติฯ วิเหฐติฯ วิเหฐนํฯ

ลุฐ ปฏิฆาเตฯ โลฐติฯ

ปฐ วิขฺยาเนฯ ปฐติฯ

ลุฐ สํกิเลเสฯ โลฐติฯ

ฐการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฑการนฺตธาตุ

ฑิ วิหายสคติยํ คมนมเตฺต จฯ เฑติ, ฑยติฯ เฑมาโนฯ อุเจฺจ สกุณ เฑมานฯ เย มํ ปุเร ปจฺจุเฑฺฑนฺติฯ

ฑิ ขิปนุฑฺฑเนสุฯ เฑติฯ อุเฑฺฑติฯ

อิโต พหิทฺธา ปาสณฺฑา, ทิฏฺฐีสุ ปสีทนฺติ เต;
น เตสํ ธมฺมํ โรเจมิ, น เต ธมฺมสฺส โกวิทาฯ

เอตฺถ จ **ปาสณฺฑา**ติ ปาสํ เฑนฺตีติ ปาสณฺฑา, สตฺตานํ จิเตฺตสุ ทิฏฺฐิปาสํ ขิปนฺตีติ อ โตฺถฯ อถ วา ตณฺหาปาสํ ทิฏฺฐิปาสญฺจ เฑนฺติ อุเฑฺฑนฺตีติ ปาสณฺฑาฯ

มุฑิ กณฺฑเนฯ มุณฺฑติฯ กุมารํ มุณฺฑิํสุฯ มุโณฺฑฯ

จุฑฺฑ หาวกรเณฯ จุฑฺฑติฯ

อฑฺฑ อภิโยเคฯ อฑฺฑติฯ

คฑิ วทเนกเทเสฯ คณฺฑติฯ คโณฺฑฯ

หุฑิ ปิฑิ สงฺฆาเตฯ หุณฺฑติฯ ปิณฺฑติฯ ปิโณฺฑฯ

หิฑิ คติยํฯ หิณฺฑติ, อาหิณฺฑติฯ

กุฑิ ทาเหฯ กุณฺฑติฯ กุโณฺฑฯ

วฑิ มฑิ เวฐเนฯ วณฺฑติฯ มณฺฑติฯ มณฺฑลํฯ

ภฑิ ปริภาสเนฯ ภณฺฑติฯ ภณฺฑนํฯ ภโณฺฑฯ

มฑิ มชฺชเนฯ มณฺฑติฯ มณฺฑนํฯ

ตุฑิ โตฬเนฯ ตุณฺฑติฯ ตุโณฺฑฯ ตุเณฺฑนาทาย คเจฺฉยฺยฯ

ภุฑิ ภรเณฯ ภุณฺฑติฯ

จฑิ โกเปฯ จณฺฑติฯ จโณฺฑฯ จณฺฑาโล, จณฺฑิกฺกํฯ

สฑิ รุชายํฯ สณฺฑติฯ สโณฺฑฯ

ตฑิ ตาฬเนฯ ตณฺฑติฯ วิตณฺฑาฯ

ปฑิ คติยํฯ ปณฺฑติฯ ปณฺฑา, ปณฺฑิโตฯ เอตฺถ **ปณฺฑา**ติ ปญฺญาฯ สา หิ สุขุเมสุปิ อ เตฺถสุ ปณฺฑติ คจฺฉติ ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิกมฺปิ อาการํ ชานาตีติ ‘‘ปณฺฑา’’ติ วุจฺจติฯ **ปณฺฑิโต**ติ ปณฺฑาย อิโต คโต ปวโตฺตติ ปณฺฑิโตฯ อถ วา สญฺชาตา ปณฺฑา เอตสฺสาติ **ปณฺฑิโต**ฯ ปณฺฑติ ญาณคติยา คจฺฉตีติปิ **ปณฺฑิโต**ฯ ตถา หิ **อฎฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘ปณฺฑนฺตีติ **ปณฺฑิตา**ฯ สนฺทิฎฺฐิกสมฺปรายิกเตฺถสุ ญาณคติยา คจฺฉนฺตีติ อโตฺถ’’ติฯ

คฑิ มเทฯ คณฺฑติฯ

ขฑิ มเนฺถฯ ขณฺฑติฯ ขณฺฑิโต, ขโณฺฑฯ

ลฑิ ชิวฺหามถเนฯ ลณฺฑติฯ ลโณฺฑฯ

ฑการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฒการนฺตธาตุ

วฑฺฒ วฑฺฒเนฯ วฑฺฒติฯ สิริวฑฺฒโก, ธนวฑฺฒโก, วฑฺฒิโต, พุโฑฺฒฯ เอตฺถ จ **ว**การสฺส **พ**กาโร, **อ**การสฺส **จุ**กาโรฯ

กฑฺฒ อากฑฺฒเนฯ กฑฺฒติ, อากฑฺฒติ, นิกฑฺฒติฯ อกามา ปริกฑฺฒนฺติ, อุลูกเญฺญว วายสาฯ

อิมานิ **ฒ**การนฺตธาตุรูปานิฯ

ณการนฺตธาตุ

อณ รณ วณ ภณ มณ กณ สเทฺทฯ อณติฯ อณโก พฺราหฺมโณฯ รณติฯ รณํฯ วณติฯ วาณโกฯ ภณติฯ ภาณโกฯ มณติฯ มณิโกฯ กณติฯ กาโณฯ ตตฺถ **พฺราหฺมโณ**ติ พฺรหฺมํ อณตีติ พฺราหฺมโณ, มเนฺต สชฺฌายตีติ อโตฺถฯ อกฺขรจินฺตกา ปน ‘‘พฺรหฺมุโน อปจฺจํ **พฺราหฺมโณ**’’ติ วทนฺติฯ อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา **พฺราหฺมโณ**ติฯ

พฺราหฺมโณ โสตฺติโย วิโปฺป, โภวาที พฺรหฺมพนฺธุ จ;
พฺรหฺมสูนุ ทฺวิโช พฺรหฺมา, กมลาสนสูนุ จ;

รณสโทฺท ‘‘สรณา ธมฺมา อรณา ธมฺมา’’ติอาทีสุ กิเลเสสุ วตฺตติฯ กิเลสา หิ รณนฺติ กนฺทนฺติ เอเตหีติ **รณา**ติ วุจฺจนฺติฯ

“ธนุคฺคโห อสทิโส, ราชปุโตฺต มหพฺพโล;
สพฺพามิเตฺต รณํ กตฺวา, สํยมํ อชฺฌุปาคมี”ติ

เอตฺถ ยุเทฺธ วตฺตติฯ **รณํ กตฺวา**ติ หิ ยุทฺธํ กตฺวาติ อโตฺถฯ “ติณญฺจ กฎฺฐญฺจ รณํ กโรนฺตา, ธาวิํสุ เต อฎฺฐทิสา สมนฺตโต”ติ เอตฺถ จุณฺณวิจุณฺณกรเณ วตฺตติฯ **รณํ กโรนฺตา**ติ หิ จุณฺณวิจุณฺณํ กโรนฺตาติ อโตฺถฯ เอวํ อตฺถวิวรณมฺปิ สทฺทสงฺขาตมตฺถํ อโนฺตเยว กตฺวา อธิปฺปายตฺถวเสน กตํ, น ธาตฺวานตฺถวเสนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา ธาตูนมตฺถาติสยโยโคปิ ภวติ, เตน เอวํ อตฺถวิวรณํ กตนฺติปิ ทฎฺฐพฺพํฯ

ภณ ภณเนฯ ปริตฺตํ ภณติ, วจนํ ภณติฯ ทีฆภาณโก, ปิยภาณี, ภาณวาโรฯ เอตฺถ ภาณวาโรติ –

“อฎฺฐกฺขรา เอกปทํ, เอกา คาถา จตุปฺปทํ;
คาถา เจกามโต คโนฺถ, คโนฺถ พาตฺติํสตกฺขโร;

พาตฺติํสกฺขรคนฺถานํ, ปญฺญาสํ ทฺวิสตํ ปน;
ภาณวาโร มโต เอโก, สฺวฎฺฐกฺขรสหสฺสโก”ติฯ

เอวํ อฎฺฐกฺขรสหสฺสปริมาโณ ปาโฐ วุจฺจติฯ

โอณํ อปนยเนฯ โอณติฯ

โสณ วณฺณคตีสุฯ โสณติ, โสโณฯ

โสณ สิโลณ สงฺฆาเตฯ โสณติฯ สิโลณติฯ

ฆิณิ ฆุณิ ฆณิ คหเณฯ ฆิณฺณติฯ ฆุณฺณติฯ ฆณฺณติฯ

ฆุณ ฆุณฺณ คมเนฯ โฆณติฯ ฆุณฺณติฯ

ปณ พฺยวหาเร, ถุติยญฺจฯ ปณติ วาณิโช, โวหารํ กโรติ อิจฺจโตฺถฯ สโทฺธ พุทฺธํ ปณติ, โถมยติ อิจฺจโตฺถ, อาปณํ, สาปโณ คาโมฯ

คณ รณ คติยํฯ คณติฯ รณติฯ

จณ สณ ทาเนฯ จณติฯ สณติฯ

ผณ คติยํฯ ผณติฯ ผณํฯ

เวณุ ญาณจินฺตานิสามเนสุฯ เวณติฯ

ปีณ ปีณเนฯ ปีณนํ ปริปุณฺณตาฯ ปีณติฯ ปีโณ ทิวา น ภุญฺชติ, ปีโณรกฺขํสพาหุฯ

มิณ หิํสายํฯ มิณติฯ

ทุณ คติยญฺจฯ หิํสาเปกฺขโก **จ**กาโรฯ ทุณติฯ

สณ อพฺยตฺตสเทฺทฯ สณติฯ สณเตว พฺรหฺมารญฺญํฯ **สณเตวา**ติ นทติ วิยฯ

ตุณ โกฏิเลฺลฯ โตณติฯ

ปุณ นิปุเณฯ ปุณติ, นิปุณติฯ นิปุณธมฺโมฯ เอตฺถ จ **นิปุณสณฺหสุขุมสทฺทา** เววจนสทฺทา **กุสลเฉกทกฺข**สทฺทา วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มุณ ปฏิญฺญาเณฯ มุณติฯ

กุณ สโทฺทปกรเณฯ โกณติฯ

จุณ เฉทเนฯ โจณติฯ

มณ จาเคฯ เวรํ มณตีติ **เวรมณิ**ฯ

ผุณ วิกิรเณ วิธุนเน จฯ ผุณติฯ องฺคารกาสุํ อปเร ผุณนฺติฯ

อิมานิ **ณ**การนฺตธาตุรูปานิฯ

อิติ **ภูวาทิ**คเณ **ฎ**วคฺคนฺตธาตุรูปานิ

สมตฺตานิฯ

ตการนฺตธาตุ

อถ **ต**วคฺคนฺตธาตุรูปานิ วุจฺจเนฺต –

เต ปาลเนฯ **ปาลนํ** รกฺขณํฯ ตายติฯ ตาณํ, โคตฺตํ, นกฺขตฺตํฯ อฆสฺส ตาตาฯ กิเจฺฉนาธิคตา โภคา, เต ตาโต วิธมิ ธมํฯ ตตฺถ **โคตฺต**นฺติ คํ ตายตีติ โคตฺตํฯ ‘‘โคตโม กสฺสโป’’ติ หิ อาทินา ปวตฺตมานํ คํ วจนํ พุทฺธิญฺจ ตายติ เอกํสิกวิสยตาย รกฺขตีติ โคตฺตํฯ ยถา หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อเตฺถน วินา น วตฺตติ, ตถา อภิธานํ อภิเธยฺยภูเตน, ตสฺมา โส โคตฺตสงฺขาโต อโตฺถ ตานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติฯ โก ปน โสติ? อญฺญกุลปรมฺปราสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมฺมุทิตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปํฯ

นกฺขตฺตนฺติ วิสมคติยา อคนฺตฺวา อตฺตโน วีถิยาว คมเนน นกฺขนํ คมนํ ตายติ รกฺขตีติ นกฺขตฺตํ, ตํ ปน อสฺสยุชาทิวเสน สตฺตวีสติวิธํ โหติฯ ตถา หิ อสฺสยุโช ภรณี กตฺติกา โรหณี มิคสิโร อทฺทา ปุนพฺพสุ ผุโสฺส อสฺสลิโส มาโฆ ปุพฺพผคฺคุณี อุตฺตรผคฺคุณี หโตฺถ จิตฺตํ สฺวาติ วิสาขา อนุราธา เชฏฺฐา มูลํ ปุพฺพาสฬฺหํ อุตฺตราสฬฺหํ สาวณํ ธนสิฏฺฐา สตภิสตฺตํ ปุพฺพภทฺทปทํ อุตฺตรภทฺทปทํ เรวตี จาติ **สตฺตวีสติ นกฺขตฺตานิ**ฯ ตานิ ปน อตฺตโน คมนฏฺฐานํ อีสกมฺปิ น วิชหนฺติ กิญฺจิ สีฆํ กิญฺจิ ทนฺธํ, กทาจิ สีฆํ, กทาจิ ทนฺธํ, เอโตฺต อิโต จาติ เอวํ วิสมคติยา อคนฺตฺวา ยนฺตจเกฺก ปฏิปาฏิยา โยชิตานิ วิย สมปฺปมาณคติยา อตฺตโน วีถิยาว คจฺฉนฺตานิ มณฺฑลากาเรน สิเนรุํ ปริวตฺตนฺติฯ เอวํ อิมานิ นกฺขนํ คมนํ ตายนฺติ รกฺขนฺตีติ นกฺขตฺตานีติ วุจฺจนฺติฯ โปราณา ปน **ขร**ธาตุวเสน ‘‘นกฺขรนฺติ น นสฺสนฺตีติ **นกฺขตฺตานี’’**ติ อาโวจุํ, ‘‘นกฺขตฺตํ โชติ ริกฺขํ ตํ’’ อิเจฺจตานิ นกฺขตฺตตารกานํ นามานิฯ ‘‘อุฬุ ตารา ตารกา’’ติ อิมานิ ปน สพฺพาสมฺปิ ตารกานํ สาธารณนามานิฯ **โอสธี**ติ ปน ตารกาวิเสสสฺส นามํฯ

จิติ สญฺญาเณฯ สญฺญาณํ จิหนํ ลกฺขณกรณํฯ เจตติฯ จิหนํ กโรตีติ อโตฺถฯ อีการนฺตวเสน วุตฺตตฺตา อสฺมา ธาตฺโต **สกิ สงฺกาย**นฺติ ธาตฺโต วิย นิคฺคหีตาคโม น โหติฯ เอส นโย อเญฺญสุปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุฯ

ปต คติยํฯ ปตติฯ ปปตติ ปปาตํ, ปปเตยฺยหํฯ ปาปตฺตํ นิรยํ ภุสํฯ **อหํ**สเทฺทน โยเชตพฺพํ, ปาปตฺตํ ปปติโตสฺมีติ อโตฺถฯ ปาปตฺถ นิรยํ ภุสํ, โสกฺมาโรติ โยเชตพฺพํ, ปาปตฺถ ปปติโตติ อโตฺถฯ ปโรกฺขาปทญฺหิเอตํ ทฺวยํฯ ''ปาวทํ ปาวทา''ติอาทีสุ วิย อุปสคฺคปทสฺส ทีฆภาโว, ตโต **อํ**สทฺทสฺส **ตฺตํ**อาเทโส, **อ**สทฺทสฺส จ **ตฺถา**เทโส ภวติฯ อจิเนฺตโยฺย หิ ปาฬินโยฯ

อต สาตจฺจคมเนฯ สาตจฺจคมนํ นิรนฺตรคมนํฯ อตติฯ ยสฺมา ปน **อต**ธาตุ สาตจฺจคมนตฺถวาจิกา, ตสฺมา ภวาภวํ ธาวโนฺต ชาติชราพฺยาธิมรณาทิเภทํ อเนกวิหิตํ สํสารทุกฺขํ อตติ สตตํ คจฺฉติ ปาปุณาติ อธิคจฺฉตีติ อตฺตาติปิ นิพฺพจนมิจฺฉิตพฺพํฯ อตฺถนฺตรวเสน ปน ''อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ อตฺตา, อตฺตภาโว''ติ จ ''สุขทุกฺขํ อทติ อนุภวตีติ อตฺตา''ติ จ ''อตฺตมโนติ ปีติโสมนเสฺสน คหิตมโน''ติ จ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ, ยตฺถ ยตฺถ ยถา ยถา อโตฺถ ลพฺภติ, ตตฺถ ตตฺถ ตถา ตถา อตฺถสฺส คเหตพฺพโตติฯ

จุต อาเสจเน ขรเณ จฯ โจตติฯ

อติ พนฺธเนฯ อนฺตติฯ อนฺตํฯ อนฺติยติพนฺธิยติ อนฺตคุเณนาติ **อนฺตํ**ฯ อิธ **อนฺต** สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต ''อนฺตํ อนฺตคุณํ อุทริย''นฺติ เอตฺถ ทฺวตฺตึสาการโนฺตคธํ กุณปนฺตํ อนฺตํ นามฯ ''กายพนฺธนสฺส อโนฺต ชีรติฯ หริตนฺตํ วา''ติ เอตฺถ อนฺติมมริยาทโนฺต อโนฺต นามฯ ''อนฺตมิทํ ภิกฺขเว ชีวิกาน''นฺติ เอตฺถ ลามกโนฺตฯ ''สกฺกาโย เอโก อโนฺต''ติ เอตฺถ โกฎฺฐาสโนฺตฯ ''เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺส สปฺปจฺจยสงฺขยา''ติ เอตฺถ โกฎิโนฺตฯ อิเจฺจวํ –

> กุณปนฺตํ อนฺติมญฺจ, มริยาโท จ ลามกํ;
> โกฎฺฐาโส โกฎิ'เม อโตฺถ, อนฺตสเทฺทน ภาสิตาฯ

กิต นิวาเส โรคาปนยเน จฯ เกตติฯ สาเกตํ น ครํ, นิเกโต, นิเกตํ ปาวิสิฯ อาโมทมาโน คจฺฉติ สนฺนิเกตํฯ ติกิจฺฉติ, จิกิจฺฉติ, จิกิจฺฉา, จิกิจฺฉโกฯ ตตฺถ **สาเกต**นฺติ สายํ คหิตวสนฎฺฐานตฺตา สาเกตํ, **ยํ**สทฺทโลโปฯ

ยต ปติยตเนฯ ปติยตนํ วายามกรณํฯ ยตติฯ ยติ, ยตวา, ปยตนํ, อายตนํ, โลกายตํฯ เอตฺถ **อายตน**นฺติ อายตนโต อายตนํ, จกฺขุรูปาทีนิฯ เอตานิ หิ ตํทฺวารารมฺมณจิตฺตเจตสิกาธมฺมา เสน เสน อนุภวนาทิกิเจฺจน อายตนฺติ อุฎฺฐหนฺติ ฆฎนฺติ วายมนฺติ เอเตสูติ ''อายตนานี''ติ วุจฺจนฺติฯ เอตฺถ ปน **นีตนุ**ธาตูนํ วเสนปิ อายตนสทฺทโตฺถ วตฺตโพฺพ สิยา, โส อุตฺตริ อาวิภวิสฺสติฯ

อายตนสโทฺท นิวาสฎฺฐาเน อากเร สโมสรณฎฺฐาเน สญฺชาติเทเส การเณ จฯ ตถา หิ ''โลเก อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตน''นฺติอาทีสุ นิวาสฎฺฐาเน **อายตน**สโทฺท วตฺตติฯ ''สุวณฺณายตนํ รชตายตน''นฺติอาทีสุ อากเรฯ สาสเน ปน ''มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา''ติอาทีสุ สโมสรณฎฺฐาเนฯ ''ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตน''นฺติอาทีสุ สญฺชาติเทเสฯ

‘‘ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน’’ติอาทีสุ การเณ วตฺตตีติ เวทิตพฺพํฯ โส จ นานาปวตฺตินิมิตฺตวเสน คเหตพฺโพฯ

> นิวาเส อากาเร เจว, ชาติเทเส จ การเณ;
> สโมสรณฏฺฐาเน จ, **อายตน**รโว คโตฯ

โลกายตํ นาม ‘‘สพฺพํ อุจฺฉิฏฺฐํ, สพฺพํ นุจฺฉิฏฺฐํฯ เสโต กาโก, กาโฬ พโก อิมินา จ อิมินา จ การเณนา’’ติ เอวมาทินิรตฺถกการณปฏิสํยุตฺตํ ติตฺถิยสตฺถํ, ยํ โลเก ‘‘วิตณฺฑสตฺถ’’นฺติ วุจฺจติ, ยญฺจ สนฺธาย โพธิสตฺโต อสมธุโร วิธุรปณฺฑิโต ‘‘น เสเว โลกายติกํ, เนตํ ปญฺญาย วฑฺฒน’’นฺติ อาหฯ อายตึ หิตํ เตน โลโก น ยตติ น อีหตีติ โลกายตํ, กินฺตํ? วิตณฺฑสตฺถํฯ ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกฺริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติฯ อญฺญตฺถาปิ หิ เอวํ วุตฺตํ **‘‘โลกายตสิปฺป**นฺติ ‘กาโก เสโต, อฏฺฐีนํ เสตตฺตา, พลากา รตฺตา, โลหิตสฺส รตฺตตฺตา’ติ เอวมาทินยปฺปวตฺตํ ปรโลกนิพฺพานานํ ปฏิเสธกํ วิตณฺฑสตฺถสิปฺป’’นฺติฯ

ยุต ชุต ภาสเนฯ ภาสนํ อุทีรณํฯ โยตติฯ โชตติฯ

ชุตทิตฺติยํฯ โชตติ, วิโชฺชตติฯ ชุติ, โชติฯ การิเต ‘‘โชเตติ, โชตยิตฺวาน สทฺธมฺม’’นฺติ ปโยคาฯ เอตฺถ จ **ชุตี**ติ อาโลโก สิริ วาฯ **โชตี**ติ ปตาโปฯ อถ วา **โชตี**ติ จนฺทาทีนิฯ วุตฺตมฺปิ เจต **สิริมาวิมาน วตฺถุอฏฺฐกถายํ** ‘‘โชตีติ จนฺทิมสูริยนกฺขตฺตตารกานํ สาธารณนาม’’นฺติฯ อถ วา ‘‘โชติ โชติปรายโณ’’ติ วจนโต โย โกจิ โชตติ ขตฺติยกุลาทีสุ ชาตตฺตา จ รูปโสภา ยุตฺตตฺตา จ, โส ‘‘โชตี’’ติ วุจฺจติฯ

สิต วโณฺณฯ สิตธาตุ เสตวเณฺณ วตฺตติฯ กิญฺจาเปตฺถ วณฺณสามญฺญํ วุตฺตํ, ตถาปิ อิธ นีลปีตาทีสุ เสตวโณฺณเยว คเหตพฺพ ปโยคทสฺสนวเสนฯ เสตติฯ เสตํ วตฺถํฯ วาจฺจลิงฺคตฺตา ปน **เสต**สโทฺท ติลิโงฺค คเหตพฺโพฯ

> **เสตํ สิตํ สุจิ สุกฺกํ, ปณฺฑรํ ธวลมฺปิ จ;**
> **อกณฺหํ โครโมทาตํ, เสตนามานิ โหนฺติ หิฯ**

วตุ วตฺตเนฯ วตฺตติ, ปวตฺตติ, สํวตฺตติ, อนุวตฺตติ, ปริวตฺตติฯ ปวตฺตํฯ

กิโลต อทฺทภาเวฯ อทฺทภาโว ตินฺตภาโวฯ กิโลตติ, ปกิโลตติ, เตเมตีติ อโตฺถฯ การิเต ปกิโลเตติ, ปกิโลตยติฯ อุโณฺหทกสฺมึ ปกิโลตยิตฺวา, เตเมตฺวาติ อโตฺถฯ

วต ยาจเนฯ วตติฯ

กิต ญาเณฯ เกตติฯ เกตนํ, เกตโก, สเงฺกโตฯ

กติ สุตฺตชนเนฯ สุตฺตํ กนฺตติฯ

กติ เฉทเนฯ มํสํ กนฺตติ, วิกนฺตติ, อโยกโนฺตฯ สลฺลกโนฺต มหาวีโรฯ มา โน อชฺช วิกนฺติํสุ, รโญฺญ สูทา มหานเสฯ

จตี หิํสาคเนฺถสุฯ อีการนฺตตฺตา อิมสฺมา นิคฺคหีตาคโม น โหติฯ จตติฯ

ตการนฺตธาตุรูปานิฯ

ถการนฺตธาตุ

ถา คตินิวตฺติยํฯ ถาติฯ อวตฺถา, ววตฺถานํ, ววตฺถิตํ, วนโถฯ ‘‘เฉตฺวา วนํ วนถญฺจา’’ติ เอตฺถ หิ มหนฺตา รุกฺขา วนํ นาม, ขุทฺทกา ปน ตสฺมึ วเน ฐิตตฺตา วนโถ นาม วุจฺจนฺติฯ

ถุ ถุติยํฯ ถวติ, อภิตฺถวติฯ ถวนา, อภิตฺถวนา, ถุติ, อภิตฺถุติฯ

ยทิ หิ รูปินี สิยา, ปญฺญา เม วสุมตี น สเมยฺย;
อโนมทสฺสิสฺส ภควโต, ผลเมตํ ญาณถวนายฯ

เตหิ ถุติปฺปสโตฺถ โส, เยนิทํ ถวิตํ ญาณํ, พุทฺธเสฏฺฐ จ โถมิโตฯ ตตฺร **ถวนา**ติ ปสํสนาฯ ปสํสาย หิ อเนกานิ นามานิฯ

ถวนา จ ปสํสา จ, สิลาฆา วณฺณนา ถุติ;
ปนฺติ โถมนา วโณฺณ, กตฺถนา คุณกิตฺตนํ;

เถ สทฺทสงฺฆาเตสุฯ ถียติ, ปติตฺถียติฯ ถีฯ อตฺริมา ปาฬิโย – อภิสชฺชติ กุปฺปติ พฺยาปชฺชติ ปติตฺถียติ, โกปญฺจ โทสญฺจ อปฺปจฺจยญฺจ ปาตุกโรติฯ ถิโย นํ ปริภาสึสูติฯ ตตฺร ‘‘ถียติ ปติตฺถียตี’’ติมานิ **เอ**การ**สฺสียา**เทสวเสน สมฺภูตานิฯ ถียติ สงฺฆาตํ คจฺฉติ คพฺภ เอติสฺสาติ **ถี**ฯ อาจริยา ปน **อิตฺถี**สทฺทเสฺสว เอวํ นิพฺพจนํ วทนฺติ, น **ถี**สทฺทสฺสฯ

คพฺภ ถียติ เอติสฺสา, อิติ **ถี** อิติ โน รุจิ;
คพฺภ ถียติ เอติสฺสา, อิติ **อิตฺถี**ติ อาจริยาฯ

เตสํ สุทฺทุกฺกโรวาเท, ‘‘อิตฺถี’’ติ ปทสมฺภโว;
อยํ วินิจฺฉโย ปโตฺต, นิจฺฉยํ โภ สุณาถ เมฯ

ถีสเทฺทน สมานโตฺถ, **อิตฺถี**สโทฺท ยโต ตโต;
ถีสเทฺท ลพฺภมานตฺถํ, **อิตฺถี**สทฺทมฺหิ โรปิยฯ

อปฺปานํ พหุตา ญาเย, คหิเต สติ ยุชฺชติ;
ตถา หิ ‘‘เทฺว ทุเว, ตณฺหา, ตสิณา’’ติ นิทสฺสนํฯ

อถ วา ปน ‘‘อิตฺถี’’ติ-อิทํ วณฺณาคมาทิโต;
นิรุตฺติลกฺขเณนาปิ, สิชฺฌตีติ ปกาสเยฯ

อิจฺฉตีติ นเร อิตฺถี, อิจฺฉาเปตีติ วา ปน;
อิทํ นิพฺพจนญฺจาปิ เญยฺยํ นิพฺพจนตฺถินาฯ

อตฺริมานิ อิตฺถีนมภิธานานิ –

อิตฺถี ถี วนิตา นารี, อพลา ภีรุ สุนฺทรี;
กนฺตา สีมนินี มาตุ-คาโม ปิยา จ กามินีฯ

รมณี ปมทา ทยิตา, ลลนา มหิลา'งฺคนา;
ตาสํเยว จ นามานิ, อวตฺถาโต อิมานิปิฯ

โคริ จ ทาริกา กญฺญา, กุมารี จ กุมาริกา;
ยุวตี ตรุณี มาณ-วิกา เถรี มหลฺลิกาฯ

ตถา หิ อฏฺฐวสฺสิกา **โครี**ติปิ **ทาริกา**ติปิ วุจฺจติฯ ทสวสฺสิกา **กญฺญา**ติ วุจฺจติฯ อนิพฺพิทฺธา วา โยพฺพนิตฺถี กญฺญาติ วุจฺจติฯ ทฺวาทสวสฺสิกา **กุมารี**ติปิ วุจฺจติ **กุมาริกา**ติปิฯ อโถ ชรํ อปฺปตฺตา **ยุวตี**ติปิ **ตรุณี**ติปิ **มาณวิกา**ติปิ วุจฺจติฯ ชรํ ปตฺตา ปน **เถรี**ติปิ **มหลฺลิกา**ติปิ วุจฺจติฯ ปุริเสสุปิ อยํ นโย ยถารหํ เวทิตโพฺพฯ

กิญฺจาเปตฺถ เอวํ นิยโม วุโตฺต, ตถาปิ กตฺถจิ อนิยมวเสนปิ โวหาโร ปวตฺตติฯ ตถา หิ ''ราชา กุมารมาทาย, ราชปุตฺตี จ ทาริก''นฺติ จ ''อจฺฉา กณฺหาชินํ กญฺญ''นฺติ จ อิมาสํ ทฺวินฺนํ ปาฬีนํ วเสน ยา อิตฺถี **ทาริกา**สเทฺทน วตฺตพฺพา, สา **กญฺญา**สเทฺทนปิ วตฺตพฺพา ชาตาฯ ยาปิ จ **กญฺญา**สเทฺทน วตฺตพฺพา, สาปิ **ทาริกา**สเทฺทน วตฺตพฺพา ชาตาฯ ตถา ''ราชา กุมารมาทาย, ราชปุตฺตี จ ทาริก''นฺติ จ ''กุมาริเย อุปเสนิเย, นิจฺจํ นิคฬมณฺฑิเต''ติ จ อิมาสํ ปน ปาฬีนํ วเสน ยา อิตฺถี **ทาริกา**สเทน วตฺตพฺพา, สา **กุมาริกา**สเทฺทนปิ วตฺตพฺพา ชาตาฯ ยา จ ปน **กุมารี**สเทฺทน วตฺตพฺพา, สาปิ **ทาริกา**สเทฺทน วตฺตพฺพา ชาตาฯ อปิเจตฺถ ''ราชกญฺญา รุจา นามา''ติ จ ''ตโต มทฺทิมฺปิ นฺหาเปสุํ, สิวิกญฺญา สมาคตา''ติ จ อิมาสํ ทฺวินฺนํ ปาฬีนํ ทสฺสนโต ยา อนิพฺพิทฺธา วา โหตุ นิพฺพิทฺธา วา, ยาว ชรํ น ปาปุณาติ, ตาว สา กญฺญาเยว นามาติปิ เวทิตพฺพํฯ

เกเจตฺถ วเทยฺยุํ – ยํ ตุเมฺหหิ ''อฏฺฐวสฺสิกา โครีติปิ ทาริกาติปิ วุจฺจตี''ติ วุตฺตํ, เอตสฺมิํ ปน วจเน ''ยทาหํ ทารโก โหมิ, ชาติยา อฏฺฐวสฺสิโก''ติ วจนโต อฏฺฐวโสฺส ทารโก โหตุ, ''ตตฺถทฺทสกุมารํ โส, รมมานํ สเก ปุเร''ติ ปาฬิยํ ปน ปุตฺตทาเรหิ สํวทฺธ เวสฺสนฺตรมหาราชา กถํ ''กุมาโร''ติ วตฺตุํ ยุชฺชิสฺสติ ทฺวาทสวสฺสาติกฺกนฺตตฺตา? ยุชฺชเตว ภควโต อิจฺฉาวเสนฯ ภควา หิ ธมฺมิสฺสรตฺตา โวหารกุสลตาย จ ยํ ยํ เวเนยฺยชนานุรูปํ เทสนํ เทเสตุํ อิจฺฉติ, ตํ ตํ เทเสติ เอว, ตสฺมา ภควตา ตสฺส มาตาปิตูนํ อตฺถิตํ สนฺธาย กุมารปริหาเรน วทฺธิตตฺตญฺจ เอวํ เทสนา กตาฯ ตถา หิ อายสฺมา กุมารกสฺสโป กุมารปริหาเรน วทฺธิตตฺตา มหลฺลโกปิ สมาโน กุมารกสฺสโปเตฺวว โวหริยติฯ ''น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี''ติ เอตฺถ ปน สิรสฺมิํ ปลิเตสุ ชาเตสุปิ อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อายสฺมา มหากสฺสโป ตสฺมิํ เถเร อธิมตฺตวิสฺสาโส หุตฺวา โกมารวาเทน โอวทโนฺต **กุมารโก**ติ อโวจาติ คเหตพฺพํฯ **อุทานฏฺฐกถายํ** ปน ''สตฺตา ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย ยาว ปญฺจทสวสฺสํ, ตาว **กุมารกา, พาลา**ติ จ วุจฺจนฺติ, ตโต ปรํ วีสติวสฺสานิ **ยุวาโน''**ติ วุตฺตํฯ

มนฺถ มตฺถ วิโลฬเนฯ มนฺถติฯ มนฺถญฺจ มธุปิณฺฑิกญฺจ อาทายฯ อภิมตฺถติ ทุเมฺมธํ วชิรํวมฺหมยํ มณิํฯ สิเนรุํ มตฺถํ กตฺวาฯ

กุถิ ปุถิ ลุถิ หิํสาสํกิเลเสสุฯ กุนฺถติฯ กุโนฺถ, กุนฺถกิปิลฺลิกํฯ ทิสฺวาน ปติตํ สามํ, ปุตฺตกํ ปํสุกุนฺถิตํฯ ปุนฺถติฯ ลุนฺถติฯ

นาถ ยาจโนปตาปิสฺสริยาสีสาสุฯ นาถธาตุ ยาจเน อุปตาเป อิสฺสริเย อาสีสเน จาติ จตูสฺวเตฺถสุ วตฺตติฯ เตนาหุ โปราณา **''นาถตี**ติ นาโถ, เวเนยฺยานํ หิตสุขํ อาสีสติ ปเตฺถติ,

ปรสนฺตานคตํ วา กิเลสพฺยสนํ อุปตาเปติ, ‘‘สาธุ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเลน กาลํ อตฺตสมฺปตฺตึ ปจฺจเวกฺขยฺยา’ติอาทินา ตํ ตํ หิตปฏิปตฺตึ ยาจตีติ อโตฺถ, ปรเมน จิตฺติสฺสริเยน สมนฺนาคโต สพฺพสเตฺต วา คุเณหิ อีสติ อภิภวตีติ ปรมิสฺสโร ภควา ‘นาโถ’ติ วุจฺจตีติ นาถตีติ นาโถ’’ติฯ สทฺทสตฺถวิทู ปน เตสุ จตูสุ อเตฺถสุ **นาถ นาธ** อิติ ธาตุทฺวยํ ปฐนฺติฯ **อตฺตโนภาสตฺตา** ปน ตสฺส ‘‘นาถเต นาธเต’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ

เอตฺถ สิยา ‘‘ยทิ ยาจนเตฺถน นาถตีติ นาโถ, เอวํ สเนฺต โย โกจิ ยาจโก ทลิโทฺท, โส เอว นาโถ สิยาฯ โย ปน อยาจโก สมิโทฺธ, โส น นาถติ น ยาจตีติ อนาโถ สิยา’’ติ? น, **นาถ**สโทฺท หิ ยาจนตฺถาทีสุ ปวตฺตมาโน โลกสเงฺกตวเสน อุตฺตมปุริเสสุ นิรูโฬฺห, ภควา จ อุตฺตเมสุ สาติสยํ อุตฺตโม, เตน ตํ ตํ หิตปฏิปตฺตึ ยาจตีติ **นาถ**สทฺทสฺสโตฺถ วุโตฺตฯ **อนาถ**สโทฺท ปน อิตฺตรชเนสุ นิรูโฬฺห, โส จ โข ‘‘น นาโถติ อนาโถฯ นตฺถิ นาโถ เอตสฺสาติ วา อนาโถ’’ติ ทพฺพปฏิเสธวเสน, น ปน ‘‘น นาถติ น ยาจตีติ อนาโถ’’ติ ธาตุอตฺถปฏิเสธวเสนฯ โย หิ อญฺญสฺส สรณํ คติ ปติฏฺฐา โหติ, โส นาโถ, โย จ อญฺญสฺส สรณํ คติ ปติฏฺฐา น โหติ, นาปิ อตฺตโน อโญฺญ สรณํ คติ ปติฏฺฐา โหติ, โส อนาโถติ วุจฺจติ สเงฺกตวเสนฯ ตถา หิ ‘‘สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณ’’นฺติ วุตฺตํฯ อิมสฺส ปนตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ อิมสฺมึ ฐาเน ‘‘โลกนาโถ ตุวํ เอโก, สรณํ สพฺพปาณิน’’นฺติ จ ‘‘อนาถานํ ภวํ นาโถ’’ติ จ –

‘‘เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, เนกโกฏิสตํ ธนํ;
นาถานาถานํ ทตฺวาน, หิมวนฺตมุปาคมิ’’นฺติ จ

ปาฬิโย นิทสฺสนานิ ภวนฺติฯ ยสฺมา ปน สาสเน จ โลเก จ ยาจโก ‘‘นาโถ’’ติ น วุจฺจติ, อยาจโก จ ‘‘อนาโถ’’ติฯ โลกสฺส ปน สรณํ ‘‘นาโถ’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺส สรณํ น วิชฺชติ, โส ‘‘อนาโถ’’ติ วุจฺจติ, ตถา สมิโทฺธ ‘‘นาโถ’’ติ วุจฺจติ, อสมิโทฺธ ‘‘อนาโถ’’ติฯ ตสฺมา ปญฺญวตา สเพฺพสุ ฐาเนสุ ธาตุอตฺถมเตฺตน โลกสมญฺญํ อนติธาวิตฺวา ยถานุรูปํ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อยญฺจ นีติ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพาฯ

วิถุ ยาจเนฯ เวถติฯ

สถ เสฐิเลฺลฯ สถติฯ สถโล หิ ปริพฺพาโช, ภิโยฺย อากิรเต รชํฯ สิฐิโลติปิ ปาฬิ ทิสฺสติฯ ตทา ฐิกาโร มุทฺธโช คเหตโพฺพฯ

กถิ โกฏิเลฺลฯ กนฺถติฯ

กตฺถ สิลาฆายํฯ กตฺถติ, วิกตฺถติฯ กตฺถนา, วิกตฺถนาฯ ตตฺถ **กตฺถตี**ติ ปสํสติฯ **วิกตฺถตี**ติ วิรูปํ กตฺถติ อภูตวตฺถุทีปนโตฯ เอตฺถ จ ‘‘พหุมฺปิ โส วิกเตฺถยฺย, อญฺญํ ชนปทํ คโต’’ติ จ ‘‘อิเธกโจฺจ กตฺถี โหติ วิกตฺถี, โส กตฺถติ ‘อหมสฺมิ สีลสมฺปโนฺนติ วา วตฺตสมฺปโนฺนติ วา วิกตฺถตี’ติ’’ จ อาทโย ปโยคาฯ

พฺยถ ทุกฺขภยจลเนสุฯ พฺยถติฯ ภนฺตา พฺยถิตมานสาฯ ตโต กุมาราพฺยถิตา, สุตฺวา ลุทฺทสฺส ภาสิตํฯ อิเตฺถตํ ทฺวยํ จลเณฺจว พฺยถเญฺจฯ

สุถ กุถ กถ หิํสายํฯ โสถติฯ โกถติฯ กถติฯ

ปถ คติยํฯ ปถติฯ ปโถฯ **ปโถ**ติ มโคฺคฯ โส ทุวิโธ มหาชเนน ปทสา ปฏิปชฺชิตโพฺพ ปกติมโคฺค จ ปณฺฑิเตหินิพฺพานตฺถิเกหิ ปฏิปชฺชิตโพฺพ ปฏิปทาสงฺขาโต อริยมโคฺค จาติฯ ตตฺถ ปกติมโคฺค อุปฺปนฺนกิจฺจากิเจฺจหิ ชเนหิ ปถิยติ คจฺฉิยตีติ ปโถ, ปฏิปทา ปน อมตมหาปุรํ คนฺตุกาเมหิ กุลปุเตฺตหิ สทฺธาปาเถยฺยํ คเหตฺวา ปถิยติ ปฏิปชฺชิยตีติ ปโถฯ อถ วา ปาเถติ การกํ ปุคฺคลํ คเมติ นิพฺพานํ สมฺปาเปตีติ วา ปโถ , ปฏิปทาเยวฯ มคฺคาภิธานํ **จุราทิ**คเณ **มคฺค**ธาตุกถนฏฺฐาเน กเถสฺสามฯ

กถ นิปฺปาเกฯ กถติฯ

มถ วิโลถเนฯ มถติฯ

โปถ ปริยายนภาเวฯ โปถติฯ โปถโกฯ โปเถตีติ อยํ **จุราทิ**คเณปิ วตฺตติฯ เตน ‘‘สมนฺตา อนุปริเยยฺยุํ, นิโปฺปเถนฺตา จตุทฺทิสา’’ติ ปโยโค ทิสฺสติฯ

โคตฺถ วํเสฯ โคตฺถติฯ โคตฺถุโล, โคตฺถุฯ

ปุถุ วิตฺถาเรฯ โปถติฯ ปุถวีฯ

ถการนฺตธาตุรูปานิฯ

ทการนฺตธาตุ

ทา ทาเนฯ **อา**ปุโพฺพ คหเณฯ สโทฺธ ทานํ ททาติ เทติ, สีลํ อาททาติ อาเทติฯ อิมานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ ตทฺทีปกตฺตาฯ สโทฺธ อสฺสทฺธํ ทานํ ทาเปติ, สีลํ อาทเปติ, สมาทเปติฯ เยธมฺมเมวาทปยนฺติ สโนฺตฯ อิมานิ การิตปทานิ เหตุกตฺตุปทานีติ จ วุจฺจนฺติ ตทฺทีปกตฺตาฯ สเทฺธน ทานํ ทียติ, สีลํ อาทียติ, สมาทียติ, อิมานิ กมฺมปทานิ ตทฺทีปกตฺตาฯ อยญฺจ **ทา ทาเน**ติ ธาตุ สาสนานุรูปสฺสุติวเสน **ทิวาทิ**คณํ ปตฺวา **สุปน**กฺริยํ วทโนฺต ‘‘ทายติ นิทฺทายติ นิทฺทา’’ติ สนามปทานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ ชนยติฯ **ทานมวขณฺฑนญฺจ** วทโนฺต ‘‘ทิยติ ทานํ ทาตฺต’’นฺติ สนามปทานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ ชนยติฯ **สุทฺธิํ**วทโนฺต ‘‘ทายติ เวทายติ โวทาน’’นฺติ สนามปทานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ ชนยติ, อิมสฺมิํ ปน **ภูวาทิ**คเณ **ทานํ** วทโนฺต **อา**ปุพฺพวเสน **คหณญฺจ** วทโนฺต ‘‘ททาติ เทติ อาททาติ อาเทติ ทานํ อาทาน’’นฺติ สนามปทานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ ชนยติฯ ตถา กุจฺฉิตคมนํ วทโนฺต ‘‘ทาติ สุทฺทาติ สุโทฺท สุทฺที’’ติ สนามปทานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ ชนยตีติ อยํ วิเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา เจตฺถ, เอวมญฺญตฺราปิ ยถาสมฺภวํ วิเสโส อุปปริกฺขิตโพฺพ นยญฺญูหิฯ

อิทานิสฺส นามปทานิ **ตุ**มนฺตาทีนิ พฺรูมฯ ‘‘ทานํ, เทยฺยํ, ทาตพฺพํ, พฺรหฺมเทยฺยํ, ทินฺนํ, ทายโก, ทายิกา, ทกฺขิณา’’ อิจฺจาทีนิ, ‘‘ทาตุํ, ปทาตุํ, ทาตเว, ปทาตเว, ทตฺวา, ทตฺวาน, ททาตุน, ททิตฺวา, ททิตฺวาน, ททิย, ทชฺชา, ททิยาน, อาทาตุํ, อาทาย, อาทิย’’ อิจฺจาทีนิ จ โยเชตพฺพานิฯ

ตตฺถ **ทาน**นฺติ ทาตพฺพํ, ททนฺติ เอเตนาติ อเตฺถ น เทยฺยธโมฺม ทานเจตนา จ วุจฺจติฯ กสฺมา ปน ตตฺถ **ทินฺน**สโทฺทเยว กถิยติ, น **ทตฺต**สโทฺทติ? อกถเน การณมตฺถิฯ ‘‘ทานํ ทินฺน’’นฺติอาทีสุ หิ **ทินฺน**สทฺทฏฺฐาเน **ทตฺต**สโทฺท น ทิสฺสติ, ตสฺมา น กถิยติฯ

คุณภูโต **ทตฺต**สโทฺท, น ทิโฏฐ ชินภาสิเต;
‘‘มนสา ทานํ มยา ทินฺนํ’’, อิติ **ทินฺน**ปทํ วิยฯ

‘‘เทวทโตฺต ยญฺญทโตฺต, ทโตฺต’’ อิติ จ อาทิโก;
ปณฺณตฺติวจเน ทิโฏฺฐ, สมาสพฺยาสโต ปนฯ

ตสฺมา ‘‘เทวทโตฺต’’ติอาทีสุ ‘‘เทเวน ทิโนฺน’’ติ สมาสํ กตฺวา ปณฺณตฺติวจนตฺตา **ทินฺนสทฺทสฺส ทตฺตา**เทโส กาตโพฺพ สาสนานุรูเปนฯ อุปริ หิ ‘‘ทินฺนสฺส ทโตฺต กฺวจิ ปณฺณตฺติย’’นฺติ ลกฺขณํ ปสฺสิสฺสถฯ อยเมว หิ สาสเน นีติ อวิลงฺฆนียาฯ อิทํ ปเนตฺถ ววตฺถานํ –

สกฺกเฏ **ทตฺต**สโทฺทว, **ทินฺน**สโทฺท น ทิสฺสติ;
พฺยาสมฺหิ **ทินฺน**สโทฺทว, **ทตฺต**สโทฺท น ปาฬิยํฯ

‘‘มนสา ทานํ มยา ทินฺนํ, ทานํ ทิโนฺน’’ติอาทิสุ;
‘‘ธมฺมทินฺนา มหามายา’’, อิจฺจาทีสุ จ ปาฬิสุฯ

อิติ พฺยาสสมาสานํ, วสา เทฺวธา ปวตฺตติ;
ทินฺนสโทฺทติ ทีเปยฺย, น โส สกฺกฏภาสิเตฯ

คุณภูโต **ทตฺต**สโทฺท, อสมาสมฺหิ เกวโล;
น ทิสฺสติ มุนิมเต, **ทินฺน**สโทฺทว เกวโลฯ

เตเนว **ทินฺน**สทฺทสฺส, **ทตฺตา**เทโส กโต มยา;
‘‘ทตฺตํ สิรปฺปทาน’’นฺติ, กวโย ปน อพฺรวุํฯ

เอทิโส ปาฬิยํ นตฺถิ, นโย ตสฺมา น โส วโร;
‘‘ทโตฺต’’ติ ภูริทตฺตสฺส, สญฺญา ปณฺณตฺติยํ คตาฯ

‘‘พฺรหฺมทโตฺต พุทฺธทโตฺต, ทโตฺต’’ อิติ หิ สาสเน;
ปณฺณตฺติยํ **ทตฺต**สโทฺท, อสมาสสมาสิโกฯ

‘‘ปรทตฺตโภชน’’นฺติ, เอวมาทีสุ ปาฬิสุ;
สมาเส คุณภูโตยํ, **ทตฺต**สโทฺท ปติฏฺฐิโตฯ

‘‘มนสา ทานํ มยา ทินฺนํ, ทานํ ทิโนฺน’’ติอาทิสุ;
คุณภูโต **ทินฺน**สโทฺท, อสมาสมฺหิ ทิสฺสติฯ

‘‘ทินฺนาทายี ธมฺมทินฺนา’’, อิเจฺจวมาทีสุ ปน;
สมาเส คุณปณฺณตฺติ-ภาเวเนส ปทิสฺสติฯ

โกจิ ปน สทฺทสตฺถวิทู ครุ เอวํ สทฺทรจนมกาสิ –

‘‘ยสฺสงฺกุเรหิ ชิมฺตมฺพุชโลหิเตหิ,
วาเตริเตหิ ปติเตหิ สุเณหิ เตหิฯ

เชนนฺตจีวรมโสภถ พฺรหฺมทตฺตํ,
วนฺทามิ ตํ จลทลํ วรโพธิรุกฺข’’นฺติฯ

เอตฺถ จ **พฺรหฺมทตฺต**นฺติ อิทํ สกฺกฏภาสาโต นยํ คเหตฺวา วุตฺตํ, น ปาฬิโตฯ ปาฬินยญฺหิปตฺวา ‘‘พฺรหฺมทตฺติย’’นฺติ วา ‘‘พฺรหฺมทินฺน’’นฺติ วา ‘‘เทวทตฺติย’’นฺติ วา ‘‘เทวทินฺน’’นฺติ วา รูเปน ภวิตพฺพํฯ ตถา หิ ‘‘โพธิสโตฺต จ มทฺที จ สโมฺมทมานา สกฺกทตฺติเย อสฺสเม วสึสู’’ติ ปาฬินยานุรูโป อฏฺฐกถาปาโฐ ทิสฺสติฯ ตสฺมา เอเตฺถวํ วทาม –

‘‘ทตฺตสทฺทสฺส ฐานมฺหิ, ‘‘ทตฺติย’’นฺติ รโว คโต;
เทวทตฺติยปโตฺต จ, อสฺสโม สกฺกทตฺติโย’’ติฯ

อยํ นีติ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพาฯ อตฺร ปน ปริปุณฺณาปริปุณฺณวเสน ยถารหํ ปทกฺกโม ภวติฯ

ททาติ, ททนฺติฯ ททาสิ, ททาถฯ ททามิ, ททามฯ ททาตุ, ททนฺตุฯ ททาหิ, ททาถฯ ททามิ, ททาม, ททามเสฯ ทเทยฺย, ทเท, ทชฺชาฯ ทชฺชา สปฺปุริโส ทานํฯ ทเทยฺยุํ, ทชฺชุํฯ ปิตา มาตา จ เต ทชฺชุํฯ ทเทยฺยาสิ, ทชฺชาสิ, ทเชฺชสิ อิจฺจปิฯ ทชฺชาสิ อภยํ มมฯ มาตรํ เกน โทเสน, ทชฺชาสิ ทกรกฺขิโนฯ สีลวเนฺตสุ ทเชฺชสิ, ทานํ มทฺทิ ยถารหํฯ ทเทยฺยาถ, ทชฺชาถฯ ทเทยฺยามิ, ทชฺชามิ, ทเทยฺยาม, ทชฺชามฯ ทเทถ, ทเทรํฯ ทเทโถ, ทเทยฺยาโวฺห, ทชฺชาโวฺหฯ ทเทยฺยํ, ทชฺชํฯ เนว ทชฺชํ มโหสธํฯ ทเทยฺยาเมฺห, ทชฺชาเมฺหฯ อยมสฺมากํ ขนฺติฯ ครูนํ ปน ขนฺติ อญฺญถา ภวติฯ ตถา หิ –

ครู ‘‘ทชฺชติ ทชฺชนฺติ’’, อิติอาทินเยน ตุ;
อฏฺฐนฺนมฺปิ วิภตฺตีนํ, วเสนาหุ ปทกฺกมํฯ

ปาฬึ อุปปริกฺขิตฺวา, ตเญฺจ ยุชฺชติ คณฺหถ;
น หิ สพฺพปฺปกาเรน, ปาฬิโย ปฏิภนฺติ โนฯ

ตตฺถ อสฺมากํ ขนฺติยา ‘‘ทชฺชา ทชฺช’’นฺติอาทีนิ **ยฺย**การสหิเตเยว สตฺตมิยา ปทรูเป สิชฺฌนฺติฯ ‘‘ทชฺชา สปฺปุริโส ทาน’’นฺติ เอตฺถ หิ ‘‘ทชฺชา อิทํ ‘‘ทเทยฺยา’’ติ ปทรูปํ ปติฏฺฐเปตฺวา **ยฺย**กาเร ปเร สรโลปํ กตฺวา ตโต ติณฺณํ พฺยญฺชนานํ สํโยคญฺจ ตีสฺสโญฺญคพฺยญฺชเนสุ ทฺวินฺนํ สรูปานเมกสฺส โลปญฺจ ทฺยการสโญฺญคสฺส จ **ช**การทฺวยํ กตฺวา ตโต ทีฆวเสนุจฺจาริตพฺพตฺตา อนิมิตฺตํ ทีฆภาวํ กตฺวา นิปฺผชฺชติฯ เอวํ สาสนสฺสานุรูโป วณฺณสนฺธิ ภวติฯ ทุวิโธ หิ สนฺธิ ปทสนฺธิ วณฺณสนฺธีติฯ เตสุ ยตฺถ ปทเจฺฉโท ลพฺภติ, โส ปทสนฺธิฯ ยถา? ตตฺรายํฯ ยตฺถ ปน น ลพฺภติ, โส วณฺณสนฺธิฯ ยถา? อตฺรโชฯ ยถา จ สุคโต, ยถา จ ปทฺธานิฯ เอวํ ทุวิเธสุ สนฺธีสุ ‘‘ทชฺชา’’ติ อยํ วณฺณสนฺธิ เอวฯ

อปโรปิ รูปนโย ภวติ **ตฺวา**ปจฺจยนฺตวเสน –

‘‘อยํ โส อินฺทโก ยโกฺข, ทชฺชา ทานํ ปริตฺตกํ;
อติโรจติ อเมฺหหิ, จโนฺท ตารคเณ ยถา’’ติ

ทสฺสนโตฯ เอตฺถ หิ **ทชฺชา**ติ ทตฺวาติ อโตฺถฯ อิทํ ปน **ทตฺวา**สเทฺทน สมานตฺถํ ‘‘ททิยฺย’’ อิติ ปทรูปํ ปติฏฺฐเปตฺวา **ยฺย**กาเร ปเร สรโลปํ กตฺวา สโญฺญเคสุ สรูปโลปญฺจ ตโต ทฺยกา

รสโญฺญคสฺส **ชฺช**การทฺวยํ ทีฆตฺตญฺจ กตฺวา นิปฺผชฺชติฯ

อถาปโรปิ รูปนโย ภวติ กมฺมนิ **ย**ปจฺจยวเสนฯ ตถา หิ ‘‘เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา’’ติ จ ‘‘ทกฺขิณา ทชฺชา’’ติ จ เทฺว ปาฐา ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ ปจฺฉิมสฺส **ทชฺชา**ติ ทาตพฺพาติ อโตฺถ กมฺมนิ **ย**ปจฺจยวเสนฯ อิธ ปน **ทา**ธาตุโต **ย**ปจฺจยํ กตฺวา ธาตฺสฺส ทฺวิตฺตญฺจ ปุพฺพสฺส รสฺสตฺตญฺจ ตโต **ย**กาเร ปเร สรโลปํ สโญฺญคภาวญฺจ **ชฺช**การทฺวยญฺจ อิตฺถิลิงฺคตฺตา **อา**ปจฺจยาทิญฺจ กตฺวา ‘‘ทชฺชา’’ติ นิปฺผชฺชติฯ เอวํ ‘‘ทชฺชา ทเทยฺยา’’ติ จ ‘‘ทชฺชา ททิยฺย ทตฺวา’’ติ จ ‘‘ทชฺชา ทาตพฺพา’’ติ จ เอตานิ ปเจฺจกํ ปริยายวจนานิ ภวนฺติฯ ‘‘ทชฺชุํฯ ทชฺชาสิ, ทชฺชาถฯ ทชฺชามิ, ทชฺชามฯ ทชฺชาโวฺห, ทชฺช’’นฺติ เอตานิปิ ‘‘ทเทยฺยุํ ทเทยฺยาสี’’ติอาทินา ปทรูปานิ ปติฏฺฐเปตฺวา **ยฺย**กาเร ปเร สรโลปํ สโญฺญเคสุ สรูปโลปํ **ทฺย**การสมโญฺญคสฺส **ชฺช**การทฺวยญฺจ กตฺวา นิปฺผชฺชนฺติฯ เอเตสุ **ทชฺชาสี**ติ ยํ รูปํ ตสฺสาวยวสฺส **อา**การสฺส **เอ**การํ กตฺวา อปรมฺปิ ‘‘ทเชฺชสี’’ติ รูปํ ภวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อญฺญตฺราปิ ยถาสมฺภวํ โยเชตโพฺพฯ

อจิเนฺตยฺยานุภาวสฺส หิ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาฬินโย อจิเนฺตโยฺยเยว โหติ, คมฺภีโร ทุโกฺขคาโฬฺห, น เยน เกนจิ ลกฺขเณน สาเธตโพฺพ, ยถาตนฺติ วิรจิเตเหว ลกฺขเณหิ สาเธตโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘ขตฺติยา ติตฺถิยา เจติยานี’’ติอาทีสุ **ย**กาเร ปเร สรโลโป ภวติ, เตน ‘‘อเถเตฺถกสตํ ขตฺยาฯ เอวมฺปิ ติตฺถฺยา ปุถุโส วทนฺติฯ อารามรุกฺขเจตฺยานี’’ติ ปโยคา ทิสฺสนฺติฯ ตถา ‘‘สากจฺฉติ ตจฺฉ’’นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘สห กถยตี’’ติวา ‘‘สํกถยตี’’ติ วา ‘‘ตถฺย’’นฺติ จ ปทรูปํ ปติฏฺฐเปตฺวา **สห**สทฺทสฺส **ห**การโลปํ, **สํ**สเทฺท จ นิคฺคหีตโลปํ กตฺวา **ส**การคตสฺส สรสฺส ทีฆํ กตฺวา **ย**กาเร ปเร สรโลปํ กตฺวา ตโต **ถฺย**การสโญฺญคสฺส **จฺฉ**ยุคํ กตฺวา วิสภาคสโญฺญเคเอโก เอกสฺส สภาคตฺตมาปชฺชติฯ เตน ‘‘สากจฺฉติ ตจฺฉ’’นฺติ รูปานิ สิชฺฌนฺติฯ ตถา หิ ‘‘อญฺญมญฺญํ สากจฺฉิํสุฯ กาเลน ธมฺมสากจฺฉาฯ ภูตํ ตจฺฉํฯ ยถาตถิยํ วิทิตฺวาปิ ธมฺมํ, สมฺมาโส โลเก ปริพฺพเชยฺยา’’ติ สวิกปานิ ปโยคานิ ทิสฺสนฺติฯ ‘‘นชฺชา’’ติอาทีสุปิ ‘‘นทิยา’’ติอาทีนิ ปทรูปานิ ปติฏฺฐเปตฺวา วณฺณสนฺธิวเสน **ย**กาเร ปเร โลปวิธิ ลพฺภติเยวฯ วิวิโธ หิ สาสนานุกูโล รูปนิปฺผาทนุปาโย, อุปริ จ เอเตสํ สาธนตฺถํ ‘‘สรโลโป ยมนราทีสู’’ติอาทีนิ ลกฺขณานิ ภวิสฺสนฺติฯ ตตฺถ –

‘‘ทชฺชา ทชฺชุ’’นฺติอาทีนิ, สตฺตมีนํ วเสน เม;
วุตฺตานิ โยคิราชสฺส, สาสนตฺถํ มเหสิโนฯ

อตฺริทํ วตฺตพฺพํ, กิญฺจาปิ อฏฺฐกถาจริเยหิ ‘‘มาตรํ เตน โทเสน, ทชฺชาหํ ทกรกฺขิโน’’ติ เอตฺถ **ทชฺช**นฺติ ปทสฺส ‘‘ทมฺมี’’ติ วตฺตมานาวเสน วิวรณํ กตํ, ตถาปิ สตฺตมีปโยโคเยวฯ อาจริยา หิ ‘‘สตฺตมีปโยโค อย’’นฺติ ชานนฺตาปิ ‘‘กทาจิ อเญฺญ ปริกปฺปตฺถมฺปิ คเณฺหยฺยุ’’นฺติ อาสงฺกาย เอวํ วิวรณมกํสุฯ ตถา กิญฺจาปิ เตหิ ‘‘อนาปราธกมฺมนฺตํ, น ทชฺชํ ทกรกฺขิโน’’ติ เอตฺถ **น ทชฺช**นฺติ ปทสฺส ‘‘นาหํ ทกรกฺขสฺส ทสฺสามี’’ติ ภวิสฺสนฺตีวเสน วิวรณํ กตํ, ตถาปิ สตฺตมีปโยโคเยว, อนาคตํ ปน ปฏิจฺจ วตฺตพฺพตฺถตฺตา เอวํ วิวรณํ กตํฯ ‘‘เนว ทชฺชํ มโหสธ’’นฺติ เอตฺถ ปน ‘‘น เตฺวว ทเทยฺย’’นฺติ สตฺตมีปโยควเสเนว วิวรณํ กตนฺติฯ เอวํ ทชฺชํปทสฺส วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ ปโรกฺขาทิวเสน ปทกฺกโม กถิยติฯ ‘‘ทท, ททูฯ ททู’’ติ จ อิทํ ‘‘นารโท อิติ นาเมน, กสฺสโป อิติ มํ วิทู’’ติอาทีสุ **วิทู**สเทฺทน สมํฯ ทเท, ททิตฺถ, ททํ, ททิมฺหฯ ททิตฺถ, ททิเรฯ ททิโตฺถ, ททิโวฺหฯ

เอตฺถ จ **ททิโตฺถ**ติ อิทํ ‘‘สญฺชคฺฆิโตฺถ มยา สทฺธึ ฯ มา กิสิโตฺถ มยา วินาฯ มา นํ กลเล อกฺกมิโตฺถ’’ติอาทีสุ ‘‘สญฺชคฺฆิโตฺถ’’ติอาทีหิ สมํฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ ลพฺภมานวเสน สทิสตา อุปปริกฺขิตพฺพาฯ ททํ, ททิเมฺหฯ ปโรกฺขาสหิตรูปานิฯ

อททา, อททูฯ อทเท, อททตฺถฯ อททํ, อททมฺหฯ อททตฺถ, อททตฺถุํฯ อททเส, อททวฺหํฯ อททึ อททมฺหเสฯ อิติ อนการปุพฺพมฺปิ รูปํ คเหตพฺพํ ‘‘เยสํ โน น ททมฺหเส’’ติ ทสฺสนโตฯ หิยฺยตฺตนีสหิตรูปานิฯ

อททิ, อททุํ, อททึสุฯ อททโท, อททิตฺถฯ อททึ, อททิมฺหาฯ อททา, อททูฯ อททเส, อททิวฺหํฯ อททํ, อททิเมฺหฯ อชฺชตนีสหิตรูปานิฯ

‘‘ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติ’’ อิจฺจาทิ สพฺพํ เนยฺยํฯ ภวิสฺสนฺตีสหิตรูปานิฯ

‘‘อททิสา, ททิสฺสา, อททิสฺสํสุ, ททิสฺสํสุ’’ อิจฺจาทิ จ สพฺพํ เนยฺยํฯ กาลาติปตฺติสหิตรูปานิฯ

อปรานิปิ วตฺตมานาทิสหิตรูปานิ ภวนฺติฯ เทติ, เทนฺติฯ เทสิ, เทถฯ เทมิ, ทมฺมิ, เทม, ทมฺมฯ เทตุ, เทนฺตุฯ เทหิ, เทถฯ เทมิ, ทมฺมิ, เทม, ทมฺมฯ อตฺตโนปทานิ อปฺปสิทฺธานิฯ สตฺตมีนโย จ ปโรกฺขานโย จ อปฺปสิทฺธฯ หิยฺยตฺตนีนโย ปน อชฺชตนีนโย จ โกจิ โกจิ ปสิทฺธ ปาฬิยํ อาคตตฺตา, สกฺกา จ ‘‘อทา, อทู, อโท, อท’’นฺติอาทินา โยเชตุํฯ ตถา หิ นโย ทิสฺสติฯ อทา ทานํ ปุรินฺทโทฯ วรเณฺจเม อโท สกฺกฯ พฺราหฺมณานํ อทํ คชํฯ อทาสิเมฯ อทํสุ เต มโมกาสํฯ อทาสึ พฺราหฺมเณ ตทาติฯ ‘‘ทสฺสติ, ทสฺสนฺติ’’ อิจฺจาทิ สพฺพํ เนยฺยํฯ ‘‘อทสฺสา, ทสฺสา, อทสฺสํสุ, ทสฺสํสุ, ทสฺสึสุ’’ อิจฺจาทิ จ สพฺพํ เนยฺยํฯ

ตถา อาททาติ, อาททนฺติฯ อาททาสิ, อาททาถฯ อาททามิ, อาททามฯ **กจฺจายนมเต** ‘‘อาทเตฺต’’ติ อตฺตโนปทํ วุตฺตํฯ เอวํ ‘‘อาททาตุ, อาทเทยฺย’’ อิจฺจาทิ สพฺพํ เนยฺยํฯ อาเทตุ อาเทยฺย อิจฺจาทิ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ เอวเมว จ ‘‘ทาเปติ, อาทาเปตี’’ติอาทีนิปิ ยถารหํ โยเชตพฺพานิฯ

ทากุจฺฉิเต คมเนฯ ทาติฯ สุทฺทาติฯ สุโทฺท, สุทฺทีฯ ตตฺถ **สุโทฺท**ติ สุทฺทาตีติ สุโทฺท, ปรโปถนาทิลุทฺทาจารกมฺมุนา ทารุกมฺมาทิขุทฺทาจารกมฺมุนา จ ลหุํ ลหุํ กุจฺฉิตํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ ตถา หิ **สุ** อิติ สีฆเตฺถ นิปาโต, **ทา** อิติ ครหโตฺถ ธาตุ กุจฺฉิตคติวาจกตฺตาฯ สุทฺทสฺส ภริยา **สุทฺที**ฯ

ทุ คติยํฯ ทวติฯ ทุโมฯ เอตฺถ จ ทวติ คจฺฉติ มูลกฺขนฺธสาขาวิฏปปตฺตปลฺลวปุปฺผผเลหิ วุทฺธึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ ปาปุณาตีติ **ทุโม**ฯ

เทโสธเนฯ โสธนํ ปริโยทาปนํฯ ทายติฯ ทายนํฯ ยถา คายติ, คายนํฯ ทายิตุํ, ทายิตฺวา, ธาตาวยวเ**สฺส**การสฺส **อายา**เทโสฯ ‘‘ทาตุํ, ทตฺวา’’ อิจฺจปิ รูปานิฯ

ตตฺร **ทาตุ**นฺติ โสเธตุํฯ **ทตฺวา**ติ โสเธตฺวาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘พาโล อพฺย โตฺต นปฺปฏิพโล อนุยุญฺชิยมาโน อนุโยคํ ทาตุ’’นฺติ เอตฺถ **ทาตุ**นฺติ ปทสฺส โสเธตุนฺติ อโตฺถฯ เกจิ ‘‘ทานตฺถ’’นฺติ อตฺถํ วทนฺติ, ตํ น ยุตฺตํฯ น หิ โย ปเรหิ อนุยุญฺชิยติ, โส อนุโยคํ เทติ นามาติฯ ตสฺมา ‘‘อาจริยสฺส อนุโยคํ ทตฺวา พาราณสึ ปจฺจาคจฺฉี’’ติอาทีสุปิ **อนุโยคํ**

ทตฺวาติ อนุโยคํ โสเธตฺวาติ อโตฺถเยว คเหตโพฺพฯ ตถา หิ ปุพฺพาจริเยหิ ‘‘อนุโยคทาปนตฺถ’’นฺติ เอตสฺมึ ปเทเส เอโสเยวโตฺถ วิภาวิโตฯ กถํ? **อนุโยคทาปนตฺถ**นฺติ อนุโยคํ โสธาเปตุํฯ วิมทฺทกฺขมญฺหิ สีหนาทํ นทโนฺต อตฺถโต อนุโยคํ โสเธติ นาม, อนุยุญฺชโนฺต จ นํ โสธาเปติ นามาติฯ อิทมฺปิ จ เตหิ วุตฺตํฯ **ทาตุ**นฺติ โสเธตุํฯ เกจิ ‘‘ทานตฺถ’’นฺติ อตฺถํ วทนฺติ, ตํ น ยุตฺตํฯ น หิ โย สีหนาทํ นทติ, โส เอว ตตฺถ อนุโยคํ เทตีติฯ สมนฺตปฺปฏฺฐานมหาปกรณ สํวณฺณนายมฺปิ ปุพฺพาจริเยหิ **‘‘ทานํ ทตฺวา**ติ ตํ เจตนํ ปริโยทาเปตฺวา’’ติ โสธนโตฺถ วุโตฺตฯ ทุลฺลภา อยํ นีติ สาธุกํ จิเตฺต ฐเปตพฺพาฯ

เท ปาลเนฯ ทียติฯ ทานํ, อุทฺทานํ ทายิตุํ, ทายิตฺวาฯ ตตฺถ **ทาน**นฺติ ทุคฺคติโต ทายติ รกฺขตีติ ทานํ, ทานเจตนาฯ **อุทฺทาน**นฺติ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วกฺขมานสฺส วา วิปฺปกิณฺณภาเวน นสฺสิตุํ อทตฺวา อุทฺธํ ทานํ รกฺขณํ อุทฺทานํ, สงฺคหวจนนฺติ อโตฺถฯ อถ วา **อุทฺทาน**นฺติ ปจฺฉุทฺทานาทิกํ อุทฺทานํฯ

ขาท ภกฺขเนฯ ขาทติฯ ขาทิกา, ขาทนํ, อญฺญมญฺญขาทิกาฯ ปุพฺพผลขาทิกา, ขชฺชํ, ขาทนียํ, ขนฺธาฯ

ตตฺถ **ขชฺช**นฺติ ปูโวฯ **ขาทนีย**นฺติ ปูวผลาผลาทิฯ ‘‘ขาทนียํ วา โภชนียํ วา’’ติ วิสุํ โภชนียสฺส วจนโต ขาทนํ นาม ขชฺชสฺส วา ขาทนียสฺส วา ภกฺขนํฯ อปิจ หึสาปิ ‘‘ขาทน’’นฺติ วุจฺจติฯ ชาติชราพฺยาธิทุกฺขาทีหิ ขชฺชนฺตีติ **ขนฺธา,** รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณานิฯ ‘‘จีวรานิ นสฺสนฺติปิ ฑยฺหนฺติปิ อุนฺทูเรหิปิ ขชฺชนฺตี’’ติ เอตฺถ วิย **ขชฺช**นฺติ สโทฺท กมฺมโตฺถฯ

พท เถริเยฯ ถิรภาโว **เถริยํ,** ยถา ทกฺขิยํฯ พทติฯ พทรี, พทรํฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

> กกฺกนฺธุ พทรี โกลี, โกลํ กุลวมิจฺจปิ;
> เตนิลํ พทรญฺจาติ, นามํ รุกฺขสฺส โกลิยาติฯ

ขท ธิติหึสาสุ จฯ เถริยาเปกฺขาย **จ**กาโรฯ ขทติฯ ขทิโรฯ

คท วิยตฺติยํ วาจายํฯ คทติฯ อาคทนํ, ตโถ อาคโท เอตสฺสาติ ตถาคโตฯ สุฏฺฐุ คทตีติ สุคโทฯ

รท วิเลขเนฯ รทติฯ รทโน, รโท, ทาฐารโทฯ อตฺร **รทโน**ติ ทโนฺตฯ

นท อพฺยตฺตสเทฺทฯ สีโห นทติ, ปณทติฯ นาโท, นทีฯ ปพฺพเตสุ วนาทีสุ นทตีติ **นที**ฯ **นท อิ** อิติ ธาตุทฺวยวเสน ปน ‘‘นทนฺตี คจฺฉตีติ **นที’’**ติปิ นิพฺพจนํ วทนฺติฯ

เกเจตฺถ วเทยฺยุํ ยา ปเนสา ‘‘นท อพฺยตฺตสเทฺท’ติ ธาตุ ตุเมฺหหิ วุตฺตา, สา กึนิจฺจมพฺยตฺตสเทฺทเยว วตฺตติ, อุทาหุ กตฺถจิ วิยตฺติยมฺปิ วาจายํ วตฺตตี’’ติ? นิจฺจมพฺยตฺตสเทฺทเยว วตฺตตีติฯ ยเชฺชวํ ‘‘สีโห นทตี’’ติอาทีสุ ติรจฺฉานคตาทิสทฺทภาเวน อวิภาวิตตฺถตาย **นท**สโทฺท อพฺยตฺตสโทฺท โหตุ, ‘‘สีโห วิย อยํ ปุริโส นทตี’’ติอาทีสุ ปน มนุสฺสภาสาปิ อพฺยตฺตสโทฺท สิยาติ? ตนฺน วิยตฺตาปิ สมานา มนุสฺสภาสา สีโห วิยาติ เอวํ สมฺเปกฺขาวเสน **สีห**ปทตฺถสฺสาเปกฺขนโต **นท**สเทฺทน นิทฺทิสียติ , น ปุริสาเปกฺขนวเสนฯ ยถา หิ วลาหกูปมาวเสน กถิตํ, ‘‘กถญฺจ ปุคฺคโล คชฺชิตา จ วสฺสิตา จ โหตี’’ติ ปาฬิยํ คชฺชนํ วสฺสนญฺจ ปุคฺคเล อลพฺภมานมฺปิ วลาหกสฺส คชฺชนวสฺสนสทิสตาย ภาสนกรณกฺริยายูปลพฺภนโต

วตฺตพฺพเมว โหติ, เอวเมว นิพฺภยภาเวน สีหนาทสทิสิยา วาจาย นิจฺฉรณโต สีโห วิย นทตีติ อวิภาวิตตฺถวเนฺตน **นท**สเทฺทน มนุสฺสภาสาปิ นิทฺทิสิตพฺพา โหติฯ

เอตฺถ จ อมฺพผลูปมาทโยปิ อาหริตฺวา ทเสฺสตพฺพาฯ น หิ ปกฺกามกตาทีนิ ปุคฺคเลสุ วิชฺชนฺติ, อถ โข อมฺพผลาทีสุ เอว วิชฺชนฺติ, เอวํ สเนฺตปิ ภควตา อเญฺญนากาเรน สทิสตฺตํ วิภาเวตุํ อมฺพผลูปมาทโย วุตฺตา, เอวเมว **นท**สโทฺท อพฺยตฺตสทฺทภาเวน ติรจฺฉานคตสทฺทาทีสุ เอว วตฺตโพฺพปิ อตฺถนฺตรวิภาวนตฺถํ ‘‘สีโห วิย นทตี’’ติอาทีสุ มนุสฺสภาสายมฺปิ รูฬฺหิยา วุโตฺต, น สภาวโตฯ ตถา หิ สภาวโต **นท**สเทฺทนปิ **วสฺสิต**สทฺทาทีหิปิ มนุสฺสภาสา นิทฺทิสิตพฺพา น โหตีติฯ ยทิ เอวํ –

‘‘สุวิชานํ สิงฺคาลานํ, สกุณานญฺจ วสฺสิตํ;
มนุสฺสวสฺสิตํ ราช, ทุพฺพิชานตรํ ตโต’’ติ

เอตฺถ กสฺมา **วสฺสิต**สเทฺทน มนุสฺสภาสา นิทฺทิสิยตีติ? สจฺจํ มนุสฺสภาสาปิ **วสฺสิต**สเทฺทน นิทฺทิฎฺฐา ทิสฺสติ, เอวํ สเนฺตปิ สา ‘‘สุวิชานํ สิงฺคาลานํ, สกุณานญฺจ วสฺสิต’’นฺติ **วสฺสิต**สทฺทวเสน ปโยคสฺส วจนโต ตทนุรูปํ นิทฺทิสิตุํ อรหตีติ มนฺตฺวา **วสฺสิต**สทฺทสทิสี นิทฺทิฎฺฐาฯ น หิ ‘‘มนุโสฺส วสฺสตี’’ติอาทินา วิสุํ ปโยคา ทิสฺสนฺติ, ‘‘สกฺโณ วสฺสติ, กูชตี’’ติ อาทินา ปน ปโยคา ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ‘‘สงฺคามํ โอตริตฺวาน, สีหนาทํ นทิ กุโส’’ติอาทีสุ วิย ยถารหํ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอวํ **นท**ธาตุ สภาวโต อพฺยตฺตสเทฺทเยว โหติ, น วิยตฺติยํ วาจา ยนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อทฺท คติยํ ยาจเน จฯ อทฺทติฯ

นทฺท คทฺท สเทฺทฯ นทฺทติฯ คทฺทติฯ

ตทฺท หิํสายํฯ ตทฺทติฯ

กทฺท กุจฺฉิเต สเทฺทฯ กทฺทติฯ กทฺทโมฯ

ขทฺท ทํสเนฯ **ทํสน**มิห ทนฺตสุกตกตฺติกา กฺริยา อภิธียเตฯ สภาวตฺตา ธาตุยา สาธนปฺปโยคสมวายีฯ ขทฺทติฯ

อทิ พนฺธเนฯ อนฺทติฯ อนฺทุฯ **อนฺทุ**สโทฺทปเนตฺถ อิตฺถิลิโงฺค คเหตโพฺพ ปาฬิยํ อิตฺถิลิงฺคปฺปโยคทสฺสนโต ‘‘เสยฺยถาปิ วาเสฎฺฐ อยํ อจิรวตี นที ปูรา อุทกสฺส สมติตฺติกา กากเปยฺยา, อถ ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ปารตฺถิโก ปารคเวสี ปารคามี ปารํ ตริตุกาโม, โส โอริมตีเร ทฬฺหาย อนฺทุยา ปจฺฉาพาหํ คาฬฺหพนฺธนพโนฺธ’’ติฯ ตตฺร **อนฺทู**ติ ยํ กิญฺจิ พนฺธนํ วาฯ ‘‘ยถา อนฺทุฆเร ปุริโส’’ติ หิ วุตฺตํฯ พนฺธนวิเสโส วา, ‘‘อนฺทุพนฺธนาทีนิ ฉินฺทิตฺวา ปลายิํสู’’ติ หิ วุตฺตํฯ อปิจ อนฺทนเฎฺฐน พนฺธนเฎฺฐน อนฺทุ วิยาติปิ **อนฺทุ,** ปญฺจ กามคุณาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘อิเม โข วาเสฎฺฐ ปญฺจ กามคุณา อริยสฺส วินเย อนฺทูติปิ พนฺธนนฺติปิ วุจฺจนฺตี’’ติฯ นิคฺคหีตาคมวเสนายํ ธาตุ วุตฺตาฯ กตฺถจิ ปน วิคตนิคฺคหีตาคโมปิ โหติ, ตํ ยถา? ‘‘อวิชฺชา ภิกฺขเว ปุพฺพงฺคมา อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา อนฺวเทว อหิริก’’นฺติ ปาฬิฯ เอตฺถ อนุอนฺทติ อนุพนฺธตีติ อนฺวทิฯ อนฺวทิ เอว **อนฺวเทวา**ติ กิตวิคฺคโห สนฺธิวิคฺคโห จ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ **อฎฺฐกถายํ ‘‘อนฺวเทวา**ติ อนุพนฺธมานเมวา’’ติ วุตฺตํ, ตํ อวิชฺชมหิริกํ อนุพนฺธมานเมว โหตีติ อโตฺถฯ

อิทิ ปรมิสฺสริเย อินฺทติฯ อินฺทนํ, อิโนฺทฯ

เอตฺถ **อิโนฺท**ติ อธิปติภูโต โย โกจิฯ โส หิ อินฺทติ ปเรสุ อิสฺสริยํ ปาปุณาตีติ **อิโนฺท**ติ วุจฺจติฯ อปิจ **อิโนฺท**ติ สโกฺกฯ สกฺกสฺส หิ อเนกานิ นามานิ –

สโกฺก ปุรินฺทโท อิโนฺท, วตฺรภู ปากสาสโน;
สหสฺสเนโตฺต มฆวา, เทวราชา สุชมฺปติฯ

สหสฺสโกฺข ทสสต-โลจโน วชิราวุโธ;
หูตปติ มหิโนฺท จ, โกสิโย เทวกุญฺชโรฯ

สุราธิโป สุรนาโถ, วาสโว ติทิวาธิภู;
ชมฺพาริ เจว วชิร-หโตฺถ อสุรสาสโน;
คนฺธราชา เทวิโนฺท, สุริโนฺท อสุราภิภูติฯ

เอวํ อเนกานิ นามานิฯ เอโกปิ หิ อโตฺถ อเนกสทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตตาย อเนกนาโมฯ เตนาห ภควา –

สโกฺก มหาลิ เทวานมิโนฺท ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน มโฆ นาม มาณโว อโหสิ, ตสฺมา ‘‘มฆวา’’ติ วุจฺจติฯ สโกฺก มหาลิ เทวานมิโนฺท ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน ปุเร ทานํ อทาสิ, ตสฺมา ‘‘ปุรินฺทโท’’ติ วุจฺจติฯ สโกฺก มหาลิ เทวานมิโนฺท ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน สกฺกจฺจํ ทานํ อทาสิ, ตสฺมา ‘‘สโกฺก’’ติ วุจฺจติฯ สโกฺก มหาลิ เทวานมิโนฺท ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน อาวาสํ อทาสิ, ตสฺมา ‘‘วาสโว’’ติ วุจฺจติฯ สโกฺก มหาลิ เทวานมิโนฺท สหสฺสํ อตฺถานํ มุหุเตฺตน จิเนฺตติ, ตสฺมา ‘‘สหสฺสโกฺข’’ติ วุจฺจติฯ สกฺกสฺส มหาลิ เทวานมินฺทสฺส สุชา นาม อสุรกญฺญา ปชาปติ, ตสฺมา ‘‘สุชมฺปตี’’ติ วุจฺจติฯ สโกฺก มหาลิ เทวานมิโนฺท เทวานํ ตาวตึสานํ อิสฺสริยาธิปจฺจํ รชฺชํ กาเรติ, ตสฺมา ‘‘เทวานมิโนฺท’’ติ วุจฺจตีติฯ

เอวเมกสฺสาปิ อตฺถสฺส อเนกานิ สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตานิ ทิสฺสนฺติฯ

ตถา หิ เยน ปวตฺตินิมิเตฺตน ตาวตึสาธิปติมฺหิ **อินฺท**สโทฺท ปวโตฺต, น เตน ตตฺถ **สกฺกาทิ**สทฺทา ปวตฺตา, อถ โข อเญฺญนฯ ตถา เยน สมฺมาทิฏฺฐิยํ **ปญฺญา**สโทฺท ปวโตฺต, น เตน ตตฺถ **วิชฺชาทิ**สทฺทาฯ เยน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปุพฺพงฺคมภาเวน อุปฺปนฺนธมฺมสฺมึ **จิตฺต**สโทฺท ปวโตฺต, น เตน ตตฺถ **วิญฺญาณาทิ**สทฺทาฯ น หิ วินา เกนจิ ปวตฺตินิมิเตฺตน สโทฺท ปวตฺตตีติฯ เอโกปิ อโตฺถ สมฺมุตฺยโตฺถ จ ปรมโตฺถ จ อเนกสทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตตาย อเนกนาโมติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ สิยา ‘‘นามานีติ วทถ, กึ นามํ นามา’’ติฯ วุจฺจเต – อีทิเส ฐาเน อเตฺถสุ สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตํ ‘‘นาม’’นฺติ คหิตํ, ยํ ‘‘ลิงฺค’’นฺติปิ วุจฺจติฯ ตถา หิ ‘‘นาม’’นฺติ จ ‘‘ลิงฺค’’นฺติ จ สโทฺทปิ วุจฺจติ, ‘‘อญฺญํ โสภนํ นามํ ปริเยสิสฺสามิฯ ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต’’ติอาทีสุ วิยฯ อสภาวธมฺมภูตํ นามปญฺญตฺติสงฺขาตํ อเตฺถสุ สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตมฺปิ วุจฺจติ ‘‘นามโคตฺตํ น ชีรติฯ สตลิโงฺค’’ติอาทีสุ วิยฯ อิติ **นาม**สเทฺทนปิ **ลิงฺค**สเทฺทนปิ สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตสฺส กถนํ ทฎฺฐพฺพํฯ สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตญฺจ นาม โลกสเงฺกตสิโทฺธ ตํตํวจนตฺถนิยโต สามญฺญาการวิเสโสติ คเหตพฺพํฯ โส เอวํภูโตเยว สามญฺญาการวิเสโส นาม ปญฺญตฺตีติ ปุพฺพา

จริยา วทนฺติ ฯ โส หิ ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ สทฺทํ นาเมติ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส นามสญฺญํ กโรตีติ **นามํ,** ปกาเรหิ ญาปนโต **ปญฺญตฺติ** จฯ สวิญฺญตฺติวิการสฺส ปน สทฺทสฺส สมฺมุติปรมตฺถสจฺจานํ ปกาเรหิ ญาปนโต ปญฺญตฺติภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ สทฺทเสฺสว หิ เอกเนฺตน ปญฺญตฺติภาโว อิจฺฉิตโพฺพ ''นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปริตฺตารมฺมณา''ติ จ ''นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา''ติ จ ''นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา พหิทฺธารมฺมณา''ติ จ ปาฬิทสฺสนโตฯ อิธ ปน สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตาธิการตฺตา นามวเสน อโตฺถ ปกาสิโตฯ เอวํ อเนกวิธสฺส สามญฺญาการวิเสโสติ ปุพฺพาจริเยหิ คหิตสฺส นามปญฺญตฺติสงฺขาตสฺส สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตสฺส วเสน เอโกปิ เญยฺยโตฺถ อเนกลิโงฺคติ คเหตโพฺพฯ เตนาห อายสฺมา สฺเหมโนฺต ปภินฺนปฏิสมฺภิโท –

''สตลิงฺคสฺส อตฺถสฺส, สตลกฺขณธาริโน;
เอกงฺคทสฺสี ทุเมฺมโธ, สตทสฺสีว ปณฺฑิโต''ติฯ

เอวํ สพฺพาภิธาเนสฺปิ อิมินา นเยน ยถารหํ อโตฺถ วิภาเวตโพฺพ นยญฺญูหิฯ

วิทิ อวยเวฯ วินฺทติฯ ยทิ อภิธานมตฺถิ, ''วิโนฺท''ติ ทิสฺสติฯ ยถา กณฺฑติฯ กโณฺฑฯ

ขิทิ อวยเวติ จนฺทวิทุโน วทนฺติฯ เตสํ มเต ''ขินฺทตี''ติ รูปํฯ

นิทิ กุจฺฉายํฯ กุจฺฉาสโทฺท ครหโตฺถฯ นินฺทติฯ นินฺทาฯ

โปราณเมตํ อตุล, เนตํ อชฺชตนามิว;
นินฺทนฺติ ตุณฺหิมาสีนํ, นินฺทนฺติ พหุภาณินํ;
มิตภาณิมฺปิ นินฺทนฺติ, นตฺถิ โลเก อนินฺทิโตฯ

อวโณฺณ อคุโณ นินฺทา, ครหา อยโสปิ จ;
อสิโลโก อกิตฺติ จ, อสิลาฆา จ อตฺถุติฯ

นนฺท สมิทฺธิยํฯ อกมฺมิกา ธาตุฯ นนฺทติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมาฯ นนฺทาย นุน มรเณนฯ นนฺทสิ สิริวาหนฯ นนฺทนํ วนํฯ **อภิสทฺทโยเค ปนายํ สกมฺมโกปิฯ อภินนฺท**นฺติ อาคตํ นาภินนฺทนฺติ มรณํฯ

สิรีว รูปินึ ทิสฺวา, นนฺทิตํ อาสิ ตํ กุลํ;
เตน นนฺทาติ เม นามํ, สุนฺทรํ ปวรํ อหุฯ

รมฺมํ เวฬุวนํ เยน, น ทิฏฺฐํ สุคตาลยํ;
น เตน นนฺทนํ ทิฏฺฐํ, อิติ มเญฺญ มเหสยํฯ

เยน เวฬุวนํ ทิฏฺฐํ, นรนนฺทนนนฺทนํ;
สุทิฏฺฐํ นนฺทนํ เตน, อมรินฺทสุนนฺทนํฯ

จทิ หิลาทเน ทิตฺติยญฺจฯ หิลาทนํ สุขนํฯ **ทิตฺติ** โสภาฯ จนฺทติฯ จนฺทโน, จโนฺทฯ

เอตฺถ จ จนฺทนสฺสปิ อเนกานิ นามานิ – จนฺทนํ, คนฺธสาโร, มลยโช, สุวณฺณจนฺทนํ, หริจนฺทนํ, รตฺตจนฺทนํ, โคสีตจนฺทนํฯ จนฺทยติ หิลาทยติ สีตคุณสมงฺคิตาย สตฺตานํ ปลิฬาหํ วูปสเมนฺตํ สุขํ อุปฺปาเทตีติ **จนฺทนํฯ จโนฺท**ติ โสโม, โสปิ จนฺทยติ หิลาทยติ สีตคุณสมฺปตฺติ

ยา อตฺตโน ปภาย สตฺตานํ ปริฬาหํ วูปสเมโนฺต สุขํ อุปฺปาเทตีติ **จโนฺท**ติ วุจฺจติฯ อถ วา จนฺทติ ทิพฺพติ สิริยา วิโรจตีติ **จโนฺทฯ อาคมฎฺฐกถาสุ** ปน ‘‘ฉนฺทํ ชเนตีติ **จโนฺท**’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺสาปิ อเนกานิ นามานิ –

> จโนฺท นกฺขตฺตราชา จ, อินฺทุ โสโม นิสากโร;
> จนฺทิมา มา นิสานาโถ, โอสธี โส นิสาปติฯ
>
> อุฬุราชา สสโงฺก จ, หิมรํสิ สสีปิ จ;
> ทฺวิชราชา สสธโร, ตาราปติ หิมํสุ จฯ
>
> กุมุทพนฺธโว เจว, มิคโงฺก จ กลานิธิ;
> สุธํ สุธิ ธูปิ ยูป-รสฺมิ เจว ขมากโร;
> นกฺขเตฺตโส จ รชนี-กโร สุพฺภํสุ เอว จฯ

ตทิ เจตายํฯ ตนฺทติฯ ตนฺทีฯ

กทิ กลทิ อวฺหาเน โรทเน จฯ กนฺทติ, ปกฺกนฺทติฯ ปกฺกนฺทุํ, กนฺทโนฺต, กลนฺทโกฯ

กลิทิ ปริเทวเนฯ กลินฺทติฯ

โขท ปฎิฆาเตฯ โขทติฯ

ขนฺท คติโสสเนสุฯ ขนฺทติฯ ขโนฺทฯ **ขโนฺท** นาม เอโก เทโว, โย ‘‘กุมาโร สตฺติธโร’’ติ จ วุจฺจติฯ

ขุทิ อาปวเนฯ ขุนฺทติฯ

สิทิ สีติเยฯ สีติยํ สีติภาโวฯ สินฺทติฯ โสสิโนฺท, โสตโตฺตฯ

วนฺท อภิวาทนถุตีสุฯ วนฺทติ, อภิวนฺทติฯ อภิวนฺทนา, วนฺทนํ, วนฺทโกฯ

เอตฺถ ปน **วนฺทตี**ติ ปทสฺส นมสฺสติ โถเมติ วาติ อโตฺถฯ ตถา หิ **สุตฺตนฺตฎีกา**กาโร **‘‘วเนฺท**ติ วนฺทามิ โถเมมิ วา’’ติ อาหฯ

ภทิ กลฺลาเณ โสขิเย จฯ กลฺลาณํ กลฺยาณํ, **โสขิยํ** สุขิโน ภาโว, สุขมิเจฺจวโตฺถฯ ภนฺทติฯ ภนฺทโก, ภโทฺท, ภโทฺรฯ

มทิ ถุติโมทมทสุปนคตีสุฯ มนฺทติฯ มโนฺทฯ

เอตฺถ ปน **มโนฺท**ติ อญฺญาณีปิ พาลทารโกปิ วุจฺจติฯ ตตฺถ อญฺญาณี มนฺทติ อญฺญาณภาเวน อปฺปสํสิตพฺพมฺปิ ปุคฺคลํ โถเมตีติ **มโนฺท**ฯ มนฺทติ อโมทิตพฺพฎฺฐาเนปิ โมทตีติ **มโนฺท**ฯ มนฺทติ ทานสีลาทิปุญฺญกฺริยาสุ ปมชฺชตีติ **มโนฺท**ฯ มนฺทติ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ หิตาหิตํ อจิเนฺตโนฺต ขาทนียโภชนียาทีหิ อตฺตโน กายํ สญฺชาตเมทํ กุรุมาโน สุปตีติ **มโนฺท**ฯ มนฺทติ อยุตฺตํ ปเรสํ กฺริยํ ทิฎฺฐานุคติอาปชฺชเนน คจฺฉติ คณฺหาตีติ **มโนฺท**ฯ อถ วา มนฺทติ ปุนปฺปุนํ ปฎิสนฺธิคฺคหณวเสน คพฺภํ คจฺฉตีติ **มโนฺท**ฯ วุตฺตญฺหิ ภควตา ‘‘ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺ

ท’’ติฯ พาลทารโก ปน มนฺทติ ยุตฺตายุตฺตมชานนฺโต อุตฺตานเสยฺยํปริวตฺตนเสยฺยํ วา สุปตีติ **มโนฺท**ฯ ตถา หิ –

> ‘‘โนนีตสุขุมาลํ มํ, ชาตปลฺลวโกมลํ;
> มนฺทํ อุตฺตานสยนํ, ปิสาจภยตชฺชิตาฯ
>
> ปาทมูเล มเหสิสฺส, สาเยสุํ ทีนมานสา;
> อิทํ ททาม เต นาถ, สรณํ โหหิ นายกา’’ติ

วุตฺตํ, อิติ อุตฺตานสยนโต ปฏฺฐาย ยาว มนฺททสกํ, ตาว ‘‘มโนฺท’’ติ ‘‘ทารโก’’ติ ทฏฺฐโพฺพฯ อปฺปตฺถวาจโกปิ ปน **มนฺท**สโทฺท โหติ, โส ปาฏิปทิกตฺตา อิธ นาธิเปฺปโต, อถ วา มนฺทติ อปฺปภาเวน คจฺฉติ ปวตฺตตีติ นิปฺผนฺนปาฏิปทิกวเสนปิ คเหตโพฺพฯ

มุท หาเสฯ หสนํ **หาโส** ตุฏฺฐิฯ โมทติ, ปโมทติฯ สโมฺมทติฯ สโมฺมทโกฯ สโมฺมทมานา คจฺฉนฺติ มุทิตาฯ มุทาฯ

หท กรีโสสฺสเคฺคฯ **กรีโสสฺสโคฺค** นาม กรีสสฺส โอสฺสชฺชนํ วิสฺสชฺชนํฯ หทติฯ อุหทติฯ หทโนฯ

เอตฺถ จ ‘‘เยสํ โน สนฺถเต ทารกา อุหทนฺติปิ อุมฺมิหนฺติปี’’ติ อยํ ปาฬิ นิทสฺสนํ, ตตฺร **อุหทนฺติปี**ติ วจฺจมฺปิ กโรนฺติฯ **อุมฺมิหนฺติปี**ติ ปสฺสาวมฺปิ กโรนฺติฯ ปจฺฉิมปทสฺสโตฺถ **มิห เสจเน**ติ ธาตุวเสน ทฏฺฐโพฺพฯ อยํ ปน **จุราทิ**คเณปิ วตฺตติ ทฺวิคณิกตฺตาฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน ‘‘มุเตฺตติ โอหเทติ จา’’ติ **จริยาปิฏกปาฬิ**ปฺปเทโส นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **มุเตฺตตี**ติ ปสฺสาวํ กโรติฯ **โอหเทตี**ติ กรีสํ วิสฺสเชฺชติฯ

อุท โมเท กีฬายญฺจฯ อุทติฯ อุทานํฯ อุทโคฺคฯ

ตตฺถ **อุทาน**นฺติ เกนเฏฺฐน อุทานํ? อุทานนเฏฺฐนฯ กิมิทํ อุทานนํ นาม? ปีติเวคสมุฏฺฐาปิโต อุทาหาโรฯ ยถา หิ ยํ เตลาทิ มินิตพฺพวตฺถุ มานํคเหตุํ น สโกฺกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ ‘‘อวเสโก’’ติ วุจฺจติฯ ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อโชฺฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ ‘‘โอโฆ’’ติ วุจฺจติ, เอวเมว ยํ ปีติเวคสมุฏฺฐาปิตํ วิตกฺกวิปฺผารํ หทยํ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติ, โส อธิโก หุตฺวา อโนฺต อสณฺฐหิตฺวา วจีทฺวาเรน นิกฺขมโนฺต ปฏิคฺคาหกนิรเปโกฺข อุทาหารวิเสโส ‘‘อุทาน’’นฺติ วุจฺจติฯ **อุทโคฺค**ติ สญฺชาตโสมนโสฺสฯ

กุท ขุท คุท กีฬายเมวฯ โกทติฯ โขทติฯ โคทติฯ

สูท ปคฺฆรเณฯ สูทติฯ สุตฺตํฯ สูโทฯ รโญฺญ สูทา มหานเสฯ

เอตฺถ จ สุตฺตนฺติ สูทติ เธนุ วิย ขีรํ อเตฺถ ปคฺฆราเปตีติ **สุตฺตํ,** เตปิฏกํ พุทฺธวจนํฯ สกมฺมิกธาตุตฺตา ปน ‘‘ปคฺฆราเปตี’’ติ การิตวเสน อโตฺถ กเถตุํ ลพฺภติฯ ตถา หิ ‘‘กโรตี’’ติ ปทสฺส ‘‘นิปฺผาเทตี’’ติ อโตฺถ กเถตุํ ลพฺภติฯ **สูโท**ติ ภตฺตกาโรฯ โย ‘‘อาฬาริโก, โอทนิโก, สูปกาโร, รสโก’’ติ จ วุจฺจติฯ **สูทติ** ‘‘เอวเญฺจวญฺจ กเต ขาทนียํ วา โภชนียํ วา สุคนฺธํ มนาปํ สุรสญฺจ ภวิสฺสตี’’ติ รนฺธนกฺริยาย สุกฺสลตาย รสํ ปคฺฆราเปติ อภินิพฺพเตฺตตีติ **สูโท**ฯ

รหท อพฺยตฺตสเทฺทฯ รหทติฯ รหโทฯ

หิลาทิ สฺเข จฯ จกาโร ปุพฺพตฺถาเปกฺขโกฯ หิลาทติฯ หิลาทนํ, หิลาโท, เมตฺตาสหายกตสตฺตมหาหิลาโทฯ

สทฺท กุจฺฉิเต สเทฺทฯ สทฺทติฯ

มิท เสฺนเหฯ เสฺนโห นาม วสาสงฺขาโต เสฺนโห ปีติเสฺนโหติ ทุวิโธฯ อิธ ปน วสาสงฺขาโต เสฺนโห อธิเปฺปโต, เมทติ เมโทฯ

เอตฺถ จ **เมทตี**ติ เมทสหิโต ภวติ อยํ ปุริโสติ อโตฺถฯ **เมโท** นาม ถูลสฺส สกลสรีรํ ผริตฺวา กิสสฺส ชงฺฆมํสาทีนิ นิสฺสาย ฐิโต ปตฺถินฺนสิเนโห, โส วเณฺณน หลิทฺทิวโณฺณ โหติฯ การิเต ‘‘เมเทติ เมทยตี’’ติ รูปานิฯ ตถา หิ ‘‘เต อิมํ กายํ พลํ คาเหนฺติ นาม พฺรูเหนฺติ นาม เมเทนฺติ นามา’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ ตตฺถ **เมเทนฺตี**ติ สญฺชาตเมทํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ อิมิสฺสา ปน ธาตฺยา **ทิวาทิ**คณํ ปตฺตาย ปีติสิเนหเตฺถ ‘‘เมชฺชตี’’ติ สุทฺธกตฺตุรูปํ ภวติฯ **จุราทิ**คณํ ปน ปตฺตาย ‘‘เมเทติ เมทยตี’’ติ สุทฺธกตฺตุรูปานิ ภวนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สิท โมจเนฯ สิทติฯ เสโทฯ

สนฺท ปสวเนฯ ปสวนํ สนฺทนํ อวิเจฺฉทปฺปวตฺติฯ สนฺทติ อุทกํฯ มหโนฺต ปุญฺญาภิสโนฺทฯ

เอตฺถ จ **ปุญฺญาภิสโนฺท**ติ ปุญฺญปฺปวาโห, ปุญฺญนทีติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ

มทฺท มทฺทเนฯ มทฺทภิ, ปมทฺทติฯ มารเสนปฺปมทฺทโนฯ กณฺฏกํ มทฺทติฯ

กทิ เวลเมฺพฯ วิลมฺพภาโว **เวลโมฺพ**ฯ กนฺทติฯ

กท อวฺหาเน โรทเน จฯ กทติฯ

ขทิ อุชฺฌเนฯ ฉนฺทติฯ

สท สาทเนฯ สทติฯ อสฺสาโทฯ

สีท วิสรณคตฺยาวสาเนสุฯ วิสรณํ วิปฺผรณํฯ **คตฺยาวสานํ** คมนสฺส อวสานํ โอสานํ อภาวกรณํ, นิสีทนนฺติ อโตฺถฯ สีทติ, ลาพูนิ สีทนฺติฯ สํสีทติ, โอสีทติ, ปสีทติ, วิปฺปสีทติฯ ปสาโทฯ ปสโนฺนฯ วิปฺปสโนฺนฯ ปสาทโกฯ ปสาทิโตฯ ปาสาโทฯ โอสีทาปโกฯ กุสีโตฯ อาสีโนฯ นิสิโนฺนฯ นิสิโนฺนโกฯ สนฺนิสีเวสุ ปกฺขิสุฯ นิสีทนํ, นิสินฺนํฯ นิสชฺชาฯ โคนิสาโท, อุปนิสาฯ สีเทติฯ สีทยติฯ สีทาเปติฯ สีทาปยติฯ ปสาเทติฯ นิสีทิตุํฯ นิสีทาเปตุํ, นิสาเทตุํ, นิสีทาเปติ, นิสีทาเปตฺวาฯ อุจฺฉเงฺค มํ นิสาเทตฺวา, ปิตา อตฺถานุสาสติฯ นิสีทิตฺวาติปิ ปาโฐฯ นิสีทิตฺวาฯ นิสีทิตฺวานฯ นิสีทิตุน ฯ นิสีทิยฯ นิสีทิยานฯ สํสีทิตฺวาฯ อวสีทิตฺวาฯ โอสีทิตฺวาฯ

ตตฺถ **กุสีโต**ติ วีริเยนาธิคนฺตพฺพสฺส อตฺถสฺส อลาภโต กุจฺฉิเตนากาเรน สีทตีติ กุสีโตฯ อถ วา สยมฺปิ กุจฺฉิเตนากาเรน สีทติ อเญฺญปิ สีทาเปติ ตํ นิสฺสาย อเญฺญสํ สีทนสฺส สมฺภวโตติ **กุสีโต**ฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

‘‘ปริตฺตํ กฏฺฐมารูยฺห, ยถา สีเท มหณฺณเว;
เอวํ กุสีตมาคมฺม, สาธุชีวีปิ สีทตี’’ติ;

กุสีโตติ เจตฺถ **ท**สฺส **ต**ตฺตํ ‘‘สุคโต’’ติ เอตฺถ วิย ‘‘สตสฺมีติ โหตี’’ติ เอตฺถ วิย จฯ ตถา หิ สีทตีติ สตํ, อนิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิมินา อุเจฺฉททิฏฺฐิ วุตฺตาฯ **สต**อิติ เจตฺถ อวิภตฺติโก นิเทฺทโสฯ **สนฺนิสีเวสู**ติ ปริสฺสมวิโนทนตฺถํ สพฺพโส นิสีทเนฺตสุ, วิสฺสมมาเนสูติ อโตฺถ, **ท**การสฺส **ว**การํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ **นิสีทน**นฺติ นิสีทนกฺริยาฯ มญฺจปีฐาทิกํ วา อาสนํฯ ตญฺหิ นิสีทนฺติ เอตฺถาติ **นิสีทน**นฺติ วุจฺจติฯ **นิสินฺน**นฺติ นิสีทนกฺริยา เอวฯ เอตฺถ ปน ‘‘คเต ฐิเต นิสิเนฺน สุเตฺต ชาคริเต ภาสิเต ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี โหติฯ มาตุคาเมน สทฺธิํ รโห มเญฺญ ตยา นิสินฺนนฺติ กุกฺกุจฺจํ อุปทหตีติอาทีสุ จสฺส ปโยโค เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ หิ คมนํ คตํ, ฐานํ ฐิตํ, นิสีทนํ นิสนฺนํ, สุปนํ สุตฺตํ, ชาครณํ ชาคริตํ, ภาสนํ ภาสิตนฺติ วุจฺจติฯ **นิสชฺชา**ติ นิสีทนาฯ **โคนิสาโท**ติ โคนิสชฺชนาฯ **อุปนิสา**ติ อุปนิสีทติ ผลํ เอตฺถาติ อุปนิสา, การณํฯ **นิสาเทตุ**นฺติ นิสีทาเปตุํฯ **นิสาเทตฺวา**ติ นิสีทาเปตฺวาฯ

ภาเว นปุํสโก เญโยฺย, **นิสินฺน**นฺติ รโว ปน;
วาจฺจลิโงฺค ติลิโงฺค โส, คตาทีสุปฺยยํ นโยฯ

จท ยาจเนฯ ยาจนํ อเชฺฌสนํฯ จทติฯ

มิท เมท เมธาหิํสาสุฯ มิทติฯ เมทติฯ

นิท เนท กุจฺฉาสนฺนิกริเสสุฯ กุจฺฉา ครหาฯ **สนฺนิกริสํ** โวหารวิเสโสฯ นิทติฯ เนทติฯ

พุนฺทิ นิสาเนฯ นิสานํ เตชนํ ติกฺขตาฯ พุนฺทติฯ โพนฺทิฯ

เอตฺถ จ **โพนฺที**ติ สรีรํฯ ตญฺหิ พุนฺทานิ ติกฺขานิ ปิสุณผรุสวาจาทีนิ วา ปญฺญาวีริยาทีนิ วา เอตฺถ สนฺตีติ **โพนฺที**ติ วุจฺจติ, สโนฺญคปรเตฺตปิ **อุ**การ**โส฿**การาเทโส, ปาปกลฺยาณชนวเสเนส อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **โพนฺทิ**สทฺทสฺส สรีรวาจกตา ปน –

‘‘นาหํ ปุน น จ ปุน, น จาปิ อปุนปฺปุนํ;
หตฺถิโพนฺทิํ ปเวกฺขามิ, ตถา หิ ภยตชฺชิโต’’ติอาทีสุ

ทฏฺฐพฺพาฯ อิมานิสฺส นามานิ –

กาโย เทหํ สรีรญฺจ, วปุ พิมฺพญฺจ วิคฺคหํ;
โพนฺทิ คตฺตํ ตนุ เจว, อตฺตภาโว ตถูปธิ;
สมุสฺสโยติ เจตานิ, เทหนามานิ โหนฺติ หิฯ

วท วิยตฺติยํ วาจายํฯ วทติ, วชฺชติฯ วเทติ, โอวทติ, โอวเทติ, ปฏิวทติฯ อภิวทติ, อนุวทติ, อุปวทติ, อปวทติฯ นิวทติฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ ตตฺถ ‘‘วชฺชนฺตุ โภโนฺต อมฺม’’นฺติ ปาฬิทสฺสนโต **วชฺชตี**ติ ปทํ วุตฺตํฯ เกจิ ปน ครู ‘‘วเชฺชตี’’ติ รูปํ อิจฺฉนฺติ, ตํ อุปปริกฺขิตฺวา ยุตฺตเญฺจ คเหตพฺพํ, ‘‘อุปาสโก ภิกฺขุํ วเทติฯ เตน โยเคน ชนกายํ, โอวเทติ มหามุนี’’ติ จ ทสฺสนโต **วเทติ โอวเทตี**ติ จ วุตฺตํฯ สพฺพาเนตานิ สุทฺธกตฺตุปทานิฯ

โอวาเทติ , วาทยติ, วาทาเปติ, วาทาปยติฯ วเชฺชโนฺต, วชฺชยโนฺต, อิมานิ เหตุกตฺตุปทานิฯ

กเมฺม ‘‘วทิยติ, โอวทิยติ, วชฺชิยติฯ วทิยมาโน, วชฺชมาโน, โอวทิยมาโน, โอวชฺชมาโนน กโรติ สาสนํ’’ อิจฺจาทีนิ ภวนฺติฯ ‘‘วาโท, โอวาโท, ปฏิวาโท, ปวาโท, อภิวาทนํ, อนุวาโท, อุปวาโท, อปวาโท, วิวาโท, นิวาทนํ, วชฺชํ, วทนํ’’ อิเจฺจวมาทีนิ นามิกปทานิ โยเชตพฺพานิฯ

‘‘วทิตุํ, วทิตฺวา, วิวทิตฺวา’’ อิเจฺจวมาทีนิ จ **ตุ**มนฺตาทีนิ ปทานิฯ

ตตฺถ **วาโท**ติ กถาฯ วทิตพฺพํ วตฺตพฺพนฺติ **วชฺชํ,** กึ ตํ? วจนํฯ เอเตน สเจฺจวเชฺชน, สมงฺคินี สามิเกน โหมีติ เอตฺถ หิ วจนํ ‘‘วชฺช’’นฺติ วุจฺจติฯ วทนฺติ เอเตนาติ **วทนํ,** มุขํฯ มุขสฺส หิ อิมานิ นามานิ –

> วทนํ ลปนํ ตุณฺฑํ, มุข มสฺสญฺจ อานนํ;
> สูกราทิมุขํ ตุณฺฑ-มิติ เญยฺยํ วิเสสโตฯ

ตตฺร **วทตี**ติ ปิตา ปุตฺตํ วทติฯ อปิจ **วทตี**ติ เภรี วทติ, นาทํ มุญฺจตีติ อโตฺถฯ เอส นโย **วชฺชตี**ติ เอตฺถาปิฯ

ตตฺรายํ ปทมาลา, วทติ, วทนฺติฯ วทสิ, วทถฯ วทามิ, วทามฯ วทเต, วทเนฺตฯ วทเส, วทเวฺหฯ วเท, วทเมฺหฯ

วทตุ, วทนฺตุฯ วทาหิ, วท, วทถฯ วทามิ, วทามฯ วทตํ, วทนฺตํฯ วทสฺสุ, วทโวฺหฯ วเท, วทามเสฯ

วชฺชติ, วชฺชนฺติฯ วชฺชสิ, วชฺชถฯ วชฺชามิ, วชฺชามฯ วชฺชเต, วชฺชเนฺตฯ วชฺชเส, วชฺชเวฺหฯ วเชฺช, วชฺชเมฺหฯ

วชฺชตุ , วชฺชนฺตุฯ วชฺชาหิ, วชฺช, วชฺชถฯ วชฺชามิ, วชฺชามฯ วชฺชตํ, วชฺชนฺตํฯ วชฺชสฺสุ, วชฺชโวฺหฯ วเชฺช, วชฺชามฺหเสฯ อิมา เทฺว ปทมาลา **วท**ธาตุสฺส **วชฺชา**เทสวเสน วุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ อตฺรายํ สุขุมตฺถวินิจฺฉโย, ‘‘มานุสฺสกา จ ทิพฺพา จ, ตูริยา วชฺชนฺติ ตาวเท’’ติ ปาฬิฯ เอตฺถ **วชฺชนฺตี**ติ อิทํ สุทฺธกตฺตุปทํ ตทฺทีปกตฺตาฯ กึ วิย?

> ‘‘อฺุทีรยนฺตุ สงฺขปณวา, วทนฺตุ เอกโปกฺขรา;
> นทนฺตุ เภอี สนฺนทฺธา, วคฺคู วทนฺตุ ทุนฺทุภี’’ติ

เอตฺถ ‘‘อฺุทีรยนฺตุ วทนฺตุ’’อาทีนิ วิยฯ ตถา หิ **อฎฺฐกถายํ ‘‘วชฺชนฺตี**ติ วชฺชึสูติ อตีตวจเน วตฺตมานวจนํ เวทิตพฺพ’’นฺติ สุทฺธกตฺตุวเสน วิวรณํ กตํ, ตสฺมา อีทิเสสุ ฐาเนสุ **วท**ธาตุสฺส **วชฺชา**เทโส ทฎฺฐโพฺพฯ

> ‘‘สงฺขา จ ปณวา เจว, อโถปิ ทิณฺฑิมา พหู;
> อนฺตลิกฺขมฺหิ วชฺชนฺติ, ทิสฺวานเจฺฉรกํ นเภ’’ติ

เอตฺถ ปน **วชฺชนฺตี**ติ เหตุกตฺตุปทํ ตทฺทีปกตฺตาฯ ตญฺจ โข วณฺณสนฺธิวิสยตฺตา **วาทยนฺตี**ติ การิตปทรูเปน สิทฺธํฯ ตถา หิ ‘‘วาทยนฺตี’’ติ ปทรูปํ ปติฏฺฐเปตฺวา **ย**กาเร ปเร สรโลโป กโต, **ทฺย**การสโญฺญคสฺส **ชฺช**การทฺวยํ ปุพฺพกฺขรสฺส รสฺสตฺตญฺจ ภวติฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ ‘‘วชฺชนฺตี**ติ วาทยนฺตี’’ติ เหตุกตฺตุวเสน วิวรณํฯ ตถา หิ ‘‘เทวตา นเภ อเจฺฉรกํ ภควโต ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา อนฺตลิเกฺข เอตานิ สงฺขปณวาทีนิ ตูริยานิ วาทยนฺตี’’ติ เหตุกตฺตุวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพ ภวติ, ตสฺมา อีทิเสสุ ฐาเนสุ **วท**สฺส **วชฺชา**เทโส น ภวติฯ

เกเจตฺถ วเทยฺยุํ ‘‘อนฺตลิกฺขมฺหิ วชฺชนฺติ, ทิสฺวานเจฺฉรกํ นเภ’’ติ เอตฺถาปิ ‘‘วชฺชนฺตี’’ติ ปทํ สุทฺธกตฺตุปทเมว, น เหตุกตฺตุปทํ **‘‘วชฺชนฺตี**ติ วาทยนฺตี’’ติ วิวรเณ กเตปิ, ตถา หิ ‘‘เย เกจิเม ทิฏฺฐิปริพฺพสานา, ‘‘อิทเมว สจฺจ’นฺติ วิวาทยนฺตี’’ติ จ ‘‘เอวมฺปิ วิคฺคยฺห วิวาทยนฺตี’’ติ จ เอวมาทีสุ **วทนฺติ**ปเทน สมานตฺถํ ‘‘วาทยนฺตี’’ติ ปทญฺจ สาสเน ทิฏฺฐ’’นฺติ? ตนฺน, ‘‘ทิสฺวา’’ติ ทสฺสนกฺริยาวจนโตฯ น หิ สงฺขปณวาทีนํ ปาฏิหาริยาทิทสฺสนํ อุปปชฺชติ ทสฺสนจิตฺตสฺส อภาวโตติฯ สจฺจํ, ตถาปิ –

> ‘‘ราทเนฺต ทารเก ทิสฺวา, อุพฺพิทฺธา วิปุลา ทุมา;
> สยเมโวนมิตฺวาน, อุปคจฺฉนฺติ ทารเก’’ติ

เอตฺถ วิย อุปจริตตฺตา อุปปชฺชเตว ทสฺสนวจนํฯ ตสฺมา ‘‘วชฺชนฺตีติ วาทยนฺตี’’ติ วิวรณํ สุทฺธกตฺตุวเสน กตนฺติ? ตนฺน, เหฏฺฐา –

> ‘‘สงฺคีติโย จ วตฺตนฺติ, อมฺพเร อนิลญฺชเส;
> จมฺมนทฺธานิ วาเทนฺติ, ทิสฺวานเจฺฉรกํ นเภ’’ติ

อิมินฺนา คาถาย **‘‘วาเทนฺตี**ติ วาทยนฺติ เทวตา’’ติ สปาฐเสสสฺส อตฺถวิวรณสฺส เหตุกตฺตุวเสน กตตฺตาฯ อถาปิ วเทยฺยุํ ‘‘สงฺขา จ ปณวา เจว, อโถปิ ทิณฺฑิมา พหู’ติ ปจฺจตฺตวจนวเสน วุตฺตตฺตา **วชฺชนฺตี**ติ ปทํ กมฺมวาจกปท’’นฺติ เจ? ตมฺปิ น, กมฺมวเสน วิวรณสฺส อกตตฺตา, กตฺตุวเสน ปน กตตฺตาติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

อยเมตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ทฺวิคณิโก **วท**ธาตุ **ภูวาทิ**คณิโก จ **จุราทิ**คณิโก จฯ โส หิ **ภูวาทิ**คเณ วตฺตโนฺต ‘‘วทติ วชฺชตี’’ติ สุทฺธกตฺตุรูปานิ ชเนตฺวา ‘‘วาเทติ, วาทยติ, วาทาเปติ, วาทาปยตี’’ติ จตฺตาริ เหตุกตฺตุรูปานิ ชเนติ, **จุราทิ**คเณ ปน ‘‘วาเทติ, วาทยตี’’ติ สุทฺธกตฺตุรูปานิ ชเนตฺวา ‘‘วาทาเปติ, วาทาปยตี’’ติ จ เทฺว เหตุกตฺตุรูปานิ ชเนติ, ตสฺมา สาสเน ‘‘วาเทนฺติ วาทยนฺตี’’ติ สุทฺธกตฺตุปทานิ ทิสฺสนฺติฯ ‘‘วเทยฺย, วเทยฺยุํ’’ อิจฺจาทิ สพฺพํ เนยฺยํฯ ‘‘วเชฺชยฺย, วเชฺชยฺยุํ’’ อิจฺจาทิ จ สพฺพํ เนยฺยํ **วชฺชา**เทสวเสนฯ

อถ วา วเทยฺย, วเทยฺยุํ, วชฺชุํฯ ปิตา มาตา จ เต ทชฺชุนฺติ ปทมิวฯ เอตฺถ จ ‘‘วชฺชุํ วา เต น วา วชฺชุํ, นตฺถิ นาสาย รูหนา’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ วเทยฺยุํ วาน วเทยฺยุํวาติ อโตฺถฯ วเทยฺยาสิ, วชฺชาสิ, วเชฺชสิ อิจฺจปิฯ วุโตฺต วชฺชาสิ วนฺทนํฯ วเชฺชสิ โข ตฺวํ วามูรํฯ วเทยฺยาถ, วชฺชาถฯ อมฺมํ อโรคํ วชฺชาถฯ วเทยฺยามิ, วชฺชามิ, วเทยฺยาม, วชฺชามฯ วเทถ, วเทรํฯ วเทโถ, วเทยฺยาโวฺห, วชฺชาโวฺหฯ วเทยฺยํ, วชฺชํ, วเทยฺยาเมฺห, วชฺชาเมฺหฯ ปุเพฺพ วิย อิธาปิ **ย**กาเร ปเร สรโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ อญฺญานิปิ อุปปริกฺขิตฺวา คเหตพฺพานิฯ

อิทานิ ปโรกฺขาทิรูปานิ กถยามฯ วท, ปาวท, ยถา พฺภุวฯ **ท**การโลเป ‘‘ปาว’’ อิติปิ รูปํ ภวติ, ‘‘ปฏิปํ วเทหิ ภทฺทเนฺต’’ติ เอตฺถ ‘‘ปฏิป’’นฺติ ปทํ วิยฯ ตถา หิ ‘‘โย อาตุมานํ สยเมว ปาว’’ อิติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ เอตฺถ ปสโทฺท อุปสโคฺค ทีฆํ กตฺวา วุโตฺต ‘‘ปาวทติ ปาวจน’’นฺติอาทีสุ วิย, **ปาวา**ติ จ อิทํ อตีตวจนํ, **อฎฺฐกถายํ** ปน อตีตวจนํ อิทนฺติ ชานโนฺตปิ ครุ วตฺตมานวจนวเสน ‘‘ปาวาติ วทตี’’ติ วิวรณมกาสิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ กาลวิปลฺลาสวเสน อตฺถสฺส วตฺตพฺพตฺตาฯ

อายสฺมาปิ จ **สาริปุโตฺต นิเทฺทเส** ‘‘โย อาตุมานํ สยเมว ปาวา’’ติ ปทํ นิกฺขิปิตฺวา **อาตุมา** วุจฺจติ อตฺตา, **สยเมว ปาวา**ติ สยเมว อตฺตานํ ปาวทติ, ‘‘อหมสฺมิ สีลสมฺปโนฺน’’ติ วา ‘‘วตสมฺปโนฺน’’ติ วาติ วตฺตมานวจเนน อตฺถํ นิทฺทิสิฯ อถ วา **ปาวา**ติ อิทํ น เกวลํ **วท**ธาตุวเสเนว นิปฺผนฺนํ, อถ โข **อุ**ธาตุวเสนปิฯ ตถา หิ อิทํ **ป**ปุพฺพสฺส **อุ**สเทฺท อิติ ธาตุสฺส ปโยเค **อุ**การสฺส **โอ**การาเทสํ กตฺวา ตโต ปโรกฺขาภูเต **อ**กาเร ปเร **โอ**การสฺส **อาวา**เทสํ ตโต จ สนฺธิกิจฺจํ กตฺวา สิชฺฌติ, ตสฺมา **อุ**ธาตุสฺส **วท**ธาตุยา สมานตฺถตฺตา ตนฺนิปฺผนฺนรูปสฺส จ **วท**ธาตุยา นิปฺผนฺนรูเปน สมานรูปตฺตา ‘‘สยเมว อตฺตานํ ปาวทตี’’ติ **วท**ธาตุวเสน นิทฺทิสีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิทานิ วิจฺฉินฺนา ปทมาลา ฌฎียติฯ วท, วทุฯ วเท, วทิตฺถ, วทํ, วทิมฺหฯ วทิตฺถ, วทิเรฯ วทิโตฺถ, วทิโวฺหฯ วทึ, วทิเมฺหฯ ปาวท, ปาว อิจฺจปิฯ ปาวทุฯ ปาวเท, ปาวทิตฺถฯ ปาวทํ, ปาวทิมฺหฯ ปาวทิตฺถ, ปาวทิเรฯ ปาวทิโตฺถ, ปาวทิโวฺหฯ ปาวทึ, ปาวทิเมฺหฯ ตถา ‘‘วชฺช, วชฺชุ’’ อิจฺจาทีนิ ปโรกฺขารูปานิฯ

‘‘อวทา, อวทูฯ อวชฺชา, อวชฺชู’’ อิจฺจาทีนิ หิยฺยตฺตนีรูปานิฯ

‘‘อวทิ, วทิ, อวทุํ, วทุํ, อวทึสุ, วทึสุฯ อวชฺชิ, วชฺชิ’’ อิจฺจาทีนิ อชฺชตนีรูปานิฯ

‘‘วทิสฺสติ, วทิสฺสนฺติฯ วชฺชิสฺสติ, วชฺชิสฺสนฺติ’’ อิจฺจาทีนิ ภวิสฺสนฺตีรูปานิฯ

‘‘อวทิสฺสา, วทิสฺสา, อวชฺชิสฺสา, วชฺชิสฺสา’’ อิจฺจาทีนิ กาลาติปตฺติรูปานิฯ เสสานิ สพฺพานิปิ ยถาสมฺภวํ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ ยา ปเนตฺถ **วท**ธาตุ วิยตฺติยํ วาจายํ วุตฺตา, สา กตฺถจิ ‘‘วทนฺตํ เอกโปกฺขราฯ เภริวาทโก’’ติอาทีสุ อพฺยตฺตสเทฺทปิ วตฺตติ อุปจริตวเสนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

วิท ญาเณฯ ญาณํ ชานนํฯ วิทติฯ เวโทฯ วิทูฯ การิเต ‘‘เวเทติฯ เวทยติฯ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติฯ เวทยนฺติ จ เต ตุฎฺฐึ, เทวา มานุสกา อุโภ’’ติ ปโยคาฯ ตตฺถ **ปเวเทตี**ติ โพเธติ ญาเปติ ปกาเสติฯ **เวโท**ติ วิทติ สุขุมมฺปิ การณํ อาชานาตีติ เวโท, ปญฺญาเยตํ นามํฯ ‘‘เวเทหมุนี’’ติ เอตฺถ หิ ญาณํ **เวโท**ติ วุจฺจติฯ **เวโท**ติ วา เวทคนฺถสฺสปิ นามํ วิทนฺติ ชานนฺติ เอเตน อุจฺจาริตมเตฺตน ตทาธารํ ปุคฺคลํ ‘‘พฺราหฺมโณ อย’’นฺติ, วิทนฺติ วา เอเตน พฺราหฺมณา อตฺตนา กตฺตพฺพกิจฺจนฺติ **เวโท**ฯ โส ปน อิรุเวทยชุเวทสามเวทวเสน ติวิโธฯ อาถพฺพณเวทํ ปน ปณีตชฺฌาสยา น สิกฺขนฺติ ปรูปฆาตสหิตตฺตาฯ ตสฺมา **ปาฬิยํ** ‘‘ติณฺณํ เวทานํ ปารคู’’ติ วุตฺตํฯ เอเตเยว ‘‘ฉโนฺท, มโนฺต, สุตี’’ติ จ วุจฺจนฺติฯ

> ปญฺญายํ ตุฎฺฐิยํ เวเท, **เวท**สโทฺท ปวตฺตติ;
> ปาวเกปิ จ โส ทิโฎฺฐ, ชาตสทฺทปุเรจโร;
>
> ปจฺฉานุเค **ชาต**สเทฺท, สติ ตุฎฺฐชเนปิ จ;

“เวทคู สพฺพธเมฺม”ติ เอตฺถาปิ วิทิเตสุ จฯ

วิทูติ ปณฺฑิตมนุสฺสฯ โส หิ ยถาสภาวโต กมฺมญฺจ ผลญฺจ กุสลาทิเภเท จ ธเมฺม วิทตีติ “วิทู”ติ วุจฺจติฯ

รุท อสฺสุวิโมจเน, สกมฺมิกวเสนิมิสฺสา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ โรทติ, รุทติ อิจฺจปิฯ รุณฺณํฯ รุทิตํฯ โรทนํฯ โรทโนฺตฯ โรทมาโนฯ โรทนฺตีฯ โรทมานาฯ รุทมุขาฯ รุทํฯ รุทโนฺตฯ

ตตฺถ **โรทตี**ติ กึ โรทติ? มตํ ปุตฺตํ วา ภาตรํ วา โรทติฯ ตตฺรายํ ปาฬิ “นาหํ ภเนฺต เอตํ โรทามิ, ยํ มํ ภเนฺต ภควา เอวมาห”ฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – “ยํ มํ ภเนฺต ภควา เอวมาห, อหํ เอตํ ภควโต พฺยากรณํ น ปโรทามิ น ปริเทวามิ น อนุตฺถุนามี’ติ เอวํ สกมฺมิกวเสนโตฺถ เวทิตโพฺพ, น อสฺสุมุญฺจนมเตฺตนฯ

‘มตํ วา อมฺม โรทนฺติ, โย วา ชีวํ น ทิสฺสติ;
ชีวนฺตํ อมฺม ปสฺสนฺติ, กสฺมา มํ อมฺม โรทสี’ติ

อยเญฺจตฺถ ปโยโค”ติ อิทม**ฏฺฐกถา**วจนํฯ อิทํ ปน **ฏีกา**วจนํ – “ยถา สกมฺมกา ธาตุสทฺทา อตฺถวิเสสวเสน อกมฺมกา โหนฺติ ‘วิพุโทฺธ ปุริโส วิพุโทฺธ กมลสโณฺฑ’ติ, เอวํ อตฺถวิเสสวเสน อกมฺมกาปิ สกมฺมกา โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ ‘น ปริเทวามิ น อนุตฺถุนามี’ติ อาหฯ **อนุตฺถุน**สโทฺท สกมฺมกวเสน ปยุชฺชติ ‘ปุราณานิ อนุตฺถุน’นฺติอาทีสุฯ **อยเญฺจตฺถ ปโยโค**ติ อิมินา คาถาย อนุตฺถุนนํ รุทนํ อธิเปฺปตนฺติ ทเสฺสตี”ติฯ

ทลิทฺท ทุคฺคติยํฯ ทุกฺขสฺส คติ ปติฏฺฐาติ **ทุคฺคตี**ติ อยํ อโตฺถ “อปายํ ทุคฺคตึวินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชตี”ติอาทีสุ ยุชฺชติ, อิธ ปน อิทํ อตฺถํ อคฺคเหตฺวา อโญฺญ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ กถํ **ทุคฺคตี**ติ? ทุเกฺขน กิเจฺฉน คติ คมนํ อนฺนปานาทิลาโภ ทุคฺคตีติฯ ทลิทฺทติฯ ทลิโทฺท, ทลิทฺที, ทาลิทฺทิยํฯ ตตฺถ **ทลิทฺทตี**ติ สพฺพํ อิจฺฉิติจฺฉิตํ ปรํ ยาจิตฺวา เอว ทุเกฺขน อธิคจฺฉติ, น อยาจิตฺวาติ อโตฺถฯ **ทลิโทฺท**ติ ทุคฺคตมนุสฺสฯ **ทลิทฺที**ติ ทุคฺคตา นารีฯ ทลิทฺทสฺส ภาโว **ทาลิทฺทิยํ**ฯ เอตฺถ จ สพฺพเมว “ทลิทฺทตี”ติ โลกิกปฺปโยคทสฺสนโต “ทลิทฺทตี”ติ กฺริยาปทํ วิภาวิตํฯ สาสเน ปน ตํ กฺริยาปทํ น อาคตํ, “ทลิโทฺท ทลิทฺที”ติ นามปทานิเยว อาคตานิฯ อนาคตมฺปิ ตํ “นาถตี”ติ ปทมิว สาสนานุโลมตฺตา คเหตพฺพเมวฯ ครู ปน กจฺจายนมตวเสน **ทล ทุคฺคติมฺหี**ติ ทุคฺคติวาจก**ทล**ธาตุโต **อิทฺท**ปจฺจยํ กตฺวา “ทลิโทฺท”ติ นามปทํ ทเสฺสสุํฯ

ตุท พฺยถเนฯ ตุทติ, วิตุทติฯ กมฺมนิ “ตุชฺชติ, วิตุชฺชมาโน, เวทนาภิภุโนฺน”ติ รูปานิฯ

ตุทนฺติ วาจาหิ ชนา อสญฺญตา,
สเรหิ สงฺคามคตํว กุญฺชรํ;
สุตฺวาน วากฺยํ ผรุสํ อุทีริตํ,
อธิวาสเย ภิกฺขุ อทุฏฺฐจิโตฺต;

นุท เปรเณฯ เปรณํ จุณฺณิกรณํ ปิสนํ, นุทติ, ปนุทติฯ ปนุทนํฯ

วิทิ ลาเภฯ วินฺทติฯ อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํฯ โควิโนฺทฯ

ขทิ ปริฆาเตฯ ปริฆาตํ สมนฺตโต หนนํฯ ขนฺทติฯ

ทการนฺตธาตุรูปานิฯ

ธการนฺตธาตุ

ธา ธารเณฯ ทธาติ, วิทธาติฯ ยํ ปณฺฑิโต นิปุณํ สํวิเธติฯ นิธึ นิเธติฯ นิธิ นาม นิธียติฯ ตาว สุนิหิโต สโนฺตฯ ยโต นิธึ ปริหริฯ นิทหติฯ กุหึ เทว นิทหามิฯ ปริทหติฯ โย วตฺตํ ปริทหิสฺสติฯ ธสฺสติฯ ปริธสฺสติฯ พาโลติ ปรํ ปทหติฯ สกฺยา โข อมฺพฏฺฐ ราชานํ อุกฺกากํ ปิตามหํ ทหนฺติฯ สทฺทหติ ตถาคตสฺส โพธึฯ สทฺธา, สทฺทหนา, สทฺธาตพฺพํ, สทฺทหิตพฺพํ, สทฺธายิโก, ปจฺจยิโกฯ สเทฺธยฺยวจสา อุปาสิกาฯ สทฺทหิตุํ, สทฺทหิตฺวาฯ วิเสสาธานํฯ โสตาวธานํฯ โสตํ โอทหติฯ โอหิตโสโตฯ โสตํ โอทหิตฺวาฯ มจฺจุเธยฺยํ, มารเธยฺยํ, นามเธยฺยํ, ธาตุ, ธาตา, วิธาตาฯ วิธิฯ อภิธานํ, อภิเธยฺยํ, นิธานวตี วาจา, อาธานคาหี, สนฺธิฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

> **วิ**ปุโพฺพ **ธา กโรตฺย**เตฺถ, **อภิ**ปุโพฺพ ตุ **ภาสเน**;
> **นฺยาสํ**ปุโพฺพ ยถาโยคํ, **นฺยาสาโรปนสนฺธิสุ**ฯ

อิมสฺมา ปน **ธา**ธาตุโต ปุพฺพสฺส **อปิ** อิจฺจุปสคฺคสฺส **อ**กาโร กฺวจิ นิจฺจํ โลปํ ปโปฺปติ, กฺวจิ นิจฺจํ โลปํ น ปโปฺปติฯ อตฺร โลโป วุจฺจเต, ทฺวารํ ปิทหติ, ทฺวารํ ปิทหนฺต, ปิทหิตุํ, ปิทหิตฺวา, เอวํ **อ**การโลโป ภวติฯ ทฺวารํ อปิทหิตฺวา, เอวํ **อ**การโลโป น ภวติฯ เอตฺถ หิ **อ**กาโร **อปิ** อุปสคฺคสฺส อวยโว น โหติฯ กินฺติ เจ? ปฏิเสธตฺถวาจโก นิปาโตเยว, อุปสคฺคาวยโว ปน อทสฺสนํ คโต, อยํ นิจฺจาโลโปฯ เอวํ **ธา**ธาตุโต ปุพฺพสฺส **อปิ** อิจฺจุปสคฺคสฺส **อ**กาโร กฺวจิ นิจฺจํ โลปํ ปโปฺปติ, กฺวจิ นิจฺจํ โลปํ น ปโปฺปติฯ อิทํ อจฺฉริยํ อิทํ อพฺภุตํฯ ยตฺร หิ นาม ภควโต ปาวจเน เอวรูปโปปิ นโย สนฺทิสฺสติ วิญฺญูนํ หทยวิมฺหาปนกโร, โย เอกสฺมึเยว ธาตุมฺหิ เอกสฺมึเยว อุปสเคฺค เอกสฺมึเยวเตฺถ กฺวจิ โลปาโลปวเสน วิภชิตุํ ลพฺภติฯ อิทานิ มยํ โสตูนํ ปรมโกสลฺลชนนตฺถํ ตทุภยมฺปิ อาการํ เอกชฺฌํ กโรนฺตา ตทาการวตึ ชินวรปาฬึ อานยาม –

> ‘‘คงฺคํ เม ปิทหิสฺสนฺติ, น ตํ สโกฺกมิ พฺราหฺมณ;
> อปิเธตุํ มหาสินฺธุํ, ตํ กถํ โส ภวิสฺสติ;
> น เต สโกฺกมิ อกฺขาตุํ, อตฺถํ ธมฺมญฺจ ปุจฺฉิโตฯ
>
> จิตฺตตฺถสาธนึ เอตํ, คาถํ **สมฺภวชาตเก**;
> ปญฺญาสมฺภวมิจฺฉนฺต, กเร จิเตฺต สุเมธโส’’ติฯ

ธุ คติเถริเยสุฯ คติ คมนํ, **เถริยํ** ถิรภาโวฯ ธวติฯ ธุวํฯ

เอตฺถ จ **ธุว**นฺติ ถิรํฯ ‘‘นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธโมฺม’’ติอาทีสุ วิย, ตสฺมา **ธุว**นฺติ ถิรํ กิญฺจิ ธมฺมชาตํฯ อถ วา **ธุว**นฺติ อิทํ คติเถริยตฺถวเสน นิพฺพานเสฺสว อธิวจนํ ภวิตุมรหติฯ ตญฺหิ ชาติชราพฺยาธิมรณโสกาทิโต มุจฺจิตุกาเมหิ ธวิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ **ธุวํ,** อุปฺปาทวยาภาเวน วา นิจฺจสภาวตฺตา ธวติ ถิรํ สสฺสตํ ภวตีติ **ธุวํ**ฯ ยญฺหิ สนฺธาย ภควตา ‘‘ธุวญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ ธุวคามินิญฺจ ปฏิปท’’นฺติ วุตฺตํฯ **ธุว**สโทฺท ‘‘วจนํ ธุวสสฺสต’’นฺติ เอตฺถ ถิเร วตฺตติฯ ‘‘ธุวญฺจ ภิกฺขเว เทเสสฺสามี’’ติ เอตฺถ นิพฺพาเนฯ ‘‘ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ เอตฺถ ปน เอกํเส นิปาตปทภาเวน วตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ธู วิธูนเน **อู**การสฺส **อุ**วตฺตํฯ ธูวติฯ ธูวิตา, ธูวิตพฺพํฯ รสฺสเตฺต ‘‘ธุโต, ธุตวา’’ อิจฺจปิ รูปานิ ภวนฺติฯ

เธ ปาเนฯ ธยติ, ธียติฯ เธนฯ

เอตฺถ จ **เธนู**ติ ธยติ ปิวติ อิโต ขีรํ โปตโกติ เธนุ, ‘‘โคเธนุ, อสฺสเธนุ, มิคเธนู’’ติ **เธนุ**สโทฺท สามญฺญวเสน สโปติกาสุ ติรจฺฉานคติตฺถีสุ วตฺตติ, เอวํ สเนฺตปิ เยภุเยฺยน คาวิยํ วตฺตติฯ ตถา หิ ‘‘สตฺต เธนุสเต ทตฺวา’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ

สิธุ คติยํ เสธติ, นิเสธติ, ปฏิเสธติฯ สิโทฺธ, ปสิโทฺธ, นิสิโทฺธ, ปฏิสิโทฺธ, ปฏิเสธิโต, ปฏิเสธโก, ปฏิเสโธ, ปฏิเสธิตุํ, ปฏิเสธิตฺวาฯ อิธ อจิเนฺตยฺยพลตฺตา อุปสคฺคานํ ตํโยเค **สิธุ** ธาตุสฺส นานปฺปการา อตฺถา สมฺภวนฺติ, อเญฺญสมฺปิ เอวเมวฯ

สิธุ สเตฺถ มงฺคเลฺย จฯ สตฺถํ สาสนํ, **มงฺคลฺยํ** ปาปวินาสนํ วุทฺธิการณํ วาฯ เสธติฯ สิโทฺธ, ปสิโทฺธ, ปสิทฺธิฯ

ทธ ธารเณฯ ชนสฺส ตุฏฺฐึ ทธเตติ **ทธิ**ฯ ธการสฺส **ห**การเตฺต ‘‘ทหตี’’ติ รูปํฯ อยํ อิตฺถี อิมํ อิตฺถึ อยฺยิกํ ทหติฯ อิเม ปุริสา อิมํ ปุริสํ ปิตามหํ ทหนฺติฯ จิตฺตํ สมาทหาตพฺพํฯ สมาทหํ จิตฺตํฯ

เอธ วุทฺธิยํ ลาเภ จฯ เอธติฯ เอโธ, สุเขธิโตฯ คมฺภีเร คาธเมธติฯ

เอตฺถ จ **เอโธ**ติ เอธติฯ วฑฺฒติ เอเตน ปาวโกติ เอโธฯ อินฺทนํ, อุปาทานํฯ **สุเขธิโต**ติ สุเขน เอธิโต, สุขสํวฑฺฒิโตติ อโตฺถฯ **คาธเมธตี**ติ คาธํ ปติฏฺฐิตํ เอธติ ลภติฯ

พทฺธ สํหริเสฯ สํหริโส วินิพทฺธกฺริยาฯ พทฺธติ, วินิพทฺธติฯ วินิพทฺธาฯ

คาธ ปติฏฺฐานิสฺสยคเนฺธสุฯ คาธติฯ คาธํ กตฺตาฯ คมฺภีรโต อคาธํฯ

พาธ วิโลฬเน พาธติ, วิพาธติฯ อาพาโธฯ อาพาธติ จิตฺตํ วิโลเฬตีติ **อาพาโธ**ฯ

นาธ ยาจนาทีสุฯ นาธติฯ นาธนํฯ

พนฺธ พนฺธเน พนฺธติฯ พนฺธนโก, พโนฺธ, พนฺธาปิโต, ปฏิพโนฺธ, พนฺธนํ, พโนฺธ, สมฺพนฺธนํ, สมฺพโนฺธ, ปพโนฺธ, พนฺธุฯ

ตตฺถ **พนฺธน**นฺติ พนฺธนฺติ สเตฺต เอเตนาติ พนฺธนํ, สงฺขลิกาทิฯ ‘‘อยํ อมฺหากํ วํโส’’ติ สมฺพนฺธิตพฺพเฏฺฐน **พนฺธุ, เถรคาถาสํวณฺณนายํ** ปน ‘‘เปมพนฺธเนน พนฺธู’’ติ วุตฺตํฯ

ทธิ อสีฆจาเรฯ อสีฆจาโร อสีฆปฺปวตฺติฯ ทนฺธติฯ ทโนฺธ, ทนฺธปโญฺญฯ โย ทนฺธกาเล ตรติ, ตรณีเย จ ทนฺธติฯ

วทฺธ วทฺธเนฯ วทฺธติฯ วทฺธิ, วุทฺธิ, วโทฺธ, วุโทฺธ, ชาติวุโทฺธ, คุณวุโทฺธ, วโยวุโทฺธฯ

เย วุทฺธมปจายนฺติ, นรา ธมฺมสฺส โกวิทา;

ทิเฏฺเว ธมฺมํ ปาสํสา, สมฺปราเย จ สุคฺคตึฯ

สธฺ สทฺทกุจฺฉิยํฯ สธติฯ

ปิฬธิ อลงฺกาเรฯ ปิฬนฺธติฯ ปิฬนฺธนํฯ

ปิฬนฺธนมลงฺกาโร, มณฺฑนญฺจ วิภูสนํ;
ปสาธนญฺจาภรณํ, ปริยายา อิเม มตาฯ

เมธ หิํสายํ สงฺคเม จฯ เมธติฯ เมธา, เมธาวีฯ อตฺร **เมธา**ติ อสนิ วิย สิลุจฺจเย กิเลเส เมธติ หิํสตีติ เมธาฯ เมธติ วา สิริยา สีลาทีหิ จ สปฺปุริสธมฺเมหิ สห คจฺฉติ น เอกิกา หุตฺวา ติฏฺฐตีติ **เมธา,** ปญฺญาเยตํ นามํฯ ตถา หิ –

‘‘ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ,
นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ;
สีลํ สิรี จาปิ สตญฺจ ธมฺโม,
อนฺวายิกา ปญฺญวโต ภวนฺตี’’ติ

วุตฺตํฯ **เมธาวี**ติ ธมฺมชปญฺญาย จ สมนฺนาคโต ปุคฺคโลฯ

สธฺ มธฺ อุเนฺทฯ สธติฯ มธติฯ มธุฯ

พุธ โพธเนฯ โพธติฯ พุโทฺธฯ อภิสมฺพุทฺธาโนฯ สมฺพุทฺธํฯ อสมฺพุทฺธํฯ โพธิฯ **ทิวาทิ**คเณปิ อยํ ทิสฺสติฯ ตตฺรหิ ‘‘พุชฺฌตี’’ติ รูปํ, อิธ ปน ‘‘โพธตี’’ติ รูปํฯ ‘‘โย นินฺทํ อปโพธตี’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ การิเต ปน ‘‘โพเธติ’’ อิจฺจาทีนิฯ

ยุธ สมฺปหาเรฯ โยธติฯ โยโธฯ โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธนฯ ยุทฺธํฯ จรณายุโธ, จรณาวุโธ วาฯ อาวุธํฯ **ทิวาทิ**คณิกสฺส ปนสฺส ‘‘ยุชฺฌตี’’ติ รูปํฯ

ทีธิ ทิตฺติเวธเนสุฯ ทีธติฯ ทีธิติฯ เอตฺถ จ **ทีธิตี**ติ รสฺมิฯ อเนกานิ หิ รสฺมินามานิฯ

รสฺมิ อาภา ปภา รํสิ, ทิตฺติ ภา รุจิ ทีธิติ;
มรีจิ ชุติ ภาณฺว’สุ, มยูโข กิรโณ กโร;
นาคธาโม จ อาโลโก, อิเจฺจเต รสฺมิวาจกาฯ

จการนฺตรูปานิฯ

นการนฺตธาตุ

นี นเยฯ เนติ, นยติ, วิเนติฯ วิเนยฺย หทเย ทรํฯ อาเนติฯ อานยติฯ เนตาฯ วิเนตาฯ นายโกฯ เนยฺโย ฯ เวเนยฺโยฯ เวนยิโกฯ วินีโต ปุริโสฯ นียมาเน ปิสาเจน, กินฺนุ ตาต อุทิกฺขติฯ นียโนฺตฯ เนตฺตํฯ เนตฺติฯ ภวเนตฺติ สมูหตาฯ เนตฺติโกฯ อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกาฯ เนตฺตาฯ เนเตฺต อุชุํ คเต สติฯ นโยฯ วินโยฯ อายตนํฯ เนตุํฯ วิเนตุํฯ เนตฺวาฯ วิเนตฺวา อิจฺจาทีนิฯ

ตตฺถ **เนตฺต**นฺติ สมวิสมํ ทเสฺสนฺตํ อตฺตภาวํ เนตีติ เนตฺตํ, จกฺขุฯ **เนตฺตี**ติ เนนฺติ เอตาย สเตฺตติ เนตฺติ, รชฺชุฯ ***ภวเนตฺตี***ติ ภวรชฺชุ, ตณฺหาเยตํ นามํฯ ตาย หิ สตฺตา โคณา วิย คีวาย พนฺธิตฺวา ตํ ตํ ภวํ นิยฺยนฺติ, ตสฺมา ภวเนตฺตีติ วุจฺจติฯ **เนตฺติกา**ติ กสฺสกาฯ **เนตฺตา**ติ ควเชฏฺฐโก ยูถปติฯ **นโย**ติ นยนํ คมนํ นโย, ปาฬิคติฯ อถ วา ตตฺถ ตตฺถ เนตโพฺพติ **นโย,** สทิสภาเวน เนตพฺพาภาโรฯ นียตีติ **นโย,** ตถตฺตนยาทิฯ นียติ เอเตนาติ **นโย,** อนฺตทฺวยวิวชฺชนนยาทิฯ

ตถา หิ ฉพฺพิโธ นโย ตถตฺตนโย ปตฺตินโย เทสนานโย อนฺตทฺวยวิวชฺชนนโย อจิเนฺตยฺยนโย อธิปฺปายนโยติฯ เตสุ **ตถตฺตนโย** อนฺตทฺวยวิวชฺชนนเยน นียติ, **ปตฺตินโย** อจิเนฺตยฺยนเยน, **เทสนานโย** อธิปฺปายนเยน นียติฯ เอตฺถาทิมฺหิ ติวิโธ นโย กมฺมสาธเนน นียตีติ ''นโย''ติ วุจฺจติ, ปจฺฉิโม ปน ติวิโธ นโย กรณสาธเนน นียติ เอเตน ตถตฺตาทินยตฺตยมิติ ''นโย''ติ วุจฺจติฯ อิมสฺมิํ อเตฺถ ปปญฺจิยมาเน คนฺถวิตฺถาโร สิยาติ วิตฺถาโร น ทสฺสิโตฯ

อปโรปิ จตุพฺพิโธ นโย เอกตฺตนโย นานตฺตนโย อพฺยาปารนโย เอวํธมฺมตานโยติฯ

วิเนติ สเตฺต เอตฺถ, เอเตนาติ วา **วินโย**ฯ กายวาจานํ วินยนโตปิ วินโยฯ **อายตน**นฺติ อนมตเคฺค สํสาเร ปวตฺตํ อตีว อายตํ สํสารทุกฺขํ ยาว น นิวตฺตติ, ตาว นยเตว ปวตฺตเตวาติ อายตนํฯ

อยํ ปเนตฺถ อตฺถุทฺธาโรฯ ''อายตนนฺติ อสฺสานํ กโมฺพโช อายตนํ, คุนฺนํ ทกฺขิณาปโถ อายตน''นฺติ เอตฺถ สญฺชาติฎฺฐานํ อายอนํ นามฯ ''มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมาฯ

ฉายํ ฉายตฺถิโน ยนฺติ, ผลตฺถํ ผลโภชิโน''ติ เอตฺถ สโมสรณฎฺฐานํฯ ''ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว วิมุตฺตายตนานี''ติ เอตฺถ การณํฯ อเญฺญปิ ปน ปโยคา **ยต ปติยตเน**ติ เอตฺถ ปกาสิตาฯ

นี ปาปเนฯ เนติ, นยติฯ นยนํฯ

นุ ถุติยํฯ โนติ, นวติฯ นุโตฯ

ถน ปน ธน สเทฺทฯ ถนติฯ ปนติฯ ธนติฯ

กน ทิตฺติกนฺตีสุฯ กนติฯ กญฺญาฯ กนกํฯ

เอตฺถ จ โยพฺพนิภาเว ฐิตตฺตา รูปวิลาเสน กนติ ทิปฺปติ วิโรจตีติ **กญฺญา**ฯ อถ วา กนิยติ กามิยภิ อภิปตฺถิยติ ปุริเสหีติปิ **กญฺญา,** โยพฺพนิตฺถีฯ **กนก**นฺติ กนติ, กนียตีติ วา **กนกํ,** สุวณฺณํฯ สุวณฺณสฺส หิ อเนกานิ นามานิฯ

> สุวณฺณํ กนกํ เหมํ, กญฺจนํ หฎกมฺปิ จ;
> ชาตรูปํ ตปนียํ, วณฺณํ ตเปฺภทกา ปน;
> ชมฺพุนทํ สิงฺคิกญฺจ, จามิกรนฺติ ภาสิตาฯ

วน สน สมฺภตฺติยํฯ วนติฯ วนํฯ สนติฯ

ตตฺถ วนนฺติฯ ตํ สมฺภชนฺติ มยูรโกกิลาทโย สตฺตาติ **วนํ,** อรญฺญํฯ วนติ สมฺภชติ สํกิเลส ปุคฺคลนฺติ **วนํ,** ตณฺหาฯ

มน อพฺภาเสฯ มนติฯ มโนฯ

มาน วีมํสายํ, วีมํสติฯ วีมํสาฯ

ชน สุน สเทฺทฯ ชนติฯ สุนติฯ

เอตฺถ จ ‘‘กสฺมา เต เอโก ภุโช ชนติ, เอโก เต น ชนตี ภุโช’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **ชนตี**ติ สุนติ สทฺทํ กโรติฯ

ขนุ อวทารเณ ขนติฯ สุขํฯ ทุกฺขํฯ ขโต อาวาโฏฯ

ตตฺถ **สุข**นฺติ สฺฏฺฐุ ทุกฺขํ ขนตีติ สุขํฯ ทุฏฺฐุ ขนติ กายิกเจตสิกสุขนฺติ **ทุกฺขํ**ฯ อญฺญมญฺญปฏิปกฺขา หิ เอเต ธมฺมาฯ ทฺวิธา จิตฺตํ ขนตีติ วา **ทุกฺขํฯ จุราทิ**คณวเสน ปน ‘‘สุขยตีติ สุขํ, ทุกฺขยตีติ ทุกฺข’’นฺติ นิพฺพจนานิ คเหตพฺพานิฯ สมาสปอวเสน ‘‘สุกรํ ขมสฺสาติ **สุขํ,** ทุกฺกรํ ขมสฺสาติ **ทุกฺข’’**นฺติ นิพฺพจนานิปิ วิวิธา หิ สทฺทานํ พฺยุปฺปตฺติ ปวตฺติ นิมิตฺตญฺจฯ

ทาน อวขณฺฑเนฯ ทานติฯ อปทานํฯ

สาน เตชเนฯ เตชนํ นิสานํฯ สานติฯ

หน หิํสาคตีสุฯ เอตฺถ ปน **หิํสา**วจเนน ผรุสาย วาจาย ปีฬนญฺจ ทณฺฑาทีหิ ปหรณญฺจ คหิตํ, ตสฺมา **หน หิํสาปหรณคตีสู**ติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘ราชาโน โจรํ คเหตฺวา หเนยฺยุํ วา พเนฺธยฺยุํ วา’’ติฯ ปาฐสฺส อตฺถํ สํวเณฺณเนฺตหิ **‘‘หเนยฺยุ**นฺติ โปเถยฺยุเญฺจว ฉิเนฺทยฺยุญฺจา’’ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ เฉทนํ นาม หตฺถปาทาทิเฉทนํ วา สีสเจฺฉทวเสน มารณํ วาฯ **หน**สฺส **วธา**เทโส **ฆาตา**เทโส จ ภวติ, หนฺติ หนติ, หนนฺติฯ หนสิ, หนถฯ เสสํ สพฺพํ เนยฺยํฯ

หิํสาทโย จตฺตาโร อตฺถา ลพฺภนฺติฯ ‘‘หนฺติ หเตฺถหิ ปาเทหี’’ติ เอตฺถ ปน **หนฺตี**ติ ปหรตีติ อโตฺถฯ ‘‘กุโทฺธ หิ ปิตรํ หนฺติฯ วิโกฺกสมานา ติพฺพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วร’’นฺติฯ เอตฺถ **หนฺตี**ติ มาเรนฺตีติ อโตฺถฯ ‘‘วธติ, วเธติ, ฆาเตติ’’ อิจฺจปิ รูปานิ ภวนฺติฯ ตตฺถ ‘‘วธติ น โรทติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสฯ อตฺตานํ วธิตฺวา วธิตฺวา โรทตี’’ติอาทีสุ วโธ ปหรณํฯ ปาณํ วเธติฯ ปาณวโธฯ ‘‘เอส วโธ ขณฺฑหาลสฺสฯ สเตฺต ฆาเตตี’’ติ จ อาทีสุ วโธ มารณํฯ

‘‘อุปาหนํ, วธู’’ติ จ เอตฺถ **หนวธ**สทฺทโตฺถคมนํฯ ‘‘ปุริสํ หนติฯ สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนติ’’ อิจฺจาทีนิ กตฺตุปทานิฯ เทวทโตฺต ยญฺญทเตฺตน หญฺญติฯ ตโต วาตาตเป โฆเร, สญฺชาเต ปฏิหญฺญติฯ ปจฺจตฺตวจนเสฺสการตฺตํ, ยถา ‘‘วนปฺปคุเมฺพ’’ติฯ วิหาเรนาติ ปทํ สมฺพนฺธิตพฺพํ, อิจฺจาทีนิ กมฺมปทานิฯ หนฺตาฯ หโตฯ วธโกฯ วธูฯ อาฆาโตฯ อุปฆาโตฯ ฆาตโกฯ ปฏิโฆฯ สโงฺฆฯ พฺยโคฺฆฯ สกุณคฺฆิฯ หนฺตุํ, หนิตุํ, หนฺตฺวา, หนิตฺวาฯ วเชฺฌตฺวา, วธิตฺวา อิจฺจาทีนิ สนามิกานิ ตุมนฺตาทิปทานิฯ

ตตฺถ **อุปาหน**นฺติ ตํ ตํ ฐานํ อุปหนนฺติ อุปคจฺฉนฺติ ตโต จ อาหนนฺติ อาคจฺฉนฺติ เอเตนาติ อุปาหนํฯ **วธู**ติ กิเลสวเสน สุนขมฺปิ อุปคมนสีลาติ วธู, สพฺพาสํ อิตฺถีนํ สาธารณเมตํฯ อถ วา **วธู**ติ สุณิสาฯ ตถา หิ ‘‘เตน หิ วธุ ยทา อุตุนี อโหสิ, ปุปฺผํ เต อุปฺปนฺนํ, อถ เม อาโรเจยฺยาสี’’ติ เอตฺถ วธูติ สุณิสา วุจฺจติฯ สา ปน ‘‘อยํ โน ปุตฺตสฺส ภริยา’’ติ สสฺสุสสฺสุเรหิ อธิคนฺตพฺพา

ชานิตพฺพาติ **วธู**ติ วุจฺจติฯ คตฺยตฺถานํ กตฺถจิ พุทฺธิยตฺถกถนโต อยมโตฺถ ลพฺภเตวฯ ‘‘สุณฺหา, สุณิสา, วธู’’ อิเจฺจเต ปริยายาฯ **สโงฺฆ**ติ ภิกฺขุสมูโหฯ สมคฺคํ กมฺมํ สมุปคจฺฉตีติ สโงฺฆ, สุฎฺฐุ วา กิเลเส หนฺติ เตน เตน มคฺคาสินา มาเรตีติปิ สโงฺฆ, ปุถุชฺชนาริยวเสน วุตฺตาเนตานิฯ วิวิเธ สเตฺต อาหนติ ภุโส ฆาเตตีติ **พฺยโคฺฆ**ฯ โส เอว ‘‘วิยโคฺฆ, วโคฺฆ’’ติ จ วุจฺจติฯ อปรมฺปิ ปุณฺฑรีโกติ ตสฺส นามํฯ ทุพฺพเล สกุเณ หนฺตีติ **สกุณคฺฆิ,** เสโน, อยํ ปน **หน**ธาตุ **ทิวาทิ**คเณ ‘‘ปฎิหญฺญตี’’ติ อกมฺมกํ กตฺตุปทํ ชเนติฯ ตถา หิ ‘‘พุทฺธสฺส ภควโต โวหาโร โลกิเย โสเต ปฎิหญฺญตี’’ติอาทิกา ปาฬิโย ทิสฺสนฺติฯ

อน ปาณเนฯ ปาณนํ สสนํฯ อนติฯ อานํ, ปานํฯ ‘‘ตตฺถ **อาน**นฺติ อสฺสาโสฯ **ปาน**นฺติ ปสฺสาโสฯ เอเตสุ **อสฺสาโส**ติ พหิ นิกฺขมนวาโตฯ **ปสฺสาโส**ติ อโนฺต ปวิสนวาโต’’ติ **วินยฎฺฐกถายํ** วุตฺตํ, **สุตฺตนฺตฎฺฐกถาสุ** ปน อุปฺปฎิปาฎิยา อาคตํฯ ตตฺถ ยสฺมา สเพฺพสมฺปิ คพฺภเสยฺยกานํ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนกาเล ปฐมํ อพฺภนฺตรวาโต พหิ นิกฺขมติ, ปจฺฉา พาหิรวาโต สุขุมํ รชํ คเหตฺวา อพฺภนฺตรํ ปวิสโนฺต ตาลุํ อาหจฺจ นิพฺพายติ, ตสฺมา **วินยฎฺฐกถายํ** ‘‘อสฺสาโสติ พหิ นิกฺขมนวาโต, ปสฺสาโสติ อโนฺต ปวิสนวาโต’’ติ วุตฺตํฯ เอเตสุ ทฺวีสุ นเยสุ วินยนเยน อโนฺต อุฎฺฐิตสสนํ **อสฺสาโส,** พหิ อุฎฺฐิตสสนํ **ปสฺสาโส**ฯ สุตฺตนฺตนเยน ปน พหิ อุฎฺฐหิตฺวาปิ อโนฺต สสนโต **อสฺสาโส**ฯ อโนฺต อุฎฺฐหิตฺวาปิ พหิ สสนโต **ปสฺสาโส**ฯ อยเมว จ นโย ‘‘อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตํ วิเกฺขปคเตน จิเตฺตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จา’’ติ, ‘‘ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธา วิเกฺขปคเตน จิเตฺตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จา’’ติ อิมาย **ปาฬิยา** สเมตีติ เวทิตพฺพํฯ

ธน ธเญฺญฯ ธนนํ **ธญฺญํ,** สิริปุญฺญปญฺญานํ สมฺปทาติ อโตฺถฯ ธาตุอโตฺถ หิ เยภุเยฺยน ภาววเสน กถิยติ ฐเปตฺวา **วกฺกรุกฺขตเจ**ติ เอวมาทิปฺปเภทํฯ ยถา ภาวเตฺถ วตฺตมาเนน **ย**ปจฺจเยน สทฺธิํ **น**การสฺส **ยฺย**การํ กตฺวา เถนนํ **เถยฺย**นฺติ วุจฺจติ, เอวมิธ **ย**ปจฺจเยน สทฺธิํ **น**การสฺส **ญฺญ**การํ กตฺวา ธนนํ **ธญฺญ**นฺติ วุจฺจติฯ ธนิโน วา ภาโว **ธญฺญํ,** ตสฺมิํ ธเญฺญฯ ธนติ, ธนติฯ ธนิตํฯ ธญฺญํฯ ยสฺมา ปน **ธญฺญ**สเทฺทน สิริปุญฺญปญฺญาสมฺปทา คหิตา, ตสฺมา ‘‘ธญฺญปุญฺญลกฺขณสมฺปนฺนํ ปุตฺตํ วิชายี’’ติอาทีสุ **ธญฺญ**สเทฺทน สิริปญฺญาว คเหตพฺพา ปุญฺญสฺส วิสุํ วจนโตฯ

> ‘‘นทโต ปริสายเนฺต, วาทิตพฺพปหาริโน;
> เย เต ทกฺขนฺติ วทนํ, ธญฺญา เต นรปุงฺควฯ
>
> ทีฆงฺคุลี ตมฺพนเข, สุเภ อายตปณฺหิเก;
> เย ปาเท ปณมิสฺสนฺติ, เตปิ ธญฺญา คุณนฺธรฯ
>
> มธุรานิ ปหฎฺฐานิ, โทสคฺฆานิ หิตานิ จ;
> เยเตวากฺยานิ โสสฺสนฺติ, เตปิ ธญฺญานรุตฺตมา’’ติ

เอวมาทีสุ ปน **ธญฺญ**สเทฺทน ปุญฺญสมฺปทา คเหตพฺพา, ปุญฺญสมฺปทาย วา สทฺธิํ สิริปญฺญาสมฺปทาปิ คเหตพฺพาฯ อิทเมตฺถ นิพฺพจนํ ‘‘ธญฺญํ สิริปุญฺญปญฺญาสมฺปทา เอเตสํ อตฺถีติ **ธญฺญา’’**ติฯ ‘‘ธญฺญํ มงฺคลสมฺมต’’นฺติ เอตฺถ ตุ ‘‘อุตฺตมรตนํ อิท’’นฺติ ธนายิตพฺพํ สทฺธายิตพฺพนฺติ **ธญฺญํ,** สิริสมฺปนฺนํ ปุญฺญสมฺปนฺนํ ปญฺญาสมฺปนฺนนฺติปิ อโตฺถ ยุชฺชติฯ ‘‘ธญฺญํ ธนํ รชตํ ชาตรูป’’นฺติ จ อาทีสุ ‘‘นตฺถิ ธญฺญสมํ ธน’’นฺติ วจนโต ธนายิตพฺพนฺติ

ธญฺญํ, กึ ตํ? ปุพฺพณฺณํฯ อปิจ โอสธิวิเสโสปิ **ธญฺญ**นฺติ วุจฺจติฯ **ธน**สทฺทสฺส จ ปน สมาสวเสน ‘‘อธโน, นิทฺธโน’’ติ จ นตฺถิ ธนํ เอตสฺสาติ อเตฺถน ทลิทฺทปุคฺคโล วุจฺจติฯ ‘‘นิธนํ ยาตี’’ติเอตฺถ ตุ กมฺปนตฺถวาจกสฺส **ธู**ธาตุสฺส วเสน วินาโส **นิธน**นฺติ วุจฺจตีติฯ

มุน คติยํฯ มุนติฯ

จิเน มญฺญนายํฯ อลุตฺตโนฺตยํ ธาตุ, ยถา คิเล, ยถา จ มิเลฯ จินายติ, โอจินายติฯ ‘‘สโพฺพ ตํ ชโน โอจินายตู’’ติ อิทเมตฺถ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ **โอจินายต**ติ อวมญฺญตูติฯ

อิติ **ภูวาทิ**คเณ **ต**วคฺคนฺตธาตุรูปานิ

สมตฺตานิฯ

ปการนฺตธาตุ

อิทานิ **ป**วคฺคนฺตธาตุรูปานิ วุจฺจเนฺต –

ปา ปาเนฯ ปานํ ปิวนํฯ ‘‘ปาติ, ปานฺติฯ ปาตุ, ปานฺตุ’’ อิจฺจาทิ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ

> ขิปฺปํ คีวํ ปสาเรหิ, น เต ทสฺสามิ ชีวิตํ;
> อยญฺหิเต มยา รูโฬฺห, สโร ปาสฺสติ โลหิตนฺติฯ

อตฺร หิ **ปาสฺสตี**ติ ปิวิสฺสติฯ ‘‘ปาสฺสติ, ปาสฺสนฺติฯ ปาสฺสสิ, ปาสฺสถฯ ปาสฺสามิ, ปาสฺสาม’’ อิจฺจาทินา, ‘‘อปสฺสา, อปสฺสํสุ’’ อิจฺจาทินา จ นเยน เสสํ สพฺพํ โยเชตพฺพํ นยญฺญูหิฯ โก หิ สมโตฺถ สพฺพานิ พุทฺธวจนสาคเร วิจิตฺรานิ วิปฺปกิณฺณรูปนฺตรรตนานิ อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตุํ, ตสฺมา สพฺพาสุปิ ธาตูสุ สเงฺขเปน คหณูปายมตฺตเมว ทสฺสิตํฯ ปิวติ, ปิวนฺติฯ ปิวํ, ปิวโนฺต, ปิวมาโน, ปิวํ ภาคิรโสทกํฯ การิเต กุมารํ ขีรํ ปาเยติฯ มุหุตฺตํ ตณฺหาสมนํ, ขีรํ ตฺวํ ปายิโต มยาฯ กเมฺม ปียติ, ปีตํฯ **ตุ**มาทีสุ ‘‘ปาตุํ, ปิวิตุํ, ปิตฺวา, ปิวิตฺวา, ปาเยตฺวา’’ อิจฺจาทีนิ โยเชตพฺพานิฯ อเญฺญสุปิ ฐาเนสุ ปาฬินยานุรูเปน สทฺทรูปานิ เอวเมว โยเชตพฺพานิฯ

ปา รกฺขเณฯ ปาติฯ นิปาติฯ ปิตา, โคโปฯ

ปา ปูรเณฯ ปาติ, วิปฺปาติฯ วิโปฺปฯ

วิโปฺปติ พฺราหฺมโณฯ โส หิ วิเปฺปติ ปูเรติ วิสิเฏฺฐน เวทุจฺจารณาทินา อตฺตโน พฺราหฺมณกเมฺมน โลกสฺส อชฺฌาสยํ อตฺตโน จ หทเย เวทานีติ **วิโปฺป**ติ วุจฺจติฯ ‘‘ชาโต วิปฺปกุเล อห’’นฺติ เอตฺถ หิ พฺราหฺมโณ ‘‘วิโปฺป’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺส กุลํ **วิปฺปกุล**นฺติฯ

ปู ปวเนฯ ปวติฯ ปุโตฺต, ปุญฺญํฯ เอตฺถ **ปุโตฺต**ติ อตฺตโน กุลํ ปวติ โสเธตีติ ปุโตฺตฯ **กิยา**ทิคณํ ปน ปตฺวา ‘‘ปุนาตี’’ติ วตฺตพฺพํฯ

> ปุโตฺต’ตฺรโช สุโต สูนุ,
> ตนุโช ตนโย’รโส;
> ปุตฺตนฺตาทโย จาถ,
> อปจฺจนฺติ ปวุจฺจเรฯ

อิตฺถิลิงฺคมฺหิ วตฺตเพฺพ, ปุตฺตีติ อตฺรชาติ จ;
วตฺตพฺพํ เสสฎฺฐาเนสุ, ยถารหมุทีรเย;
ปาฬิยญฺหิ อตฺรชาติ, อิตฺถี ปุตฺตี กถิยติ;

เอตฺถ ปน –

‘‘ตโต เทฺว สตฺตรตฺตสฺส, เวเทหสฺสตฺรชา ปิยา;
ราชกญฺญา รุจา นาม, ธาติมาตรมพฺรวี’’ติ

อยํ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ‘‘ปุตฺตี, ธีตา, ทุหิตา, อตฺตชา’’ติ อิเจฺจเต ปริยายาฯ เอวํ อตฺรชาติ อิตฺถิวาจกสฺส อิตฺถิลิงฺคสฺส ทสฺสนโต **สุต**สทฺทาทีสุปิ อิตฺถิลิงฺคนโย ลพฺภมานาลพฺภมานวเสน อุปปริกฺขิตโพฺพฯ ตถา หิ โลเก ‘‘เวโสฺส, สุโทฺท, นโร, กิํปุริโส’’ อิจฺจาทีนํ ยุคฬภาเวน ‘‘เวสฺสี, สุทฺที, นารี, กิํปุริสี’’ติอาทีนิ อิตฺถิวาจกานิ ลิงฺคานิ ทิสฺสนฺติฯ ‘‘ปุริโส ปุมา’’ อิจฺจาทีนํ ปน ยุคฬภาเวน อิตฺถิวาจกานิ อิตฺถิลิงฺคานิ น ทิสฺสนฺติฯ **ปุญฺญ**นฺติ เอตฺถ ปน อตฺตโน การกํ ปวติ โสเธตีติ ปุญฺญํฯ **กิยาทิ**คณํ ปน ปตฺวา ปุนาตีติ **ปุญฺญ**นฺติ วตฺตพฺพํฯ

อโณฺณ อโตฺถปิ วตฺตโพฺพ, นิรุตฺติลกฺขณสฺสิโต;
ตสฺมา นิพฺพจนํ เญยฺยํ, ชนปูชาทิโต อิธฯ

ปรํ ปุชฺชภวํ ชเนตีติ **ปุญฺญํ**ฯ สทา ปูชิตํ วา ชเนตีติ **ปุญฺญํ**ฯ ชนํ อตฺตการํ ปุนาตีติ **ปุญฺญํ**ฯ อเสสํ อปุญฺญํ ปุนาตีติ **ปุญฺญํ**ฯ

กลฺยาณํ กุสลํ ปุญฺญํ, สุภมิเจฺจว นิทฺทิเส;
กมฺมสฺส กุสลสฺสาธิ-วจนํ วจเน ปฎุฯ

เป คติยํฯ เปติ, เปนฺติฯ เปสิ, เปถฯ อิธ ภิกฺขเว เอกโจฺจ อสฺสขฬุํโงฺก เปหีติ วุโตฺต วิโทฺธ สมาโน โจทิโต สารถินา ปจฺฉโต ปฎิสกฺกติ, ปิฎฺฐิโต รถํ ปฎิวเตฺตติฯ อุมฺมคฺคํ คณฺหาติ, อุพฺพฎุมํ รถํ กโรติฯ

เป วุทฺธิยํ ปยติฯ ปาโย, อปาโยฯ เอตฺถ **อปาโย**ติ นตฺถิ ปาโย วุทฺธิ เอตฺถาติ อปาโยฯ **อย**ธาตุวเสนปิ อโตฺถ เนตโพฺพ, อยโต วุทฺธิโต, สุขโต วา อเปโตติ **อปาโย,** นิรยติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสยอสุรกายาฯ

เป โสสเนฯ ปายติ, ปยติ วาฯ นิปโกฯ เอตฺถ **นิปโก** นิปยติ วิโสเสติ ปฎิปกฺขํ, ตโต วา อตฺตานํ นิปาติ รกฺขตีติ นิปโก, สมฺปชาโนฯ

คุป รกฺขเณฯ โคปติฯ โคปโกฯ

นครํ ยถา ปจฺจนฺตํ, คุตฺตํ สานฺตรพาหิรํฯ

เอวํ โคเปถ อตฺตานํ, ขโณ เว มา อุปจฺจคาฯ

โคเปถาติ โคเปยฺย รเกฺขยฺยฯ

วป สนฺตาเนฯ วปติฯ

สป สมวาเยฯ สปติฯ

จุป มนฺทคติยํฯ โจปติฯ

ตุป หึสายํฯ โตปติฯ ตุปฺปติฯ

คุป โคปนชิคุจฺฉเนสุฯ โคปติ, ชิคุจฺฉติฯ ชิคุจฺฉํ, ชิคุจฺฉมาโนฯ เชคุจฺฉีฯ ชิคุจฺฉิตฺวา อิจฺจาทีนิฯ

กปฺ หึสาตกฺกลคเนฺธสุฯ กปฺปติฯ กปฺปูโรฯ

กปฺ สามตฺถิเยฯ อิทํ อมฺหากํ กปฺปติฯ เนตํ อเมฺหสุ กปฺปติฯ

กป กรุณายํฯ กปติฯ กปโณ, กาปญฺญํฯ ตตฺถ **กปตี**ติ กรุณายติ, **กาปญฺญ**นฺติ กปณภาโวฯ

สป อโกฺกเสฯ สปติฯ สปโถ, อภิสปโถ, อภิสปิโต, สปนโกฯ

วป พีชนิเกฺขเปฯ พีชํ วปติฯ วาปโกฯ วาปิตํ ธญฺญํฯ วุตฺตํ พีชํ ปุริเสนฯ พีชํ วปฺปติฯ วปฺปมงฺคลํฯ

สุป สยเนฯ สุปติฯ สุขํ สุปนฺติ มุนโย, เย อิตฺถีสุ น พชฺฌเรฯ สุโตฺต ปุริโส, สุปนํ, สุตฺตํฯ

ขิป เปรเณฯ เปรณํ จุณฺณิกรณํ ปิสนํฯ เขปติฯ เขปโกฯ

ขิป อพฺยตฺตสเทฺทฯ ขิปติฯ ขิปิตสโทฺทฯ ยทา จ ธมฺมํ เทเสโนฺต, ขิปิ โลกคฺคนายโกฯ

ขิป ฉฑฺฑเนฯ ขิปติ, อุกฺขิปติ, วิกฺขิปติ, อวขิปติ, สํขิปติฯ ขิตฺตํ, อุกฺขิตฺตํ, ปกฺขิตฺตํ, วิกฺขิตฺตํ อิจฺจาทีนิฯ

โอป นิฎฺฐุภเนฯ นิฎฺฐุภนํ เขฬปาตนํฯ โอปติฯ โอสธํ สงฺขริตฺวา มุเข เขฬํ โอปิฯ

ลิปิ อุปเลเปฯ เลปติฯ ลิตฺตํ ปรเมน เตชสาฯ

ขิปิ คติยํฯ ขิมฺปติฯ

ฑิป เขเปฯ เฑปติฯ

นิทปิ นิทมฺปเนฯ นิทมฺปนํ นาม สสฺสรุกฺขาทีสุ วีหิสีสํ วา วรกสีสํ วา อจฺฉินฺทิตฺวา ขุทฺทกสาขํ วา อภญฺชิตฺวา ยถาฐิตเมว หเตฺถน คเหตฺวา อากฑฺฒิตฺวา พีชมตฺตเสฺสว วา ปณฺณมตฺตเสฺสว วา คหณํฯ ปุริโส วีหิสีสํ นิทมฺปติ, รุกฺขปตฺตํ นิทมฺปติฯ นิทมฺปโก, นิทมฺปิตํ, นิทมฺปิตุํ, นิทมฺปิตฺวาฯ

ตป ทิตฺติยํฯ ทิตฺติ วิโรจนํฯ ทิวา ตปติอาทิโจฺจฯ

ตป อุเพฺพเคฯ อุเพฺพโค อุตฺราโส ภีรุตาฯ ตปติ, อุตฺตปติฯ โอตฺตปฺปํ, โอตฺตปฺปิยํ ธนํฯ

ตป ธูป สนฺตาเปฯ ตปติฯ ตโปธนํ, อาตาโปฯ อาตาปีฯ อาตปํฯ ธูปติ, สนฺธูปโน, กเมฺม ตาปิยติฯ ธูปิยติฯ ภาเว ตาปนํ, ตาโป, ปริตาโป, สนฺตาโปฯ ธูปนํฯ

ปการนฺตธาตุรูปานิฯ

ผการนฺตธาตุ

ปุปฺผ วิกสเนฯ อกมฺมโก จายํ สกมฺมโก จฯ ปุปฺผติฯ ปุปฺผํ, ปุปฺผนํ, ปุปฺผิโต, ปุปฺผิตุํ, ปุปฺผิตฺวาฯ ปุปฺผนฺติ ปุปฺผิโน ทุมาฯ ถลชา ทกชา ปุปฺผา, สเพฺพ ปุปฺผนฺติ ตาวเทฯ มณฺชูสโก นาม รุโกฺข ยตฺตกานิ อุทเก วา ถเล วา ปุปฺผานิ, สพฺพานิ ปุปฺผติฯ

ตุผ หึสายํฯ โตผติฯ

ทผ ทผิ วปฺผ คติยํฯ ทผติฯ ทมฺผติฯ วปฺผติฯ

ทิผ กถนยุทฺธนินฺทาหึสาทาเนสุฯ เทผติฯ เทโผฯ

ตผ ติตฺติยํฯ ติตฺติ ตปฺปนํ, ตผติฯ

ทุผ อุปกฺกิเลเสฯ อุปกฺกิลิสฺสนํ **อุปกฺกิเลโส**ฯ โทผติฯ

คุผ คเนฺถฯ คโนฺถ คนฺถิกรณํฯ โคผติฯ

ผการนฺตธาตุรูปานิฯ

พการนฺตธาตุ

ภพฺพ หึสายํฯ ภพฺพติฯ ภโพฺพฯ

ปพฺพ วพฺพ มพฺพ กพฺพ ขพฺพ คพฺพ สพฺพ จพฺพ คติยํฯ ปพฺพติฯ วพฺพติฯ มพฺพติฯ กพฺพติฯ ขพฺพติฯ คพฺพติฯ สพฺพติฯ จพฺพติฯ

อพฺพ สพฺพ หึสายญฺจฯ คตฺยาเปกฺขาย **จ**กาโรฯ อพฺพติฯ สพฺพติฯ

กุพิ อจฺฉาทเนฯ กุพฺพติฯ

ลุพิ ตุพิ อทฺทเนฯ ลุมฺพติฯ ตุมฺพติฯ ลุมฺพินีวนํฯ อุทกตุโมฺพฯ อโถปิ เทฺว จ ตุมฺพานิฯ

จุพิ วทนสํโยเคฯ ปุตฺตํ มุทฺธนิ จุมฺพติฯ มุเข จุมฺพติฯ เอตฺถ สิยา ‘‘ยทิ วทนสํโยเค **จุพิ** ธาตุ วตฺตติ, กถํ **อมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ**ติ เอตฺถ อวทเน อวิญฺญาณเก ปพฺพตกูเฏ อมฺพุธรพินฺทูนํ จุมฺพนํ วุตฺต’’นฺติ? สจฺจํ, ตํ ปน จุมฺพนาการสทิเสนาการเรน สมฺภวํ เจตสิ ฐเปตฺวา วุตฺตํ, ยถา อทสฺสนสมฺภเวปิ ทสฺสนสทิเสนาการเรน สมฺภูตตฺตา ‘‘โรทเนฺต ทารเก ทิสฺวา, อุพฺพิทฺธา วิปุลา ทุมา’’ติ อจกฺขุกานมฺปิ รุกฺขานํ ทสฺสนํ วุตฺตํ, เอวมิธาปิ จุมฺพนาการสทิเสนาการเรน สมฺภูตตฺตา อวทนานมฺปิ อมฺพุธรพินฺทูนํ จุมฺพนํ วุตฺตํฯ สภาวโต ปน อวิญฺญาณกานํ

ทสฺสนจุมฺพนาทีนิ จ นตฺถิ, สวิญฺญาณกานํเยว ตานิ โหนฺตีติฯ อยํ นโย **กมุ ปทวิเกฺขเป**ติอาทีสุปิ เนตโพฺพฯ

อุพฺพิ ตุพฺพิ ถุพฺพิ ทุพฺพิ ธุพฺพิ หึสตฺถาฯ อุพฺพติฯ ตุพฺพติฯ ถุพฺพติฯ ทุพฺพติฯ ทุพฺพาฯ ธุพฺพติฯ เอตฺถ **ทุพฺพา**ติ ทพฺพติณํ, ยํ ''ติริยา นาม ติณชาตี''ติ ปาฬิยํ อาคตํฯ เอตฺถ จ **ทุพฺพา**ติ อิตฺถิลิงฺคํ, **ทพฺพ**นฺติ นปุํสกลิงฺคนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มุพฺพิ พนฺธเนฯ มุพฺพติฯ

กุพฺพิ อุคฺคเมฯ กุพฺพติฯ

ปุพฺพ ปพฺพ สพฺพ ปูรเณฯ ปุพฺพติฯ ปพฺพติฯ สพฺพติฯ เอตฺต สิยา ''นนุ โภ **ปุพฺพสพฺพ**สทฺทา สพฺพนามานิ, กสฺมา ปเนเต ธาตุจินฺตายํ คหิตา''ติ? วุจฺจเต – สพฺพนาเมสุ จ **ตุ**มนฺตาทิวิรหิเตสุ จ นิปาเตสุ อุปสเคฺคสุ จ ธาตุจินฺตา นาม นตฺถิ, อิมานิ ปน สพฺพนามานิ น โหนฺติฯ เกวลํ สุติสามเญฺญน สพฺพนามานิ วิย อุปฏฺฐหนฺติ, เตน เต ตพฺภาวมุตฺตตฺตา ธาตุจินฺตายํ ปุพฺพาจริเยหิ คหิตา ''ปุพฺพติ สพฺพตี''ติ ปโยคทสฺสนโตติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา พุทฺธวจเน เอตานิ รูปานิ น สนฺตีติ? อนาคมนภาเวน น สนฺติ, น อวิชฺชมานภาเวนฯ กิญฺจาปิ พุทฺธวจเนสุ เอตานิ รูปานิ น สนฺติ, ตถาปิ โปราเณหิ อนุมตา ปุราณภาสาติ คเหตพฺพานิ, ยถา ''นาถตีติ นาโถ''ติ เอตฺถ ''นาถตี''ติ รูปํ พุทฺธวจเน อวิชฺชมานมฺปิ คเหตพฺพํ โหติ, เอวํ อิมานิปิฯ ตสฺมา โวหาเรสุ วิญฺญูนํ โกสลฺลตฺถาย สาสเน อวิชฺชมานาปิ สาสนานุรูปา โลกิกปฺปโยคา คเหตพฺพาติ ''ปุพฺพติ สพฺพตี''ติ รูปานิ คหิตานิฯ เอส นโย อเญฺญสุปิ ฐาเนสุ เวทิตโพฺพฯ

จมฺพ อทเนฯ จมฺพติฯ

กพฺพ ขพฺพ คพฺพ ทเพฺพฯ ทโพฺพ อหงฺกาโรฯ กพฺพติฯ ขพฺพติฯ คพฺพติฯ

อพิ ทพิ สเทฺทฯ อมฺพติฯ อมฺพา, อมฺพุฯ ทมฺพติฯ

ลพิ อวสํสเนฯ อวสํสนํ อวลมฺพนํฯ ลมฺพติ, วิลมฺพติ, พฺยาลมฺพติฯ นีเจ โจ'ลมฺพเต สูริโยฯ อาลมฺพติ ฯ อาลมฺพนํ, ตทาลมฺพนํ, ตทาลมฺพณํ, ตทาลมฺพํ วาฯ ลาพุฯ อลาพุ วา, **อ**กาโร หิ ตพฺภาเวฯ

พการนฺตธาตุรูปานิฯ

ภการนฺตธาตุ

ภา ทิตฺติยํฯ จโนฺท ภาติ, ปญฺหา มํ ปฏิภาติฯ รตฺติ วิภาติฯ ภาณุ, ปฏิภานํฯ วิภาตา รตฺติฯ

ภี ภเยฯ ภายติฯ ภยํ, ภยานโก, ภีโม, ภีมเสโน, ภีรุ, ภีรุโก, ภีรุกชาติโกฯ การิเต ''ภาเยติ, ภายยติ, ภายาเปติ, ภายาปยตี''ติ รูปานิฯ

สภุ สมฺภุ หึสายํฯ สภติฯ สมฺภติฯ

สุมฺภ ภาสเน จฯ จกาโร หึสาเปกฺขโกฯ สุมฺภติฯ สุโมฺภฯ กุสุโมฺภฯ

เอตฺถ **สุโมฺภ**ติ อาวาโฎฯ ''สุมฺภํ นิกฺขนาหี''ติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ **กุสุโมฺภ**ติ ขุทฺทกอาวาโฎ, ''ปพฺพตกนฺทรปทรสาขาปริปูรา กุสฺเมฺภ ปริปูเรนฺตี''ติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

อพฺภ วพฺภ มพฺภ คติยํฯ อพฺภติฯ อโพฺภฯ วพฺภติฯ มพฺภติฯ

เอตฺถ **อโพฺภ**ติ เมโฆฯ โส หิ อพฺภติ อเนกสตปฎโล หุตฺวา คจฺฉตีติ ''อโพฺภ''ติ วุจฺจติฯ ''วิชฺชุมาลี สตกฺกกู''ติ วุตฺตํฯ **สตกฺกกู**ติ จ อเนกสตปฎโลฯ เอตฺถ จ **อพฺภ**สโทฺท ติลิงฺคิโก ทฎฺฐโพฺพฯ ตถา หิ อยํ ''อพฺภุฎฺฐิโตว ส ยาติ, ส คจฺฉํ น นิวตฺตตี''ติ เอตฺถ ปุลฺลิโงฺคฯ ''อพฺภา, มหิกา, ธูโม, รโช, ราหู''ติ เอตฺถ อิตฺถิลิโงฺคฯ ''อพฺภานิ จนฺทมณฺฑลํ ฉาเทนฺตี''ติ เอตฺถ นปุํสกลิโงฺคฯ

อิมานิ ปน เมฆสฺส นามานิ –

> เมโฆ วลาหโก ลงฺฆิ, ชีมูโต อมฺพุโท ฆโน;
> ธาราธโร อมฺพุธโร, ปชฺชุโนฺน หิมคพฺภโกฯ

ยภ เมถุเนฯ มิถุนสฺส ชนทฺวยสฺส อิทํ กมฺมํ **เมถุนํ,** ตสฺมิํ เมถุเน **ยภ**ธาตุ วตฺตติฯ ยภติฯ ยาภสฺสํฯ

เอตฺถ จ ''เมถุน''นฺติ เอสา สพฺภิวาจา, ลชฺชาสมฺปเนฺนหิ ปุคฺคเลหิ วตฺตพฺพภาสาภาวโตฯ ตถา หิ ''เมถุโน ธโมฺม น ปฎิเสวิตโพฺพ''ติ จ ''น เม ราชา สขา โหติ, น ราชา โหติ เมถุโน''ติ จ โสภเน วาจาวิสเย อยํ ภาสา อาคตาฯ ''ยภตี''ติอาทิกา ปน ภาสา ''สิขรณี''ติอาทิกา ภาสา วิย อสมฺภิวาจาฯ น หิ หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน โลกิยชโนปิ อีทิสิํ วาจํ ภาสติฯ เอวํ สเนฺตปิ อธิมตฺตุกฺกํสคตหิโรตฺตโปฺปปิ ภควา มหากรุณาย สโญฺจทิตหทโย โลกานุกมฺปาย ปริสมเชฺฌ อภาสิฯ อโห ตถาคตสฺส มหากรุณาติฯ

อิมานิ ปน เมถุนธมฺมสฺส นามานิ –

> สํเวสนํ นิทฺธุวนํ, เมถุนํ สูรตํ รตํ;
> พฺยถโย คามธโมฺม จ, ยาภสฺสํ โมหนํ รติฯ
>
> อสทฺธโมฺม จ วสล-ธโมฺม มีฬฺหสุขมฺปิ จ;
> ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติ, ทฺวโนฺท คโมฺม'ทกนฺติโกฯ

สิภ วิภ กตฺถเนฯ สิภติฯ วิภติฯ

เทภ อภิ ทภิ สเทฺทฯ เทภติฯ อมฺภติฯ อโมฺภฯ ทมฺภติฯ

เอตฺถ จ **อโมฺภ** วุจฺจติ อุทกํฯ ตญฺหิ นิชฺชีวมฺปิ สมานํ โอฆกาลาทีสุ วิสฺสนฺทมานํ อมฺภติ สทฺทํ กโรตีติ **อโมฺภ**ติ วุจฺจติฯ

อิมานิสฺส นามานิ –

ปานียํ อุทกํ โตยํ, ชลํ ปาโต จ อมฺพุ จ;
ทกํ กํ สลิลํ วาริ, อาโป อโมฺภ ปปมฺปิ จฯ

นีรญฺจ เกปฺุกํ ปานิ, อมตํ เอลเมว จ,
อาโปนามานิ เอตานิ, อาคตานิ ตโต ตโตฯ

เอตฺถ จ ‘‘วาลเคฺคสุ จ เกปฺุเกฯ ปีวิตญฺจ เตสํ ภุสํ โหติ ปานี’’ติอาทโย ปโยคา ทเสฺสตพฺพาฯ

ถภิ ขภิ ปฏิพเทฺธ ถมฺภติ, วิตฺถมฺภติฯ ขมฺภติ, วิกฺขมฺภติฯ ถโมฺภฯ ถโทฺธ, อุปตฺถโมฺภฯ อุปตฺถมฺภินีฯ วิกฺขโมฺภฯ วิกฺขมฺภิตกิเลโสฯ

ชภ ชภิ คตฺตวินาเมฯ ชภติฯ ชมฺภติ, วิชมฺภติฯ วิชมฺภนํ, วิชมฺภิตาฯ วิชมฺภโนฺต, วิชมฺภมาโน, วิชมฺภิโตฯ

สพฺภ กถเนฯ สพฺภติฯ

วพฺภ โภชเนฯ วพฺภติฯ

คพฺภ ธารเณฯ คพฺภติฯ คโพฺภฯ

เอตฺถ **คโพฺภ**ติ มาตุกุจฺฉิปิ วุจฺจติ กุจฺฉิคตปุโตฺตปิฯ ตถา หิ ‘‘ยเมกรตฺติํ ปฐมํ, คเพฺภ วสติ มาณโว’’ติ เอตฺถ มาตุกุจฺฉิ ‘‘คโพฺภ’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘คโพฺภ เม เทว ปติฎฺฐิโตฯ คโพฺภ จ ปติโต ฉมา’’ติ จ เอตฺถ ปน กุจฺฉิคตปุโตฺตฯ อปิจ **คโพฺภ**ติ อาวาสวิเสโสฯ ‘‘คพฺภํ ปวิโฎฺฐ’’ติ อาทีสุ หิ โอวรโก ‘‘คโพฺภ’’ติ วุจฺจติฯ

รภ ราภเสฺสฯ อาปุโพฺพ **รภ หิํสากรณวายมเนสุฯ ราภสฺสํ** ราภสภาโวฯ ตํสมงฺคิโน ปน ปาฬิยํ ‘‘จณฺฑา รุทฺธา รภสา’’ติ เอวํ อาคตาฯ

ตตฺถ **รภสา**ติ กรณุตฺตริยาฯ รภติ, อารภติ, สมารภติ, อารมฺภติฯ รภโสฯ อารโมฺภฯ สมารโมฺภ, อารภโนฺตฯ สมารภโนฺตฯ อารทฺธํ เม วีริยํฯ สารมฺภํฯ อนารมฺภํฯ สารโมฺภ เต น วิชฺชติฯ ปการณารโมฺภฯ วีริยารโมฺภฯ อารภิตฺุํฯ อารภิตฺวาฯ อารพฺภฯ

เอตฺถ **วีริยารโมฺภ**ติ วีริยสงฺขาโต อารโมฺภฯ **อารมฺภ**สโทฺท กเมฺม อาปตฺติยํ กฺริยาย วีริเย หิํสาย วิโกปเนติ อเนเกสุ อเตฺถสุ อาคโตฯ

‘‘ยํ กิญฺจิ ทุกฺขํ สโมฺภติ, สพฺพํ อารมฺภปจฺจยา;
อารมฺภานํ นิโรเธน, นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว’’ติ

เอตฺถ หิ กมฺมํ อารโมฺภติ อาคตํฯ ‘‘อารมฺภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหตี’’ติ เอตฺถ อาปตฺติฯ ‘‘มหายญฺญา มหารมฺภา, น เต โหนฺติ มหปฺผลฺลา’’ติ เอตฺถ ยูปฺุสฺสาปนาทิกฺริยาฯ ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน’’ติ เอตฺถ วีริยํฯ ‘‘สมณํ โคตมํ อุทฺทิสฺส ปาณํ อารมฺภนฺตี’’ติ เอตฺถ หิํสาฯ ‘‘พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรโต โหตี’’ติ เอตฺถ เฉทนภญฺชนาทิกํ วิโกปนํฯ อิเจฺจวํ –

> กเมฺม อาปตฺติยเญฺจว, วีริเย หึสากฺริยาสุ จ;
> วิโกปเน จ **อารมฺภ**-สโทฺท โหตีติ นิทฺทิเส;

ลภ ลาเภฯ ลภติ, ลพฺภติฯ ลาโภ, ลทฺธํ, อลตฺถ, อลตฺถุํฯ

สุภ ทิตฺติยํฯ โสภติฯ โสภา, โสภนํ, โสภิโตฯ

ขุภ สญฺจลเนฯ โขภติ, สโงฺขภติฯ หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ, ขุพฺภิตฺถ นครํ ตทาฯ โขภา, สโงฺขโภฯ

นภ ตุภ หึสายํฯ นภติฯ ตุภติฯ

สมฺภ วิสฺสาเสฯ สมฺภติฯ สมฺภตฺติ, สมฺภโตฺตฯ

ลุภ วิโมหเนฯ โลภติ, ปโลภติฯ ถุลฺลกุมารีปโลภนํฯ การิเต ปน ‘‘โลเภติ, ปโลเภติ, ปโลเภตฺวา’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ **ทิวาทิ**คณํ ปน ปตฺวา คิทฺธิยเตฺถ ‘‘ลุพฺภตี’’ติ รูปํ ภวติฯ

ทภิ คนฺถเนฯ ทมฺภติฯ ทมฺภนํฯ

รุภิ นิวารเณฯ รุมฺภติ, สนฺนิรุมฺภติฯ สนฺนิรุโมฺภ, สนฺนิรุมฺภิตฺวาฯ

อุภ อุพฺภ อุมฺภ ปูรเณฯ อุภติฯ อุพฺภติฯ อุมฺภติฯ อุภนาฯ อุพฺภนาฯ อุมฺภนาฯ โอโภฯ เกฎุภํฯ อุพฺภํฯ กุโมฺภฯ กุมฺภีฯ การิเต ‘‘โอเภติฯ อุเพฺภติฯ อุเมฺภตี’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ

ตตฺถ **เกฎุภ**นฺติ กฺริยากปฺปวิกโปฺป กวีนํ อุปการิยสตฺถํฯ อิทํ ปเนตฺถ นิพฺพจนํ กิเฎติ คเมติ กฺริยาทิวิภาคํ, ตํ วา อนวเสสปริยาทานโต เกเฎโนฺต คเมโนฺต โอเภติ ปูเรตีติ เกฎุภํ **กิฎ อุภ**ธาตุวเสนฯ อุพฺภติ อุเพฺภติ ปูเรตีติ **อุพฺภํ,** ปูรณนฺติ อโตฺถฯ **จริยาปิฎเกปิ** หิ อีทิสี สทฺทคติ ทิสฺสติ, ตํ ยถา? ‘‘มหาทานํ ปวเตฺตสิ, อจฺจุพฺภํ สาครูปม’’นฺติฯ ตตฺถ จ **อจฺจุพฺภ**นฺติ อติวิย ยาจกานํ อชฺฌาสยํ ปูรณํฯ **อกฺขุมฺภ**นฺติปิ ปาโฐฯ **กุโมฺภ**ติ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน อุเพฺภต โพฺพติ กุโมฺภ, โส เอว อิตฺถิลิงฺควเสน กุมฺภีฯ เอตฺถ จ ‘‘กุมฺภี โธวติ โอนโต’’ติ ปโยโคฯ

> **กุมฺภ**สโทฺท ฆเฎ หตฺถิ-สิโรปิเณฺฑ ทสมฺพเณ;
> ปวตฺตตีติ วิเญฺญโยฺย, วิญฺญุนา นยทสฺสินาฯ

ภการนฺตธาตุรูปานิฯ

มการนฺตธาตุ

มา มาเน สเทฺท จฯ มาติฯ มาตาฯ เอตฺถ **มาตา**ติ ชนิกา วา จูฬมาตา วา มหามาตา วาฯ

มู พนฺธเนฯ มวติฯ **กิยาทิ**คณสฺส ปนสฺส ‘‘มุนาตี’’ติ รูปํฯ

เม ปฎิทานอาทาเนสุฯ เมติ, มยติฯ เมธาฯ

เอตฺถ **เมธา**ติ ปญฺญาฯ สา หิ สุขุมมฺปิ อตฺถํ ธมฺมญฺจ ขิปฺปเมว เมติ จ ธาเรติ จาติ เมธาติ วุจฺจติฯ เอตฺถ ปน **เมตี**ติ คณฺหาติฯ ตถา หิ **อฏฺฐสาลินิยํ** วุตฺตํ ‘‘อสนิ วิย สิลุจฺจเย กิเลเส เมธติ หึสตีติ เมธา, ขิปฺปํ คหณธารณเฏฺฐน วา เมธา’’ติฯ สงฺคมตฺถวาจกสฺส ปน **เมธ**ธาตุสฺส วเสน เมธติ สีลสมาธิอาทีหิ สทฺธเมฺมหิ สิริยา จ สงฺคจฺฉตีติ **เมธา**ติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

‘‘ทฺวิธาตุเยกธาตุยา , ทฺวิรตฺถวติยาปิ จ;
เมธาสทฺทสฺส นิปฺผตฺติํ, ชญฺญา สุคตสาสเน’’ติฯ

โอมา สามตฺถิเยฯ สามตฺถิยํ สมตฺถภาโวฯ อลุตฺตโนฺตยํ ธาตุ, โอมาติ, โอมนฺติฯ

อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘โอมาติ ภเนฺต ภควา อิทฺธิยา มโนมเยน กาเยน พฺรหฺมโลกํ อุปสงฺกมิตุ’’นฺติฯ ตตฺถ **โอมาตี**ติ ปโหติ สโกฺกติฯ

ติมุ อทฺทภาเวฯ อทฺทภาโว ตินฺตภาโวฯ เตมติฯ ติโนฺต, เตมิโยฯ เตมิตุกามา เตมึสุฯ

เอตฺถ **เตมิโย**ติ เอวํนามโก กาสิรโญฺญ ปุโตฺต โพธิสโตฺตฯ โส หิ รโญฺญ เจว มหาชนสฺส จ หทยํ เตเมโนฺต อทฺทภาวํ ปาเปโนฺต สีตลภาวํ ชเนโนฺต ชาโตติ ‘‘เตมิโย’’ติ วุจฺจติฯ

นิตมิ กิลมเนฯ นิตมฺมติฯ หทยํ ทยฺหเต นิตมฺมามิฯ

จมุ ฉมุ ชปุ ฌมุ อุมุ ชิมุ อทเนฯ จมติฯ จมูฯ **จมู**ติ เสนาฯ ฉมติฯ ชมติฯ ฌมติฯ อุมติฯ เชมติฯ

กมุ ปทวิเกฺขเปฯ ปทวิเกฺขโป ปทสา คมนํฯ อิทํ ปน โวหารสีสมตฺตํ วจนํ, ตสฺมา ‘‘นาสฺส กาเย อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมตี’’ติอาทีสุ อปทวิเกฺขปโตฺถปิ คเหตโพฺพฯ กมติฯ จงฺกมติ, อติกฺกมติฯ อภิกฺกมติฯ ปฏิกฺกมติฯ ปกฺกมติฯ ปรกฺกมติฯ วิกฺกมติฯ นิกฺกมติฯ สงฺกมติฯ สงฺกมนํฯ สงฺกนฺติฯ กมนํฯ จงฺกมนํฯ อติกฺกโมฯ อภิกฺกโมฯ ปฏิกฺกโมฯ ปกฺกโมฯ วิกฺกโมฯ นิกฺกโมฯ อติกฺกโนฺต ปุริโสฯ อภิกฺกนฺตา รตฺติฯ นิกฺขมติฯ อภินิกฺขมติฯ การิเต นิกฺขาเมติฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ ยสฺมา ปนายํ ธาตุ **จุราทิ**คณํ ปตฺวา อิจฺฉากนฺติ ยเตฺถสุ วตฺตติ, ตสฺมา เตปิ อเตฺถ อุปสคฺควิเสสิเต กตฺวา อิธ **อภิกฺกนฺต**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ วตฺตพฺพมฺปิ อวตฺวา อุปริ **จุราทิ**คเณเยว กเถสฺสามฯ

ยมุ อุปรเมฯ อุปรโม วิรมนํฯ ยมภิฯ ยโมฯ ‘‘ปเร จ น วิชานนฺติ, มยเมตฺถ ยมามเส’’ติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **ยมามเส**ติ อุปรมาม, นสฺสาม, มรามาติ อโตฺถฯ

นม พหุเตฺต สเทฺทฯ พหุโตฺต สโทฺท นาม อุคฺคตสโทฺทฯ นมติฯ

อม ทม หมฺม มิม ฉม คติมฺหิฯ อมติฯ ทมติฯ หมฺมติฯ มิมติฯ ฉมติฯ ฉมาฯ

ฉมาติ ปถวีฯ **ฉมา**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค ทฏฺฐโพฺพ, ‘‘น ฉมายํ นิสีทิตฺวา อาสเน นิสินฺนสฺส อคิลานสฺส ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ สิกฺขา กรณียา’’ติ จ ‘‘ฉมายํ ปริวตฺตามิ วาริจโรว ฆเมฺม’’ติ จ

ปโยคทสฺสนโตฯ โส จ โข สตฺตหิ อฏฺฐหิ วา วิภตฺตีหิ ทฺวีสุ จ วจเนสุ โยเชตโพฺพฯ ฉมนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ ฉมาฯ

ธม สทฺทคฺคิสํ โยเคสุฯ ธมธาตุ สเทฺท จ มุขวาเตน สทฺธึ อคฺคิสํโยเค จ วตฺตติฯ ตตฺถ ปฐมเตฺถ ‘‘สงฺขํ ธมติฯ สงฺขธมโกฯ เภรึ ธมติฯ เภริธมโกฯ ธเม ธเม นาติธเม’’ติ ปโยโคฯ ทุติยเตฺถ ‘‘อคฺคึ ธมติฯ สมฺฏฺฐาเปติ อตฺตานํ, อณุํ อคฺคึว สนฺธม’’นฺติ ปโยโคฯ

ภาม โกเธฯ ภามติฯ

นมุ นมเนฯ นมติฯ นโมฯ นตํ, นมนํฯ นติฯ นมํฯ นมมาโนฯ นมโนฺตฯ นมิโตฯ นามํฯ นามิตํฯ นมิตุํฯ นตฺวา, นตฺวานฯ นมิตฺวา, นมิตฺวาน, นมิตุนฯ การิเต ‘‘นาเมติ, นามยติฯ นาเมตฺวาฯ นามยิตฺวา’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ ตตฺร หิ ‘‘นมติ นมิตฺวา’’ติ เอวํปการานิ ปทานิ นมนเตฺถ วนฺทนายญฺจ ทฏฺฐพฺพานิ, ‘‘นโม นตฺวา’’ติ เอวํปการานิ ปน วนฺทนายเมวฯ อตฺรายมุปลกฺขณมตฺตา ปโยครจนา –

> รุโกฺข ผลี ผลภารครุตาย นมิตฺวาน ภิชฺชติ;
> วุโทฺธ ชราชชฺชรตาย นมติ นมิตฺวา คจฺฉติ;
> สโทฺธ พุทฺธํ นมติ นมิตฺวา คจฺฉติ;
> นโม พุทฺธสฺส สตฺถารํ นตฺวาน อคมาสีติ;

เอตฺถ **นโม**ติ ปทํ นิปาเตสฺปิ ลพฺภติฯ เตน หิ ปจฺจโตฺตปโยควจนานิ อภินฺนรูปานิ ทิสฺสนฺติ ‘‘เทวราช นโม ตฺยตฺถุฯ นโม กตฺวา มเหสิโน’’ติฯ อุปสเคฺคหิปิ อยํ โยเชตพฺพา ‘‘ปณมติ, ปณาโม, อุณฺณมติ, อุณฺณติ’’ อิจฺจาทินาฯ

ขมุ สหเนฯ ขมติฯ ขนฺติฯ ขโม, ขมนํ, เอวํ ภาเวฯ กตฺตริ ปน ‘‘ขนฺตาฯ ขมิตาฯ ขโม โหติ สีตสฺสปิ อุณฺหสฺสปี’’ติ ปโยคาฯ

สม อทสฺสเนฯ สมติ, วูปสมติ อคฺคิฯ

ยม ปริเวสเนฯ ยมติฯ ยโมฯ ยมราชาฯ

สม สเทฺทฯ สมติฯ

สม ถม เวลเมฺพฯ สมติฯ ถมติฯ

วายม อีหายํฯ วายมติฯ วายาโมฯ

คมุ คติยํฯ คจฺฉติฯ คมโกฯ คโตฯ คติฯ คมนํฯ การิเต ‘‘คเมติ, คมยติ, คจฺฉาเปตี’’ติอาทีนิ ภวนฺติฯ

รมุ กีฬายํฯ รมติฯ วิรมติฯ ปฏิวิรมติฯ อุปรมติฯ อารติฯ วิรติฯ ปฏิวิรติฯ อุปรติฯ เวรมณิฯ วิรมณํฯ รติฯ รมณํฯ รโตฯ อารโต วิรโต ปฏิวิรโตฯ อุปรโต, อุปรโมฯ อาราโมฯ

วมุ อุคฺคิรเณฯ วมติฯ วมถุฯ วมฺมิโกฯ

ธีรตฺถุ ตํ วิสํ วนฺตํ, ยมหํ ชีวิตการณา;
วนฺตํ ปจฺจาวมิสฺสามิ, มตํ เม ชีวิตา วรํฯ

ตตฺถ **วมฺมิโก**ติ วมตีติ, วนฺตโกติ, วนฺตุสฺสโยติ, วนฺตสิเนหสมฺพนฺธติ วมฺมิโกฯ โส หิ อหินกุลอุนฺทูรฆรโคฬิกาทโย นานปฺปกาเร ปาณเก วมตีติ วมฺมิโกฯ อุปจิกาหิ วนฺตโกติ วมฺมิโกฯ อุปจิกาหิ วมิตฺวา มุขตุณฺฑเกน อุกฺขิตฺตปํสุจุณฺเณน กฎิปฺปมาเณนปิ โปริสปฺปมาเณนปิ อุสฺสิโตติ วมฺมิโกฯ อุปจิกาหิ วนฺตเขฬสิเนเหน อาพทฺธตาย สตฺตสตฺตาหํ เทเว วสฺสเนฺตปิ น วิปฺปกิรยติ, นิทาเฆปิ ตโต ปํสุมุฏฺฐึ คเหตฺวา ตสฺมึ มุฏฺฐินา ปีฬิยมาเน สิเนโหว นิกฺขมติ, เอวํ วนฺตสิเนหสมฺพนฺธติ วมฺมิโกฯ

เอตฺถ ปน ‘‘ภควา, หิมวา’’ติอาทีนิ ปทานิ น เกวลํ **วนฺตุ**ปจฺจยวเสเนว นิปฺผาเทตพฺพานิ, อถ โข **วมุ**ธาตุวเสนปิ นิปฺผาเทตพฺพานิ, เตนาห **วิสุทฺธิมคฺคการโก** ‘‘ยสฺมา ปน ตีสุ ภเวสุ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนมเนน วนฺตํ, ตสฺมา ‘‘ภเวสุ วนฺตคมโน’ติ วตฺตเพฺพ **ภว**สทฺทโต **ภ**การํ, **คมน**สทฺทโต **ค**การํ, **วนฺต**สทฺทโต **ว**การญฺจ ทีฆํ กตฺวา อาทาย **ภควา**ติ วุจฺจติ, ยถา โลเก ‘เมหนสฺส ขสฺส มาลา’ติ วตฺตเพฺพ เมขลา’’ติ วทตา นิรุตฺตินเยน สทฺทสิทฺธิ ทสฺสิตาฯ

เอตฺถ, สิยา ‘‘วิสมมิทํ นิทสฺสนํ, เยน ‘เมหนสฺส ขสฺส มาลา’ติ เอตฺถ **เม**การ**ข**การ**ลา**การานํ กมโต คหณํ ทิสฺสติ, ‘‘ภเวสุ วนฺตคมโน’ติ เอตฺถ ปน **ภ**การ**ว**การ**ค**การานํ กมโต คหณํ น ทิสฺสตี’’ติ? สจฺจํ, อิธ ปน ‘‘อคฺคาหิโต, วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน’’ติอาทีสุ วิย คุณสทฺทสฺส ปรนิปาตวเสน ‘‘ภเวสุ คมนวโนฺต’’ติ วตฺตเพฺพปิ เอวมวตฺวา สทฺทสเตฺถ เยภุเยฺยน คุณสทฺทานํ ปุพฺพนิปาตภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตา สทฺทสตฺถวิทูนํ เกสญฺจ วิญฺญูนํ มนํ โตเสตุํ ‘‘ภควา’’ติ ปเท อกฺขรกฺกมํ อนเปกฺขิตฺวา อตฺถมตฺตนิทสฺสนวเสน ‘‘อาหิตคฺคิ, สมฺปนฺนวิชฺชาจรโณ’’ติอาทีนิ วิย ปุพฺพนิปาตวเสน ‘‘ภเวสุ วนฺตคมโน’’ติ วุตฺตํฯ อีทิสสฺมิญฺหิ ฐาเน ‘‘อาหิตคฺคี’’ติ วา ‘‘อคฺคาหิโต’’ติ วา ‘‘ฉินฺนหโตฺถ’’ติ วา ‘‘หตฺถจฺฉิโนฺน’’ติ วา ปเทสุ ยถา ตถา ฐิเตสุปิ อตฺถสฺส อยุตฺติ นาม นตฺถิ อญฺญมญฺญํ สมานตฺถตฺตา เตสํ สทฺทานํฯ

เวทชาโตติอาทีสุ ปน ฐาเนสุ อเตฺถวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ วิสุทฺธิมเคฺค ‘‘ภควา’’ติ ปทสฺส **วมุ**ธาตุวเสนปิ นิปฺผตฺติ ทสฺสิตา, **ตฎฺฏีกายมฺปิ** จ ทสฺสิตา ‘‘ภเค วมีติ ภควาฯ ภาเค วมีติ ภควา’’ติฯ นิพฺพจนํ ปน เอวํ เวทิตพฺพํ – ภคสงฺขาตํ สิรึ อิสฺสริยํ ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปโกฺข ฉฑฺฑยีติ **ภควา**ฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคา, สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกา, วิเสสสนฺนิสฺสยโสภากปฺปฎฺฐิยภาวโตฯ เตปิ ภควา วมิ ตนฺนิวาสิสตฺตาวาสสมติกฺกมนโต ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติ **ภควา**ฯ

จกฺกวตฺติสิรึ ยสฺมา, ยสํ อิสฺสริยํ สุขํ;
ปหาสิ โลกจิตฺตญฺจ, สุคโต ภควา ตโตฯ

ตถา ขนฺธายตนธาตาทิเภเท ธมฺมโกฏฺฐาเส สพฺพํ ปปญฺจ สพฺพํ โยคํ สพฺพํ คนฺถํ สพฺพํ สํโยชนํ สมุจฺฉินฺทิตฺวา อมตํ ธาตุํ สมธิคจฺฉโนฺต วมิ อุคฺคิริ อนเปโกฺข ฉฑฺฑยิ น ปจฺจาวมีติ **ภควา**ฯ อถ วา สเพฺพปิ กุสลากุสเล สาวชฺชานวเชฺช หีนปฺปณีเต กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค ธเมฺม อริยมคฺคญาณมุเขน วมิ อุคฺคิริ อนเปโกฺข ปริจฺจชิ ปชหีติ **ภควา**ฯ

ขนฺธายตนธาตาที, ธมฺมเภทา มเหสินา;

กณฺหสุกฺกา ยโต วนฺตา, ตโตปิ พควา มโตฯ

ชาตกฏฺฐกถายํ ปน **หิมวา**ติ ปทสฺส **วมุ**ธาตุวเสนปิ นิปฺผตฺติ ทสฺสิตาฯ ตถา หิ **สมฺภว ชาตกฏฺฐกถายํ “หิมวา**ติ หิมปาตสมเย หิมยุโตฺตติ หิมวาฯ คิมฺหกาเล หิมํ วมตีติ หิมวา’’ติ วุตฺตํฯ เอวํ ชาตกฏฺฐกถายํ ‘‘หิมวา’’ติ ปทสฺส **วมุ**ธาตุวเสนปิ นิปฺผตฺติ ทสฺสิตา, อยํ นโย อีทิเสสุ ฐาเนสุปิ เนตโพฺพฯ ‘‘คุณวาคณวา’’ติอาทีสุ ปน น เนตโพฺพฯ ยทิ นเยยฺย, ‘‘คุณวา คณวา’’ติ ปทานํ ‘‘นิคฺคุโณ ปริหีนคุโณ’’ติ เอวมาทิอโตฺถ ภเวยฺย, ตสฺมา อยํ นโย สพฺพตฺถปิ น เนตโพฺพฯ เอตฺถ สิยา ‘‘ยทิ ‘‘ภควา’ติอาทิปทานํ **วมุ**ธาตุวเสน นิปฺผตฺติ โหติ, กถํ ‘‘ภควโนฺต, ภควนฺต’’นฺติอาทีนิ สิชฺฌนฺตี’’ติ? ยถา ‘‘ภควา’’ติ ปทํ นิรุตฺตินเยน สิชฺฌติ, ตถา ตานิปิ เตเนว สิชฺฌนฺติฯ อจิเนฺตโยฺย หิ นิรุตฺตินโย เกวลํ อตฺถยุตฺติปฏิพนฺธมโตฺตว, อตฺถยุตฺติยํ สติ นิปฺผาเทตุมสกฺกุเณยฺยานิปิ รูปานิ อเนเนว สิชฺฌนฺติฯ เอตฺถ จ ยํ นิรุตฺติลกฺขณํ อาหริตฺวา ทเสฺสตพฺพํ สิยา, ตํ อุปริ รูปนิปฺผาทนาธิกาเร อุทาหรเณหิ สทฺธิํ ปกาเสสฺสามฯ

อิธ สารมเต มุนิราชมเต,
ปรมํ ปฎุตํ สุชโน ปิหยํ;
วิปุลตฺถธรํ ธนินีติมิมํ,
สตตํ ภชตํ มติสุทฺธกรํฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

สรวคฺคปญฺจกนฺติโก นาม ธาตุวิภาโค

ปนฺนรสโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๖. ภูวาทิคณิกปริเจฺฉท

อิโต ปรํ **อ**วคฺคนฺตา, มิสฺสกา เจว ธาตุโย;
วกฺขามิ ธาตุเภทาทิ-กุสลสฺส มตานุคาฯ

ยการนฺตธาตุ

ยา คติปาปุเณสุฯ ยาติ, ยนฺติฯ ยาตุ, ยนฺตุฯ เยยฺย, เยยฺยุํ, อนุปริเยยฺยุํฯ ยถาสมฺภวํ ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ ยโนฺต ปุริโสฯ ยนฺตี อิตฺถีฯ ยนฺตํ กุลํฯ ยานํ, อุปยานํ, อุยฺยานํ อิจฺจาทีนิฯ **ทิวาทิ**คณิกสฺส ปนสฺส ‘‘ยายติ, ยายนฺตี’’ติอาทีนิ รูปานิ ภวนฺติฯ

ตตฺร **ยาน**นฺติอาทีสุ ยนฺติ เอเตนาติ ยานํ, รถสกฏาทิฯ อุปยนฺติ เอเตน อิสฺสรสฺส วา ปิยมนาปสฺส วา สนฺติกํ คจฺฉนฺตีติ **อุปยานํ,** ปณฺณาการํฯ ‘‘อุปยานานิ เม ทชฺชุํ, ราชปุตฺต ตยิ คเต’’ติ เอตฺถ หิ ปณฺณาการานิ ‘‘อุปยานานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ สมฺปนฺนทสฺสนียปุปฺผผลาทิตาย อุทฺธํ โอโลเกนฺตา ยนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ **อุยฺยานํ**ฯ

พฺยา อุมฺมีสเนฯ พฺยาติ, พฺยนฺติฯ พฺยาสิ, พฺยาถฯ พฺยามิ, พฺยามฯ ยถาสมฺภวํ ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ ตตฺร ปนายํ ปาฬิ ‘‘ยาว พฺยาติ นิมฺมีสติ, ตตฺราปิ รสติพฺพโย’’ติฯ ตตฺถ **ยาว พฺยาตี**ติ ยาว อุมฺมีสติ, ปุราณภาสา เอสา, อยญฺหิ ยสฺมึ กาเล โพธิสโตฺต จูฬโพธิปริพฺพาชโก อโหสิ, ตสฺมึ กาเล มนุสฺสานํ โวหาโรฯ

ยุ มิสฺสเน คติยญฺจฯ โยติ, ยวติฯ อายุ, โยนิฯ

ตตฺถ ‘‘อายู’’ติ **อา**สโทฺท อุปสโคฺคฯ อายวนฺติ มิสฺสีภวนฺติ สตฺตา เอเตนาติ **อายุ**ฯ อถวา อายวนฺติ อาคจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ ตสฺมึ สติ อรูปธมฺมาติ **อายุ**ฯ ตถา หิ **อฎฺฐสาลินิยํ** วุตฺตํ ‘‘อายวนเฎฺฐน อายุฯ ตสฺมิญฺหิ สติ อรูปธมฺมา อายวนฺติ อาคจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา **อายู**ติ วุจฺจตี’’ติฯ ‘‘อายุ, ชีวิตํ, ปาโณ’’ อิเจฺจเต ปริยายา โลกโวหารวเสนฯ อภิธมฺมวเสน ปน ‘‘ฐิติ ยปนา ยาปนา ชีวิตินฺทฺริยํ’’ อิเจฺจเตปิ เตเหว สทฺทิํ ปริยายาฯ **โยนี**ติ อณฺฑชชาทีนํ อณฺฑชชาทีหิ สทฺธิํ ยาย มิสฺสีภาโว โหติ, สา โยนิฯ อิทํ ปเนตฺถ นิพฺพจนํ ‘‘ยวนฺติ เอตฺถ สตฺตา เอกชาติสมนฺวเยน อญฺญมญฺญํ มิสฺสกา โหนฺตีติ **โยนิ’’** อิติฯ เอตฺถ จ **โยนิ**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร นียเตฯ **โยนี**ติ ขนฺธโกฎฺฐาสสฺสปิ การณสฺสปิ ปสฺสาวมคฺคสฺสปิ นามํฯ ‘‘จตโสฺส นาคโยนิโยฯ จตโสฺส สุปณฺณโยนิโย’’ติ เอตฺถ หิ ขนฺธโกฎฺฐาโส โยนิ นามฯ ‘‘โยนิ เหสา ภูมิช ผลสฺส อธิคมายา’’ติ เอตฺถ การณํฯ ‘‘น จาหํ พฺราหฺมณํ พฺรูมิ, โยนิชํ มตฺติสมฺภว’’นฺติ เอตฺถ ปสฺสาวมโคฺคฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

ขนฺธานญฺจาปิ โกฎฺฐาเส, มุตฺตมเคฺค จ การเณ;
อิเมสุ ตีสุ อเตฺถสุ, **โยนิ**สโทฺท ปวตฺตติฯ

เพฺย สํวรเณฯ พฺยายติฯ

เพฺย ปวตฺติยํฯ เพฺยติ สหโพฺยฯ

เอตฺถ **สหโพฺย**ติ สห เพฺยติ สห ปวตฺตตีติ สหโพฺย, สหาโย, เอกภวูปโค วาฯ ตถา หิ ‘‘ตาวตึสานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปโนฺน’’ติอาทีสุ เอกภวูปโค ‘‘สหโพฺย’’ติ วุจฺจติฯ

หย คติยํฯ หยติฯ หโยฯ **หโย**ติ อโสฺสฯ โส หิ หยติ สีฆํ คจฺฉตีติ หโยติ วุจฺจติฯ อิมานิ ปนสฺส นามานิ –

อโสฺส ตุรโงฺค ตุรโค, วาชี วาโห หโยปิ จ;
ตเพฺภทา สินฺธโว เจว, โคโช อสฺสตโรปิ จฯ

การณาการณญฺญู ตุ, อาชานีโย หยุตฺตโม;
โฆฏโก ตุ ขฬุงฺกโสฺส, วฬโวติ จ วุจฺจติ;
อสฺสโปโต กิโสโรติ, ขฬุโงฺกติปิ วุจฺจติ;

หริย คติเคลเญฺญสุฯ หริยติฯ

อย วย ปย มย ตย จย รย คติยํฯ อยติฯ วยติฯ ปยติฯ มยติฯ ตยติฯ จยติฯ รยติฯ อโย, สมโย, วโย, ปโย, รโยฯ **มยตยจย**ธาตูนํ นามิกปทานิ อุปปริกฺขิตพฺพานิฯ

ตตฺถ **อโย**ติ กาฬโลหํ, อยติ นานากมฺมารกิเจฺจสุ อุปโยคํ คจฺฉตีติ อโยฯ **วโย**ติ ปฐมวยาทิอายุโกฏฺฐาโส, วยติ ปริหานิํ คจฺฉตีติ วโยฯ **ปโย**ติ ขีรสฺสปิ อุทกสฺสปิ นามํ, ปยติ ชเนน ปาตพฺพภาวํ คจฺฉตีติ ปโยฯ **รโย**ติ เวโค, โย ‘‘ชโว’’ติปิ วุจฺจติ, ตสฺมา รยนํ ชวนํ รโยฯ เอตฺถ **สมย**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต อห นิพฺพจเนนฯ **สมย**สโทฺท –

สมวาเย ขเณ กาเล, สมเย เหตุทิฎฺฐิสุ;
ปฎิลาเภ ปหาเน จ, ปฎิเวเธ จ ทิสฺสติฯ

ตถา หิ ‘‘อเปฺปว นาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา’’ติ เอวมาทีสุ สมวาโย อโตฺถฯ ‘‘เอโกว โข ภิกฺขเว ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ ขโณฯ ‘‘อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย’’ติอาทีสุ กาโลฯ ‘‘มหาสมโย ปวนสฺมิ’’นฺติอาทีสุ สมูโหฯ ‘‘สมโยปิ โข เต ภทฺทาลิ อปฺปฎิวิโทฺธ อโหสี’’ติอาทีสุ เหตุฯ ‘‘เตน สมเยน อุคฺคาหมาโน ปริพฺพาชโก สมณมุณฺฑิกาปุโตฺต สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเม ปฎิวสตี’’ติอาทีสุ ทิฎฺฐิฯ

‘‘ทิเฎฺฐ ธเมฺม จ โย อโตฺถ, โย จโตฺถ สมฺปรายิโก;
อตฺถาภิสมยา ธีโร, ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี’’ติ

อาทีสุ ปฎิลาโภฯ ‘‘สมฺมา มานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา’’ติอาทีสุ ปหานํฯ ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฎฺฐ สงฺขตโฎฺฐ สนฺตาปโฎฺฐ อภิสมยโฎฺฐ’’ติอาทีสุ ปฎิเวโธฯ เอตฺถ จ อุปสคฺคานํ โชตกมตฺตตฺตา ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส วาจโก **สมย**สโทฺท เอวาติ **สมย**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเรปิ สอุปสโคฺค **อภิสมย**สโทฺท วุโตฺตฯ

ตตฺถ สหการีการณตาย สนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโยฯ สเมติ สมาคจฺฉติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ เอตฺถ ตทาธารปุคฺคโลติ **สมโย,** ขโณฯ สเมนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา สงฺคจฺฉนฺติ ธมฺมา สหชาตธเมฺมหิ อุปฺปาทาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภู

โตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ กรณํ วิย จ ปริกปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน โวหริยตีติฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห, ยถา ‘‘สมุทาโย’’ติฯ อวยวสหาวฏฺฐานเมว หิ สมูโหฯ ปจฺจยนฺตรสมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตตีติ จาติ **สมโย,** เหตุ, ยถา ‘‘สมุทโย’’ติฯ สเมติ สํโยชนภาวโต สมฺพนฺธา เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ **สมโย,** ทิฏฺฐิฯ ทิฏฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺติฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฏิลาโภฯ สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโม อปฺปวตฺตีติ **สมโย,** ปหานํฯ ญาเณน อภิมุขํ สมฺมา เอตพฺโพ อธิคนฺตพฺโพติ **สมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโว, อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **สมโย**ฯ ยถาภูตสภาวาวโพโธฯ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ **สมย**สทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

นนุ จ อตฺถมตฺตํ ปติ สทฺทา อภินิวิสนฺตีติ น เอเกน สเทฺทน อเนเก อตฺถา อภิธียนฺตีติ? สจฺจเมตํ สทฺทวิเสเส อเปกฺขิเตฯ สทฺทวิเสเส หิ อเปกฺขมาเน เอเกน สเทฺทน อเนกตฺถาภิธานํ น สมฺภวติฯ น หิ โย กาลโตฺถ **สมย**สโทฺท, โสเยว สมูหาทิอตฺถํ วทติฯ เอตฺถ ปน เตสํ เตสํ อตฺถานํ **สมย** สทฺทวจนียตา สามญฺญมุปาทาย อเนกตฺถตา **สมย**สทฺทสฺส วุตฺตาฯ เอวํ สพฺพตฺถ อตฺถุทฺธาเร อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

> อิโต ยาโต อยโต จ, นิปฺผตฺตึ สมุทีรเย;
> วิญฺญู **สมย**สทฺทสฺส, สมวายาทิวาจิโนฯ
>
> อิโต ยาโต อยโต จ, สมานเตฺถหิ ธาตุหิ;
> เอวํ สมานรูปานิ, ภวนฺตีติ จ อีรเยฯ

นย รกฺขเณ จฯ จกาโร คติเปกฺขโกฯ นยติฯ นโยฯ **นโย**ติ นยนํ คมนนฺติ นโย, ปาฬิคติฯ นยนฺติ วา รกฺขนฺติ อตฺถํ เอเตนาติ **นโย,** ตถตฺตนยาทิฯ

ทย ทานคติหิํสาทานรกฺขาสุฯ ทยติฯ ทยาฯ

ทยาติ เมตฺตาปิ วุจฺจติ กรุณาปิฯ ‘‘ทยาปโนฺน’’ติ เอตฺถ หิ เมตฺตา ‘‘ทยา’’ติ, เมตฺตจิตฺตตํ อาปโนฺนติ หิ อโตฺถฯ ‘‘อทยาปโนฺน’’ติ เอตฺถ ปน กรุณา ‘‘ทยา’’ติ วุจฺจติฯ นิกฺกรุณตํ อาปโนฺนติ หิ อโตฺถฯ เอวํ **ทยา**สทฺทสฺส เมตฺตากรุณาสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ **อภิธมฺมฏีกายํ** วุตฺตํ **“ทยา**สโทฺท ยตฺถ ยตฺถ ปวตฺตติ, ตตฺถ ตตฺถ อธิปฺปายวเสน โยเชตโพฺพฯ **ทยา** สโทฺท หิ อนุรกฺขณตฺถํ อโนฺตนีตํ กตฺวา ปวตฺตมาโน เมตฺตาย จ กรุณาย จ ปวตฺตตี’’ติฯ

วจนโตฺถ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตโพฺพ – ทยติ ททาติ สตฺตานํ อภยํ เอตายาติ **ทยา**ฯ ทยติ คจฺฉติ วิภาคํ อกตฺวา ปาปกลฺยาณชเนสุ สมํ วตฺตติ, สีเตน สมํ ผรนฺตํ รโชมลญฺจ ปวาเหนฺตํ อุทกมิวาติปิ **ทยา,** เมตฺตาฯ ทยติ วา หิํสติ การุณิกํ ยาว ยถาธิเปฺปตํ ปรสฺส หิตนิปฺผตฺตึ น ปาปุณาติ, ตาวาติ **ทยา**ฯ ทยติ อนุคฺคณฺหาติ ปาปชนมฺปิ สชฺชโน เอตายาติปิ **ทยา**ฯ ทยติ อตฺตโน สุขมฺปิ ปหาย เขทํ คณฺหาติ สชฺชโน เอตายาติ **ทยา**ฯ ทยนฺติ คณฺหนฺติ เอตาย มหาโพธิสตฺตา พุทฺธภาวาย อภินีหารกรณกาเล หตฺถคตมฺปิ อรหตฺตผลํ ฉเฑฺฑตฺวา สํสารสาครโต สเตฺต สมุทฺธริตุกามา อนสฺสาสกรํ อติภยานกํ มหนฺตํ สํสารทุกฺขํ, ปจฺฉิมภเว จ สห อมตธาตุปฏิลาเภน อเนกคุณสมลงฺกตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจาติปิ **ทยา,** กรุณาฯ กรุณามูลกา หิ สเพฺพ พุทฺธคุณาฯ

อปโร นโย – ทยนฺติ อนุรกฺขนฺติ สเตฺต เอตาย, สยํ วา อนุทยติ, อนุทยมตฺตเมว วา เอตนฺติ **ทยา,** เมตฺตา เจว กรุณา จฯ กิญฺจิ ปโยคเมตฺถ กถยาม ‘‘เสยฺยถาปิ คหปติ คิโชฺฌ วา กโงฺก วา กุลโล วา มํสเปสึ อาทาย ทเยยฺยฯ ปุเตฺตสุ มทฺที ทเยสิ, สสฺสุยา สสฺสุรมฺหิ จฯ ทยิตโพฺพ รเถสภ’’ฯ ตตฺถ **ทเยยฺยา**ติ อุปฺปติตฺวา คเจฺฉยฺย, คตฺยตฺถวเสเนตํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ทเยสี**ติ เมตฺตจิตฺตํ กเรยฺยาสิฯ **ทยิตโพฺพ**ติ ปิยายิตโพฺพฯ อุภยเมฺปตํ วิวรณํ รกฺขณตฺถํ อโนฺตคธํ กตฺวา อธิปฺปายตฺถวเสน กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อูยี ตนฺตสนฺตาเนฯ อูยติฯ อูโต, อูตวาฯ

ปูยี วิสรเณ ทุคฺคเนฺธ จฯ ปูยติฯ ปูโต, ปูตวาฯ ปูติมจฺฉํ กุสเคฺคน, โย นโร อุปนยฺหติฯ

กนฺยี สเทฺทฯ กนฺยติฯ กนฺโต, กนฺตวาฯ

ขมาย วิธูนเนฯ ขมายติฯ ขมาโต, ขมาตวาฯ

ผายิ ปายิ วุทฺธิยํฯ ผายติฯ ผีโต, ผตวาฯ

ตตฺถ **ตตวนฺตุ**ปจฺจยา, **ย**การโลโป, ธาตฺวนฺตสฺส สรสฺส **อิ**การาเทโส จ ทฏฺฐโพฺพฯ เอส นโย ‘‘ปูโต ปูตวา’’ติอาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ ทฏฺฐโพฺพฯ ปายติฯ ปาโยฯ อปาโยฯ เอตฺถ จ นตฺถิ ปาโย วุทฺธิ เอตฺถาติ **อปาโย**ฯ อถ วา ปน อยโต สุขโต อเปโตติ **อปาโย**ติปิ นิพฺพจนียํฯ **อปาโย**ติ จ นิรโย ติรจฺฉานโยนิ เปตฺติวิสโย อสุรกาโยติ จตฺตาโร อปายาฯ

ตายุ สนฺตานปาลเนสุฯ ตายติฯ ตายนํฯ **ทิวาทิ**คเณ ปน **ตา ปาลเน**ติ ธาตุํ ปสฺสถ, ตสฺส ‘‘ตายติ ตาณ’’นฺติ รูปานิฯ อุภเยสํ กฺริยาปทํ สมํฯ **อ**การ**ย**การปจฺจยมเตฺตเนว นานตฺตํ, นามิกปทานิ ปน วิสทิสานิ ‘‘ตายนํ, ตาณ’’นฺติฯ

จายุ ปูชานิสามเนสุฯ ปูชา ปูชนาฯ **นิสามนํ** โอโลกนํ สวนญฺจ วุจฺจติฯ ‘‘อิงฺฆ มทฺทิ นิสาเมหิฯ นิสามยถ สาธโว’’ติ จ อาทีสุ หิ โอโลกนสวนานิ **นิสามน**สเทฺทน วุตฺตานิฯ อปิจ ญาเณน อุปปริกฺขณมฺปิ นิสามนเมวาติ คเหตพฺพํฯ จายติ, อปจายติฯ อนคาเร ปพฺพชิเต, อปเจ พฺรหฺมจาริเยฯ เย วุทฺธมปจายนฺติฯ อปจิตึ ทเสฺสติฯ นิจฺจํ วุทฺธาปจายิโนฯ

ยการนฺตธาตุรูปานิฯ

รการนฺตธาตุ

รา อาทาเนฯ ราติฯ

ริ สนฺตาเนฯ เรติฯ เรณุฯ **เรณู**ติ รโชฯ

รุ คติยํ โรสเน จฯ รวติ, วิรวติฯ

รุ สเทฺทฯ โรติ, รวติฯ รโว, อุปรโวฯ รุตมนุญฺญํ รุจิยา จ ปิฏฺฐิฯ **รุต**นฺติ รวนํ รุตํ, สโทฺทฯ

เร สเทฺทฯ รายติฯ ราฯ รตฺติฯ เอตฺถ จ **รา**ติ สโทฺทฯ **รตฺตี**ติ นิสาสงฺขาโต สตฺตานํ สทฺทสฺส วูปสมกาโลฯ รา ติยฺยติ อุจฺฉิชฺชติ เอตฺถาติ **รตฺติ**ฯ

พฺรู วิยตฺติยํ วาจายํฯ อปิ หนฺตฺวา หโต พฺรูติฯ

พฺรวีติ, พฺรุนฺติฯ พฺรูสิ, พฺรูถฯ พฺรูมิ, พฺรูมฯ พฺรูเต, พฺรุวเนฺตฯ พฺรูเส, พฺรุเวฺหฯ พฺรุเว, พฺรุเมฺหฯ

พฺรูตุ, พฺรุวิตุ, พฺรุวนฺตุฯ พฺรูหิ, พฺรูถฯ พฺรูมิ, พฺรูมฯ พฺรูตํ, พฺรุวนฺตํฯ

เอตฺถ จ **อมฺพฏฺฐสุเตฺต** ‘‘ปุน ภวํ โคตโม พฺรุวิตู’’ติ ปาฬิทสฺสนโต ‘‘พฺรุวิตู’’ติ วุตฺตํฯ เอวํ สพฺพตฺถาปิ อุปปริกฺขิตฺวา นโย คเหตโพฺพฯ

พฺรุเวยฺย, พฺรุเว, พฺรุเวยฺยุํฯ พฺรุเวยฺยาสิ, พฺรุเวยฺยาถฯ พฺรุเวยฺยามิ, พฺรุเวยฺยามฯ พฺรุเวถ, พฺรุเวรํฯ พฺรุเวโถ, พฺรุเวยฺยาโวฺหฯ พฺรุเวยฺยํฯ พฺรุเวยฺยาเมฺหฯ

ปพฺรูติฯ อนุพฺรูติฯ ปพฺรูตุ, อนุพฺรูตุฯ ปพฺรุเวยฺย, อนุพฺรุเวยฺยฯ เอวํ สพฺพตฺถ **ปอนุ**อุปสเคฺคหิปิ ยถาสมฺภวํ ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ

อาห, อาหุฯ พฺรเว, พฺรวิตฺถ, พฺรวิเรฯ พฺรวิโตฺถ, พฺรวิโวฺหฯ พฺรวึ, พฺรวิเมฺหฯ ปโรกฺขาวเสน วุตฺตานิฯ

อพฺรวา , อพฺรวูฯ อพฺรโว, อพฺรวตฺถฯ อพฺรวํ, อพฺรวมฺหาฯ อพฺรวตฺถ, อพฺรวตฺถุํฯ อพฺรวเส, อพฺรวฺหํฯ อพฺรวึ, อพฺรวิมฺหเสฯ หิยฺยตฺตนีวเสน วุตฺตานิฯ

อพฺรวิ, อพฺรวุํฯ อพฺรโว, อพฺรวิตฺถฯ อพฺรวึ, อพฺรวิมฺหาฯ อพฺรวา, อพฺรวูฯ อพฺรวเส, อพฺรวิวฺหํฯ อพฺรวํ, อพฺรวิเมฺหฯ อชฺชตนีวเสน วุตฺตานิฯ

พฺรุวิสฺสติ, พฺรุวิสฺสนฺติฯ อพฺรวิสฺสา, อพฺรวิสฺสํสุฯ เสสํ สพฺพํ เนตพฺพํฯ กมฺมปทํ อปฺปสิทฺธํฯ สเจ ปน สิยา, ‘‘พฺรูยตี’’ติ สิยา ‘‘ลุยติ, ลูยตี’’ติ ปทานิ วิยฯ

ชีร พฺรูหเนฯ พฺรูหนํ วฑฺฒนํฯ ชีรติฯ ชีรํฯ ชีรมาโนฯ ชีรณํฯ อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส, พลิพโทฺทว ชีรติฯ

ปูร ปูรเณฯ ปูรติฯ ปูรโตว มโหทธิฯ สเพฺพ ปูเรนฺตุ สงฺกปฺปาฯ ปูริตุํ, ปูริตฺวา, ปูรํ, ปูริตํฯ ปุณฺณํ, ปริปุณฺณํฯ สมฺปุณฺณํ, ปูรณํฯ ปูรโณ กสฺสโปฯ การิเต ‘‘ปารมิโย ปูเรติ, ปูรยติ, ปูราเปติ, ปูราปยติฯ ปูเรตฺวา, ปูรยิตฺวา, ปูราเปตฺวา, ปูราปยิตฺวา, ปริปูเรตฺวา’’ อิจฺจาทีนิ ภวนฺติฯ

โฆร คติปฏิฆาเตฯ คติปฏิฆาตํ คติปฏิหนนํฯ โฆรติฯ

โธร คติจาตุริเยฯ คติจาตุริยํ คติเฉกภาโวฯ โธเรติฯ

สร คติยํฯ สรติ, วิสรติ, อุสฺสรติฯ อุสฺสารณาฯ สโรฯ สํสาโร อิจฺจาทีนิฯ ตตฺถ **สโร**ติ รหโทฯ **สํสาโร**ติ วฏฺฏํ, โย ‘‘ภโว’’ติปิ วุจฺจติฯ

จร จรเณฯ จรติ, วิจรติ, อนุจรติ, สญฺจรติฯ

จร คติภกฺขเนสุฯ จรติ, วิจรติ, อนุจรติ, สญฺจรติ, ปฏิจรติฯ จริยาฯ จริตาฯ จาโรฯ วิจาโรฯ อนุวิจาโรฯ อุปวิจาโรฯ จรณํฯ จารโกฯ โอจรโกฯ พฺรหฺมจริยํ อิจฺจาทีนิฯ

ตตฺถ **จรตี**ติ คจฺฉติ, ภกฺขติ วาฯ ตถา หิ **จรนฺ**ติ ปทสฺส คจฺฉนฺโต ขาทนฺโต จาติ อตฺถํ วทนฺติ ครูฯ **ปฏิจรตี**ติ ปฏิจฺฉาเทติฯ **จารโก**ติ ตํปเวสิตานํ สตฺตานํ สุขํ จรติ ภกฺขตีติ จารโก, โรโธฯ **โอจรโก**ติ อโธจารีฯ **พฺรหฺมจริยนฺ**ติ ทานมฺปิ เวยฺยาวจฺจมฺปิ สิกฺขาปทมฺปิ พฺรหฺมวิหาโรปิ ธมฺมเทสนาปิ เมถุนวิรติปิ สทารสนฺตโสปิ อุโปสโถปิ อริยมคฺคปิ สกลํ สาสนมฺปิ อชฺฌาสโยปิ วุจฺจติฯ

กินฺเต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริยํ,
กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธิชุติพลวีริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เต นาค มหาวิมานํฯ

อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก,
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา;
โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ,
สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จฯ

ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ,
ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธิชุติพลวีริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เม ธีร มหาวิมาน’’นฺติ

อิมสฺมิญฺหิ **ปุณฺณกชาตเก** ทานํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ

‘‘เกน ปาณิ กามทโท, เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
เกน เต พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติฯ

เตน ปาณิ กามทโท, เตน ปาณิ มธุสฺสโว;
เตน เม พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตี’’ติ

อิมสฺมึ **องฺกุรเปตวตฺถุมฺหิ** เวยฺยาวจฺจํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อิทํ โข ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสี’’ติ อิมสฺมึ **ติตฺติรชาตเก** สิกฺขาปทํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ตํ โข ปน ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย…เป.… ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา’’ติ อิมสฺมึ **มหาโควินฺทสุตฺเต** พฺรหฺมวิหารา ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตาฯ ‘‘เอกสฺมึ พฺรหฺมจริยสฺมึ, สหสฺสํ มจฺจุหายิโน’’ติ เอตฺถ ธมฺมเทสนา ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตาฯ ‘‘ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจาริโน ภวิสฺสามา’’ติ **สเลฺลขสุตฺเต** เมถุนวิรติ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตาฯ

มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม,
อมฺเห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ;
อญฺญตฺร ตาห พฺรหฺมจริยํ จราม;
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร’’ติ

มหาธมฺมปาลชาตเก สทารสนฺโตโส ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ

> หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
> มชฺฌิเมน จ เทเวสุ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี’’ติ

เอวํ **นิมิชาตเก** อวีติกฺกมวเสน กโต อุโปสโถ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อิทํ โข ปน ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย…เป…. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค’’ติ **มหาโควินฺทสุตฺตสฺมิ**เยว อริยมคฺโค ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺโตฯ ‘‘ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธญฺเจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาวเทว มนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิต’’นฺติ **ปาสาทิกสุตฺเต** สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกลํ สาสนํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ

> ‘‘อปิ อตรมานานํ, ผลาสาว สมิชฺฌติ;
> วิปกฺกพฺรหฺมจริโยสฺมิ, เอวํ ชานาหิ คามณี’’ติ

เอตฺถ อชฺฌาสโย ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺโตฯ อิเจฺจวํ –

> ทานํ เวยฺยาวฏิยญฺจ, สิกฺขา พฺรหฺมวิหารกา;
> ธมฺมกฺขานํ เมถุนตา-วิรติ จ อุโปสโถฯ
>
> สทาเรสุ จ สนฺโตโส, อริยมคฺโค จ สาสนํ;
> อชฺฌาสโย จิเม **พฺรหฺม-จริย**สเทฺทน วุจฺจเรฯ

หุร โกฏิเลฺลฯ หุรติฯ

สร สโทฺทปตาเปสุฯ สรติฯ สโร, สรณํฯ

เอตฺถ จ **สโร**ติ สโทฺทปิ วุจฺจติ อุสุปิฯ **สรณ**นฺติ สรติ อุปตาเปติ หึสติ สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺตาปํ ทุกฺขํ ทุคฺคตึ ปริกิเลสญฺจาติ สรณํ, พุทฺธาทิรตนตฺตยํฯ อถ วา สทฺธา ปสนฺนา มนุสฺสา ‘‘อมฺหากํ สรณมิท’’นฺติ สรนฺติ จิเนฺตนฺติ, ตํ ตตฺถ จ วาจํ นิจฺฉรนฺติ คจฺฉนฺติ จาติปิ **สรณํ**ฯ

สร จินฺตายํฯ สรติ, สฺสรติ อิจฺจปิ ปโยโคฯ อปฺปกฺขรานญฺหิ พหุภาโว อญฺญถาภาโว จ โหติ, ยถา ‘‘เทฺว, ทุเว, ตณฺหา ตสิณา, ปมฺหํ, ปขุม’’นฺติฯ อนุสฺสรติ, ปฏิสฺสรติฯ สรนฺติ เอตาย สตฺตา, สยํ วา สรติ, สรณมตฺตเมว วา เอตนฺติ **สติ**ฯ อนุสฺสติ, ปฏิสฺสติฯ สรตีติ สโตฯ ปุนปฺปุนํ สรตีติ **ปฏิสฺสโต**ฯ

ทฺวร สํวรเณฯ สํวรณํ รกฺขณาฯ ทฺวรติฯ ทฺวารํฯ ทฺวิสทฺทูปปทอรธาตุวเสนปิ อิทํ รูปํ สิชฺฌติฯ ตตฺริมานิ นิพฺพจนานิ – ทฺวรนฺติ สํวรนฺติ รกฺขนฺติ เอเตนาติ **ทฺวารํ,** อถ วา เทฺว กวาฏา อรนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ เอตฺถาติปิ **ทฺวาร**นฺติฯ เคหทฺวารมฺปิ กายทฺวาราทีนิปิ อุปาโยปิ ทฺวารนฺติ วุจฺจติฯ ปาฬิยํ ตุ ‘‘ทฺวารํ ทฺวารา’’ติ จ อิตฺถินปุํสกวเสน **ทฺวาร**สโทฺท วุโตฺตฯ ตถา หิ ‘‘ทฺวารมฺปิ สุรกฺขิตํ โหตี’’ติ จ ‘‘ทฺวาราเปสา’’ติ จ ตสฺส ทฺวิลิงฺคตา วุตฺตาฯ

คร ฆร เสจเนฯ ครติฯ ฆรติฯ ฆรํฯ

ธูร หุจฺฉเนฯ หุจฺฉน โกฏิลฺลํฯ ธูรติฯ

ตร ปฺลวนสรเณสุฯ ตรติฯ ตรณํฯ ติตฺถํฯ ติโณฺณฯ อุตฺติโณฺณฯ โอติโณฺณ อิจฺจาทีนิฯ ตตฺถ **ตรณํ** วุจฺจติ นาวา, ตรติ อุทกปิฏฺเฐ ปฺลวติ, ตรนฺติ อุตฺตรนฺติ วา นทึ เอเตนาติ อเตฺถนฯ

> นาวา ปฺลโว ตรํ โปโต, ตรณํ อุตฺตรํ ตถา;
> ชลยานนฺติ เอตานิ, นาวานามานิ โหนฺติ ตุฯ

ตร สมฺภเมฯ สมฺภโม อนวฏฺฐานํฯ ตรติฯ ตริโตฯ ตุรโงฺคฯ

เอตฺถ จ ‘‘โส มาสเขตฺตํ ตริโต อวาสริ’’นฺติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **ตริโต**ติ ตุริโต สมฺภมโนฺตฯ **อวาสริ**นฺติ อุปคจฺฉิ อุปวิสิ วาฯ

ชร โรเคฯ เอตฺถ ชรโรโคเยว **‘‘โรโค’’**ติ อธิเปฺปโต ปโยควเสนฯ **ชร**สทฺทสฺส หิ ชรโรเค ปวตฺตนิยมนตฺถํ ‘‘โรเค’’ติ วุตฺตํฯ เตน อโญฺญ โรโค อิธ **โรค**สเทฺทน น วุจฺจติฯ ชรติฯ ชโรฯ สชฺชโรฯ ปชฺชรโรโคฯ ชเรน ปีฬิตา มนุสฺสาฯ ยตฺถ ตุ อยํ วโยหานิวาจโก , ตตฺถ ปโยเค ‘‘ชีรติ, ชรา’’ติ จสฺส รูปานิ ภวนฺติฯ

ทร ภเยฯ ทรติฯ ทรีฯ ‘‘พีลาสยา ทรีสยา’’ติ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **ทรี**ติ ภายิตพฺพเฏฺฐน ทรีฯ

ทร อาทรานาทเรสุฯ ทรติ, อาทรติ, อนาทรติฯ อาทโร, อนาทโรฯ

เอตฺถ จ **ทรตี**ติ ทรํ กโรตีติ จ อนาทรํ กโรตีติ จ อโตฺถฯ ยถา หิ **อารกา**สโทฺท ทูราสนฺนวาจโก, ตถายมฺปิ **ทร**ธาตุ อาทรานาทรวาจโก ทฏฺฐโพฺพฯ **ทร**สโทฺท จ กายทรเถ จิตฺตทรเถ กิเลสทรเถ จ วตฺตติฯ อยญฺหิ –

> อาทิตฺตํ วต มํ สนฺตํ, ฆตสิตฺตํว ปาวกํ;
> วารินา วิย โอสิญฺจิ, สพฺพํ นิพฺพาปเย ทร’’นฺติ

เอตฺถ กายทรเถ จิตฺตทรเถ จ วตฺตติฯ ‘‘วีตทฺทโร วีตโสโก วีตสโลฺล, สยํ อภิญฺญาย อภาสิ พุโทฺธ’’ติ เอตฺถ ปน กิเลสทรเถ วตฺตติฯ **วีตทฺทโร**ติ หิ อคฺคมเคฺคน สพฺพกิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา วิคตกิเลสทรโถติ อโตฺถฯ

นร นยเนฯ นรติฯ นโร, นารีฯ

เอตฺถ **นโร**ติ ปุริโสฯ โส หิ นรติ เนตีติ นโรฯ ยถา ปฐมปกติภูโต สโตฺต ทตราย ปกติยา เสฏฺฐเฏฺฐน ปุริ อุจฺจาฏฺฐาเน เสติ ปวตฺตตีติ ปุริโสติ วุจฺจติ, เอวํ นยนเฏฺฐน นโรติ วุจฺจติฯ ปุตฺตภาตุภูโตปิ หิ ปุคฺคโล มาตุเชฏฺฐภคินีนํ เนตุฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, ปเคว อิตโร อิตราสํฯ **นารี**ติ นเรน โยคโต, นรสฺสายนฺติ วา นารีฯ อปรเมฺปตฺถ **นร**สทฺทสฺส นิพฺพจนํ, นริยติ สเกน กเมฺมน นิยฺยตีติ **นโร,** สโตฺต มนุโสฺส วาฯ ‘‘กเมฺมน นิยฺยเตโอ โลโก’’ติ หิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นร**สทฺทสฺส ตาว ปุริสวจเน ‘‘นรา จ อถ นาริโย’’ติ นิทสฺสนํฯ สตฺตมนุสฺสวจเน ปน ‘‘พุโทฺธ อยํ เอทิสโก นรุตฺตโมฯ อาโมทิตา นรมรู’’ติ จ นิทสฺสนํ, ตสฺมา ‘‘นโรติ ปุริโส, นโรติ สโตฺต, นโรติ มนุโสฺส’’ติ ตตฺถ ตตฺถ ยถาสมฺภวํ อโตฺถ สํวเณฺณตโพฺพฯ

หร หรเณฯ หรณํ ปวตฺตนํฯ หรติฯ สาวตฺถิยํ วิหรติฯ วิหาสิฯ วิหํสุฯ วิหริสฺสติฯ อปฺปมโตฺต วิหิสฺสติฯ โวหรติฯ สํโวหรติ. สโพฺพ หรติ วาฯ รูปิยสํโวหาโร, รูปิยสโพฺพหาโร วาฯ

ปาฏิหาริยํฯ ปีติปาโมชฺชหาโรฯ วิหาโรฯ โวหาโรฯ อภิหาโรฯ จิตฺตํ อภินีหรติฯ สาสเน วิหรํ, วิหรนฺโต, วิหรมาโนฯ วิหาตพฺพํ, วิหริตุํฯ วิหริตฺวาฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

ตตฺถ **ปาฏิหาริย**นฺติ สมาหิเต จิเตฺต วิคตูปกฺกิเลเส กตกิเจฺจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปาฏิหาริยํฯ **ปฏี**ติ หิ อยํ สโทฺท ‘‘ปจฺฉา’’ติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ‘‘ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ’’ติอาทีสุ วิยฯ **วิหาโร**ติ ฐานนิสชฺชาทินา วิหรนฺติ เอตฺถาติ วิหาโร, ภิกฺขูนํ อาวาโสฯ วิหรณํ วา วิหาโร, วิหรณกฺริยาฯ **โวหาโร**ติ พฺยวหาโรปิ ปณฺณตฺติปิ วจนมฺปิ เจตนาปิฯ ตตฺถ

โย หิ โกจิ มนุเสฺสสุ, โวหารํ อุปชีวติ;
เอวํ วาเสฏฺฐ ชานาติ, วาณิโช โส นพฺราหฺมโณ’’ติฯ

อยํ **พฺยวหารโวหาโร** นามฯ ‘‘สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร’’ติ อยํ **ปณฺณตฺติโวหาโร** นามฯ ตถา ตถา โวหรนฺติ ปรามสนฺตีติ อยํ **วจนโวหาโร** นามฯ ‘‘อฎฺฐ อริยโวหารา, อฎฺฐ อนริยโวหารา’’ติ อยํ **เจตนาโวหาโร** นามฯ อิเจฺจวํ –

พฺยวหาเร วจเน จ, ปณฺณตฺติเจตนาสุ จ;
โวหารสโทฺท จตูสุ, อิเมสฺวเตฺถสุ ทิสฺสติฯ

หร อปนยเนฯ อปนยนํ นีหรณํฯ โทสํ หรติฯ นีหรติฯ นีหาโร, ปริหรติฯ ปริหาโรฯ รโชหรณํฯ สพฺพโทสหโร ธโมฺมฯ ภควโต จ สาสนสฺส จ ปฏิปเกฺข ติตฺถิเย หรตีติ **ปาฏิหาริยํ**ฯ มตฺตาวณฺณเภเทเนตฺถ ‘‘ปาฏิเหรํ ปาฏิหีรํ ปาฏิหาริย’’นฺติ ตีณิ ปทรูปานิ, ภวนฺติฯ

หร อาทาเนฯ อทินฺนํ หรติฯ หริสฺสติฯ หาหิติ อิจฺจปิฯ ‘‘ขราชินํ ปร สุญฺจ, ขาริกาชญฺจ หาหิตี’’ติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ อาหรติ, อวหรติ, สํหรติ, อปหรติ, อุปหรติ, ปหรติ, สมฺปหรติ, สมาหรติฯ มโนหโร ปาสาโทฯ ปรสฺสหรณํฯ อาหาโร, อวหาโร, สํหาโร, อุปหาโร, สมฺปหาโร, สมาหาโรฯ หริยฺยติ, อาหริยฺยติฯ อาหริยฺยนฺติฯ อาหฏํ, หริตุํ, อาหริตุํ, อาหริตฺวา, อาหริตฺวานฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

ธร ธรเณฯ ธรณํ วิชฺชมานตาฯ ธรติฯ ธรเต สตฺถุสาสนํฯ

ธร อวิทฺธํสเนฯ นิพฺพานํ นิจฺจํ ธรติฯ

ขร ขเยฯ ขรติฯ ขรณํฯ นกฺขรนฺติ น ขิยฺยนฺตีติ **อกฺขรานิ**ฯ นกฺขรนฺติ น นสฺสนฺตีติ **นกฺขตฺตานี**ติ โปราณาฯ

ชาครนิทฺทกฺขเย ชาครติฯ ชาคโร, ชาครณํ, ชาครํฯ ทีฆา ชาครโต รตฺติฯ ชาครมาโนฯ อยญฺจ ธาตุ **ตนาทิ**คณํ ปตฺวา ‘‘ชาคโรติ, ปฏิชาคโรตี’’ติ รูปานิ ชเนติฯ

อีร วจเน คติกมฺปเนสุ จฯ อีรติฯ อีริตํฯ เอริตํฯ สมีรโณฯ ชิเนริโต ธโมฺมฯ กุปฺปนฺติ วาตสฺสปิ เอริตสฺสฯ

ตตฺถ **สมีรโณ**ติ วาโตฯ โส หิ สมีรติ วายติ, สมีเรติ จ รุกฺขสาขาปณฺณาทีนิ สุฏฺฐุ กเมฺปตีติ ‘‘สมีรโณ’’ติ วุจฺจติฯ

หเร ลชฺชายํฯ อลุตฺตโนฺตยเมการโนฺต ธาตุ, **คิเล ปีติกฺขเย**ติ ธาตุ วิยฯ หรายติฯ หรายนํฯ อฎฺฎียามิ หรายามิฯ

เอตฺถ **หรายตี**ติ ลชฺชติ, หิรึ กโรตีติ อโตฺถฯ

ปร ปาลนปูรเณสุฯ ‘‘ปรติ, ปรโม’’ติมสฺส รูปานิ, **นร นยเน**ติ ธาตุสฺส ‘‘นรติ นโร’’ติ รูปานิ วิยฯ

ตตฺถ **ปรตี**ติ ปาเลติ, ปูรติ วาฯ สุทฺธกตฺตุวเสนิทํ ปทํ วุตฺตํฯ เหตุกตฺตุวเสน หิ ‘‘ปาเรติ ปารยตี’’ติอาทีนิ รูปานิ ภวนฺติฯ **ปรโม**ติ ปาลโก ปูรโก วาฯ เอตฺถ จ ‘‘ปารมี’’ติ ปทํ เอตสฺสตฺถสฺส สาธกํฯ ตถา หิ **ปารมี**ติ ปรติ, ปาเรติ จาติ ปรโม, ทานาทีนํ คุณานํ ปาลโก ปูรโก จ มหาโพธิสโตฺตฯ ปรมสฺส อิทํ, ปรมสฺส วา ภาโว, กมฺมํ วา ปารมี, ทานาทิกฺริยาฯ ครูหิ ปน ‘‘ปูเรตีติ ปรโม, ทานาทีนํ คุณานํ ปูรโก ปาลโก จา’’ติ วุตฺตํ, ตํ วีมํสิตพฺพํฯ

วร วรเณฯ วรติฯ วารโณ, วรุโณฯ

คิร นิคฺคิรโณฯ นิคฺคิรณํ ปคฺฆรณํฯ คิรติ, คิริฯ

เอตฺถ **คิรี**ติ ปพฺพตา, โย ‘เสโล’’ติอาทีหิ อเนเกหิ นาเมหิ กถิยติฯ โส หิ สนฺธิสงฺขาเตหิ ปเพฺพหิ จิตตฺตา ปพฺพมสฺส อตฺถีติ ปพฺพโตฯ หิมวมนาทิวเสน ชลสฺส สารภูตานํ เภสชฺชาทิวตฺถูนญฺจ คิรณโต **คิรี**ติ วุจฺจติฯ

อิมานิ ปนสฺส นามานิ –

ปพฺพโต อจโล เสโล, นโค คิริ มหีธโร;
อทฺทิ สิลุจฺจโย จาติ, คิริปณฺณตฺติโย อิมาฯ

สุร อิสฺสริยทิตฺตีสุฯ สุรติฯ สุโร, อสุโรฯ

ตตฺร **สโร**ติ สุรติ อีสติ เทวิสฺสริยํ ปาปุณาติ วิโรจติ จาติ สุโรฯ สุนฺทรา รา วาจา อสฺสาติ วา **สุโร,** เทโวฯ เทวาภิธานานิ **ทิวาทิ**คเณ ปกาเสสฺสามฯ **อสุโร**ติ เทโว วิย น สุรติ น อีสติ น วิโรจติ จาติ อสุโรฯ สุรานํ วา ปฎิปโกฺข มิตฺตปฎิปกฺขา อมิตฺตา วิยาติ **อสุโร,** ทานโว, โย ‘‘ปุพฺพเทโว’’ติปิ วุจฺจติฯ ตถา หิ **กุมฺภชาตเก** วุตฺตํ –

‘‘ยํ เว ปิวิตฺวา ปุพฺพเทวา ปมตฺตา,
ติทิวา จุตา สสฺสติยา สมายา;
ตํ ตาทิสํ มชฺชมิมํ นิรตฺถํ,
ชานํ มหาราช กถํ ปิเวยฺยา’’ติฯ

สคาถาวคฺคสํวณฺณนายํ ปน ‘‘น สุรํ ปิวิมฺห, น สุรํ ปิวิมฺหา’ติ อาหํสุ, ตโต ปฎฺฐาย อสุรา นาม ชาตา’’ติ วุตฺตํฯ

อิมานิ ตทภิธานานิ –

อสุโร ปุพฺพเทโว จ, ทานโว เทวตาริ ตุ;

นามานิ อสุรานนฺติ, อิมานิ นิทฺทิเส วิทูฯ

ปาโก อิติ ตุ ยํ นามํ, เอกสฺส อสุรสฺส ตุ;
ปณฺณตฺตีติปิ เอกเจฺจ, ครโว ปน อพฺรวุํฯ

กุร สเทฺท อโกฺกเส จฯ กุรติฯ กุรโร, กุรรีฯ กุโมฺม, กุมฺมีฯ

ขุร เฉทเน วิเลขเน จฯ ขุรติฯ ขุโรฯ

มุร สํเวฐเนฯ มุรติฯ มุโร, โมโรฯ

ฆุร อภิมตฺต สเทฺทสุฯ ฆุรติฯ โฆโรฯ

ปุร อคฺคคมเนฯ อคฺคคมนํ นาม ปธานคมนํ, ปฐมเมว คมนํ วาฯ ปุรติฯ ปุรํ, ปุรีฯ อวาปุรติฯ อวาปุเรตํ อมตสฺส ทฺวารํฯ อวาปุรณํ อาทาย คจฺฉติฯ

ตตฺถ **ปุร**นฺติ ราชธานีฯ ตถา หิ ‘‘นครํ ปุรํ ปุรี ราชธานี’’ติ เอเต ปริยายาฯ ‘‘เอโส อาฬาริโก โปโส, กุมารี ปุรมนฺตเร’’ติอาทีสุ ปน เคหํ ‘‘ปุร’’นฺติ วุจฺจติฯ ปธานตาย ปุรโต ปุรโต คมเนน คนฺตพฺพนฺติ **ปุรํ,** ราชธานี เจว เคหญฺจฯ **อวาปุรณ**นฺติ อวาปุรนฺติ วิวรนฺติ ทฺวารํ เอเตนาติ อวาปุรณํ, ยํ ‘‘กุญฺจิกา’’ติปิ ‘‘ตาโฬ’’ติปิ วุจฺจติฯ **อวาปุรตี**ติอาทีสุ **อว อา**อิจฺจุโภ อุปสคฺคาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

ผร ผรเณฯ ผรณํ นาม พฺยาปนํ คมนํ วาฯ สมํ ผรติ สีเตนฯ อาหารตฺถํ ผรติฯ ผรณํฯ

คร อุคฺคเมฯ ครติฯ ครุฯ

ครูติ มาตาปิตาทโย คารวยุตฺตปุคฺคลาฯ เต หิ ครนฺติ อุคฺคจฺฉนฺติ อุคฺคตา ปากฏา โหนฺตีติ **ครู**ติ วุจฺจนฺติฯ อปิจ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ภาริยเฏฺฐน **ครู**ติ วุจฺจนฺติฯ **ครุ**สโทฺท ‘‘อิทมาสนํ อตฺร ภวํ นิสีทตุ, ภวญฺหิ เม อญฺญตโร ครูน’’นฺติ เอตฺถ มาตาปิตูสุ ทิสฺสติฯ ‘‘สนรามรโลกครุ’’นฺติ เอตฺถ สพฺพโลกาจริเย สพฺพญฺญุมฺหิฯ อปิจ **ครุ**สโทฺท อเญฺญสฺวเปฺตสฺวปิ ทิสฺสติฯ สพฺพเมตํ เอกโต กตฺวา อตฺริทํ วุจฺจติ –

มาตาปิตาจริเยสุ, ทุชฺชเร อลหุมฺหิ จ;
มหเนฺต จุคฺคเต เจว, นิเฉกาทิกเรสุ จ;
ตถา วณฺณวิเสเสสุ, **ครุ**สโทฺท ปวตฺตติฯ

เกจิ ปนาจริยา ‘‘ครุ ครู’’ติ จ ทฺวิธา คเหตฺวา ภาริยวาจกเตฺต **ครุ**สโทฺท ฐิโตฯ อาจริยวาจกเตฺต ปน **คุรุ**สโทฺทติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ ปาฬิวิสเย หิ สเพฺพสมฺปิ ยถาวุตฺตานํ อตฺถานํ วาจกเตฺต **ครุ**สโทฺทเยว อิจฺฉิตโพฺพ, **อ**การสฺส **อา**การภาเว ‘‘คารว’’นฺติ สวุทฺธิกสฺส ตทฺธิตนฺตปทสฺส ทสฺสนโตฯ สกฺกฏภาสาวิสเย ปน **คุรุ**สโทฺทเยว อิจฺฉิตโพฺพ, **อุ**การสฺส วุทฺธิภาเว อญฺญถา ตทฺธิตนฺตปทสฺส ทสฺสนโตฯ

มร ปาณจาเคฯ มรติฯ มตฺตุํฯ มริตฺวาฯ เหตุกตฺตริ ‘‘ปุริโส ปุริสํ มาเรติ, มารยติฯ ปุริโส ปุริเสน ปุริสํ มาราเปติ, มาราปยติฯ ปุริโส ปุริสํ มาเรตุํ มาเรตฺวา’’ อิจฺจาทีนิ รูปานิฯ มโจฺจฯ มรุฯ มรณํ, มจฺจุฯ มฎฺฎุฯ มาโรฯ

ตตฺถ **มตฺตุ**นฺติ มริตุํฯ ตถา หิ **อลีนสตฺตุชาตเก** ‘‘โย มตฺตุมิเจฺฉ ปิตุโน ปโมกฺขา’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ **มโจฺจ**ติ มริตพฺพสภาวตาย ‘‘มโจฺจ’’ติ ลทฺธนาโม สโตฺต ฯ **มรู**ติ ทีฆายุโกปิ สมาโน มรณสีโลติ มรุ, เทโวฯ **มรณ**นฺติ จุติฯ

มรณํ อนฺตโก มจฺจุ, หินฺทํ กาโล จ มฎฺฐุ จ;
นิเกฺขโป จุติ เจตานิ, นามานิ มรณสฺส เวฯ

มาโรติ สตฺตานํ กุสลํ มาเรตีติ มาโร, กามเทโวฯ

อิมานิสฺส นามานิ –

มาโร นมุจิ กโณฺห จ, วสวตฺติ ปชาปติ;
ปมตฺตพนฺธุ มทฺทโน, ปาปิมา ทพฺพโกปิ จ;
กนฺทโปฺป จ รติปติ, กาโม จ กุสุมายุโธฯ

อเญฺญ อญฺญานิปิ นามานิ วทนฺติ, ตานิ สาสนานุโลมานิ น โหนฺตีติ อิธ น ทสฺสิตานิฯ **อฎฺฐกถาสุ** ปน ‘‘มาโร, นมุจิ, กโณฺห, ปมตฺตพนฺธู’’ติ จตฺตาโรว นามานิ อาคตานิฯ

เอตฺถ จ **มาโร**ติ เทวปุตฺตมาเรน สทฺธึ ปญฺจ มารา กิเลสมาโร ขนฺธมาโร อภิสงฺขารมาโร มจฺจุมาโร เทวปุตฺตมาโรติฯ

ธร อวตฺถาเนฯ ธรติฯ

ภร โปสเนฯ ภรติฯ ภริโต, ภตฺตาฯ

ถร สนฺถรเณฯ ถรติ, สนฺถรติฯ สนฺถรณํฯ

ทร วิทารเณฯ ภูมึ ทรติฯ กุทาโลฯ

ทร ทาเหฯ กาโย ทรติฯ ทโร, ทรโถฯ

ติร อโธคติยํฯ ติรติฯ ติรจฺฉาโน, ติรจฺฉา วาฯ

อร คติยํฯ อรติฯ อตฺถํ, อโตฺถ, อุตุฯ

เอตฺถ **อตฺถํ** วุจฺจติ นิพฺพานํฯ ตํ ตํ สตฺตกิจฺจํ อรติ วเตฺตตีติ **อุตุ**ฯ

รการนฺตธาตุรูปานิฯ

ลการนฺตธาตุ

ลา อาทาเนฯ ลาติฯ ลานํ, ครุโฬ, สีหโฬ, ราหุโล, กุสลํ, พาโล, มหลฺลโก, มหลฺลิกาฯ

ตตฺร **ครุโฬ**ติ ครุํ ลาติ อาททาติ คณฺหาตีติ ครุโฬ, โย ‘‘สุปโณฺณ, ทิชาธิโป, นาคาริ, กโรฎี’’ติ จ วุจฺจติฯ **สีหโฬ**ติ สีหํ ลาติ อาททาติ คณฺหาตีติ สีหโฬ, ปุพฺพปุริโสฯ ตพฺพํเส ชาตา เอตรหิ สเพฺพปิ **สีหฬา** นาม ชาตาฯ

ราหุโลติอาทีสุ ปน ราหุ วิย ลาติ คณฺหาตีติ **ราหุโล,** โก โส? สิกฺขากาโม อายสฺมา ราหุลภทฺโท พุทฺธปุตฺโตฯ ตสฺส หิ ชาตทิวเส สุทฺโธทนมหาราชา ''ปุตฺตสฺส เม ตุฏฺฐึ นิเวเทถา''ติ อุยฺยาเน กีฬนฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส สาสนํ ปหิณิฯ โพธิสตฺโต ตํ สุตฺวา ''ราหุ ชาโต พนฺธนํ ชาต''นฺติ อาหฯ ปุตฺตสฺส หิ ชายนํ ราหุคฺคโห วิย โหติฯ ตณฺหากิเลสสนฺตาปาทนโต พาเฬหน จ สงฺขลิกาทิพนฺธเนน พนฺธํ วิย โหติ มุจฺจิตุํ อปฺปทานโตติ ''ราหุ ชาโต พนฺธนํ ชาต''นฺติ อาหฯ ราชา ''กึ เม ปุตฺโต อวจา''ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ วจนํ สุตฺวา ''อิโต ปฏฺฐาย เม นตฺตา 'ราหุโล' เตฺวว โหตู''ติ อาห, ตโต ปฏฺฐาย กุมาโร ราหุโล นาม ชาโตฯ

มหาปทานสุตฺตฏีกายญฺหิ ''ราหุ ชาโต''ติ เอตฺถ **''ราหู**ติ ราหุคฺคโห''ติ วุตฺตํ, ตํ ปน ''ราหุโล''ติ วจนสฺสตฺถํ ปากฏํ กาตุํ อธิปฺปายตฺถวเสน วุตฺตํฯ น หิ เกวโล ''ราหู''ติ สทฺโท ''ราหุคฺคโห''ติ อตฺถํ วทติ, อถ โข **ชาต**สทฺทสมฺพนฺธํ ลภิตฺวา วทติฯ ตถา หิ ''ราหุ ชาโต''ติ โพธิสตฺเตน วุตฺตวจนสฺส ''ราหุคฺคโห ชาโต''ติ อตฺถ◌ํ ภวติ, ตสฺมา สุทฺโธทนมหาราชา ''มม นตฺตา ราหุ วิย ลาตีติ ราหุโลติ วตฺตพฺพ''ติ จินฺเตตฺวา ''ราหุโลเตฺวว โหตู''ติ อาหาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เกจิ ปน ''ราหุโล ชาโต พนฺธนํ ชาต''นฺติ ปฐนฺติ, กตฺถจิ โปตฺถเก จ ลิขนฺติ, ตํ น สุนฺทรํ, อตฺถสฺส อยุตฺติโต ฏีกาย จ สทฺธึวิโรจโตฯ น หิ ''ราหุโล''ติ กุมารสฺส นามํ ปฐมํ อุปฺปนฺนํ, ปจฺฉาเยว ปน อุปฺปนฺนํ อยฺยเกน ทินฺนตฺตา, ตสฺมา ตทา โพธิสตฺเตน ''ราหุโล ชาโต''ติ วตฺตุํ น ยุชฺชติฯ ยถา หิ อนภิสิตฺต อราชินิ ปุคฺคเล ''มหาราชา''ติ โวหาโร นปฺปวตฺตติฯ **ฏีกายญฺจ** ''ราหูติ ราหุคฺคโห''ติ วุตฺตํฯ อถาปิ เตสํ สิยา ''ราหุโล ชาโต พนฺธนํ ชาต''นฺติ ปทสฺส วิชฺชมานตฺตา เอว ฏีกายํ ''ราหุคฺคโห''ติ ภาววเสน **ลา**สทฺเทน สมานตฺถ อาทานตฺถ **คห**สทฺท วุตฺตนฺติ เอวมฺปิ นุปปชฺชติ, ''ราหุลานํ ชาตํ พนฺธนํ ชาต''นฺติ ปาฐสฺส วตฺตพฺพตฺตาฯ **ราหุโล**ติ หิ อิทํ ปทํ ''สีหโฬ''ติ ปทํ วิย ทพฺพวาจกํ, น กทาจิปิ ภาววาจกํ, ตสฺมา ''ราหุโล ชาโต พนฺธนํ ชาต''นฺติ เอตํ เอกเจฺจหิ ทุโรปิตํ ปาฐํ อคฺคเหตฺวา ''ราหุ ชาโต พนฺธนํ ชาต''นฺติ อยเมว ปาโฐ คเหตพฺโพ, สารโต จ ปเจฺจตพฺโพ สุปริสุทฺเธสุ อเนเกสุ โปตฺถเกสุ ทิฏฺฐตฺตา, โปราเณหิ จ คมฺภีรสุขุมญาเณหิ อาจริยปจาริเยหิ ปฐิตตฺตาฯ

อยํ ปเนตฺถ สาธิปฺปายา อตฺถปฺปกาสนา – **ราหุ ชาโต**ติ โพธิสตฺโต ปุตฺตสฺส ชาตสาสนํ สุตฺวา สํเวคปฺปตฺโต ''อิทานิ มม ราหุ ชาโต''ติ วทติ, มุจฺจิตุํ อปฺปทานวเสน มม คหณตฺถํ ราหุ อุปฺปโนฺนติ หิ อโตฺถฯ **พนฺธนํ ชาต**นฺติ อิมินา ''มม พนฺธนํ ชาต''นฺติ วทติฯ ตถา หิ **ฏีกายํ** วุตฺตํ ''ราหูติ ราหุคฺคโห''ติฯ ตตฺถ **ราหุคฺคโห**ติ คณฺหาตีติ คโห, ราหุ เอว คโห ราหุคฺคโห, มม คาหโก ราหุ ชาโตติ อโตฺถฯ อถ วา คหณํ คโห, ราหุโน คโห **ราหุคฺคโห,** ราหุคฺคหณํ มม ชาตนฺติ อโตฺถฯ ปุโตฺต หิ ราหุสทิโสฯ ปิตา จนฺทสทิโส ปุตฺตราหุนา คหิตตฺตาฯ

เอกเจฺจ ปน ''ราหุโลเตฺวว โหตู''ติ อิมํ ปเทสํ ทิสฺวา ''ราหุ ชาโต''ติ วุเตฺต อิมินา น สเมติ, ''ราหุโล ชาโต''ติ วุเตฺตเยว ปน สเมตีติ มญฺญมานา เอวํ ปาฐํ ปฐนฺติ ลิขนฺติ จ, ตสฺมา โส อนุปปริกฺขิตฺวา ปฐิโต ทุโรปิโต ปาโฐ น คเหตพฺโพ, ยถาวุโตฺต โปราณโก โปราณาจริเยหิ อภิมโต ปาโฐเยว อายสฺมเนฺตหิ คเหตพฺโพ อตฺถสฺส ยุตฺติโต, ฏีกาย จ สทฺธึ อวิโรธโตติฯ

ตตฺถ **กุสล**นฺติ กุจฺฉิตานํ ปาปธมฺมานํ สานโต ตนุกรณโต ญาณํ **กุสํ** นาม, เตน กุเสน ลาตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ **กุสลํฯ พาโล**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกสงฺขาเต เทฺว อนเตฺถ เทว

ทตฺตโกกาลิกาทโย วิย ลาติ อาททาตีติ **พาโล**ฯ อิมานิ ปน ตํนามานิ –

พาโล อวิทฺวา อโญฺญ จ, อญฺญาณี อวิจกฺขโณ;
อปณฺฑิโต อกุสโล, ทุเมฺมโธ กุมติ ชโฬฯ

เอฬมูโค จ นิปฺปโญฺญ, ทุเมฺมธี อวิทู มโค;
อวิญฺญู อนฺธพาโล จ, ทุปฺปโญฺญ จ อวิทฺทสุฯ

มหลฺลโกติ มหตฺตํ ลาติ คณฺหาตีติ มหลฺลโก, ชิณฺณปุริโสฯ อิมานิสฺส นามานิ –

ชิโณฺณ มหลฺลโก วุโทฺธ, พุโทฺธ วุโฑฺฒ จ กตฺตโร;
เถโร จาติ อิเม สทฺทา, ชิณฺณปญฺญตฺติโย สิยุํฯ

ตถา หิ –

‘‘ทฺเร อปสฺสํ เถโรว, จกฺขุํ ยาจิตุมาคโต’’;
เอวมาทีสุ ทฏฺฐโพฺพ, **เถร**สโทฺท มหลฺลเกฯ

อิมานิ ปน นามานิ อิตฺถิยา อิตฺถิลิงฺควเสน วตฺตพฺพานิ –

ชิณฺณา มหลฺลิกา วุทฺธี, พุทฺธี วุฑฺฒี จ กตฺตรา;
เถรี จาติ อิเม สทฺทา, นามํ ชิณฺณาย อิตฺถิยา;

ทล ผล วิสรเณฯ ทลติฯ ผลติฯ ทลิโต รุกฺขฯ ผลิโต ภูมิภาโคฯ

อล ภูสเนฯ อลติฯ อลงฺกาโร, อลงฺกโต, อลงฺกตํฯ ‘‘สาลงฺกานนโยเคปิ, สาลงฺกานนวชฺชิตา’’ติ อิมิสฺสณฺหิ กวีนํ กพฺพรจนายํ **อลงฺก**สโทฺท ภูสนวิเสสํ วทติฯ เกจิ ปเนตฺถ **อล ภูสนปริยาปนวารเนสู**ติ ธาตุํ ปฐนฺติ, ‘‘อลตี’’ติ จ รูปํ อิจฺฉนฺติฯ มยํ ปน **อล**ธาตุสฺส ปริยตฺตินิวารณตฺถวาจกตฺตํ น อิจฺฉาม ปโยคาทสฺสนโตฯ นิปาตภูโต ปน **อลํ**สโทฺท ปริยตฺตินิวารณตฺถวาจโก ทิสฺสติ ‘‘อลเมตํ สพฺพํฯ อลํ เม เตน รเชฺชนา’’ติอาทีสุฯ

มีล นิเมลเนฯ มีลติ, นิมีลติ, อุมฺมีลติฯ นิมีลนํฯ

พิล ปติตฺถเมฺภฯ พิลติฯ

นีล วเณฺณฯ นีลวตฺถํฯ

สีล สมาธิมฺหิฯ สีลติฯ สีลํ, สีลนํฯ

เอตฺถ **สีลนฺ**ติ สีลนเฏฺฐน สีลํฯ วุตฺตเญฺหตํ **วิสุทฺธิมเคฺค** ‘‘สีลนฺติ เกนเฏฺฐน สีลํ? สีลนเฏฺฐน สีลํ, กิมิทํ สีลนํ นาม? สมาธานํ วา กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถฯ อุปธารณํ วา กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อโตฺถฯ เอตเทว หิ เอตฺถ อตฺถทฺวยํ สทฺทลกฺขณวิทู อนุชานนฺติฯ อเญฺญ ปน ‘สิรโฏฺฐ สีลโฏฺฐ, สีตลโฏฺฐ สีลโฏฺฐ’ติ เอวมาทินา นเยเนตฺถ อตฺถํ วเณฺณนฺตี’’ติฯ ตตฺถ ‘‘อตฺถทฺวยํ สทฺทลกฺขณ วิทู อนุชานนฺตี’’ติ อิทํ ‘‘**สีล** สมาธิมฺหิ **สีล** อุปธารเณ’’ติ ทฺวิคณิกสฺส **สีล**ธาตุสฺส อเตฺถ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิมสฺส หิ

จุราทิคณํ ปตฺตสฺส อุปธารเณ ‘‘สีเลติ, สีลยตี’’ติ รูปานิ ภวนฺติ, อุปธาเรตีติปิ เตสํ อโตฺถฯ อิธ ปน **ภูวาทิ**คณิกตฺตา สมาธานเตฺถ ‘‘สีลตี’’ติ รูปํ ภวติ, สมาธิยตีติ ตสฺส อโตฺถฯ ปุนปิ เอตฺถ โสตูนํ สุขคฺคหณตฺถํ นิพฺพจนานิ วุจฺจเนฺตฯ สีลติ สมาธิยติ กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน น วิปฺปกิรตีติ **สีลํ**ฯ อถ วา สีลนฺติ สมาทหนฺติ จิตฺตํ เอเตนาติ **สีลํ**ฯ อิมานิ **ภูวาทิ**คณิกวเสน นิพฺพจนานิฯ **จุราทิ**คณิกวเสน ปน สีเลติ กุสเล ธเมฺม อุปธาเรติ ปติฎฺฐาภาเวน ภุโส ธาเรตีติ **สีลํ**ฯ สีเลนฺติ วา เอเตน กุสเล ธเมฺม อุปธาเรนฺติ ภุโส ธาเรนฺติ สาธโวติ **สีล**นฺติ นิพฺพจนานิฯ

กิล พเนฺธฯ กิลติฯ กิลํฯ

กูล อาวรเณฯ กุลติฯ กูลํฯ วเห รุเกฺข ปกูลเชฯ กูลํ พนฺธติฯ นทีกูเล วสามหํฯ กูลติ อาวรติ อุทกํ พหิ นิกฺขมิตุํ น เทตีติ **กูลํ**ฯ

สูล รุชายํฯ สูลติฯ สูลํฯ กณฺณสูลํ น ชเนติฯ

ตูล นิกฺกรีเสฯ นิกฺกรีสํ นาม กรีสมเตฺตนปิ อมิเนตพฺพโต ลหุภาโวเยวฯ ตูลติฯ ตูลํ ภฎฺฐํว มาลุโตฯ

ปุล สงฺฆาเตฯ ปุลติฯ ปญฺจปุลิฯ

มูล ปติฎฺฐายํ มูลติฯ มูลํฯ **มูล**สโทฺท ‘‘มูลานิ อุทฺธเรยฺย อนฺตมโส อุสฺสีรนาฬิมตฺตานิปี’’ติอาทีสุ มูลมูเล ทิสฺสติฯ ‘‘โลโภ อกุสลมูล’’นฺติอาทีสุ อสาธารณเหตุมฺหิฯ ‘‘ยาว มชฺฌนฺหิเก กาเล ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ ปตนฺติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูล’’นฺติอาทีสุ สมีเปฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

> มูลมูเล **มูล**สโทฺท, ปทิสฺสติ ตเถว จ;
> อสาธารณเหตุมฺหิ, สมีปมฺหิ จ วตฺตติฯ

ผล นิพฺพตฺติยํฯ รุโกฺข ผลติฯ รุกฺขผลานิ ภุญฺชนฺตาฯ มหปฺผลํ มหานิสํสํฯ โสตาปตฺติผลํฯ ตตฺถ **ผล**นฺติ มหานิพฺพตฺติกํฯ

ผล เภเทฯ ผลติฯ มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธาฯ ปาทา ผลึสุฯ ตตฺถ **ผลตู**ติ ภชฺชิตุฯ

ผล อพฺยตฺตสเทฺทฯ อสนี ผลติฯ เทฺวเม ภิกฺขเว อสนิยา ผลนฺติยา น สนฺตสนฺติฯ **ผลนฺติยา**ติ สทฺทํ กโรนฺติยาฯ

จุลฺล หาวกรเณฯ หาวกรณํ วิลาสกรณํฯ จุลฺลติฯ

ผุลฺล วิกสนเภเทสุฯ ผุลฺลติฯ ผุลฺลํฯ ผุลฺลิโต กึสุโกฯ สุผุลฺลิตมรวินฺทวนํฯ

> อสีติหตฺถมุเพฺพโธ, ทีปงฺกโร มหามุนิ;
> โสภติ ทีปรุโกฺขว, สาลราชาว ผุลฺลิโตฯ

ขณฺฑผุลฺลปฎิสงฺขรณํฯ

จิลฺล เสฐิเลฺลฯ สิฐิลภาโว **เสฐิลฺลํ**ฯ จิลฺลติฯ

เวลฺ เจลฺ เกลฺ เขลฺ เปลฺ เพลฺ เสลฺ สล ติล คติยํฯ เวลติฯ เจลติฯ เกลติฯ เขลติฯ เปลติฯ เพลติฯ เสลติฯ สลติฯ ติลติฯ เจลํ, เพลโกฯ เอตฺถ **เจลน**ฺติ วตฺถํฯ **เปลโก**ติ สโสฯ

ขล จลเนฯ ขลติฯ ขโลฯ **ขโล**ติ ทุชฺชโน อสาธุ อสปฺปุริโส ปาปชโนฯ

ขล สญฺจินเนฯ ขลติฯ ขลํฯ **ขลน**ฺติ วีหิฎฺฐปโนกาสภูตํ ภูมิมณฺฑลํฯ ตญฺหิ ขลนฺติ สญฺจินนฺติ ราสึ กโรนฺติ เอตฺถ ธญฺญานีติ ขลนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ขลํ สาลํ ปสุํ เขตฺตํ, คนฺตา จสฺส อภิกฺขณ’’นฺติ ปโยโคฯ

คิล อโชฺฌหรเณฯ คิลติฯ คิลมกฺขํ ปุริโส น พุชฺฌติฯ

คล อทเนฯ คลติฯ คโลฯ คลนฺติ อทนฺติ อโชฺฌหรนฺติ เอเตนาติ คโลฯ **คโล**ติ คีวา วุจฺจติฯ

สล สลฺล อาสุคติยํฯ อาสุคติ สีฆคมนํฯ สลติฯ สลฺลติฯ สลฺลํฯ เอตฺถ จ ‘‘สลฺลํ อุสุ สโร สโลฺล กโณฺฑ เตชโน’’ติ ปริยายา เอเตฯ

โขล คติปฎิฆาเตฯ โขลติฯ

คิเล ปีติกฺขเยฯ คิลายติฯ คิลาโน, เคลญฺญํฯ **คิลาโน**ติ อกลฺลโกฯ **วินเยปิ** หิ วุตฺตํ ‘‘นาหํ อกลฺลโก’’ติฯ **อฎฺฐกถายญฺจ ‘‘นาหํ อกลฺลโก**ติ นาหํ คิลาโน’’ติ วุตฺตํฯ

มิเล คตฺตวินาเมฯ มิลายติฯ มิลายโน, มิลายโนฺต, มิลายมาโนฯ

เกเล มมายเนฯ มมายนํ ตณฺหาทิฎฺฐิวเสน ‘‘มม อิท’’นฺติ คหณํฯ เกลายติฯ ตฺวํ กํ เกลายติฯ

สล จลเน สํวรเณ จ, วล วลฺล จลเน จฯ สํวรณาเปกฺขายํ **จ**กาโรฯ สลติฯ กุสลํฯ วลติฯ วลฺลติฯ วลฺลูโรฯ

ตตฺถ **กุสล**นฺติ กุจฺฉิเต ปาปธเมฺม สลยติ จลยติ กเมฺปติ วิทฺธํเสตีติ กุสลํฯ กุจฺฉิตํ อปายทฺวารํ สลนฺติ สํวรนฺติ ปิทหนฺติ สาธโว เอเตนาติ กุสลํฯ วลฺลนฺติ สํวรนฺติ รกฺขนฺติ อิโต กากเสนาทโย สเตฺต อขาทนตฺถายาติ **วลฺลูโร**ฯ

มล มลฺล ธารเณฯ มลติฯ มลํฯ มลฺลติฯ มโลฺลฯ

ภล ภลฺล ปริภาสนหิํสาทาเนสุฯ ภลติฯ ภลฺลติฯ

กล สงฺขฺยาเนฯ กลติฯ กลา, กาโลฯ

เอตฺถ **กลา**ติ โสฬสภาคาทิภาโคฯ **กาโล**ติ ‘‘เอตฺตโก อตฺกฺกโนฺต’’ติอาทินา กลิตโพฺพ สงฺขาตโพฺพติ กาโล, ปุพฺพณฺหาทิสมโยฯ

กลฺล อสเทฺทฯ อสโทฺทฯ นิสฺสโทฺทฯ กลฺลติฯ

ชล ทิตฺติยํฯ ชลติฯ ชลํ, ชลโนฺต, ปชฺชลโนฺต, ชลมาโนฯ

โก เอติ สิริยา ชลํฯ ชลํว ยสสา อฏฺฐา, เทวทโตฺตติ เม สุตํฯ สทฺธมฺมปโชฺชโต ชลิโตฯ

หุล จลเนฯ หุลติฯ หโลฯ **หโล**ติ ผาโล, โส หิ โหเลติ ภูมึ ภินฺทโนฺต มตฺติกขณฺฑํ จาเลตีติ ‘‘หโล’’ติ วุจฺจติ **อุ**การสฺส **อ**การํ กตฺวาฯ

จล กมฺปเนฯ จลติฯ จลิโต, อจโลฯ มหโนฺต ภูมิจาโลฯ จลนํ, จาโลฯ

ชล ธเญฺญฯ ชลติฯ ชลํฯ

ฎล ฎุล เวลเมฺพฯ ฎลติฯ ฎุลติฯ

ถล ฐาเนฯ ถลติฯ ถโลฯ **ถโล**ติ นิรุทกปฺปเทโสฯ ปพฺพชฺชานิพฺพาเนสุปิ ตํสทิสตฺตา ตโพฺพหาโรฯ ยถา หิ โลเก อุทโกเฆน อโนตฺถรณฎฺฐานํ ‘‘ถโล’’ติ วุจฺจติ, เอวํ กิเลโสเฆน อโนตฺถรณียตฺตา ปพฺพชฺชา นิพฺพานญฺจ ‘‘ถโล’’ติ วุจฺจติ, ‘‘ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฎฺฐติ พฺราหฺมโณ’’ติ หิ วุตฺตํฯ

ผาล วิเลขเนฯ ผาลติ ภูมึ วิเลขติ ภินฺทตีติ **ผาโล**ฯ

นล คเนฺถฯ นลติฯ

พล ปาณเนฯ อิห **ปาณนํ** ชีวนํ สสนญฺจฯ พลติฯ พลํ, พาโลฯ

เอตฺถ พลนฺติ ชีวิตํ กเปฺปนฺติ เอเตนาติ พลํ, กายพลโภคพลาทิกํ พลํฯ อถ วา พลนฺติ สมฺมาชีวนํ ชีวนฺติ เอเตนาติ **พลํ,** สทฺธาทิกํ พลํฯ **อาคมฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘อสฺสทฺธิเย น กมฺปตีติ สทฺธาพล’’นฺติอาทิ วุตฺตํ, ตํ ทฬฺหเฎฺฐน พลนฺติ วตฺตพฺพานํ สทฺธาทีนํ อกมฺปนภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา ธาตูนํ อตฺถาติสยโยคโต อสฺสทฺธิยาทีนํ อภิภวเนน สทฺธาทิพลานํ อภิภวนโตฺถปิ คเหตโพฺพ ‘‘อพลา นํ พลิยนฺตี’’ติ เอตฺถ วิยฯ **พาโล**ติ พลติ อสฺสสติ เจว ปสฺสสติ จาติ พาโล, อสฺสสิตปสฺสสิตมเตฺตน ชีวติ, น เสเฎฺฐน ปญฺญาชีวิเตนาติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ **อฎฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘พลนฺตีติ พาลา, อสฺสสิตปสฺสสิตมเตฺตน ชีวนฺติ, น ปญฺญาชีวิเตนาติ อโตฺถ’’ติฯ ปญฺญาชีวิโนเยว หิ ชีวิตํ **เสฎฺฐํ** นามฯ เตนาห ภควา ‘‘ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฎฺฐ’’นฺติฯ

ปุล มหเตฺตฯ ปุลติฯ วิปุลํฯ

กุล สงฺขาเน พนฺธุมฺหิ จฯ โกลติฯ กุลํ, โกโลฯ

สล คมเนฯ สลติฯ

กิล ปีติย กีฬเนสุฯ ปีตสฺส ภาโว **ปีติยํ** ยถา ทกฺขิยํฯ **กีฬนํ** กีฬาเยวฯ กิลติฯ

อิล กมฺปเนฯ อิลติฯ เอลํ, เอลาฯ เอตฺถ **เอลํ** วุจฺจติ โทโสฯ เกนเฎฺฐน? กมฺปนเฎฺฐนฯ **โทโส**ติ เจตฺถ อคุโณ เวทิตโพฺพ, น ปฎิโฆฯ ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท’’ติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

อปิจ **เอลํ** วุจฺจติ อุทกํฯ ตถา หิ ‘‘เอลมฺพุชํ กณฺฏกิํ วาริชํ ยถา’’ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถํ นิทฺทิสโนฺต อายสฺมา สาริปุโตฺต ‘‘เอลํ วุจฺจติ อุทก’’นฺติ อาหฯ **เอลา**ติ ลาลา วุจฺจติ ‘‘เอลมูโค’’ติ เอตฺถ วิยฯ อปิจ **เอลา**ติ เขโฬ วุจฺจติ ‘‘สุตฺวา เนลปติํ วาจํ, วาฬา ปนฺถา อปกฺกมุ’’นฺติ เอตฺถ วิยฯ เอตฺถ **เนลปติํ วาจ**นฺติ เขฬพินฺทุนิปาตวิรหิตํ วจนนฺติ อโตฺถฯ ลาลาเขฬวาจกสฺสตุ **เอลา**สทฺทสฺส อญฺญํ ปวตฺตินิมิตฺตํ ปริเยสิตพฺพํฯ อเนกปฺปวตฺตินิมิตฺตา หิ สทฺทาฯ กิํ วา อเญฺญน ปวตฺตินิมิเตฺตน, **อิล กมฺปเน**ติ เอวํ วุตฺตํ กมฺปนํ เอว ลาลาเขฬวาจกสฺส **เอลา**สทฺทสฺส ปวตฺตินิมิตฺตํ, ตสฺมา อิลนฺติ ชิคุจฺฉิตพฺพภาเวน กเมฺปนฺติ หทยจลนํ ปาปุณนฺติ ชนา เอตฺถาติ เอลาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ สมานปวตฺตินิมิตฺตาเยว หิ สทฺทา โลกสเงฺกตวเสน นานาปทตฺถวาจกาปิ ภวนฺติฯ ตํ ยถา? หิโนติ คจฺฉตีติ **เหตุ,** สปฺปติ คจฺฉตีติ **สโปฺป,** คจฺฉตีติ **โค**ติฯ ตถา อสมานปฺปวตฺตินิมิตฺตาเยว สมานปทตฺถวาจกาปิ ภวนฺติฯ ตํ ยถา? รญฺชตีติ **ราชา,** ภูมิํ ปาเลตีติ **ภูมิปาโล,** นเร อินฺทตีติ **นริโนฺท**ติฯ เอส นโย สพฺพตฺถาปิ วิภาเวตโพฺพฯ

อิล คติยํฯ อิลติฯ

หิล หาวกรเณฯ เหลติฯ

สิล อุเญฺฉฯ สิลติฯ

ติล สิเนหเนฯ ติลติฯ ติลํ, เตลํ, ติโลฯ

จิล วสเนฯ จิลติฯ

วล วิลาสเนฯ วลติฯ

ปิล คหเณฯ ปิลติฯ

มิล สิเนหเนฯ มิลติฯ

ผุล สญฺจเล ผรเณ จฯ ผุลติฯ

ลการนฺตธาตุรูปานิฯ

วการนฺตธาตุ

วา คติคนฺธเนสุฯ วาติฯ วาโตฯ

วี ปชนกนฺติ อสนขาทน คตีสุฯ ปชนํ จลนํฯ **กนฺติ** อภิรุจิฯ **อสนํ** ภตฺตปริโภโคฯ **ขาทนํ** ปูวาทิภกฺขนํฯ **คติ** คมนํฯ เวติฯ

เว ตนฺตสนฺตาเนฯ วายติฯ ตนฺตวาโยฯ

เว โสสเนฯ วายติฯ

ธิวุ ขิวุ นิทสฺสเนฯ เธวติฯ เขวติฯ

ถิวุ ทิตฺติยํฯ เถวติฯ มธุมธุกา เถวนฺติฯ

ชีว ปาณธารเณฯ ชีวติฯ ชีวิตํ, ชีโว, ชีวิกาฯ อตฺถิ โน ชีวิกา เทว, สา จ ยาทิสกีทิสาฯ ชีวิตํ กเปฺปติฯ

ปิว มิว ติว นิว ถูลิเยฯ ปิวติฯ ปิวโรฯ มิวติฯ ติวติฯ นิวติฯ

เอตฺถ จ **ปิวโร**ติ กจฺฉโป, โย โกจิ วา ถูลสรีโรฯ ตถา หิ ‘‘ปิวโร กจฺฉเป ถูเล’’ติ ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺตํฯ

อว ปาลเนฯ อวติฯ พุโทฺธ มม อวตํฯ

ภว คติยํฯ สวติฯ

กว วเณฺณฯ กวติฯ

ขิวุ มเทฯ ขิวติฯ

โธวุ โธวเนฯ โธวติฯ

เทวุ เทว เทวเนฯ เทวติ อาเทวติ, ปริเทวติ, อาเทโว, ปริเทโว, อาเทวนา, ปริเทวนา, อาเทวิตตฺตํ, ปริเทวิตตฺตํฯ

เสวุ เกวุ เขวุ เควุ คิเลวุ เมวุ มิเลวุ เสจเนฯ เสวติฯ เกวติฯ เขวติฯ เควติฯ คิเลวติฯ เมวติ มิเลวติฯ

เทวุ ปฺลุตคติยํฯ ปฺลุตคติ ปริปฺลุตคมนํฯ เทวติฯ

ธาตุ คติสุทฺธิยํฯ ธาวติ, วิธาวติฯ อาธาวติ, ปริธาวติฯ ธาวโกฯ

จิวุ อาทานสํวเรสุฯ จิวติฯ

เจวิ เจตนาตุเลฺยฯ เจวติฯ

วการนฺตธาตุรูปานิฯ

สการนฺตธาตุ

สา ปาเกฯ สาติฯ

สิ เสวายํฯ เสวติฯ เสวนา, เสวโก, เสวิโต, สิโว, สิวํฯ

นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี,
น จ หาเยถ กทาจิ ตุลฺยเสวี;
เสฏฺฐมุปคมํ อุเทติ ขิปฺปํ,
ตสฺมา อตฺตโน อุตฺตริตรํ ภเชถ;

สิ คติพุทฺธีสุฯ เสติ, อติเสติฯ อติสิตุํ, อติสิตฺวา, เสตุฯ

สี สเยฯ สโย สุปนํฯ เสติฯ สยติฯ เสนํฯ สยนํฯ

สุ คติยํฯ สวติฯ ปสวติฯ ปสุโต, สุโตฯ

เอตฺถ **สุโต**ติ ทูโต, ‘‘วิตฺติณฺหิ มํ วินฺทติ สุต ทิสฺวา’’ติ ‘‘เทวสุโต จ มาตลี’’ติ จ อิมานิ ตตฺถ ปโยคานิฯ

สุ สวเนฯ สวนํ สนฺทนํฯ สวติฯ อาสโวฯ

สู ปสเวฯ ปสโว ชนนํฯ สวติ, ปสวติฯ สุตฺตํฯ

เอตฺถ ปน **สุตฺต**นฺติ อเตฺถ สวติ ชเนตีติ สุตฺตํ, เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ, ตทญฺญมฺปิ วา หตฺถิสุตฺตาทิ สุตฺตํฯ

สู ปาณคพฺภวิโมจเนสุฯ สูติฯ ปสูติฯ ปสูโตฯ

สุ เปรเณฯ สุติฯ

เส ขเยฯ สียติฯ **เอ**การ**สฺสียา**เทโสฯ

เส ปาเกฯ เสติฯ

เส คติยํฯ เสติฯ เสตุฯ

หิํส หิํสายํฯ หิํสติฯ หิํสโก, หิํสนา, หิํสาฯ

อิสฺส อิสฺสายํฯ อิสฺสติฯ ปฺริสปรกฺกมสฺส เทวา น อิสฺสนฺติฯ อิสฺสา, อิสฺสายนาฯ

นมสฺส วนฺทนานติยํฯ วนฺทนานติ นาม วนฺทนาสงฺขาตํ นมนํ, สกมฺมโกเยวายํ ธาตุ, น **นมุ**ธาตุ วิย สกมฺมโก เจว อกมฺมโก จฯ นมสฺสติฯ

ฆุส สเทฺทฯ ฆุสติ, โฆสติฯ ปฏิโฆโส, นิโคฺฆโส, วจีโฆโสฯ

จุส ปาเนฯ จุสติฯ

ปุส พุทฺธิยํฯ ปุสติฯ โปโสฯ สมฺปีเฬ มม โปสนํฯ **โปสน**นฺติ วฑฺฒนํฯ

มุส เถเยฺยฯ เถนนํ **เถยฺยํ** โจริกาฯ มุสติฯ ทุทฺทิโกฺข จกฺขุมุสโนฯ มุสโลฯ

ปุส ปสเวฯ ปุสติฯ

วาสิ ภูส อลงฺกาเรฯ วาสติฯ ภูสติ, วิภูสติฯ ภูสนํ, วิภูสนํฯ

อุส รุชายํฯ อุสติฯ

อิส อุเจฺฉฯ เอสติฯ อิสิฯ

เอตฺถ ปน สีลาทโย คุเณ เอสนฺตีติ **อิสโย,** พุทฺธาทโย อริยา ตาปสปพฺพชฺชาย จ ปพฺพชิตา นราฯ ‘‘อิสิ ตาปโส ชฏิโล ชฏี ชฏาธโร’’ติ เอเต ตาปสปริยายาฯ

กส วิเลขเนฯ กสติ, กสฺสติฯ กสฺสโก, อากาโสฯ

เอตฺถ **กสฺสโก**ติ กสิการโกฯ **อากาโส**ติ นภํฯ ตญฺหิ น กสฺสตีติ **อากาโส**ฯ กสิตุํ วิเลขิตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ อิมานิ ตทภิธานานิ –

อากาโส อมฺพรํ อพฺภํ, อนฺตลิกฺข'มฆํ นภํ;
เวหาโส คคนํ เทโว, ข'มาทิจฺจปโถปิ จฯ

ตาราปโถ จ นกฺขตฺต-ปโถ รวิปโถปิ จ;
เวหายสํ วายุปโถ, อปโถ อนิลญฺชสํฯ

กส สิส ชส ฌส วส มส ทิส ชุส ยุส หิํสตฺถาฯ กสติฯ สิสติฯ ชสติฯ ฌสติฯ วสติฯ มสติฯ มสโกฯ โอมสติ, โอมสวาโทฯ ทิสติฯ ชุสติฯ ยูสติฯ

ตตฺถ **โอมสตี**ติ วิชฺฌติฯ **โอมสวาโท**ติ ปเรสํ สูจิยา วิย วิชฺฌนวาโทฯ **มสโก**ติ มกโสฯ

ภสฺส ภสฺสเนฯ **ภสฺส**นฺติ กถนํ วุจฺจติ ‘‘อาวาโส โคจโร ภสฺสํฯ ภสฺสการก’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ภสฺสติฯ ภฏฺฐํฯ **ภฏฺฐ**นฺติ ภาสิตํ, วจนนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ ปน –

‘‘สุภาสิตา อตฺถวตี, คาถาโย เต มหามุนิ;
นิชฺฌโตฺตมฺหิ สุภเฏฺฐน, ตฺวญฺจ เม สรณํ ภวา’’ติ

ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **นิชฺฌโตฺต**ติ นิชฺฌาปิโต ธโมฺมชปญฺญาย ปญฺญตฺติคโต อมฺหิฯ **สุภเฏฺฐนา**ติ สุภาสิเตนฯ

ชิสุ นิสุ วิสุ มิสุ วสฺส เสจเนฯ เชสติฯ เนสติฯ เวสติฯ เมสติฯ เทโว วสฺสติฯ

มริสุ สหเน จฯ จกาโร เสจนาเปกฺขโกฯ มริสติฯ

ปุส โปสเนฯ โปสติฯ โปโสฯ กมฺมจิตฺตอุตุอาหิอาเรหิ โปสิยตีติ **โปโส**ฯ ‘‘อเณฺญปิ เทโว โปเสตี’’ติ ทสฺสนโต ปน **จุราทิ**คเณปิ อิมํ ธาตุํ วกฺขามฯ

ปิสุ สิลิสุ ปุสุ ปลุสุ อุสุ อุปทาเหฯ เปสติฯ สิเลสติฯ สิเลโสฯ โปสติฯ ปโลสติฯ โอสติฯ อุสุฯ

ฆสุ สํหริเสฯ **สํหริโส** สงฺฆฏฺฏนํฯ ฆสฺสติฯ

หสุ อาลิเงฺคฯ **อาลิโงฺค** อุปคูหนํฯ หสฺสติฯ

หส หสเนฯ หสติฯ อสฺสา หสนฺติ, อาชานียา หสนฺติ, ปหสติ, อุหสติฯ การิเต ‘‘หาเสติ’’อิจฺจาทิ, อุหสิยมาโน, หาโส, ปหาโส, หสนํ, ปหสนํ, หสิตํฯ **ห**การโลเปน มนฺทหสนํ ‘‘สิต’’นฺติ วุจฺจติ ‘‘สิตํ ปาตฺวากาสี’’ติอาทีสุฯ

ตตฺถ **อุหสตี**ติ อวหสติฯ **อุหสิยมาโน**ติ อวหสิยมาโนฯ ตตฺรายํ ปาฬิ ‘‘อิธ ภิกฺขุํ อรญฺญคตํ วา รุกฺขมูลคตํ วา สุญฺญาคารคตํ วา มาตุคาโม อุปสงฺกมิตฺวา อุหสติ’’ อิติ จ ‘‘โส มาตุคาเมน อุหสิยมาโน’’ อิติ จฯ **หาโส**ติ หสนํ วา โสมนสฺสํ วา ‘‘หาโส เม อุปปชฺชถา’’ติ อาทีสุ วิยฯ

ตุส หส หิส รส สเทฺทฯ ตุสติ, หสติ, หิสติ, รสติ, รสิตํฯ อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘เภริโย สพฺพา วชฺชนฺตุ, วีณา สพฺพา รสนฺตุ ตา’’ อิติฯ

รส อสฺสาทเนฯ รสติฯ รโสฯ

รส อสฺสาทสิเนเหสุฯ รสติฯ รโสฯ

รส หานิยํฯ รสติฯ รสนํ, รโสฯ

อตฺรายํ ปาฬิ –

> ‘‘นเหว ฐิต นา’สีนํ, น สยานํ น ปทฺธคุํ;
> ยาว พฺยาติ นิมีสติ, ตตฺราปิ รสติพฺพโย’’ติฯ

ตตฺถ **รสติพฺพโย**ติ โส โส วโย รสติ ปริหายติ, น วฑฺฒตีติ อโตฺถฯ

ลส สิเลสนกีฬเนสุฯ ลสติฯ ลาโสฯ ลสี จ เต นิปฺปลิตาฯ **ลสี** วุจฺจติ มตฺถลุงฺคํฯ **นิปฺปลิตา**ติ นิกฺขนฺตาฯ

นิส สมาธิมฺหิฯ สมาธิ สมาธานํ จิเตฺตกคฺคตาฯ เนสติฯ

มิส มส สเทฺท โรเส จฯ เมสติฯ มสติฯ เมโสฯ มสโกฯ

ปิสิ เปสุ คติยํฯ ปิสติฯ เปสติฯ

สสุ หิํสายํฯ สสติฯ สตฺถํฯ **สตฺถํ** วุจฺจติ อสิฯ

สํส ถุติยญฺจฯ จกาโร หิํสาเปกฺขายฯ สํสติ, ปสํสติฯ ปสํสา, ปสํสนาฯ ปสโตฺถ ภควาฯ ปสํสมาโน, ปสํสิโต, ปสํสโก, ปสํสิตโพฺพ, ปสํสนีโย, ปาสํโส, ปสํสิตฺวา อิจฺจาทีนิฯ

ทิส เปกฺขเนฯ เอตสฺสา ปน นานารูปานิ ภวนฺติ – ‘‘ทิสฺสติ ปทิสฺสติ’’ อิจฺจาทิ **อกมฺมกํ**ฯ ‘‘ปสฺสติ ทกฺขติ’’อิจฺจาทิ **สกมฺมกํ**ฯ

ทิสฺสตุ, ปสฺสตุ, ทกฺขตุฯ ทิเสฺสยฺย, ปเสฺสยฺย, ทเกฺขยฺยฯ ทิเสฺส, ปเสฺส, ทเกฺขฯ ทิสฺส, ปสฺส, ทกฺขฯ อทิสฺสา, อปสฺสาฯ อทฺทา สีทนฺตเร นเคฯ อทฺทกฺขา, อทฺทกฺขุํ, อทสฺสุํฯ อทสฺสิ, อปสฺสิ, อทกฺขิฯ

ทสฺสิสฺสติ, ปสฺสิสฺสติ, ทกฺขิสฺสติฯ อทสฺสิสฺสา, อปสฺสิสฺสา, ทกฺขิสฺสาฯ เอวํ วตฺตมานปญฺจมิยาทิวเสน วิตฺถาเรตพฺพานิฯ **การิเต** ‘‘ทเสฺสติ ทสฺสยตี’’ติ รูปานิฯ กเมฺม ‘‘ปสฺสิยติ’’ อิจฺจาทีนิฯ

ทิสาฯ ปโสฺสฯ ปสฺสํฯ ปสฺสิตาฯ ทเสฺสตาฯ ทสฺสนํฯ วิปสฺสนา, ญาณทสฺสนนฺติ นามิกปทานิฯ ตทเตฺถ ปน ตุมเตฺถ จ ‘‘ทกฺขิตาเย’’ติ รูปํฯ ‘‘อาคตามฺห อิมํ ธมฺมสมยํ, ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆ’’นฺติ หิ ปาฬิฯ อิมสฺมึ ปน ปาฬิปฺปเทเส ‘‘ทกฺขิตาเย’’ติ อิทํ ตทเตฺถ ตุมเตฺถ วา จตุตฺถิยา รูปํฯ ตถา หิ **ทกฺขิตาเย**ติ อิมสฺส ทสฺสนตฺถายาติ วา ปสฺสิตุนฺติ วา อโตฺถ โยเชตโพฺพฯ **ทิสา**ติอาทีสุ ปน ปุรตฺถิมาทิเภทาปิ ทิสาติ วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘ทิสา จตโสฺส วิทิสา จตโสฺส,
อุทฺธํ อโธ ทส ทิสตา อิมาโย;
กตมํ ทิสํ ติฎฺฐติ นาคราชา,
ยมทฺทสา สุปิเน ฉพฺพิสาณ’’นฺติฯ

มาตาปิตาทโยปิฯ ยถาห –

‘‘มาตาปิตา ทิสา ปุพฺพา, อาจริยา ทกฺขิณา ทิสา;
ปุตฺตทารา ทิสา ปจฺฉา, มิตฺตามจฺจา จ อุตฺตรา;

ทาสกมฺมกรา เหฎฺฐา, อุทฺธํ สมณพฺราหฺมณา;
เอตา ทิสา นมเสฺสยฺย, อลมโตฺต กุเล คิหี’’ติ;

ปจฺจยทายกาปิฯ ยถาห – ‘‘อคาริโน อนฺนทปานวตฺถทา, อวฺหายิกา นมฺปิ ทิสํ วทนฺตี’’ติฯ

นิพฺพานมฺปิฯ ยถาห –

‘‘เอตาทิสา ปรมา เสตเกตุ,
ยํ ปตฺวา นิทฺทุกฺขา สุขิโน ภวนฺตี’’ติ;

เอวํ **ทิสา**สเทฺทน วุจฺจมานํ อตฺถรูปํ ญตฺวา อิทานิสฺส นิพฺพจนเมวํ ทฎฺฐพฺพํฯ ทิสฺสติ จนฺทาวฎฺฎนาทิวเสน ‘‘อยํ ปุริมา อยํ ปจฺฉิมา’’ติอาทินา นานปฺปการโต ปญฺญายตีติ **ทิสา,** ปุรตฺถิมทิสาทโยฯ ตถา ‘‘อิเม อมฺหากํ ครุฎฺฐาน’นฺติอาทินา ปสฺสิตพฺพาติ **ทิสา,** มาตาปิตาทโยฯ ทิสฺสนฺติ สกาย ปุญฺญกฺริยาย อิเม ทายกาติ ปญฺญายนฺตีติ **ทิสา,** ปจฺจยทายกาฯ ทิสฺสติ อุปฺปาทวยาภาเวน นิจฺจธมฺมตฺตา สพฺพกาลมฺปิ วิชฺชตีติ **ทิสา,** นิพฺพานํฯ **ปโสฺส**ติ การณาการณํ ปสฺสตีติ ปโสฺสฯ เอวํ ปสฺสตีติ **ปสฺสํ**ฯ อตฺรายํ ปาฬิ –

‘‘ปสฺสติ ปโสฺส ปสฺสนฺตํ, อปสฺสนฺตมฺปิ ปสฺสติ;
อปสฺสโนฺต อปสฺสนฺตํ, ปสฺสนฺตมฺปิ น ปสฺสตี’’ติฯ

ปสฺสตีติ **ปสฺสิตา**ฯ ทเสฺสตีติ **ทสฺสิตาฯ ทสฺสน**นฺติ ทสฺสนกฺริยาฯ อปิจ **ทสฺสน**นฺติ จกฺขุวิญฺญาณํฯ ตญฺหิ รูปารมฺมณํ ปสฺสตีติ ทสฺสนนฺติ วุจฺจติฯ ตถา ‘‘ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา’’ติ วจนโต **ทสฺสนํ** นาม โสตาปตฺติมโคฺคฯ กสฺมา โสตาปตฺติมโคฺค ทสฺสนํ? ปฐมํ นิพฺพา

นทสฺสนโตฯ นนุ โคตฺรภู ปฐมตรํ ปสฺสตีติ? โน น ปสฺสติ, ทิสฺวา กตฺตพฺพกิจฺจํ ปน น กโรติ สํโยชนานํ อปฺปหานโต, ตสฺมา ''ปสฺสตี''ติ น วตฺตพฺโพฯ ยตฺถ กตฺถจิ ราชานํ ทิสฺวาปิ ปณฺณาการํ ทตฺวา กิจฺจนิปฺผตฺติยา อทิฏฺฐตฺตา อชฺชาปิ ราชานํ น ปสฺสามีติ วทโนฺต คามวาสี นิทสฺสนํฯ

วิปสฺสนาติ อนิจฺจาทิวเสน ขนฺธานํ วิปสฺสนกํ ญาณํฯ **ญาณทสฺสน**นฺติ ทิพฺพจกฺขุปิ วิปสฺสนาปิ มโคฺคปิ ผลมฺปิ ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ วุจฺจติฯ ''อปฺปมโตฺต สมาโน ญาณทสฺสนํ อาราเธตี''ติ เอตฺถ หิ ทิพฺพจกฺขุ ญาณทสฺสนํ นามฯ ''ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมตี''ติ เอตฺถ วิปสฺสนาญาณํฯ ''อภพฺพา เต ญาณทสฺสนาย อนุตฺตราย สโมฺพธายา''ติ เอตฺถ มโคฺค, ''อยมโญฺญ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส อธิคโต ผาสุวิหาโร''ติ เอตฺถ ผลญาณํฯ ''ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ, อกุปฺปา เม เจโตวิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว''ติ เอตฺถ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ ''ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ สตฺตาหกาลงฺกโต อาฬาโร กาลาโม''ติ เอตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ เอเตฺถตํ ภวติ –

''ทิพฺพจกฺขุปิ มโคฺคปิ, ผลญฺจาปิ วิปสฺสนา;
ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ, ญาณํ สพฺพญฺญุตาปิ จ;
ญาณทสฺสนสเทฺทน, อิเม อตฺถา ปวุจฺจเร''ติฯ

ทํส ทํสเนฯ ทํสติ, วิทํสติฯ ทโนฺตฯ การิเต อาโลกํ วิทํเสติฯ

เอส พุทฺธิยํฯ เอสติฯ

สํส กถเนฯ สํสติฯ โย เม สํเส มหานาคํฯ

กิลิส พาธเนฯ กิลิสติฯ กิเลโสฯ

เอตฺถ พาธนเฏฺฐน ราคาทโยปิ ''กิเลสา''ติ วุจฺจนฺติ ทุกฺขมฺปิฯ เอเตสุ ทุกฺขวเสน –

''อิทญฺจ ปจฺจยํ ลทฺธา, ปุเพฺพ กิเลสมตฺตโน;
อานนฺทิยํ วิจริํสุ, รมณีเย คิริพฺพเช''ติ

ปโยโค เวทิตโพฺพฯ **ทิวาทิ**คณํ ปน ปตฺตสฺส ''กิลิสฺสตี''ติ รูปํฯ

วส สิเนหเนฯ วสติฯ วสาฯ

เอตฺถ จ **วสา** นาม วิลีนสิเนโหฯ สา วณฺณโต นาฬิเกรเตลวณฺณาฯ อาจาเม อาสิตฺตเตลวณฺณาติปิ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ

อีส หิํสาคติทสฺสเนสุฯ อีสติฯ อีโสฯ

ภาสพฺยตฺตายํ วาจายํฯ ภาสติฯ ภาสา, ภาสิตํ, ภาตาฯ ปริภาสติฯ ปริภาสา, ปริภาสโกฯ

ตตฺร ภาสนฺติ อตฺถํ เอตายาติ **ภาสา,** มาคธภาสาทิฯ **ภาสิต**นฺติ วจนํฯ วจนโตฺถ หิ **ภาสิต**สโทฺท นิจฺจํ นปุํสกลิโงฺค ทฎฺฐโพฺพฯ ยถา ‘‘สุตฺวา ลุทฺทสฺส ภาสิต’’นฺติฯ วาจฺจลิโงฺค ปน **ภาสิต**สโทฺท ติลิโงฺค ทฎฺฐโพฺพฯ ยถา ‘‘ภาสิโต ธโมฺม, ภาสิตํ จตุสจฺจํ, ภาสิตา วาจา’’ติฯ ปุเพฺพ ภาสตีติ **ภาตา,** เชฎฺฐภาตาติ วุตฺตํ โหติฯ โส หิ ปุเพฺพ ชาตตฺตา เอวํ วตฺตุํลภติฯ กิญฺจาปิ **ภาตุ**สโทฺท ‘‘ภาติกสตํ, สตฺตภาตโรฯ ภาตรํ เกน โทเสน, ทุชฺชาสิ ทกรกฺขิโน’’ติอาทีสุ เชฎฺฐกนิฎฺฐภาตูสุ วตฺตติ, ตถาปิ เยภุเยฺยน เชฎฺฐเก นิรูโฬฺห, ‘‘ภาตา’’ติ หิ วุเตฺต เชฎฺฐภาตาติ วิญฺญายติ, ตสฺมา กตฺถจิ ฐาเน ‘‘กนิฎฺฐภาตา’’ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ

นนุ จ โภ กตฺถจิ ‘‘เชฎฺฐภาตา’’ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตนฺติ? สจฺจํ, ตํ ปน **ภาตา**สทฺทสฺส กนิเฎฺฐปิ วตฺตนโต ปากฎีกรณตฺถํ ‘‘เชฎฺฐภาตา’’ติ วุตฺตํฯ ยถา หิ หริเณสุ วตฺตมานสฺส **มิค**สทฺทสฺส กทาจิ อวเสสจตุปฺปเทสุปิ วตฺตนโต ‘‘หริณมิโค’’ติ วิเสเสตฺวา วาจํ ภาสนฺติ, เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ ยถา จ โคหตฺถิมหิํสอจฺฉสูกรสสพิฬาราทีสุ สามญฺญวเสน **มิค**สเทฺท วตฺตมาเนปิ ‘‘มิคจมฺมํ มิคมํส’’นฺติ อาคตฎฺฐาเน ‘‘หริณสฺสา’’ติ วิเสสนสทฺทํ วินาปิ ‘‘หริณมิคจมฺมํ หริณมิคมํส’’นฺติ วิเสสตฺถาธิคโม โหติ, เอตฺถ น โคหตฺถิอาทีนํ จมฺมํ วา มํสํ วา วิญฺญายติฯ ตถา ‘‘มิคมํสํ ขาทนฺตี’’ติ วจนสฺส โคหตฺถิอาทีนํ มํสํ ขาทนฺตีติ อโตฺถ น สมฺภวติ, เอวเมว กตฺถจิ วินาปิ **เชฎฺฐก**อิติ วิเสสนสทฺทํ ‘‘ภาตา’’ติ วุเตฺตเยว ‘‘เชฎฺฐกภาตา’’ติ อโตฺถ วิญฺญายตีติฯ นนุ จ โภ ‘‘มิคจมฺมํ, มิคมํส’’นฺติ เอตฺถ **จมฺมมํส**สเทฺทเหว วิเสสตฺถาธิคโม โหตีติ? น โหติ, **มิค**สทฺทสฺส อิว **จมฺมมํส**สทฺทานํ สามญฺญวเสน วตฺตนโต, เอวญฺจ สติ เกน วิเสสตฺถาธิคโม โหตีติ เจ? โลกสเงฺกตวเสน, ตถา หิ **มิค**สเทฺท จ **จมฺม**สทฺทาทีสุ จ สามญฺญวเสน วตฺตมาเนสุปิ โลกสเงฺกเตน ปริจฺฉินฺนตฺตา โคหตฺถิอาทีนํ จมฺมาทีนิ น ญายนฺติ โลเกน, อถ โข หริณจมฺมาทีนิเยว ญายนฺติฯ ‘‘สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติ การณ’’นฺติ หิ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

คิเลสุ อนฺวิจฺฉายํฯ ปุนปฺปุนํ อิจฺฉา **อนฺวิจฺฉา**ฯ คิเลสติฯ

เยสุ ปยตเนฯ เยสติฯ

เชสุ เนสุ เอสุ เหสุ คติยํฯ เชสติฯ เนสติฯ เอสติฯ เหสติฯ ธาตฺวนฺตสฺส ปน สโญฺญควเสน ‘‘เชสฺสติ, เนสฺสตี’’ติอาทีนิปิ คเหตพฺพานิฯ เชสฺสมาโนฯ เชสฺสํ, เชสฺสโนฺตฯ เอตฺถ จ –

‘‘ยถา อารญฺญกํ นาคํ, ทนฺตึ อเนฺวติ หตฺถินี;
เชสฺสนฺตํ คิริทุเคฺคสุ, สเมสุ วิสเมสุ จา’’ติ

ปาฬิ นิทสฺสนํฯ

เทสุ เหสุ อพฺยตฺตสเทฺทฯ เทสติฯ เหสติฯ

กาส สทฺทกุจฺฉายํฯ กาสติ, อุกฺกาสติฯ กาโสฯ กาสํ สาสํ ทรํ พลฺยํ, ขีณเมโธ นิคจฺฉติฯ

กาสุ ภาสุ ทิตฺติยํฯ ทิตฺตีติ ปากฎตา, วิราชนตา วาฯ กาสติ, ปกาสติฯ ปกาสติ เตโชฯ ทูเร สโนฺต ปกาเสนฺติฯ ภาสติฯ ปภาสติ มิทํ พฺยมฺหํฯ ปกาโสฯ กาสุ โอภาโสฯ

ตตฺร ปกาสตีติ **ปกาโส,** ปากโฏ โหตีติ อโตฺถฯ ตุจฺฉภาเวน ปุญฺชภาเวน วา กาสติ ปกาสติ ปากฏา โหตีติ **กาสุ**ฯ ‘‘กาสุ’’ อิติ อาวาโฏปิ วุจฺจติ ราสิปิฯ

‘‘กึนุ สนฺตรมาโนว, กาสุํ ขนสิ สารถิ;
ปุโฏฺฐ เม สมฺม อกฺขาหิ, กึกาสุยา กริสฺสสี’’ติ

เอตฺถ หิ อาวาโฏ กาสุ นามฯ ‘‘องฺคารกาสุํ อปเร ผุณนฺติ, นรา รุทนฺตา ปริทฑฺฒคตฺตา’’ติ เอตฺถ ราสิฯ การิเต – ปกาเสตีติ ปกาสโกฯ โอภาเสตีติ โอภาสโกฯ กเมฺม ปกาสิยตีติ ปกาสิโตฯ เอวํ ภาสิโตฯ ภาเว – กาสนาฯ สงฺกาสนาฯ ปกาสนาฯ **ตุ**มนฺตาทิเตฺต ‘‘ปกาสิตุํ, ปกาเสตุํ, โอภาสิตุํ, โอภาเสตุํฯ ปกาสิตฺวา, ปกาเสตฺวา, โอภาสิตฺวา, โอภาเสตฺวา’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ ตทฺธิเต ภาสุ เอตสฺส อตฺถีติ ภาสุโร, ปภสฺสโร โย โกจิฯ ภาสุโรติ วา เกสรสีโหฯ อิมสฺมึ อเตฺถ ***ภาสุ***สโทฺท **‘‘ราช ทิตฺติย’’**นฺติ เอตฺถ **ราช**สโทฺท วิย วิราชนวาจโก สิยา, ตสฺมา รูปสิริยา วิราชนสมฺปนฺนตาย ภาสุ วิราชนตา เอตสฺส อตฺถีติ ***ภาสุโร***ติ นิพฺพจนํ เญยฺยํฯ

นาสุ ราสุ สเทฺทฯ นาสติฯ ราสติฯ นาสา, นาสิกาฯ

ตตฺร **นาสา**ติ หตฺถิโสณฺฑาปิ นาสาติ วุจฺจติ ‘‘สเจ มํ นาคนาสูรู, โอโลเกยฺย ปภาวตี’’ติ อาทีสุ วิยฯ มนุสฺสาทีนํ นาสิกาปิ นาสาติ วุจฺจติ ‘‘โย เต หเตฺถ จ ปาเท จ, กณฺณนาสญฺจ เฉทยี’’ติอาทีสุ วิยฯ นาสนฺติ อพฺยตฺตสทฺทํ กโรนฺติ เอตายาติ นาสาฯ นาสา เอว **นาสิกา**ฯ ยตฺถ นิพฺพจนํ น วทาม, ตตฺถ ตํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา อปฺปสิทฺธตฺตา วา น วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ, อวุตฺตมฺปิ ปโยควิจกฺขเณหิ อุปปริกฺขิตฺวา โยเชตพฺพํฯ อตฺริทํ วุจฺจติ –

นาสา โสณฺฑา กโร หโตฺถ,
หตฺถิทเพฺพ สมา มตา;
นาสา จ นาสิกา จ เทฺว,
นราทีสุ สมา มตา’’ติฯ

นส โกฎิเลฺลฯ นสติฯ

ภิสิ ภเยฯ ภึสติฯ ภึสนโกฯ ตทาสิ ยํ ภึสนกํฯ เภสฺมากาโยฯ

อาสิสิ อิจฺฉายํฯ อาปุโพฺพ **สิสิ** อิจฺฉายํ วตฺตติฯ อาสิสติฯ อาสิสเตว ปุริโสฯ อาสิสนาฯ อาสิสตฺตํฯ อาสิสโนฺต, อาสิสมาโน, อาสมาโนฯ ‘‘สุคฺคติมาสมานา’’ติ ปาฬิ เอตฺถ นิทสฺสนํฯ

คสฺ อทเนฯ คสติฯ

ฆุสี กนฺติกรเณฯ อีการโนฺตยํ, เตน อิโต น นิคฺคหีตาคโมฯ ฆุสติฯ

ปํสุ ภํสุ อวสํสเนฯ ปํสติฯ ภํสติฯ

ธํสุ คติยํฯ ธํสติฯ รโช นุทฺธํสติ อุทฺธํฯ

ปส วิตฺถาเรฯ ปสติฯ ปสุฯ

กุส อวฺหาเน โรทเน จฯ โกสติ, ปโกฺกสติฯ ปโกฺกสโก, ปโกฺกสิโต, ปโกฺกสนํฯ

กสฺส คติยํฯ กสฺสติ, ปริกสฺสติฯ ปฏิกสฺสติฯ มูลาย ปฏิกเสฺสยฺยฯ **ปฏิกเสฺสยฺยา**ติ อากเฑฺฒยฺย, มูลาปตฺติยํเยว ปติฏฺฐาเปยฺยาติ อโตฺถฯ

อส ทิตฺยาทาเนสุ จฯ จกาโร คติเปกฺขโกฯ อสติฯ

ทิส อาทานสํวรเณสุฯ ทิสฺสติ ปฺริโสฯ

ทาสุ ทาเนฯ ทาสติฯ

โรส ภเยฯ โรสติฯ โรสโกฯ

เภสุ จลเนฯ เภสติฯ

ปส พาธนผสฺสเนสุฯ ปสติฯ ปาโส, นาคปาโส, หตฺถปาโสฯ

ลส กนฺติยํฯ ลสติ, อภิลสติ, วิลสติฯ ลาโส, วิลาโส, วิลสนํฯ

จส ภกฺขเณฯ จสติฯ

กส หิํสายํฯ กสติฯ

ติส ติตฺติยํฯ ติตฺติ ตปฺปนํ ปริปุณฺณตา สุหิตตาฯ ติสติฯ ติตฺติฯ

วส นิวาเสฯ วสติ, วสิยติ, วจฺฉติฯ วตฺถุ, วตฺถํ, ปริวาโส, นิวาโส, อาวาโส, อุปวาโส, อุโปสโถ, วิปฺปวาโส, จิรปฺปวาสี, จิรปฺปวุโตฺถ, วสิตฺวา, วตฺตุํ, วสิตุํ อิจฺจาทีนิฯ

อตฺร **อุปวาโส**ติ อเนฺนน วชฺชิโต วาโส อุปวาโสฯ **อุโปสโถ**ติ อุปวสนฺติ เอตฺถาติ อุโปสโถ, อุปวสนฺติ สีเลน วา อนสเนน วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺตีติ อโตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ อตฺถุทฺธาโร – ‘‘อายามาวุโส กปฺปิน อุโปสถํ คมิสฺสามา’’ติอาทีสุ ปาติโมกฺขุเทฺทโส อุโปสโถฯ ‘‘เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต โข วิสาเข อุโปสโถ อุปวุโตฺถ’’ติอาทีสุ สีลํฯ ‘‘สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคุ, สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา’’ติอาทีสุ อุปวาโสฯ ‘‘อุโปสโถ นาม นาคราชา’’ติอาทีสุ ปญฺญตฺติฯ ‘‘น ภิกฺขเว ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา’’ติอาทีสุ อุปวสิตพฺพทิวโสติฯ

วส กนฺติยํฯ วจฺฉติฯ ชินวจฺฉโยฯ

สส สุสเนฯ สสติฯ สโสฯ

สส ปาณเนฯ สสติฯ สโตว อสฺสสติ, สโตว ปสฺสสติฯ สโส, สสนํฯ อสฺสาโส ปสฺสาโส อสฺสสโนฺต ปสฺสสโนฺตฯ

อส ภุวิฯ อตฺถิฯ อสฯ

เอตฺถ **อตฺถี**ติ อาขฺยาตปทํฯ น อตฺถิ ขีรา พฺราหฺมณีฯ อตฺถิตา, อตฺถิภาโว, ‘‘ยํ กิญฺจิ รตนํ อตฺถี’’ติอาทีสุ วิย นิปาตปทํฯ ตสฺมา **อตฺถี**ติ ปทํ อาขฺยาตนิปาตวเสน ทฺวิธนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อสอิติ อวิภตฺติกํ นามิกปทํฯ เอตฺถ จ ‘‘อสสฺมีติ โหตี’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **อตฺถี**ติ อส, นิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิมินา สสฺสตทิฏฺฐิ วุตฺตาฯ

ตตฺรายํ ปทมาลา – ‘‘อตฺถิ, สนฺติฯ อสิ, อตฺถฯ อสฺมิ, อสฺม, อมฺหิ, อมฺห’’ อิเจฺจตานิ ปสิทฺธานิฯ ‘‘อตฺถุ, สนฺตุฯ อาหิ, อตฺถฯ อสฺมิ, อสฺม อมฺหิ, อมฺห’’ อิเจฺจตานิ จ, ‘‘สิยา, อสฺส, สิยุํ, อสฺสุ, สิยํสุฯ อสฺส, อสฺสถฯ สิยํ, อสฺส, อสฺสาม’’ อิเจฺจตานิ จ ปสิทฺธานิฯ

เอตฺถ ปน ‘‘เตสญฺจ โข ภิกฺขเว สมคฺคานํ สโมฺมทมานานํ…เป.… สิยํสุ เทฺว ภิกฺขู อภิธเมฺม นานาวาทา’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํ ฯ ตตฺถ **สิยํสู**ติ ภเวยฺยุํฯ **อภิธเมฺม**ติ วิสิเฏฺฐ ธเมฺมฯ

อิทานิ **สิยา**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร ปเภโท จ วุจฺจเตฯ **สิยา**ติ เอกํเส จ วิกปฺปเน จ ‘‘ปถวีธาตุ สิยา อชฺฌตฺติกา, สิยา พาหิรา’’ติ เอกํเสฯ ‘‘สิยา อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน อาปตฺติวีติกฺกโม’’ติ วิกปฺปเนฯ

สิยาติ เอกมาขฺยาตปทํ, เอกมพฺยยปทํฯ อาขฺยาตเตฺต เอกวจนนฺตํ, อพฺยยเตฺต ยถาปาวจนํฯ ‘‘ปุตฺตา มตฺถิ ธนา มตฺถี’’ติ เอตฺถ อตฺถีติ อพฺยยปทมิว เอกวจนนฺตมฺปิ พหุวจนนฺตมฺปิ ภวติฯ ตสฺสาขฺยาตเตฺต ปโยโควิทิโตวฯ อพฺยยเตฺต ปน ‘‘สุขํ น สุขสหคตํ, สิยา ปีติสหคต’’นฺติ ‘‘อิเม ธมฺมา สิยา ปริตฺตารมฺมณา’’ติ จ เอกวจนพหุวจนปฺปโยคา เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ ธาตุยา กิจฺจํ นตฺถิฯ ปโรกฺขายํ ‘‘อิติห อส อิติห อสา’’ติ ทสฺสนโต **อส** อิติ ปทํ คเหตพฺพํฯ หิยฺยตฺตนีรูปานิ อปฺปสิทฺธานิฯ อชฺชตนิยา ปน ‘‘อาสิ, อาสิํสุ, อาสุํฯ อาสิ, อาสิตฺถฯ อาสิํ, อาสิมฺหา’’ อิเจฺจตานิ ปสิทฺธานิฯ ภวิสฺสนฺติยา ‘‘ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ’’ อิจฺจาทีนิฯ กาลาติปตฺติยา ‘‘อภวิสฺสา, อภวิสฺสํสุ’’ อิจฺจาทีนิ ภวนฺติฯ

สาส อนุสิฏฺฐิยํฯ สาสติ, อนุสาสติฯ กมฺมนฺตํ โว สาสติ, สาสนํ, อนุสาสนํ, อนุสาสนี, อนุสิฏฺฐิ, สตฺถา, สตฺถํ, อนุสาสโก, อนุสาสิกาฯ

ตตฺร **สาสน**นฺติ อธิสีลาทิสิกฺขตฺตยสงฺคหิตสาสนํ, ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธสงฺขาตํ วา สาสนํฯ ตญฺหิ สาสติ เอเตน, เอตฺถ วาติ ‘‘สาสน’’นฺติ ปวุจฺจติฯ อปิจ **สาสน**นฺติ ‘‘รโญฺญ สาสนํ เปเสตี’’ติอาทีสุ วิย ปาเปตพฺพวจนํฯ ตถา สาสนนฺติ โอวาโท, โย ‘‘อนุสาสนี’’ติ จ, ‘‘อนุสิฏฺฐี’’ติ จ วุจฺจติฯ **สตฺถา**ติ ติวิธยานมุเขน สเทวกํ โลกํ สาสตีติ สตฺถา, ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ สเตฺต อนุสาสตีติ อโตฺถฯ **สตฺถ**นฺติ สเทฺท จ อเตฺถ จ สาสติ อาจิกฺขติ เอเตนาติ สตฺถํฯ กึ ตํ? พฺยากรณํฯ

อีส อิสฺสริเยฯ อิสฺสริยํ อิสฺสรภาโวฯ อีสติฯ วงฺคีโส, ชนปเทโส, มนุเชโสฯ

ตตฺร **วงฺคีโส**ติ วาจาย อีโส อิสฺสโรติ วงฺคีโสฯ โก โส? อายสฺมา วงฺคีโส อรหาฯ อาห จ สยเมว –

> ‘‘วเงฺค ชาโตติ วงฺคีโส, วจเน อิสฺสโรติ จ;
> ‘วงฺคีโส’ อิติ เม นามํ, อภวี โลกสมฺมต’’นฺติ;

อาส อุปเวสเนฯ อุปเวสนํ นิสีทนํ ‘‘อาสเน อุปวิโฏฺฐ สโงฺฆ’’ติ เอตฺถ วิยฯ อาสติฯ อจฺฉติฯ อาสีโนฯ อาสนํฯ อุปาสติฯ อุปาสโกฯ

ตตฺถ **อาสน**นฺติ อาสติ นิสีทติ เอตฺถาติ อาสนํ, ยํ กิญฺจิ นิสีทนโยคฺคํ มญฺจปีฐาทิฯ

กสี คติโสสเนสุฯ อีการโนฺตยํ ธาตุ, เตนิโต น นิคฺคหีตาคโมฯ กสติฯ

นิสี จุมฺพเนฯ นิสติฯ

ทิสี อปฺปีติยํฯ ธมฺมํ เทสฺสติฯ ทิโสฯ ทิโฏฺฐฯ เทสฺสีฯ เทโสฺสฯ เทสฺสิโยฯ

ตตฺร **ทิโส**ติ จ **ทิโฏฺฐ**ติ จ ปจฺจามิตฺตสฺสาธิวจนเมตํฯ โส หิ ปเร เทสฺสติ นปฺปิยายติ, ปเรหิ วา เทสฺสิยติ ปิโย น กริยตีติ ‘‘ทิโส’’ติ จ ‘‘ทิโฏฺฐ’’ติ จ วุจฺจติฯ อถ วา **ทิโส**ติ โจโร วาปจฺจามิโตฺต วาฯ **ทิโฏฺฐ**ติ ปจฺจามิโตฺตเยวฯ อตฺริเม ปโยคา –

‘‘ทิโส ทิสํ ยํ ตํ กยิรา, เวรี วา ปน เวรินํ;
มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ, ปาปิโย นํ ตโต กเร’’ติ จฯ

‘‘ทิสา หิ เม ธมฺมกถํ สุณนฺตู’’ติ จ, ‘‘ทิสา หิ เม เต มนุเสฺส ภชนฺตุ เย ธมฺมเมวาทปยนฺติ สโนฺต’’ติ จ,

‘‘ยเสฺสเต จตุโร ธมฺมา, วานรินฺท ยถา ตว;
สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, ทิฏฺฐํ โส อติวตฺตตี’’ติ จฯ

เทสฺสีติ เทสฺสนสีโล อปฺปิยายนสีโลติ เทสฺสีฯ ‘‘ธมฺมกาโม ภวํ โหติ, ธมฺมเทสฺสี ปราภโว’’ติ อิทเมตฺถ ปโยคนิทสฺสนํฯ **เทโสฺส**ติ อปฺปิโย, ตถา เทสฺสิโยติฯ เอตฺถ จ –

‘‘น เม เทสฺสา อุโภ ปุตฺตา, มทฺทีเทวี น เทสฺสิยา;
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ, ตสฺมา ปิเย อทาสห’’นฺติ จ,

‘‘น เม สา พฺราหฺมณี เทสฺสา, นปิ เม พลํ น วิชฺชตี’’ติ จ,

‘‘มาตา ปิตา น เม เทสฺสา, นปิ เทสฺสํ มหายสํ;
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ, ตสฺมา วตมธิฏฺฐหิ’’นฺติ จ

ปโยคาฯ สพฺพตฺถ **เม**ติ จ **มยฺห**นฺติ จ สามิวจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิมานิ ปน ปจฺจามิตฺตสฺส นามานิ –

‘‘ปจฺจมิโตฺต ริปุ ทิโฏฺฐ, ทิโส เวรี จ สตฺว’ริ;
อมิโตฺต จ สปโตฺต จ, เอวํ ปณฺณตฺติการิสู’’ติฯ

เอสุ คติยํฯ เอสติฯ

ภสฺส ภสฺสนทิตฺตีสุฯ ***ภสฺสนํ*** วจนํฯ **ทิตฺติ** โสภาฯ ภสฺสติฯ ภสฺสํ, ปภสฺสรํฯ

ธิส สเทฺทฯ ธิสติฯ

ทิส อติสชฺชเนฯ ทิสติ, อุปทิสติ, สนฺทิสติ, นิทฺทิสติ, ปจฺจาทิสติ, ปฏิสนฺทิสติ, อุทฺทิสติฯ เทโส, อุเทฺทโส อิจฺจาทีนิฯ

ปิสุ อวยเวฯ ปิสติฯ

อิสิ คติยํฯ อิสติฯ

ผุส สมฺผเสฺสฯ ผุสติฯ ผโสฺส, ผุสนา, สมฺผุสนา, สมฺผุสิตตฺตํฯ เอวรูโป กายสมฺผโสฺส อโหสิฯ โผฏฺฐพฺพํ, ผุสิตํฯ เทโว จ เอกเมกํ ผุสายติฯ ผุฏฺจุํ, ผุสิตุํ, ผุสิตฺวา, ผุสิตฺวาน, ผุสิย, ผุสิยานฯ ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตึ กโรติฯ

ตตฺร **ผโสฺส**ติ อารมฺมณํ ผุสนฺติ เอเตน, สยํ วา ผุสติ, ผุสนมตฺตเมว วา เอตนฺติ ผโสฺส, อารมฺมเณ ผุสนลกฺขโณ ธโมฺมฯ

รุส ริส หิํสายํฯ โรสติฯ ริสติฯ ปุริโสฯ

เอตฺถ จ ‘‘ปุํ วุจฺจติ นิรโย, ตํ ริสตีติ **ปุริโส**’’ติ อาจริยา วทนฺติฯ

ริส คติยํฯ เรสติฯ

วิส ปเวสเนฯ วิสติ, ปวิสติฯ ปเวโส, ปเวสนํ, นิเวสนํ, ปวิสํฯ เอตฺถ **นิเวสนํ** วุจฺจติ เคหํฯ

มส อามสเนฯ มสติ, อามสติ, ปรามสติฯ ปรามาโส, ปรามสนํฯ

เอตฺถ **ปรามาโส**ติ ปรโต อามสตีติ ปรามาโส, อนิจฺจาทิธเมฺม นิจฺจาทิวเสน คณฺหาตีติ อโตฺถฯ ‘‘ปรามาโส มิจฺฉาทิฏฺฐิ กุมฺมโคฺค มิจฺฉาปโถ’’ติอาทีนิ พหูนิ เววจนปทานิ อภิธมฺมโต คเหตพฺพานิฯ

อิสุ อิจฺฉายํฯ อิจฺฉติ, สมฺปฏิจฺฉติฯ สมฺปฏิจฺฉนํ, อิจฺฉา, อภิจฺฉา, อิจฺฉํ, อิจฺฉมาโนฯ

เวสุ ทาเนฯ เวจฺฉติ, ปเวจฺฉติ, ปเวเจฺฉติฯ ปเวจฺฉํ, ปเวจฺฉโนฺตฯ

นิส พทฺธายํฯ พทฺธาติ วินิพโทฺธ, อหงฺการเสฺสตํ อธิวจนํฯ นิสติฯ

ชุสิ ปีติเสวเนสุฯ โชสติฯ

อิส ปริเยสเนฯ เอสติฯ อิสิ, อิฏฺฐํ, อนิฏฺฐํ, เอสํ, เอสมาโนฯ

สํกเส อจฺฉเนฯ อจฺฉนํ นิสีทนํฯ สงฺกสายติฯ

สการนฺตธาตุรูปานิฯ

หการนฺตธาตุ

หา จาเคฯ ชหติ, วิชหติฯ วิชหนํ, ชหิตุํ, ชหาตเว, ชหิตฺวา, ชหายฯ

มฺหี อีสํหสเนฯ มฺหยเต, อุมฺหยเต วิมฺหยเตฯ

ตตฺถ **มฺหยเต**ติ สิตํ กโรติฯ **อุมฺหยเต**ติ ปหฏฺฐาการํ ทเสฺสติฯ **วิมฺหยเต**ติ วิมฺหยนํ กโรติฯ ตตฺรายํ ปาฬิ ''น นํ อุมฺหยเต ทิสฺวาฯ เปกฺขิเตน มฺหิเตน จฯ มฺหิตปุพฺพํว ภาสติฯ ยทา อุมฺหยมานา มํ, ราชปุตฺตี อุทิกฺขติฯ อุมฺหาเปยฺย ปภาวตีฯ ปมฺหาเปยฺย ปภาวตี''ติฯ

ตตฺถ **อุมฺหยมานา**ติ ปหฏฺฐาการํ ทเสฺสตฺวา หสมานาฯ **อุมฺหาเปยฺยา**ติ สิตวเสน ปหํเสยฺยฯ **ปมฺหาเปยฺยา**ติ มหาหสิตวเสน ปริหาเสยฺยฯ

หุ ทาเนฯ หวติฯ หุติฯ

หุ ปสชฺชกรเณฯ **ปสชฺชกรณํ** ปกาเรน สชฺชนกฺริยาฯ หวติฯ หุโต, หุตวา, หุตาวี, อาหุติฯ

หู สตฺตายํฯ โหติ, โหนฺติฯ โหสิ, โหถฯ โหมิ, โหมฯ ปโหติ, ปโหนฺติฯ ปหูตํ, ปหูตา, กุโต ปหูตา กลหา วิวาทาฯ โหโนฺต, โหนฺตา, โหนฺตํ, ปโหโนฺตฯ ปจฺฉาสมเณน โหตพฺพํฯ โหตุํ โหตุเย, ปโหตุํ, หุตฺวานฯ วตฺตมานาวิภตฺติรูปาทีนิฯ เอตฺถ ปสิทฺธรูปาเนว คหิตานิฯ

โหตุ, โหนฺตุฯ โหสิ, โหถฯ โหมิ, โหมฯ ปญฺจมีวิภตฺติรูปานิฯ เอตฺถาปิ ปสิทฺธรูปาเนว คหิตานิฯ

หุเวยฺย, หุเวยฺยุํฯ หุเวยฺยาสิ, หุเวยฺยาถฯ หุเวยฺยามิ, หุเวยฺยามฯ หุเวถ, หุเวรํฯ หุเวโถ, หุเวยฺยาโวฺหฯ หุเวยฺยํ, หุเวยฺยาเมฺหฯ สตฺตมิยา รูปานิฯ เอตฺถ ปน ''อุปโก อาชีวโก 'หุเวยฺย ปาวุโส'ติ วตฺวา สีสํ โอกเมฺปตฺวา อุมฺมคฺคํ คเหตฺวา ปกฺกมี''ติ **ปาฬิยํ หุเวยฺยา**ติ ปทสฺส ทสฺสนโต นยวเสน 'หุเวยฺย, หุเวยฺยุ''นฺติอาทีนิ วุตฺตานิฯ **หุเปยฺยา**ติปิ ปาโฐ ทิสฺสติ, ยถา ปจฺจเปกฺขณาฯ ตพฺพเสน ''หุเปยฺย, หุเปยฺยุํ ฯ หุเปยฺยาสี''ติอาทินา **ว**การสฺส **ป**การาเทสภูตานิ รูปานิปิ คเหตพฺพานิฯ

อปโร นโย – เหยฺย, เหยฺยุํฯ เหยฺยาสิ, เหยฺยาถฯ เหยฺยามิ, เหยฺยามฯ เหถ, เหรํฯ เหโถ, เหยฺยาโวฺหฯ เหยฺยํ, เหยฺยาเมฺหฯ อิมานิ อฏฺฐกถานเยน คหิตรูปานิฯ เอตฺถ ปน ''น จ อุปฺปาโท โหติฯ สเจ เหยฺย, อุปฺปาทสฺสาปิ อุปฺปาโท ปาปุเณยฺยา''ติ อิทมฺปิ นิทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

หุว, หุวุฯ หุเว, หุวิตฺถฯ หุวํ, หุวิมฺหฯ หุวิตฺถ, โหถ อิจฺจปิ สโณฺญคตการโลเปน อโหสีติ อโตฺถฯ ตถาหิ ''กสิรา ชีวิกา โหถา''ติ ปทสฺสตฺถํ วเณฺณเนฺตหิ ''ทุกฺขา โน ชีวิกา อโหสี''ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ หุวิเรฯ หุวิโตฺถ, หุวิโวฺหฯ หุวึ, หุวิเมฺหฯ ปโรกฺขาย รูปานิฯ

อหุวา, อหุวูฯ อหุโว, อหุวตฺถฯ อหุวํ, อหุวมฺหฯ อหุวตฺถ, อหุวตฺถุํฯ อหุวเส, อหุววฺหํฯ อหุวึ, อหุวมฺหเสฯ หิยฺยตฺตนีรูปานิฯ

เอตฺถ **อหุวมฺหเส**ติ มยํ ภวมฺหเสติ อโตฺถฯ ''อกรมฺหส เต กิจฺจํ, ยํ พลํ อหุวมฺหเส''ติ **ปาฬิยํ** ปน ''อหุว อมฺหเส'' อิติ วา ปทเจฺฉโท กาตโพฺพ ''อหุ อมฺหเส''ติ วาฯ ปจฺฉิมนเย **ว**การาคโม ''อหุวา''ติ จ ''อหู''ติ จ ทฺวินฺนมฺปิ อโหสีติ อโตฺถฯ **อมฺหนฺ**ติ อมฺหากํฯ **เส**ติ นิปาตมตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อมฺหากํ ยํ พลํ อโหสิ, มยํ เตน พเลน ตว กิจฺจํ อกรมฺหาติฯ

อโหสิ, อหุํ, อเหสุํฯ อหุโว, อหุวิตฺถฯ อโหสิตฺถอิจฺจปิฯ อโหสึ, อหุวาสึ อิจฺจปิ, อโหสิมฺหา, อหุมฺหา ฯ อหุวา, อหุวุ, อหุวเส, อหุวิวฺหํฯ อหุวํ, อหุํ อิจฺจปิฯ อหุวิเมฺหฯ อชฺชตนิยา รูปานิฯ

เอตฺถ ‘‘อหํ เกวฏฺฏคามสฺมึ, อหุํ เกวฏฺฏทารโก’’ติ ทสฺสนโต ‘‘อหุ’’นฺติ วุตฺตํ, อโหสินฺติ อโตฺถฯ ‘‘อหํ ภทเนฺต อหุวาสึ ปุเพฺพ สุเมธนามสฺส ชินสฺส สาวโก’’ติ ทสฺสนโต ‘‘อหุวาสิ’’นฺติ อิเจฺจวโตฺถฯ ตถา หิ **อเนกวณฺณวิมานวตฺถุอฏฺฐกถายํ** อิมิสฺสา ปาฬิยา อตฺถํ วเณฺณเนฺตหิ **อหุวาสิ**นฺติ อโหสินฺติ อโตฺถ ปกาสิโตฯ

‘‘เหสฺสติ, เหหิสฺสติ, เหหิติ, โหหิตี’’ติ อิมานิ จตฺตาริ ภวิสฺสนฺติยา มาติกาปทานิ เวทิตพฺพานิฯ

อิทานิ ตานิ วิภชิสฺสามิ – เหสฺสาติ, เหสฺสนฺติฯ เหสฺสสิ, เหสฺสถฯ เหสฺสามิ, เหสฺสามฯ เหสฺสเต, เหสฺสเนฺตฯ เหสฺสเส, เหสฺสเวฺหฯ เหสฺสํ, เหสฺสาเมฺหฯ อิมานิ ‘‘อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิม’’นฺติ ทสฺสนโต วุตฺตานิฯ

เหหิสฺสติ, เหหิสฺสนฺติฯ เหหิสฺสสิฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

โหหิสฺสติ, โหหิสฺสนฺติฯ โหหิสฺสสิฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

เหหิติ, เหหินฺติฯ เหหิสิฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

โหหิติ, โหหินฺติฯ โหหิสิฯ เสสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ภวิสฺสนฺติยา รูปานิฯ

อหุวิสฺสา, อหุวิสฺสํสุฯ อหุวิสฺสเส, อหุวิสฺสถฯ อหุวิสฺสํ, อหุวิสฺสมฺหาฯ อหุวิสฺสถ, อหุวิสฺสิสุฯ อหุวิสฺสเส , อหุวิสฺสเวฺหฯ อหุวิสฺสึ, อหุวิสฺสามฺหเสฯ กาลาติปตฺติรูปานิฯ

เวฺห อวฺหายเน พทฺธายํ สเทฺท จฯ อวฺหายนํ ปโกฺกสนํฯ **พทฺธา**ติ อหงฺกาโร, ฆฏฺฏนํ วา สารมฺภกรณํ วาฯ **สโทฺท** รโวฯ เวฺหติ, วฺหายติ, อเวฺหติ, อวฺหายติ, อวฺหาสิ อิจฺจปิฯ กจฺจายโน มาณวโกสฺมิ ราช, อนูนนาโม อิติ มวฺหยนฺติฯ **อา**สโทฺท อุปสโคฺคว, โส สโณฺญคปรตฺตา รโสฺส ชาโตฯ อวฺหิโตฯ อนวฺหิโต ตโต อาคาฯ อวฺหา, อวฺหายนาฯ วารณวฺหยนา รุกฺขาฯ กาม เวฺห วิสเยฯ กุมาโร จนฺทสวฺหโยฯ

‘‘สตฺตตนฺตึ สุมธุรํ,
รามเณยฺยํ อวาจยิํ;
โส มํ รงฺคมฺหิ อเวฺหติ,
สรณํ เม โหหิ โกสิยา’’ติฯ

เอตฺถ **อเวฺหตี**ติ สารมฺภวเสน อตฺตโน วิสยํ ทเสฺสตุํ สงฺฆฏฺฏตีติ อโตฺถฯ ‘‘สมาคเต เอกสตํ สมเคฺค, อเวฺหตฺถ ยโกฺข อวิกมฺปมาโน’’ติ เอตฺถาปิ สารมฺภวเสน ฆฏฺฏนํ อวฺหายนํ นามฯ

‘‘ตตฺถ นจฺจนฺติ คายนฺติ, อวฺหายนฺติ วราวรํ;
อจฺฉรา วิย เทเวสุ, นาริโย สมลงฺกตา’’ติ

เอตฺถ ปน **อวฺหายนฺติ วราวร**นฺติ วรโต วรํ นจฺจญฺจ คีตญฺจ กโรนฺติโย สารมฺภํ กโรนฺตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ปญฺห ปุจฺฉายํฯ ภิกฺขุ ครุํ ปญฺหํ ปญฺหติฯ ปโญฺหฯ อยํ ปน ปาฬิ ‘‘ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหติ อิทํ ภเนฺต กถํ อิมสฺส โก อโตฺถ’’ติฯ **ปญฺห**สโทฺท ปุลฺลิงฺควเสน คเหตโพฺพฯ ‘‘ปโญฺห มํ ปฏิภาติ, ตํ สุณา’’ติ เยภุเยฺยน ปุลฺลิงฺคปฺปโยคทสฺสนโตฯ กตฺถจิ ปน อิตฺถิลิโงฺคปิ ภวติ นปุํสกลิโงฺคปิฯ ตถา หิ ‘‘ปญฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตาฯ โกณฺฑญฺญ ปญฺหานิ วิยากโรหี’’ติ ตทฺทีปิกา ปาฬิโย ทิสฺสนฺติ, ลิงฺควิปลฺลาโส วา ตตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ปญฺห อิจฺฉายํฯ ปญฺหติฯ ปโญฺหฯ เอตฺถ จ **ปโญฺห**ติ ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถฯ อิทํ ปเนตฺถ นิพฺพจนํ ปญฺหิยติ ญาตุํ อิจฺฉิยติ โสติ **ปโญฺห**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห’’ติ อิมิสฺสา **เนตฺติปาฬิยา** อตฺถํ สํวเณฺณเนฺตน **‘‘ปเญฺห**ติ ญาตุํ อิจฺฉิเต อเตฺถ’’ติฯ

มิห เสจเนฯ มิหติ, อุมฺมิหติฯ เมโฆ, เมหนํฯ

ตตฺถ **อุมฺมิหตี**ติ ปสฺสาวํ กโรติฯ **เมโฆ**ติ มิหติ สิญฺจติ โลกํ วสฺสธาราหีติ เมโฆ, ปชฺชุโนฺนฯ **เมหน**นฺติ อิตฺถีนํ คุยฺหฏฺฐานํฯ

ทห ภสฺมีกรเณ ธารเณ จฯ อาคารานิ อคฺคิ ทหติฯ อยํ ปุริโส อิมํ อิตฺถึ อยฺยิกํ ทหติ, มม อยฺยิกาติ ธาเรตีติ อโตฺถฯ อิมสฺส ปุริสสฺส อยํ อิตฺถี อยฺยิกา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ อตฺร ปนายํ ปาฬิ ‘‘สกฺยา โข อมฺพฏฺฐ ราชานํ อุกฺกากํ ปิตามหํ ทหนฺตี’’ติฯ อคฺคินา ทฑฺฒํ เคหํ, ทยฺหติ, ทยฺหมานํฯ **ทสฺส ฑา**เทเส ‘‘ฑหตี’’ติ รูปํฯ ‘‘ฑหนฺตํ พาลมเนฺวติ, ภสฺมาฉโนฺนว ปาวโก’’ติอาทโย ปโยคา เอตฺถ นิทสฺสนานิ ภวนฺติฯ

จห ปริสกฺกเนฯ จหติฯ

รห จาเคฯ รหติฯ รโห, รหิโตฯ

รหิ คติยํฯ รหติฯ รโห, รหํฯ

ทหิ พหิ วุทฺธิยํฯ ทหติฯ พหติฯ

พหิ สเทฺธ จฯ **จ**กาโร วุทฺธาเปโกฺขฯ พหติฯ

ตุหิ ทุหิ อทฺทเนฯ ตุหติฯ ทุหติฯ

อรห มห ปูชายํฯ อรหติฯ อรหํ, อรหาฯ มหติฯ

มหนํ, มโหฯ วิหารมโหฯ เจติยมโหฯ

ตตฺร นิกฺกิเลสตฺตา เอกนฺตทกฺขิเณยฺยภาเวน อตฺตโน กตปูชาสกฺการาทีนํ มหปฺผลภาวกรเณน อรหณีโย ปูชนีโยติ **อรหา,** ขีณาสโวฯ

อีห เจตายํฯ อีหติฯ อีหาฯ **อีหา** วุจฺจติ วีริยํฯ

วห มห พุทฺธิยํฯ วหติ, มหติฯ

อหิ ปิลหิ คติยํฯ อหติฯ ปิลหติ, อหิฯ

เอตฺถ จ **อหี**ติ นิปฺปาโทปิ สมาโน อหติ คจฺฉติ คนฺตุํ สโกฺกตีติ อหิฯ

ครห กลห กุจฺฉเนฯ ครหติฯ ครหา, กลหติ, กลโหฯ

วรห วลห ปธานิเย ปริภาสนหึสาทาเนสุ จฯ วรหติฯ วลหติฯ วราโหฯ

เอตฺถ จ **วราโห**ติ สูกโรปิ หตฺถีปิ วุจฺจติฯ ตถา หิ ‘‘เอเนยฺยา จ วราหา จฯ มหาวราโหว นิวาปปุโฏฺฐ’’ติอาทีสุ สูกโร ‘‘วราโห’’ติ นาเมน วุจฺจติฯ ‘‘มหาวราหสฺส นทีสุ ชคฺคโต, ภิสํ ฆสมานสฺสา’’ติอาทีสุ ปน หตฺถี ‘‘วราโห’’ติ นาเมน วุจฺจติฯ **มหาวราหสฺสา**ติ หิ มหาหตฺถิโน ติ อโตฺถฯ

เวหฺ เชหฺ วาหฺ ปยตเนฯ เวหติ, เชหติฯ วาหติฯ วาหโนฯ

วาหโน วุจฺจติ อโสฺสฯ โส หิ วาหนฺติ สงฺคามาทีสุ กิเจฺจ อุปฺปเนฺน ปยตนฺติ วีริยํ กโรนฺติ, เอเตนาติ **วาหโน**ติ วุจฺจติฯ

ทาหฺ นิทฺทกฺขเยฯ ทาหติฯ

อูห วิตเกฺกฯ อูหติ, อายูหติ, วิยูหติ, พฺยูหติ อโปหติฯ อูหนํ, อายูหนํ, พฺยูโห, อโปโหฯ

ตตฺถ **อูหตี**ติ วิตเกฺกติ, **อายูหตี**ติ วายมติ, **วิยูหตี**ติ ปํสุํ อุทฺธรติฯ เอวํ **พฺยูหตี**ติ เอตฺถาปิฯ **อโปหตี**ติ ฉเฑฺฑติ, อถ วา วิเวเจติฯ

คาหฺ วิโลฬเนฯ คาหติฯ คาโห, จนฺทคฺคาโห, สูริยคฺคาโห, นกฺขตฺตคฺคาโหฯ

คห คหเณฯ คหติ, ปคฺคหติฯ อาหุติํปคฺคหิสฺสามิฯ ปคฺคโห, ปคฺคาโหฯ

ปคฺคโหติ ปโตฺตฯ **ปคฺคาโห**ติ วีริยํฯ

สห ปริสหเนฯ ปริสหนํ ขนฺติฯ สหติฯ สโห, อสโห, อสโยฺหฯ

รุห จมฺมนิ ปาตุภาเวฯ รุหติฯ รุโกฺขฯ

มาตุ มาเนฯ มาหติฯ

คุหู สํวรเณฯ คุหติ นิคฺคุหติฯ คุโห, คุยฺหโกฯ

วห ปาปุเณฯ วหติฯ วาริวโหฯ

ทุห ปปูรเณฯ ทุหติ, โทหติฯ ทุยฺหมานา คาวีฯ

ทิห อุปจเยฯ เทหติฯ เทโหฯ **เทโห**ติ สรีรํฯ

ลิห อสฺสาทเนฯ เลหติ, ปเลหติฯ เลหนียํฯ อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘สุนขา หิมสฺส ปลิหึสุ ปาเท’’ติฯ อยํ ปนโตฺถ – สุนขา อิมสฺส กุมารสฺส ปาทตเล อตฺตโน ชิวฺหาย ปลิหิํสูติฯ

โอห จาเคฯ โอหติฯ สพฺพมนตฺถํ อโปหติฯ อโปโหฯ

พฺรหฺม อุคฺคเมฯ พฺรหติฯ พฺรหาฯ

ทห ถห หิํสตฺถาฯ ทหติฯ ถหติฯ

พฺรูห วฑฺฒเนฯ อุปรูปริ พฺรูหตีติ **พฺรหฺมา**ฯ การิเต ‘‘วิเวกมนุพฺรูเหตุํ วฎฺฎตี’’ติ ปโยโคฯ

พฺรหฺมาติ เตหิ เตหิ คุณวิเสเสหิ พฺรูหิโตติ พฺรหฺมาฯ **พฺรหฺมา**ติ มหาพฺรหฺมาปิ วุจฺจติ ตถาคโตปิ พฺราหฺมโณปิ มาตาปิตโรปิ เสฎฺฐมฺปิฯ ‘‘สหโสฺส พฺรหฺมา ทฺวิสหโสฺส พฺรหฺมา’’ติอาทีสุ หิ มหาพฺรหฺมา ‘‘พฺรหฺมา’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘พฺรหฺมาติ โข ภิกฺขเว ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ เอตฺถ ตถาคโตฯ

‘‘ตโมนุโท พุโทฺธ สมนฺตจกฺขุ,
โลกนฺตคู สพฺพภวาติวโตฺต;
อนาสโว สพฺพทุกฺขปฺปหีโน,
สจฺจวฺหโย พฺรเหฺม อุปาสิโต เม’’ติ

เอตฺถ พฺราหฺมโณฯ ‘‘พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร, ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร’’ติ เอตฺถ มาตาปิตโรฯ ‘‘พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตี’’ติ เอตฺถ เสฎฺฐํฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

‘‘มหาพฺรหฺมนิ วิเปฺป จ, อโถ มาตาปิตูสุ จ;
ตถาคเต จ เสเฎฺฐ จ, **พฺรหฺม**สโทฺท ปวตฺตตี’’ติฯ

อปโร นโย – **พฺรหฺมา**ติ ติวิธา พฺรหฺมาโน สมฺมุติพฺรหฺมาโน อุปปตฺติพฺรหฺมาโน วิสุทฺธิพฺรหฺมาโนติฯ

‘‘สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ, สุวา ภุญฺชนฺติ โกสิย;
ปฎิเวเทมิ เต พฺรเหฺม, น เน วาเรตุมุสฺสเห,
ปริพฺพช มหาพฺรเหฺม, ปจนฺตเญฺญปิ ปาณิโน’’ติ จ

เอวมาทีสุ หิ **พฺรหฺม**สเทฺทน สมฺมุติพฺรหฺมาโน วุตฺตาฯ

‘‘อปารุตา เตสํ อมตสฺส ทฺวารา,
เย โสตวโนฺต ปมุญฺจนฺตุ สทฺธํ;
วิหิํสสญฺญี ปคุณํ น ภาสิํ,
ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม,

อถ โข พฺรหฺมา สหมฺปตี’’ติ จ เอวมาทีสุ **พฺรหฺม**สเทฺทน อุปปตฺติพฺรหฺมาฯ ‘‘พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตี’’ติอาทิวจนโต **พฺรหฺม**นฺติ อริยธโมฺม วุจฺจติฯ ตโต นิพฺพตฺตา อวิเสเสน สเพฺพปิ อริยา วิสุทฺธิพฺรหฺมาโน นาม ปรมตฺถพฺรหฺมตายฯ วิเสสโต ปน ‘‘พฺรหฺมาติ โข ภิกฺขเว ตถาคต

เสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ วจนโต สมฺมาสมฺพุทฺธ อุตฺตมพฺรหฺมา นาม สเทวเก โลเก พฺรหฺมภูเตหิ คุเณหิ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺติโตฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

“สมฺมุติยุปฺปตฺตีนํ, วิสุทฺธีนํ วเสน จ;
พฺรหฺมาโน ติวิธา โหนฺติ, อุตฺตเมน จตุพฺพิธา’’ติฯ

ธิมฺห นิฏฺฐุภเนฯ ธิเมฺหติฯ “ปฏิวามคตํ สลฺลํ, ปสฺส ธิมฺหามิ โลหิต’’นฺติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ

ตตฺถ **ธิมฺหามี**ติ นิฏฺฐุภามีติ อโตฺถฯ

หการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฬการนฺตธาตุ

พิฬ อโกฺกเสฯ เพฬติฯ พิฬาโรฯ

กีฬ วิหาเรฯ กีฬติฯ กีฬาฯ

อฬ อุคฺคเมฯ อฬติฯ วาโฬฯ

ลฬ วิลาเสฯ ลฬติฯ ลฬิโต อโสฺสฯ

กฬ มเท กกฺกเสฺส จฯ กกฺกสฺสํ กสฺสสิยํ ผรุสภาโวฯ กฬติฯ

ตุฬ โตฬเนฯ โตฬติฯ

หุฬ โหฬ คติยํฯ หุฬติฯ โหฬติฯ

โรฬ อนาทเรฯ โรฬติฯ

โลฬ อุมฺมาเทฯ โลยติฯ

เหฬ โหฬ อนาทเรฯ เหฬติฯ โหฬติฯ

วาฬ อาลเปฯ วาฬติฯ

ทาฬ ธาฬ วิสรเณฯ ทาฬติฯ ธาฬติฯ

หฬ สิลาฆายํฯ หฬติฯ

หีฬ อนาทเรฯ หีฬติฯ หีฬา, หีฬิโก, หีฬิโตฯ

กฬ เสจเนฯ กฬติฯ กฬนํฯ

เหฬ เวฐเนฯ เหฬติฯ

อีฬ **ถุติยํ**ฯ อีฬติฯ

ชุพั คติยํฯ ชุพัติ, โชพัติฯ

ปุพั มุพั สุขเนฯ ปุพัติฯ มุพัติฯ

คุพั รกฺขายํฯ คุพัติฯ คุโพ้ฯ

ชุพั พนฺธเนฯ ชุพัติฯ

กุพั ฆสเนฯ กุพัติฯ

ขุพั พาเลฺย จฯ จกาโร ฆสนาเปกฺขโกฯ ขุพัติฯ

สุพั พุพั สํวรเณฯ สุพัติฯ พุพัติฯ

ปุพั สงฺฆาเตฯ ปุพัติฯ ปุพินํฯ

สพั อพฺยตฺตสเทฺทฯ สพัติฯ สาพิโก, สาพิกาฯ

> ‘‘อุสโภว มหี นทติ,
> มิคราชาว กูชติ;
> สุสุมาโรว สพัติ,
> กิํ วิปาโก ภวิสฺสตี’’ติ นิทสฺสนํ;

อิมานิ **พั**การนฺตธาตุรูปานิฯ

อิติ **ภูวาทิ**คเณ **อ**วคฺคนฺตธาตุรูปานิ สมตฺตานิฯ เอตฺตาวตา สพฺพาปิ **ภูวาทิ**คเณ ธาตุโย ปกาสิตาฯ

อิทานิ **ภูวาทิ**คณิกธาตูนํเยว กาจิ อสมานสุติกา, กาจิ อสมานนฺติกาฯ ตาสุ กาจิ สมานตฺถวเสน สโมธาเนตฺวา ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺตา, ตาเยว ธาตุโย เอกเทเสน รูปวิภาวนาทีหิ สทฺธิํ ปกาสยิสฺสามฯ ตํ ยถา?

หู ภู สตฺตายํ โหติ, ภวติฯ ปโหติ, ปภวติฯ หุเวยฺย ปาวุโสฯ สเจ อุปฺปาโท เหยฺยฯ อเชสิ ยโกฺข นรวีรเสฏฺฐํ, ตตฺถปฺปนาโท ตุมุโล พหูวฯ อมฺพา’ยํ อหุวา ปุเรฯ อหุ ราชา วิเทหานํฯ ปหูตํ เม ธนํ สกฺกฯ ปหูตมริโย ปกโรติ ปุญฺญํฯ ปหูตวิโตฺต ปุริโสฯ ปหูตชิโวฺห ภควาฯ ปิยปฺปภูตา กลหา วิวาทาฯ ปจฺฉาสมเณน โหตพฺพํฯ ภวิตพฺพํฯ โหตุํ, เหตุเย, ภวิตุํฯ หุตฺวา, หุตฺวานฯ ภวิตฺวา, ภวิตฺวานฯ

เอตฺถ ปน ‘‘อตฺถิ เหหิติ โส มโคฺค, น โส สกฺกา น เหตุเย’’ติ ปาพิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **นเหตุเย**ติ อภวิตุํฯ **หู**ธาตุโต **ตุํ**ปจฺจยสฺส **ตเว**ปจฺจยสฺส วา **ตุเย** อาเทโส, **อู**การสฺส จ **เอ**การาเทโส กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา เหตุภาวาย **น** น สกฺกาติปิ อโตฺถฯ อยํ ปนโตฺถ อิธ นาธิเปฺปโต, ปุริโมเยวโตฺถ อธิเปฺปโต **โหติ**สฺส ธาตุโน ปโยคภาวาย อุทาหริตปทสฺสตฺถภาวโตฯ ตตฺถ **ปโหตี**ติ อิทํ วตฺถํ วิปุลภาเวน จีวรํ กาตุํ ปโหติ, โน นปฺปโหติฯ **ปโหตี**ติ วา ปุริโส อรโยเชตุํ สโกฺกติฯ อถ วา **ปโหตี**ติ โหติฯ **ปภวตี**ติ สนฺทติฯ **ปหูต**นฺติ วิปุลํ, มหนฺตนฺติ อโตฺถฯ **ป**

หูตวิโตฺตติ วิปุลวิโตฺต มหทฺธโนฯ **ปหูตชิโวฺห**ติ สุปุถุลสุทีฆสุมุทุกชิโวฺห, **ปิยปฺปภูตา**ติ ปิยโต นิพฺพตฺตาฯ

คมุ สปฺป คติยํฯ คจฺฉติ, คมติ, ฆมฺมติ, อาคจฺฉติ, อุคฺคจฺฉติ, อติคจฺฉติ, ปฏิคจฺฉติ, อวคจฺฉติ, อธิคจฺฉติ, อนุคจฺฉติ, อุปคจฺฉติ, อปคจฺฉติ, วิคจฺฉติ, นิคจฺฉติ, นิคฺคจฺฉติฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ ''สมุคฺคจฺฉตี''ติอาทินา อุปสคฺคทฺวยวเสนปิ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพานิฯ สปฺปติ, สํสปฺปติ, ปริสปฺปติฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

ตตฺถ **คมตี**ติ คจฺฉติฯ การิเต ''เทวทตฺตํ คเมติ คมยตี''ติ รูปานิ ภวนฺติฯ ''อปายํ คเมตีติ อปายคมนีย''นฺติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ **จุราทิ**คณํ ปตฺตสฺส **อา**ปุพฺพสฺส อิมสฺส ''อาคเมติ, อาคมยติ, อาคเมนฺโต, อาคมยมาโน''ติ สุทฺธกตฺตุรูปานิ ภวนฺติฯ

ตตฺถ **อาคเมตี**ติ มุหุตฺตํ อธิวาเสตีติ อโตฺถฯ **ฆมฺมตี**ติ คจฺฉติฯ **อาคจฺฉตี**ติ อายาติฯ **อุคฺคจฺฉตี**ติ อุยฺยาติ อุทฺธํ คจฺฉติฯ **อติคจฺฉตี**ติ อติกฺกมิตฺวา คจฺฉติฯ **ปฏิคจฺฉตี**ติ ปุน คจฺฉติฯ **อวคจฺฉตี**ติ ชานาติฯ **อธิคจฺฉตี**ติ ลภติ ชานาติ วาฯ **อนุคจฺฉตี**ติ ปจฺฉโต คจฺฉติฯ **อุปคจฺฉตี**ติ สมีปํ คจฺฉติฯ **อปคจฺฉตี**ติ อเปติฯ **วิคจฺฉตี**ติ วิคมติฯ **นิคจฺฉตี**ติ ลภติฯ ''ยสํ โปโส นิคจฺฉตี''ติ อิทํ นิทสฺสนํฯ **นิคฺคจฺฉตี**ติ นิกฺขมติฯ **สปฺปตี**ติ คจฺฉติฯ **สํสปฺปตี**ติ สํสรโนฺต คจฺฉติฯ **ปริสปฺปตี**ติ สมนฺตโต คจฺฉติฯ

อิทานิ ปน วิญฺญูนํ สาฏฺฐกเถ เตปิฏเก พุทฺธวจเน ปรมโกสลฺลชนนตฺถํ สปฺปโยคํ ปทมาลํ กถยามฯ เสยฺยถิทํ? โส คจฺฉติ, เต คจฺฉนฺติ, คจฺฉเรฯ ตฺวํ คจฺฉสิ, ตุเมฺห คจฺฉถฯ อหํ คจฺฉามิ, มยํ คจฺฉามฯ โส คจฺฉเต, เต คจฺฉเนฺตฯ ตฺวํ คจฺฉเส, ตุเมฺห คจฺฉเวฺหฯ อหํ คเจฺฉ, มยํ คจฺฉาเมฺหฯ วตฺตมานาย รูปานิฯ

โส คจฺฉตุ, เต คจฺฉนฺตุฯ ตฺวํ คจฺฉาหิ, คจฺฉ, คจฺฉสฺสุ, ตุเมฺห คจฺฉถฯ อหํ คจฺฉามิ, มยํ คจฺฉามฯ โส คจฺฉตํ, เต คจฺฉนฺตํฯ ตฺวํ คจฺฉสฺสุ, ตุเมฺห คจฺฉโวฺหฯ อหํ คเจฺฉ, มยํ คจฺฉามเสฯ ปญฺจมิยา รูปานิฯ

โส คเจฺฉยฺย, คเจฺฉ, เต คเจฺฉยฺยุํฯ ตฺวํ คเจฺฉยฺยาสิ, ตุเมฺห คเจฺฉยฺยาถฯ อหํ คเจฺฉยฺยามิ, มยํ คเจฺฉยฺยาม, คเจฺฉมุฯ โส คเจฺฉถ, เต คเจฺฉรํฯ ตฺวํ คเจฺฉโถ, ตุเมฺห คเจฺฉยฺยาโวฺหฯ อหํ คเจฺฉยฺยํ, มยํ คเจฺฉยฺยาเมฺหฯ สตฺตมิยา รูปานิฯ

โส คจฺฉ, เต คจฺฉุฯ ตฺวํ คเจฺฉ, ตุเมฺห คจฺฉิตฺถ, คญฺฉิตฺถฯ อหํ คจฺฉํ, มยํ คจฺฉิมฺห, คญฺฉิมฺหฯ โส คจฺฉิตฺถ, คญฺฉิตฺถ, เต คจฺฉิเรฯ ตฺวํ คจฺฉิโตฺถ, ตุเมฺห คจฺฉิโวฺหฯ อหํ คจฺฉึ, คญฺฉึ, มยํ คจฺฉิเมฺหฯ ปโรกฺขาย รูปานิฯ

โส อคจฺฉา, เต อคจฺฉูฯ ตฺวํ อคเจฺฉ, ตุเมฺห อคจฺฉถฯ อหํ อคจฺฉํ, มยํ อคจฺฉมฺหาฯ โส อคจฺฉถ, เต อคจฺฉตฺถุํฯ ตฺวํ อคจฺฉเส, ตุเมฺห อคจฺฉิวฺหํฯ อหํ อคจฺฉํ, มยํ อคจฺฉิเมฺหฯ อชฺชตนิยา รูปานิฯ

โส คจฺฉิสฺสติ, เต คจฺฉิสฺสนฺติฯ ตฺวํ คจฺฉิสฺสสิ, ตุเมฺห คจฺฉิสฺสถฯ อหํ คจฺฉิสฺสามิ, มยํ คจฺฉิสฺสามฯ โส คจฺฉิสฺสเต, เต คจฺฉิสฺสเนฺตฯ ตฺวํ คจฺฉิสฺสเส, ตุเมฺห คจฺฉิสฺสเวฺหฯ อหํ คจฺฉิสฺสํ, มยํ คจฺฉิสฺสาเมฺหฯ ภวิสฺสนฺติยา รูปานิฯ

โส อคจฺฉิสฺสา, เต อคจฺฉิสฺสํสุฯ ตฺวํ อคจฺฉิเสฺส, ตุเมฺห อคจฺฉิสฺสถฯ อหํ อคจฺฉิสฺสํ, มยํ อคจฺฉิสฺสามฺหาฯ โส อคจฺฉิสฺสถ, เต อคจฺฉิสฺสิสุฯ ตฺวํ อคจฺฉิสฺสเส, ตุเมฺห อคจฺฉิสฺสเวฺหฯ อหํ อคจฺฉิสฺสํ, มยํ อคจฺฉิสฺสามฺหเสฯ กาลาติปตฺติยา รูปานิฯ

ตตฺถ อชฺชตนิยา กาลาติปตฺติยา จ **อ**การาคมํ สเพฺพสุ ปุริเสสุ สเพฺพสุ วจเนสุ ลพฺภมานมฺปิ สาสเน อนิยตํ หุตฺวา ลพฺภตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ‘‘อคจฺฉิ, คจฺฉิ, อคจฺฉิสฺสา, คจฺฉิสฺสา’’ติอาทินา เทฺว เทฺว รูปานิ ทิสฺสนฺติฯ คมติ, คมนฺติฯ คมตุ, คมนฺตุฯ คเมยฺยฯ คเมยฺยุํฯ เสสํ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อิทานิ ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนชฺชตนีสุ วิเสโส วุจฺจเต – โส ปุริโส มคฺคํ ค, สา อิตฺถี ฆร’มาคฯ เต มคฺคํ คุ, ตา ฆร’มาคุฯ **เอ**การสฺส **อ**การาเทสํ ตฺวํ มคฺคํ ค, ตฺวํ ฆร’’มาคฯ ตุเมฺห มคฺคํ คุตฺถ, ตุเมฺห ฆร’มาคุตฺถฯ อหํ มคฺคํ คํ, อหํ ฆร’มาคํฯ อหํ ตํ ปุริสํ อนฺวคํ, มยํ มคฺคํ คุมฺห, มยํ ฆรํ อาคุมฺห, มยํ ตํ ปุริสํ อนฺวคุมฺหฯ อยํ ตาว ปโรกฺขาย วิเสโสฯ

‘‘โส มคฺคํ อคมา, เต มคฺคํ อคมู’’ อิจฺจาทิ หิยฺยตฺตนิยา รูปํฯ ‘‘โส อคมิ, เต อคมุํ, เต คุํ’’ อิจฺจาทิ อชฺชตนิยา รูปํฯ

อิทานิ เตสํ ปทรูปานิ ปากฎีกรณตฺถํ กิญฺจิ สุตฺตํ กถยาม – ‘‘โสปาคา สมิตึ วนํฯ อเถตฺถ ปญฺจโม อาคาฯ อาคุํ เทวา ยสสฺสิโนฯ มาหํ กาโกว ทุเมฺมโธ, กามานํ วสมนฺวคํฯ อคมา ราชคหํ พุโทฺธฯ วงฺกํ อคมุ ปพฺพตํฯ พฺราหฺมณา อุปคจฺฉุ ม’’นฺติ เอวมาทีนิ ภวนฺติฯ

ค คุ ค คุตฺถ คํ คุมฺห, อคุ อคมุ อคมุํ;
อคมา’คมิ คจฺฉนฺติ, อาทิเภทํ มเน กเรฯ

อิทานิ นามิกปทานิ วุจฺจเนฺต – คโต, คนฺตา, คจฺฉํ, คจฺฉนฺตี, คจฺฉนฺตํ กุลํ, สหคตํ, คติ, คมนํ, คโม, อาคโม, อวคโม, คนฺตพฺพํ, คมนียํ, คมฺมํ, คมฺมมานํ, คมิยมานํ, โค, มาตุคาโม, หิงฺคุ, ชคุ, อินฺทคู, เมธโค อิจฺจาทีนิ, การิเต – คจฺฉาเปติ, คจฺฉาปยติ, คเจฺฉติ, คจฺฉยติ, คเมฺมติฯ กเมฺม – คมฺมติ, คมิยติ, อธิคมฺมติ, อธิคมิยติฯ **ตุ**มนฺตาทิเตฺต ‘‘คนฺตุํ, คมิตุํ, คนฺตฺวา, คนฺตฺวาน, คมิตฺวา, คมิตฺวาน, คมิย, คมิยาน, คมฺม, อาคมฺม, อาคนฺตฺวา, อธิคมฺม, อธิคนฺตฺวา’’ อิจฺจาทีนิ ฯ **สปฺป**ธาตุสฺส ปน ‘‘สโปฺป, สปฺปินี, ปีฐสปฺปี, สปฺปี’’ อิจฺจาทีนิ รูปานิ ภวนฺติฯ

ตตฺถ **สหคต**สโทฺท ตพฺภาเว โวกิเณฺณ นิสฺสเย อารมฺมเณ สํสเฎฺฐติ อิเมสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิราคสหคตา’’ติ ตพฺภาเว เวทิตโพฺพ, นนฺทิราคภูตาติ อโตฺถฯ ‘‘ยายํ ภิกฺขเว วีมํสา โกสชฺชสหคตา โกสชฺชสมฺปยุตฺตา’’ติ โวกิเณฺณ เวทิตโพฺพ, อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชมาเนน โกสเชฺชน โวกิณฺณาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ‘‘อฎฺฐิกสญฺญาสหคตํ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตี’’ติ นิสฺสเย เวทิตโพฺพ, อฎฺฐิกสญฺญํ นิสฺสาย อฎฺฐิกสญฺญํ ภาเวตฺวา ปฎิลทฺธนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ลาภี โหติ รูปสหคตานํ วา สมาปตฺตีนํ อรูปสหคตานํ วา’’ติ อารมฺมเณ, รูปารูปารมฺมณานนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อิทํ สุขํ อิมาย ปีติยา สหคตํ สหชาตํ สมฺปยุตฺต’’นฺติ สํสเฎฺฐ, อิมิสฺสา ปีติยา สํสฎฺฐนฺติ อโตฺถฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

ตพฺภาเว เจว โวกิเณฺณ, นิสฺสยารมฺมเณสุ จ;
สํสเฎฺฐ จ **สหคต**-สโทฺท ทิสฺสติ ปญฺจสุ;

คตีติ คติคติ นิพฺพตฺติคภิ อชฺฌาสยคติ วิภวคติ นิปฺผตฺติคติ ญาณคตีติ พหุวิธา คติ นามฯ

ตตฺถ ‘‘ตํ คตึ เปจฺจ คจฺฉามี’’ติ จ ‘‘ยสฺส คตึ น ชานนฺติ, เทวา คนฺธพฺพมานุสา’’ติ จ อยํ **คติคติ**นามฯ ‘‘อิเมสํ โข อหํ ภิกฺขูนํ สีลวนฺตานํ เนว ชานามิ คตึวา อคตึวา’’ติ อยํ **นิพฺพตฺติ คติ** นามฯ ‘‘เอวํ โข เต อหํ พฺรเหฺม คติญฺจ ชานามิ ชุติญฺจ ชานามี’’ติ อยํ **อชฺฌาสยคติ** นามฯ ‘‘วิภโว คติ ธมฺมานํ, นิพฺพานํ อรหโต คตี’’ติ อยํ **วิภวคติ** นามฯ ‘‘เทฺว คติโย ภวนฺติ อนญฺญา’’ติ อยํ **นิปฺผตฺติคติ** นามฯ ‘‘ตํ ตตฺถ คติมา ธิติมา’’ติ จ ‘‘สุนฺทรํ นิพฺพานํ คโต’’ติ จ อยํ **ญาณคติ** นามฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

คติคตฺยญฺจ นิพฺพตฺยํ, วิภวชฺฌาสเยสุ จ;
นิปฺผตฺติยญฺจ ญาเณ จ, **คติ**สโทฺท ปวตฺตติฯ

คจฺฉตีติ **โค**ฯ มาตุยา สมภาวํ มิสฺสีภาวญฺจ คจฺฉติ ปาปุณาตีติ **มาตุคาโม**ฯ โรคํ หึสนฺตํ คจฺฉตีติ **หิงฺคุ**ฯ

อิมานิ ตสฺส นามานิ

หิงฺคุ หิงฺคุชตฺเจฺจว, ตถา หิงฺคุสิปาฏิกา;
หิงฺคุชาตีติ กถิตา, **วินยฏฺฐกถาย** หิฯ

ชคูติ จุติโต ชาตึ คจฺฉตีติ ชคุฯ อินฺทฺริเยน คจฺฉตีติ **อินฺทคู**ฯ อถ วา อินฺทภูเตน กมฺมุนา คจฺฉตีติ **อินฺทคุ**ฯ ‘‘หินฺทคู’’ติปิ ปาฬิฯ ตตฺถ **หินฺทน**ฺติ มรณํฯ ตํ คจฺฉตีติ **หินฺทคู**ฯ สพฺพเมตํ สตฺตาธิวจนํ, ลิงฺคโต ปุลฺลิงฺคํฯ **เมธโค**ติ อตฺตโน นิสฺสยญฺจ ปรญฺจ เมธมาโน หึสมาโน คจฺฉ ติ ปวตฺตตีติ เมธโค, กลโหฯ ‘‘ตโต สมฺมนฺติ เมธคา’’ติ เอตฺถ หิ กลโห **เมธค**สเทฺทน ภคว ตา วุโตฺตฯ คมิตฺวาติ เอตฺถ –

‘‘อิสิวฺหยํ คมิตฺวาน, วินิตฺวา ปญฺจวคฺคิเย;
ตโต วิเนสิ ภควา, คนฺตฺวา คนฺตฺวา ตหึ ตหิ’’นฺติ

อยํ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ **สโปฺป**ติ สปฺปตีติ สโปฺป, สํสปฺปโนฺต คจฺฉตีติ อโตฺถฯ เตนาห อายสฺ มา สาริปุโตฺต ‘‘โย กาเม ปริวเชฺชติ, สปฺปเสฺสว ปทาสิโร’’ติ อิมิสฺสา **ปาฬิยา** นิเทฺทเส **‘‘ส โปฺป** วุจฺจติ อหิฯ เกนเฎฺฐน สโปฺป? สํสปฺปโนฺต คจฺฉตีติ **สโปฺป**ฯ ภุชโนฺต คจฺฉตีติ **ภุชโค**ฯ อุ เรน คจฺฉตีติ **อุรโค**ฯ ปนฺนสิโร คจฺฉตีติ **ปนฺนโค**ฯ สรีเรน สปฺปตีติ **สรีสโป**ฯ พิเล สยตีติ **พิลาสโย**ฯ ทาฐา ตสฺส อาวุโธติ **ทาฐาวุโธ**ฯ วิสํ ตสฺสโฆรนฺติ **โฆรวิโส**ฯ ชิวฺหา ตสฺส ทุวิธา ติ **ทุชิโวฺห**ฯ ทฺวีหิ ชิวฺหาหิ รสํ สายตีติ **ทฺวิรสญฺญู’’**ติฯ **สปฺปินี**ติ อุรคีฯ **ปีฐสปฺปี**ติ ปีเฐน สปฺ ปติ คจฺฉตีติ **ปีฐสปฺปี,** ปงฺคุโฬฯ **สปฺปี**ติ โย น ปริภุญฺชติ, ตสฺส พลายุวฑฺฒนตฺถํ สปฺปติ คจฺฉ ติ ปวตฺตตีติ **สปฺปิ,** ฆตํฯ

สกฺก เฎก ลงฺฆ คตฺยตฺตาฯ สกฺกติ, นิสกฺกติ, ปริสกฺกติฯ นิสโกฺก, ปริสกฺกนํฯ เฎกติฯ ฏีกาฯ ลงฺฆติ, อุลฺลงฺฆติ, โอลงฺฆติ, ลงฺฆโก, อุลฺลงฺฆิกา ปีติฯ

เก เร เค สเทฺทฯ กายติฯ รายติฯ คายติฯ ชาตกํฯ ราฯ คีตํฯ กายิตุํฯ รายิตุํ, คายิตุํฯ กายิตฺวาฯ รายิตฺวาฯ คายิตฺวาฯ

ตตฺถ **ชาตก**นฺติ ชาตํ ภูตํ อตีตํ อตฺตโน จริตํ กายติ กเถติ ภควา เอเตนาติ ชาตกํฯ ชาตกปาฬิ หิ อิธ ชาตกนฺติ วุตฺตํฯ อญฺญตฺร ปน ชาตํ เอวํ ชาตกนฺติ คเหตพฺพาฯ ตถา หิ **ชาตก**สทฺท ปริยตฺติยมฺปิ วตฺตติ ‘‘อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺม’’นฺติอาทีสุ, ชาติยมฺปิ วตฺตติ ‘‘ชาตกํ สโมธาเนสี’’ติอาทีสุฯ **รา** วุจฺจติ สโทฺทฯ **คีต**นฺติ คายนํฯ

เข เช เส ขเยฯ ขายติฯ ชายติฯ สายติฯ ขยํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ

เอตฺถ ปน สิยา ‘‘นนุ จ โภ **ขายตี**ติ ปทสฺส ขาทตีติ วา ปญฺญายตีติ วา อโตฺถ ภวติ, ตถา **ชายตี**ติ ปทสฺส นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถ, **สายตี**ติ ปทสฺส รสํ อสฺสาเทตีติ อโตฺถ, เอวํ สเนฺต โภ กสฺมา อิธ เอวํ อโตฺถ ตุเมฺหหิ กถิยตี’’ติ? สจฺจํ, ธาตูนนฺตุ อเนกตฺถตฺตา เอวํ อโตฺถ กเถตุํ ลพฺภติฯ ตถา หิ ‘‘อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส, พลิพโทฺทว ชีรตี’’ติ เอตฺถ **ชีรตี**ติ อยํ สโทฺท ชรํ ปาปุณาตีติ อตฺถํ อวตฺวา วฑฺฒตีติ อตฺถเมว วทติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ

คุ ฆุ กุ อุ สเทฺทฯ ควติฯ ฆวติฯ กวติฯ อวติฯ

ขุ รุ กุ สเทฺทฯ โขติฯ โรติฯ โกติฯ

จุ ชุ ปุ ปฺลุ คา เส คติยํฯ จวติฯ ชวติฯ ปวติฯ ปฺลวติฯ คาติฯ เสติฯ จวนํ, จุติฯ ชวนํ, ชโวฯ ปวนํ, ปฺลวนํฯ คานํฯ เสตุฯ โปโตฯ ปฺลโวฯ

เอตฺถ **คาน**นฺติ คมนํฯ **โปโต**ติ ปวติ คจฺฉติ อุทเก เอเตนาติ โปโต, นาวาฯ ตถา ปฺลวติ น สีทตีติ **ปฺลโว,** นาวา เอวฯ ‘‘ภินฺนปฺลโว สาครเสฺสว มเชฺฌ’’ติ หิ **ชาตกปาฬิ** ทิสฺสติฯ ‘‘นาวา, โปโต, ปฺลโว, ชลยานํ, ตรณ’’นฺติ นาวาภิธานานิฯ

เธ เถ สทฺทสงฺฆาเตสุฯ ธายติฯ ถายติฯ ภาเว – ธิยติ, ถิยติฯ อิตฺถีฯ ถีฯ

เท เต ปาลเนฯ ทายติฯ ทยาฯ ตาณํฯ

รา ลา อาทาเนฯ ราติฯ ลาติฯ

อติ อทิ พนฺธเนฯ อนฺตติฯ อนฺทติฯ อนฺตํฯ อนฺทุฯ

ชุตสุภ รุจ ทิตฺติยํฯ โชตติฯ โสภติฯ โรจติ, วิโรจติฯ

อก อค กุฎิลายํ คติยํฯ อกติฯ อคติฯ

นาถ นาธ ยาจโนปตาปิสฺสริยาสีสาสุฯ นาถติฯ นาธติฯ

สล หุล จล กมฺปเนฯ สลติฯ หุลติฯ จลติฯ กุสลํฯ

เอตฺถ จ กุจฺฉิเต ปาปเก ธเมฺม สลยตีติ **กุสลํ,** เหตุกตฺตุวเสนิทํ นิพฺพจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตถา หิ **อฎฺฐสาลินิยํ** ‘‘กุจฺฉิเต ปาปเก ธเมฺม สลยนฺติ จลยนฺติ กเมฺปนฺติ วิทฺธํเสนฺตีติ กุสลา’’ติ เหตุกตฺตุวเสน อโตฺถ กถิโตฯ อิทํ **สล**ธาตุวเสน **กุสล**สทฺทสฺส นิพฺพจนํฯ อเญฺญสมฺปิ ธาตูนํ วเสน **กุสล**สทฺทสฺส นิพฺพจนํ ภวติฯ ตถา หิ **อฎฺฐสาลินิยํ** อญฺญานิปิ นิพฺพจนานิ ทสฺสิตานิฯ กถํ? ‘‘กุจฺฉิเตน วา อากาเรน สยนฺตีติ กุสา, เต อกุสลธมฺมสงฺขาเต กุเส ลุนนฺติ ฉินฺทนฺตีติ **กุ**

สลาฯ กุจฺฉิตานํ วา สานโต ตนุกรณโต ญาณํ กุสํ นาม, เตน กุเสน ลาตพฺพาติ **กุสลา,** คเหตพฺพา ปวเตฺตตพฺพาติ อโตฺถฯ ยถา วา กุสา อุภยภาคคตํ หตฺถปฺปเทสํ ลุนนฺติ, เอวมิเมปิ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนภาเวน อุภยภาคคตํ กิเลสปกฺขํ ลุนนฺติ, ตสฺมา กุสา วิย ลุนนฺตีติปิ **กุสลา**''ติฯ เอวํ อญฺญานิปิ นิพฺพจนานิ ทสฺสิตานิฯ ตตฺร ''ธมฺมา'' อิติ ปทาเปกฺขํ กตฺวา ตทนุรูปลิงฺควจนวเสน ''กุสลา''ติ นิเทฺทโส กโต, อิธ ปน สามญฺญนิเทฺทสวเสน ''กุสล''นฺติ นปุํสเกกวจนนิเทฺทโส อเมฺหหิ กโตฯ ปุญฺญวาจโก หิ **กุสล**สโทฺท อาโรคฺยวาจโก จ เอกเนฺตน นปุํสกลิโงฺค, อิตรตฺถวาจโก ปน ติลิงฺคิโก, ยถา กุสโล ผโสฺส, กุสลา เวทนาฯ กุสลํ จิตฺตนฺติฯ **กุสล**สโทฺท อิมสฺมิํ **ภูวาทิ**คเณ **ลา**ธาตุ**สล**ธาตุวเสน นิปฺผตฺติํ คโตติ เวทิตโพฺพฯ อิติ **ภูวาทิ**คเณ สโมธานคตธาตุโย สมตฺตาฯ

อิเจฺจวํ –

วิตฺถารโต จ สเงฺขปา, **ภูวาทีนํ** คโณ มยา;
โย วิภโตฺต สอุเทฺทโส, สนิเทฺทโส ยถารหํฯ

อุปสคฺคนิปาเตหิ, นานาอตฺถยุเตหิ จ;
โยเชตฺวาน ปทาเนตฺถ, ทสฺสิตานิ วิสุํ วิสุํฯ

ปาฬินิทสฺสนาทีหิ, ทสฺสิตานิ สเหว ตุ;
ตฺยาทฺยนฺตานิ จ รูปานิ, **สฺยา**นฺยนฺตานิ จ สพฺพโสฯ

ปทานํ สทิสตฺตญฺจ, ตถา วิสทิสตฺตนํ;
โจทนาปริหาเรหิ, สหิโต จตฺถนิจฺฉโยฯ

อตฺถุทฺธาโร'ภิธานญฺจ, ลิงฺคตฺตยวิมิสฺสนํ;
อภิเธยฺยกลิเงฺคสุ, สวิเสสปทานิ จฯ

นานาปทพหุปฺปท-สโมธานญฺจ ทสฺสิตํ;
รูฬฺหีสทฺทาทโย เจว, สุวิภตฺตา อนากุลาฯ

สพฺพนามํ สพฺพนาม-สทิสานิ ปทานิ จ;
นานาปเทหิ โยเชตุํ, ทสฺสิตานิ ยถารหํฯ

ตุมนฺตานิ จ รูปานิ, **ตฺวา**ทฺยนฺตานิ จ วิญฺญุนํ;
ปิฏเก ปาฏวตฺถาย, สพฺพเมตํ ปกาสิตํฯ

เย สทฺทนีติมฺหิ อิมํ วิภาคํ,
ชานนฺติ สมฺมา มุนิสาสเน เต;
อเตฺถสุ สเพฺพสุปิ วีตกงฺขา,
อจฺฉมฺภิโน สีหสมา ภวนฺติฯ

วิภูตภุตฺคคสยมฺภุจเกฺก ,
สุภูตภูริํ วทตา นรานํ;
โย สทฺทนีติมฺหิ **ภูวาทิ**กโณฺฑ,

วุโตฺต มยา ตํ ภชถตฺถกาโมฯ

อิติ นวเงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฎกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

ปนฺนรสหิ ปริเจฺฉเทหิ มณฺฑิโต **ภูวาทิ**คโณ นาม

โสฬสโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๗. รุธาทิฉกฺก

รุธาทิคณิก

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ, **รุธาทิก**คณาทโย;
สาสนโสฺสปการาย, คเณ ตุ ฉพฺพิเธ กถํฯ

รุธิ อาวรเณฯ รุธิธาตุ อาวรเณ วตฺตติฯ เอตฺถ **อาวรณํ** นาม ปิทหนํ วา ปริรุนฺธนํ วา ปลิพุทฺธนํ วา หริตุํ วา อปฺปทานํ, สพฺพเมตํ วฏฺฏติฯ รุนฺธติ, รุนฺธิติ, รุนฺธีติ, รุเนฺธติ, อวรุเนฺธติฯ กมฺมนิ – มโคฺค ปฺุริเสน รุนฺธิยติฯ โรโธ, โอโรโธ, วิโรโธ, ปฏิวิโรโธ, วิรุโทฺธ, ปฏิวิรุโทฺธ, ปริรุโทฺธฯ รุนฺธิตุํ, ปริรุนฺธิตุํฯ รุนฺธิตฺวาฯ ปริรุนฺธิตฺวาฯ

ตตฺร **โรโธ**ติ จารโกฯ โส หิ รุนฺธติ ปเวสิตานํ กุรูรกมฺมนฺตานํ สตฺตานํ คมนํ อาวรตีติ **โรโธ**ติ วุจฺจติฯ **โอโรโธ**ติ ราชุพฺพรี, สา ปน ยถากามจารํ จริตุํ อปฺปทาเนน โอรุนฺธิยติ อวรุนฺธิยตีติ **โอโรโธฯ วิโรโธ**ติ อนนุกูลตาฯ **ปฏิวิโรโธ**ติ ปุนปฺปุนํ อนนุกูลตาฯ **วิรุโทฺธ**ติ วิโรธํ อาปโนฺนฯ **ปฏิวิรุโทฺธ**ติ ปฏิสตฺตุภาเวน วิโรธํ อาปโนฺนฯ **ปริรุโทฺธ**ติ คหณตฺถาย สมฺปริวาริโตฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ยถา อรีหิ ปริรุโทฺธ, วิชฺชเนฺต คมเน ปเถ’’ติฯ **อวรุโทฺธ**ติ ปพฺพาชิโตฯ

มุจ โมจเนฯ มิคํ พนฺธนา มฺุจติฯ มฺุจนํ, โมจนํฯ ทุกฺขปฺปโมจนํ, โมโจฯ

โมโจติ เจตฺถ อฏฺฐิกกทลีรุโกฺขฯ มฺุจิตุํฯ มฺุจิตฺวาฯ การิเต ‘‘โมเจติ, โมเจตุํ, โมเจตฺวา’’ติอาทีนิฯ

ริจ วิเรจเนฯ ริญฺจติฯ ริญฺจนํ, วิเรจนํ, วิเรโก, วิเรจโกฯ ริญฺจิตุํฯ ริญฺจิตฺวาฯ

สิจ ปคฺฆรเณฯ อุทเกน ภูมิํ สิญฺจติฯ ปุตฺตํ รเชฺช อภิสิญฺจิฯ อภิเสโกฯ มุทฺธาภิสิโตฺต ขตฺติโยฯ สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, สิตฺตา เต ลหุเมสฺสติฯ สิตฺตฏฺฐานํฯ สิญฺจิตุํฯ สิญฺจิตฺวาฯ

ยุช โยเคฯ ยุญฺชติ, อนุยุญฺชติฯ กมฺมนิ ‘‘ยุญฺชิยตี’’ติ รูปานิฯ เกจิ ‘‘ยุญฺชเต’’ติ อิจฺฉนฺติฯ ยุญฺชนํ, สํโยโค, อนุโยโค, ภาวนานุยุโตฺต, สโญฺญโค, สโญฺญชนํ, อตฺถโยชนาฯ ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํฯ ยุญฺชิตุํ, อนุยุญฺชิตุํฯ อนุยุญฺชิตฺวาฯ โยเชติฯ ตตฺถ **สํโยชน**นฺติ พนฺธนํ กามราคาทิฯ **โยชน**นฺติ –

วิทตฺถิ ทฺวาทสงฺคุโลฺย, ตทฺวยํ รตนํ มตํ;
สตฺตรตนิกา ยฏฺฐิ, อุสภํ วีสยฏฺฐิกํ;
คาวุตํ อุสภาสีติ, โยชนํ จตุคาวุตํฯ

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุฯ ปาลนํ รกฺขณํฯ **พฺยวหรณํ** อโชฺฌหรณํฯ ภุญฺชติ, ปริภุญฺชติ, สํภุญฺชติฯ ทาสปริโภเคน ปริภุญฺชิฯ การิเต ‘‘โภเชติ โภชยตี’’ติอาทีนิ รูปานิฯ โภชนํ, สโมฺภโค, มหิภุโช, คามโภชโก , อุปโภโค, ปริโภโคฯ ภุโตฺต โอทโน ภวตาฯ สเจ ภุโตฺต ภเวยฺยาหํฯ โอทนํ ภุโตฺต ภุตฺตวา ภุตฺตาวีฯ ตุมนฺตาทิเตฺต ‘‘ภุญฺชิตุํ, ปริภุญฺชิตุํ, โภเชตุํ, โภชยิตุํ, ภุญฺชิตฺวา, ภุญฺชิตฺวาน, ภุญฺชิย, ภุญฺชิยาน, โภเชตฺวา, โภเชตฺวาน, โภชยิตฺวา, โภชยิตฺวาน’’ อิจฺจาทีนิ **ปริ**สทฺทาทีหิ วิเสสิตพฺพานิฯ

ตตฺร **ภุญฺชตี**ติ ภตฺตํ ภุญฺชติ, โภชนียํ ภุญฺชติฯ ตถา หิ ‘‘ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ขาทติ วา ภุญฺชติ วา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ อปิจ กทาจิ ขาทนีเยปิ ‘‘ภุญฺชตี’’ติ โวหาโร ทิสฺสติฯ ‘‘ผลานิ ขุทฺทกปฺปานิ, ภุญฺช ราช วราวร’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **ปริภุญฺชตี**ติ จีวรํ ปริภุญฺชติ, ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชติ, คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปริภุญฺชติ, ปฏิเสวตีติ วุตฺตํ โหติฯ เตเนว จ **ปฏิเสวตี**ติ ปริภุญฺชตีติ อโตฺถ สํวณฺณิยติฯ อปิจ ‘‘กาเม ภุญฺชตี’’ติ จ ‘‘ปญฺจกามคุเณ ปริภุญฺชตี’’ติ จ ทสฺสนโต ปน **ภุญฺชนปริภุญฺชน**สทฺทา ปฏิเสวนเตฺถน กตฺถจิ สมานตฺถาปิ โหนฺตีติ อวคนฺตพฺพาฯ **สํภุญฺชตี**ติ สโมฺภคํ กโรติ, เอกโต วาสํ กโรตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ สิยา ‘‘นนุ จ โภ อตฺร **ภุช**ธาตุ ปาลนพฺยวหรเณสุ วุโตฺต, โส กถํ เอตฺตเกสฺปิ อเตฺถสุ วตฺตตี’’ติ? วตฺตเตว, อเนกตฺถา หิ ธาตโว, เต อุปสคฺคสหาเย ลภิตฺวาปิ อเนกตฺถตราว โหนฺติฯ อิโต ปฏฺฐาย **ตุ**มนฺตาทีนิ รูปานิ น วกฺขามฯ ยตฺถ ปน วิเสโส ทิสฺสติ, ตตฺถ วกฺขามฯ

กติ เฉทเนฯ กนฺตติ, วิกนฺตติฯ สลฺลกโตฺตฯ

ภิทิ วิทารเณฯ ภินฺทติฯ อนาคตเตฺถ วตฺตเพฺพ ‘‘เภชฺชิสฺสติ, ภินฺทิสฺสตี’’ติ ทฺวิธา ภวนฺติ รูปานิฯ ปาปเก อกุสเล ธเมฺม ภินฺทตีติ ***ภิกฺขุ***ฯ เตนาห –

‘‘น เตน ภิกฺขุ โส โหติ, ยาวตา ภิกฺขเต ปเร;
วิสํ ธมฺมํ สมาทาย, ภิกฺขุ โหติ น ตาวตาฯ

โยธ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ, พาหิตฺวา พฺรหฺมจริยํ;
สงฺขาย โลเก จรติ, สเว ‘ภิกฺขู’ติ วุจฺจตี’’ติฯ

อิทญฺจ ขีณาสวํ สนฺธาย วุตฺตํ, เสกฺขปุถุชฺชนสมณาปิ ยถาสมฺภวํ ‘‘ภิกฺขู’’ติ วตฺตพฺพตํ ปาปุณนฺติเยวฯ สงฺฆํ ภินฺทตีติ **สงฺฆเภทโก**ฯ เทวทเตฺตน สโงฺฆ ภิโนฺน,ฯ ภินฺทิยตีติ ***ภิโนฺน***ติ หิ นิพฺพจนํฯ น เต กฏฺฐานิ ภินฺนานิฯ ภินฺทตีติ **เภตฺตา**ฯ

ฉิทิ เทฺวธากรเณฯ ฉินฺทตีติ **เฉทโก,** เอวํ เฉตฺตาฯ เกเส เฉตฺตุํ วฏฺฏติฯ ฉินฺทิยตีติ **ฉิโนฺน**ฯ ฉิโนฺนปิ รุโกฺข ปุนเทว รูหติฯ อิทํ ปน **ภิทิฉิทิ**ทฺวยํ **ทิวาทิ**คณํ ปตฺวา ‘‘ภิชฺชติ ฉิชฺชตี’’ติ สุทฺธกตฺตุวาจกํ รูปทฺวยํ ชเนติ, ตสฺมา ‘‘ภิชฺชตีติ ***ภิโนฺน***’’ติอาทินา สุทฺธกตฺตุวเสนปิ นิพฺพจนํ กาตพฺพํฯ

ตทิ หิํสานาทเรสุฯ ตนฺทติฯ ตนฺที, ตทฺทุฯ **ตทฺท**ติ กจฺฉุฯ

อุทิ ปสวกิเลทเนสุฯ ปสวนํ สนฺทนํฯ กิเลทนํ ตินฺทตาฯ อุนฺทติฯ อุนฺทูโร, สมุโทฺทฯ

วิท ลาเภฯ วินฺทติฯ โควิโนฺท, วิตฺติฯ เอตฺถ **วิตฺตี**ติ อนุภวนํ, เวทนา วาฯ

วิท ตุฏฺฐิยํฯ วินฺทติ, นิพฺพินฺทติฯ นิพฺพินฺทนํฯ วิรชฺชติฯ นิพฺพิโนฺท กามรติยาฯ วิตฺติ, วิตฺตํ, เวโทฯ ลภติ อตฺถเวทํ ธมฺมเวทํฯ

เอตฺถ **วิตฺตี**ติ โสมนสฺสํฯ ‘‘วิตฺติ หิ มํ วินฺทติ สุต ทิสฺวา’’ติ หิ วุตฺตํฯ **วิตฺต**นฺติ วิตฺติชนนตฺตา วิตฺตสงฺขาตํ ธนํฯ **เวโท**ติ คโนฺถปิ ญาณมฺปิ โสมนสฺสมฺปิ วุจฺจติฯ ‘‘ติณฺณํ เวทานํ ปารคู’’ติอาทีสุ หิ คโนฺถ ‘‘เวโท’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘พฺราหฺมณํ เวทคุมภิชญฺญา อกิญฺจนํ กามภเว อสตฺต’’นฺติอาทีสุ ญาณํฯ ‘‘เย เวทชาตา วิจรนฺติ โลเก’’ติอาทีสุ โสมนสฺสํฯ

เวทคเนฺถ จ ญาเณ จ, โสมนเสฺส จ วตฺตติ;
เวทสโทฺท อิมํ นานา-ธาตุโต สมฺทีรเยฯ

ลิป ลิมฺปเนฯ ลิมฺปติ, ลิมฺปโกฯ อวเลโปฯ **อวเลโป**ติ อหงฺกาโรฯ

ลุป อเจฺฉทเนฯ ลุมฺปติฯ วิลุมฺปโก, วิลุโตฺต วิโลโปฯ

วิลุมฺปเตว ปุริโส, ยาวสฺส อุปกปฺปติ;
ยทา จเญฺญ วิลุมฺปนฺติ, โส วิลุโตฺต วิลุมฺปตีติฯ

ปิส จุณฺณเนฯ ปิํสติฯ ปิสโกฯ ปิสุณา วาจาฯ **อาคมฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ ยาย วาจาย ภาสติ, สา ปิสุณา วาจา’’ติ วุตฺตํ, ตํ นิรุตฺติลกฺขเณน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

หิสิ วิหิํสายํฯ หิํสติ, วิหิํสติฯ หิํสโกฯ

อหิํสโกติ เม นามํ, หิํสกสฺส ปุเร สโต;
อชฺชาหํ สจฺจนาโมมฺหิ, น นํ หิํสามิ กิญฺจนํฯ

หิํสิตพฺพํ กิํสตีติ **สีโห**ฯ อาทิอนฺตกฺขรวิปลฺลาสวเสน สทฺทสิทฺธิ, ยถา ‘‘กนฺตนเฎฺฐน ตกฺก’’นฺติฯ วิเหสโก, วิเหสนํฯ

สุมฺภ ปหาเรฯ โย โน คาโวว สุมฺภติฯ ปริสุมฺภติฯ สุโมฺภติฯ อตฺริเม ปาฬิโต ปโยคา –

‘‘สํสุมฺภมานา อตฺตานํ, กาลมาคมยามเส’’ติ จ,

‘‘เกสคฺคหณมุเกฺขปา, ภูมฺยา จ ปริสุมฺภนา;
ทตฺวา จ โน ปกฺกมติ, พหุทุกฺขํ อนปฺปก’’นฺติ จ,

‘‘ภูมิํ สุมฺภามิ เวคสา’’ติ จฯ

อญฺญตฺถ ปน อญฺญาปิ วุตฺตาฯ ตา อิธ อนุปปตฺติโต น วุตฺตาฯ เกเจตฺถ มเญฺญยฺยุํ, ยถา **ภูวาทิ**คเณ **‘‘สกิ สงฺกายํ ขชิ คติเวกเลฺล’’**ติอาทีนํ ธาตูนํ ปฎิลทฺธวคฺคนฺตภาวสฺส นิคฺคหีตาคมสฺส วเสน ‘‘สงฺกติ ขญฺชตี’’ติ รูปานิ ภวนฺติ, ตถา อิมสฺมิํ **รุธาทิ**คเณ **‘‘มุจ โมจเน กติ เฉทเน’’**ติอาทีนํ ธาตูนํ ปฎิลทฺธวคฺคนฺตภาวสฺส นิคฺคหีตาคมสฺส วเสน ‘‘มุญฺจติ กนฺตตี’’ติอาทีนิ รูปานิ ภวนฺติฯ เอวํ สเนฺต โก อิเมสํ เตสญฺจ วิเสโสติ? เอตฺถ วุจฺจเต – เย **ภูวาทิ**คณสฺมิํ อเนกสฺสรา อสํโยคนฺตา **อิ**การนฺตวเสน นิทฺทิฎฺฐา, เต อาขฺยาตตฺตญฺจ นามิกตฺตญฺจ ปตฺวา สุทฺธกตฺตุเหตุกตฺตุวิสเยสุ เอกนฺตโต นิคฺคหีตาคเมน นิปฺผนฺนรูปา ภวนฺติ, น กตฺถจิปิ เตสํ วินา นิคฺคหีตาคเมน รูปปฺปวตฺติ ทิสฺสติฯ ตํ ยถา? สงฺกติ, สงฺกา, ขญฺชติ, ขโญฺช อิจฺจาทิฯ อยํ อเนกสฺสรานํ **อิ**การนฺตวเสน นิทฺทิฎฺฐานํ **ภูวาทิ**คณิกานํ วิเสโสฯ

เย จ **รุธาทิ**คณสฺมิํ อเนกสฺสรา อสํโยคนฺตฺวา **อ**การนฺตวเสน วา **อุ**การนฺตวเสน วา นิทฺทิฎฺฐา, เต อาขฺยาตตฺตํ ปตฺวา สุทฺธกตฺตุวิสเยเยว เอกนฺตโต นิคฺคหีตาคเมน นิปฺผนฺนรูปา ภวนฺติ, น เหตุกตฺตุวิสเยฯ นามิกตฺตํ ปน สหนิคฺคหีตาคเมน วินา จ นิคฺคหีตาคเมน นิปฺผนฺนรูปา ภวนฺติฯ ยตฺถ วินา นิคฺคหีตาคเมน นิปฺผนฺนรูปา, ตตฺถ สสํโยครูปาเยว ภวนฺติฯ ตํ ยถา?

มุญฺจติ, มุญฺจาเปติ, โมเจติ, โมจาเปติฯ ฉินฺทาเปติฯ เฉเทติ, เฉทาเปติฯ ฉินฺทนํ, เฉโทฯ มุญฺจนํ, โมจนํฯ กนฺตติ, กนฺตนํ, สลฺลกโตฺตฯ ปิฏฺฐิมํสานิ อตฺตโน, สามํ อุกฺกจฺจ ขาทสิ อิจฺจาทีนิฯ ตตฺถ **อุกฺกจฺจา**ติ อุกฺกนฺติตฺวา, ฉินฺทิตฺวาติ อโตฺถฯ

นนุ จ โภ เอวํ สเนฺต อาขฺยาตนามิกภาวํ ปตฺวา สุทฺธกตฺตุเหตุกตฺตุวิสเยสุ เอกนฺตโต ปฏิลทฺธนิคฺคหีตาคเมหิ **สกิ ขชิ** อาทีหิเยว **รุธาทิ**คณิเกหิ ภวิตพฺพํ, น ปน **มุจฉิทิ**อาทีหีติ? ตนฺน, **มุจฉิทิ**อาทีหิเยว **รุธาทิ**คณิเกหิ ภวิตพฺพํ **รุจ**ธาตุยา สมานคติกตฺตา, ตถา หิ ยถา ''รุนฺธิสฺส, รุนฺธยติ, รุนฺธาเปติ, รุนฺธนํ, โรโธ, วิโรโธ''ติอาทีสุ นิคฺคหีตาคมานิคฺคหีตาคมวเสน ทฺวิปฺปการานิ รูปานิ ทิสฺสนฺติ, ตถา **มุจฉิทิ**อาทีนมฺปีติฯ

นนุ **กจฺจายเน** นิคฺคหีตาคมสฺส นิจฺจวิธานตฺถํ ''รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพญฺจา''ติ ลกฺขณํ วุตฺตนฺติ? สจฺจํ, ตํ ปน กฺริยาปทตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยทิ จ นามิกปทตฺตมฺปิ สนฺธาย วุตฺตํ ภเวยฺย, ''วิโรโธ''ติอาทีนํ ทสฺสนโต **วา**สทฺทํ ปกฺขิปิตฺวา วตฺตพฺพํ สิยา, น จ **วา**สทฺทํ ปกฺขิปิตฺวา วุตฺตํ, เตน ญายติ กฺริยาปทตฺตํเยว สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ

นนุ จ โภ เอวํ สเนฺต **สกิขชิ**อาทีนํ นิจฺจํ สนิคฺคหีตาคมกฺริยาปทตฺตํเยว สนฺธาย ''รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพญฺจา''ติ อิทํ วุตฺตนฺติ สกฺกา มนฺตุนฺติ? น สกฺกา, **สกิขชิ**อาทีนํ **รุธ**ธาตุยา อสมานคติกตฺตา นามิกเตฺต ทฺวิปฺปการสฺส อสมฺภวโตฯ ตถา หิ เยสํ ยา นามิกเตฺต นิคฺคหีตาคมานิคฺคหีตาคมวเสน ทฺวิปฺปการวนฺตตา, สา เอว เตสํ **รุธาทิ**คณภาวสฺส ลกฺขณํฯ ตญฺจ **สกิขชิ**อาทีนํ นตฺถิฯ ''สงฺกา ขโญฺช''ติอาทินา หิ นามเตฺต เอโกเยว ปกาโร ทิสฺสติ สนิคฺคหีตาคโม, **''กมุ ปทวิเกฺขเป''**อิจฺจาทีนํ ปน ''กโม, กมนํ, จงฺกโม, จงฺกมน''นฺติอาทินา นามิกเตฺต ทฺวิปฺปการวนฺตตาสมฺภเวปิ นิคฺคหีตาคมสฺส อพฺภาสวิสเย ปวตฺตตฺตา สา ทฺวิปฺปการวนฺตตา **รุธาทิ**คณภาวสฺส ลกฺขณํ น โหติ, ตสฺมา อพฺภาสวิสเย ปวตฺตํ นิคฺคหีตาคมํ วเชฺชตฺวา ยา ทฺวิปฺปการวนฺตตา, สาเยว **รุธาทิ**คณิกภาวสฺส ลกฺขณนฺติ สนฺนิฏฺฐานํ กาตพฺพํฯ อยํ นโย อตีว สุขุโม สมฺมา มนสิ กาตโพฺพฯ

> **รุธาที** เอตฺตกา ทิฏฺฐา, ธาตโว เม ยถาพลํ;
> สุเตฺตสฺวเญฺญปิ เปกฺขิตฺวา, คณฺหโวฺห อตฺถยุตฺติโตติฯ

ทุธาทิคโณยํฯ

ทิวาทิคณิก

ทิวุ กีฬาวิชิคิสาพฺยวหารชุติถุติกนฺติคติสตฺตีสุฯ เอตฺถ จ **กีฬา**ติ ลฬนา, วิหาโร วาฯ **ลฬนา**ติ จ ลฬิตานุภวนวเสน รมณํฯ **วิหาโร** อิริยาปถปริวตฺตนาทินา วตฺตนํฯ **วิชิคิสา**ติ วิชยิจฺฉาฯ **พฺยวหาโร**ติ โวหาโรฯ **ชุตี**ติ โสภาฯ **ถุตี**ติ โถมนาฯ **กนฺตี**ติ กมนียตาฯ **คตี**ติ คมนํฯ **สตฺตี**ติ สามตฺถิยํฯ อิเมสุ อเตฺถสุ **ทิวุ**ธาตุ วตฺตติฯ ทิพฺพติฯ เทโวฯ เทวีฯ เทวตาฯ

เอตฺถ **เทโว**ติ ติวิธา เทวา สมฺมุติเทวา อุปฺปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติฯ เตสุ มหาสมฺมตกาลโต ปฏฺฐาย โลเกน ''เทวา''ติ สมฺมตตฺตา ราชราชกุมาราทโย **สมฺมุติเทวา** นามฯ เทวโลเก อุปฺปนฺนา **อุปฺปตฺติเทวา** นามฯ ขีณาสวา **วิสุทฺธิเทวา** นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ''สมฺมุติเทวา นาม ราชาโน เทวิโย กุมาราฯ อุปฺปตฺติเทวา นาม ภุมฺมเทเว อุปาทาย ตทุตฺตริเทวาฯ วิสุทฺธิเทวา นาม พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสวา''ติฯ

อิทํ ปเนตฺถ นิพฺพจนํ – ทิพฺพนฺติ กามคุณฌานาภิญฺญาจิตฺติสฺสริยาทีหิ กีฬนฺติ, เตสุ วา วิหรนฺตีติ **เทวา**ฯ ทิพฺพนฺติ ยถาภิลาสิตํ วิสยํ อปฺปฏิฆาเตน คจฺฉนฺตีติ **เทวา**ฯ ทิพฺพนฺติ ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน สกฺโกนฺตีติ **เทวา**ฯ อถ วา ตํตํพฺยสนนิตฺถรณตฺถิเกหิ สรณํ ปรายณนฺติ เทวนียา อภิตฺถวนียาติ **เทวา**ฯ โสภาวิเสสโยเคน กมนียาติ วา **เทวา**ฯ

เอตฺถ จ **ถุติกนฺติ** อตฺถา กมฺมสาธนวเสน ทฏฺฐพฺพา, **กีฬา**ทโย ฉ อตฺถา กตฺตุสาธนวเสนฯ เกจิ ปน ‘‘ทิวุ กีฬาวิชิคิสาพฺยวหารชุติถุติคตีสู’’ติ ปฐนฺติฯ เกจิ ‘‘คตี’’ติ ปทํ วิหาย ‘‘ชุติถุตีสู’’ติ ปฐนฺติฯ เกจิ ‘‘ถุตี’’ติ ปทํ วิหาย ‘‘ชุติคตีสู’’ติ ปฐนฺติ, เกจิ ปน **ทิวุ**ธาตุํ **‘‘สตฺติถุติก**’’นฺติอิจฺฉนฺติฯ เตนาห อภิธมฺมสฺส **อนุฏีกากาโร ‘‘เทว**สทฺโท ยถา กีฬาวิชิคิสาโวหารชุติคติอตฺโถ, เอวํ สตฺติอภิตฺถวกมนตฺโถปิ โหติ ธาตุสทฺทานํ อเนกตฺถภาวโต’’ติ อาทิฯ

อิทํ ปน ยถาวุตฺเตสุ สมฺมุติเทวาทีสุ ปเจฺจกํ นิพฺพจนํ – ทิพฺพนฺติ กีฬนฺติ อตฺตโน วิสเย อิสฺสริยํ กโรนฺตีติ **เทวา,** ราชาโนฯ ทิพฺพนฺติ กีฬนฺติ ปญฺจหิ กามคุเณหิ, ปฏิปกฺข วา วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ, โวหรนฺติ จ โลกสฺส ยุตฺตายุตฺตํ, โชตนฺติ ปรมาย สรีรชุติยา, โถมิยนฺติ ตพฺภาวตฺถิเกหิ, กามิยนฺติ ทฏฺฐุํ โสตุญฺจ โสภาวิเสสโยเคน, คจฺฉนฺติ จ ยถิจฺฉิตฏฺฐานํ อปฺปฏิหตคมเนน, สกฺโกนฺติ จ อานุภาวสมฺปตฺติยา ตํตํกิจฺจํ นิปฺผาเทตุนฺติ **เทวา,** จาตุมหาราชิกาทโยฯ กีฬนฺติ ปรมาย ฌานกีฬาย, วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ ปฏิปกฺขํ, ปรมสุขุมญาณวิเสสวิสยํ อตฺถญฺจ โวหรนฺติ, โชตนฺติ สพฺพกิเลสโทสกลุสาภาวา ปรมวิสุทฺธาย ญาณชุติยา, โถมิยนฺติ จ วิญฺญาตสภาเวหิ ปรมนิมฺมลคุณวิเสสโยคโต, กามิยนฺติ จ อนุตฺตรปุญฺญเกฺขตฺตตาย ทฏฺฐุํ โสตุํ ปูชิตุญฺจ, คจฺฉนฺติ จ อมตมหานิพฺพานํ อปจฺจาคมนียาย คติยา, สกฺโกนฺติ จ จิตฺตาจารํ ญตฺวา เต เต สเตฺต หิเต นิโยเชตุํ อมตมหานิพฺพานสุเข จ ปติฏฺฐาเปตุนฺติ **เทวา,** วิสุทฺธิเทวาฯ

เทวสทฺท ‘‘วิเทฺธ วิคตวลาหเก เทเว’’ติอาทีสุ อชฏากาเส อาคโตฯ ‘‘เทโว จ โถกํ โถกํ ผุสายตี’’ติอาทีสุ เมเฆฯ ‘‘อยญฺหิ เทว กุมาโร’’ติอาทีสุ ขตฺติเยฯ ‘‘อหํ เทว สกลชมฺพุทีเป อญฺญสฺส รโญฺญ สนฺติเก กิญฺจิ ภยํ น ปสฺสามี’’ติอาทีสุ อิสฺสรปุคฺคเลฯ ‘‘ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคีภูโต ปริจาเรติ เทโว มเญฺญ’’ติอาทีสุ อุปปตฺติเทเวฯ ‘‘เทวาติเทวํ นรทมฺมสารถิ’’นฺติอาทีสุ วิสุทฺธิเทเว อาคโตฯ

เทวีติ ราชภริยาปิ เทวธีตาปิ ‘‘เทวี’’ติ วุจฺจติฯ เทวสฺส ภริยาติ หิ เทวี, สาปิ อตฺถโต ‘‘ทิพฺพตีติ เทวี’’ติ วตฺตพฺพา, ยถา ‘‘ภิกฺขตีติ ภิกฺขุนี’’ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **วิมานวตฺถุอฏฺฐกถายํ** ‘‘ทิพฺพติ อตฺตโน ปุญฺญิทฺธิยา กีฬตีติ เทวี’’ติฯ

เทวตาติ เทวปุโตฺตปิ พฺรหฺมาปิ เทวธีตาปิฯ ‘‘อถ โข อญฺญตรา เทวตา อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา อภิกฺกนฺตวณฺณา’’ติอาทีสุ หิ เทวปุโตฺต ‘‘เทวตา’’ติ วุโตฺต ‘‘เทโวเยว เทวตา’’ติ กตฺวา, ตถา ‘‘ตา เทวตา สตฺตสตา อุฬารา, พฺรหฺมา วิมานา อภินิกฺขมิตฺวา’’ติอาทีสุ พฺรหฺมาโนฯ

‘‘อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, ยา ตฺวํ ติฏฺฐสิ เทวเต;
โอภาเสนฺตี ทิสา สพฺพา, โอสธี วิย ตารกา’’ติ-

อาทีสุ เทวธีตาฯ

อิมานิ อุปปตฺติเทวานํ นามานิ –

เทโว สุโร จ วิพุโธ, นิชฺชโร อมโร มรุ;
สุธาสี ติทโส สคฺค-วาสี อนิมิโสปิ จ;
ทิโวโก’มตปายี จ, สคฺคโฎฺฐ เทวตานิ จฯ

ขิ ขเยฯ ขิยติฯ ขโยฯ ขิยนํฯ ราคกฺขโยฯ

ขิ นิวาเส โกธหึสาสุ จฯ ขิยติฯ น คจฺฉสิ ยมกฺขยํฯ นาคทาเนน ขิยนฺติฯ

ตตฺถ **ขิยตี**ติ นิวสติฯ **ยมกฺขย**นฺติ ยมนิเวสนํฯ **ขิยนฺตี**ติ กุชฺฌนฺติ หึสนฺติ วาฯ

ฆา คนฺธปาทาเนฯ ฆายตีติ **ฆานํ**ฯ ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตุํ ฆายิตฺวาฯ

รุจ โรจเนฯ โรจนํ รุจิฯ ภตฺตํ เม รุจฺจติฯ ภตฺตมฺปิตสฺส น รุจฺจติฯ ปพฺพชฺชา มม รุจฺจติฯ รุจฺจิตุํ, รุจฺจิตฺวาฯ เกจิ ปน อิมสฺมึ **ทิวาทิ**คเณ **“รุจ ทิตฺติมฺหี”**ติ ปฐนฺติฯ ตํ น ยุตฺตํ กตฺถจิปิ ทิตฺติสงฺขาตโสภนตฺถวาจกสฺส **รุจ**ธาตุโน ‘‘รุจฺจตี’’ติ รูปาภาวโตฯ ตสฺมา เอวํ สลฺลเกฺขตพฺพํ, ทิตฺติรุจีนํ วาจโก **รุจ**ธาตุ ภูวาทิคณิโกฯ ตสฺส หิ ‘‘โรจติ, วิโรจติฯ เอกตฺตมุปโรจิต’’นฺติ รูปานิเยว ภวนฺติ, น ‘‘รุจฺจตี’’ติ รูปํฯ รุจิยาเยว วาจโก ปน **ทิวาทิ**คณิโกปิ โหติ **จุราทิ**คณิโกปิฯ ตสฺส หิ **ทิวาทิ**คณิกกาเล ‘‘คมนํ มยฺหํ รุจฺจตี’’ติ รูปํฯ **จุราทิ**คณิกกาเล ‘‘กึ นุ ชาตึ น โรเจสี’’ติ รูปํฯ **อา**ปุพฺโพ พ เจ อาจิกฺขเน วตฺตติ, ‘‘อาโรเจติ, อาโรจยตี’’ติ รูปานิ ทิสฺสนฺติฯ

มุจ โมเกฺขฯ ทุกฺขโต มุจฺจติฯ สทฺธาย อธิมุจฺจติฯ มุตฺติ, วิมุตฺติ, อธิมุตฺติ, มุจฺจมาโนฯ

อุจ สมวาเยฯ อุจฺจติฯ โอโก, อูกา, อุกฺกาฯ

โอโกติ อุทกมฺปิ อาวาโสปิฯ ‘‘โอกปุเณฺณหิ จีวเรหี’’ติ จ, ‘‘วาริโชว ถเล ขิโตฺต, โอกโมกตมุพฺภโต’’ติ เจตฺถ ปโยโคฯ **อูกา**ติ สีเส นิพฺพตฺตกิมิวิเสโสฯ

อุกฺกาติ ทีปิกาทโย วุจฺจนฺติฯ ‘‘อุกฺกาสุ ธาริยมานาสู’’ติ หิ อาคตฎฺฐาเน ทีปิกา ‘‘อุกฺกา’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘อุกฺกํ พเนฺธยฺย, อุกฺกํ พนฺธิตฺวา, อุกฺกามุขํ อาลิเมฺปยฺยา’’ติ อาคตฎฺฐาเน องฺคารกปลฺลํฯ ‘‘กมฺมารานํ ยถา อุกฺกา, อโนฺต ฌายติ โน พหี’’ติ อาคตฎฺฐาเน กมฺมารุทฺธนํฯ ‘‘เอวํ วิปาโก อุกฺกาปาโต ภวิสฺสตี’’ติ อาคตฎฺฐาเน วาตเวโค ‘‘อุกฺกา’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘สณฺฑาเสน ชาตรูปํ คเหตฺวา อุกฺกามุเข ปกฺขิเปยฺยา’’ติ อาคตฎฺฐาเน สุวณฺณการานํ มูสา ‘‘อุกฺกา’’ติ เวทิตพฺพาฯ อิเจฺจวํ –

ทีปิกาวาตเวเคสุ, กมฺมารานญฺจ อุทฺธเน;
มูสายมฺปิ จ องฺคาร-กปเลฺล จาติ ปญฺจสุ;
วิสเยสุ ปเนเตสุ, **อุกฺกา**สโทฺท ปวตฺตติ;

เฉ เฉทเนฯ ฉิยติ, ฉิยนฺติฯ อวจฺฉิตํ, อวจฺฉาตํฯ เฉตฺวาน โมฬึ วรคนฺธวาสิตํฯ

สช สเงฺคฯ สโงฺค ลคนํฯ สชฺชติฯ สชฺชนํ, สชฺชิโต, สโตฺตฯ

ยุช สมาธิมฺหิฯ สมาธานํ **สมาธิ,** กายกมฺมาทีนํ สมฺมาปโยควเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถฯ ยุชฺชติฯ โยโค, โยคีฯ

เอตฺถ **โยโค**ติ วีริยํฯ ตญฺหิ –

> ‘‘วายเมเถว ปุริโส, น นิพฺพิเนฺทยฺย ปณฺฑิโต;
> ปสฺสามิ โว’ห’มตฺตานํ, ยถา อิจฺฉึ ตถา อหุ’’นฺติ

วจนโต อวสฺสํ กาตุํ ยุชฺชติ อุปปชฺชตีติ **โยโค**ติ วุจฺจติฯ

รนฺช ราเคฯ รชฺชติฯ วิรชฺชติฯ รชฺชมาโน, รชฺชํ, รชฺชโนฺต, ราโค, วิราโค, รชฺชนํ, วิรชฺชนํ, รชนียํฯ อุปสคฺควเสน อโญฺญ อโตฺถ ภวติฯ สมฺหา รฎฺฐา นิรชฺชติ, อตฺตโน รฎฺฐา นิคฺคจฺฉตีติ อโตฺถฯ

ตตฺถ **วิราโค**ติ วิรชฺชนฺติ เอตฺถ สํกิเลสธมฺมาติ วิราโค, นิพฺพานํ มโคฺค จฯ

วิชี ภยจลเนสุฯ วิชฺชติ, สํวิชฺชติฯ สํเวโค, สํเวชนียํฯ อุพฺพิชฺชติฯ อุเพฺพโค, อุพฺพิคฺคหทโยฯ

ลุช วินาเสฯ ลุชฺชตีติ **โลโก**ฯ โลโป, ลุตฺติ, ลุชฺชนํ, ลุโตฺตฯ

ฐา คตินิวตฺติยํฯ ฐายติฯ ฐายี, ฐิติ, ฐานํ, ฐิโต, ตตฺรโฎฺฐ, ติฎฺฐํ, กปฺปฎฺฐายี, อาสภฎฺฐานฎฺฐายีฯ

> ‘‘สุขํ สยามิ ฐายามิ, สุขํ กเปฺปมิ ชีวิตํ;
> อหตฺถปาโส มารสฺส, อโห สตฺถานุกมฺปโก’’ติ

ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ลาปํ โคจรฎฺฐายินนฺติ จฯ ตตฺถ **ฐายามี**ติ ติฎฺฐามิฯ

ฑิคติยํฯ ฑิยติฯ เฑมาโนฯ ฑิโน วาฯ ‘‘อุเจฺจ สกุณ เฑมาน, ปตฺตยาน วิหงฺคมฯ วเชฺชสิ โข ตฺวํ วามูรุ’’นฺติ นิทสฺสนํฯ

เอตฺถ ฑิยตีติ **เฑมาโน**ติ นิพฺพจนํ คเหตพฺพํฯ

ตา ปาลเนฯ ตายติฯ อฆสฺส ตาตาฯ โส นูน กปโณ ตาโต, จิรํ รุชฺชติ อสฺสเมฯ ตาณํ, ปริตฺตํ, โคตฺตํฯ ตฺวํ โขสิ อุปาสก กตกลฺยาโณ กตภีรุตฺตาโณฯ

ตตฺร **ปริตฺต**นฺติ มหาเตชวนฺตตาย สมนฺตโต สตฺตานํ ภยํ อุปทฺทวํ อุปสคฺคญฺจ ตายติ รกฺขตีติ ปริตฺตํ, คํ ตายตีติ **โคตฺตํ**ฯ

นต คตฺตวินาเมฯ **คตฺตวินาโม** คตฺตวิเกฺขโปฯ นจฺจติฯ นจฺจํฯ นิคโณฺฐ นาฎปุโตฺตฯ

ทา โสธเนฯ ทายติฯ ทานํฯ อนุโยคทาปนตฺถํฯ อนุโยคํ ทตฺวาฯ ทานํ ทตฺวาฯ

ทา สุปเนฯ ทายติฯ นิทฺทายติฯ นิทฺทายนํ, นิทฺทายมาโน, นิทฺทายโนฺตฯ

ทาทาเนฯ ปุริโส ทานํ ทายติฯ **อา**ปุโพฺพ คหเณฯ อทินฺนํ อาทิยติฯ สีลํ สมาทิยติฯ กเมฺม – ปุริเสน ทานํ ทียติ, อทินฺนํ อาทิยติฯ การิเต – อาทเปติ, สมาทเปติ, อาทปยติ, สมา

ทปยติ, เย ธมฺมเมวาทปยนฺติ สโนฺตฯ

ทา อวขณฺฑเนฯ ทิยติ, ทิยนฺติฯ ปริตฺตํฯ

เอตฺถ จ **ปริตฺต**นฺติ สมนฺตโต ขณฺฑิตตฺตา ปริตฺตํฯ อปฺปมตฺตกณฺหิ โคมยปิณฺฑํ **ปริตฺต**นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมา **ปริตฺต**นฺติ อปฺปกสฺส นามํ กามาวจรสฺส จ ธมฺมสฺส อเปฺปสกฺขตฺตาฯ

ทา สุทฺธิยํฯ ทายติฯ โวทายติฯ โวทานํฯ อกมฺมโกยํ ธาตุฯ ตถา หิ ''โวทายติ สุชฺฌติ เอเตนาติ **โวทานํ,** สมถวิปสฺสนา''ติ **เนตฺติสํวณฺณนายํ** วุตฺตํฯ

ที ขเยฯ ทียเตฯ ทีโน, อาทีนโวฯ

ตตฺร ทีโนติ ปริกฺขีณญาติธนาทิภาเวน ทุกฺขิโตฯ **อาทีนโว**ติอาทีนํ ทุกฺขํ วาติ อธิคจฺฉติ เอเตนาติอาทีนโว, โทโสฯ

ทุ ปริตาเปฯ ทุยเตฯ ทุโน, ทูโตฯ

ภิทิ ภิชฺชเนฯ ภิชฺชนธมฺมํ ภิชฺชติฯ ภิชฺชตีติ ภิโนฺนฯ ภิชฺชนํ เภโทฯ

ฉิทิ ฉิชฺชเนฯ สุตฺตํ ฉิชฺชติฯ ฉิชฺชตีติ ฉิโนฺนฯ เอวํ ฉิทฺทํฯ ฉิชฺชนํ เฉโทฯ

ขิทิ ทีนิเยฯ ทีนภาโว **ทีนิยํ,** ยถา ทกฺขิยํฯ ขิชฺชติ, ขิโนฺน, อขินฺนมติ, เขโท, เขทงฺคโต โลกหิตาย นาโถฯ

เอตฺถ **เขทงฺคโต**ติ กายิกทุกฺขสงฺขาตํ ปริสฺสมํ ปโตฺต, ทุกฺขมนุภวีติ อโตฺถฯ

ปท คติยํฯ ปชฺชติฯ มคฺคํ ปฏิปชฺชติฯ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชติฯ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน โหติ, ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติฯ อาปตฺตึ อาปชฺชติฯ อกมฺมกมฺปิ ภวติ, เตสํ อธโมฺม อาปชฺชติ, ปโชฺช, พฺยคฺฆปโชฺช, สมฺปทาโยฯ

เอตฺถ จ **ปโชฺช**ติ มโคฺคฯ พฺยคฺฆปเชฺช สทฺทุลปเถ ชาโตติ **พฺยคฺฆปโชฺช,** เอวํนามโก กุลปุโตฺตฯ สมฺปทิยติ ญาปิยติ ธโมฺม เอเตนาติ **สมฺปทาโย,** อกฺขาตาฯ

วิท สตฺตายํฯ สตฺตา วิชฺชมานาการโรฯ วิชฺชติ, สํวิชฺชติฯ ชาตเวโท, วิชฺชา, อวิชฺชา, วิทิโตฯ

ตตฺถ **ชาตเวโท**ติ อคฺคิฯ โส หิ ชาโตว เวทยติ ธูมชาลุฏฺฐาเนน ปญฺญายติ, ตสฺมา **ชาตเวโท**ติ วุจฺจติฯ **วิชฺชา**ติ ธมฺมานํ สภาวํ วิทิตํ กโรตีติ วิชฺชา, ญาณํฯ **อวิชฺชา**ติ ขนฺธานํ ราสฏฺฐํ, อายตนานํ อายตนฏฺฐํ, ธาตูนํ สุญฺญฏฺฐํ, สจฺจานํ ตถฏฺฐํ, อินฺทฺริยานํ อธิปติยฏฺฐํ อวิทิตํ กโรตีติ อวิชฺชาฯ ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิวเสน วุตฺตํ จตุพฺพิธํ อตฺถํ อวิทิตํ กโรตีติ **อวิชฺชา,** โมโหฯ

มท อุมฺมาเทฯ อุมฺมาโท นาม มุยฺห นํ วา สติวิปฺปวาโส วา จิตฺตวิเกฺขโป วาฯ มชฺชติ, ปมชฺชติฯ มโตฺต, สุรามทมโตฺตฯ มโตฺต อหํ มหาราชฯ ปุตฺตมํสานิ ขาทยึฯ มตฺตหตฺถี, ปมโตฺต, อุมฺมโตฺตฯ

อปฺปมาโท อมตํ ปทํ, ปมาโท มจฺจุโน ปทํ;
อปฺปมตฺตา น มิยฺยนฺติ, เย ปมตฺตา ยถา มตาฯ

มิท สิเนหเนฯ เมชฺชติฯ เมตฺตา, เมตฺติ, มิตฺตํ, มิโตฺตฯ

อนฺตรธา อทสฺสเนฯ **อนฺตร**ปุโพฺพ **ธา**ธาตุ วิชฺชมานสฺส วตฺถุโน อทสฺสเน วตฺตติฯ อนฺตรธายติฯ อนฺตรธานํ, อนฺตรธายโนฺตฯ สา เทวตา อนฺตรหิตาฯ อนฺตราปิธายติฯ

พุธ อวคมเนฯ **อวคมนํ** ชานนํฯ พุชฺฌติ, พุโทฺธ, พุทฺธิ, พุทฺธํ, โพโธ, โพธิฯ พุชฺฌิตา สจฺจานิฯ สกลํ พุโทฺธ, พุทฺธวา, วิโพเธติ, โพเธตา, พุโทฺธ, วิพุโทฺธ อิจฺจาทีนิฯ

ตตฺร พุโทฺธติ พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ **พุโทฺธ**ฯ อถ วา ปารมิตาปริภาวิตาย ปญฺญาย สพฺพมฺปิ เญยฺยํ อพุชฺฌีติ **พุโทฺธ**ฯ เกจิ ปน กเมฺมนปิ **พุทฺธ**สทฺทสฺส สิทฺธํ อิจฺฉนฺตา เอวํ นิพฺพจนํ กโรนฺติ ''สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควาติ อธิคตคุณวิเสเสหิ ขีณาสเวหิ พุชฺฌิตโพฺพติ พุโทฺธ''ติฯ วิตฺถาโร ปน **นิเทฺทเส** วุตฺตนเยน คเหตโพฺพฯ พุทฺธีติ พุชฺฌตีติ **พุทฺธิ**ฯ เอวํ **พุทฺธํ โพโธ โพธิ** จฯ อถ วา พุชฺฌนํ **พุทฺธิ**ฯ เอวํ **โพโธ โพธิ** จ, สพฺพเมตํ ปญฺญายาธิวจนํฯ

อิทานิ **โพธิ**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ วทามฯ **โพธี**ติ หิ รุกฺขปิ มโคฺคปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ นิพฺพานมฺปิ เอวํปณฺณตฺติโก ปุคฺคโลปิ วุจฺจติ, ตถา หิ ''โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิสมฺพุโทฺธ''ติ จ, ''อนฺตรา จ โพธึ อนฺตรา จ คย''นฺติ จ อาคตฏฺฐาเน รุโกฺข โพธีติ วุจฺจติฯ ''จตูสุ มเคฺคสุ ญาณ''นฺติ อาคตฏฺฐาเน มโคฺคฯ ''ปโปฺปติ โพธึ วรภูริ สุเมธโส''ติ อาคตฏฺฐาเน สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ''ปตฺวาน โพธึ อมตํ อสงฺขต''นฺติ อาคตฏฺฐาเน นิพฺพานํฯ ''โพธิ ภเนฺต ราชกุมาโร ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทตี''ติ ''อริยสาวโก โพธีติ วุจฺจตี''ติ จ อาคตฏฺฐาเน เอวํปณฺณตฺติโก ปุคฺคโลฯ

อตฺริทํ วุจฺจติ –

รุเกฺข มเคฺค จ นิพฺพาเน, ญาเณ สพฺพญฺญุตาย จ;
ตถา ปณฺณตฺติยเญฺจว, **โพธิ**สโทฺท ปวตฺตติฯ

พุชฺฌตีติ **พุชฺฌิตา,** โพเธตีติ **โพเธตา**ฯ

เอตฺถ จ โกจิ ปโยโค **ตุ**มนฺตาทีนิ จ รูปานิ วุจฺจเนฺต – ''คุยฺหมตฺถมสมฺพุทฺธํ, สโมฺพธยติ โย นโรฯ ปรํ สมฺพุทฺธุมรหติฯ พุชฺฌิตุํ, พุทฺธุํ, พุชฺฌิตฺวา, พุชฺฌิตฺวาน, พุชฺฌิตูน, พุทฺธิย, พุทฺธิยาน, พุทฺธา, พุทฺธาน'' อิติ ภวนฺติฯ

ตตฺร **อสมฺพุทฺธ**นฺติ ปเรหิ อญฺญาตํ, ''อสโมฺพธ''นฺติปิ ปาโฐ, ปเรสํ โพเธตุํ อยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สมฺพุทฺธุ**นฺติ สํพุชฺฌิตุํฯ **พุทฺธา**ติ พุชฺฌิตฺวา, เอวํ **พุทฺธานา**ติ เอตฺถาปิฯ

เกจิ ปน **''นามรูปปริเจฺฉเท** 'โพธิมเคฺคน พุธฺวา'ติ จ, ''พุธฺวา โพธิตเล ยมาห สุคโต'ติ จ **ธ**การ**ว**การสโญฺญควโต ปทสฺส ทสฺสนโต **ตฺวา**ปจฺจยนฺตภาวโต จ **ธ**การ**ว**การสํโยควเสน ''พุธฺวา''ติ ปทสิทฺธิ อิจฺฉิตพฺพา''ติ วทนฺติ, ตํ ตาทิสสฺส ปทรูปสฺส พุทฺธวจเน อทสฺสนโต จ, พุทฺธวจนสฺส อนนุกูลตาย จ, ปริสุเทฺธ จ โปราณโปตฺถเก **ว**การสํโยควิคตสฺส ''โพธิ

มเคฺคน พุทฺธา’’ติจ, ‘‘พุทฺธา โพธิตเล’’ติ จ ปทสฺส ทสฺสนโต น คเหตพฺพํฯ ตถา หิ น ตาทิโส ปาโฐ พุทฺธวจนสฺส อนุกูโล โหตีติฯ น หิ พุทฺธวจเน วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ ปริเยสนฺตา ตาทิสํ **ว**การ**ธ**การสโญฺญคปทํ ปสฺสิสฺสนฺติฯ เอวํ ‘‘พุธฺวา’’ติ ปทรูปสฺส พุทฺธวจนสฺส อนนุกูลตา ทฎฺฐพฺพาฯ ตญฺหิ สกฺกฎคเนฺถ กตปริจยภาเวน วณฺจิเตหิ วิทูหิ อิจฺฉิตํ, น สทฺธมฺมนีติวิทูหิฯ เอตฺถ อิมานิ นิทสฺสนปทานิ เวทิตพฺพานิ –

โก มํ วิทฺธา นิลียติฯ ลทฺธา มโจฺจ ยทิจฺฉติฯ ลทฺธาน ปุพฺพาปริยํ วิเสสํ, อทสฺสนํ มจฺจุราชสฺส คเจฺฉฯ

อุมฺมาทนฺติมหํ ทิฎฺฐา, อามุกฺกมณิกุณฺฑลํ;
น สุปามิ ทิวารตฺติํ, สหสฺสํว ปราชิโต’’ติ;

ตตฺถ **วิทฺธา**ติ วิชฺฌิตฺวาฯ **ลทฺธา**ติ ลภิตฺวาฯ **ลทฺธานา**ติ ลภิตฺวานฯ **ทิฎฺฐา**ติ ทิสฺวาฯ อิติ ‘‘วิทฺธา ลทฺธา ลทฺธาน ทิฎฺฐา’’ติ ปทานิ **ตฺวา**ปจฺจเยน สทฺธิํ คตานิปิ สโญฺญควเสน **ว**การปฎิพทฺธานิ น โหนฺติ, ตสฺมา ‘‘พุทฺธา พุทฺธาน’’ อิเจฺจตานิปิ ‘‘ลทฺธา ลทฺธาน’’ อิจฺจาทีนิ วิย ปริหีน**ว**การสโญฺญคานิ เอว คเหตพฺพานิฯ เย ‘‘พุธฺวา’’ติ รูปํ อิจฺฉนฺติ ปฐนฺติ จ, มเญฺญ เต **ตฺวา**ปจฺจโย วเญฺจติ, เตน เต วญฺจนํ ปาปุณนฺติ, ตสฺมา ตาทิสํ รูปํ อคฺคเหตฺวา โย สทฺทนีติยํ สทฺทวินิจฺฉโย วุโตฺต, โสเยว อายสฺมเนฺตหิ สารโต ปเจฺจตโพฺพฯ

พุธ โพธเนฯ สกมฺมกากมฺมโกยํ ธาตุฯ ตถา หิ โพธนสทฺทุจฺจารเณน ชานนํ วิกสนํ นิทฺทกฺขโย จ คหิโต, ตสฺมา **‘‘พุธ** ญาเณ, **พุธ** วิกสเน, **พุธ** นิทฺทกฺขเย’’ติ วุตฺตํ โหติฯ พุชฺฌติ ภควา, ธมฺมํ พุชฺฌติ, ปพุชฺฌติ, ปทุมํ พุชฺฌติฯ ปุริโส พุโทฺธ, ปพุโทฺธ, โพธติ, ปโพธติ อิจฺจาทีนิฯ

สํธา สนฺธิมฺหิฯ สํปุโพฺพ **ธา**ธาตุ สนฺธิมฺหิ วตฺตติฯ เนวสฺส มทฺที ภากุฎิ, น สนฺธิยติ น โรทติฯ **น สนฺธิยตี**ติ อิทํ อเญฺญหิ ปกรเณหิ อสาธารณํ **ทิวาทิ**รูปํฯ

ธนฺ ยาจเนฯ มาตา หิ ตว อิรนฺธติ, วิธรสฺส หทยํ ธนิยฺยติฯ อิทมฺปิ อสาธารณํ **ทิวาทิ**รูปํฯ

ธี อนาทเรฯ ธียเตฯ ธีโนฯ

ยุธ สมฺปหาเรฯ ยุชฺฌติฯ โยโธ, ยุทฺธํ, จรณายุโธ, **ย**การสฺส **ว**การภาเว ‘‘อาวุธ’’นฺติ รูปํฯ ตตฺร **จรณายุโธ**ติ กุกฺกุโฎฯ

กุธ โกเปฯ กุชฺฌติฯ โกโธ, กุชฺฌนา, กุชฺฌิตตฺตํฯ กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติฯ

สุธ โสเจเยฺยฯ โสเจยฺยํ สุจิภาโวฯ สุชฺฌติฯ สุทฺธิ, วิสุทฺธิ, สุชฺฌนํ, สุโทฺธ, วิสุโทฺธ, ปริสุโทฺธฯ การิเต ‘‘โสเธติ, โสธโก’’ อิจฺจาทีนิฯ

สิธุ สํราธเนฯ สิชฺฌติฯ สิทฺธิฯ

รธ หิํสายํฯ รชฺฌติ, วิรชฺฌติ, อปรชฺฌติฯ อปราโธฯ

ราธ สาธ สํสิทฺธิยํฯ ราธยติ, สาธยติฯ อาราธนํ, สาธนํฯ สปรหิตํ สาเธตีติ **สาธุ,** สปฺปุริโสฯ อจฺจนฺตํ สาเธตพฺพนฺติ **สาธุ**, ลทฺธกํ สุนฺทรํ ทานสีลาทิฯ

วิธ วิชฺฌเนฯ วิชฺฌติฯ ปฏิวิชฺฌติฯ ขณ วิทฺธ, วิธุ, วิชฺฌนโก, วิโทฺธ, ปฏิวิโทฺธ, วิชฺฌนํ, เวโธ, ปฏิเวโธ, วิชฺฌิตฺวา, วิทฺธา, วิทฺธานฯ โก มํ วิทฺธา นิลียติฯ

อิธ วุทฺธิยํฯ อิชฺฌติ, สมิชฺฌติฯ อิทฺธิ, อิชฺฌนํ, สมิชฺฌนํ, อิโทฺธฯ ตตฺถ **อิทฺธี**ติ อิชฺฌนํ อิทฺธิฯ อิชฺฌนฺติ วา สตฺตา เอตาย อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ **อิทฺธิ**ฯ

คิธุ อภิกงฺขายํฯ คิชฺฌติ, คิโชฺฌฯ คโทฺธฯ คทฺธพาธิปุโพฺพฯ กามคิโทฺธ น ชานาสิฯ เคโธฯ

รุธิ อาวรเณฯ รุชฺฌติ, วิรุชฺฌติ, ปฏิวิรุชฺฌติฯ วิโรธโก, วิรุโทฺธฯ โรโธ, วิโรโธ, ปฏิวิโรโธ, อนุวิโรโธฯ

อนุวิธา อนุกรเณฯ **อนุวิ**ปุโพฺพ **ธา**ธาตุ อนุกฺริยายํ วตฺตติฯ ปุริโส อญฺญสฺส ปุริสสฺส กฺริยํ อนุวิธียติ ตตฺรายํ ปาฬิ –

> ทูสิโต คิริทเตฺตน, หโย สามสฺส ปณฺฑโว;
> โปราณํ ปกตึ หิตฺวา, ตเสฺสวานุวิธียตี’’ติฯ

อิทมฺปิ อสาธารณํ **ทิวาทิ**รูปํฯ

อนุรุธ กาเมฯ กาโม อิจฺฉาฯ **อนุ**ปุโพฺพ **รุธ**ธาตุ อิจฺฉายํ วตฺตติฯ อนุรุโทฺธ, อนุโรโธฯ อนุสฺมาติ กึ วิโรโธฯ

ตตฺถ **อนุรุโทฺธ**ติ อนุรุชฺฌติ ปณีตํ ปณีตํ วตฺถุํ กาเมตีติ อนุรุโทฺธฯ **อนุโรโธ**ติ อนุกูลตาฯ อยํ ปาฬิ ‘‘โส อุปฺปนฺนํ ลาภํ อนุรุชฺฌติ, อลาเภ ปฏิวิรุชฺฌตี’’ติฯ

พฺยธ ตาฬเนฯ พฺยชฺฌติฯ พฺยาโธฯ **พฺยาโธ**ติ ลุโทฺธฯ ตํ ตํ มิคํ พฺยชฺฌติ ตาเฬตีติ หึสตีติ **พฺยาโธ**ฯ

คุธ ปริเวฐเนฯ คุชฺฌติฯ โคธาฯ

มน ญาเณฯ มญฺญติ, อวมญฺญติ, อติมญฺญติฯ เสยฺยาทิวเสน มญฺญตีติ **มาโน**ฯ ‘‘มญฺญนา, มญฺญิตตฺตํ, มาโน, อหงฺกาโร, อุนฺนติ, เกตุ, ปคฺคโห, อวเลโป’’ติ ปริยายาฯ

ชน ชนเนฯ สกมฺมโกยํ ธาตุฯ ‘‘ชญฺญตี’’ติมสฺส รูปํ, กโรตีติ อโตฺถฯ การิเต – ชเนสิ ผุสฺสตี มมํฯ ชนยติ, สุขํ ชเนติ, ชนยตีติ **ชนโก,** ปิตา, โย โกจิ วา นิพฺพเตฺตตาฯ ปุถุ กิเลเส ชเนตีติ **ปุถุชฺชโน**ฯ ตตฺถ ‘‘ชเนติ ชนยตี’’ติ รูปานิ **จุราทิ**คณํ ปตฺวา สุทฺธกตฺตุรูปานิ ภวนฺติฯ กโรตีติ หิ เตสํ อโตฺถฯ เหตุกตฺตุวเสนปิ ตทโตฺถ วตฺตโพฺพ ‘‘นิพฺพเตฺตตี’’ติฯ

ชนี ปาตุภาเวฯ อีการโนฺตยํ อกมฺมโก ธาตุ, **วิ**ปุโพฺพ เจ, สกมฺมโกฯ ปุโตฺต ชายติ, ชาโตฯ ปุถุ กิเลสา ชายนฺติ เอตฺถาติ **ปุถุชฺชโน**ฯ ชนนํ ชาติ, ‘‘สญฺชาติ, นิพฺพตฺติ, อภินิพฺพตฺติ, ขนฺธานํ ปาตุภาโว’’ติ ปริยายาฯ อิตฺถี ปุตฺตํ วิชายติ, อิตฺถี ปุตฺตํ วิชาตาฯ โส ปุริโส วิชาตมา

ตฺยาปิ อมนาโปฯ อุปวิชญฺญา อิตฺถีฯ การิเต ‘‘ชาเปติ, ชาปยติฯ อตฺถชาปิกา ปญฺญา’’ติ รูปานิฯ

หน หึสายํฯ อิธ **หึสา**วจเนน ฆฎฺฎนํ คเหตพฺพํฯ สโทฺท โสตมฺหิ หญฺญติฯ ปฏิหญฺญติฯ พุทฺธสฺส ภควโต โวหาโร โลกิเล โสเต ปฏิหญฺญติฯ อิมานิ กตฺตุปทานิฯ **ภูวาทิ**คณํ ปน ปตฺวา ‘‘โลเหน เว หญฺญติ ชาตรูปํ, น ชาตรูเปน หนนฺติ โลห’’นฺติ **ปาฬิยํ** ‘‘หญฺญตี’’ติ ปทํ กมฺมปทํ, ชาตรูปํ โลเหน กมฺมาเรหิ หญฺญตีติ อโตฺถฯ ‘‘หนนฺตี’’ติ ปทํ กตฺตุปทํ, โลหํ ชาตรูเปน กมฺมารา หนนฺตีติ หิ อโตฺถฯ เอตฺถ **หนนํ** ปหรณนฺติ คเหตพฺพํฯ

รูป รุปฺปเนฯ รุปฺปนํ กุปฺปนํ ฆฎฺฎนํ ปีฬนํฯ รุปฺปติฯ รูปํ, รุปฺปนํฯ อิมสฺส ปน **‘‘รูป** รูปกฺริยาย’’นฺติ **จุราทิ**คเณ ฐิตสฺส ‘‘รูเปติ รูปยตี’’ติ รูปานิ ภวนฺติฯ

ตตฺถ **รูป**นฺติ เกนเฎฺฐน รูปํ? รุปฺปนเฎฺฐน รูปํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘กิญฺจ ภิกฺขเว รูปํ? รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา ‘รูป’นฺติ วุจฺจติฯ เกน รุปฺปติ? สีเตนปิ รุปฺปติ, อุเณฺหนปิ รุปฺปติ, ชิฆจฺฉายปิ รุปฺปติ, ปิปาสายปิ รุปฺปติ, ฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผเสฺสนปิ รุปฺปติ, รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา ‘รุป’นฺติ วุจฺจตี’’ติฯ

ตตฺถ **รุปฺปตี**ติ กุปฺปติ ฆฎฺฎียติ ปีฬียติ, ภิชฺชตีติ อโตฺถฯ ***ภิชฺชตี***ติ วิการํ อาปชฺชติ, วิการาปตฺติ จ สีตาทิสนฺนิปาเต วิสทิสรูปปฺปวตฺติเยวฯ เอตฺถ จ **กุปฺปตี**ติ เอเตน กตฺตุอเตฺถ รูปปทสิทฺธึ ทเสฺสติ, ***ฆฎฺฎียติ* ปีฬียตี**ติ เอเตหิ กมฺมเตฺถฯ โกปาทิกฺริยาเยว หิ รุปฺปนกฺริยาติ, โส ปน กตฺตุภูโต กมฺมภูโต จ อโตฺถ ภิชฺชมาโน นาม โหตีติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนตฺถํ ***‘‘ภิชฺชตีติ อโตฺถ’’***ติ วุตฺตํฯ

อถ วา **รุปฺปตีติ รูป**นฺติ กมฺมกตฺตุเตฺถ รูปปทสิทฺธิ วุตฺตาฯ วิกาโร หิ รุปฺปนนฺติ วุจฺจติ, เตเนว ***ภิชฺชตีติ อโตฺถ***ติ กมฺมกตฺตุเตฺถน ***ภิชฺชตี***ติ สเทฺทน อตฺถํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ ยทา กมฺมเตฺถ ‘‘รุปฺปตี’’ติ ปทํ, ตทา ‘‘สีเตนา’’ติอาทิ กตฺตุอเตฺถ กรณวจนํฯ ยทา ปน ‘‘รุปฺปตี’’ติ ปทํ กตฺตุอเตฺถ กมฺมกตฺตุอเตฺถ วา, ตทา เหตุมฺหิ กรณวจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ

รูปสโทฺท ขนฺธ ภว นิมิตฺต ปจฺจย สรีร วณฺณสณฺฐานาทีสุ อเตฺถสุ วตฺตติฯ อยญฺหิ ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ เอตฺถ รูปกฺขเนฺธ วตฺตติฯ ‘‘รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตี’’ติ เอตฺถ รูปภเวฯ ‘‘อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธารูปานิ ปสฺสตี’’ติ เอตฺถ กสิณนิมิเตฺตฯ ‘‘สรูปา ภิกฺขเว อุปฺปชฺชนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา, โน อรูปา’’ติ เอตฺถ ปจฺจเยฯ ‘‘อากาโส ปริวาริโต รูปเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติ เอตฺถ สรีเรฯ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ เอตฺถ วเณฺณฯ ‘‘รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺน’’ติ เอตฺถ สณฺฐาเนฯ อิเจฺจวํ –

ขเนฺธ ภเว นิมิเตฺต จ, สรีเร ปจฺจเยปิ จ;
วเณฺณ สณฺฐานอาทิมฺหิ, **รูป**สโทฺท ปวตฺตติฯ

กุป โกเปฯ กุปฺปติฯ กุปฺปนฺติ วาตสฺสปิ เอริตสฺสฯ โกโป, ปโกโปฯ วจีปโกปํ รเกฺขยฺยฯ

ตป สนฺตาเปฯ ตปฺปติ, สนฺตปฺปติฯ สนฺตาโปฯ

ตป ปีณเนฯ ตปฺปติฯ ตปฺปนํฯ

ทป หาเสฯ ทปฺปติฯ

ทีป ทิตฺติยํฯ ทิปฺปติฯ ทีโปฯ

ลุป อทสฺสเนฯ ลุปฺปนํ, โลโป, ลุตฺติฯ

ขิป เปรเณฯ ขิปฺปติฯ ขิปฺปํฯ

ลุภ คิทฺธิยํฯ ลุพฺภติฯ อตฺตโนเยว ชณฺณุกํ โอลุพฺภ ติฏฺฐติฯ ลุพฺภนํ, โลโภ, ลุพฺภิตฺวา, ลุพฺภิตฺวาน, ลุพฺภิย, ลุพฺภิยาน, โอลุพฺภิตฺวา, โอลุพฺภิตฺวาน, โอลุพฺภิย, โอลุพฺภิยาน, ลุพฺภิตุํ, โอลุพฺภิตุํฯ

ตตฺถ **โลโภ**ติ ลุพฺภนฺติ เตน สตฺตา, สยํ วา ลุพฺภติ, ลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ โลโภฯ เอตฺถ ปน ''โลโภ ลุพฺภนา ลุพฺภิตตฺตํ ราโค ตณฺหา ตสิณา มุจฺฉา เอชา วนํ วนโถ'' อิจฺจาทีนิ โลภสฺส พหุนามานิ เวทิตพฺพานิฯ

ขุภ สญฺจลเนฯ ขุพฺภติ, สํขุพฺภติฯ ขุพฺภิตฺถนครํฯ สโงฺขโภฯ การิเต – โขเภติ, โขภยติฯ

สมุ อุปสเมฯ จิตฺตํ สมฺมติ, อุปสมฺมติ, วูปสมฺมติ, สมโณ, สนฺติ, สโนฺตฯ

เอตฺถ **สมโณ**ติ สมฺมติ สนฺตจิโตฺต ภวตีติ สมโณฯ การิตวเสน ปน กิเลเส สเมติ อุปสเมตีติ **สมโณ**ติ นิพฺพจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ''ยํ สเมตีติ อิทํ อริยํฯ สมยตีติธ สตฺตาน''นฺติ เทฺว การิตรูปานิฯ

สมุ เขเท นิโรเธ จฯ เขโทฯ กิลมนํฯ **นิโรโธ** อภาวคมนํฯ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺนสฺส กาโย สมฺมติฯ อคฺคิ สมฺมติฯ สโนฺตฯ

สนฺตสโทฺท ''ทีฆํ สนฺตสฺส โยชน''นฺติอาทีสุ กิลนฺตภาเว อาคโตฯ ''อยญฺจ วิตโกฺก อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา''ติอาทีสุ นิรุทฺธภาเวฯ ''อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สโนฺต ปณีโต''ติอาทีสุ สนฺตญาณโคจรตายํฯ ''อุปสนฺตสฺส สทา สตีมโต''ติอาทีสุ กิเลสวูปสเมฯ ''สโนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺตี''ติอาทีสุ สาธูสุฯ ''ปญฺจิเม ภิกฺขเว มหาโจรา สโนฺต สํวิชฺชมานา''ติอาทีสุ อตฺถิภาเวฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

> ''กิลนฺตเตฺต นิรุทฺธเตฺต, สนฺตธีโคจรตฺตเน;
> กิเลสูปสเม เจว, อตฺถิภาเว จ สาธุสุ;
> อิเมสุ ฉสุ ฐาเนสุ, **สนฺต**สโทฺท ปนาคโต''ติฯ

ทมุ ทมเนฯ ทมฺมติฯ ทโนฺต, ทโม, ทมนํฯ การิเต ''จิตฺตํ ทเมติ, ทมยตี''ติ รูปานิฯ

ตตฺถ **ทโม**ติ อินฺทฺริยสํวราทีนํ เอตํ นามํฯ ''สเจฺจน ทโนฺต ทมสา อุเปโตฯ เวทนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย''ติ เอตฺถ หิ อินฺทฺริยสํวโร ''ทโม''ติ วุโตฺตฯ ''ยทิ สจฺจา ทมา จาคา, ขนฺตฺยาภิโยฺยธ วิชฺชตี''ติ เอตฺถ ปญฺญา ''ทโม''ติ วุตฺตาฯ ''ทาเนน ทเมน สํยเมน สจฺจวเชฺชนา''ติ เอตฺถ อุโปสถกมฺมํ ''ทโม''ติ วุตฺตํฯ ''ทมุปสเมนา''ติ เอตฺถ ขนฺติ ''ทโม''ติ วุตฺตาฯ อิเจฺจวํ –

‘‘อินฺทฺริยสํวโร ปญฺญา, ขนฺติ จาปิ อุโปสโถ;
อิเม อตฺถา ปวุจฺจนฺติ, **ทม**สเทฺทน สาสเน’’ติฯ

ยา คติปาปุเณสุฯ ยายติ, ยายนฺติฯ ปริยาโยฯ ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเคฯ ยายโนฺตฯ ยายนฺตมนุยายติฯ ยาตานุยายีฯ ยายิตุํ, ยายิตฺวา อิจฺจาทีนิฯ

เอตฺถ **ปริยาย**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต, **ปริยาย**สโทฺท วารเทสนาการเณสุ สมนฺตโต คนฺตพฺพฎฺฐาเน จ สทิเส จ วตฺตติฯ ‘‘กสฺส นุ โข อานนฺท อชฺช ปริยาโย ภิกฺขุนิโย โอวทิตุ’’นฺติอาทีสุ หิ วาเร วตฺตติฯ ‘‘มธุปิณฺฑิกปริยาโยตินํ ธาเรหี’’ติอาทีสุ เทสนายํฯ ‘‘อิมินาปิ โข เต ราชญฺญ ปริยาเยน เอวํ โหตู’’ติอาทีสุ การเณฯ ‘‘ปริยายปโถ’’ติอาทีสุ สมนฺตโต คนฺตพฺพฎฺฐาเนฯ **‘‘โกป**สโทฺท โขภปริยาโย’’ติอาทีสุ สทิเส วตฺตติฯ อิเจฺจวํ –

ปริยายรโว วาร-เทสนาการเณสุ จ;
สมนฺตโตว คนฺตพฺพ-ฎฺฐาเน จ สทิเส สิยาฯ

ริ วสเนฯ ริยติฯ

วิลี วิลีนภาเวฯ สปฺปิ วิลียติฯ การิเต วิลาปยติฯ

วา คติคนฺธเนสุฯ วายติฯ วาโย, วาโตฯ

สิวุ ตนฺตสนฺตาเนฯ สิพฺพติ, สํสิพฺพติฯ สิพฺพํ, สิพฺพโนฺตฯ การิเต – สิเพฺพติ, สิพฺพยติ, สิพฺพาเปติ, สิพฺพาปยติฯ

สิวุ คติโสสเนสุฯ สิพฺพติฯ

ธิวุ ขิวุ นิทสฺสเนฯ ธิพฺพติฯ ขิพฺพติฯ

สา ตนุกรเณฯ สิยติ, สิยนฺติฯ

สา อนฺตกมฺมนิฯ สิยติ อนวเสสโต มานํ สิยติ สมุจฺฉินฺทตีติ อคฺคมโคฺค **มานส**นฺติ หิ วุตฺตํฯ

สา อสฺสาทเนฯ รสํ สายติฯ สายิตํ, สายนํฯ

สิ ปาณิปฺปสเวฯ สูยติ, ปสูยติฯ ปสูตา คาวีฯ

กุสุ หรณทิตฺตีสุฯ กุสยติฯ

สิลิส อาลิงฺคเนฯ สิลิสฺสติฯ สิเลโสฯ

กิลิส อุปตาเปฯ กิลิสฺสติ, สํกิลิสฺสติฯ กิเลโส, สํกิเลโสฯ **อิ**การโลเป กฺลิสฺสติ เกฺลโส อิจฺจาทีนิฯ อปิจ มลีนตาปิ **กิลิส**สเทฺทน วุจฺจติ, กิลิฎฺฐวตฺถํ ปริทหติฯ ‘‘จิเตฺตน สํกิลิเฎฺฐน, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา’’ติอาทีสุ ธาตูนํ อเนกตฺถตายฯ

มส อปฺปีภาเว ขมายญฺจฯ มสฺสติฯ

ลีส อปฺปีภาเวฯ ลิสฺสติฯ เลโสฯ ‘‘ลิส เลสเน’’ติปิ ปฐนฺติ อาจริยาฯ

ตส ปิปาสายํฯ ตสฺสติ, ปริตสฺสติฯ ปริตสฺสนา, ตสิณา, ตสิโตฯ

ทุส โทสเนฯ ทุสฺสติฯ โทโส, โทสนํ, โทสิโตฯ

ทุส อปฺปีติยํฯ ทุสฺสติ, ปทุสฺสติฯ โทโส, ปโทโส, ทุโฎฺฐ, ปทุโฎฺฐ, ทูสโก, ทูสิโต, ทูสนาฯ

อสุ เขเปฯ เขโป ขิปนํฯ อสฺสติฯ นิรสฺสติอาทิยติ จ ธมฺมํฯ อิสฺสาโสฯ

เอตฺถ จ **นิรสฺสตี**ติ ฉเฑฺฑติ สตฺถารํ ตถา ธมฺมกฺขานาทีนิฯ **อิสฺสาโส**ติ อุสุํ อสฺสติ ขิปตีติ อิสฺสาโส, ธนุคฺคโหฯ

ยสุ ปยตเนฯ ยสฺสติฯ นิยสกมฺมํฯ

เอตฺถ จ เยน วินยกมฺเมน ‘‘นิสฺสาย เต วตฺถพฺพ’’นฺติ นิยสฺสิยติ ภชาปิยตีติ นิยโส พาลํ, ตํ นิยสกมฺมํ นามฯ ‘‘กโรหิ เม ยกฺข นิยสกมฺม’’นฺติ เอตฺถ ปน นิคฺคหกมฺมํ นิยสกมฺมํ นามฯ

ภสฺส ภสฺสเนฯ ภสฺสติฯ ภสฺสํ, ภสฺสการโกฯ

วส สเทฺทฯ สกุโณ วสฺสติฯ อธโม มิคชาตานํ, สิงฺคาโล ตาต วสฺสติฯ มณฺฑูโก วสฺสติฯ

นส อทสฺสเนฯ นสฺสนธมฺมํ นสฺสติฯ ปนสฺสติฯ วินสฺสติฯ นสฺส วสลิ, จร ปิเร วินสฺสฯ นโฎฺฐ, วินโฎฺฐฯ การิเต – นาเสติ, นาสยติฯ

สุส โสสเนฯ ปณฺณํ สุสฺสติฯ การิเต – วาโต ปณฺณํ โสเสติ, โสสยติฯ กเมฺม – วาเตน ปณฺณํ โสสิยติฯ ภาเว กฺริยาปทมปฺปสิทฺธํฯ โสโส, สุกฺขํ กฎฺฐํฯ สุสฺสํ, สุสฺสโนฺตฯ สุสฺสมาโน ทหโทฯ

ตุส ตุฎฺฐิยํฯ ตุสฺสติ, สนฺตุสฺสติฯ สนฺตุฎฺฐิ, สโนฺตโส, โตสนํ, ตุฎฺฐพฺพํ, ตุสฺสิตพฺพํ, ตุสิตาฯ การิเต ‘‘โตเสติ’’ อิจฺจาทีนิฯ

หา ปริหานิยํฯ หายติ, ปริหายติฯ หายนฺติ ตตฺถ วฬวาฯ ภาเว ‘‘ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา, โส ปหียิสฺสตี’’ติ จ ‘‘ราโค ปหียตี’’ติ จ รูปํฯ กเมฺม กฺริยาปทมปฺปสิทฺธํฯ ‘‘ราโค ปหียตี’’ติ อิทํ ปน ‘‘**หา** จาเค’’ติ วุตฺตสฺส **ภูวาทิ**คณิกธาตุสฺส รูปํ ‘‘ราคํ ปชหตี’’ติ กตฺตุปทสฺส ทสฺสนโตฯ

นห พนฺธเนฯ นยฺหติฯ อุปนยฺหติฯ สนฺนยฺหติฯ สนฺนาโหฯ สนฺนโทฺธฯ

มุห เวจิเตฺตฯ มุยฺหติ, สมฺมุยฺหติ, ปมุยฺหติฯ โมโห, ปโมโหฯ มูโฬฺหฯ โมมูโห ปุริโสฯ โมมูหํ จิตฺตํฯ การิเต – โมเหติฯ ปโมหโกฯ เอตฺถ จ **โมมูโห**ติ อวิสทตาย โมมูโห, มหามูโฬฺหติ อโตฺถฯ

สห สุห สตฺติยํฯ สยฺหติฯ สุยฺหติฯ

นฺหา โสเจเยฺยฯ นฺหายติ, อปฺปกฺขรานํ พหุภาเว นหายติฯ นหายิตฺวา, นฺหายิตฺวาฯ นหานํ, นฺหานํฯ สีสํ นฺหาโตฯ เอตฺถ จ **สีสํ นฺหาโต**ติ สีสํ โธวิตฺวา นฺหาโตติ อโตฺถ คเหตโพฺพ โปราเณหิ อนุมตตฺตาฯ

สินิห ปีติยํฯ สินิยฺหติฯ สิเนหโก, สิเนหิโต, สินิโทฺธฯ ปุเตฺต สิเนโห อชายถฯ **อิ**การโลเปน เสฺนโหฯ ตถา หิ ''นิเสฺนหมภิกงฺขามี''ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ

วิริฬ ลชฺชายํ โจทเน จฯ วิริฬิโตฯ ลชฺชาวเสน อโตฺถ ปสิโทฺธ, น โจทนาวเสนฯ ตถา หิ **''วิริฬิโต**ติ ลชฺชิโต''ติ อตฺถสํวณฺณกา ครู วทนฺติ ''ลชฺชนาการปฺปโตฺต''ติ จฯ

> **ทิวาที** เอตฺตกา ทิฎฺฐา, ธาตโว เม ยถาพลํ;
> สุเตฺตสฺวเณฺญปิ เปกฺขิตฺวา, คณฺหโวฺห อตฺถยุตฺติโตติฯ

ทิวาทีคโณยํฯ

สฺวาทิคณิก

สุ สวเนฯ ''สุโณติ, สุณาติฯ สุณํสุฯ ปฎิสฺสุณิ, ปฎิสฺสุณํสุฯ อโสฺสสิ, อโสฺสสุํฯ ปจฺจโสฺสสิ, ปจฺจโสฺสสุํ'' อิจฺจาทีนิ, ''สุณิสฺสติ, โสสฺสติ'' อิจฺจาทีนิ จ ภวนฺติฯ อพฺภาสวิสเย ''สุสฺสูสติ, สุสฺสูสา'' อิจฺจาทีนิฯ อนพฺภาสวิสเย – สาวโก, โสโต, สุณํ, สุณโนฺต, สุณมาโน, สุยฺยมาโน, สวนํ, สุตํฯ อสุยิตฺถาติ วา สุตํฯ สุตวา, โสตํ, โสโณ, สุณิตุํ, โสตุํฯ สุณิตฺวา, สุณิย, สุณิยาน, สุตฺวา, สุตฺวานฯ การิเต – สาเวติ, สาวยติฯ กเมฺม – สโทฺท สุยฺยติ, สูยติ จฯ ภาเว ปทรูปมปฺปสิทฺธํฯ

ตตฺถ **สาวโก**ติ อเนฺตวาสิโก, โส ทุวิโธ อาคตปฺผโล อนาคตปฺผโล จ, ตตฺถ อาคตปฺผโล สวนเนฺต อริยาย ชาติยา ชาโตติ ''สาวโก''ติ วุจฺจติ, อิตโร ครูนํ โอวาทํ สุณาตีติ ''สาวโก''ติฯ สาวโก, อเนฺตวาสิโก, สิโสฺสติ ปริยายาฯ

เอตฺถ **สุต**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ วทาม สทฺธึ **โสต**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเรนฯ **สุต**สโทฺท สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จ อนุปฺปเทน, **สุต**สโทฺท จ –

> คมเน วิสฺสุเต ติเนฺต, นิโยโค'ปจิเตปิ จ;
> สเทฺท จ โสตทฺวารานุ-สารญาเตสุ ทิสฺสติฯ

ตถา หิ ''เสนาย ปสุโต''ติอาทีสุ คจฺฉโนฺตติ อโตฺถฯ ''สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต''ติอาทีสุ วิสฺสุตธมฺมสฺสาติ อโตฺถฯ ''อวสฺสุตา อวสฺสุตสฺส ปุริสปุคฺคลสฺสา''ติอาทีสุ ตินฺตสฺสาติ อโตฺถฯ ''เย ฌานปฺปสุตา ธีรา''ติอาทีสุ อนุยุตฺตาติ อโตฺถฯ ''ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก''นฺติอาทีสุ อุปจิตนฺติ อโตฺถฯ ''ทิฎฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาต''นฺติอาทีสุ สโทฺทติ อโตฺถฯ ''พหุสฺสุโต โหติ สุตธโร สุตสนฺนิจโย''ติอาทีสุ โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตธมฺมธโรติ อโตฺถฯ

โสตสโทฺทปิ อเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา เหส –

> มํสวิญฺญาณญาเณสุ, ตณฺหาทีสุ จ ทิสฺสติ;

ธาราย์ อริยมคฺค, จิตฺตสนฺตติยมฺปิ จฯ

‘‘โสตายตนํ , โสตธาตุ, โสตินฺทฺริย’’นฺติอาทีสุ **โสต**สโทฺท มํสโสเต ทิสฺสติ, ‘‘โสเตน สทฺทํ สุตฺวา’’ติอาทีสุ โสตวิญฺญาเณฯ ‘‘ทิพฺพาย โสตธาตุยา’’ติอาทีสุ ญาณโสเตฯ ‘‘ยานิ โสตานิ โลกสฺมินฺติ, ยานิ เอตานิ โสตานิ มยา กิตฺติตานิ ปกิตฺติตานิ อาจิกฺขิตานิ เทสิตานิ ปญฺญปิตานิ ปฏฺฐปิตานิ วิวริตานิ วิภตฺตานิ อุตฺตานีกตานิ ปกาสิตานิฯ เสยฺยถิทํ? ตณฺหาโสโต ทิฏฺฐิโสโต กิเลสโสโต ทุจฺจริตโสโต อวิชฺชาโสโต’’ติอาทีสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุฯ ‘‘อทฺทสา โข ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ คงฺคาย นทิยา โสเตน วุยฺหมาน’’นฺติอาทีสุ อุทกธารายํฯ ‘‘อริยเสฺสตํ อาวุโส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจนํ, ยทิทํ โสโต’’ติอาทีสุ อริยมเคฺคฯ ‘‘ปุริสสฺส จ วิญฺญาณโสตํ ปชานาติ อุภยโต อโพฺพจฺฉินฺนํ อิธโลเก ปติฏฺฐิตญฺจ ปรโลเก ปติฏฺฐิตญฺจา’’ติอาทีสุ จิตฺตสนฺตติยนฺติฯ

โสโณติ สุนโขฯ โส หิ สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ โสโณติ วุจฺจติฯ

อิมานิ ตทภิธานานิ –

สุนโข สารเมโยฺย จ, สุโณ สูโน จ กุกฺกุโร;
โสโณ สฺวาโน สุวาโน จ, สาฬุโร มิคทํสโนฯ

สา สุนิธาติ’เม สทฺทา, ปุมาเนสุ ปวตฺตเร;
สุนขี กุกฺกุรี สี’ติ, อิเม อิตฺถีสุ วตฺตเรฯ

สุนขา สารเมยฺยาติ, อาทิ พหุวโจ ปน;
ปวตฺตติ ปุมิตฺถีสุ, อญฺญตฺราปิ อยํ นโย;

กุกฺกุโรติ อยํ ตตฺถ, พาลกาเล รเวน เว;
มหลฺลเกปิ สุนเข, รูฬฺหิยา สมฺปวตฺตติฯ

ตถา หิ อฏฺฐกถาจริยา **กุกฺกุรชาตเก** ‘‘เย กุกฺกุรา ราชกุลมฺหิ วฑฺฒา, โกเลยฺยกา วณฺณพลูปปนฺนา’’ติอิมสฺมึปเทเส เอวมตฺถํ วณฺณยึสุ ‘‘เย กุกฺกุราติ เย สุนขาฯ ยถา หิ ตรุโณปิ ปสฺสาโว ปูติมุตฺตนฺติ ตทหุชาโตปิ สิงฺคาโล ‘‘ชรสิงฺคาโล’ติ, โกมลาปิ คฬาจีลตา ‘ปูติลตา’ติ, สุวณฺณวโณฺณปิ กาโย ‘ปูติกาโย’ติ วุจฺจติ, เอวเมว วสฺสสติโกปิ สุนโข ‘กุกฺกุโร’ติ วุจฺจติ, ตสฺมา มหลฺลกา กายูปปนฺนาปิ เต ‘กุกฺกุรา’เตฺวว วุตฺตา’’ติฯ

กิ หึสายํฯ กิโณติ, กิณาติ, กิณนฺติฯ

สก สามตฺถิเยฯ สมตฺถภาโว **สามตฺถิยํ,** ยถา ทกฺขิยํฯ สกฺกุณาติ, สกฺกุณนฺติฯ อสกฺขิฯ สกฺขิสฺสติฯ สโกฺกฯ สกฺกีฯ

เอตฺถ **สโกฺก**ติ เทวราชาฯ โส หิ ปรหิตํ สกหิตญฺจ กาตุํ สกฺกุณาตีติ สโกฺกฯ อปิจ สกฺยกุลชาโต โย โกจิปิฯ ตถา หิ ‘‘อถ โข มหานาโม สโกฺก’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ภควนฺตญฺจ ปิงฺคิโย มํ สกฺก สมุทฺทราหีติ อาลปิฯ สกฺยา วต โภ กุมารา ปรมสกฺยา วต โภ กุมารา’’ติ วจนมุปาทาย สเพฺพปิ สกฺยกุเล ชาตา ‘‘สกฺยา’’ติ จ ‘‘สากิยา’’ติ จ ‘‘สกฺกา’’ติ จ วุจฺจนฺติฯ เอตฺถ **สุวาทิ**เตฺตปิ อเนกสฺสรธาตุโต เอโกว อุณาปจฺจโย โหติ, น ณุ ณาปจฺจยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ขี ขเยฯ ขีโณติฯ ขีณาติฯ ขีณา ชาติฯ ขีโณฯ อโยคา ภูริสงฺขโยฯ

เค สเทฺทฯ คิโณติ, คิณาติฯ

จิ จเยฯ ณการสฺส **น**การตฺตํฯ ปาการํ จิโนติฯ จิตํ กุสลํฯ เจโต ปุคฺคโลฯ

รุ อุปตาเปฯ รุโณติ, รุณาติฯ

ราธ สาธ สํสิทฺธิยํฯ ราธุณาติฯ สาธุณาติฯ ราธนํฯ อาราธนํฯ สาธนํฯ

ปี ปีติยํฯ ปีโณติ, ปีณาติฯ ปีติ, ปีโยฯ

อป ปาปุเณ สมฺภุ จฯ ปาปุโณติ, ปาปุณาติฯ ปโตฺตฯ สพฺพญฺญุตํ สตฺถา ปโตฺตฯ สมฺปโตฺต ยมสาธนํฯ สมฺภุณาติ, น กิญฺจิ อตฺถํ อภิสมฺภุณาติฯ สมฺภุณนฺต, อภิสมฺภุณมาโนฯ

ตตฺถ **ปโตฺต**ติ **ป**สโทฺท อุปสโคฺค ‘‘ปโปฺปตี’’ติ เอตฺถ **ป**สโทฺท วิยฯ ตถา หิ ‘‘ปโตฺต’’ติ เอตฺถ ปาปุณีติ อเตฺถ **ป**ปุพฺพสฺส **อป**ธาตุสฺส **ป**กาเร ลุเตฺต **ต**ปจฺจยสฺส ทฺวิภาโว ภวติฯ ตตฺถ **น อภิสมฺภุณาตี**ติ น สมฺปาปุณาติ, น สาเธตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ขิป เขเปฯ ขิปุณาติฯ ขิปฺปํฯ **ขิปฺป**นฺติ มจฺฉปญฺชโรฯ

อาป พฺยาปเนฯ อาปุณาติฯ อาโปฯ

มิ ปเกฺขปเนฯ มิโนติฯ มิโตฺตฯ

เอตฺถ จ สพฺพคุเยฺหสุ นิมิยติ ปกฺขิปียตีติ **มิโตฺต**ฯ ‘‘มิโตฺต หเว สตฺตปเทน โหตี’’ติ วจนํ ปน โวหารวเสน วุตฺตํ, น อตฺถวเสนฯ วุเจฺจยฺย เจ, โย โกจิ อวิสฺสาสิโก อตฺตโน ปฏิวิรุโทฺธปิ จ มิโตฺต นาม ภเวยฺย, น เจวํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺจ ปน ทฏฺฐพฺพํ ‘‘สตฺตปทวีติหารมเตฺตนปิ สห คจฺฉนฺต สห คจฺฉนฺตสฺส ปิยวาจานิจฺฉารเณน อญฺญมญฺญํ อาลาปสลฺลาปกรณมเตฺตน มิโตฺต นาม โหตีติ วตฺตพฺพํฯ กิํการณา? ทฬฺหวิสฺสาโส มิโตฺต นาม น ภเวยฺยาติ มิตฺตสฺส คุณปสํสาวเสน เอวํ วุตฺต’’นฺติฯ

วุ สํวรเณฯ วุโณติ, วุณาติ, สํวุโณติ, สํวุณาติฯ ปณฺฑิโต สีลสํวุโตฯ

สุ อภิสเวฯ อภิสโว นาม ปีฬนํ มนฺถนํ สนฺธานํ สินฺหานํ วาฯ สุโณติ, สุณาติฯ

สิ พนฺธเนฯ สิโนติฯ

สิ นิสาเนฯ สิโณติ, สิณาติฯ นิสิตสตฺถํฯ

น หิ นูนายํ สา ขุชฺชา, ลภติ ชิวฺหาย เฉทนํ;
สุนิสิเตน สเตฺถน, เอวํ ทุพฺภาสิตํ ภณํ;

เอตฺถ **ภณ**นฺติ ภณนฺตีฯ

วุส ปาคพฺพิเยฯ ปาคพฺพิยํ นาม กายวาจามเนหิ ปคพฺพภาโวฯ วุสุณาติฯ

อสุ พฺยาปเนฯ อสุณาติฯ อสุสุฯ

หิ คติพุทฺธีสุ อุปตาเป จฯ หิโนติฯ

เอตฺถ ปน อสมานนฺตเตฺตปิ สมานตฺถานํ สโมธานํ วุจฺจติฯ

ติก ติค สฆ ทิกฺข กิวิ จิริ ชิริ ทาส ทุ หิํสายํฯ ติกุณาติฯ ติคุณาติฯ สฆุณาติฯ ทิกฺขุณาติฯ กิวุณาติ ฯ จิรุณาติฯ ชิรุณาติฯ ทาสุณาติฯ ทุโณติ, ทุณาตีติ รูปานิ หิํสาวาจกานิ ภวนฺติฯ

> **สฺวาที** เอตฺตกา ทิฏฺฐา, ธาตโว เม ยถาพลํ;
> สุเตฺตสฺวเณฺณปิ เปกฺขิตฺวา, คณโวฺห อตฺถยุตฺติโตฯ

สฺวาทีคโณยํฯ

กิยาทิคณิก

กี ทพฺพวินิมเยฯ ทพฺพวินิมโย กยวิกฺกยวเสน ภณฺฑสฺส ปริวตฺตนํฯ กิณาติ, กิณนฺติฯ วิกฺกิณาติ, วิกฺกิณนฺติฯ เกตุํ, กิณิตุํฯ วิเกฺกตุํ, วิกฺกิณิตุํฯ กิณิตฺวา, วิกฺกิณิตฺวาฯ กีตํ ภณฺฑํฯ กโย, วิกฺกโยฯ วิกฺกิเณยฺย หเนยฺย วาฯ

ขิ คติยํฯ ขิณาติฯ อติขิโณ สโรฯ ขํ, ขานิฯ **น**การสฺส **ณ**การตฺตํฯ

ตตฺถ **ขิณาตี**ติ คจฺฉติฯ **อติขิโน**ติ อติคโตฯ อตฺรายํ ปาฬิ ''เสนฺติ จาปาติขิณาว, ปุราณานิ อนุตฺถุน''นฺติฯ ตตฺถ **จาปาติขิณา**'ติ จาปโต อติขิณา อติคตาฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน **''จาปาติขิณา**ติ จาปโต อติขิณา จาปา วินิมุตฺตาติ อโตฺถ''ติ ปทตฺถวิวรณํ กตํ, ตมฺปิ คตตฺถเญฺญว สนฺธาย อธิปฺปายตฺถวเสน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺร **ข**นฺติ สโคฺคฯ โส หิ กต ปุเญฺญหิ คนฺตพฺพตฺตา ''ข''นฺติ วุจฺจติฯ **ขานี**ติ สคฺคาฯ

จิ จเยฯ ปุญฺญํ จินาติฯ ปาการํ จินาติฯ ปารมิโย วิจินาติ, วิจินติ จฯ ปุปฺผํ โอจินาติ, โอจินติ วาฯ ปจินาติฯ ปจินิตฺวาฯ จิตํ กุสลํฯ จโย สญฺจโยฯ จิโต ปากาโรฯ จินาตีติ เจโต, อิฏฺฐกวฑฺฒกีฯ โย สโตฺต ปุญฺญสญฺจโย ฯ ''สญฺจโย ราสิ สมูโห ปิโณฺฑ คโณ สโงฺฆ กท โมฺพ วโคฺค กโร ฆฏา''อิเจฺจวมาทโย ปริยายาฯ

ชิ ชเยฯ ชินาติ, วิชินาติ, ชินิยติฯ เชตา, ชิโนฯ ชิโต มาโรฯ มารํ ชิโตฯ ชิตวา, ชิตาวี, ชิตโพฺพ, เชโยฺย, ชยนํ, ชิตํ, วิชิตํ, ชโย, ปราชยนํ, ปราชโยฯ ยสฺส ชิตํ นาวชียติฯ ชิตมสฺส โนยาติ โกจิ โลเกฯ ชโย หิ พุทฺธสฺส สิรีมโต อยํ, มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโยฯ

ตตฺถ **เชตา**ติ ชินาตีติ เชตา, โย โกจิ ปุคฺคโลฯ อชินีติ **ชิโน,** สพฺพญฺญู ธมฺมราชาฯ กิํ โส อชินิ? ปาปเก อกุสเล ธเมฺม มาราทิอรโย จฯ อิติ ปาปเก อกุสเล ธเมฺม มาราทโย จ อรโย อชินีติ **ชิโน**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''มาทิสา เว ชินา โหนฺติ, เย ปตฺตา อาสวกฺขยํ;
> ชิตา เม ปาปกา ธมฺมา, ตสฺมาหํ อุปก ชิโน''ติ,

‘‘ตถาคโต ภิกฺขเว อภิภู อนภิภูโต’’ติ จฯ

ชินสโทฺท หิ เกวโล สพฺพญฺญุมฺหิ ปวตฺตติ, โสปปโท ปน ปเจฺจกพุทฺธาทีสุ ตมฺหิ จ ยถารหํ ปวตฺตติฯ ‘‘ปเจฺจกชิโน, โอธิชิโน, อโนธิชิโน, วิปากชิโน, อวิปากชิโน’’ติ อิมาเนตฺถ นิทสฺสนปทานิฯ

ชิ ชานิยํฯ ชินาติ, น ชินาติ น ชาปเย, ชิโน รถสฺสํ มณิกุณฺฑเล จ, ปุเตฺต จ ทาเร จ ตเถว ชิโนฯ ชิโน ธนญฺจ ทาเส จฯ

ญา อวโพธเนฯ ชานาติ, ญายติ, นายติฯ อนิมิตฺตา น นายเรฯ ชญฺญา โส ยทิ หาปเยฯ มา มํ ชญฺญูติ อิจฺฉติฯ ‘‘อิเม อมฺหาก’’นฺติ ญาตพฺพเฎฺฐน ญาติ, ญาตโกฯ ญาติมิตฺตา สุหชฺชา จฯ ญาตโก โน นิสิโนฺนติฯ ญาตพฺพํ เญยฺยํ, สงฺขารวิการลกฺขณนิพฺพานปญฺญตฺติธมฺมาฯ อีทิเสสุ ฐาเนสุ **เญยฺย**สโทฺท เอกเนฺตน นปุํสโก, วาจฺจลิงฺคเตฺต สพฺพลิงฺคิโก, ยถา? เญโยฺย ผโสฺสฯ เญยฺยา เวทนาฯ เญยฺยํ จิตฺตํฯ เญโยฺย ปุริโส, เญยฺยา อิตฺถี, เญยฺยํ ธนนฺติ จฯ

ถุ อภิตฺถเวฯ ถุนาติฯ อภิตฺถุนาติฯ ถุติ, อภิตฺถุติฯ ถวนา, อภิตฺถวนา, ถุโต, อภิตฺถุโตฯ

ถุ นิตฺถุนเนฯ ถุนาติฯ

> อุเฎฺฐหิ เรวเต สุปาปธเมฺม,
> อปารุตทฺวาเร อทานสีเล;
> เนสฺสาม ตํ ยตฺถ ถุนนฺติ ทุคฺคตา,
> สมปฺปิตา เนรยิกา ทุเกฺขน;
> ปุราณานิ อนุตฺถุน’’นฺติ จ ปโยโคฯ

ทุ หึสายํฯ ทุนาติฯ มิตฺตทฺทุฯ ทุโมฯ

เอตฺถ **มิตฺตทฺทู**ติ มิตฺตํ ทุนาติ หึสติ ทุพฺภตีติ มิตฺตทฺทุฯ อตฺร ‘‘เวทา น ตาณาย ภวนฺติ ตสฺส, มิตฺตทฺทุโน ภูนหุโน นรสฺสา’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ **ทุโม**ติ ทุนิยติ เคหสมฺภาราทิอตฺถาย หึสิยติ ฉินฺทิยติ, ปณฺณปุปฺผาทิอตฺถิเกหิ วา ปณฺณปุปฺผาทิหรเณน ปีฬิยตีติ **ทุโม**ฯ

ธู กมฺปเนฯ ธุนาติฯ ธูโม, โธนา, โธโน, ธุโตฯ ธุนโนฺต วากจีรานิ, คจฺฉามิ อมฺพเร ตทาฯ

ตตฺถ **ธูโม**ติ ธุนาติ กมฺปตีติ ธูโมฯ **ธูม**สโทฺท โกเธ ตณฺหาย วิตเกฺก ปญฺจสุ กามคุเณสุ ธมฺมเทสนายํ ปกติธูเมติ อิเมสุ อเฏฺฐสุ วตฺตติฯ ‘‘โกโธ ธูโม ภสฺมานิ โมสวชฺช’’นฺติ เอตฺถ หิ โกเธ วตฺตติฯ ‘‘อิจฺฉา ธูมายิโต สทา’’ติ เอตฺถ ตณฺหายํฯ ‘‘เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควโต อวิทูเร ธูมายโนฺต นิสิโนฺน โหตี’’ติ เอตฺถ วิตเกฺกฯ

> ‘‘ปโงฺก จ กามา ปลิโป จ กามา,
> ภยญฺจ เมตํ ติมุลํ ปวุตฺตํ;
> รโช จ ธูโม จ มยา ปกาสิโต,
> หิตฺวา ตุวํ ปพฺพช พฺรหฺมทตฺตา’’ติ

เอตฺถ ปญฺจสุ กามคุเณสุฯ ‘‘ธูมํ กตฺตา โหตี’’ติ เอตฺถ ธมฺมเทสนายํฯ ‘‘ธโช รถสฺส ปญฺญาโน, ธูโม ปญฺญานมคฺคิโน’’ติ เอตฺถ ปกติธูเมฯ อิเจฺจวํ –

โกธตณฺหาวิตเกฺกสุ, ปญฺจกามคุเณสุ จ;
เทสนายญฺจ ปกติ-ธูเม **ธูโม** ปวตฺตติฯ

โธนาติ ปญฺญาฯ วุตฺตเญฺหตํ **นิเทฺทเส** ‘‘โธนา วุจฺจติ ปญฺญา, ยา ปญฺญา ปชานนา สมฺมาทิฏฺฐิ, กึการณา โธนาติ วุจฺจติ ปญฺญา? ยํ ตาย ปญฺญาย กายทุจฺจริตํ ธุตญฺจ โธตญฺจ สโนฺธตญฺจ นิโทฺธตญฺจ, วจีทุจฺจริตํ มโนทุจฺจริตํ ธุตญฺจ โธตญฺจ สโนฺธตญฺจ นิโทฺธตญฺจฯ ตํการณา โธนา วุจฺจติ ปญฺญาฯ อถ วา สมฺมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐึ ธุตา จ โธตา จ สโนฺธตา จ นิโทฺธตา จ, ตํการณา โธนา วุจฺจติ ปญฺญา’’ติฯ ‘‘โธนสฺส หิ นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก, ปกปฺปิตา ทิฏฺฐิ ภวาภเวสู’’ติ อยเมตฺถ ปาฬิ นิทสฺสนํ ฯ อตฺร โธนา อสฺส อตฺถีติ โธโน, ตสฺส โธนสฺสาติ นิพฺพจนํฯ ธาตูนมเนกตฺถตาย **ธุ**ธาตุ กมฺปนเตฺถปิ โธวนเตฺถปิ วตฺตติฯ

มุน ญาเณฯ มุนาติฯ โมนํ, มุนิฯ อิมสฺมึ ฐาเน ธาตุยา อาขฺยาตเตฺต เอกเนฺตน อนฺตโลโป ภวติฯ **โสภิตเตฺถรคาถายํ** ปน อนาคตวจเน **อุ**การสฺส วุทฺธิวเสน ‘‘อหํ โมเนน โมนิสฺส’’นฺติ รูปนฺตรญฺจ ทิสฺสติฯ ตตฺถ **โมนิสฺส**นฺติ ชานิสฺสํฯ นามเตฺต อนฺตโลโป น โหติฯ ตตฺถ โมนนฺติ กิญฺจาปิ ‘‘น โมเนน มุนิ โหตี’’ติ เอตฺถ ตุณฺหีภาโว ‘‘โมน’’นฺติ วุจฺจติ, ตถาปิ อิธ ‘‘ญาเณ’’ติ วจนโต น โส อธิเปฺปโต, ญาณเมวาธิเปฺปตํ, ตสฺมา โมเนยฺยปฏิปทาสงฺขาตํ มคฺคญาณโมนมฺปิ คเหตพฺพํฯ **มุนี**ติ มุนาติ ชานาติ หิตาหิตํ ปริจฺฉินฺทตีติ มุนิฯ อถ วา ขนฺธาทิโลเก ตุลํ อาโรเปตฺวา มินโนฺต วิย ‘‘อิเม อชฺฌตฺติกา ขนฺธา, อิเม พาหิรา’’ติอาทินา นเยน อิเม อุโภ อเตฺถ มุนาตีติ **มุนิ**ฯ เตนาห ภควา –

‘‘น โมเนน มุนิ โหติ, มูฬฺหรูโป อวิทฺทสุ;
โย จ ตุลํว ปคฺคยฺห, วรมาทาย ปณฺฑิโตฯ

ปาปานิ ปริวเชฺชติ, ส มุนิ เตน โส มุนิ;
โย มุนาติ อุโภ โลเก, มุนิ เตน ปวุจฺจตี’’ติฯ

อปราเปตฺถ ภวติ อตฺถวิภาวนาฯ **มุนี**ติ โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, กายโมเนยฺยาทีสุ วา อญฺญตรํ, เตน สมนฺนาคตตฺตา ปุคฺคโล ‘‘มุนี’’ติ วุจฺจติฯ โส ปเนส อคาริยมุนิ อนคาริยมุนิ เสกฺขมุนิ อเสกฺขมุนิ ปเจฺจกมุนิ มุนิมุนีติ อเนกวิโธ ฯ ตตฺถ **อคาริยมุนี**ติ คิหิปิ อาคตผโล วิญฺญาตสาสโนฯ **อนคาริยมุนี**ติ ตถารูโปว ปพฺพชิโตฯ **เสกฺขมุนี**ติ สตฺต เสกฺขาฯ **อเสกฺขมุนี**ติ ขีณาสโวฯ **ปเจฺจกมุนี**ติ ปเจฺจกพุโทฺธฯ **มุนิมุนี**ติ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ ตถา หิ **อายสฺมาปิ สาริปุโตฺต** อาห ‘‘มุนีติ วุจฺจติ ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติฯ

ปู ปวเนฯ ปวนํ โสธนํฯ ปุนาติฯ ปุญฺญํ, ปุโตฺต, ทนฺตโปณํฯ

เอตฺถ จ **ปุญฺญ**นฺติ อตฺตโน การกํ ปุนาติ โสเธตีติ ปุญฺญํฯ อถ วา ยตฺถ สยํ อุปฺปนฺนํ ตํ สนฺตานํ ปุนาติ วิโสเธตีติ **ปุญฺญํ**ฯ กินฺตํ? สุจริตํ กุสลกมฺมํฯ สกมฺมิกตฺตา ธาตุสฺส การิตวเสน อตฺถวิวรณํ ลพฺภติฯ **ปุโตฺต**ติ อตฺตโน กุลํ ปุนาติ โสเธตีติ ปุโตฺตฯ เอวญฺจ สติ หีนชจฺจานํ จณฺฑาลาทีนํ ปุโตฺต นาม น ภเวยฺยาติ น วตฺตพฺพํ สทฺทานมตฺถกถนสฺส นานปฺปกาเรน ปวตฺ

ติโต, ตสฺมา อตฺตโน ปิตุ หทยํ ปูเรตีติ ปุโตฺตติ เอวมาทินาปิ นิพฺพจนํ คเหตพฺพเมวฯ นานาธาตฺวเสนปิ หิ ปทานิ สิทฺธึ สมุปคจฺฉนฺติฯ

ปุโตฺต จ นาม อตฺรโช เขตฺรโช อเนฺตวาสิโก ทินฺนโกติ จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ อตฺตานํ ปฏิจฺจ ชาโต **อตฺรโช** นามฯ สยนปีเฐ ปลฺลเงฺก อุเรติ เอวมาทีสุ นิพฺพโตฺต **เขตฺรโช** นามฯ สนฺติเก สิปฺปุคฺคณฺหนโก **อเนฺตวาสิโก** นามฯ โปสาปนตฺถาย ทิโนฺน **ทินฺนโก** นาม **ทนฺตโปณ**นฺติ ทเนฺต ปุนนฺติ วิโสเธนฺติ เอเตนาติ ทนฺตโปณํ, ทนฺตกฏฺฐํฯ

ปี ตปฺปนกนฺตีสุฯ ปิณาตีติ **ปีติ**ฯ เอตฺถ จ **ปีตี**ติ ปีณนํ ปีติ, ตปฺปนํ กนฺตีติ จ วุตฺตํ โหติฯ อิทํ ภาววเสน นิพฺพจนํฯ อิทํ ปน เหตุกตฺตุวเสน ปิณยตีติ **ปีติ,** ตเปฺปตีติ อโตฺถฯ

สา ปเนสา ขุทฺทกาปีติ ขณิกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ อุเพฺพคาปีติ ผรณาปีตีติ ปญฺจวิธา โหติฯ ตตฺถ **ขุทฺทกาปีติ** สรีเร โลมหํสนมตฺตเมว กาตุํ สโกฺกติฯ **ขณิกาปีติ** ขเณ ขเณ วิชฺชุปฺปาทสทิสา โหติฯ **โอกฺกนฺติกาปีติ** สมุทฺทตีรํ วีจิ วิย กายํ โอกฺกมิตฺวา โอกฺกมิตฺวา ภิชฺชติฯ **อุเพฺพคาปีติ** พลวตี โหติ กายํ อุทฺธคฺคํ กตฺวา อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณา โหติฯ **ผรณาปีติยา** ปน อุปฺปนฺนาย สกลสรีรํ ธมิตฺวา ปูริตวตฺถิ วิย มหตา อุทโกเฆน ปกฺขนฺทปพฺพตกุจฺฉิ วิย จ อนุปริผุฏํ โหติ, เอวํ ปญฺจวิธา ปีติ, สา สมฺปิยายนลกฺขณตฺตา ‘‘ปิณาตี’’ติ ปีตีติ สุทฺธกตฺตุวเสนปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ เอตฺถ ‘‘ปิยายติ, ปิตา, ปิโย, เปโม’’ติอาทีนิ **ปี**ธาตุยา เอว รูปานิฯ ตตฺถ ‘‘ปุตฺตํ ปิยายตีติ ปิตา’’ติ วทนฺติฯ ปิยายิตโพฺพติ **ปิโย**ฯ เปมนํ เปโมฯ

มา ปริมาเณฯ มินาติฯ มานํ, ปริมาณํ, มตฺตํ, มตฺตา, มโน, วิมานํ, มินิตพฺพํ, เมตพฺพํ, ฉายา เมตพฺพาฯ อีทิเสสุ ฐาเนสุ **อนีย**ปจฺจโย น ลพฺภติฯ

เอตฺถ **มโน**ติ เอกาย นาฬิยา เอกาย จ ตุลาย มินมาโน วิย อารมฺมณํ มินาติ ปริจฺฉินฺทตีติ มโนฯ วิเสสโต มินิยเต ปริจฺฉินฺทิยเตติ **วิมานํ,** เทวานํ ปุญฺญพเลน นิพฺพตฺตพฺยมฺหํ เทวนิเกตํฯ ยํ วิมานํ อุปโสภิตํ, ปภาสติมิทํ พฺยมฺหนฺติ จ อาทินา โถมิยติฯ

มี หึสายํฯ มินาติฯ มีโน, กุมีนํฯ

เอตฺถ **มีโน**ติ มโจฺฉฯ มจฺฉสฺส หิ ‘‘มีโน มโจฺฉ อมฺพุโช วาริโช วาริจโร’’ติ อเนกานิ นามานิฯ วิเสสนามานิ ปน ‘‘อมโร ขลิโส จนฺทกุโล กนฺทผลิ อินฺทผลิ อินฺทวโล กุลิโส วามิ กุงฺกุตโล กณฺฑิโก สกุโล มงฺคุโร สิงฺคี สตวโงฺก โรหิโต ปาฐีโน กาโณ สวโงฺก ปาวุโส’’ อิเจฺจวมาทีนิ, ‘‘ติมิ ติมิงฺคโล’’ อิเจฺจวมาทีนิ จ ภวนฺติฯ **กุมีน**นฺติ กุจฺฉิเตนากาเรน มเจฺฉ มินนฺติ หึสนฺติ เอเตนาติ กุมีนํ, มจฺฉพนฺธนปญฺชโรฯ โส ปน ปาฬิยํ **กุมีน**สเทฺทน วุจฺจติฯ ตถา หิ –

‘‘วาริชเสฺสว เม สโต, พนฺธสฺส กุมินามุเข;
อโกฺกสติ ปหรติ, ปิเย ปุเตฺต อปสฺสโต’’ติ

ปาฬิ ทิสฺสติฯ

มู พนฺธเนฯ มุนาติฯ มุนิฯ

เอตฺถ **มุนี**ติ อตฺตโน จิตฺตํ มุนาติ มวติ พนฺธติ ราคโทสาทิวสํ คนฺตุํ น เทตีติ มุนิฯ

ริ คติเทสเนสุฯ ริกาติฯ เรณุฯ **น**การสฺส **ณ**ตฺตํฯ

ลี สิเลเสฯ ลินาติ, นิลินาติฯ ลีนํ, สลฺลีนํ, ปฏิสลฺลานํฯ

วี ตนฺตสนฺตาเนฯ วตฺถํ วินาติฯ อิมินา สุเตฺตน จีวรํ วินาหิฯ กเมฺม – อิทํ โข อาวุโส จีวรํ มํ อุทฺทิสฺส วิยฺยติฯ วีตํฯ สุวีตํฯ อปฺปกํ โหติ เวตพฺพํฯ การิเต ‘‘วายาเปติ, ตนฺตวาเยหิ จีวรํ วายาเปสฺสามา’ติ จีวรํ วายาเปสุํ’’ อิเจฺจวมาทีนิ ภวนฺติฯ

วี หิํสายํฯ วินาติฯ เวณุฯ **เวณู**ติ วํโสฯ

ลู เฉทเนฯ ลุนาติฯ โลณํ, กุสลํ, พาโล, ลูโตฯ

เอตฺถ จ **โลณ**นฺติ ลุนาติ วีตรสภาวํ วินาเสติ สรสภาวํ กโรตีติ โลณํ, ลวณํฯ กุโส วิย หตฺถปฺปเทสํ อกุสลธเมฺม ลุนาตีติ **กุสลํ,** อนวชฺชอิฏฺฐวิปากลกฺขโณ ธโมฺมฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเก เทฺว อเตฺถ ลุนาตีติ **พาโล,** อวิทฺวาฯ **ลูโต**ติ มกฺกฏโก วุจฺจติฯ ตสฺส หิ สุตฺตํ ‘‘ลูตสุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ ยูสํ ปาตุํ ปฏงฺคมกฺขิกาทีนํ ชีวิตํ ลุนาตีติ **ลูโต**ฯ

สิ พนฺธเนฯ สินาติฯ สีมา, สีสํฯ

เอตฺถ **สีมา**ติ สินียเต สมเคฺคน สเงฺฆน กมฺมวาจาย พนฺธิยเตติ สีมาฯ สา ทุวิธา พทฺธสีมา อพทฺธสีมาติฯ ตาสุ อพทฺธสีมา มริยาทกรณวเสน ‘‘สีมา’’ติ เวทิตพฺพาฯ สินาติ พนฺธติ เกเส โมฬิกรณวเสน เอตฺถาติ สีสํฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

สา ปาเกฯ สินาติฯ

สุ หิํสายํฯ สุณาติฯ ปรสุฯ ปรํ สุณนฺติ หิํสนฺติ เอเตนาติ **ปรสุ**ฯ

อส โภชเนฯ วุตฺตานํ ผลมสฺนาติฯ อสนํฯ

เอตฺถ **อสน**นฺติ อาหาโรฯ โส หิ อสิยติ ภุญฺชิยตีติ ‘‘อสน’’นฺติ วุจฺจติฯ ‘‘อสฺนาถ ขาทถ ปิวถา’’ติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

กิลิส วิพาธเนฯ กิลิสฺนาติฯ กิเลโสฯ

เอตฺถ จ **กิเลโส**ติ ราคาทโยปิ ทุกฺขมฺปิ วุจฺจติฯ

อุทฺธส อุเญฺฉฯ **อุโญฺฉ** ปริเยสนํฯ อุทฺธสฺนาติฯ

อิส อภิกฺขเณฯ อิสฺนาติฯ

วิส วิปฺปโยเคฯ วิสฺนาติฯ วิสํฯ

ปุส สิเนหสวนปูรเณสุฯ ปุสฺนาติฯ

ปุส โปสเนฯ ปุสฺนาติฯ

มุส เถเยฺยฯ มุสฺนาติฯ มุสโลฯ

กิยาที เอตฺตกา ทิฎฺฐา, ธาตโว เม ยถาพลํ;
สุเตฺตสฺวเญฺญปิ เปกฺขิตฺวา, คณฺหเวฺห อตฺถยุตฺติโตฯ

สาสนา โลกโต เจเต,
ทสฺสิตา เตสุ โลกโต;
สาสนโสฺสปการาย,
วุตฺตา ตทนุรูปกาฯ

กิยาทิคโณยํฯ

คหาทิคณิก

อิทานิ **คหาทิ**คโณ วุจฺจเตฯ เอเตฺถเก เอวํ มญฺญนฺติฯ

คหาทีนํ คโณ นาม, ปเจฺจกํ นุปลพฺภติ;
อถเมโก **คห**ธาตุ, **คหาที**นํ คโณ สิยาฯ

ยโต **ปฺปณฺหา** ปรา เหยฺยุํ, ธาตุโต ชินสาสเน;
เตปิ อเญฺญ น วิชฺชนฺติ, อญฺญตฺร **คห**ธาตุยาฯ

อิติ จินฺตาย เอกเจฺจ, **คห**ธาตุํ **กิยาทิ**นํ;
ปกฺขิปึสุ คเณ เอวํ, น วทึสุ **คหาทิ**กํฯ

น เตสํ คหณํ ธีโร, คเณฺหยฺย สุวิจกฺขโณ;
ยโต **กจฺจายเน** วุโตฺต, **คหาที**นํ คโณ วิสุํฯ

‘‘คหาทิโต ปฺปณฺหา’’ อิติ, ลกฺขณํ วทตา หิ โส;
กจฺจายเนน ครุนา, ทสฺสิโต นนุ สาสเนฯ

สเจ วิสุํ **คหาทีนํ,** คโณ นาม น ลพฺภติ;
คหาทิทีปเก สุเตฺต, หิตฺวาน พาหิรํ อิทํฯ

‘‘คหโต ปฺปณฺหา’’ อิเจฺจว, วตฺตพฺพํ อถ วา ปน;
‘‘กิยาทิโต นาปฺปณฺหา’’ติ, กาตพฺพํ เอกลกฺขณํฯ

ยสฺมา ตถา น วุตฺตญฺจ, น กตเญฺจกลกฺขณํ;
ตสฺมา อยํ วิสุํเยว, คโณ อิเจฺจว ญายติฯ

‘‘สรา สเร โลป’’มิติ-อาทีนิ ลกฺขณานิว;
คมฺภีรํ ลกฺขณํ เอตํ, ทุชฺชานํ ตกฺกคาหินาฯ

อุสาทโยปิ สนฺธาย, **อาทิ**คฺคโห กโต ตหึ;
ตถา หิ ‘‘อุณฺหาเปตี’’ติ, อาทิรูปานิ ทิสฺสเรฯ

อิทานิ ปากฏํ กตฺวา, **อาทิ**สทฺทผลํ อหํ;
สปฺปโยคํ **คหาที**นํ, คณํ วกฺขามิ เม สุณฯ

คห อุปาทาเนฯ อุปาทานํ คหณํ, น กิเลสุปาทานํฯ **อุป**สโทฺท เหตฺถ น กิญฺจิ อตฺถวิเสสํ วทติฯ อถ วา กาเยน จิเตฺตน วา อุปคนฺตฺวา อาทานํ คหณํ อุปาทานนฺติ สมีปโตฺถ **อุป**สโทฺทฯ กตฺถจิ หิ **อุป**สโทฺท **อาทาน**สทฺทสหิโต ทฬฺหคฺคหเณ วตฺตติ ‘‘กามุปาทาน’’นฺติอาทีสุฯ อิธ ปน ทฬฺหคฺคหณํ วา โหตุ สิถิลคฺคหณํ วา, ยํ กิญฺจิ คหณํ อุปาทานเมว, ตสฺมา **คห** ธาตุ คหเณ วตฺตตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เฆปฺปติ, คณฺหาติ วาฯ ปริคฺคณฺหาติ, ปฏิคฺคณฺหาติ, อธิคณฺหาติ, ปคฺคณฺหาติ, นิคฺคณฺหาติฯ ปธานคณฺหนโกฯ คณฺหิตุํ, อุคฺคณฺหิตุํฯ คณฺหิตฺวา, อุคฺคณฺหิตฺวาฯ อญฺญถาปิ รูปานิ ภวนฺติฯ อหํ ชาลิํ คเหสฺสามิฯ คเหตุํฯ คเหตฺวาฯ อุคฺคาหโก, สงฺคาหโก, อโชฺฌคาโฬฺหฯ การิเต ‘‘คณฺหาเปติ, คณฺหาปยติ, อญฺญตรํ สติปฏฺฐานํ อุคฺคณฺหาเปนฺติ, สทฺธิํ อมจฺจสหเสฺสน คณฺหาเปตฺวาฯ อุปชฺฌํ คาหาเปตโพฺพฯ อุปชฺฌํ คาหาเปตฺวา ฯ คาเหติ, คาหยติ, คาหาเปสฺสติฯ คาหาปยนฺติ สพฺภาวํฯ คาหโก, คาเหตฺวา’’ อิจฺจาทีนิฯ กมฺมนิ – คยฺหติ, สงฺคยฺหติ, คณฺหิยติ วาฯ ตถา หิ ‘‘คณฺหิยนฺติ อุคฺคณฺหิยนฺตี’’ติ **นิเทฺทสปาฬิ** ทิสฺสติฯ ‘‘เคหํ, คาโห, ปริคฺคโห, สงฺคาหโก, สงฺคเหตา’’ อิจฺจาทีนิ โยเชตพฺพานิฯ

ตตฺร **อ**การานฺตรตฺ**ยน**ฺตปทานํ ‘‘เฆปฺปติ, เฆปฺปนฺติฯ เฆปฺปสี’’ติ จ ‘‘คณฺหติ, คณฺหนฺติฯ คณฺหสี’’ติ จ อาทินา นเยน สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ สพฺพถา ปทมาลา โยเชตพฺพาฯ **อา**กา**เร** การานฺตร**ตฺยน**ฺตปทานํ ‘‘คณฺหาติ คณฺหาเปตี’’ติอาทินา ยถาสมฺภวํ ปทมาลา โยเชตพฺพา วเชฺชตพฺพฏฺฐานํ วเชฺชตฺวาฯ

อิมานิ ปน ปสิทฺธานิ กานิจิ อชฺชตนีรูปานิ ‘‘อคฺคหี มตฺติกาปตฺตํฯ อคฺคหุํ, อคฺคหิํสุ, อคฺคเหสุ’’นฺติฯ ภวิสฺสนฺตีอาทีสุ คเหสฺสติ, คเหสฺสนฺติฯ เสสํ ปริปุณฺณํ กาตพฺพํฯ อคฺคหิสฺสา, อคฺคหิสฺสํสุฯ เสสํ ปริปุณฺณํ กาตพฺพํฯ

อุส ทาเหฯ ทาโห อุณฺหํฯ อุสติ ทหตีติ อุณฺหํฯ **อุณฺห**สโทฺท ‘‘อุณฺหํ ภตฺตํ ภุญฺชตี’’ติ อาทีสุ ทพฺพมเปกฺขติ, ‘‘สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนตี’’ติอาทีสุ ปน คุณํ อุณฺหภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ อุณฺหภาโว หิ สีตภาโว จ คุโณฯ

ตส วิปาสายํฯ ตณฺหาฯ เกนเฏฺฐน **ตณฺหา**? ตสฺสติ ปริตสฺสตีติ อเตฺถนฯ

ชุสิ ปีติเสวเนสุฯ ชุโณฺห สมโยฯ กาเฬ วา ยทิ วา ชุเณฺห, ยทา วายติ มาลุโตฯ

ตตฺถ **ชุโณฺห**ติ โชเสติ โลกสฺส ปีติํโสมนสฺสญฺจ อุปฺปาเทตีติ ชุโณฺหฯ

ชุต ทิตฺติยํฯ ชุณฺหา รตฺติฯ โชตติ สยํ นิปฺปภาปิ สมานา จนฺทตารกปฺปภาเสนปิ ทิพฺพติ วิโรจติ สปฺปภา โหตีติ ชุณฺหาฯ

สา ตนุกรเณฯ สณฺหวาจาฯ สิยติ ตนุกริยติ, น ผรุสภาเวน กกฺกสา กริยตีติ **สณฺหา**ฯ

โส อนฺตกมฺมนิฯ สณฺหํ, ญาณํฯ สิยติ สยํ สุขุมภาเวน อติสุขุมมฺปิ อตฺถํ อนฺตํ กโรติ นิปฺผตฺติํ ปาเปตีติ สณฺหํฯ

ติช นิสาเนฯ นิสานํ ติกฺขตาฯ ติโณฺห ปรสุฯ ติติกฺขตีติ **ติโณฺห**ฯ

สิ เสวายํฯ อตฺตโน หิตมาสีสเนฺตหิ เสวิยเตติ **สิปฺปํ,** ยํ กิญฺจิ ชีวิตเหตุ สิกฺขิตพฺพํ สิปฺปายตนํฯ อปิจ **สิปฺป**นฺติ อฏฺฐารส มหาสิปฺปานิ – สุติ สูรมติ พฺยากรณํ ฉนฺทวิจิติ นิรุตฺติ โชติสตฺถํ สิกฺขา โมกฺขญาณํ กฺริยาวิธิ ธนุเพฺพโท หตฺถิสิกฺขา กามตนฺตํ อสฺสลกฺขณํ ปุราณํ อิติหาโส นีติ ตโกฺก เวชฺชกญฺจาติฯ

กุ กุจฺฉายํฯ กุจฺฉา ครหาฯ กณฺหา ธมฺมาฯ กโณฺห ปุริโสฯ

ตตฺถ **กณฺหา**ติ อปภสฺสรภาวกรณตฺตา ปณฺฑิเตหิ กุจฺฉิตพฺพา ครหิตพฺพาติ กณฺหา, อกุสลธมฺมาฯ กาฬวณฺณตฺตา สุวณฺณวณฺณาทิกํ อุปนิธาย กุจฺฉิตโพฺพ นินฺทิตโพฺพติ **กโณฺห,** กาฬวโณฺณฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘กโณฺห วตายํ ปุริโส, กณฺหํ ภุญฺชติ โภชนํ;
กเณฺห ภูมิปฺปเทสสฺมิํ, น มยฺหํ มนโส ปิโย’’ติ จ,

‘‘น กโณฺห ตจสา โหติ,
อโนฺตสาโร หิ พฺราหฺมโณ;
ยสฺมิํ ปาปานิ กมฺมานิ,
ส เว กโณฺห สุชมฺปตี’’ติ จฯ

อิเจฺจวํ –

คหาทิเก ธาตุคเณ, สนฺธาย **ตสิ**อาทโย;
อาทิคฺคโห กโต **ปฺปณฺหา, คหาที**สุ ยถารหํฯ

คหโต ธาตุโต หิ **โปฺป,**อาขฺยาตเตฺตวทิสฺสติ;
อาขฺยาตเตฺต จ นามเตฺต, **ณฺหา**สโทฺท **อุส**โต ตถาฯ

อุสคเหหิ อญฺญสฺมา, นามเตฺตว ทุเว มตา;
เอวํ วิเสสโต เญโยฺย, **คหาทิ**คณนิจฺฉโยฯ

เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ สาสเน ‘‘ตณฺหายตี’’ติ กฺริยาปทมฺปิ ทิสฺสติ, ตถาปิ ตสฺส ‘‘ปพฺพตายติ, เมตฺตายตี’’ติอาทีนิ วิย นามสฺมา วิหิตสฺส **อาย**ปจฺจยสฺส วเสน สิทฺธตฺตา กฺริยาปทเตฺตปิ **ณฺหา**ปจฺจโย มุขฺยโต ลพฺภตีติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ‘‘ตณฺหายตี’’ติ หิ อิทํ **ณฺหา**ปจฺจยวตา **ตส** ธาตุโต นิปฺผนฺน**ตณฺหา**สทฺทสฺมา ปรสฺส **อาย**ปจฺจยสฺส วเสน นิปฺผนฺนํฯ ตถา กิญฺจาปิ **รูปิยสํโวหารสิกฺขาปทวณฺณนายํ** ‘‘วาสิผลํ ตาเปตฺวา อุทกํ วา ขีรํ วา อุณฺหาเปตี’’ติ อิมสฺมิํ ปเทเส ‘‘อุณฺหาเปตี’’ติ เหตุกตฺตุวาจกํ กฺริยาปทํ ทิสฺสติ, ตถาปิ ตสฺส **ณฺหา**ปจฺจยวตา **อุส**ธาตุโต นิปฺผนฺน**อุณฺหา**สทฺทโต วิหิตสฺส การิตสญฺญสฺส **ณาเป**ปจฺจยสฺส วเสน นิปฺผนฺนตฺตา กฺริยาปทเตฺตปิ **ณฺหา**ปจฺจโย มุขฺยโต ลพฺภตีติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ‘‘อุณฺหาเปตี’’ติ อิทํ วุตฺตปฺปการ**อุณฺหา**สทฺทโต **ณาเป**ปจฺจยวเสน นิปฺผนฺนํ, เอตสฺมิํ ทิเฏฺฐ ‘‘อุณฺหาปยตี’’ติ ปทมฺปิ ทิฏฺฐเมว โหติฯ

กิญฺจ ภิโยฺย **วินยฎฺฐกถายํ** ‘‘อุณฺหาเปตี’’ติ การิตปทสฺส ทิฏฺฐตฺตาเยว ‘‘อุณฺหตี’’ติ กตฺตุปทมฺปิ นยโต ทิฏฺฐเมว โหติ กตฺตุการิตปทานํ เอกธาตุมฺหิ อุปลพฺภมานตฺตา, ยถา? คณฺหติ, คณฺหาเปติ, คจฺฉติ, คจฺฉาเปตีติ, ตสฺมา **‘‘อุส ทาเห’’**ติ ธาตุสฺส ‘‘อุณฺหตี’’ติ รูปํ อุป

ลพฺภตีติ มนฺตฺวา ‘‘อุณฺหตีติ อุณฺห’’นฺติ นิพฺพจนํ กาตพฺพํฯ อิติ **ปฺป**ปจฺจโย **คห**โต จ อญฺญโต จ เอกธา ลพฺภติ, **ณฺหา**ปจฺจโย ปน **คห**โต **อุส**โต จ ทฺวิธา อญฺญโต เอกธา ลพฺภตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ กิญฺจาเปตฺถ เอวํ นิยโม วุโตฺต, ตถาปิ สาฎฺฐกเถ เตปิฎเก พุทฺธวจเน อญฺญานิปิ เอเกกสฺส ธาตุสฺส นามิกปทานิ เทฺว เทฺว กฺริยาปทานิ วิจินิตพฺพานิฯ เยน ปน พุทฺธวจนานุรูเปน นเยน **คหาทิ**คเณ **อาทิ**สเทฺทน **ตส**ธาตาทโย อเมฺหหิ คหิตา, อิมสฺมา นยา อโญฺญ นโย ปสตฺถตโร นตฺถิ, อยเมว ปสตฺถตโร, ตสฺมา อยํ นีติ สาสนฎฺฐิติยา อายสฺมเนฺตหิ สาธุกํ ธาเรตพฺพา วาเจตพฺพา จฯ

> **คหาที** เอตฺตกา ทิฎฺฐา, ธาตโว เม ยถาพลํ;
> สุเตฺตสฺวเญฺญปิ เปกฺขิตฺวา, คเณฺหโวฺห อตฺถยุตฺติโตฯ

คหาทิคโณยํฯ

ตนาทิคณิก

ตนุ วิตฺถาเรฯ ตโนติฯ อายตนํ, ตนุฯ กมฺมนิ ‘‘ตนิยฺยติ, ตนิยฺยนฺติฯ วิตนิยฺยตี’’ติ รูปานิฯ อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘ยถา หิ อาสภํ จมฺมํ, ปถพฺยา วิตนิยฺยตี’’ติฯ ครู ปน ‘‘ปตายเต, ปตญฺญตี’’ติ รูปานิ วทนฺติฯ ตนิตุํ, ตนิตฺวานฯ **ตุ**มนฺตาทิรูปานิฯ

ตตฺถ **อายตน**นฺติ อายภูเต ธเมฺม ตโนติ วิตฺถาเรตีติ อายตนํฯ **ตนู**ติ สรีรํฯ ตญฺหิ กลลโต ปฎฺฐาย กมฺมาทีหิ ยถาสมฺภวํ ตนิยฺยติ วิตฺถาริยติ มหตฺตํ ปาปิยตีติ ‘‘ตนู’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘ตนุ วปุ สรีรํ ปุํ กาโย เทโห’’ติอาทโย สรีรวาจกา สทฺทาฯ สรีรํ ขนฺธปญฺจกํฯ ยญฺหิ มหาชโน สรีรนฺติ วทติ, ตํ ปรมตฺถโต ขนฺธปญฺจกมตฺตเมว, น ตโต อตฺตา วา อตฺตนิยํ วา อุปลพฺภติฯ ‘‘กามราคพฺยาปาทานํ ตนุตฺตกรํ สกทาคามิมคฺคจิตฺต’’นฺติอาทีสุ ปน **ตนุ**สโทฺท อปฺปตฺถวาจโก, อปฺปตฺถวาจกสฺส จ ตสฺส กฺริยาปทํ น ปสฺสาม, ตสฺมา นิปาตปเทน เตน ภวิตพฺพํฯ **ตนุ**สโทฺท นิปาตปทนฺติ วุตฺตฎฺฐานมฺปิ น ปสฺสาม, นิจฺฉเยน ปน อนิปฺผนฺนปาฎิปทิโกติ คเหตโพฺพฯ

ตโนติ, ตโนนฺติฯ ตโนสิ, ตโนถฯ ตโนมิ, ตโนมฯ ตนุเต, ตนุเนฺตฯ ตนุเส, ตนุเส, ตนุเวฺหฯ ตเน, ตนุเมฺหฯ เสสํ ยถาสมฺภวํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ตโนตุ, ตโนนฺตุฯ ตเนยฺย, ตเน, ตเนยฺยุํฯ วิตน, วิตนุฯ อตนา, อตนุฯ อมฺมาย ปตนุ เกสาฯ อตนิ, อตนิํสุฯ ตนิสฺสติ, ตนิสฺสนฺติฯ อตนิสฺสา, อตนิสฺสํสุฯ กมฺมนิ ‘‘ตนิยฺยติ, ตนิยฺยนฺติฯ ตนิยฺยสี’’ติอาทินา วิตฺถาเรตพฺพํฯ

สก สตฺติยํฯ สตฺติ สมตฺถภาโวฯ สโกฺกติ สโกฺกฯ วิญฺญาเปตุํ อสกฺขิฯ สกฺขิสฺสสิฯ สกฺขติฯ ตฺวมฺปิ อมฺม ปพฺพชิตุํ สกฺขิสฺสสิฯ สกฺกเต ชราย ปฎิกมฺมํ กาตุนฺติ ปาฬิฯ

ตตฺถ **สโกฺก**ติ เทวราชาฯ โส หิ อตฺถานํ สหสฺสมฺปิ มุหุเตฺตน จินฺตนสมตฺถตาย สปรหิตํ กาตุํ สโกฺกตีติ ‘‘สโกฺก’’ติ วุจฺจติฯ อญฺญตฺร ปน ธาตูนํ อวิสเย ตทฺธิตวเสน สกฺกจฺจํ ทานํ อทาสีติ สโกฺกติ เอวมฺปิ อตฺถํ คเหตฺวา **สกฺก**สโทฺท นิรุตฺตินเยน สาเธตโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ ภควตา ‘‘สโกฺก มหาลิ เทวานมิโนฺท ปุเพฺพ มนุสฺสภูโต สมาโน สกฺกจฺจํ ทานํ อทาสิ, ตสฺมา ‘สโกฺก’ติ วุจฺจตี’’ติฯ สโกฺกโนฺตฯ สโกฺกนฺตีฯ สโกฺกนฺตํ กุลํฯ

ขุณุ ขิณุ หิํสายํฯ ขุโณติฯ ขิโณติฯ

อิณฺ คติยํฯ อิโณติฯ อิณํ อิณายิโกฯ

ติณฺ อทเนฯ ติโณติฯ ติณํฯ เอตฺถ **ติณ**นฺติ ยวสํฯ ตญฺหิ ติณิยเต ติณภกฺขหิ โคณาทีหิ อทิยเต ขาทิยเตติ **ติณํ**ฯ

ฑิณฺ ทิตฺติยํฯ ฑิโณติฯ

หนุ อปนยเนฯ อปนยนํ อนาลาปกรณํ นิพฺพจนตากรณํฯ หโนติฯ หนุเตฯ

ปนุ ทาเน ปโนติฯ ปนุเตฯ

มนุ โพธเนฯ มโนติฯ มนุเตฯ มโนฯ มนํฯ มานสํฯ มนุโสฺสฯ มานโวฯ มาณโวฯ

เอตฺถ **มโน**ติ มนุเต พุชฺฌตีติ มโน, เอวํ มนํฯ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ **มน**สทฺทานํ ''ยสฺมึ มโน นิวิสติฯ สนฺตํ ตสฺส มนํ โหตี''ติอาทีสุ ปุนฺนปุํสกลิงฺคตา ทฏฺฐพฺพาฯ **มานส**นฺติ ราโคปิ จิตฺตมฺปิ อรหตฺตมฺปิฯ ''อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส''ติ เอตฺถ หิ ราโค มานสํฯ ''จิตฺตํ มโน มานส''นฺติ เอตฺถ จิตฺตํฯ ''อปฺปตฺตมานโส เสโกฺข, กาลํ กยิรา ชเน สุโต''ติ เอตฺถ อรหตฺตํฯ เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

> ราโค จิตฺตํ อรหตฺตญฺจ, ''มานส''นฺติ สมีริตํ;
> สตฺถุโน สาสเน ปาป-สาสเน'ขิลสาสเนฯ

ตตฺถ **สมฺปยุตฺตมนสิ ภโว**ติ ราโค **มานโส**ฯ มโน เอว มานสนฺติ กตฺวา จิตฺตํ **มานสํ**ฯ อนวเสสโต มานํ สิยติ สมุจฺฉินฺทตีติ อคฺคมโคฺค **มานสํ**ฯ ตนฺนิพฺพตฺตตฺตา ปน อรหตฺตสฺส มานสตา ทฏฺฐพฺพาฯ **มนู**ติ สโตฺตฯ ''เยน จกฺขุปสาเทน, รูปานิ มนุ ปสฺสตี''ติ เอตฺถ หิ ''มนู''ติ สโตฺต วุโตฺตฯ อถ วา **มนู**ติ ปฐมกปฺปิกกาเล มนุสฺสานํ มาตาปิภฺฏฐาเน ฐิโต มนุนามโก ปุริโส, โย สาสเน ''มหาสมฺมตราชา''ติ วุโตฺตฯ โส หิ สกลโลกสฺส หิตํ กาตุํ มนุเต ชานาตีติ ''มนู''ติ วุจฺจติฯ ยถาพลํ อตฺตโน หิตํ มนุเต ชานาตีติ **มนุโสฺส,** มนสฺส วา อุสฺสนฺนตฺตา **มนุโสฺส**ฯ อถ วา วุตฺตปฺปการสฺส มนุโน อปจฺจํ **มนุโสฺส**ฯ เอวํ **มานโว มาณโว** จ, **น**การสฺส หิ **ณ**กาเร กเต ''มาณโว''ติ รูปํ สิชฺฌติฯ เกจิ ปนาหุ ''ทนฺตชนการสหิโต **มานว**สโทฺท สพฺพสตฺตสาธารณวจโน, มุทฺธช**ณ**การสหิโต ปน **มาณว**สโทฺท กุจฺฉิตมูฬฺหาปจฺจวจโน''ติ, ตํ วีมํสิตฺวา ยุตฺตเญฺจ, คเหตพฺพํ, น ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ **''มาณว**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารวจเน อิทํ วจนํ วิรุชฺฌตี''ติ **อนุตฺตร**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร **อนุตฺตรอนุตฺตริกา**สทฺทานมฺปิ อาหรณสฺส ทสฺสนโตฯ

ตตฺร ปนายํ วีมํสนา – **จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตสฺมิญฺหิ** ''สุโภ มาณโวโตเทยฺยปุโตฺต''ติ อิมสฺมึ ปเทเส อฏฺฐกถาจริเยหิ ''สุโภติ โส กิร ทสฺสนีโย อโหสิ ปาสาทิโก, เตนสฺส องฺคสุภตาย 'สุโภ'เตฺวว นามํ อกํสุฯ 'มาณโว'ติ ปน ตํ ตรุณกาเล โวหรึสุ, โส มหลฺลกกาเลปิ เตเนว โวหาเรน โวหริยตี''ติ เอวํ มุทฺธช**ณ**การสฺส **มาณว**สทฺทสฺส อโตฺถ ปกาสิโต, **ตฏฺฏีกายมฺปิ** ครูหิ ''ยํ อปจฺจํ กุจฺฉิตํ มุทฺธํ วา, ตตฺถ โลเก มาณวโวหาโร, เยภุเยฺยน จ สตฺตา ทหรกาเล มุทฺธธาตุกา โหนฺตีติ วุตฺตํ 'ตรุณกาเล โวหรึสู''ติ, เอวํ มุทฺธ**ชณ**การสฺส **มาณว**สทฺทสฺส อโตฺถ ปกาสิโตฯ อิทานิ **มาณว**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร ภวติ, **มาณโว**ติ สโตฺตปิ โจโรปิ ตรุโณปิ วุจฺจติฯ ''โจทิตา เทวทูเตหิ, เย ปมชฺชนฺติ มาณวา''ติอาทีสุ หิ สโตฺต ''มาณโว''ติ วุ

โต‌ฯ ‘‘มาณเวหิ สห คจฺฉนฺติ กตกเมฺมหิปิ อกตกเมฺมหิปี’’ติอาทีสุ โจโรฯ ‘‘อมฺพโฎฺฐ มาณโว’’ติอาทีสุ ตรุโณ ‘‘มาณโว’’ติ วุโตฺตฯ

อปฺป ปาปุเณฯ อโปฺปติฯ อาโปฯ

เอตฺถ **อาโป**ติ อโปฺปติ ตํ ตํ ฐานํ วิสฺสรตีติ อาโปฯ

มา ปริมาเณฯ มิโนติฯ อุปมา, อุปมานํ, วิมานํฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

เอตฺถ จ ยา อจฺจนฺตํ น มิโนติ น วิจฺฉินฺทติ, สา มานสฺส สมีเป วตฺตตีติ **อุปมา** ยถา ‘‘โคโณ วิย ควโช’’ติฯ **อุปมาน**นฺติ อุปมา เอวฯ ตถา หิ ‘‘วีโตปมานมปฺปมาณมนาถนาถ’’นฺติฯ เอตฺถ **วีโตปมาน**นฺติ อิมสฺส วีโตปมํ, นิรุปมนฺติ อโตฺถฯ อถ วา **อุปมาน**นฺติ อุปเมตพฺพากาโร ‘‘สีโห วิย ภควา’’ติฯ เอตฺถ หิ สีโห อุปมา, ภควา อุปเมโยฺย เตโชปรกฺกมาทีหิ อุปเมตพฺพตฺตา, เตโชปรกฺกมาทโย อุปเมตพฺพากาโรฯ เอตฺถ ปน สาติสยตฺตา กิญฺจาปิ สีหสฺส เตชาทีหิ ภควโต เตชาทิอุปเมตพฺพากาโร นตฺถิ, ตถาปิ หีนูปมาวเสน ‘‘สีโห วิย ภควา’’ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **วิมาน**นฺติ อุตุสมุฎฺฐานเตฺตปิ กมฺมปจฺจยอุตุสมุฎฺฐานตฺตา กเมฺมน วิเสสโต มินิยติ ปริจฺฉินฺทิยตีติ วิมานํฯ

กร กรเณฯ ‘‘กโรติ, กยิรติ, กุพฺพติ, กุรุพฺพติ, ปกโรติ, อุปกโรติ, อปกโรติ, ปฎิกโรติ, นิรากโรติ, ปฎิสงฺขโรติ, อภิสงฺขโรติ’’ อิเจฺจวมาทีนิ กตฺตริ ภวนฺติฯ กเมฺม ปาฬินยวเสน **อิ**การาคมฎฺฐาเน **ย**การสฺส เทฺวภาโวฯ ตสฺมิํเยวฐาเน **รย**การานํ วิปริยาเย สติ น เทฺวภาโวฯ ตถา **อี**การาคมฎฺฐาเน ‘‘กริยฺยติ, กยิรติ, กรียติ, กยฺยติ, ปกรียติ, ปกริยฺยติ, ปฎิสงฺขริยฺยติ, อภิสงฺขริยฺยติ’’ อิเจฺจวมาทีนิ กมฺมนิ ภวนฺติฯ

เอตฺถ จ **กยิรตี**ติ ปทํ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ทิสฺสติ กตฺตริ กเมฺม จฯ เตส กตฺตุวเสน ‘‘ปุริโส กมฺมํ กยิรตี’’ติ โยเชตพฺพํ, กมฺมวเสน ปน อยํ ปาฬิ ‘‘กุฎิ เม กยิรติ อเทสิตวตฺถุกา’’ติฯ ตตฺถ จ กตฺตุวเสน วุตฺตํ กตฺตุปทํ **ยิร**ปจฺจเยน สิทฺธํฯ กมฺมวเสน ปน วุตฺตํ กมฺมปทํ **อิ**การาคมสฺส อาทิอนฺตภูตานํ **รย**การานํ วิปริยาเยนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ ‘‘กาเรติ, การยติ, การาเปติ, การาปยตี’’ติ จตฺตาริ การิตรูปานิ, ยานิ ‘‘เหตุกตฺตุรูปานี’’ติ วุจฺจนฺติ ตทฺทีปกตฺตาฯ

อิทานิ ปน ปทมาลา วตฺตพฺพา, ตตฺร ปฐมํ ‘‘กุพฺพตี’’ติ ปทเสฺสว ปทมาลํ โยเชสฺสาม สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ เอกากาเรน โยเชตพฺพตฺตาฯ ‘‘กโรตี’’ติ **โอ**การานฺตร**ตฺย**นฺตปทสฺส ปน ‘‘กาเรตี’’ติ **เอ**การานฺตร**ตฺย**นฺตปทสฺส จ ปทมาลํ ยถาสมฺภวํ ปจฺฉา โยเชสฺสาม เอกากาเรน อโยเชตพฺพตฺตาฯ

ตตฺร กุพฺพติ, กุพฺพนฺติฯ กุพฺพสิ, กุพฺพถฯ กุพฺพามิ, กุพฺพามฯ กุพฺพเต, กุพฺพเนฺตฯ กุพฺพเส, กุพฺพเวฺหฯ กุเพฺพ, กุพฺพเมฺหฯ วตฺตมานาวเสน วุตฺตรูปานิฯ

ปญฺจมิยาทีนํ วเสน ปน กุพฺพตุ, กุพฺพนฺตุฯ กุเพฺพยฺย, กุเพฺพยฺยุํฯ เสสํ ‘‘ภวติ, ภวนฺตี’’ติ วุตฺตนยานุสาเรน สพฺพตฺถ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

‘‘กริยตี’’ติอาทีนิปิ **อ** การานฺตร**ตฺย**นฺตปทานิ เอวเมว โยเชตพฺพานิฯ เอตฺถ จ ‘‘กุพฺพติ, กุพฺพนฺติฯ กุพฺพสี’’ติอาทินา วุตฺตา อยํ ปทมาลา ปาฬินยทสฺสนโต เอทิสี วุตฺตาฯ สทฺทสตฺถวิทู ปน สาสนิกา สทฺทสเตฺถเยว อาทรํ กตฺวา ‘‘กุพฺพติ, กุพฺพสี’’ติ เอวํปการานิ รู

ปานิ ปาฬิยํ นตฺถีติ มญฺญนฺตา น อิจฺฉนฺติฯ เตหิ สทฺทสเตฺถ วิย ปาฬิยมฺปิ ‘‘อสโนฺต นานุกุพฺพนฺตี’’ติอาทีสุ **โอ**การปจฺจยสฺสาเทสภูโต **อุ**กาโร สเรเยว ปเร **ว**การํ ปโปฺปตีติ มญฺญมานา ‘‘กุพฺพนฺติ, กุพฺพเนฺต’’ติอาทีนิเยว รูปานิ อิจฺฉนฺติ, ปรสรสฺสาภาวโต ‘‘กุพฺพติ, กุพฺพสี’’ติอาทีนิ ปาฬิยํ นตฺถีติ น อิจฺฉนฺติฯ มยํ ปน ปาฬินยทสฺสนโต ตานิ รูปานิ อิจฺฉามฯ อตฺร โสตารานํ กงฺขาวิโนทนตฺถํ กิญฺจิ ปาฬินยํ วทาม – ‘‘สีลวโนฺต น กุพฺพนฺติ, พาโล สีลานิ กุพฺพตี’’ติ จ, ‘‘กสฺมา ภวํ วิชนมรญฺญนิสฺสิโต, ตโป อิธ กุรุพฺพตี’’ติ จ, ‘‘ผรุสาหิ วาจาหิ ปกุรุพฺพมาโน’’ติ จฯ อีทิเสสุ ปน ฐาเนสุ **อ**การาคโม กาตโพฺพ ฯ อจิเนฺตโยฺย หิ ปาฬินโย, เยภุเยฺยน สทฺทสตฺถนยวิทูโร จฯ ตถา หิ ยถา ‘‘อคฺคินิํ สมฺปชฺชลิตํ ปวิสนฺตี’’ติ ปาฬิคติทสฺสนโต ‘‘อคฺคินิ, อคฺคินี, อคฺคินโยฯ อคฺคินิํ, อคฺคินี, อคฺคินโยฯ อคฺคินินา’’ติ ปทมาลา กาตพฺพา โหติ, เอวเมว ‘‘พาโล สีลานิ กุพฺพตี’’ติ ปาฬิคติทสฺสนโต ‘‘กุพฺพติ, กุพฺพนฺติฯ กุพฺพสี’’ติ ปทมาลาปิ โยเชตพฺพาวฯ

ยถา จ ‘‘พหุเมฺปตํ อสพฺภิ ชาตเวทา’’ติ ปาฬิคติทสฺสนโต ‘‘สโนฺต สพฺภีหิ สทฺธิํ สตํ ธโมฺม น ชรํ อุเปตีติ ปเวทยนฺตี’’ติ อฎฺฐกถาคติทสฺสนโต จ ‘‘สพฺภิ, สพฺภี, สพฺภโยฯ สพฺภิํ, สพฺภี, สพฺภโยฯ สพฺภินา’’ติ ปทมาลา โยเชตพฺพา โหติ, เอวเมว ‘‘พาโล สีลานิ กุพฺพตี’’ติ ปาฬิคติทสฺสนโต ‘‘กุพฺพติ, กุพฺพนฺติฯ กุพฺพสี’’ติ ปทมาลาปิ โยเชตพฺพาวฯ ตถา ‘‘กุรุพฺพติ, กุรุพฺพนฺติฯ กุรุพฺพสี’’ติอาทิ สพฺพํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ

อิทานิ ยถาปฎิญฺญาตา ปทมาลา อนุปฺปตฺตาฯ กโรติ, กโรนฺติฯ กโรสิ, กโรถฯ กโรมิ, กุมฺมิ, กโรม, กุมฺมฯ กุรุเต, กุพฺพเนฺตฯ กุรุเส, กุรุเวฺหฯ กเร, กรุเมฺหฯ วตฺตมานาวเสน วุตฺตรูปานิฯ

กโรตุ, กุรุตุ, กโรนฺตุฯ กโรหิ, กโรถฯ กโรมิ, กุมฺมิ, กโรม, กุมฺมฯ กุรุตํ, กุพฺพนฺตํฯ กรสฺสุ, กุรุสฺสุ, กุรุโวฺหฯ กเร, กุพฺพามเสฯ ปญฺจมีวเสน วุตฺตรูปานิฯ

เอตฺถ ปน โกจิ วเทยฺย –

‘‘น โน วิวาโห นาเคหิ, กตปุโพฺพ กุทาจนํ;
ตํ วิวาหํ อสํยุตฺตํ, กถํ อเมฺห กโรมเส’’ติ

ปาฬิทสฺสนโต ‘‘กโรมเส’’ติ ปทํ กสฺมา อิธ น วุตฺตํ, นนุ **กร**ธาตุโต ปรํ **โอ**การํ ปฎิจฺจ **อามเส** วจนสฺสาวยวภูโต **อา**กาโร โลปํ ปโปฺปตีติ? ตนฺน, ‘‘กโรมเส’’ติ เอตฺถ ‘‘อามเส’’ติ วจนสฺส อภาวโต มวจนสฺส สพฺภาวโตฯ เอตฺถ หิ **เส**กาโร อาคโม, ตสฺมา ‘‘กโรมา’’ติ วตฺตมานาวจนวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพ, น ปน ปญฺจมีวจนวเสนฯ เอวํภูโต จ **เส**กาโร กตฺถจิ นามิกปทโต ปโร โหติ ‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเสฯ ยํ พลํ อหุวมฺหเส’’ติอาทีสุฯ กตฺถจิ ปนาขฺยาติกปทโต สาเทสนิราเทสวเสน –

‘‘อกรมฺหส เต กิจฺจํ; โอกฺกนฺตามสิ ภูตานิ;
สุตํ เนตํ อภิณฺหโส, ตสฺมา เอวํ วเทมเส’’ติ

อาทีสุฯ

กเรยฺย, กเรยฺยุํฯ กเรยฺยาสิ, กเรยฺยาถฯ กเรยฺยามิ, กเรยฺยามฯ กุเพฺพถ, กุเพฺพรํฯ กุเพฺพโถ, กุเพฺพยฺยโวฺหฯ กเรยฺยํ, กเร, กเรยฺยาเมฺหฯ สตฺตมีวเสน วุตฺตรูปานิฯ

กร, กรุฯ กเร, กริตฺถฯ กรํ, กริมฺหฯ กริตฺถ, กริเรฯ กริโตฺถ, กริโวฺหฯ กริํ, กริเมฺหฯ ปโรกฺขาวเสน วุตฺตรูปานิฯ

เอตฺถ **กรา**ติ ปุริโส กมฺมํ กรีติ ปฐมปุริสโยชนาย โยเชตพฺพํฯ ''อาคุํ กร มหาราช, อกรํ กมฺมทุกฺกฏ''นฺติ เอตฺถาปิ ''มหาราช ภวํ อาคุํ กรี''ติ ปฐมปุริสโยชนาย โยเชตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ อยํ ปโยโค ''มเญฺญ ภวํ ปตฺถยติ, รโญฺญ ภริยํ ปติพฺพต''นฺติอาทโย วิย ปฐมปุริสปฺปโยโค ภวติฯ

ชาตกฏฺฐกถายํ ปน มชฺฌิมปุริสปฺปโยโค วุโตฺต **''อาคุํ กรา**ติ มหาราช ตฺวํ มหาปราธํ มหาปาปํ กริฯ **ทุกฺกฏ**นฺติ ยํ กตํ ทุกฺกฏํ โหติ,ตํ ลามกํ กมฺมํ อกร''นฺติ, ตสฺมา ชาตกฏฺฐกถาวเสนาปิ กทาจิ **กร**อิติ จ **กรี**ติ จ **อกร**นฺติ จ มชฺฌิมปุริสปฺปโยโค ภวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เยภุยฺยวเสน ปน ''ปุริโส กมฺมํ กร, ปุริโส กมฺมํ กริ, อหํ กมฺมํ อกร''นฺติ ปฐมุตฺตมปุริสปฺปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถ จ **กร**อิติ ยถาวุตฺตวิภตฺติวเสน, **กรี**ติ อชฺชตนีวเสน, **อกร**นฺติ หิยฺยตฺตนีวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ ''กริโตฺถ''ติ ปทํ ''อญฺญํ ภตฺตารํ ปริเยส, มา กิสิโตฺถ มยา วินา''ติ เอตฺถ ''กิสิโตฺถ''ติ ปเทน สมํ ปโรกฺขายตฺตโนปทมชฺฌิมปุริเสกวจนวเสน, เอทิโส ปน นโย อญฺญตฺราปิ ยถาสมฺภวํ โยเชตโพฺพฯ

อกา, อกรา, อกร อิติ รสฺสปาโฐปิฯ อกรุฯ เอตฺถ ''สพฺพาริวิชยํ อกา''ติ ปทํ นิทสฺสนํฯ **อกรา**ติ ปุริโส กมฺมํ อกาสีติ อตีตกฺริยาวาจโก ปฐมปุริสปฺปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ''รชฺชสฺส กิร โส ภีโต, อกรา อาลเย พหู''ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ ''มา เมตํ อกรา กมฺมํ, มา เม อุทกมาหรี''ติ เอตฺถ ปน สเนฺตปิ อตีตวาจกปฏฺฐมปุริสปฺปโยคภาเว **มา**สทฺทโยคโต หิยฺยตฺตนชฺชตนีวิภตฺติโย ปญฺจมีวิภตฺติอเตฺถ อนุตฺตกาลิกา หุตฺวา ''ตฺวํ มา กโรสิ, มา อาหรสี''ติ มชฺฌิมปุริสปฺปโยคารหา ภวนฺติฯ

กิญฺจ ภิโยฺย ''ชราธมฺมํ มา ชีรีติ อลพฺภเนยฺยํ ฐาน''นฺติอาทีสุปิ สเนฺตปิ อตีตวาจกปฐมปุริสปฺปโยคภาเว **มา**สทฺทโยคโต อชฺชตนีวิภตฺติปญฺจมีวิภตฺติอเตฺถ อนุตฺตกาลิกา หุตฺวา ''มา ชีรตู''ติอาทินา ปฐมปุริสปฺปโยคารหา ภวนฺติฯ เตนาหุ **อฏฺฐกถาจริยา ''ชราธมฺมํ มา ชีรี**ติ ยํ มยฺหํ ชราสภาวํ, ตํ มา ชีริตุฯ เอส นโย เสเสสุปี''ติฯ ยํ ปนเมฺหหิ ''อกร อิติ รสฺสปาโฐปี''ติ วุตฺตํ, ตสฺส ''อติกร'มกรา'จริย, มยฺหเมฺปตํ น รุจฺจตี''ติ อิมาย ปาฬิยา วเสน อตฺถิตา เวทิตพฺพาฯ ตสฺสายมโตฺถ ''อาจริย ภวํ อติกฺกนฺตกรณํ อกรา''ติ ปฐมปุริสวเสน คเหตโพฺพฯ อปิจ ''ภว''นฺติ วตฺตเพฺพ อเตฺถ ''ตฺว''นฺติ วจนํ วตฺตพฺพเมวาติ อธิปฺปายวเสน ''อาจริย ตฺวํ อติกฺกนฺตกรณํ กโรสี''ติ โยชนาปิ กาตพฺพาวฯ

อกโร, อกตฺถ, อกโรถฯ อกรํ, อกํ, อกรมฺห, อกมฺหฯ เอตฺถ ''สํวฑฺฒยิตฺวา ปุฬินํ, อกํ ปุฬินเจติย''นฺติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ อกตฺถ, อกตฺถํฯ อกุรุเส, อกรวฺหํฯ อกริํ, อกรํ, อกรมฺหเสฯ หิยฺยตฺตนีวเสน วุตฺตรูปานิฯ

เอตฺถ จ ปญฺจวิโธ **เส**กาโร อาหริตฺวา ทเสฺสตโพฺพฯ ตถา หิ ปญฺจวิโธ **เส**กาโร ปทาวยว อปทาวยวอเนกนฺตปทาวยว โสสทฺทตฺถ อาเทสวเสนฯ ตตฺถ ปทาวยโว **เส**กาโร ''ตฺวํ กมฺมํ กุรุเส, ตฺวํ อตฺถกุสโล อภวเส''ติอาทีสุ ทฏฺฐโพฺพฯ อปทาวยโว ปน ''ตสฺมา เอวํ วเทมเสฯ มูลา อกุสลา สมูหตาเส''ติอาทีสุ ทฏฺฐโพฺพฯ อเนกนฺตปทาวยโว ''อโรคา จ ภวามเสฯ มณิํ ตาต คณฺหามเส''อาทีสุ ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถ หิ **เส**กาโร ยทิ ปญฺจมีวิภตฺติยํ **อามเส**วจนสฺสาวยโว, ตทา ปญฺจมีวิภตฺติยุตฺตานํ ปตฺถนาสีสนตฺถานํ ''ภวามเส, คณฺหามเส''ติ ปทานํ อวยโว

โหติฯ ยทิ ปน อาคโม, ปญฺจมีวิภตฺติยุตฺตานํ ปตฺถนาสีสนตฺถานํ ‘‘ภวาม, คณฺหามา’’ติ ปทานํ อวยโว น โหติ, เอวํ ‘‘ภวามเส’’ติอาทีสุ **เส**การสฺส อเนกนฺตปทาวยวตฺตํ เวทิตพฺพํฯ **โส**สทฺทโตฺถ ‘‘เอเสเส เอเก เอกเฏฺฐ’’ติ เอตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **เอเสเส**ติ อิมสฺส หิ ‘‘เอโสโส เอโก เอกโฏฺฐ’’ติ อโตฺถฯ อาเทโส ‘‘อกรมฺหส เต กิจฺจ’’นฺติ เอตฺถ, ‘‘โอกฺกนฺตามสิ ภูตานี’’ติ เจตฺถ ทฏฺฐโพฺพ **เอ**การสฺส **อ**กา**ริ**การาเทสกรณวเสนฯ ตตฺถ ‘‘อกรมฺหส เต กิจฺจ’’นฺติ อิมสฺส ‘‘อกรมฺหเส เต กิจฺจ’’นฺติ อโตฺถฯ ‘‘อกรมฺหเส’’ติ เจตฺถ สเจ **เส**กาโร อาคโม, ตทา ‘‘กรมฺหา’’ติ ปทํ หิยฺยตฺตนีปรสฺสปเท อุตฺตมปุริสพหุวจนนฺตํฯ สเจ ปน **มฺหเส**วจนสฺสาวยโว, ตทา ‘‘อกรมฺหเส’’ติ ปทํ หิยฺยตฺตนีอตฺตโนปเท อุตฺตมปุริสพหุวจนนฺตํฯ เอวํ ปญฺจวิโธ **เส**กาโร ภวตีติ อวคนฺตพฺพํฯ

อกริ, กริ, อกาสิ, อกรุํ, อกริํสุ, อกํสุ, อกํสุํฯ อกโร, อกริตฺถ, อกาสิตฺถฯ

เอตฺถ จ **อกโร**ติ ตฺวํ อกโรติ โยเชตพฺพํฯ ‘‘อกโร’’ อิติ หิ ปทํ ‘‘วรเญฺจ เม อโท สกฺกา’’ติ เอตฺถ มชฺฌิมปุริเสกวจนตฺถํ ‘‘อโท’’ติ ปทมิว ทฏฺฐพฺพํ ปาฬิยํ อวิชฺชมานเตฺตปิ นยวเสน คเหตพฺพตฺตาฯ ครู ปน ‘‘อกโร’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน ‘‘อกาสี’’ติ มชฺฌิมปุริสวจนํ อิจฺฉนฺติฯ ตาทิสฏฺฐาเน ปทํ เยภุเยฺยน ปฐมปุริสวจนเมว โหติฯ ตถา หิ ‘‘อทาสิ เม, อกาสิ เม’’ติ ปฐมปุริสปาฬิโย พหู สนฺทิสฺสนฺติฯ ‘‘มากาสิ มุขสา ปาปํ, มา โข สูกรมุโข อหู’’ติอาทีสุ ปน **มา**สทฺทโยคโต ‘‘ตฺวํ ปาปํ มา อกาสิ, มา สูกรมุโข อโหสี’’ติ ปทโยชนา กาตพฺพา โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อกริํ , กริํ, อกาสิํ, อกริมฺห, กริมฺห, อกาสิมฺหฯ อกรา, อกรูฯ อกรฺเส, อกริวฺหํฯ อกรํ, อกริเมฺหฯ อชฺชตนีวเสน วุตฺตรูปานิฯ

กริสฺสติ, กริสฺสนฺติฯ กริสฺสสิ, กริสฺสถฯ กริสฺสามิ, กริสฺสามฯ กริสฺสเต, กริสฺสเนฺตฯ กริสฺสเส, กริสฺสเวฺหฯ กริสฺสํ, กสฺสํ อิจฺจปิฯ ตถา หิ ปาฬิ ทิสฺสติ ‘‘กสฺสํ ปุริสการิย’’นฺติฯ กริสฺสเมฺหฯ ตถา กาหติ, กาหนฺติฯ กาหสิ, กาหถฯ กาหามิ, กาหามฯ กาหิติ, กาหินฺติฯ กาหิสิ อิเจฺจวมาทินา ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ ภวิสฺสนฺตีวเสน วุตฺตรูปานิฯ

อกริสฺสา, อกริสฺส, อกริสฺสํสูติ เสสํ สพฺพํ โยเชตพฺพํฯ กาลาติปตฺติวเสน วุตฺตรูปานิฯ

กยิรติ, กยิรนฺติฯ กยิรสิ, กยิราถฯ กยิรามิ, กยิรามฯ กยิรเตฯ เสสํ โยเชตพฺพํฯ วตฺตมานาวเสน วุตฺตรูปานิฯ

กยิรตุ, กยิรนฺตุฯ เสสํ โยเชตพฺพํฯ ปญฺจมีวเสน วุตฺตรูปานิฯ

กยิรา, กุยิราฯ กยิรุํฯ อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘กุมฺภิมฺหิป’ญฺชลิํ กุยิรา, จาตญฺจาปิ ปทกฺขิณ’’นฺติฯ ตตฺถ กุมฺภิมฺหิปิ อญฺชลินฺติ เฉโทฯ กยิราสิ, กยิราถฯ กยิรามิ, กยิรามฯ กยิเรถ, กยิเรรํฯ กยิเรโถ, กยิราโวฺหฯ กยิรํ, กยิราเมฺหฯ สตฺตมีวเสน วุตฺตรูปานิฯ

ตตฺถ **กยิรา**ติ อิทํ ‘‘ปุญฺญเญฺจ ปุริโส กยิรา’’ติ ทสฺสนโต ปฐมปุริสวเสน โยเชตพฺพํ, ‘‘อธมฺมํ สารถิ กยิรา’’ติ เอตฺถาปิ ‘‘สารถิ ภวํ อธมฺมํ กเรยฺยา’’ติ ปฐมปุริสวเสน โยเชตพฺพํ, น มชฺฌิมปุริสวเสนฯ อถ วา ‘‘กยิราสี’’ติ วตฺตเพฺพ **สิ**การโลปํ กตฺวา ‘‘กยิรา’’ติ มชฺฌิมปุริสวจนํ วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ

เอตฺถ ปน สิยา – ยถา ‘‘ปุตฺตํ ลเภถ วรท’’นฺติ ปาฬิยํ ‘‘ลเภถา’’ติ อิมสฺส ปทสฺส ‘‘สพฺภิเรว สมาเสถ, สพฺภิ กุพฺเพถ สนฺถว’’นฺติอาทีสุ ‘‘สมาเสถา’’ติอาทีนํ วิย ปฐมปุริสวเสน อตฺถํ อคฺคเหตฺวา ปุริสวิปลฺลาสํ กตฺวา ‘‘ลเภยฺย’’นฺติ อุตฺตมปุริสวเสนโตฺถ อฏฺฐกถาจริเยหิ คหิโต, ตถา ตุเมฺหหิปิ ‘‘อธมฺมํ สารถิ กยิรา’’ติ เอตฺถ ‘‘กยิรา’’ติ ปทสฺส ปุริสวิปลฺลาสํ กตฺวา ‘‘กเรยฺยาสี’’ติ มชฺฌิมปุริสวเสนโตฺถ วตฺตโพฺพ, อฏฺฐกถาจริเยหิปิ ‘‘กเรยฺยาสี’’ติ ตทโตฺถ วุโตฺตติ? สจฺจํ, เอวํ สเนฺตปิ อฏฺฐกถาจริเยหิ โวหารเตฺถสุ ปรมโกสลฺลสมนฺนาคตตฺตา ‘‘ตฺว’’นฺติ วตฺตเพฺพ อเตฺถ **ภวํ**สโทฺท ปวตฺตติ, ‘‘ภว’’นฺติ วตฺตเพฺพ อเตฺถ **ตฺวํ**สโทฺท ปวตฺตตีติ จิเนฺตตฺวา อธิปฺปายตฺถวเสน ‘‘กเรยฺยาสี’’ติ อโตฺถ วุโตฺต, น ปุริสวิปลฺลาสวเสนฯ ตถา หิ ‘‘ปุตฺตํ ลเภถ วรท’’นฺติ อิมสฺส **อฏฺฐกถายํ** ‘‘ลเภถา’’ติ อุลฺลิงฺคิตฺวา ‘‘ลเภยฺย’’นฺติ ปุริสวิปลฺลาสวเสน วิวรณํ กตํฯ ‘‘อธมฺมํ สารถิ กยิรา’’ติ อิมสฺส ปน **อฏฺฐกถายํ** ‘‘กยิรา’’ติ อุลฺลิงฺคิตฺวา ‘‘กเรยฺยาสี’’ติ วิวรณํ กตํ, ตสฺมา ‘‘อธมฺมํ สารถิ กยิรา’’ติ เอตฺถ ปุริสวิปลฺลาโส น จิเนฺตตโพฺพฯ อถ วา ยถา ‘‘ปุตฺตํ ลเภถ วรท’’นฺติ เอตฺถ จ ‘‘กาเย รโช น ลิเมฺปถา’’ติอาทีสุ **เอกว**จนํ คหิตํ, เอวํ **เอกว**จนํ อคฺคเหตฺวา ‘‘ลเภ อถา’’ติ ปทเจฺฉโท กรณีโยฯ เอวญฺหิ สติ ปุริสวิปลฺลาเสน กิจฺจํ นตฺถิฯ ตตฺถ **ลเภ**ติ สตฺตมิยา อุตฺตมปุริสวจนํ ‘‘วชฺฌญฺจาปิ ปโมจเย’’ติ ปทมิวฯ **อถา**ติ อธิการนฺตเร นิปาโต ปทปูรเณ วาฯ เอตฺถ จ อธิการนฺตรวเสน อปรมฺปิ วรํ ปุตฺตํ ลเภยฺยนฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ทฺวินฺนมตฺถานํ อุปฺปตฺติ ทิสฺสติ, ยสฺมา เจเตสุ ทฺวีสุ ทุชฺชาโน ภควโต อธิปฺปาโย, ตสฺมา เทฺวปิ อตฺถา คเหตพฺพาวฯ

เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ ลิงฺควิปลฺลาโส วิภตฺติวิปลฺลาโส วจนวิปลฺลาโส กาลวิปลฺลาโส ปุริสวิปลฺลาโส อกฺขรวิปลฺลาโสติ ฉพฺพิโธ วิปลฺลาโส อาหริตฺวา ทเสฺสตโพฺพ, ตถาปิ โส อุปริ อาวิภวิสฺสตีติ น ทสฺสิโตฯ ตตฺร **กยิราถา**ติ ปทํ สตฺตมิยา ปรสฺสปทวเสน อตฺตโนปทวเสน จ ทฺวิธา ภิชฺชติ, ตถา มชฺฌิมปุริสพหุวจนวเสน ปฐมปุริเสกวจนวเสน จฯ ตถา หิ ‘‘ยถา ปุญฺญานิ กยิราถ, ททนฺตา อปราปร’’นฺติ เอตฺถ ‘‘กยิราถา’’ติ อิทํ สตฺตมิยา ปรสฺสปทวเสน มชฺฌิมปุริสพหุวจนวเสน จ วุตฺตํฯ ยถานุรูปํ ปุญฺญานิ กเรยฺยาถเยวาติ หิ อโตฺถฯ ‘‘กยิราถ ธีโร ปุญฺญานี’’ติ เอตฺถ ปน ‘‘กยิราถา’’ติ อิทํ สตฺตมิยา อตฺตโนปทวเสน ปฐมปุริเสกวจนวเสน จ วุตฺตํฯ กเรยฺยาติ หิ อโตฺถฯ อิธ ปโรกฺขาทิวเสน **ยิร**ปจฺจยสหิตานิ รูปานิ เยภุเยฺยน สาสเน อปฺปสิทฺธานีติ **น** ทสฺสิตานิฯ

อตฺตโน ผลํ กโรตีติ **การณํ**ฯ กโรตีติ **กตฺตา,** เอวํ การโก การกํ วาฯ เอตฺถ หิ **การก**สโทฺท ยตฺถ กตฺตุการกกมฺมการกาทิวาจโก, ตตฺถ ปุลฺลิโงฺคปิ โหติ, เยภุเยฺยน นปุํสกลิโงฺคปิฯ ยตฺถ ปน รชตการกมฺมการโลหการาทิวาจโก, ตตฺถ ปุลฺลิโงฺค เอวฯ การาเปตีติ **การาปโก**ฯ กรํ, กุพฺพํ, กุรุพฺพํ, กโรโนฺต, กุพฺพโนฺต, กุพฺพาโน, กุรุมาโน, ปกุรุํพฺพมาโน ฯ การิกา, การาปิกาฯ กโรนฺตี, กุพฺพนฺตีฯ การกํ กุลํฯ การาปกํ, กโรนฺตํ, กุพฺพนฺตํ, กุรุมานํฯ สงฺขาโร, ปริกฺขาโร, ปริกฺขโต, ปุรกฺขโต, กรณํ, กฺริยาฯ อกฺขรจินฺตกา ปน ‘‘กฺริยา’’ อิจฺจปิ ปทมิจฺฉนฺติฯ เอตฺถ **กฺริยา**สโทฺท กิญฺจาปิ ‘‘อผลา โหติ อกุรุพฺพโต’’ติอาทีสุ **ก**การ**ร**การสํโยควนฺตานิ ปทานิ ทิสฺสนฺติ, ตถาปิ **เกฺล**สสโทฺท วิย ปาฬิยํ น ทิสฺสติ, อทิสฺสมาโนปิ โส อฏฺฐกถาจริยาทีหิ ครูหิ คหิตตฺตา คเหตโพฺพวฯ ตถา หิ ‘‘กฺริยากฺริยาปตฺติวิภาคเทสโก’’ติอาทิกา สทฺทรจนา ทิสฺสติฯ

กาตุํ, กตฺตุํฯ กาตเว, กาเรตุํฯ กตฺวา, กตฺวาน, กาตุน, กริตฺวา, กริตฺวาน, กจฺจ, อธิกจฺจ, กริย, กริยาน, ปุรกฺขิตฺวา, กาเรตฺวาฯ อญฺญานิปิ **ตุ**มนฺตาทีนิ โยเชตพฺพานิฯ

ตตฺร **กจฺจา**ติ กตฺวาฯ **อธิกจฺจา**ติ อธิกํ กตฺวาฯ อกฺขรจินฺตกา ปน สทฺทสตฺถนยํ นิสฺสาย ‘‘อธิกิจฺจ’’ อิติ รูปํ อิจฺฉนฺติ, มยํ ปเนตาทิสํ รูปํ ปาฬิยา อนุกูลํ น โหตีติ น อิจฺฉามฯ ตถา หิ **เถริกาคาถายํ** โคตมิยา ปรินิพฺพานวจเน ‘‘ปทกฺขิณํ กจฺจ นิปจฺจ ปาเท’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ ตตฺถ หิ ปทกฺขิณํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **กจฺจา**ติ ปทสฺส ทสฺสเนน **อธิกจฺจา**ติ ปทมฺปิ ทิฏฺฐเมว โหติ, เอส นโย อญฺญตฺราปิ ยถารหํ เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ **กโรติ**สฺส ธาตุสฺส อปฺปมตฺตกํ อตฺถาติสยโยคํ กถยาม – ตณฺหงฺกโรฯ การณาฯ ผรุสาหิ วาจาหิ ปกุรุพฺพมาโนฯ สเนฺต น กุรุเต ปิยนฺติฯ

ตตฺร **ตณฺหงฺกโร**ติ เวเนยฺยานํ ตณฺหํ โลภํ กโรติ หิํสตีติ ตณฺหงฺกโรฯ อถ วา รูปกายธมฺมกายสมฺปตฺติยา อตฺตนิ สกลโลกสฺส ตณฺหํ สิเนหํ กโรติ ชเนตีติ **ตณฺหงฺกโรฯ การณา**ติ หิํสนาฯ **ปกุรุพฺพมาโน**ติ หิํสมาโนฯ **สเนฺต น กุรุเต ปิยน**ฺติ สปฺปุริเส อตฺตโน ปิเย อิฏฺฐกเนฺต มนาเป น กโรตีติ อโตฺถฯ อถ วา ปิยํ ปิยายมาโน ตุสฺสมาโน โมทมาโน สเนฺต น กุรุเต น เสวตีติ อโตฺถฯ ยถา ‘‘ราชานํ เสวตี’’ติ เอตสฺมิํ อเตฺถ ราชานํ ปิยํ กุรุเตติ สทฺทสตฺถวิทู มเนฺตนฺติ, ทุลฺลภายํ นีติ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพาฯ

เอตฺถ จ **ปริกฺขาร**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร นียเต, ‘‘ปริกฺขาโรติ สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขิตฺตํ โหตี’’ติอาทีสุ ปริวาโร วุจฺจติฯ ‘‘รโถ เสตปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย’’ติอาทีสุ อลงฺกาโรฯ ‘‘เย จิเม ปพฺพชิเตน ชีวิตปริกฺขารา สมุทาเนตพฺพา’’ติอาทีสุ สมฺภาโรฯ เอเตฺถตณฺหิ วุจฺจติ –

> สาสนญฺญูหิ วิญฺญูหิ, ปริกฺขาโรติ สาสเน;
> ปริวาโร อลงฺกาโร, สมฺภาโร จ ปวุจฺจติฯ

ชาคร นิทฺทกฺขเยฯ ชาคโรติฯ ชาครํฯ ทีฆา ชาครโต รตฺติฯ

> **ตนาที** เอตฺตกา ทิฏฺฐา, ธาตโว เม ยถาพลํ;
> สุเตฺตสฺวเญฺญปิ เปกฺขิตฺวา, คณฺหโวฺห อตฺถยุตฺติโตติฯ

ตนาทิคโณยํฯ

> **รุธาทิ**ฉกฺกํ วิวิธตฺถสารํ,
> มติงฺกรํ วิญฺญุชนาธิรามํ;
> อุฬารฉเนฺทหิ สุเสวนียํ,
> สุวณฺณหํเสหิ สุจิํว ฐานํฯ

อิติ นวเงฺค สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ **รุธาทิ**ฉกฺกํ

นาม

สตฺตรสโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๘. จุราทิคณปริทีปน

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ, ปจุรตฺถหิตกฺกรํ;
จุราทิกคณนามํ, นามโต อฏฺฐมํ คณํฯ

จุร เถยฺเยฯ เถนนํ **เถยฺยํ**, โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมิํ เถยฺเย **จุร**ธาตุ วตฺตติฯ โจเรติ, โจรยติ, โจโร, โจรี, โจริกา, โจเรตุ, โจรยิตุํ, โจเรตฺวา, โจรยิตฺวาฯ กตฺตุเตฺถสุ **เณณย**ตา **จุราทิ**คณลกฺขณํฯ การิเต – โจราเปติ, โจราปยติ, โจราเปตุํ, โจราปยิตุํ, โจราเปตฺวา, โจราปยิตฺวาฯ กมฺมธนํ โจเรหิ โจริยติ, โจริตํ ธนํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

กการนฺตธาตุ

โลก ทสฺสเนฯ โลเกติ, โลกยติ, โอโลเกติ, โอโลกยติ, อุโลฺลเกติ, อุโลฺลกยติ, อปโลเกติ, อปโลกยติ, อาโลเกติ, อาโลกยติ, วิโลเกติ, วิโลกยติฯ โลโก, อาโลโก, โลกนํ, โอโลกนํ, อุโลฺลกนํ, อาโลกนํ, วิโลกนํ, อปโลกนํ, อวโลกนํฯ โอโลเกตุํ, โอโลกยิตุํ, โอโลเกตฺวา, โอโลกยิตฺวาฯ การิเต ปน ''โอโลกาเปติ, โอโลกาปยติ, โอโลกาเปตุํ, โอโลกาปยิตุํ, โอโลกาเปตฺวา , โอโลกาปยิตฺวา'' อิเจฺจวมาทีนิ โยเชตพฺพานิฯ เอส นโย สพฺพตฺถาปิฯ

ตตฺถ **โลโก**ติ ตโย โลกา สงฺขารโลโก สตฺตโลโก โอกาสโลโกติฯ ตตฺถ ''เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา''ติ อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตโพฺพฯ ''สสฺสโต โลโก'ติ วา 'อสสฺสโต โลโก'ติ วา''ติ อาคตฏฺฐาเน สตฺตโลโกฯ

''ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ,
ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา;
ตาว สหสฺสธา โลโก,
เอตฺถ เต วตฺตเต วโส''ติ

อาคตฏฺฐาเน โอกาสโลโกฯ

อถ วา **โลโก**ติ ติวิโธ โลโก กิเลสโลโก ภวโลโก อินฺทฺริยโลโกติฯ ตตฺถ ราคาทิกิเลสพหุลตาย กามาวจรสตฺตา กิเลสโลโกฯ ฌานาภิญฺญาปริพุทฺธิยา รูปาวจรสตฺตา ภวโลโกฯ อาเนญฺชสมาธิพหุลตาย วิสทินฺทฺริยตฺตา อรูปาวจรสตฺตา อินฺทฺริยโลโกฯ อถ วา กิลิสฺสนํ กิเลโส, วิปากทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ ตสฺมา ทุกฺขพหุลตาย อปาเยสุ สตฺตา กิเลสโลโกฯ ตทเญฺญสตฺตา สมฺปตฺติภวภาวโต ภวโลโกฯ ตตฺถ เย วิมุตฺติปริปาจเกหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคตา สตฺตา, โส อินฺทฺริยโลโกติ เวทิตพฺพํฯ

ชาตกฏฺฐกถายํ ปน –

''สงฺขารโลโก สตฺตโลโก โอกาสโลโก ขนฺธโลโก อายตนโลโก ธาตุโลโกติ อเนกวิโธ โลโกฯ เอตฺถ 'เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา…เป.… อฏฺฐารส โลกา อฏฺฐารส ธาตุโย'ติ เอตฺถ **สงฺขารโลโก** วุโตฺตฯ ขนฺธโลกาทโย ตทโนฺตคธาเยวฯ 'อยํ โลโก ปโร โลโก พฺรหฺมโลโก สเทวโก'ติอาทีสุ ปน **สตฺตโลโก** วุโตฺตฯ

‘ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ, ทิสา ภนฺติ วิโรจมานาฯ ตาว สหสฺสธา โลโก, เอตฺถ เตวตฺตเต วโส’ติ เอตฺถ **โอกาสโลโก** วุตฺโต’’ติ วุตฺตํฯ

อตฺถโต ปน อินฺทฺริยพทฺธานํ ขนฺธานํ สมูโห สนฺตาโน จ **สตฺตโลโก,** รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย สตฺโต, โลกิยติ เอตฺถ กุสลากุสลํ ตพฺพิปาโก จาติฯ อนินฺทฺริยพทฺธานํ รูปานํ สมูโห สนฺตาโน จ **โอกาสโลโก,** โลกิยนฺติ เอตฺถ ตสา ถาวรา จ, เตสญฺจ โอกาสภูโตติ, ตทาธารณตาย เหส ‘‘ภาชนโลโก’’ติปิ วุจฺจติฯ ทุวิโธปิ เจส รูปาทิธมฺเม อุปาทาย ปญฺญตฺตตฺตา อุปาทาปญฺญตฺติภูโต อปรมตฺถสภาโว สปฺปจฺจเย ปน รูปารูปธมฺเม อุปาทาย ปญฺญตฺตตฺตา ตทุภยสฺสาปิ อุปาทานานํ วเสน ปริยายโต ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา อุปจริตพฺพา, ตทุภเย ขนฺธา **สงฺขารโลโก,** ปจฺจเยหิ สงฺขริยนฺติ, ลุชฺชนฺติ ปลุชฺชนฺติ จาติ เอตฺถ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย มคฺคผลธมฺมานมฺปิ สติปิ ลุชฺชนปลุชฺชนเตฺต เตภูมิกธมฺมานํเยว ‘‘โลโก’’ติ อธิเปฺปตตฺตา นตฺถิ โลกตาปชฺชนํฯ ตถา หิ เต ‘‘โลกุตฺตรา’’ติ วุตฺตาฯ

อาโลโกติ รสฺมิ, อาโลเกนฺติ เอเตน ภุโส ปสฺสนฺติ ชนา จกฺขุวิญฺญาณํ วาติ อาโลโกฯ **โอโลกน**นฺติ เหฏฺฐา เปกฺขนํฯ **วิโลกน**นฺติ อุทฺธํ เปกฺขนํฯ **อาโลกน**นฺติ ปุรโต เปกฺขนํฯ **วิโลกน**นฺติ ทฺวีสุ ปเสฺสสุ เปกฺขนํ, วิวิธา วา เปกฺขนํฯ **อปโลกน**นฺติ ‘‘สงฺฆํ อปโลเกตฺวา’’ติอาทีสุ วิย ชานาปนํฯ **อวโลกน**นฺติ ‘‘นาคาวโลกิตํ อวโลเกตฺวา’’ติอาทีสุ วิย ปุริมกายํ ปริวเตฺตตฺวา เปกฺขนํฯ ‘‘อาโลกิเต วิโลกิเต สมฺปชานการี โหตี’’ติ เอตฺถาปิ ภาววเสน อาโลกนํ อาโลกิตํ วิโลกนํ วิโลกิตนฺติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ถก ปฏิฆาเตฯ ถเกติ, ถกยติ ทฺวารํ ปุริโสฯ

ตกฺก วิตเกฺกฯ ตเกฺกติ, วิตเกฺกติ, วิตกฺกยติฯ ตโกฺก, วิตโกฺก, วิตกฺกิตาฯ

ตตฺถ ตกฺกนํ **ตโกฺก,** อูหนนฺติ วุตฺตํ โหติ, เอวํ **วิตโกฺก**ฯ อถ วา วิตเกฺกนฺติ เอเตน, สยํ วา วิตเกฺกติ, วิตกฺกนมตฺตเมว วา เอตนฺติ **วิตโกฺก**ฯ ‘‘ตโกฺก, วิตโกฺก, อปฺปนา, พฺยปฺปนา, เจตโส อภินิโรปนา’’ติ อภิธมฺเม ปริยายสทฺทา วุตฺตาฯ วิตเกฺกตีติ **วิตกฺกิตา,** ปุคฺคโลฯ ‘‘อวิตกฺกิตา มจฺจุมุปพฺพชนฺตี’’ติ ปาฬิฯ

อกิ ลกฺขเณฯ ลกฺขณํ สญฺญาณํ, สญฺชานนการณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อตฺริทํ สลฺลกฺขิตพฺพํฯ เย อิมสฺมึ **จุราทิ**คเณ อเนกสฺสรา อสํโยคนฺตา **อิ**การานุพนฺธวเสน นิทฺทิฏฺฐา ธาตโว, เต เอวํวุเตฺตหิ อิเมหิ ตีหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา อาขฺยาตตฺตํ นามิกตฺตญฺจ ปาปุณนฺตา เอกนฺตโต นิคฺคหีตาคเมน นิปฺผนฺนรูปาเยว ภวนฺติ, น กตฺถจิปิ วิคตนิคฺคหีตาคมรูปานิ ภวนฺติฯ อเงฺกติ, องฺกยติฯ องฺกนํ, อโงฺก ฯ สมาเส ปน ‘‘สสโงฺก, จกฺกงฺกิตจรโณ’’ติอาทีนิ รูปานิ ภวนฺติฯ

สกฺก วกฺก ภาสเนฯ สเกฺกติ, สกฺกยติฯ วเกฺกติ, วกฺกยติฯ

นกฺก วกฺก นาสเนฯ นเกฺกติ, นกฺกยติฯ วเกฺกติ, วกฺกยติฯ

จกฺก จุกฺก พฺยถเนฯ จเกฺกติ, จกฺกยติฯ จุเกฺกติ, จุกฺกยติฯ จกฺกํฯ **จกฺก**นฺติ เกนเฏฺฐน จกฺกํ? จเกฺกติ พฺยถติ หึสตีติ อเตฺถน จกฺกํฯ **จกฺก**สโทฺท –

สมฺปตฺติยํ ลกฺขเณ จ, รถเงฺค อิริยาปเถ;

ทาเน รตฺนธมฺมขุร-จกฺกาทีสุ ปทิสฺสติ;

‘‘จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว จกฺกานิ เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสาน’’นฺติอาทีสุ หิ อยํ สมฺปตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานี’’ติ เอตฺถ ลกฺขเณฯ ‘‘จกฺกํว วหโต ปท’’นฺติ เอตฺถ รถงฺเคฯ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวาร’’นฺติ เอตฺถ อิริยาปเถฯ ‘‘ทท ภุญฺช จ มา จปฺปมาโท, จกฺกํ วตฺตสฺสุ ปาณิน’’นฺติ เอตฺถ ทาเนฯ ‘‘ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุรโหสี’’ติ เอตฺถ รตนจกฺเกฯ ‘‘มยา ปวตฺติตํ จกฺก’’นฺติ เอตฺถ ธมฺมจกฺเกฯ ‘‘อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติ เอตฺถ ขุรจกฺเกฯ ‘‘ขุรปริยนฺเตน เจปิ จกฺเกนา’’ติ เอตฺถ ปหรณจกฺเกฯ ‘‘อสนิวิจกฺก’’นฺติ เอตฺถ อสนิมณฺฑเลติฯ

ตกิ พนฺธเนฯ ตงฺกติ, ตงฺกยติฯ

อกฺก ถวเนฯ ถวนํ ถุติฯ อกฺกติ, อกฺกยติฯ อโกฺกฯ **อโกฺก**ติ สูริโยฯ โส หิ มหาชุติตาย อกฺกิยติ อภิตฺถวิยติ ตปฺปสนฺเนหิ ชเนหีติ **อโกฺก**ฯ ตถา หิ ตสฺส ‘‘นตฺถิ สูริยสมา อาภาฯ อุเทตยํ จกฺขุมา เอกราชา’’ติอาทินา อภิกฺขุติ ทิสฺสติฯ

หิกฺก หิํสายํฯ หิกฺกติ, หิกฺกยติฯ

นิกฺก ปริมาเณฯ นิกฺกติ, นิกฺกยติฯ

พุกฺก ภสฺสเนฯ เอตฺถ สุนขภสฺสนํ **ภสฺสน**นฺติ คเหตพฺพํ, น วาจาสงฺขาตํ ภสฺสนํฯ พุกฺกติ, พุกฺกยติฯ เอตฺถ จ ‘‘พุกฺกยติ สา โจเร’’ อิติ โลกิยปฺปโยโค เวทิตโพฺพฯ **ภูวาทิ**คเณ ปน ‘‘พุกฺกติ สา’’ติ รูปํ ภวติฯ อโญฺญ ตุ ‘‘พุกฺก ปริภาสเน’’ อิติ ปฐนฺติ, เอวํ ปฐเนฺตปิ สุนขภสฺสนเมวาธิเปฺปตํฯ

ทก ลก อสฺสาทเนฯ ทเกติ, ทกยติฯ ลเกติ, ลกยติฯ

ตกฺก โลก ภาสายํฯ ตกฺกติ, ตกฺกยติฯ โลเกติ, โลกยติฯ

จิก สิก อามสเนฯ จิเกติ, จิกยติฯ สิเกติ, สิกยติฯ

กการนฺตธาตุรูปานิฯ

ขการนฺตธาตุ

ลกฺข ทสฺสนงฺกเนสุฯ ทสฺสนํ ปสฺสนํฯ **องฺกนํ** ลญฺฉนํฯ ลกฺขติ, ลกฺขยติฯ สลฺลกฺขติ, สลฺลกฺขยติฯ ลกฺขํ วิชฺฌติ อุสุนา, ลกฺขํ กโรติฯ

คงฺคาย วาลุกา ขีเย, อุทกํ ขีเย มหณฺณเว;
มหิยา มตฺติกา ขีเย, ลกฺข น มม พุทฺธิยาฯ

กปฺปลกฺขณํฯ โคลกฺขณํฯ อิตฺถิลกฺขณํฯ ธมฺมานํ ลกฺขณํฯ สลฺลกฺขนาฯ อุปลกฺขนาฯ ปจฺจุปลกฺขนาฯ **ลกฺข**ธาตุยา **ยุ**ปจฺจยนฺตาย **ส**มาทิปุพฺพานํ รูปานํ **น**กาโร ทนฺตโชฯ

ภกฺข อทเนฯ ภเกฺขติ, ภกฺขยติฯ ภโกฺข โน ลโทฺธฯ ภกฺขยนฺติ มิคาธมาฯ **ภูวาทิ**คเณ ปน ''ภกฺขตี''ติ รูปํฯ

นกฺข สมฺพเนฺธฯ นเกฺขติ, นกฺขยติฯ

มกฺข มกฺขเนฯ มเกฺขติ, มกฺขยติฯ มโกฺข, มกฺขีฯ ตตฺถ **มโกฺข**ติ ปเรหิ กตคุณํ มเกฺขติ ปิสตีติ มโกฺข, คุณธํสนาฯ ''มกฺขํ อสหมาโน''ติ เอตฺถ ปน อตฺตนิ ปเรหิ กตํ อวมญฺญนํ **มโกฺข**ติ วุจฺจติฯ

ยกฺข ปูชายํฯ ยเกฺขติ, ยกฺขยติฯ ยโกฺขฯ **ยโกฺข**ติ มหานุภาโว สโตฺตฯ ตถา หิ ''ปุจฺฉามิ ตํ มหายกฺข, สพฺพภูตานมิสฺสรา''ติ เอตฺถ สโกฺก เทวราชา ''ยโกฺข''ติ วุโตฺตฯ อถ วา **ยโกฺข**ติ ยกฺขโยนิยํ นิพฺพตฺตสโตฺตฯ สเพฺพปิ วา สตฺตา ''ยกฺขา''ติ วุจฺจนฺติฯ ''ปรมยกฺขวิสุทฺธิํ ปญฺญาเปนฺตี''ติ เอตฺถ หิ **ยกฺข**สโทฺท สเตฺต วตฺตติฯ ตถา หิ ยโกฺขปิ สโตฺตปิ เทโวปิ สโกฺกปิ ขีณาสโวปิ ยโกฺขเยว นาม, มหานุภาวตาย ยกฺขิยติ สรณคเตหิ ชเนหิ นานาปจฺจเยหิ นานาพลีหิ จ ปูชิยตีติ **ยโกฺข**ฯ

> สเตฺต เทเว จ สเกฺก จ, ขีณาสเว จ รกฺขเส;
> ปญฺจเสฺวเตสุ อเตฺถสุ, **ยกฺข**สโทฺท ปวตฺตติฯ

ลกฺข อาโลจเนฯ ลเกฺขติ, ลกฺขยติฯ ลกฺขํ วิชฺฌติ อุสุนาฯ

โมกฺข อาสเนฯ โมเกฺขติ, โมกฺขยติฯ

รุกฺข ผารุเสฺสฯ ผารุสฺสํ ผรุสภาโวฯ รุเกฺขติ, รุกฺขยติฯ สมาเส ''รุกฺขเกโส, อติรุกฺขวจโน''ติ รูปานิฯ เอตฺถ จ ''สมโณ อยํ ปาโป อติรุกฺขวาโจ''ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **อติรุกฺขวาโจ**ติ อติผรุสวจโนติ อโตฺถฯ

ขการนฺตธาตุรูปานิฯ

คการนฺตธาตุ

ลิงฺค จิตฺตีกรเณฯ จิตฺตีกรณํ วิจิตฺรภาวกรณํฯ ลิเงฺคติ, ลิงฺคยติ, ลิงฺคํฯ เอตฺถ **ลิงฺคํ** นาม ทีฆรสฺสกิสถูลปริมณฺฑลาทิเภทํ สณฺฐานนฺติ คหเณ อตีว ยุชฺชติฯ ตญฺหิ นานปฺปกาเรหิ วิจิตฺรํ โหติ, ลิงฺคียติ วิจิตฺตํ กริยติ อวิชฺชาตณฺหากเมฺมหิ อุตฺนา วา จุณฺณาทีหิ วา สรีรมิติ **ลิงฺคํ,** อชฺฌตฺตสนฺตานติณรุกฺขาทิกุณฺฑลกรณฺฑกาทีสุ ปวตฺตสณฺฐานวเสเนตํ ทฎฺฐพฺพํฯ **ลิงฺค**สโทฺท สเทฺท สทฺทปฺปวตฺตินิมิเตฺต อิตฺถิพฺยญฺชเน ปุริสพฺยญฺชเน สญฺญาเณ อากาเร จาติ อิเมสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ อยญฺหิ ''รุโกฺขติ วจนํ ลิงฺค''นฺติ เอตฺถ สเทฺท ทิสฺสติฯ ''สตลิงฺคสฺส อตฺถสฺสา''ติ เอตฺถ สทฺทปฺปวตฺตินิมิเตฺตฯ ''เตน โข ปน สมเยน อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน อิตฺถิลิงฺคํ ปาตุภวตี''ติ เอตฺถ อิตฺถิพฺยญฺชเนฯ ''ปุริสลิงฺคนิมิตฺตกุตฺตากปฺปาน''นฺติ เอตฺถ ปุริสพฺยญฺชเนฯ ''เตน ลิเงฺคน ชานาม, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี''ติ เอตฺถ สญฺญาเณ ฯ ''เตหิ ลิเงฺคหิ เตหิ นิมิเตฺตหิ เตหิ อากาเรหิ อาคนฺตุกภาโว ชานิตโพฺพ ''อาคนฺตุกา อิเม''ติ เอตฺถ อากาเร ทิสฺสติฯ

> สเทฺท จ ตนฺนิมิเตฺต จ, กาฎโกฎจิกาย จ;

ลกฺขเณ เจว อากาเร, **ลิงฺค**สโทฺท ปวตฺตติฯ

มค อเนฺวสเนฯ มเคติ, มคยติฯ มิโค, มโค, มโค, มคยมาโนฯ

เอตฺถ จ ‘‘ยถา พิฬาโร มูสิกํ มคยมาโน’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ‘‘มิโค’’ติ จ ‘‘มโค’’ติ จ จตุปฺปโท ปวุจฺจติฯ เอตฺถ **มิโค**ติ มคยติ อิโต จิโต โคจรํ อเนฺวสติ ปริเยสตีติ มิโคฯ เอวํ **มโค**ฯ เอตฺถ วิเสสโต หริณ มิโค มิโค นามฯ สามญฺญโต ปน อวเสสาปิ จตุปฺปทา ‘‘มิโค’’ อิเจฺจว วุจฺจนฺติฯ ตถา หิ **สุสีมชาตเก** ‘‘กาฬา มิคา เสตทนฺตา ตว อิเม, ปโรสหสฺสํ เหมชาลาภิสญฺฉนฺนา’’ติ เอตสฺมึ ปาฬิปฺปเทเส หตฺถิโนปิ **มิค**สเทฺทน วุตฺตา ‘‘กาฬมิคา’’ติฯ อถ วา มคิยติ ชีวิตกปฺปนตฺถาย มํสาทีหิ อตฺถิเกหิ ลุเทฺทหิ อเนฺวสิยติ ปริเยสิยตีติ **มิโค,** อรญฺญชาตา สสปสทหริเณเณยฺยาทโย จตุปฺปาทา, เอวํ มโคฯ ‘‘อตฺถํ น ลภเต มโค’’ติ เอตฺถ ปน มโค วิยาติ มโค, พาโลติ อโตฺถฯ

มคฺค คเวสเนฯ มเคฺคติ, มคฺคยติฯ มโคฺค, มคฺคนํฯ

เอตฺถ จ **มโคฺค**ติ ปฏิปทาย จ ปกติมคฺคสฺส จ อุปายสฺส จ อธิวจนํฯ ‘‘มหาวิหารวาสีนํ, วาจนามคฺคนิสฺสิต’’นฺติอาทีสุ ปน กถาปพโนฺธปิ ‘‘มโคฺค’’ติ วุจฺจติฯ ตตฺร ปฏิปทา เอกนฺตโต ชาติชราพฺยาธิทุกฺขาทีหิ ปีฬิเตหิ สเตฺตหิ ทุกฺขกฺขยํ นิพฺพานํ ปาปุณตฺถาย มคฺคิตโพฺพ คเวสิตโพฺพติ **มโคฺค**ฯ ปกติมโคฺค ปน มคฺคมูเฬฺหหิ มคฺคิตโพฺพติ **มโคฺค**ฯ ปกติมคฺคมูเฬฺหหิ จ ปฏิปทาสงฺขาตาริยมคฺคมูฬฺหา เอว พหโว สนฺติฯ ปกติมโคฺค หิ กทาจิ เอว อทฺธิกานํ มุยฺหติ, ‘‘เอส มโคฺค’’ติ นายกา น ทุลฺลภาฯ อริยมโคฺค ปน สพฺพทาเยว สพฺพโลกสฺส มุยฺหติ, นายกา ปรมทุลฺลภาฯ ตสฺมา โส เอว อวิชฺชาสมฺมูเฬฺหหิ มคฺคิตโพฺพติ **มโคฺค**ฯ อเญฺญสํ ปน ทุวินฺนํ ธาตูนํ วเสนปิ อตฺถํ วทนฺติ ครู ‘‘กิเลเส มาเรโนฺต คจฺฉตีติ มโคฺค’’ติฯ ตํ ตํ กิจฺจํ หิตํ วา นิปฺผาเทตุกาเมหิ มคฺคิยติ คเวสิยตีติ **มโคฺค,** อุปาโยฯ **มคฺค**สโทฺท หิ ‘‘อภิธมฺมกถามคฺคํ, เทวานํ สมฺปวตฺตยี’’ติ เอตฺถ อุปาเยปิ วตฺตติฯ ตถา หิ **อภิธมฺมฏีกายํ ‘‘มโคฺค**ติ อุปาโย, ขนฺธายตนาทีนํ กุสลาทีนญฺจ ธมฺมานํ อวโพธสฺส สจฺจปฺปฏิเวธเสฺสว วา อุปายภาวโต อภิธมฺมกถามโคฺค’’ติ วุโตฺต, ปพโนฺธ วา ‘‘มโคฺค’’ติ วุจฺจติฯ โส หิ ทีฆตฺตา มโคฺค วิยาติ **มโคฺค,** ตสฺมา อภิธมฺมกถาปพโนฺธ อภิธมฺมกถามโคฺคติ วุโตฺตฯ อิทานิ ปกติปฏิปทามคฺคานํ นามานิ กถยามฯ เตสุ ปกติมคฺคสฺส –

‘‘มโคฺค ปโนฺถ ปโถ ปโชฺช, อญฺฌสํ วฏุมา’ยนํ;
อทฺธาน’มทฺธา ปทวี, วตฺตนิ เจว สนฺตตี’’ติ

อิมานิ นามานิฯ ปฏิปทามคฺคสฺส ปน –

‘‘มโคฺค ปโนฺถ ปโถ ปโชฺช, อญฺชสํ วฏุมา’ยนํ;
นาว อุตฺตร เสตุ จ, กุโลฺล จ ภิสิ สงฺกโม’’ติ

อเนกานิ นามานิฯ เอตฺถ ปน เกจิ ‘‘นาวาติอาทีนิ ปกติมคฺคสฺส นามานี’’ติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํ, ปกติมคฺคสฺส กิสฺมิญฺจิปิ ปาฬิปฺปเทเส ‘‘นาวา’’ติอาทีหิ ปเทหิ วุตฺตฏฺฐานาภาวโต, อภิธานสเตฺถสุ จ ‘‘นาวา’’ อิจฺจาทิกานํ ตทภิธานานํ อนาคตตฺตาฯ

อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ – นาวาวิยาติ **นาวา,** อุตฺตรนฺติ เอเตนาติ **อุตฺตรํ,** นาวาเยว อุตฺตรนฺติฯ อยญฺหิ นาวาปริยาโย ‘‘ตรํ, ตรณํ, โปโต, ปฺลโว’’ติฯ อิเมปิ ตํปริยายาเยวฯ อุตฺตรํ วิยา

ติ **อุตฺตรํ**ฯ เสตุ วิยาติ **เสตุ**ฯ กุโลฺล วิยาติ **กุโลฺล**ฯ ภิสิ วิยาติ **ภิสิ**ฯ สงฺกโม วิย, สงฺกมนฺติ วา เอเตนาติ **สงฺกโม,** สพฺพเมตํ อริยมคฺคเสฺสว นามํ, น ปกติมคฺคสฺสฯ ตถา หิ ‘‘ธมฺมนาวํ สมารุยฺห, สนฺตาเรสฺสํ สเทวก’’นฺติ จ, ‘‘ธมฺมเสตุํ ทฬฺหํ กตฺวา, นิพฺพุโต โส นราสโภ’’ติ จ, ‘‘กุโลฺล’ติ โข ภิกฺขเว อริยมคฺคเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ จ เอวมาทินา ตตฺถ ตตฺถ ภควตา อริยมโคฺค ‘‘นาวา’’ติอาทีหิ อเนเกหิ นาเมหิ วุโตฺตฯ อฏฺฐกถาจริเยหิปิ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ** ‘‘พทฺธา ภิสิ สุสงฺขตา ภควา’’ติ เอตสฺมิํ ปเทเส เอวํ อตฺถสํวณฺณนา กตา ‘‘ภิสีติ ปตฺถริตฺวา ปุถุลํ กตฺวา พทฺธา ‘กุลฺลา’ติ วุจฺจติ โลเก, อริยสฺส วินเย ปน อริยมโคฺค’ติฯ

> ‘มโคฺค ปโชฺช ปโถ ปโนฺถ, อญฺชสํ วฎุมา’ยนํ;
> นาวา อุตฺตร เสตุ จ, กุโลฺล จ ภิสิ สงฺกโม;
> อทฺธานํ ปภโว’เจฺจว, ตตฺถ ตตฺถ ปกาสิโต’’ติฯ

เอวํ อาจริเยหิ กตาย อตฺถสํวณฺณนาย ทสฺสนโต จ ‘‘นาวาติอาทีนิปิ ปกติมคฺคสฺส นามานี’’ติ วจนํ น คเหตพฺพํ, ยถาวุตฺตเมว วจนํ คเหตพฺพํฯ

โกจิ ปเนตฺถ เอวํ วเทยฺย ‘‘ธมฺมเสตุํ ทฬฺหํ กตฺวา’ติ เอตฺถ ‘ธมฺมเสตุนฺติ มคฺคเสตุ’นฺติ วจนโต **ธมฺม**สโทฺท มเคฺค วตฺตติ, น **เสตุ**สโทฺท’’ติฯ ตนฺน, **ธมฺม**สโทฺท วิย **เสตุ**สโทฺทปิ มเคฺค วตฺตตีติ เสตุ วิยาติ เสตุ, ธโมฺม เอว เสตุ ธมฺมเสตูติ อตฺถวเสน, เอส นโย อญฺญตฺราปิฯ อปรมฺปิ วเทยฺย ‘‘นนุ **พฺรหฺมชาลสุตฺตนฺตฏฺฐกถายํ** ‘ทกฺขิณุตฺตเรน โพธิมณฺฑํ ปวิสิตฺวา อสฺสตฺถทุมราชานํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปุพฺพุตฺตรภาเค ฐิโต’ติ อิมสฺมิํ ฐาเน **ทกฺขิณุตฺตร**สเทฺทน ทกฺขิโณ มโคฺค วุโตฺต’’ติฯ น, อเนเกสุ ปาฬิปฺปเทเสสุ อฏฺฐกถาปเทเสสุ จ อภิธานสเตฺถสุ จ มคฺควาจกสฺส **อุตฺตร**สทฺทสฺส อนาคตตฺตา, ตสฺมา ตตฺถ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ ‘‘ทกฺขิณทิสโต คนฺตโพฺพ อุตฺตรทิสาภาโค ทกฺขิณุตฺตโรติ วุจฺจติ, เอวํภูเตน ทกฺขิณุตฺตเรน โพธิมณฺฑปวิสนํ สนฺธาย ทกฺขิณุตฺตเรน โพธิมณฺฑํ ปวิสิตฺวาติ วุตฺต’’นฺติฯ อถ วา **ทกฺขิณุตฺตเรนา**ติ ทกฺขิณปจฺฉิมุตฺตเรน, เอตฺถ อาทิอวสานคฺคหเณน มชฺฌสฺสปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ คหณํเยว หิ ยํ **ชาตกนิทาเน** วุตฺตํ ‘‘โพธิสโตฺต ติณํ คเหตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห ทกฺขิณทิสาภาเค อุตฺตราภิมุโข อฏฺฐาสิ, ตสฺมิํ ขเณ ทกฺขิณจกฺกวาฬํ โอสีทิตฺวา เหฏฺฐา อวีจิสมฺปตฺตํ วิย อโหสิ, อุตฺตรจกฺกวาฬํ อุลฺลงฺฆิตฺวา อุปริ ภวคฺคปฺปตฺตํ วิย อโหสิ, โพธิสโตฺต อิทํ สโมฺพธิปาปุณฏฺฐานํ น ภวติ มเญฺญติ ปทกฺขิณํ กโรโนฺต ปจฺฉิมทิสาภาคํ คนฺตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข อฏฺฐาสี’’ติอาทิ, เตน สเมติฯ อถาปิ วเทยฺย ‘‘ยทิ **อุตฺตร**สโทฺท ทิสาวาจโก, เอวญฺจ สติ ‘‘ทกฺขิณุตฺตเรนา’’ติ **เอน**โยคํ อวตฺวา ‘‘ทกฺขิณุตฺตราย’’ติ **อาย**โยโค วตฺตโพฺพ’’ติฯ ตนฺน, ทิสาวาจกสฺสปิ สทฺทสฺส ‘‘อุตฺตเรน นที สีตา, คมฺภีรา ทุรติกฺกมา’’ติ **เอน**โยควเสน วจนโตฯ อปิจ ทิสาภาคํ สนฺธาย ‘‘ทกฺขิณุตฺตเรนา’’ติ วจนํ วุตฺตํฯ ทิสาภาโค หิ ทิสา เอวาติ นิฏฺฐเมตฺถาวคนฺตพฺพํฯ

คการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฆการนฺตธาตุ

ลิฆิ ภาสเนฯ ลเงฺฆติ, ลงฺฆยติฯ เอตานิ พุทฺธวจเน อปฺปสิทฺธานิปิ โลกิกปฺปโยคทสฺสนวเสน อาคตานิฯ สาสนสฺมิญฺหิ **ภูวาทิคณจุราทิ**คณปริยาปนฺนสฺส คตฺยตฺถวาจกอุลฺลงฺฆนตฺถปริทีปกสฺส ธาตุสฺส รูปํ อตีว ปสิทฺธํฯ

ลงฺฆ ลงฺฆเนฯ ลเงฺฆติ, ลงฺฆยติฯ

‘‘อติกร’มกรา’จริย, มยฺหเมฺปตํ น รุจฺจติ;
จตุเตฺถ ลงฺฆยิตฺวาน, ปญฺจมิยมฺปิ อาวุโต’’ติ

อิมสฺมึ **สตฺติลงฺฆนชาตเก จุราทิ**คณปริยาปนฺนสฺส คตฺยตฺถวาจกสฺส อุลฺลงฺฆนตฺถปริทีปกสฺส **ลงฺฆ**ธาตุสฺส ‘‘ลงฺฆยิตฺวา, ลงฺฆยิตฺวานา’’ติ รูเป ทิฎฺฐเยว ‘‘ลเงฺฆติ, ลงฺฆยตี’’ติ รูปานิ ทิฎฺฐานิ เอว โหนฺติฯ ภาสตฺถวาจกสฺส ปน ตถารูปานิ รูปานิ น ทิฎฺฐานิ, เอวํ สเนฺตปิ ปุพฺพาจริเยหิ ทีฆทสฺสีหิ อภิมตตฺตา ภาสตฺถวาจิกาปิ **ลงฺฆ**ธาตุ อตฺถีติ คเหตพฺพาฯ เอวํ สเพฺพสฺปิ **ภูวาทิ**คณาทีสุ สาสเน อปฺปสิทฺธานมฺปิ รูปานํ สาสนานุกูลานํ คหณํ เวทิตพฺพํ, อนนุกูลานญฺจ อปฺปสิทฺธานํ ฉฑฺฑนํฯ

อฆ ปาปกรเณฯ อเฆติ, อฆยติฯ อฆํ, อโฆ, อนโฆฯ

ตตฺถ **อฆนฺ**ติ ทุกฺขํฯ ‘‘อฆนฺตํ ปฎิเสวิสฺสํฯ วเน วาฬมิคากิเณฺณฯ ขคฺคทีปินิเสวิเต’’ติ อิทํ นิทสฺสนํฯ **อโฆ**ติ กิเลโสฯ เตน อเฆน อรหา อนโฆฯ ตตฺถ อฆยนฺติ ปาปํ กโรนฺติ สตฺตา เอเตนาติ **อฆํ,** กินฺตํ? ทุกฺขํ, เอวํ **อโฆ**ฯ นนุ จ สปฺปุริสา ทุกฺขเหตุปิ กิเลสเหตุปิ จ อตฺตโน สุขตฺถาย ปาปํ น กโรนฺติฯ ตถา หิ –

‘‘น ปณฺฑิตา อตฺตสุขสฺส เหตุ,
ปาปานิ กมฺมานิ สมาจรนฺติ;
ทุเกฺขน ผุฎฺฐา ขลิตาปิ สนฺตา,
ฉนฺทา จ โทสา น ชหนฺติ ธมฺม’’นฺติ

วุตฺตํฯ เอวํ สเนฺต กสฺมา **‘‘อฆ ปาปกรเณ’’**ติ ธาตุ จ ‘‘อฆยนฺติ ปาปํ กโรนฺติ สตฺตา เอเตนาติ **อฆ’’**นฺติอาทิวจนญฺจ วุตฺตนฺติ? สจฺจํ, เยภุเยฺยน ปน สตฺตา ทุกฺขาทิเหตุ ปาปกมฺมํ กโรนฺติ, เอเตสุ สปฺปุริสา เอว น กโรนฺติ, อิตเร กโรนฺติฯ เอวํ ปาปกรณสฺส หิ ทุกฺขํ กิเลโส จ เหตุฯ ตถา หิ –

สุขีปิ เหเก น กโรนฺติ ปาปํ,
อวณฺณสํสคฺคภยา ปุเนเก;
ปหู สมาโน วิปุลตฺถจินฺตี,
กึการณา เม น กโรสิ ทุกฺข’’นฺติ

วุตฺตํฯ อยญฺหิ คาถา ทุกฺขเหตุปิ สตฺตา ปาปํ กโรนฺตีติ เอตมตฺถํ ทีเปติฯ ‘‘กุโทฺธ หิ ปิตรํ หนฺติ, กุโทฺธ หนฺติ สมาตร’’นฺติ อยํ ปน กิเลสเหตุปิ ปาปํ กโรนฺตีติ เอตมตฺถํ ทีเปติ, ตสฺมา อเมฺหหิ **‘‘อฆ ปาปกรเณ’’**ติอาทิวจนํ วุตฺตํฯ

ฆการนฺตธาตุรูปานิฯ

จการนฺตธาตุ

โลจ ทสฺสเนฯ โลเจติ, โลจยติฯ โลจนํฯ รูปารมฺมณํ โลจยติ ปสฺสตีติ **โลจนํ,** จกฺขุฯ

กิจิ มทฺทเนฯ กิเณฺจติ, กิญฺจยติฯ กิญฺจนํ, อกิญฺจโนฯ

ตตฺถ **กิญฺจน**นฺติ ปลิโพโธฯ กิเณฺจติ สเตฺต มทฺทตีติ **กิญฺจนํฯ กิญฺจน**สโทฺท มทฺทนเตฺถ วตฺตติฯ มนุสฺสา หิ วีหึ มทฺทนฺตา โคณํ ‘‘กิเณฺจหิ กาปิล, กิเณฺจหิ กาปิลา’’ติ วทนฺติฯ

ปจิ วิตฺถาเรฯ ปเณฺจติ, ปญฺจยติฯ ปปเณฺจติ, ปปญฺจยติฯ ปปญฺจาฯ

เอตฺถ **ปปญฺจา**ติ ตณฺหามานทิฎฺฐิโยฯ เอตา หิ อตฺตนิสฺสิตานํ สตฺตานํ สํสารํ ปปเณฺจนฺติ วิตฺถินฺนํ กโรนฺตีติ ปปญฺจาติ วุจฺจนฺติฯ อถ วา ปปเณฺจนฺติ ยตฺถ สยํ อุปฺปนฺนา ตํสนฺตานํ วิตฺถาเรนฺติ จิรํ ฐเปนฺตีติ **ปปญฺจา**ฯ โลกิยา ปน ‘‘อมฺหากํ ตุเมฺหหิ สทฺธึ กเถนฺตานํ ปปโญฺจ โหตี’’ติอาทีนิ วทนฺตา กาลสฺส จิรภาวํ ปปโญฺจติ วทนฺติ, สาสเน ปน ทฺวยมฺปิ ลพฺภติฯ

สิจฺจ กุฑฺฑเนฯ สิเจฺจติ, สิจฺจยติฯ

วญฺจุ ปลมฺภเนฯ ปลมฺภนํ อุปลาปนํฯ วเณฺจติ, วญฺจยติฯ วญฺจโก, วญฺจนํฯ **ภูวาทิ**คเณ ปน **วญฺจ**ธาตุ คตฺยเตฺถ วตฺตติฯ ‘‘สนฺติ ปาทา อวญฺจนา’’ติ หิ ปาฬิ

จจฺจ อชฺฌยเนฯ จเจฺจติ, จจฺจยติฯ

จุ จวเนฯ จาเวติ, จาวยติฯ อโญฺญ **‘‘จุ** สหเน’’ อิติ พฺรุเตฯ จาเวติ, จาวยติ, สหตีติ อ โตฺถฯ

อญฺจุ วิเสสเนฯ อเณฺจติ, อญฺจยติฯ

โลจ ภาสายํฯ โลเจติ, โลจยติฯ โลจนํ, โลจยติ สมวิสมํ อาจิกฺขนฺตํ วิย ภวตีติ **โลจนํ,** จกฺขุฯ

รจ ปติยตเนฯ รเจติ, รจยติฯ รจนา, วิรจิตํ, เกสรจนา, คาถารจนาฯ

สูจ เปสุเณฺญฯ ปิสุณภาโว **เปสุญฺญํ**ฯ สูเจติ, สูจยติฯ สูจโกฯ

ปจฺจ สํยมเนฯ ปเจฺจติ, ปจฺจยติฯ

ริจ วิโยชนสมฺปชฺชเนสุฯ เรเจติ, เรจยติฯ เสฎฺฐิปุตฺตํ วิเรเจยฺยฯ วิเรเจติ, วิเรจยติฯ วิ เรจโก, วิเรจนํฯ

วจ ภาสเนฯ วเจติ, วจยติฯ **ภูวาทิ**คเณปิ อยํ วตฺตติฯ ตทา ตสฺสา ‘‘วตฺติ, วจติ, อโวจ, อโวจุ’’นฺติอาทีนิ รูปานิ ภวนฺติฯ การิเต ปน ‘‘อเนฺตวาสิกํ ธมฺมํ วาเจติ, วาจยตี’’ติ รูปานิฯ วตฺ ตุํ, วตฺตเว, วตฺวา, วุตฺตํ, วุจฺจติฯ

อจฺจ ปูชายํฯ อเจฺจติ, อจฺจยติฯ พฺรหฺมาสุรสุรจฺจิโตฯ

สูจ คนฺธเนฯ สุเจติ, สูจยติฯ สูจโก, สุตฺตํฯ

เอตฺถ จ อตฺตตฺถปรตฺถาทิเภเท อเตฺถ สูเจตีติ **สุตฺตํ**ฯ เตปิฎกํ พุทฺธวจนํฯ

กจ ทิตฺติยํฯ กเจฺจติ, กจฺจยติฯ กโจฺจฯ

เอตฺถ **กโจฺจ**ติ รูปสมฺปตฺติยา กเจฺจติ ทิพฺพติ วิโรจตีติ **กโจฺจ,** เอวํนามโก อาทิปุริโส, ตพฺพํเส ชาตา ปุริสา ‘‘กจฺจานา’’ติปิ ‘‘กจฺจายนา’’ติปิ ‘‘กาติยานา’’ติปิ วุจฺจนฺติ, อิตฺถิโย ปน ‘‘กจฺจานี’’ติปิ ‘‘กจฺจายนี’’ติปิ ‘‘กาติยานี’’ติปิ วุจฺจนฺติฯ

จการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฉการนฺตธาตุ

มิเลฉ อพฺยตฺตายํ วาจายํฯ มิเลเจฺฉติ, มิเลจฺฉยติฯ มิลกฺขุฯ

เอตฺถ **มิลกฺขู**ติ มิเลเจฺฉติ อพฺยตฺตวาจํ ภาสตีติ มิลกฺขุฯ

กุจฺฉ อวเกฺขเปฯ อวเกฺขโป อโธขิปนํฯ กุเจฺฉติ, กุจฺฉยติฯ

วิจฺฉ *ภาสายํ*ฯ วิเจฺฉติ, วิจฺฉยติฯ

ฉการนฺตธาตุรูปานิฯ

ชการนฺตธาตุ

วชฺช วชฺชเนฯ วเชฺชติ, วชฺชยติฯ ปริวชฺชนโกฯ วชฺชิโต สีลวเนฺตหิ, กถํ ภิกฺขุ กริสฺสสีติฯ

ตุชฺช พลปาลเนสุฯ ตุเชฺชติ, ตุชฺชยติฯ

ตุชิ ปิชิ หิํสาพลทานนิเกตเนสุฯ นิเกตนํ นิวาโสฯ ตุเญฺชติ, ตุญฺชยติฯ ปิเญฺชติฯ ปิญฺชยติฯ

ขชิ กิจฺฉชีวเนฯ ขเญฺชติ, ขญฺชยติฯ ขโญฺชฯ

ขชิ รกฺขเณฯ ตาทิสานิเยว รูปานิฯ **ภูวาทิ**คเณ **‘‘ขชิ** คติเวกเลฺลติ อิมิสฺสา ‘‘ขญฺชตี’’ติ รูปํฯ

ปูช ปูชายํฯ ปูเชติ, ปูชยติฯ ปูชาฯ เอสาว ปูชนา เสโยฺยฯ ปูชโก, ปูชิโต, ปูชนีโย, ปูชเนโยฺย, ปูเชตโพฺพ, ปุโชฺชฯ

คช มทฺทนสเทฺทสุฯ คเชติ, คชยติฯ คโชฯ

ติช นิสาเนฯ เตเชติ, เตชยติฯ

วช มคฺคนสงฺขาเรสุฯ วเชติ, วชยติฯ

ตชฺช สนฺตชฺชเนฯ ตเชฺชติ, ตชฺชยติฯ สนฺตเชฺชติ, สนฺตชฺชยติฯ สนฺตชฺชิโตฯ

อชฺช ปฏิสชฺชเนฯ อเชฺชติ, อชฺชยติฯ

สชฺช สชฺชเนฯ สเชฺชติ, สชฺชยติ ทานํฯ คมนสโชฺช หุตฺวาฯ

ภช วิสฺสาเสฯ ภเชติ, ภชยติฯ ***ภูวาทิ***คเณ ปน ''ภชตี''ติ รูปํ, ภตฺติ, สมฺภตฺติฯ

ตุชิ ปิชิ ลุชิ ภชิ ภาสายํฯ ตุเญฺชติ, ตุญฺชยติฯ ปิเญฺชติ, ปิญฺชยติฯ ลุเญฺชติ, ลุญฺชยติฯ ภเญฺชติ, ภญฺชยติฯ กเถตีติ อโตฺถฯ

รุช หึสายํฯ โรเชติ, โรชยติฯ โรโคฯ

ภาช ปุถกมฺมนิฯ ***ปุถกมฺมํ*** ปุถกฺกรณํ, วิสุํ กฺริยาติ อโตฺถฯ ภาเชติ, ภาชยติฯ วิภาเชติ, วิภาชยติฯ วิภตฺติฯ

สภาช สีติเสวเนสุฯ สภาเชติ, สภาชยติฯ

ลช ปกาสเนฯ ลเชติ, ลชยติฯ ลาชาฯ

ยุช สํยมเนฯ **สํ**ปุโพฺพ พนฺธเนฯ โยเชติ, โยชยติฯ สํโยเชติ, สํโยชยติฯ สํโยชนํฯ

มชฺช โสเจยฺยาลงฺกาเรสุฯ มเชฺชติ, มชฺชยติฯ สมฺมเชฺชติ, สมฺมชฺชยติฯ สมฺมชฺชาฯ

ภาช ภาชนทาเนสุฯ ภาเชติ, ภาชยติฯ กถํ เวสฺสนฺตโร ปุโตฺต, คชํ ภาเชติ สญฺจยฯ

ชการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฌญนฺตา อปฺปสิทฺธาฯ สทฺทสเตฺถ ปน **''ญา** นิโยชเน''ติ ปฐนฺติ, รูปํ ปน พุทฺธวจนานุกูลํ น ภวติ, ตสฺมา น ทสฺสิตํ อเมฺหหิฯ

ฏการนฺตธาตุ

ฆฏฺฏ ฆฏฺฏเนฯ **ฆฏฺฏนํ** วายามกรณํฯ ฆเฏฺฏติ, ฆฏฺฏยติฯ เอตฺถ ตุ ''ฆเฏฺฏสิ, ฆเฏฺฏสิ, กิํการณา ฆเฏฺฏสิ, อหํ ตํ ชานามี''ติ นิทสฺสนํฯ

ฆฏ สงฺฆาเตฯ ปุเพฺพ วิย กฺริยาปทานิ, นามิกเตฺต ''ฆโฏ, ฆฏา''ติ รูปานิฯ เอตฺถ **คโฏ**ติ ปานียฆโฏฯ **ฆฏา**ติ สมูโห ''มจฺฉฆฏา''ติอาทีสุ วิยฯ

ฆฏฺฏ จลเนฯ ฆเฏฺฏติ, ฆฏฺฏยติฯ

นฏ อวสนฺทเนฯ **อวสนฺทนํ** คตฺตวิเกฺขโปฯ นเฏติ, นฏยติฯ

จุฏ ฉุฏ กุฏฺฏ เฉทเนฯ จุเฏติ, จุฏยติฯ ฉุเฏติ, ฉุฏยติฯ กุเฏฺฏติ, กุฏฺฏยติฯ

ปุฏฺฏ จฏฺฏ อปฺปภาเวฯ ปุเฏฺฏติ, ปุฏฺฏยติฯ จุเฏฺฏติ, จุฏฺฏยติ, อปฺปํ ภวตีติ อโตฺถฯ

มุฏ สญฺจุณฺณเนฯ โมเฏติ, โมฏยติฯ

อฎฺฎ สุฎฺฐ อนาทเรฯ อเฎฺฐติ, อฎฺฐยติฯ สุเฎฺฐติ, สุฎฺฐยติฯ

ขฎฺฎ สํวรเณ ขเฎฺฐติ, ขฎฺฐยติฯ

สฎฺฎ หิํสาพลทานนิเกตเนสุฯ สเฎฺฐติ, สฎฺฐยติฯ

ตุวฎฺฎ นิปชฺชายํฯ ตุวเฎฺฐติ, ตุวฎฺฐยติฯ ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู เอกมเญฺจ ตุวเฎฺฐนฺติฯ

ฉฎฺฎ ฉฎฺฎเนฯ ฉเฎฺฐติ, ฉฎฺฐยติฯ อตฺรายํ ปาฬิ – สเจ โส ฉเฎฺฐติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โนเจ ฉเฎฺฐติ, ปญฺจหเงฺคหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ รูปิยฉฎฺฎโก สมฺมนฺนิตโพฺพฯ

ปุฎ หิํสายํฯ โปเฏติ, โปฏยติฯ

กีฎ พเนฺธฯ พโนฺธ พนฺธนํฯ กีเฏติ, กีฏยติฯ กีโฏฯ

จุฎิ เฉทเนฯ จุเณฺฏติ, จุณฺฏยติฯ

ลุฎิ เถเยฺยฯ ลุเณฺฏติ, ลุณฺฏยติฯ

กูฎ อปฺปสาเทฯ กูเฏติ, กูฏยติฯ กูฏํ รชตํฯ กูฏา คาวีฯ กุฏฺตาปโสฯ

จุฎ ปุฎ ผุฎ วิเภเทฯ จุเฏติ, จุฏยติฯ โปเฏติ, โปฏยติฯ โผเฏติ, โผฏยติฯ องฺคุลิโย โผเฏสฺุฯ

ฆฎ สงฺฆาเฎ หนฺตฺยเตฺถ จฯ ฆเฏติ, ฆฏยติฯ

ปฎ ปุฎ ลุฎ ฆฎ ฆฎิ ภาสายํฯ ปาเฏติ, ปาฏยติฯ โปเฏติ, โปฏยติฯ โลเฏติ, โลฏยติฯ ฆาเฏติ, ฆาฏยติฯ ฆเณฺฏติ, ฆณฺฏยติฯ

ปฎ วฎ คเนฺถฯ ปเฏติ, ปฏยติฯ วเฏติ, วฏยติฯ

เขฎ ภกฺขเณฯ เขเฏติ, เขฏยติฯ

โขฎ เขเปฯ โขเฏติ, โขฏยติฯ

กุฎิ ทาเหฯ กุเฏติ, กุฏยติฯ

ยุฎ สํสเคฺคฯ โยเฏติ, โยฏยติฯ

วฎ วิภชเนฯ วเฏติ, วฏยติฯ

ฎการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฐการนฺตธาตุ

สฐ สงฺขารคตีสุฯ สเฐติ, สฐยติฯ

สุฐ อาลสิเยฯ โสเฐติ, โสฐยติฯ

สุฐิ โสสเนฯ สุเณฺฐติ, สุณฺฐยติฯ

สฐ สิลาฆายํฯ สเฐติ, สฐยติฯ

สฐ อสมฺมาภาสเนฯ สเฐติฯ สฐยติ, สโฐฯ

เอตฺถ **สโฐ**ติ เกราฏิโกฯ สฐยตีติ **สโฐ,** น สมฺมา ภาสตีติ อโตฺถฯ

สฐ เกตเวฯ รูปํ ตาทิสเมวฯ

> ‘‘สุทสฺสํ วชฺชมเญฺญสํ, อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ…เป….
> อตฺตโน ปน ฉาเทติ, กลึว กิตวาสโฐ’’ติฯ

เอตฺถ สากุณิโก ‘‘กิตวา’’ติ วุโตฺตฯ ตสฺส อิทํ เกตวํ, ตสฺมึ เกตเว อยํ ธาตุ วตฺตตีติ อโตฺถฯ

กฐิ โสเกฯ กเณฺฐติ, กณฺฐยติฯ

ฐการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฑการนฺตธาตุ

ปฏิ ปริหาเสฯ ปเณฺฑติ, ปณฺฑยติฯ อุปฺปเณฺฑติ, อุปฺปณฺฑยติฯ มนุสฺสานํ นํ ภิกฺขุนึ อุปฺปณฺฑึสุฯ

ลฑิ อุเกฺขเปฯ ลเณฺฑติ, ลณฺฑยติฯ

ขฑิ กฑิ เฉเทฯ ขเณฺฑติ, ขณฺฑยติฯ กเณฺฑติ, กณฺฑยติฯ ขโณฺฑ, กโณฺฑฯ

ปิฑิ สงฺฆาเตฯ ปิเณฺฑติ, ปิณฺฑยติฯ ปิโณฺฑฯ

เอตฺถ จ **ปิโณฺฑ**ติ สมูหสงฺขาโต กลาโปปิ ‘‘โจฬํ ปิโณฺฑ รติ ขิฑฺฑา’’ติ เอตฺถ วุโตฺต อาหารสงฺขาโต ปิโณฺฑปิ ปิโณฺฑเยวฯ

กุฑิ เวธเนฯ กุเณฺฑติ, กุณฺฑยติฯ กุณฺฑลํฯ

มฑิ ภูสายํ หสเน จฯ มเณฺฑติ, มณฺฑยติฯ มโณฺฑ, มณฺฑนํ, มณฺฑิโตฯ

ภฑิ กลฺยาเณฯ กลฺยาณํ กลฺยาณตาฯ ภเณฺฑติ, ภณฺฑยติฯ ภโณฺฑฯ

เอตฺถ จ **ภโณฺฑ**ติ ธนํ, อลงฺกาโร วาฯ ‘‘ภณฺฑํ คณฺหาติฯ สมลงฺกริตฺวา ภเณฺฑนา’’ติ จ อาทีสุ วิยฯ

ทณฺฑ ทณฺฑวินิปาเตฯ ทเณฺฑติ, ทณฺฑยติฯ ทโณฺฑฯ

ฉฑฺฑ ฉฑฺฑเนฯ ฉเฑฺฑติ, ฉฑฺฑยติฯ ฉฑฺฑนโกฯ ฉฑฺฑิยติ, ฉฑฺฑิโตฯ ฉฑฺฑิตุํ, ฉฑฺฑยิตุํ, ฉเฑฺฑตฺวา, ฉฑฺฑยิตฺวาฯ

ฑการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฒการนฺตธาตุ

วฑฺฒ อากิรเณฯ กํสปาติยา ปายาสํ วเฑฺฒติ, วฑฺฒยติฯ ภตฺตํ วเฑฺฒตฺวา อทาสิฯ

อิมานิ **ฒ**การนฺตธาตุรูปานิฯ

ณการนฺตธาตุ

วณฺณ วณฺณกฺริยาวิตฺถารคุณวจเนสุฯ วโณฺณ ปสํสาฯ **กฺริยา** กรณํฯ **วิตฺถาโร** วิตฺถินฺนตาฯ **คุโณ** สีลาทิธโมฺมฯ **วจนํ** วาจาฯ วเณฺณติ, วณฺณยติฯ วโณฺณ, วณฺณํ, สุวณฺณํ, สํวณฺณนาฯ

วณฺณสโทฺท ฉวิถุติกุลวคฺคการณสณฺฐานปมาณรูปายตนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘สุวณฺณวโณฺณสิ ภควา’’ติ เอวมาทีสุ ฉวิยํฯ ‘‘กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต คหปติ สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ ถุติยํฯ ‘‘จตฺตาโรเม โภ โคตม วณฺณา’’ติเอวมาทีสุ กุลวเคฺคฯ ‘‘อถ เกน นุ วเณฺณน, คนฺธเถโนติ วุจฺจตี’’ติ เอวมาทีสุ การเณฯ ‘‘มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติเอวมาทีสุ สณฺฐาเนฯ ‘‘ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ ปมาเณฯ ‘‘วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา’’ติ เอวมาทีสุ รูปายตเนติฯ

ตตฺถ **ฉวิย**นฺติ ฉวิคตา วณฺณธาตุ เอว ‘‘สุวณฺณวโณฺณ’’ติ เอตฺถ **วณฺณ**คฺคหเณน คหิตาติ อปเรฯ วณฺณนํ กิตฺติยา อุโคฺฆสนนฺติ **วโณฺณ,** ถุติฯ วณฺณิยติ อสงฺกรโต ววตฺถปิยตีติ **วโณฺณ,** กุลวโคฺคฯ วณฺณิยติ ผลํ เอเตน ยถาสภาวโต วิภาวิยตีติ **วโณฺณ,** การณํ, วณฺณํ ทีฆรสฺสาทิวเสน สณฺฐหนนฺติ **วโณฺณ,** สณฺฐานํฯ วณฺณิยติ อฑฺฒมหนฺตาทิวเสน ปมิยตีติ **วโณฺณ,** ปมาณํฯ วเณฺณติ วิการมาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ **วโณฺณ,** รูปายตนํฯ เอวํ เตน เตน ปวตฺตินิมิเตฺตน **วณฺณ**สทฺทสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อปรมฺปิ **วณฺณ**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ วทามฯ **วณฺณ**สโทฺท สณฺฐานชาติ รูปายตนการณ ปมาณคุณปสํสาชาตรูปปุปฺผินกฺขราทีสุ ทิสฺสติฯ อยญฺหิ ‘‘มหนฺตํ สปฺปราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติอาทีสุ สณฺฐาเน ทิสฺสติ, ‘‘พฺราหฺมโณว เสโฎฺฐ วโณฺณ, หีโน อโญฺญ วโณฺณ’’ติอาทีสุ ชาติยํฯ ‘‘ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคโต’’ติอาทีสุ รูปายตเนฯ

> ‘‘น หรามิ น ภญฺชามิ, อารา สิงฺฆามิ วาริชํ;
> อถ เกน นุ วเณฺณน, คนฺธเถโนติ วุจฺจตี’’ติ

อาทีสุ การเณฯ ‘‘ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา’’ติอาทีสุ ปมาเณฯ ‘‘กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต คหปติ สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา’’ติอาทีสุ คุเณฯ ‘‘วณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสตี’’ติอาทีสุ ปสํสายํฯ ‘‘วณฺณํ อญฺชนวเณฺณน, กาลิงฺคมฺหิ วนิมฺหเส’’ติ เอตฺถ ชาตรูเปฯ ‘‘อกิลาสุโน วณฺณปเถ ขณนฺตา’’ติ เอตฺถ ปุปฺผิเนฯ ‘‘วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโย’’ติอาทีสุ อกฺขเร ทิสฺสติฯ อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ –

ฉวิยํ ฤติยํ เหเม, กุลวเคฺค จ การเณ;
สณฺฐาเน จ ปมาเณ จ, รูปายตนชาติสุ;
คุณกฺขเรสุ ปุพฺเพ, **วณฺณ**สโทฺท ปวตฺตติ;

สุวณฺณสโทฺท ฉวิสมฺปตฺติครุฬชาตรูเปสุ อาคโตฯ อยญฺหิ ‘‘สุวเณฺณ ทุพฺพเณฺณ, สุคเต ทุคฺคเต’’ติ, ‘‘สุวณฺณตา สุสฺสรตา’’ติ จ เอวมาทีสุ ฉวิสมฺปตฺติยํ อาคโตฯ ‘‘กากํ สุวณฺณา ปริวารยนฺตี’’ติอาทีสุ ครุเฬฯ ‘‘สุวณฺณวเณฺณ กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ’’ติอาทีสุ ชาตรูเปติฯ

ปุณ สงฺฆาเตฯ ปุเณติ, ปุณยติฯ

จุณ สโงฺกจเนฯ จุเณติ, จุณยติฯ

จุณฺณ เปรเณฯ จุเณฺณติ, จุณฺณยติฯ จุณฺณํฯ จุณฺณวิจุณฺณํ กโรติฯ

สณ ทาเนฯ สเณติ, สณยติฯ

กุณ สโงฺกจเนฯ กุเณติ, กุณยติฯ กุโณฯ กุณหโตฺถฯ หเตฺถน กุณีฯ

ตูณ ปูรเณฯ ตูเณติ, ตูณยติฯ ตูณีฯ

เอตฺถ **ตูณี**ติ สรกลาโปฯ สา หิ ตูเณนฺติ ปูเรนฺติ สเร เอตฺถาติ ตูณีฯ

ภูณ ภาสายํฯ ภูเณติ, ภูณยติฯ

กณ นิมีลเนฯ กาเณติ, กาณยติฯ กาโณฯ

เอตฺถ **กาโณ**ติ เอเกน วา ทฺวีหิ วา อกฺขีหิ ปริหีนกฺขิฯ **อฏฺฐกถาจริยา** ปน **‘‘กาโณ** นาม เอกกฺขินา กาโณ, **อโนฺธ** นาม อุภยกฺขิกาโณ’’ติ วทนฺติ, ตํ **กาณนฺธ**สทฺทานํ เอกตฺถ สนฺนิปาเต ยุชฺชติฯ อิตรถา **กาณกจฺฉโปปมสุเตฺต** วุโตฺต กจฺฉโป เอกสฺมิํ กาโณ สิยา, เอกกฺขิกาโณ จ ปน ปุริโส ‘‘อโนฺธ’’ติ น วตฺตโพฺพ สิยา, ตสฺมา เตสมยุคฬเตฺต เอเกกสฺส ยถาสมฺภวํ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนมาการานํ วาจกตา ทฏฺฐพฺพาฯ ตถา หิ **โกสลสํยุตฺตฏฺฐกถายํ ‘‘กาโณ**ติ เอกจฺฉิกาโณ วา อุภยจฺฉิกาโณ วา’’ติ วุตฺตํฯ อถ วา ‘‘โอวเทยฺยานุสาเสยฺยา’’ติ เอตฺถ โอวาทานุสาสนานํ วิย สวิเสสตา อวิเสสตา จ ทฏฺฐพฺพาฯ

คณ สงฺขฺยาเนฯ คเณติ, คณยติฯ คณนา, คโณฯ

เอตฺถ **คณนา**ติ สงฺขฺยาฯ **คโณ**ติ ภิกฺขุสมูโหฯ เยสํ วา เกสญฺจิ สมูโหฯ สมูหสฺส จ อเนกานิ นามานิฯ เสยฺยถิทํ –

สโงฺฆ คโณ สมูโห จ,
ขโนฺธ สนฺนิจโย จโย;
สมุจฺจโย จ นิจโย,
วโคฺค ปูโค จ ราสิ จฯ

กาโย นิกาโย นิกโร,

กทโมฺพ วิสโร ฆฏา;
สมุทาโย จ สเนฺทโห,
สงฺฆาโต สมโย กโรฯ

โอโฆ ปุโญฺช กลาโป จ,
ปิโณฺฑ ชาลญฺจ มณฺฑลํ;
สโณฺฑ ปวาโห อิเจฺจเต,
สมูหตฺถาภิธายกาติฯ

กิญฺจาปิ เอเต **สงฺฆคณสมูหา**ทโย สทฺทา สมูหตฺถวาจกา, ตถาปิ **สงฺฆคณ**สทฺทาเยว วินาปิ วิเสสกปเทน ภิกฺขุสมูเห วตฺตนฺติ, นาเญฺญ, อเญฺญ ปน **สงฺฆคณ**สเทฺทหิ สทฺธึ อญฺญมญฺญญฺจ กทาจิ สมานตฺถวิสยา โหนฺติ, กทาจิ อสมานตฺถวิสยา, ตสฺมา ยถาปาวจนํ อ สมฺมุยฺหเนฺตน โยเชตพฺพาฯ ‘‘เอโก, เทฺว’’ติอาทินา คเณตโพฺพติ **คโณ**ฯ

กณฺณ สวเนฯ กเณฺณติ, กณฺณยติฯ กโณฺณฯ กณฺณยนฺติ สทฺทํ สุณนฺติ เอเตนาติ **กโณฺณ,** โย โลเก ‘‘สวนํ, โสต’’นฺติ จ วุจฺจติฯ

กุณ คุณ อามนฺตเนฯ กุเณติ, กุณยติฯ คุเณติ, คุณยติฯ คุโณฯ โคโณฯ

เอตฺถ **คุโณ**ติ สีลาทโย ธมฺมา, เกนเฏฺฐน เต คุณาฯ โคณาปิยติ อามนฺตาปิยติ อตฺตนิ ปติฎฺฐิโต ปุคฺคโล ทฎฺฐุํ โสตุํ ปูชิตุญฺจ อิจฺฉเนฺตหิ ชเนหีติ คุโณฯ เอตฺถ กิญฺจาปิ สีลาทิธมฺมานํ อามนฺตาปนํ นตฺถิ, ตถาปิ ตํเหตุอามนฺตนํ นิมนฺตนญฺจ เตเยว กโรนฺติ นามาติ เอวํ วุตฺตํฯ ตถา หิ –

‘‘ยถาปิ เขตฺตสมฺปเนฺน,
พีชํ อปฺปมฺปิ โรปิตํ;
สมฺมา ธารํ ปวสฺสเนฺต,
ผลํ โตเสติ กสฺสก’’นฺติ

เอตฺถ กสฺสกสฺส ตุฎฺฐิอุปฺปตฺติการณตฺตา เหตุวเสน นิเจฺจตนสฺสปิ ผลสฺส โตสนํ วุตฺตํ, เอวมิธาปิ อามนฺตาปนการณตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ อเญฺญ ปน ‘‘คุญฺชเนฺต อพฺยยเนฺต อิติ คุณา’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ ตทนุรูปํ ปน ธาตุสทฺทํ น ปสฺสาม, **‘‘คุณ** อามนฺตเน’’ อิเจฺจว ปสฺสาม, วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ

วณ คตฺตวิจุณฺณเนฯ วเณติ, วณยติฯ วโณฯ

เอตฺถ **วโณ**ติ อรุฯ สา หิ สรีรํ วณยติ วิจุเณฺณติ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ กโรตีติ วโณติ วุจฺจติฯ

ปณฺณ หริเตฯ ปเณฺณติ, ปณฺณยติฯ ตาลปณฺณํฯ สูเปยฺยปณฺณํฯ

เอตฺถ จ หริตภาววิคเตปิ วตฺถุสฺมึ ปณฺณภาโว รูฬฺหิโต ปวโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘ปณฺณํ, ปตฺตํ, ปลาโส, ทลํ’’ อิเจฺจเต สมานตฺถาฯ

ปณ พฺยวหาเรฯ ปเณติ, ปณยติฯ ราชา จ ทณฺฑํ ครุกํ ปเณติฯ

อิมานิ **ณ**การนฺตธาตุรูปานิฯ

ตการนฺตธาตุ

จินฺต จินฺตายํฯ จิเนฺตติ, จินฺตยติฯ จิตฺตํ, จินฺตา, จินฺตนา, จินฺตนโกฯ การิเต ‘‘จินฺตาเปติ, จินฺตาปยตี’’ติ รูปานิฯ

ตตฺถ **จิตฺต**นฺติ อารมฺมณํ จิเนฺตตีติ จิตฺตํ, วิชานาตีติ อโตฺถ, สพฺพจิตฺตสาธารณวเสเนตํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ สิยา – กสฺมา ‘‘อารมฺมณํ จิเนฺตตีติ จิตฺต’’นฺติ วตฺวาปิ ‘‘วิชานาตีติ อโตฺถ’’ติ วุตฺตํ, นนุ จินฺตนวิชานนา นานาสภาวาฯ น หิ ‘‘จิเนฺตตี’’ติ ปทสฺส ‘‘วิชานาตี’’ติ อโตฺถ สมฺภวติ, ทุปฺปญฺญสฺส หิ นานปฺปกาเรหิ จินฺตยโตปิ สุขุมตฺถาธิคโม น โหตีติ? สจฺจํ, ‘‘วิชานาตี’’ติ อิทํ ปทํ จิตฺตสฺส สญฺญาปญฺญากิเจฺจหิ วิสิฏฺฐวิสยคฺคหณํ ทีเปตุํ วุตฺตํ สพฺพจิตฺตสาธารณตฺตา **จิตฺต**สทฺทสฺสฯ ยญฺหิ ธมฺมชาตํ ‘‘จิตฺต’’นฺติ วุจฺจติ, ตเทว วิญฺญาณํ, ตสฺมา วิชานนตฺถํ คเหตฺวา สญฺญาปญฺญากิจฺจาวิสิฏฺฐวิสยคฺคหณํ ทีเปตุํ ‘‘วิชานาตี’’ติ วุตฺตํฯ

อิทานิ อญฺญคณิกธาตุวเสนปิ นิพฺพจนํ ปกาสยาม – สเพฺพสุ จิเตฺตสุ ยํ โลกิยกุสลากุสลมหากฺริยจิตฺตํ, ตํ ชวนวีถิวเสน อตฺตโน สนฺตานํ จิโนตีติ **จิตฺตํ,** วิปากํ กมฺมกิเลเสหิ จิตนฺติ **จิตฺตํ,** อิทํ **จิ**ธาตุวเสน นิพฺพจนํฯ ยํ กิญฺจิ โลเก วิจิตฺตํ สิปฺปชาตํ, สพฺพสฺส ตสฺส จิเตฺตเนว กรณโต จิเตฺตติ วิจิเตฺตติ วิจิตฺตํ กริยติ เอเตนาติ **จิตฺตํ,** จิตฺตกรณตาย จิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ, อิทํ **จิตฺต**ธาตุวเสน นิพฺพจนํฯ จิตฺตตาย จิตฺตํ, อิทํ ปาฏิปทิกวเสน นิพฺพจนํฯ เตนาหุ **อฏฺฐกถาจริยา** ‘‘สพฺพมฺปิ ยถานุรูปโต จิตฺตตาย จิตฺตํ, จิตฺตกรณตาย จิตฺตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ’’ติฯ

เอตฺถ หิ จิตฺตสฺส สราคสโทสาทิเภทภินฺนตฺตา สมฺปยุตฺตภูมิอารมฺมณหีนมชฺฌิมปณีตาธิปตีนํ วเสน จิตฺตสฺส จิตฺตตา เวทิตพฺพาฯ กิญฺจาปิ เอกสฺส จิตฺตสฺส เอวํ วิจิตฺตตา นตฺถิ, ตถาปิ วิจิตฺตานํ อโนฺตคธตฺตา สมุทายโวหาเรน อวยโวปิ ‘‘จิตฺต’’นฺติ วุจฺจติ, ยถา ปพฺพตนทีสมุทฺทาทิเอกเทเสสุ ทิเฏฺฐสุ ปพฺพตาทโย ทิฏฺฐาติ วุจฺจนฺติฯ เตนาหุ **อฏฺฐกถาจริยา** ‘‘กามเญฺจตฺถ เอกเมว เอวํ จิตฺตํ น โหติ, จิตฺตานํ ปน อโนฺตคธตฺตา เอเตสุ ยํ กิญฺจิ เอกมฺปิ จิตฺตตาย ‘จิตฺต’นฺติ วตฺตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ

เอตฺถ จ วุตฺตปฺปการานมตฺถานํ วินิจฺฉโย พวติฯ กถํ? ยสฺมา ยตฺถ ยตฺถ ยถา ยถา อโตฺถ ลพฺภติ, ตตฺถ ตตฺถ ตถา ตถา คเหตโพฺพฯ ตสฺมา ยํ อาเสวนปจฺจยภาเวน จิโนติ, ยญฺจ กมฺมุนา อภิสงฺขตตฺตา จิตํ, ตํ เตน การเณน จิตฺตนฺติ วุตฺตํฯ ยํ ปน ตถา น โหติ, ตํ ปริตฺตกฺริยทฺวยํ อนฺติมชวนญฺจ ลพฺภมานจินฺตนวิจิตฺตตาทิวเสน จิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ, หสิตุปฺปาโท ปน อญฺญชวนคติโกเยวาติฯ

อิมานิ จิตฺตสฺส นามานิ –

> จิตฺตํ มโน มานสญฺจ, วิญฺญาณํ หทยํ มนํ;
> นามาเนตานิ โวหาร-ปเถ วตฺตนฺติ ปายโตฯ

จิตฺตสโทฺท ปญฺญตฺติยํ วิญฺญาเณ วิจิเตฺต จิตฺตกเมฺม อจฺฉริเยติ เอวมาทีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ อยญฺหิ ‘‘จิโตฺต คหปติฯ จิตฺตมาโส’’ติอาทีสุ ปญฺญตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘จิตฺตํ มโน มานส’’นฺ

ติอาทีสุ วิญฺญาเณฯ ‘‘วิจิตฺตวตฺถาภรณา’’ติอาทีสุ วิจิเตฯ ‘‘ทิฏฺฐํ โว ภิกฺขเว จรณํ นาม จิตฺต’’นฺติอาทีสุ จิตฺตกมฺเมฯ ‘‘อิงฺฆ มทฺทิ นิสาเมหิ, จิตฺตรูปํว ทิสฺสติ’’ติอาทีสุ อจฺฉริเยติฯ

จิต สเญฺจตเนฯ เจเตติ, เจตยติฯ รตฺโต โข พฺราหฺมณ ราเคน อภิภูโต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ, อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติฯ อากงฺขติ เจตยติ, ตํ นิเสธ ชุตินฺธรฯ เจตนา, สเญฺจตนาฯ เจตยิตํ, เจเตตฺวา, เจตยิตฺวาฯ สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปติฯ

ตตฺถ **เจตนา**ติ เจตยตีติ เจตนา, สทฺธึ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมเณ อภิสนฺทหตีติ อโตฺถฯ **สเญฺจตนา**ติ อุปสคฺควเสน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **เจตยิต**นฺติ เจตนากาโรฯ **สญฺจิจฺจา**ติ สยํ ญตฺวา, เจจฺจ อภิวิตริตฺวาติ อโตฺถฯ อิมานิ เจตนาย นามานิ –

> สเญฺจตนา เจตยิตํ, เจตนา กมฺมเมว จ;
> กมฺมญฺหิ ‘‘เจตนา’’ เตฺวว, ชิเนนาหจฺจ ภาสิตํฯ

อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ, เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาย มนสา’’ติฯ

มนฺต คุตฺตภาสเนฯ มเนฺตติ, มนฺตยติ, นิมเนฺตติ, นิมนฺตยติ, อามเนฺตติ, อามนฺตยติฯ ชนา สงฺคมฺม มเนฺตนฺติ, มนฺตยนฺติ, มนฺตยึสุ รโหคตาฯ นิมนฺตยิตฺถ ราชานํฯ อามนฺตยิตฺถ เทวินฺท, วิสฺกมฺมํ มหิทฺธิกํฯ มนฺตา, มโนฺตฯ การิเต ‘‘มนฺตาเปติ, มนฺตาปยตี’’ติ รูปานิฯ

เอตฺถ **มนฺตา**ติ ปญฺญา, ‘‘คเวสนสญฺญา’’ติปิ วทนฺติฯ **มโนฺต**ติ คุตฺตภาสนํฯ ‘‘อุปสฺสุติกาปิ สุณนฺติ มนฺตํ, ตสฺมา หิ มโนฺต ขิปฺปมุเปติ เภท’’นฺติ เอตฺถ หิ คุตฺตภาสนํ ‘‘มโนฺต’’ติ วุจฺจติฯ อปิจ **มโนฺต**ติ ฉฬงฺคมโนฺตฯ วุตฺตญฺจ ‘‘เย มนฺตํ ปริวเตฺตนฺติ, ฉฬงฺคํ พฺรหฺมจินฺติต’’นฺติฯ เอตฺถ สิกฺขา นิรุตฺติ กปฺป พฺยากรณ โชติสตฺถ ฉนฺทวิจิติวเสน มโนฺต ‘‘ฉฬโงฺค’’ติ เวทิตโพฺพฯ เอตานิ เอว ฉ ‘‘เวทงฺคานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ เวโท เอว หิ ‘‘มโนฺต, สุตี’’ติ จ วุโตฺตฯ อถ วา **มโนฺต**ติ เวทาทิวิชฺชาฯ

ยนฺต สโงฺกจเนฯ ยเนฺตติ, ยนฺตยติฯ ยนฺตํ, เตลยนฺตํ ยถาจกฺกํ, เอวํ กมฺปติ เมทนีฯ

สตฺต คติยํฯ สเตฺตติ, สตฺตยติฯ

สนฺต อามปฺปโยเคฯ **อามปฺปโยโค** นาม อุสฺสนฺนกฺริยาฯ สเนฺตติ, สนฺตยติฯ

กิตฺต สํสนฺทเนฯ กิเตฺตติ, กิตฺตยติฯ ‘‘เย โวหํ กิตฺตยิสฺสามิ, คิราหิ อนุปุพฺพโสฯ กิตฺตนา ปริกิตฺตนา’’ติอาทีสุ ปน กตฺถนา ‘‘กิตฺตนา’’ติ วุจฺจติฯ

ตนฺต กุฏุมฺพธารเณฯ ตเนฺตติ, ตนฺตยติฯ สตโนฺต, สปฺปธาโนติ อโตฺถฯ

ยต นิกาโรปกาเรสุฯ ยเตติ, ยตยติฯ นีโต จ ปฏิทาเน, **ยต**ธาตุ **นิ**อุปสคฺคโต ปโร ปฏิทาเน วตฺตติ, นิยฺยาเตติ, นิยฺยาตยติฯ **ต**การสฺส ปน **ท**การเตฺต กเต ‘‘นิยฺยาเทติ, นิยฺยาทยติฯ รถํ นิยฺยาทยิตฺวาน, อณโณ เอหิ สารถี’’ติ รูปานิฯ

วตฺ ภาสายํฯ วเตฺตติ, วตฺตยติฯ

ปต คติยํฯ ปเตติ, ปตยติฯ

วาต คติสุขเสวเนสุฯ คติ สุขํ เสวนนฺติ ตโย อตฺถาฯ ตตฺถ สุขนํ **สุขํ**ฯ วาเตติ, วาตยติฯ วาโต, วาตปุปฺผํฯ จีวรสฺส อนุวาโตฯ

เกต อามนฺตเนฯ เกเตติ, เกตยติฯ เกตโกฯ

สตฺต สนฺตานกฺริยายํฯ สนฺตานกฺริยา นาม ปพนฺธกฺริยา อวิเจฺฉทกรณํฯ สเตฺตติ, สตฺตยติฯ สโตฺตฯ

> ‘‘กินฺนุ สนฺตรมาโนว, ลายิตฺวา หริตํ ติณํ;
> ขาท ขาทาติ ลปสิ, คตสตฺตํ ชรคฺคว’’นฺติ

ปาฬิยํ ปน ‘‘คตสตฺตํ ชรคฺคว’’นฺติ ปาฐสฺส ‘‘วิคตชีวิตํ ชิณฺณโคณ’’นฺติ อตฺถํ สํวเณฺณสุํฯ อิมินา **สตฺต**สทฺทสฺส ชีวิตวจนํ วิย ทิสฺสติ, ‘‘น สุกรา อุเญฺฉน ปคฺคเหน ยาเปตุ’’นฺติ เอตฺถ **ปคฺคห**สทฺทสฺส ปตฺตกถนํ วิยฯ สุฎฺฐุ วิจาเรตพฺพํฯ

สุตฺต อวโมจเนฯ สุเตฺตติ, สุตฺตยติฯ

มุตฺต ปสวเนฯ มุเตฺตติ, มุตฺตยติฯ โอมุเตฺตติ, โอมุตฺตยติฯ มุตฺตํฯ อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘มุเตฺต ติ โอหเทติ จา’’ติฯ ตตฺถ **มุเตฺตตี**ติ ปสฺสาวํ กโรติฯ **โอหเทตี**ติ กรีสํ วิสฺสเชฺชติฯ การิเต ‘‘มุตฺตาเปติ, มุตฺตาปยตี’’ติ รูปานิฯ

กตฺตร เสถิเลฺลฯ กตฺตเรติ, กตฺตรยติฯ กตฺตโรฯ กตฺตรทโณฺฑ, กตฺตรสุปฺปํฯ

ตตฺถ **กตฺตโร**ติ ชิโณฺณฯ มหลฺลโกติ วุตฺตํ โหติฯ เกนเฎฺฐน? กตฺตรยติ องฺคานํ สิถิลภาเวน สิถิโล ภวตีติ อเตฺถนฯ **กตฺตรทโณฺฑ**ติ กตฺตเรหิ ชิณฺณมนุเสฺสหิ เอกนฺตโต คเหตพฺพตาย กตฺตรานํ ทโณฺฑ กตฺตรทโณฺฑฯ เตนาหุ **อฎฺฐกถาจริยา ‘‘กตฺตรทโณฺฑ**ติ ชิณฺณกาเล คเหตพฺพทโณฺฑ’’ติฯ **กตฺตรสุปฺป**นฺติ ชิณฺณสุปฺปํฯ กตฺตรญฺจ ตํ สุปฺปญฺจาติ กตฺตรสุปฺปนฺติ สมาโสฯ

จิตฺต จิตฺตกรเณ, กทาจิ **ทสฺสเนปิฯ จิตฺตกรณํ** วิจิตฺตภาวกรณํฯ จิเตฺตติ, จิตฺตยติฯ จิตฺตํฯ

ตการนฺตธาตุรูปานิฯ

ถการนฺตธาตุ

กถ กถเนฯ กเถติ, กถยติฯ ธมฺมํ สากจฺฉติฯ สากจฺฉา, กถา, ปริกถา, อฎฺฐกถาฯ

ตตฺถ **สากจฺฉตี**ติ สห กถยติฯ อโตฺถ กถิยติ เอตายาติ **อฎฺฐกถา,** ตฺถการสฺส ฎฺฐการตฺตํฯ

> ยาย’ตฺถมภิวเณฺณนฺติ, พฺยญฺชนตฺถปทานุคํ;
> นิทานวตฺถุสมฺพนฺธํ, เอสา อฎฺฐกถา มตาฯ

‘‘อฎฺฐกถา’’ติ จ ‘‘อตฺถสํวณฺณนา’’ติ จ นินฺนานากรณํฯ

ปถิ คติยํฯ ปเนฺถนฺติ, ปนฺถยนฺติฯ ปโนฺถฯ **ภูวาทิ**คเณ **‘‘ปถ** คติย’’นฺติ **อ**การนฺตวเสน กถิตสฺส ‘‘ปถติ, ปโถ’’ติ นิคฺคหีตาคมวชฺชิตานิ รูปานิ ภวนฺติ, อิธ ปน **อิ**การนฺตวเสน กถิตสฺส สนิคฺคหีตาคมานิ รูปานิ นิจฺจํ ภวนฺตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ปุตฺถ อาทรานาทเรสุฯ ปุเตฺถติ, ปุตฺถยติฯ

มุตฺถ สงฺฆาเตฯ มุเตฺถติ, มุตฺถยติฯ

วตฺถ อทฺทเนฯ วเตฺถติ, วตฺถยติฯ

ปุถ ภาสายํฯ โปเถติ, โปถยติฯ กเถตีติ อโตฺถฯ

ปุถ ปหาเรฯ โปเถติ, โปถยติฯ กุมาเร โปเถตฺวา อคมาสิฯ

กถ วากฺยปพเนฺธฯ กเถติ, กถยติฯ กถาฯ

สถ ทุพฺพเลฺยฯ สเถติ, สถยติฯ

อตฺถ ปตฺถ ยาจนายํฯ อเตฺถติ, อตฺถยติฯ อโตฺถฯ ปเตฺถติ, ปตฺถยติฯ ปตฺถนาฯ ปฎิปกฺขํ อตฺถยนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **ปจฺจตฺถิกา**ฯ

โถม สิลาฆายํฯ โถเมติ, โถมยติฯ โถมนาฯ

กาถ หิํสายํฯ กาเถติ, กาถยติฯ

สถ พนฺธเนฯ สเถติ, สถยติฯ

สนฺถ คนฺถ สนฺถเมฺภฯ สเนฺถติ, สนฺถยติฯ คเนฺถติ, คนฺถยติฯ คโนฺถฯ

ถการนฺตธาตุรูปานิฯ

ทการนฺตธาตุ

หท กรีสุสฺสเคฺคฯ **กรีสุสฺสโคฺค** กรีสสฺส อุสฺสโคฺค วิสฺสชฺชนํฯ หเทติ, หทยติฯ โอหเทติ, โอหทยติฯ

วิท ลาเภฯ อิมสฺมิํ ฐาเน **ลาโภ** นาม อนุภวนํ, ตสฺมา **วิท**ธาตุ อนุภวเน วตฺตตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ สุขํ เวทนํ เวเทติฯ ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติฯ เวทยติฯ เวทนา, วิตฺติฯ เวทยิตํฯ สุขํ เวทนํ เวทยมาโนฯ

กุทิ อนตภาสเนฯ กุเนฺทติ, กุนฺทยติฯ

มิท สิเนหเนฯ อตฺร **สิเนโห** นาม ปีติฯ เมเทติ, เมทยติฯ

ฉท สํวรเณฯ เคหํ ฉาเทติ, ฉาทยติฯ โทสํ ฉาเทติ, ฉาทยติฯ ปฏิจฺฉาเทติ, ปฏิจฺฉาทยติฯ ฉตฺตํฯ ฉนฺนา กุฏิฯ

ตตฺร **ฉตฺต**นฺติ อาตปตฺตํฯ อาตปํ ฉาเทตีติ **ฉตฺตํ**ฯ ปฏิจฺฉาทิยเตติ **ฉนฺนา**ฯ

จุท สโญฺจทเน อาณตฺติยญฺจฯ โจเทติ, โจทยติฯ โจทโก, จุทิตโก, โจทนาฯ อานโนฺท พุทฺธโจทิโตฯ

ตตฺร **โจทนา**ติ จาลนาฯ **จาลนา**ติ โทสาโรปนาติ อโตฺถฯ

ฉทฺท วมเนฯ ฉเทฺทติ, ฉทฺทยติฯ

มท วิตฺติโยเคฯ มเทติ, มทยติฯ

วิท เจหนาขฺยานนิวาเสสุฯ เจหนา สญฺญาณํฯ **อาขฺยานํ** กถนํฯ **นิวาโส** นิวสนํฯ เวเทติ, เวทยติฯ ปฏิเวเทติ, ปฏิเวทยติฯ ปฏิเวทยามิ เต มหาราชฯ

สทฺท สทฺทเนฯ สเทฺทติ, สทฺทยติฯ วิสเทฺทติ, วิสทฺทยติฯ สโทฺท, สทฺทิโตฯ ทีฆเตฺต ''สทฺทายตี''ติ รูปํฯ

เอตฺถ จ ''มํ สทฺทายตีติ สญฺญาย เวเคน อุทเก ปตี''ติ **อฎฺฐกถาปาโฐ** นิทสฺสนํ, อิทํ ''ปพฺพตายตี''ติ รูปํ วิย ธาตฺวเสน นิปฺผนฺนํ น โหตีติ น วตฺตพฺพํ, ธาตฺวเสน นิปฺผนฺนํเยวาติ คเหตพฺพํฯ **สโทฺท**ติ สทฺทิยตีติ สโทฺท, ยถาวุจฺจตีติ วจนํฯ อถ วา สทฺทิยติ อโตฺถ อเนนาติ **สโทฺท**ฯ ครโว ปน ''สปฺปตีติ **สโทฺท**ฯ อุทีริยติ อภิลปิยตีติ อโตฺถ''ติ วทนฺติฯ

สูท อาเสจเนฯ สูเทติ, สูทยติฯ สูโทฯ

สูโทติ ภตฺตการโก, โย ''รสโก''ติปิ วุจฺจติฯ

กนฺท สาตเจฺจฯ สาตจฺจํ สตตภาโว นิรนฺตรภาโวฯ กเนฺทติ, กนฺทยติฯ

มุท สํสเคฺคฯ เอกโตกรณํ **สํสโคฺค**ฯ โมเทติ, โมทยติ สตฺตูนิ สปฺปินาฯ

นท ภาสายํฯ นาเทติ, นาทยติฯ เหตุกตฺตุรูปานีติ น วตฺตพฺพานิ ปาฬิทสฺสนโต ''สีโห จ สีหนาเทน, ททฺทรํ อภินาทยี''ติฯ อญฺญตฺราปิ สํสโย น กาตโพฺพฯ อิมสฺมิํ **จุราทิ**คเณ เหตุกตฺตุรูปสทิสานมฺปิ สุทฺธกตฺตุรูปานํ สนฺทิสฺสนโตฯ

สท อสฺสาทเนฯ สาเทติ, สาทยติฯ อสฺสาเทติ, อสฺสาทยติฯ เอตฺถ **อา**อุปสโคฺค รสฺสวเสน ฐิโตฯ

คท เทวสเทฺทฯ เทวสโทฺท วุจฺจติ เมฆสโทฺทฯ คเทติ, คทยติฯ

ปท คติยํฯ ปเทติ, ปทยติฯ ปทํฯ อิมิสฺสา **ทิวาทิ**คเณ ''ปชฺชตี''ติ รูปํ ภวติ, อิธ ปน อีทิสานิฯ

ฉิทฺท กณฺณเภเทฯ ฉิเทฺทติ, ฉิทฺทยติฯ ฉิทฺทํฯ

ฉิท เทฺวธากรเณฯ นนุ โภ โย จตุธา วา ปญฺจธา วา อเนกสตธา วา ฉินฺทติ, ตสฺส ตํ เฉทนํ เทฺวธากรณํ นาม น โหติ, เอวํ สเนฺต กสฺมา สามเญฺญน อวตฺวา ‘‘เทฺวธากรเณ’’ติ ทฺวิธาคหณํ กตนฺติ? ทฺวิธากรณํ นาม น โหตีติ น วตฺตพฺพํ, อเนกสตธา เฉทนมฺปิ ทฺวิธากรณํเยวฯ อปรสฺส หิ อปรสฺส ฉินฺนโกฏฺฐาสสฺส ปุเพฺพน เอเกน โกฏฺฐาเสน สทฺธึ อเปกฺขนวเสน ทฺวิธากรณํ โหติเยวฯ เฉเทติ, เฉทยติฯ

> โย เต หเตฺถ จ ปาเท จ, กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ;
> ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร, มา รฏฺฐํ วินสฺส อิทํ;
>
> โย เม หเตฺถ จ ปาเท จ, กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ;
> จิรํ ชีวตุ โส ราชา, น หิ กุชฺฌนฺติ มาทิสาติฯ

ฉท อปวารเณฯ ฉาเทติ, ฉาทยติฯ ฉตฺตํฯ ปุริสสฺส ภตฺตํ ฉาทยติฯ

อีที สนฺทีปเนฯ อีเทติ, อีทยติฯ อีการนฺตวเสน นิทฺทิฏฺฐตฺตา สนิคฺคหีตาคมานิ รูปานิ น ภวนฺติฯ

อทฺท หึสายํฯ อเทฺทติ, อทฺทยติฯ

วท ภาสายํฯ วาเทติ, วาทยติฯ วาโทฯ

ตตฺถ ‘‘วาเทติ, วาทยตี’’ติ อิเมสํ ‘‘วทตี’’ติ สุทฺธกตฺตุวเสเนว อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, น เหตุกตฺตุวเสนฯ ตถา หิ ‘‘สเงฺกตํ กตฺวา วิสํวาเทติฯ โอวเทยฺยานุสาเสยฺยฯ อิทเมว สจฺจนฺติ จ วาทยนฺติฯ อวิสํวาทโก โลกสฺสา’’ติ สุทฺธกตฺตุทีปกปาฬิโย ทิสฺสนฺติ , สทฺทสเตฺถ จ ‘‘วาทยตี’’ติ สุทฺธกตฺตุปทํ ทิสฺสติฯ ตตฺถ **วิสํวาเทตี**ติ มุสา วเทติ, อถ วา วิปฺปลเมฺภติ, **วาโท**ติ วจนํฯ ‘‘วาโท ชโปฺป วิตณฺฑา’’ติ เอวํวิธาสุ ตีสุ กถาสุ วาทสงฺขาตา กถาฯ ‘‘วาทาเปติ, วาทาปยตี’’ติ เทฺวเยว เหตุกตฺตุปทานิ ภวนฺติฯ

ฉที อิจฺฉายํฯ อีการโนฺตยํ ธาตุ, ตสฺมา สนิคฺคหีตาคมานิสฺส รูปานิ น ภวนฺติฯ ปุริสสฺส ภตฺตํ ฉาเทติ, ฉาทยติ, รุจฺจตีติ อโตฺถฯ ปุริสสฺส ภตฺตํ ฉาทยมานํ ติฏฺฐติ ฉาเทนฺตํ วาฯ

วที อภิวาทนถุตีสุฯ อยมฺปิ อีการโนฺต ธาตุ, ตสฺมา อิมสฺสปิ สนิคฺคหีตาคมานิ รูปานิ น ภวนฺติฯ วาเทติ, วาทยติ, วนฺทติ, โถเมติ วาติ อโตฺถฯ อิมานิ อนุปสคฺคานิ รูปานิฯ สทฺทสเตฺถปิ จ ‘‘วาทยตี’’ติ อนุปสคฺควนฺทนถุติอตฺถํ ปทํ วุตฺตํ, สาสเน ปน ‘‘อภิวาเทติ, อภิวาทยติ, อภิวาทนํ, ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา’’ติอาทีนิ โสปสคฺคานิ รูปานิ ทิสฺสนฺติฯ

ตตฺถ **อภิวาเทตฺวา**ติ วนฺทิตฺวา, โถเมตฺวา วา, อยมสฺมากํ รุจิฯ **อาคมฏฺฐกถายํ** ปน **‘‘อภิวาเทตฺวา**ติ ‘สุขี อโรโค โหตู’ติ วทาเปตฺวา, วนฺทโนฺต หิ อตฺถโต เอวํ วทาเปติ นามา’’ติ เหตุกตฺตุวเสน **อภิวาทน**สทฺทโตฺถ วุโตฺต, อเมฺหหิ ปน **วนฺทน**สทฺทํ สทฺทสตฺถนยมคฺคเหตฺวา สุทฺธกตฺตุวเสน อโตฺถ กถิโตฯ อภิวาทนญฺหิ วนฺทนํเยว, น วทาปนํ **อภิ**สเทฺทน สมฺพนฺธิตตฺตา ‘‘อภิวาทนสีลิสฺสา’’ติ เอตฺถ วิยฯ อิทญฺหิ ‘‘อภิวาทาปนสีลิสฺสา’’ติ น วุตฺตํฯ

ยทิ จ สทฺทสเตฺถ วทาปนมธิเปฺปตํ สิยา, ‘‘วที วทาปนถุตีสู’’ติ นิสฺสเนฺทหวจนํ วตฺตพฺพํ สิยา , เอวญฺจ น วุตฺตํ, เอวํ ปน วุตฺตํ ‘‘วที อภิวาทนถุตีสู’’ติ, เตน วทาปนมนธิเปฺปตนฺติ ญายติฯ

อถาปิ สิยา ‘‘กสฺสจิ วุเทฺธน วิสิฏฺฐํ วทาปนํ อภิวาทน’’นฺติ, เอวมฺปิ นุปปชฺชติ การิตว เสน ธาตฺวตฺถสฺส อกเถตพฺพโตฯ ตถา หิ ‘‘ปจ ปาเก, ฉิทิ ทฺวิธากรเณ’’ติอาทินา ภาววเสน อตฺถปฺปกาสนมเตฺตเยว ‘‘ปจติ, ปจฺจติ, ปาเจติฯ ฉินฺทติ, ฉิชฺชติ, เฉทาเปตี’’ติอาทีนิ สกมฺมกานิ เจว อกมฺมกานิ จ สการิตานิ จ รูปานิ นิปฺผชฺชนฺติ, น จ ตทตฺถาย วิสุํ วิสุํ ธาตุนิเทฺทโส กริยติฯ ตสฺมา ‘‘วที อภิวาทนถุตีสู’’ติ เอตฺถ การิตวเสน ธาตฺวโตฺถ กถิโตติปิ วตฺตุํ น สกฺกา กฺริยาสภาวตฺตา ธาตูนํฯ ยถา ปน ‘‘ตเกฺกติ, วิตเกฺกติฯ ตโกฺก, วิตโกฺก’’ติอาทีนิ สมานตฺถานิ, ตถา ‘‘วาเทติ, อภิวาเทตี’’ติอาทีนิ สมานตฺถานิฯ อโต สทฺทสเตฺถปิ สทฺทสตฺถวิทูหิ ‘‘ตกฺก วิตเกฺก, วที อภิวาทนถุตีสู’’ติอาทีนํ ธาตูนํ ‘‘ตกฺกยติ, วาทยตี’’ติอาทีนิ อนุปสคฺคานิเยว รูปานิ ทสฺสิตานิ, ตานิ จ โข สุทฺธกตฺตุปทานิเยว, น เหตุกตฺตุปทานิ, ตสฺมา ‘‘อภิวาทนถุตีสู’’ติ เอตสฺส ‘‘วทาปนถุตีสู’’ติ อโตฺถ นุปปชฺชติฯ

กิญฺจ ภิโยฺย – ‘‘อภิวาเทติ, อภิวาทยติฯ อภิวาเทตฺวา, อภิวาทยิตฺวา’’ติอาทีนิ สมานตฺถานิ, **เณณย**มเตฺตน หิ สวิเสสานิฯ ยทิ ‘‘อภิวาเทตฺวา’’ติ อิมสฺส ปทสฺส ‘‘สุขี อโรโค โหตู’ติ วทาเปตฺวา’’ติ อโตฺถ สิยา, ‘‘สิรสา อภิวาทยิ’’นฺติ เอตฺถ ‘‘สิรสา’’ติ ปทํ น วตฺตพฺพํ สิยา วทาปเนน อสมฺพนฺธตฺตาฯ ยสฺมา วุตฺตํ ตํ ปทํ, เตน ญายติ ‘‘อภิวาเทตฺวา’’ติอาทีสุ วทาปนโตฺถ น อิจฺฉิตโพฺพ, วนฺทนโตฺถ อิจฺฉิตโพฺพ โถมนโตฺถ จฯ ยสฺมา **ภูวาทิ**คเณ ‘‘วนฺท อภิวาทานถุตีสู’’ติ อิมสฺส ธาตุสฺส ‘‘วนฺทตี’’ติ ปทรูปสฺส ‘‘อภิวนฺทติ, โถเมติ จา’’ติ อโตฺถเยว อิจฺฉิตโพฺพ, น วทาปนโตฺถฯ ตถา หิ ‘‘วเนฺท สุคตํ คติวิมุตฺต’’นฺติ ปทานมตฺถํ วทเนฺตน **ฏีกาจริเยนปิ ‘‘วเนฺท**ติ วนฺทามิ, โถเมมิ จา’’ติ วนฺทนโถมนโตฺถเยว ทสฺสิโต, น **อภิวาทน** สทฺทตฺถํ ปฏิจฺจ วทาปนโตฺถ, ตสฺมา ‘‘อภิวาเทตฺวา’’ติ เอตฺถาปิ วนฺทนโถมนตฺถาเยว อิจฺฉิตพฺพา, น วทาปนโตฺถฯ

อถาปิ สิยา ‘‘วเนฺท’ติ ปเท การิตปจฺจโย นตฺถิ, ‘อภิวาเทตฺวา’ติ อิมสฺมิํ ปน อตฺถิ, ตสฺมา ตตฺถ วทาปนโตฺถ น ลพฺภติ, อิธ ปน ลพฺภตี’’ติฯ ตนฺน, ‘‘กโรตี’’ติสุทฺธกตฺตุปทสฺสปิ ‘‘นิปฺผาเทตี’’ติ เหตุกตฺตุปทวเสน วิวรณสฺส วิย ‘‘วเนฺท’’ติ ปทสฺสปิ ‘‘สุขี อโรโค โหตู’ติ วทาเปตฺวา’’ติ วิวรณสฺส วตฺตพฺพตฺตาฯ ‘‘อภิวาเทตฺวา’’ติ อิทญฺจ ‘‘วเนฺท’’ติ ปทมิว การิตปจฺจยนฺตํ น โหติฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา ‘‘จิเนฺตติ, จินฺตยติฯ มเนฺตติ, มนฺตยตี’’ติอาทีนํ **จุราทิ**คณิกานํ สุทฺธกตฺตุปทานํ ‘‘จินฺตาเปติ, จินฺตาปยตี’’ติอาทีนิเยว เหตุกตฺตุปทานิ ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ยทิ เหตุกตฺตุปทํ อธิเปฺปตํ สิยา, ‘‘อภิวาทาเปตฺวา’’ติ วา ‘‘อภิวาทาปยิตฺวา’’ติ วา วตฺตพฺพํ สิยา, ยสฺมา ปเนวํ น วุตฺตํ, ตสฺมา ตํ การิตปจฺจยนฺตํ น โหตีติ สิทฺธํฯ

อิมสฺสตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ อิมสฺมิํ ฐาเน สาฏฺฐกถํ **วิธุรชาตกปฺปเทสํ** วทามฯ

‘‘กถํ โน อภิวาเทยฺย, อภิวาทาปเยถ เว;
ยํ นโร หนฺตุมิเจฺฉยฺย, ตํ กมฺมํ นุปปชฺชตี’’ติ

อยํ ตาว ชาตกปาฬิฯ อยํ ปน **อฏฺฐกถาปาโฐ** ‘‘ยญฺหิ นโร หนฺตุมิเจฺฉยฺย, โส ตํ กถํ นุ อภิวาเทยฺย, กถํ วา เตน อตฺตานํ อภิวาทาปเยถ เวฯ ตสฺส หิ ตํ กมฺมํ น อุปปชฺชตี’’ติฯ ตตฺถ ปาฬิยํ **อภิวาเทยฺยา**ติ สุทฺธกตฺตุปทํ ตพฺพาจกตฺตาฯ **อภิวาทาปเยถ เว**ติ เหตุกตฺตุปทํ ตพฺพาจกตฺตาฯ เอวํ วิภาคํ ปน ญตฺวา ปาฬิยา อฏฺฐกถาย จ อธิปฺปาโย คเหตโพฺพ ‘‘นโร ยํ ปุคฺคลํ หนฺตุํ

อิเจฺฉยฺย, โส หนฺตา ตํ วชฺฌํ ปุคฺคลํ กถํ นุ อภิวาเทยฺย, โส วา หนฺตา, เตน วเชฺฌน มํ วนฺทาหีติ อตฺตานํ กถํ วนฺทาเปยฺยา''ติฯ เอตฺถ ปน ''ราชาโน โจรํ สุนเขหิปิ ขาทาเปนฺตี''ติอาทีสุ วิย กรณวเสน ''เตน วเชฺฌนา''ติ ปทํ โยชิตํ, อโตฺถ ปน ''ตํ วชฺฌ''นฺติ อุปโยควจนวเสน ทฎฺฐโพฺพ ทฺวิกมฺมกตฺตา สการิตปจฺจยสฺส สกมฺมกธาตุยาติฯ นนุ เอวํ สเนฺต ''อฎฺฐกถาจริยา ปสฺสิตพฺพํ น ปสฺสนฺติ, อติเตฺถ ปกฺขนฺทนฺตี''ติ เตสํ โทโส โหตีติ? น โหติ, สุณาถ อสฺมากํ โสธนํ, ตถา หิ อฎฺฐกถาจริเยหิ ''อภิวาเทตฺวา''ติ เอตฺถ ''วที อภิวาทนถุตีสู''ติ ธาตุยา อตฺถมคฺคเหตฺวา โวหารวิสเย โกสลฺลสมนฺนาคตตฺตา สณฺหสุขุมมตฺถํ โสตูนํ โพเธตุํ ''วท วิยตฺติยํ วาจาย''นฺติ ธาตุเยวตฺถํ คเหตฺวา การิตปจฺจยปริกปฺปเนน การิตตฺถมาทาย ''อภิวาเทตฺวาติ 'สุขี อโรโค โหตู'ติ วทาเปตฺวา, วนฺทโนฺต หิ อตฺถโต เอวํ วทาเปติ นามา''ติ เหตุกตฺตุวเสน **อภิวาทน**สทฺทโตฺถ วุโตฺตติ น โกจิ เตสํ โทโสฯ ปูชารหา หิ เต อายสฺมโนฺต, นโมเยว เตสํ กโรม, อิทมฺปิ ฐานํ สุขุมํ สาธุกํ มนสิ กาตพฺพํฯ เอวญฺหิ กโรโต ปญฺญา วฑฺฒตีติฯ

ทการนฺตธาตุรูปานิฯ

ธการนฺตธาตุ

รนฺธ ปาเกฯ สูโท ภตฺตํ รเนฺธติ, รนฺธยติฯ กากํ โสกาย รเนฺธหิฯ รนฺธโกฯ สูเทน โอทโน รนฺธิยติฯ รนฺธิโตฯ รนฺธนํฯ ปุริโส สูทํ สูเทน วา โอทนํ รนฺธาเปติ, รนฺธาปยติฯ รเนฺธตุํ, รนฺธยิตุํฯ รนฺธิตฺวา, รนฺธยิตฺวา, รนฺธิย อิจฺจาทีนิฯ

ธู กมฺปเนฯ ธาเวติ, ธาวยติฯ

คนฺธ สูจเน อทฺทเน จฯ สูจนํฯ ปกาสนํฯ **อทฺทนํ** ปริปฺลุตาฯ คเนฺธติ, คนฺธยติ, คโนฺธฯ

เอตฺถ **คโนฺธ**ติ คเนฺธติ อตฺตโน วตฺถุํ สูจยติ ปกาเสตีติ คโนฺธฯ ปฎิจฺฉนฺนํ วา ปุปฺผผลาทิํ ''อิทเมตฺถ อตฺถี''ติ เปสุญฺญํ อุปสํหรโนฺต วิย ปกาเสตีติ คโนฺธฯ **คมฺธร**ธาตุทฺวยวเสนปิ **คนฺธ**สทฺทโตฺถ วตฺตโพฺพ ''คจฺฉโนฺต ธรียตีติ คโนฺธ'' อิติ, อาห จ ''คจฺฉโนฺต ธรียตีติ คโนฺธ, สูจนโตปิ วา''ติฯ **คนฺธ**สโทฺท จ ''อุปฺปลคนฺธเถโน''ติ เอตฺถ เฉทเน วตฺตตีติ ทฎฺฐโพฺพฯ

วธ สํยเมฯ วเธติ, วธยติฯ

พุธิ หิํสายํฯ พุเนฺธติ, พุนฺธยติฯ ปลิพุเนฺธติ, ปลิพุนฺธยติฯ ปลิโพโธ, **ปริ**สโทฺท อุปสโคฺค, โส วิการวเสน อญฺญถา ชาโตฯ ตตฺถ **ปลิโพโธ**ติ อาวาสปลิโพธาทิฯ อปิจ **ปลิโพโธ**ติ ตณฺหามานทิฎฺฐิตฺตยญฺจฯ

วทฺธ เฉทนปูรเณสุฯ วเทฺธติ, วทฺธยติฯ วทฺธกีฯ **วทฺธกี**ติ คหการโกฯ

คทฺธ อภิกงฺขายํฯ คเทฺธติ, คทฺธยติฯ คโทฺธฯ **คโทฺธ**ติ คิโชฺฌฯ ''คทฺธพาธิปุโพฺพ''ติ อิทเมตฺถ นิทสฺสนํฯ

สธุ ปหํสเนฯ สเธติ, สธยติฯ

วทฺธ ภาสายํฯ วเทฺธติ, วทฺธยติฯ

อนฺธ ทิฏฺฐูปสํหาเรฯ ทิฏฺฐูปสํหาโร นาม จกฺขุสญฺญิตาย ทิฏฺฐิยา อุปสํหาโร อปนยนํ วินาโส วาฯ จกฺขุ หิ ปสฺสนฺติ เอตายาติ ทิฏฺฐีติ วุจฺจติฯ ยํ สนฺธาย **อฏฺฐกถาสุ** ‘‘สสมฺภารจกฺขุโน เสตมณฺฑลปริกฺขิตฺตสฺส กณฺหมณฺฑลสฺส มชฺเฌ อภิมุขํ ฐิตานํ สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติเทสภูเต ทิฏฺฐิมณฺฑเล’’ติ วุตฺตํฯ **ฏีกายมฺปิ** จ ‘‘ทิฏฺฐิมณฺฑเลติ อภิมุขฏฺฐิตานํ สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติเทสภูเต จกฺขุสญฺญิตาย ทิฏฺฐิยา มณฺฑเล’’ติ วุตฺตํฯ เอวํภูตาย ทิฏฺฐิยา อุปสํหาเร **อนฺธ**ธาตุ วตฺตติฯ อเนฺธติ, อนฺธยติฯ จกฺขูนิ อนฺธยึสุ, อโนฺธฯ **อโนฺธ**ติ อเนฺธตีติ อโนฺธฯ ทฺวินฺนํ จกฺขูนํ เอกสฺส วา วเสน นฏฺฐนยโน, เอวมิธ **อนฺธ**ธาตุ วุโตฺตฯ กจฺจายเน ปน ‘‘ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธา’’ติ วจเนน **อม**ธาตุสฺส **อนฺธา**เทสกรณวเสน รูปนิปฺผตฺติ ทสฺสิตาฯ

พธ พนฺธเนฯ มิคํ พาเธติ, พาธยติฯ พโทฺธ มิโค, พโทฺธสิ มารปาเสนฯ

ตตฺถ **พาเธตี**ติ พนฺธตีติ สุทฺธกตฺตุวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอวํ **พาธยตี**ติ เอตฺถาปิฯ ตถา หิ ‘‘วาตํ ชาเลน พาเธสิ, โย อนิจฺฉนฺติมิจฺฉสี’’ติ เอตฺถ **พาเธสี**ติ พนฺธสีติ สุทฺธกตฺตุวเสน อโตฺถฯ **ภูวาทิ**คเณ ปน **‘‘พาธ** พทฺธาย’’นฺติ **พาธ**ธาตุสฺส วเสน ‘‘พาธตี’’ติ กตฺตุปทํ ‘‘พาเธติ, พาธยตี’’ติ เหตุกตฺตุปทํ ภวติฯ **พโทฺธ**ติ พาธิยเต พนฺธิยเต โสติ พโทฺธฯ

ธการนฺตธาตุรูปานิฯ

นการนฺตธาตุ

มาน ปูชายํ เปมเน วีมํสายํฯ มาเนติ, มานยติฯ มาตาฯ วิมาเนติ, วิมานยติ, ปฏิมาเนติ, ปฏิมานยติฯ มานนา, สมฺมานนา, วิมานนา, วิมานํ, วิมานนํ, มานิโตฯ

อมานนา ยตฺถ สโนฺต, สนฺตานํ วา วิมานนา;
หีนสมฺมานนา วาปิ, น ตตฺถ วสตึ วเสฯ

วีมํสติ, วีมํสา, วีมํสิยตีติ วีมํสิยมาโนฯ วีมํสโนฺตฯ

ตตฺถ **มาเนตี**ติ ปูเชติ, **อฏฺฐกถาสุ** ปน ‘‘มาเนนฺตี’’ติ เอตสฺมึ ฐาเน อยมโตฺถ ทสฺสิโต **‘‘มาเนนฺตี**ติ มเนน ปิยายนฺติฯ **ปูเชนฺตี**ติ ปจฺจเยหิ **ปูเชนฺตี**’’ติฯ โส เววจนตฺถปฺปกาสนวเสน วุโตฺตติ คเหตโพฺพฯ **มานนปูชน**สทฺทา หิ ปริยายสทฺทตฺตา เววจนสทฺทา เอวฯ **วิมาเนตี**ติ อวมญฺญติฯ **วิมาน**นฺติ โสภาวิเสสโยคโต วิสิฏฺฐมานิยตาย วิมานํ, วิเสสโต มาเนตพฺพนฺติ หิ **วิมานํ,** เทวานํ วสนฏฺฐานภูตํ พฺยมฺหํฯ

มน ถเมฺภฯ ถโมฺภ จิตฺตสฺส ถทฺธตาฯ มาเนติ, มานยติฯ มาโนฯ

ถน เทวสเทฺทฯ เทวสโทฺท เมฆสโทฺท, ถเนติ, ถนยติฯ

ยถาปิ เมโฆ ถนยํ, วิชฺชุมาลี สตกฺกกุฯ

ถลํ นินฺนญฺจ ปูเรติ, อภิวสฺสํ วสุนฺธรํฯ

ยถา ปาวุสโก เมโฆ, ถนยโนฺต สวิชฺชุโกฯ

อูน ปริหานิยํฯ อูเนติ, อูนยติฯ อูโน โลโกฯ

ธน สเทฺทฯ ธเนติ, ธนยติ, ธนิยฺยติฯ ธนิ, ธนํฯ

ตตฺถ **ธนี**ติ สโทฺทฯ **ธน**นฺติ สนฺตกํ, ตญฺหิ มม อิทนฺติ ธนายิตพฺพํ สทฺทายิตพฺพนฺติ ธนนฺติฯ อยํ ปน ธาตุ อิจฺฉายมฺปิ วตฺตติฯ ‘‘มาตา หิ ตว อิรนฺธติ, วิธูรสฺส หทยํ ธนิยฺยตี’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **ธนิยฺยตี**ติ ปเตฺถติ อิจฺฉติฯ

เถน โจริเยฯ โจรสฺส ภาโว **โจริยํ**ฯ ยถา สูริยํ, ยถา จ ทกฺขิยํฯ เถเนติ, เถนยติฯ เถโน, เถเนตฺวาฯ

ตนุ สโทฺทปตาเปสุฯ ตาเนติ, ตานยติฯ อิธายํ สวุฑฺธิกาฯ **ตนาทิ**คเณ วิตฺถารตฺถวเสน ‘‘ตโนติ, ตนุเต’’ติ อวุทฺธิกาฯ

ตวคฺคนฺตธาตุรูปานิฯ

ปการนฺตธาตุ

ญป โตสนนิสาเนสุฯ ญาเปติ, ญาปยติ, ปญฺญาเปติ, ปญฺญาปยติ, ปญฺญตฺติฯ

เอตฺถ จ นิเทฺทเส ‘‘ปญฺญาเปตี’’ติ ปทํ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **ปญฺญาเปตี**ติ กตนิพฺพจเนหิ วากฺยาวยเวหิ วิตฺถารวเสน นิรวเสสโต เทสิเตหิ เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ พุทฺธินิสานญฺจ กโรตีติ อโตฺถฯ **ป**ปุโพฺพ นิกฺขิปเนฯ อาสนํ ปญฺญาเปติ, ปญฺญาปยติฯ ‘‘อาสนํ ปญฺญเปตี’’ติ รสฺสตฺตมฺปิ ทิสฺสติฯ อมตสฺส ทฺวารํ ปญฺญเปติ, ปญฺญาฯ การิเต ‘‘ปุริโส ปุริเสน อาสนํ ปญฺญปาเปตี’’ติ เอกเมว ปทํฯ ตานิ ‘‘ปญฺญาเปติ, ปญฺญาปยตี’’ติ รูปานิ ยทา ‘‘ญา อวโพธเน’’ติ อิมิสฺสา รูปานิ สิยุํ, ตทา เหตุกตฺตุรูปานิ ภวนฺติฯ เอตฺถ ปน สุทฺธกตฺตุรูปานิ ตพฺพาจกตฺตาฯ

ลป วิยตฺติยํ วาจายํฯ ลเปติ, ลปยติฯ ลาโป, ลปนํ, อาลาโป, สลฺลาโป, กถาสลฺลาโป, ลปิตํฯ

พฺยป ทาเหฯ ฌาเปติ, ฌาปยติฯ ฌโตฺต, ฌานํฯ

ตตฺถ **ฌโตฺต**ติ ขุทฺทาปเรโต ปาจนคฺคินา ฌาปิโตติ ฌโตฺต, ‘‘ฌตฺตา อสฺสุ กิลนฺตา’’ติ จ ปาฬิฯ **ฌาน**นฺติ นีวรณธเมฺม ฌาเปตีติ ฌานํ, สวุทฺธิกํฯ การิเต ปน – ฌาปาเปติ, ฌาปาปยติฯ

รูป รูปกฺริยายํฯ รูปกฺริยา นาม ปกาสนกฺริยาฯ รูเปติ, รูปยติฯ รูปํฯ

ตตฺถ **รูป**นฺติ รูปยตีติ รูปํฯ วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ อโตฺถฯ **ทิวาทิ**คเณ ปนายํ **‘‘รูปํ รุปฺปเน’’**ติ ภิชฺชนาทิอตฺถํ คเหตฺวา ฐิตาฯ

กปฺป วิธิมฺหิฯ วิธิ กฺริยาฯ สีหเสยฺยํ กเปฺปติฯ กปฺปยติฯ โมโร วาสมกปฺปยิฯ สีหเสยฺยํ ปกเปฺปนฺตํ, พุทฺธํ วนฺทามิ โคตมํฯ

กปฺป วิตเกฺก วิธิมฺหิ เฉทเน จฯ กเปฺปติ, กปฺปยติ, โมโร วาสมกปฺปยิฯ กปฺปิตมสฺสุฯ ปกเปฺปติ, ปกปฺปยติฯ สงฺกเปฺปติ, สงฺกปฺปยติฯ กโปฺป, สงฺกโปฺป, วิกโปฺปฯ กปฺปสมโณ อิจฺจาทีนิฯ

ตตฺถ **กโปฺป**ติ ปริเจฺฉทวเสน กปฺปิยตีติ กโปฺปฯ **สงฺกโปฺป**ติ สงฺกปฺปนํฯ **วิกโปฺป**ติ วิวิธา กปฺปนํ, อตฺถสฺส อเนกนฺติกภาโวฯ อิธ **กปฺป**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร ภวติฯ

กปฺปสโทฺท อภิสทฺทหนโวหารกาลปญฺญตฺติเฉทนวิกปฺปเลสสมนฺตภาวาทิอเนกโตฺถฯ ตถา หิสฺส "โอกปฺปนียเมตํ โภโต โคตมสฺส, ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา"ติ เอวมาทีสุ อภิสทฺทหนมโตฺถฯ "อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ"นฺติ เอวมาทีสุ โวหาโรฯ "เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี"ติ เอวมาทีสุ กาโลฯ "อิจฺจายสฺมา กโปฺป"ติ เอวมาทีสุ ปญฺญตฺติฯ "อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู"ติ เอวมาทีสุ เฉทนํฯ "กปฺปติ ทฺวงฺคุลกโปฺป"ติ เอวมาทีสุ วิกโปฺปฯ "อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุ"นฺติ เอวมาทีสุ เลโสฯ "เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา"ติ เอวมาทีสุ สมนฺตภาโวฯ

อถ วา **กปฺป**สโทฺท สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จ วิตกฺกวิธานปฏิภาคปญฺญตฺติกาลปรมายุโวหารสมนฺตภาวาภิสทฺทหน เฉทน วินิโยค วินย กฺริยา เลสนฺตร กปฺปตณฺหาทิฏฺฐิอสเงฺขฺยยฺยกปฺปมหากปฺปาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส "เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป อพฺยาปาทสงฺกโปฺป"ติอาทีสุ วิตเกฺก อาคโตฯ "จีวเร วิกปฺปํ อาปเชฺชยฺยา"ติอาทีสุ วิธาเน, อธิกวิธานํ อาปเชฺชยฺยาติ หิ อโตฺถฯ "สตฺถุกเปฺปน วต โภ สาวเกน สทฺธึ มนฺตยมานา น ชานิมฺหา"ติอาทีสุ ปฏิภาเค, สตฺถุสทิเสนาติ อยญฺหิ ตตฺถ อโตฺถฯ "อิจฺจายสฺมา กโปฺป"ติอาทีสุ ปญฺญตฺติยํฯ "เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี"ติอาทีสุ กาเลฯ "อากงฺขมาโน อานนฺท ตถาคโต กปฺปํ วาติเฏฺฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา"ติอาทีสุ ปรมายุมฺหิฯ อายุกโปฺป หิ อิธ "กโปฺป"ติ อธิเปฺปโตฯ "อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ"นฺติอาทีสุ สมณโวหาเรฯ "เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา"ติอาทีสุ สมนฺตภาเวฯ "สทฺธาสทฺทหนา โอกปฺปนา อภิปฺปสาโท"ติอาทีสุ อภิสทฺทหเน, สทฺธายนฺติ อโตฺถฯ "อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู"ติอาทีสุ เฉทเนฯ "เอวเมว อิโต ทินฺนํ, เปตานํ อุปกปฺปตี"ติอาทีสุ วินิโยเคฯ "กปฺปกเตน อกปฺปกตํ สํสิพฺพิตํ โหตี"ติอาทีสุ วินยกฺริยายํฯ "อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุํ, หนฺทาหํ นิปชฺชามี"ติอาทีสุ เลเสฯ "อาปายิโก เนรยิโก, กปฺปโฏฺฐ สงฺฆเภทโก, กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจตี"ติ จ อาทีสุ อนฺตรกเปฺปฯ

"น กปฺปยนฺติ น ปุรกฺขโรนฺติ,
ธมฺมาปิ เตสํ น ปฏิจฺฉิตาเส;
น พฺราหฺมโณ สีลวเตน เนโยฺย,
ปารงฺคโต น จ ปเจฺจติ ตาที"ติ

อาทีสุ ตณฺหาทิฏฺฐีสุฯ ตถา หิ วุตฺตํ **นิเทฺทเส** "กโปฺปติ อุทฺทานโต เทฺว กปฺปา ตณฺหากโปฺป ทิฏฺฐิกโปฺป"ติฯ "อเนเกปิ สํวฏฺฏกเปฺป อเนเกปิ วิวฏฺฏกเปฺป"ติอาทีสุ อสเงฺขฺยยฺยกเปฺป ฯ "จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว กปฺปสฺส อสเงฺขฺยยฺยานี"ติอาทีสุ มหากเปฺปฯ อิเจฺจวํ –

วิตเกฺก จ วิธาเน จ, ปฏิภาเค ตเถว จ;
ปญฺญตฺติยํ ตถา กาเล, ปรมายุมฺหิ จ เฉทเนฯ

สมนฺตภาเว โวหาเร, อภิสทฺทหเนปิ จ;
วินิโยเค จ วินย-กฺริยายํ เลสเกปิ จฯ

วิกปฺปนฺตรกเปฺปสุ, ตณฺหาทิฏฺฐิสฺวสงฺขเย;
กเปฺป จ เอวมาทีสุ, **กปฺป**สโทฺท ปวตฺตติฯ

กปิ คติยํฯ กเมฺปติ, กมฺปยติ, คจฺฉตีติ อโตฺถฯ อิมานิ จลนเตฺถ ปวตฺตเหตุกตฺตุรูปสทิสานิ ภวนฺติฯ จลนเตฺถ หิ **“กมฺป กมฺปเน”**ติ ธาตุยา ‘‘กมฺปตี’’ติ อกมฺมกสุทฺธกตฺตุรูปํฯ ‘‘กเมฺปตี’’ติอาทีนิ สกมฺมกานิ เหตุกตฺตุรูปานิ ‘‘อิทมฺปิ ทุติยํ สลฺลํ, กเมฺปติ หทยํ มมา’’ติ อกมฺมกาย ธาตุยา สกมฺมกรูปทสฺสนโตฯ

ขปิ ขนฺติยํฯ ขเมฺปติ, ขมฺปยติฯ

ถูป สมุสฺสเยฯ สมุสฺสโย อาโรโห อุเพฺพโธฯ ถูเปติ, ถูปยติฯ ถูโป, ถูปิกาฯ

ตป ขเยฯ ตเปติ, ตปยติฯ

อุป ปชฺชเนฯ อุเปติ, อุปยติฯ

จป กกฺกเนฯ จเปติ, จปยติฯ

สุปฺป มาเนฯ สุเปฺปติ, สุปฺปยติฯ

ฑป ฑิป สงฺฆาเตฯ ฑาเปติฯ ฑาปยติฯ เฑเปติ, เฑปยติฯ

กป อวกมฺปเนฯ กเปติ, กปยติฯ กปโณฯ **กปโณ**ติ กรุณายิตโพฺพฯ อญฺญตฺถ ปน ‘‘กปฺปตี’’ติ รูปํ วทนฺติฯ

คุป กุป ธูป ภาสายํฯ โคเปติ, โคปยติฯ โกเปติ, โกปยติฯ ธูเปติ, ธูปยติฯ

กิป ทุพฺพเลฺลฯ กิเปติ, กิปยติฯ

เขป เปรเณฯ เปรณํ จุณฺณิกรณํ, เขเปติ, เขปยติฯ

ตป ปีณเนฯ ตเปติ, ตปยติฯ

อาปุ ลมฺพเนฯ อาเปติ, อาปยติฯ อาโปฯ

ตป ทาเหฯ ตเปติ, ตปยติฯ ตโป, ตาโปฯ อาตาโป, สนฺตาโปฯ การิเต – ตาเปติ, ตาปยติฯ ตตฺถ **ตโป**ติ อกุสลานํ ตาปนเฎฺฐน ตโป, สีลํฯ

โอปถป ถปเนฯ โอเปติ, โอปยติฯ น เตสํ โกเฎฺฐ โอเปนฺติฯ ถเปติ, ถปยติฯ ถปิโตฯ ถปยิตฺวา ปฎิจฺฉทํ ววฎฺฐเปติฯ โวฎฺฐพฺพนํฯ

เอตฺถ จ ‘‘วิ อว ถเปติ, วิ อว ถปน’’นฺติ เฉโทฯ เอตฺถ ปฺริเม สรโลโป **ถ**สฺส **ฐ**ตฺตํ วิสทิสภาเวน ทฺวิตฺตญฺจฯ ปจฺฉิเม ปน สรโลโป, **อว**สฺส **โอ**การตฺตํ, **ถ**สฺส **ฐ**ตฺตํ, **ป**สฺส **ว**ตฺตํ, **ว**สฺส ทฺวิตฺตํ, **ว**การทฺวยสฺส จ **พ**การทฺวยํ ภวติฯ **โวฎฺฐพฺพน**นฺติ จ พฺยวตฺถาปกจิตฺตสฺส นามํฯ **น**การโลเป ‘‘โวฎฺฐพฺพ’’นฺติ อปรมฺปิ รูปํ ภวติฯ

มาป มาปเนฯ ปณฺณสาลํ มาเปติ, มาปยติฯ โย ปาณมติมาเปติ, ปณฺณสาลา สุมาปิตาฯ

ยป ยาปเน ฯ ยาปนํ ปวตฺตนํ ฯ เตน โส ตตฺถ ยาเปติ ฯ ยาปยติ ฯ ยาปนา ฯ

ตตฺถ **ยาเปตี**ติ อิทํ **ยา**ธาตุสฺส ปโยคเตฺต สติ การิตปทํ ภวติ ฯ ตถา หิ ‘‘อุยฺยาเปนฺติ นามา’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติ ฯ

ปการนฺตธาตุรูปานิ ฯ

ผการนฺตาธาตุรูปานิ อปฺปสิทฺธานิ ฯ

พการนฺตธาตุ

สมฺพ สมฺพเนฺธ ฯ สมฺพโนฺธ ทฬฺหพนฺธนํ ฯ สเมฺพติ, สมฺพยติ ฯ สมฺพลํ ฯ

สพิ มณฺฑเล ฯ มณฺฑลํ ปริมณฺฑลตา ฯ รูปํ ตาทิสเมว ฯ

กุพิ อจฺฉาทเน ฯ กุเมฺพติ, กุมฺพยติ ฯ

ลุพิ ทุพิ อทฺทเน ฯ อทฺทนํ หึสา ฯ ลุเมฺพติ, ลุมฺพยติ ฯ ทุเมฺพติ, ทุมฺพยติ ฯ

ปุพฺพ นิเกตเน ฯ นิเกตนํ นิวาโส ฯ ปุเพฺพติ, ปุพฺพยติ ฯ

คพฺพ มาเน ฯ มาโน อหํกาโร ฯ คเพฺพติ, คพฺพยติ ฯ คพฺพนํ, คพฺพิโต ฯ ตตฺถ **คเพฺพตี**ติ น สงฺกุจติ ฯ

พการนฺตธาตุรูปานิ ฯ

ภการนฺตธาตุ

ภู ปตฺติยํ ฯ ปตฺติ ปาปนํ ฯ สกมฺมิกา ธาตุ ฯ ภาเวติ, ภาวยติ ฯ ปภาเวติ, ปภาวยติ ฯ อิตฺถมฺภูโต ฯ จกฺขุภูโต, ญาณภูโต, ธมฺมภูโต, พฺรหฺมภูโต ฯ

ตตฺถ **ภาเวตี**ติ ปุริโส คจฺฉนฺตํ ปุริสมนุคจฺฉโนฺต ปาปุณาตีติ อโตฺถ ฯ เอส นโย เสสกฺริยาปเทสุปิ ฯ เอตฺถ จ ‘‘ภาเวตี’’ติอาทีนิ ยตฺถ สเจ **‘‘ภู สตฺตาย’’**นฺติ ธาตุยา รูปานิ โหนฺติ, ตตฺถ เหตุกตฺตุรูปานิ นาม โหนฺติ ฯ ‘‘ภาเวติ กุสลํ ธมฺม’’นฺติอาทีเนตฺถ นิทสฺสนปทานิ ฯ **ภาเวตี**ติ หิ วเฑฺฒตีติ อโตฺถ ฯ อิธ ปน สุทฺธกตฺตุรูปตฺตา ปาปุณาตีติ อโตฺถ ฯ **อิตฺถมฺภูโต**ติ อิมํ ปการํ ภูโต ปโตฺต ฯ ‘‘จกฺขุภูโต’’ติอาทีนิ ปน **‘‘ภู สตฺตายํ, ภู ปตฺติย’’**นฺติ ทฺวิคณิกานํ ทฺวินฺนํ ธาตูนํ วเสน อฏฺฐกถาฏีกานยนิสฺสิตํ อตฺถํ ปกาสยิสฺสาม อาคมิกานํ โกสลฺลตฺถาย ฯ ตตฺถ **จกฺขุภูโต**ติ ยถา จกฺขุ สตฺตานํ ทสฺสนตฺถํ ปริเณติ, เอวํ โลกสฺส ยาถาวทสฺสนสาธนโต ทสฺสนกิจฺจปริณายกเฏฺฐน จกฺขุภูโต ฯ อถ วา จกฺขุ วิย ภูโตติปิ **จกฺขุภูโต** ฯ ปญฺญาจกฺขุมยตฺตา วา สยมฺภูญาเณน ปญฺญาจกฺขุํ ภูโต ปโตฺตติ **จกฺขุภูโต** ฯ วิทิตกรณเฏฺฐน **ญาณภูโต,** อสาธารณํ วา ญาณํ ภูโต ปโตฺตติ **ญาณภูโต,** อวิปรีตสภาวเฏฺฐน, ปริยตฺติธมฺมปฺปวตฺตนโต วา หทเยน จินฺเตตฺวา วาจาย นิจฺฉาริตธมฺมมโยติ **ธมฺมภูโต** ฯ โพธิปกฺขิยธเมฺมหิ วา อุปฺปนฺนตฺตา โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนโต อนญฺญสาธารณํ วา ธมฺมํ ภูโต ปโตฺตติ **ธมฺมภูโต** ฯ เสฏฺฐเฏฺฐน **พฺรหฺมภูโต** ฯ อถ วา พฺรหฺมํ วุจฺจติ มโคฺค เตน อุปฺปนฺนตฺตา โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนตฺตา, ตญฺจ สยมฺภูญาเณน ภูโต ปโตฺตติ **พฺรหฺมภูโต** ฯ เอวํ ทฺวินฺนํ ธาตูนํ วเสน วุโตฺต อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ

อปรานิ เจตฺถ นิทสฺสนปทานิ เวทิตพฺพานิฯ ‘‘ตาตา มยํ มหลฺลกา สุโทฺธทนมหาราช ปุตฺตํ พุทฺธภูตํ สมฺภาเวยฺยาม วา โน วา, ตุเมฺห ตสฺส สาสเน ปพฺพเชยฺยาถา’’ติ จ ‘‘อถ โข เถรา ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ เรวตํ สหชาติยํ สมฺภาวิํสู’’ติ จาติฯ อญฺญานิปิ ปเนตฺถ ‘‘มนุสฺสภูโต, เทวภูโต’’ติอาทีนิ โยเชตพฺพานิฯ ตถา หิ **สํสารโมจกเปตวตฺถุ อฎฺฐกถายํ ‘‘มนุสฺสภูตา**ติมนุเสฺสสุ ชาตา, มนุสฺสภาวํ วา ปตฺตา’’ติ อโตฺถ สํวณฺณิโตฯ

ภู อวกมฺปเนฯ อยมฺปิ สกมฺมโกฯ ภาเวติ, ภาวยติฯ มโนภาวนิยา ภิกฺขูฯ

เอตฺถ จ **ภาเวตี**ติ อนุกมฺปติ ปุตฺตํ วา ภาตรํ วา ยํกิญฺจิฯ **มโนภาวนียา**ติ ‘‘ทีฆายุกา โหนฺตุ ภทนฺตา อโรคา อพฺยาปชฺชา’’ติ เอวมาทินา ภาเวตพฺพา อนุกมฺปิตพฺพาติ มโนภาวนียาฯ อญฺญตฺถ ปน **มโนภาวนียา**ติ มโนวฑฺฒนกาติ อโตฺถฯ เยสุ หิ ทิเฎฺฐสุ มโน วฑฺฒติ, ‘‘เต มโนภาวนียา’’ติ วุจฺจนฺติฯ

ลภ อาภณฺฑเนฯ ลเภติ, ลภยติฯ

ชภิ นาสเนฯ ชเมฺภติ, ชมฺภยติฯ

ลาภ เปสเนฯ ลาเภติ, ลาภยติฯ **‘‘ลภ ลาเภ**ติ ธาตุสฺส รูปานิ เจ, การิตรูปานิ ภวนฺติฯ

ทภี ภเยฯ อีการนฺตายํ ธาตุ, เตน สนิคฺคหีตาคมานิ รูปานิ น ภวนฺติฯ ทเภติ, ทภยติฯ

ทูภ สนฺถเมฺภฯ ทูเภติ, ทูภยติฯ

วมฺภ วิทฺธํสเนฯ วเมฺภติ, วมฺภยติฯ วมฺภนาฯ ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู ภิกฺขุํ วเมฺภนฺติฯ

***ภ**การนฺตธาตุรูปานิฯ*

มการนฺตธาตุ

อาเตน **จมุ โธวเนฯ อา**ปุโพฺพ **จมุ**ธาตุ โธวเน วตฺตติฯ อาจเมติ, อาจมยติฯ อาจมนกุมฺภีฯ

เอตฺถ ปน ‘‘ตโต หิ โส อาจมยิตฺวา ลิจฺฉวี, เถรสฺส ทตฺวา ยุคานิ อฎฺฐา’’ติ **อปฺปสกฺการเปตวตฺถุปาฬิ**ปฺปเทโส นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **อาจมยิตฺวา**ติ หตฺถปาทโธวนปุพฺพกํ มุขํ วิกฺขาเลตฺวาฯ อยํ ปน ธาตุ ภูวาทิคณิกเตฺต ‘‘จมตี’’ติ ภกฺขนตฺถํ คเหตฺวา ติฎฺฐติฯ

กมุ อิจฺฉากนฺตีสุฯ กาเมติ, กามยติฯ กาโม, กนฺติ, นิกนฺติ, กามนา, กามยมาโน,กาเมโนฺต, อภิกฺกนฺตํฯ อภิกฺกนฺตวณฺณาฯ

เอตฺถ จ **กาโม**ติ รูปาทิวิสยํ กาเมตีติ กาโมฯ กามิยตีติ วา **กาโม,** กิเลสกามวตฺถุกามวเสเนตํ ทฎฺฐพฺพํฯ กิเลโส หิ เตภูมกวฎฺฎสงฺขาตญฺจ วตฺถุ ‘‘กาโม’’ติ วุจฺจติฯ มาโรปิ วา เทวปุโตฺต ‘‘กาโม’’ติ วุจฺจติฯ โส หิ อจฺจนฺตกณฺหธมฺมสมงฺคิตาย ปปญฺจสมติกฺกเนฺตปิ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวเก อตฺตโน วเส ฐเปตุํ กาเมตีติ ‘‘กาโม’’ติ วุจฺจติฯ

วุตฺตเญฺจตํ โปราณกวิรจนายํ –

“วเณฺท วเณฺทหมฺสฺสตฺถํ, ยตฺถ สนฺตชฺชิโต ชิโต;
กาโม กาโมฆติเณฺณน, พุเทฺธน วสตา สตา’’ติ;

อิมานิ ปนสฺส นามานิ –

กาโม นมุจิ กโณฺห จ, วสวตฺตี ปชาปติ;
ปมตฺตพนฺธุ มทโน, ปาปิมา ทมฺมโกปิ จ;
กนฺทโปฺป จ รติปติ, มาโร จ กุสุมายุโธ;

อเญฺญ อญฺญานิปิ วทนฺติฯ ตานิ สาสนานุโลมานิ น โหนฺตีติ อิธ น ทสฺสิตานิฯ **อฏฺฐกถาสุ** ปน “มาโร, นมุจิ, กโณฺห, ปมตฺตพนฺธู’’ติ จตฺตาริเยว นามานิ อาคตานิฯ

อิทานิ **อภิกฺกนฺต**สทฺทสฺส **ภูวาทิ**คเณ **“กมุ ปทวิเกฺขเป”**ติ โวหารสีเสน วุตฺตสฺส **กมุ** ธาตุสฺส วเสน อิธ จ **“กมุ อิจฺฉากนฺตีสู”**ติ วุตฺตสฺส **กมุ**ธาตุสฺส วเสน อตฺถุทฺธารํ กถยามฯ **อภิกฺกนฺต**สโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทเนสุ ทิสฺสติฯ “อภิกฺกนฺตา ภเนฺต รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม, จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติอาทีสุ ขเย ทิสฺสติฯ “อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา’’ติอาทีสุ สุนฺทเรฯ

“โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา’’ติ

อาทีสุ อภิรูเปฯ “อภิกฺกนฺตํ ภเนฺต’’ติอาทีสุ อพฺภนุโมทเนฯ อิเจฺจวํ –

ขยสฺมิํ สุนฺทเร เจว, อโถ อพฺภนุโมทเน;
อภิรูเป **อภิกฺกนฺต**-สโทฺท ทิสฺสติ สาสเนฯ

โถม สิลาฆายํฯ สิลาฆา ปสํสาฯ โถเมติ, โถมยติฯ โถมิโต, โถมนาฯ

ยม อปริเวสเนฯ ยเมติ, ยมยติฯ ยโมฯ

สม วิตเกฺกฯ สาเมติ, สามยติฯ สมาฯ นิสาเมติ, นิสามยติฯ นิสามนํฯ ปฏิสาเมติ, ปฏิสามยติฯ ปฏิสามนํฯ

ตตฺถ **สมา**ติ สํวจฺฉโร, โส “สมา’’ติ อิตฺถิลิงฺควเสน วุจฺจติฯ “โย ยเชถ สตํ สม’’นฺติ เอตฺถ หิ **สมา**สโทฺท อิตฺถิลิโงฺค, อุปโยควเสน ปน “สม’’นฺติ วุโตฺตฯ

อิมานิ สํวจฺฉรสฺส นามานิ “สํวจฺฉโร, วจฺฉโร, สมา, หายโน, สรโท, วโสฺส’’ติอาทีนิ ภวนฺติฯ **นิสาเมตี**ติ วิตเกฺกติ อุปธาเรติฯ เอตฺถ หิ “อิงฺฆ มทฺทิ นิสาเมหิ, นิโคฺฆโส ยาทิโส วเน’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **นิสาเมหี**ติ วิตเกฺกหิ อุปธาเรหีติ อโตฺถฯ **ปฏิสาเมตี**ติ ภณฺฑํ คุตฺตฎฺฐาเน นิกฺขิปติฯ

สม อาโลจเนฯ อาโลจนํ เปกฺขนํฯ สาเมติ, สามยติฯ นิสามนํฯ

เอตฺถ ปน **นิสาเมตี**ติ เปกฺขติ โอโลเกติฯ ตถา หิ “อิงฺฆ มทฺทิ นิสาเมหิ, จิตฺตํ รูปํว ทิสฺสตี’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ ตตฺถ หิ **นิสาเมหี**ติ โอโลเกหีติ อโตฺถฯ ธาตูนมตฺถาติสเยน โยโคติ ว

จนโต ปน อุปสคฺคโยคโต วา สวเนปิ อยํ วตฺตติฯ ตถา หิ ‘‘ตโต กณฺหาชินายาปิ, นิสาเมหิ รเถสภา’’ติอาทิกา ปาฬิโย ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ **นิสาเมหี**ติ สุโณหีติ อโตฺถฯ

อม โรเคฯ อเมติ, อมยติฯ อโนฺธฯ พิลงฺกปาโท อนฺธนโขฯ

ตตฺถ **อโนฺธ**ติ นฎฺฐนยโน วุจฺจติฯ **อนฺธนโข**ติ ปูตินโขฯ อุภยถาปิ สโรคตฺตํ สูจิตํฯ

ภาม โกเธฯ ภาเมติ, ภามยติฯ

โคม อุปเลปเนฯ โคเมติ, โคมยติฯ

สาม สฺวานฺตเน อามนฺตเนฯ สฺวานฺตนํ สามปฺปโยโคฯ **อามนฺตนํ** อวฺหายนํ ปโกฺกสนํฯ สาเมติ, สามยติฯ

สงฺคาม ยุเทฺธฯ สงฺคาเมติ, สงฺคามยติฯ เทฺว ราชาโน สงฺคาเมสุํฯ สงฺคาโมฯ **อาโต คมุ** อีสมธิวาสเนฯ อาคเมติ, อาคมยติ, กามาวจรธเมฺม นิสฺสาย รูปารูปธโมฺม สมุทาคเมติ, สมุทาคมยติฯ อุปาสโก ธมฺมสวนนฺตรายํ อนิจฺฉโนฺต ‘‘อาคเมถ อาคเมถา’’ติ อาหฯ สมุทาคมนํ, อาคมนํฯ อาคเมโนฺต, อาคมยมาโนฯ

ตตฺร **อาคเมตี**ติ อีสกํ อธิวาเสติฯ **สมุทาคเมตี**ติ สมฺปวตฺตติฯ **ภูวาทิคเณ** ‘‘คมยตี’’ติ เหตุกตฺตุวเสน วุตฺตํ, อิธ ปน อุปสคฺคนิปาตปุพฺพกานิ กตฺวา ‘‘อาคเมตี’’ติอาทีนิ สุทฺธกตฺตุวเสน วุตฺตานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

มการนฺตธาตุรูปานิฯ

อิติ **จุ ราทิ**คเณ **ป**วคฺคนฺตธาตุรูปานิ

สมตฺตานิฯ

ยการนฺตธาตุ

ยุ ชิคุจฺฉายํฯ ยาเวติ, ยาวยติฯ ยโวฯ

พฺยย ขเยฯ พฺยเยติ, พฺยยยติฯ อพฺยยีภาโวฯ

พฺยย จิตฺตสมุสฺสเคฺคฯ ตาทิสํเยว รูปํฯ

ยการนฺตธาตุรูปานิฯ

รการนฺตธาตุ

ปร คติยํฯ ปเรติ, ปรยติฯ เอตฺถ จ ‘‘อิติ โข อานนฺท กุสลานิ สีลานิ อนุปุเพฺพน อคฺคาย ปเรนฺตี’’ติ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ ตตฺถ **อคฺคาย ปเรนฺตี**ติ อรหตฺตตฺถาย คจฺฉนฺติฯ

คร อุคฺคเมฯ คเรติ, ครยติฯ ครุฯ

จร อสํสเยฯ จเรติ, จรยติฯ

ปูริ อปฺปายเนฯ ปูเรติ, ปูรยติฯ

วร อิจฺฉายํฯ วเรติ, วรยติฯ วโร, วรํ, วรนฺตฯ เอเต วรานํ จตุโร วเรมิฯ เอตํ สกฺก วรํ วเรฯ

ตตฺถ **วโร**ติ วริยเต วริตโพฺพติ วโรฯ **วร**นฺติ วเรตีติ วรํ, อิจฺฉนฺต ปเตฺถนฺตติ อโตฺถฯ

“มหามหารหํ สกฺย-มุนิ นีวรณา รณา;
มุตฺตํ มุตฺตํ สุทสฺสนํ, วเนฺท โพธิวรํ วร”นฺติ

ปุราณกวิรจนายํ “วร”นฺติ ปทสฺส วิยฯ เอวํ วเรตีติ **วรโนฺตฯ วเร**ติ วเรมิ อิจฺฉามิ ยาจามิฯ การิเต “ปวาเรตี”ติ รูปํ, อิจฺฉาเปตีติ อโตฺถฯ นิเสธนเตฺถ ปนิทํ การิตํ น โหติฯ

สร อเกฺขเปฯ สเรติ, สรยติฯ สโรฯ **สโร**ติ สโทฺทฯ

สาร ทุพฺพเลฺยฯ สาเรติ, สารยติฯ ทุพฺพโล ภวตีติ อโตฺถฯ

กุมาร กีฬายํฯ กุมาเรติ, กุมารยติฯ กุมาโร, กุมารโกฯ กุมารี, กุมาริกาฯ

เอตฺถ กุมารยติ ตตฺถ ตตฺถ กีฬตีติ **กุมาโร**ฯ โส เอว อติทหรตฺตา **กุมารโก**ฯ เอส นโย อิตรตฺราปิฯ

สูร วีร วิกฺกนฺติยํฯ วิกฺกนฺติ วิกฺกมนํฯ สูเรติ, สูรยติฯ วีเรติ, วีรยติฯ สูโร, วีโรฯ สาสนิเกหิ ปน สทฺธมฺมวิทูหิ เอวํ ธาตุสภาวานมฺปิ **สูรวีร**สทฺทานํ นิพฺพจนํ น ทสฺสิตํ, เกวลํ ปน ตตฺถ ตตฺถ “สูโรติ วิสิฏฺฐอุโร”ติ จ “มหาวีโรติ มหาวิกฺกโนฺต”ติ จ “วีโรติ วีริยวา”ติ จ อตฺถวิวรณมตฺตเมว ทสฺสิตํฯ

ปาร ตีร กมฺมสมฺปตฺติยํฯ กมฺมสมฺปตฺติ นาม กมฺมสฺส ปริสมาปนํ นิฏฺฐาปนํฯ ปาเรติ, ปารยติฯ ตีเรติ, ตีรยติฯ ปารํฯ ตีรํฯ วิกฺกมามิ น ปาเรมิ, ภูมึ สุมฺภามิ เวคสาฯ ตํ กิจฺจํ ตีเรตฺวา คโตฯ สนฺตีรณํ, ตีรณปริญฺญาติ จ อาทีนิ เอตฺถ ทเสฺสตพฺพานิฯ

ตตฺถ **น ปาเรมี**ติ ฉินฺทิตุํ น สโกฺกมีติ อโตฺถฯ

อีร เขปเนฯ อีเรติ, อีรยติฯ

ชร วโยหานิมฺหิฯ ชเรติ, ชรยติฯ ชราฯ **ปาฬิยํ** ปน “ชีรตี”ติ ปาโฐฯ

วร อาวรเณฯ วาเรติ, วารยติฯ นิวาเรติ, นิวารยติฯ นิวาเรตาฯ ปริวาเรติ, ปริวารยติฯ ปริวาโรฯ ปวาเรติ, ปวารยติฯ ปวารณํฯ **ปวารณ**นฺติ นิเสธนํ วา กามฺยทานํ วาฯ

ธร ธารเณฯ ธาเรติ, ธารยติฯ อาธาโร, อาธารโก, ธโมฺม อิจฺจาทีนิฯ

ตตฺถ **ธโมฺม**ติ อเนกวิเธสุ ธเมฺมสุ โลกุตฺตโร อุปฺปาทิโต สจฺฉิกโต จ จตูสุ อปาเยสุ สํสาเร วา สเตฺต อปตมาเน ธาเรตีติ ธโมฺม ฯ อถ วา โสตาปนฺนาทีหิ อริเยหิ ธาริยติ, นุ ปุถุชฺชเนหีติปิ **ธโมฺม**ฯ จตุภูมิโก ปน สกลกฺขณํ ธาเรตีติ **ธโมฺม**ฯ กกฺขฬตฺตาทินา ผุสนาทินา สนฺติอาทินา สกสกภาเวน ปณฺฑิเตหิ ธาริยติ สลฺลกฺขิยตีติปิ **ธโมฺม**ฯ เตปิฏโก ปน ปาฬิธโมฺม สกตฺถปรตฺถาทิเภเอ อเตฺถ ธาเรตีติ **ธโมฺม**ฯ เกจิ ตุ วิทู ‘‘ปาปเก อกุสเล ธเมฺม ธุนาติ กเมฺปติ วิทฺธํเสตีติ **ธโมฺม**’’ติ ธูธาตุวเสนปิ นิพฺพจนํ วทนฺติ, ตํ มคฺคธเมฺม อตีว ยุชฺชติ, ผลนิพฺพานปริยตฺติธเมฺมสุ ปน ปริยาเยน ยุชฺชติฯ

ธมฺมสโทฺท ปริยตฺติเหตุคุณนิสฺสตฺตนิชฺชีวตาทีสุ ทิสฺสติฯ อยญฺหิ ‘‘ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ เคยฺย’’นฺติอาทีสุ ปริยตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ เหตุมฺหิฯ

‘‘น หิ ธโมฺม อธโมฺม จ, อุโภ สมวิปากิโน;
อธโมฺม นิรยํ เนติ, ธโมฺม ปาเปติ สุคฺคติ’’นฺติ

อาทีสุ คุเณฯ ‘‘ตสฺมิํ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺติฯ ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรตี’’ติอาทีสุ นิสฺสตฺตนิชฺชีวตายํฯ

อถ วา **ธมฺม**สโทฺท สภาวปญฺญาปุญฺญปญฺญตฺติอาปตฺติปริยตฺตินิสฺสตฺตนิชฺชีวตาวิการคุณปจฺจ- ยปจฺจยุปฺปนฺนาทีสุ ทิสฺสติฯ อยญฺหิ ‘‘กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา’’ติอาทีสุ สภาเว ทิสฺสติฯ

ยเสฺสเต จตฺโร ธมฺมา, สทฺธสฺส ฆรเมสิโน;
สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, ส เว เปจฺจ น โสจตี’’ติ

อาทีสุ ปญฺญายํฯ

‘‘น หิ ธโมฺม อธโมฺม จ, อุโภ สมวิปากิโน;
อธโมฺม นิรยํ เนติ, ธโมฺม ปาเปติ สุคฺคติ’’นฺติอาทีสุ

ปุเญฺญฯ ‘‘ปญฺญตฺติธมฺมา, นิรุตฺติธมฺมา, อธิวจนาธมฺมา’’ติอาทีสุ ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘ปาราชิกา ธมฺมา, สงฺฆาทิเสสา ธมฺมา’’ติอาทีสุ อาปตฺติยํฯ ‘‘อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ชานาติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณ’’นฺติอาทีสุ ปริยตฺติยํฯ ‘‘ตสฺมิํ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺติฯ ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรตี’’ติอาทีสุ นิสฺสตฺตนิชฺชีวตายํฯ ‘‘ชาติธมฺมา ชราธมฺมา มรณธมฺมา’’ติอาทีสุ วิกาเรฯ ‘‘ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมาน’’นฺติอาทีสุ คุเณฯ ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ ปจฺจเยฯ ‘‘ฐิตาวสา ธาตุ ธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตา’’ติอาทีสุ ปจฺจยุปฺปเนฺนฯ

อถ วา **ธมฺม**สโทฺท ปริยตฺติสจฺจสมาธิปญฺญาปกติปุญฺญาปตฺติเญยฺยาทีสุ พหูสุ อเตฺถสุ ทิฏฺฐปฺปโยโคฯ ตถา หิ ‘‘อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาตี’’ติอาทีสุ ปริยตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘ทิฏฺฐธโมฺม ปตฺตธโมฺม’’ติอาทีสุ สเจฺจฯ ‘‘เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต อเหสุ’’นฺติอาทีสุ สมาธิมฺหิฯ ‘‘สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค’’ติ เอวมาทีสุ ปญฺญายํฯ ‘‘ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว สตฺตาน’’นฺติ เอวมาทีสุ ปกติยํฯ ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ’’นฺติ เอวมาทีสุ ปุเญฺญฯ ‘‘จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา’’ติอาทีสุ อาปตฺติยํฯ ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติอาทีสุ เญเยฺยฯ เอวํ ธมฺมสทฺทปฺปวตฺติวิสยา วิวิธา

อฎฺฐกถาจริเยหิ ทสฺสิตา, ตตฺถ ตตฺถ ปน อาทิสเทฺทน ยุตฺติวิสยาทโย จ อตฺถา คเหตพฺพาฯ ตถา หิ **ธมฺม**สโทฺท –

“เนส ธโมฺม มหาราช, ยํ ตฺวํ คเจฺฉยฺย เอกโก;
อหมฺปิ เตน คจฺฉามิ, เยน คจฺฉสิ ขตฺติยา”ติ

อาทีสุ ยุตฺติยํ วตฺตติฯ “มนญฺจ ปฎิจฺจ ธเมฺม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณ”นฺติอาทีสุ วิสเยฯ “สตญฺจ ธโมฺม น ชรํ อุเปตี”ติ เอตฺถ นิพฺพาเน วตฺตติฯ ตตฺร ยา นิสฺสตฺตตา, สา เอว นิชฺชีวตาฯ โย จ เหตุ, โส เอว ปจฺจโยฯ

อิเจฺจวํ –

ปริยตฺติปจฺจเยสุ, คุเณ นิสฺสตฺตตาย จ;
สภาเว เจว ปญฺญายํ, ปุเญฺญ ปญฺญตฺติยมฺปิ จฯ

อาปตฺติยํ วิการเร จ, ปจฺจยุปฺปนฺนเกปิ จ;
สจฺจสมาธิปกติ-เญเยฺยสุ ยุตฺติยมฺปิ จ;
วิสเย เจว นิพฺพาเน, **ธมฺม**สโทฺท ปวตฺตติฯ

เกจิ ปน ธมฺมสทฺทสฺส ปวตฺติวิสยานํ ทสธาว ปริเจฺฉทํ วทนฺติฯ

เญยฺยมเคฺค จ นิพฺพาเน, สภาเว อถ ชาติยํ;
มเน วิสยปุเญฺญสุ, ภาเว ปาวจเนปิ จ;
อิเมสุ ทสสฺวเตฺถสุ, **ธมฺม**สโทฺท ปวตฺตติฯ

ตตฺร **อตฺถุทฺธาโร**ติ สมานสทฺทวจนียานํ อตฺถานํ อุทฺธรณํ อตฺถุทฺธาโรฯ

รการนฺตธาตุรูปานิฯ

ลการนฺตธาตุ

ปาล รกฺขเณฯ “รกฺขณํ, ตาณํ, โคปนํ, อวนํ, ปาลนํ, รกฺขา, รกฺขณา, คุตฺติ” อิเจฺจเต ปริยายาฯ ปาเลติ, ปาลยติฯ ปาลโก, พุทฺธปาโลฯ อมฺพปาลี คณิกาฯ สโม ภวตุ ปาลินาฯ ปาลิโต, ปาลนํ, ปาฬิฯ

เอตฺถ **ปาฬี**ติ อตฺถํ ปาเลตีติ ปาฬิ, **ล**สฺส **ฬ**ตฺตํฯ อถ วา อโนฺตทกํ รกฺขณเฎฺฐน มหโต ตฬากสฺส ถิรา มหตีติ ปาฬิ วิยาติ **ปาฬิ,** ปริยตฺติธโมฺมฯ อปโร นโย ปกฎฺฐานํ อุกฺกฎฺฐานํ สีลาทิอตฺถานํ โพธนโต สภาวนิรุตฺติภาวโต พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา จ ปกฎฺฐานํ วจนปฺปพนฺธานํ อาฬีติ **ปาฬิ**ฯ

ปาฬิสโทฺท ปาฬิธเมฺม, ตฬากปาฬิยมฺปิ จ;
ทิสฺสเต ปนฺติยเญฺจว, อิติ เญยฺยํ วิชานตาฯ

อยญฺหิ “ปาฬิยา อตฺถมุปปริกฺขนฺตี”ติอาทีสุ ปริยตฺติธมฺมสงฺขาเต ปาฬิธเมฺม ทิสฺสติฯ “มหโต ตฬากสฺส ปาฬี”ติอาทีสุ ตฬากปาฬิยํฯ “ปาฬิยา นิสีทึสู”ติอาทีสุ ปนฺติยํ, ปฎิปาฎิ

ยา นิสีทึ่สูติ อโตฺถฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ ธาตฺยา กิจฺจํ นตฺถิฯ ปาฏิปทิโก หิ ปนฺติวาจโก **ปาฬิ**ส โทฺทฯ

ติล สิเนหเนฯ เตเลติ, เตลยติฯ เตลํ, ติโล, ติลํฯ

ตตฺถ **ติโล**ติ ติลคโจฺฉฯ **ติล**นฺติ ตปฺผลํฯ ตโต ปน นิกฺขโนฺต สิเนโห **เตลํ**ฯ โส หิ ''ติลานํ อิทนฺติ เตล''นฺติ วุจฺจติฯ ยทิ เอวํ ''สาสปเตล''นฺติอาทิวจนํ น ยุเชฺชยฺยาติ? โน น ยุชฺชติ, **''ติลสิเนหเน''**ติ เอวํ วุตฺตาย **ติล**ธาตุยา สามญฺญโต ยสฺส กสฺสจิ สิเนหสฺส วจนโตฯ เตน ''สาสปเตลํ, มธุกเตล''นฺติอาทโย สาสเน ปโยคา ทิสฺสนฺติฯ มยํ ปน **ติล**ธาตุวเสน นิปฺผนฺนานํ ติลคจฺฉตปฺผลวาจกานํ ''ติโล, ติล''นฺติ สทฺทรูปานํ ปกาสนมุเขน ''ติลานํ อิทนฺติ เตล''นฺติ วทาม, น ปน เตน วจเนน สาสปาทีนํ สิเนหสฺส อเตลตฺตํ วทามฯ อถ กิญฺจรหีติ เจ? ตทฺธิตวิธาเน วิญฺญูนํ โกสลฺลตฺถํ **ติล**สทฺทํ ปฏิจฺจ ''ติลานํ อิทนฺติ เตล''นฺติ วทามฯ สิเนหสงฺขาตสฺส สาสปาทีนํ เตลสฺส วจนํ น ชหาม, ตสฺมา อุทาหรณปฺปกาสเน ''ติโล, ติลํ, เตล''นฺติ อวตฺวา ''เตลํ, ติโล, ติล''นฺติ อเมฺหหิ วุตฺตํฯ อิทญฺหิ วจนํ เตลสฺส สามญฺญโต สิเนเห ปวตฺตึ ทีเปติฯ เตเนว จ สาสเน ''ติลเตลํ, สาสปเตล''นฺติอาทินา วิเสสวจนมฺปิ ทิสฺสตีติ นิฏฺฐเมตฺถาวคนฺตพฺพํฯ อปิจ **เตล**สโทฺท เยภุเยฺยน ติลเตเล วตฺตติ, ยถา **มิค**สโทฺท หริณมิเคติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ

ชล อปวารเณฯ ชาเลติ, ชาลยติฯ ชาลํ, ชาลาฯ **ชาล**นฺติ มจฺฉชาลํฯ **ชาลา**ติ อคฺคิชาลาฯ

ขล โสเจยฺเยฯ โสเจยฺยํ สุจิภาโวฯ ขาเลติ, ขาลยติฯ ปกฺขาเลติ, ปกฺขาลยติฯ

ตล ปติฏฺฐายํฯ ตาเลติ, ตาลยติฯ ตาโล, ตลํฯ

เอตฺถ **ตาโล**ติ ติณราชรุโกฺขฯ **ตล**นฺติ ปาณิตลภูมิตลาทิฯ ตญฺหิ ตาลยติ ปติฏฺฐาติ เอตฺถ วตฺถุชาตนฺติ **ตลํ**ฯ

ตุล อุมฺมาเนฯ โตเลติ, โตลยติฯ

ทุล อุเกฺขเปฯ อุเกฺขโป อุทฺธํ ขิปนํฯ โทเลติ, โทลยติฯ โทลาฯ

เอตฺถ จ โทลิยติ อุกฺขิปิยติ ยตฺถ นิปโนฺน ทารโก, ยถานิปนฺนโก วาติ **โทลา**ฯ

วุล นิมฺมชฺชเนฯ โวเลติ, โวยลติฯ

มีล นิมีลเนฯ มีเลติ, มีลยติฯ มีลนํ, อุมฺมีลนํ, นิมีลนํฯ

มูล โรหเนฯ มูเลติ, มูลยติฯ มูลํฯ เอสา หิ ยทา ปติฏฺฐายํ วตฺตติ, ตทา **ภูวาทิ**คณิกา, ''มูลตี''ติ จสฺสา รูปํฯ

ตตฺถ **มูล**นฺติ มูลยติ รูหติ รุกฺขาทิ เอเตนาติ มูลํฯ อถ วา มูลยติ ฉิโนฺนปิ โกจิ เอเตน อจฺฉิเนฺนน ปุนเทว รูหตีติ **มูลํ**ฯ วุตฺตญฺหิ –

''ยถาปิ มูเล อนุปทฺทเว ทเฬฺห,

ฉิโนฺนปิ รุกฺข ปุนเทว รูหติ;
เอวมฺปิ ตณฺหานุสเย อนูหเต,
นิพฺพตฺตติ ทุกฺขมิทํ ปุนปฺปุน’’นฺติ;

มูลสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร เหฏฺฐา **ภูวาทิ**คเณ วุตฺโตฯ

กล ปิล เขเปฯ กาเลติ, กาลยติฯ กาโลฯ ปิเลติ, ปิลยติฯ

เอตฺถ **กาโล**ติ สมโยปิ มจฺจุปิฯ ตตฺร สมโย เตสํ เตสํ สตฺตานํ อายุํ กาลยติ เขเปติ ทิวเส ทิวเส อปฺปํ อปฺปํ กโรตีติ กาโลติ วุจฺจติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘กาโล ฆสติ ภูตานิ, สพฺพาเนว สหตฺตนา;
โย จ กาลฆโส ภูโต, สภูตปจนิํปจี’’ติฯ

มจฺจุ ปน กาลยติ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ชีวิตํ เขเปติ สมุเจฺฉทวเสน นาเสตีติ กาโลติ วุจฺจติฯ เตนาหุ **อฏฺฐกถาจริยา ‘‘กาโล**ติ มจฺจุฯ กาลยติ สตฺตานํ ชีวิตํ นาเสตีติ กาโลฯ กาเลน มจฺจุนา กโต นาสิโตติ **กาลกโต’’**ติฯ ‘‘มรณํ หินฺทํ มจฺจุ มฏฺฏุ จุติ กาโล อนฺตโก นิเกฺขโป’’ติ มรณสฺสาภิธานานิฯ

สฺุล สชฺชเนฯ สฺุเลฺลติ, สฺุลฺลยติฯ

อิล เปรเณฯ อิเลติ, อิลยติฯ

วล *ภรเณ*ฯ วาเลติ, วาลยติฯ วาโลฯ

ลล อิจฺฉายํฯ ลเลติ, ลลยติฯ

ทล วิทารเณฯ ทาเลติ, ทาลยติ, ปทาเลติ, ปทาลยติฯ กุทาโลฯ

กล คติสงฺขฺยาเนสุฯ กาเลติ, กาลยติฯ กาโล, กลาฯ **กลา**ติ อวยโวฯ สา หิ กาลยิตพฺพา สงฺขายิตพฺพาติ **กลา**ฯ

สีล อุปธารเณฯ อุปธารณํ *ภุโส* ธารณํ, ปติฏฺฐาวเสน อาธารภาโวฯ สีเลติ, สีลยติฯ สีลํ, สีลนํฯ

เอตฺถ **สีลนฺ**ติ สีเลติ อุปธาเรติ ตํสมงฺคีปุคฺคลํ อปาเยสุ อุปฺปตฺตินิวารณวเสน *ภุโส* ธาเรตีติ สีลํฯ อถ วาสีลิยติ อุปจาริยติ สปฺปุริเสหิ หทยมํสนฺตรํ อุปเนตฺวา ธาริยตีติ **สีลํฯ สีลนฺ**ติ **ภูวาทิ**คเณ อวิปฺปกิณฺณตาสงฺขาตํ สมาธานํ วุจฺจติฯ ตตฺถ ‘‘สีลตี’’ติ รูปํ, อิธ ปน อาธารภาวสงฺขาตํ อุปธารณํ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ ‘‘สีเลติ, สีลยตี’’ติ รูปานิฯ **อฏฺฐกถาสุ** หิ ‘‘กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐาวเสน อาธารภาโว อุปธารณ’’นฺติ วุตฺโตฯ

เวล กาโลปเทเสฯ เวเลติ, เวลยติฯ เวลาฯ เกจิ **‘‘เวล** อิติ ธาตุสโทฺท น โหตี’’ติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํ, โปราเณหิ สทฺทสตฺถวิทูหิ ‘‘เวลยตี’’ติ รูปสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ

ปล มูล ลวนปวเนสุฯ ลวนํ เฉทนํ, **ปวนํ** โสธนํฯ ปาเลติ, ปาลยติฯ ปลํฯ **ปลํ** นาม มานวิเสโสฯ โลกสฺส วิมตึ ปาเลติ ลุนาติ โสเธติ จาติ **ปลํ**ฯ มูเลติ, มูลยติฯ สทฺทสตฺถวิทู ปน ‘‘มูลยติ เกทารํ, มูลยติ ธญฺญ’’นฺติ ปโยคํ วทนฺติฯ

ถูล ปริพฺรูหเนฯ ปริพฺรูหนํ วฑฺฒนํฯ ถูเลติ, ถูลยติฯ ถูโล ปุริโสฯ ถูลา ชเวน หายนฺติฯ

ปล คติยํฯ ปเลติ, ปลยติฯ อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํฯ ปเลติ รสมาทายฯ ยถา สุตฺตคุฬํ ยตฺตเกหิ สุเตฺตหิ เวฐิตํ, ตตฺตเกหิ เอว ปลยติฯ

จิงฺคุล ปริพฺภมเนฯ จิงฺคุเลติ, จิงฺคุลยติฯ จิงฺคุลยิตฺวาฯ อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘ยาวติกา อภิสงฺขารสฺส คติ, ตาวติกํ คนฺตฺวา จิงฺคุลยิตฺวา ภูมิยํ ปปตี’’ติฯ ตตฺถ **จิงฺคุลยิตฺวา**ติ ปริพฺภมิตฺวาฯ

ลการนฺตธาตุรูปานิฯ

วการนฺตธาตุ

ทิวุ ปริกูชเนฯ ปริกูชนํ คชฺชนํฯ เทเวติ, เทวยติฯ เทโว จ ปริเทวิตฺวาฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ

ทิวุ อทฺทเนฯ อทฺทนํ คนฺธปิสนนฺติ วทนฺติฯ เทเวติ, เทวยติฯ

จิว *ภาสายํ*ฯ จิเวติ, จิวยติฯ

วการนฺตธาตุรูปานิฯ

สการนฺตธาตุ

ปุส โปสเนฯ โปเสติ, โปสยติฯ อิมานิ รูปานิ กิญฺจาปิ ***ภูวาทิ***คณิกํ ‘‘โปเสตี’’ติ รูปํ ปฏิจฺจ เหตุกตฺตุรูปานิ วิย ทิสฺสนฺติ, ตถาปิ ‘‘อเญฺญปิ เทโว โปเสตี’’ติอาทิกสฺส **จุราทิ**คณิกรูปสฺส ทสฺสนโต สุทฺธกตฺตุวเสน วุตฺตานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ อุภินฺนํ ปน การิตฎฺฐาเน ‘‘โปสาเปติ, โปสาปยตี’’ติ เหตุกตฺตุรูปานิ อิจฺฉิตพฺพานิฯ

เปส ปฏิหรเณฯ เปเสติ, เปสยติฯ

ปิส พลปาณเนสุฯ ปิเสติ, ปิสยติฯ

ปสิ นาสเนฯ ปํเสติ, ปํสยติฯ

ชสิ รกฺขเณฯ ชํเสติ, ชํสยติฯ

สิเลส สิเลสเนฯ สิเลเสติ, สิเลสยติฯ สิเลโสฯ

ลูส หิํสายํฯ ลูเสติ, ลูสยติฯ

ปุนฺส อภิมทฺทเนฯ นกาโร นิคฺคหีตตฺถํฯ ปุํเสติ, ปุํสยติฯ นปุํสโกฯ ธาตุ**น**การสฺส โลเป ‘‘โปโส’’ อิจฺจปิ รูปํฯ

ตตฺถ **น ปุํสโก**ติ อิตฺถิภาวปุมฺภาวรหิโต ปุคฺคโลฯ โส หิ ปุริโส วิย สาติสยํ ปจฺจามิเตฺต น ปุํเสติ อภิมทฺทนํ กาตุํ น สโกฺกตีติ **นปุํสโก**ติ วุจฺจติฯ เกจิ ปน ‘‘น ปุมา, น อิตฺถี’’ติ นปุํสโกติ วจนตฺถํ วทนฺติฯ ตถา หิ สทฺทสตฺถวิทู ตํ ปุคฺคลํ นปุํสกลิงฺควเสน นปุํสกนฺติ วทนฺติฯ

ธูส กนฺติกรเณฯ ธูเสติ, ธูสยติฯ

รุส โรสเนฯ โรสนํ โกปกรณํฯ โรเสติ, โรสยติฯ โรโสฯ **โรโส**ติ โกโธฯ

พฺยุส อุสฺสเคฺคฯ โพฺยเสติ, โพฺยสยติฯ

ชส หิํสายํฯ ชาเสติ, ชาสยติฯ

ทํส ทํสเนฯ ทํเสติ, ทํสยติฯ ทํสโนฯ **ทํสโน**ติ ทโนฺตฯ ทํสนฺติ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา เอเตนาติ **ทํสโน**ฯ

ทสิ ทสฺสเน จฯ จกาโร ทํสนํ อเปกฺขติฯ ทํเสติ, ทํสยติฯ วิทํเสติ, วิทํสยติ สูริโย อาโลกํฯ

ตสฺส สนฺตชฺชเนฯ ตเสฺสติ, ตสฺสยติ ปุริโส โจเรฯ

วสฺสุ สตฺติพนฺธเนฯ สตฺติพนฺธนํ สมตฺถตากรณํฯ วเสฺสติ, วสฺสยติฯ

ชส ตาฬเนฯ ตาฬนํ ปหรณํฯ ชาเสติ, ชาสยติฯ

ปส พนฺธเนฯ ปาเสติ, ปาสยติฯ ปาโสฯ ปาสนฺติ พนฺธนฺติ สเตฺต เอเตนาติ **ปาโส,** สกุณปาสาทิฯ

ฆุสิ วิสทฺทเนฯ วิสทฺทนํ อุโคฺฆสนํฯ โฆเสติ, โฆสยติฯ โฆโสฯ

ลส สิลฺปโยเคฯ สิลฺปโยโค ลาสิยํ นาฏกนาฏนํ เรจกทานํฯ ลาเสติ, ลาสยติฯ ลาเสโนฺต, ลาเสนฺตี ฯ อตฺรายํ ปาฬิ ‘‘วาเทนฺติยาปิ ลาเสนฺติ, นจฺจนฺติยาปิ ลาเสนฺติ, ลาเสนฺติยาปิ นจฺจนฺตี’’ติฯ ตตฺถ **ลาเสนฺตี**ติ ยา อุปฺลวมานา วิย อุฎฺฐหิตฺวา ลาสิยนาฏกํ นาเฏนฺติ, เรจกํ เทนฺติฯ

ภูส อลงฺกาเรฯ ภูเสติ, ภูสยติฯ วิภูเสติ, วิภูสยติฯ ภูสนํ, วิภูสนํฯ

วส สิเนหนเฉทาวหรเณสุฯ อวหรณํ โจริกาย คหณํฯ วาเสติ, วาสยติฯ วสาฯ

ตาส วารเณฯ วารณํ นิวารณํฯ ตาเสติ, ตาสยติฯ

ธส อุเญฺฉฯ ธาเสติ, ธาสยติฯ

ภส คหเณฯ ภาเสติ, ภาสยติฯ

ปุส ธารเณฯ โปเสติ, โปสยติ, อาภรณํ ธาเรตีติ อโตฺถฯ

ตุสิ ปิสิ กุสิ ทสิ ภาสายํฯ ตุํเสติ, ตุํสยติฯ ปิํเสติ, ปิํสยติฯ กุํเสติ, กุํสยติฯ ทํเสติ, ทํสยติฯ

ขุสิ อโกฺกสเนฯ ขุํเสติ, ขุํสยติฯ ขุํสนาฯ

คเวส มคฺคเนฯ คเวเสติ, คเวสยติฯ คเวสโก, คเวสิโต, คเวสนา, คเวฏฺฐิฯ

วาส อุปเสวายํฯ วาเสติ, วาสยติฯ วาโส, อาวาโสฯ

หิสิ หิํสายํฯ หิํเสติ, หิํสยติฯ

นิวาส อจฺฉาทเนฯ วตฺถํ นิวาเสติ, นิวาสยติฯ ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวาฯ

อํส สงฺฆาเตฯ อํเสติ, อํสยติฯ อํโส, อํสาฯ

เอตฺถ จ **อํโส**ติ โกฏฺฐาโสปิ ขนฺธปิ วุจฺจติฯ **อํสา**ติ อริสโรโคฯ

มิส สชฺชเนฯ เมเสติ, เมสยติฯ

รส อสฺสาทเนฯ รเสติ, รสยติฯ รโสฯ รสิยเต อสฺสาทิยเต ชเนหีติ **รโส**ฯ

รส สิเนหเนฯ รเสติ, รสยติฯ รโสฯ

ตตฺถ **รเสตี**ติ สิเนหติฯ **รโส**ติ สิเนโห, สิเนหสมฺพนฺธ สามคฺคิรโสติ วุจฺจติ, ยํ สนฺธาย พฺราหฺมณา ภควนฺตํ ‘‘อรสรูโป สมโณ โคตโม’’ติ อโวจุํฯ

สิย อสพฺพปฺปโยเคฯ เสเสติ, เสสยติฯ เสโสฯ **วิ**ปุโพฺพ อติสเย, **วิ**ปุโพฺพ อติสเย, **วิ**ปุโพฺพ **สิส**ธาตุ อติสเย วตฺตติ, วิเสเสติ, วิเสสยติฯ วิเสโส, วิสิโฏฺฐ, วิเสสนํฯ

มิสฺส สมฺมิเสฺสฯ มิเสฺสติ, มิสฺสยติฯ สมฺมิเสฺสติ, สมฺมิสฺสยติฯ มิโสฺส, มิโสฺส, มิสฺสิโต, สมฺมิสฺสิโต, สมฺมิโสฺส อิจฺจาทีนิฯ **อลมฺพุสาชาตเก มิสฺสา**ติ อิตฺถีนํ วตฺตพฺพนามํ, ปุริเสหิ สทฺธึ สมฺมิสฺสนตายฯ

ชุส ปริตกฺกเนฯ โชเสติ, โชสยติฯ

มส ปหาสเนฯ มเสติ, มสยติฯ

มริส ติติกฺขายํฯ มริเสติฯ มริสยติฯ

ปิส เปสเนฯ เปเสติ, เปสยติฯ เปสโก, เปสิโตฯ

ฆุส สเทฺทฯ โฆเสติ, โฆสยติฯ อุโคฺฆสยุํ โพธิมเณฺฑ ปโมทิตาฯ โฆโสฯ

ทิสี อุจฺจารเณฯ เทเสติ, เทสยติฯ เทสโก, เทเสตา, เทสิโต, เทสนาฯ

วส อจฺฉาทเนฯ วาเสติ, วาสยติฯ นิวาเสติ, นิวาสยติฯ วตฺถํฯ

สการนฺตธาตุรูปานิฯ

หการนฺตธาตุ

อรห ปูชายํฯ อรเหติ, อรหยติฯ อรหา, อรหํฯ ‘‘อรหา, ขีณาสโว, อเสโกฺข’’ติ อรหโต นามานิฯ

สิเนห สิเนหเนฯ สิเนเหติ, สิเนหยติฯ

วรห หิํสายํฯ วรเหติ, วรหยติฯ วราโหฯ

วราโหติ สูกโรปิ หตฺถีปิ วุจฺจติฯ ‘‘เอเณยฺยา จ วราหา จา’’ติ เอตฺถ หิ สูกโร ‘‘ว ราโห’’ติ วุโตฺต, ‘‘มหาวราหสฺส…เป…. นทีสุ ชคฺคโต’’ติ เอตฺถ ปน หตฺถี ‘‘วราโห’’ติฯ

รห จาเคฯ รเหติ, รหยติฯ

จห ปริกตฺถเนฯ จเหติ, จหยติฯ

มห ปูชายํฯ มเหติ, มหยติฯ มหิโต ราชา มหาราชาฯ วิหารมโห, เจติยมโหฯ

ปิห อิจฺฉายํฯ ปิเหติ, ปิหยติฯ ปิหา, ปิหาลุ, อปิโห, ปิหนียา วิภูติโยฯ

กุห วิมฺหาปเนฯ กุเหติ, กุหยติฯ กุหโกฯ กุหยติ โลกวิมฺหาปนํ กโรตีติ **กุหโก**ฯ กุหนาฯ

สห ปริสหเนฯ ปริสหนํ ขนฺติฯ สเหติ, สหยติฯ สหนํฯ **ภูวาทิ**คณิกสฺส ปนสฺส ‘‘สหตี’’ติ รูปํฯ

ครห วินินฺทเนฯ ครเหติ, ครหยติฯ ครหาฯ **ภูวาทิ**คณิกสฺส ปนสฺส ‘‘ครหตี’’ติ รูปํฯ

หการนฺตธาตุรูปานิฯ

ฬการนฺตธาตุ

ตฬ ตาฬเนฯ ตาเฬติ, ตาฬยติฯ ปตาเฬติ, ปตาฬยติฯ ตาฬํฯ **ตาฬ**นฺติ กํสตาฬาทิฯ

ตฬ อาฆาเตฯ ปุเพฺพ วิย รูปานิฯ

ขฬ เภเทฯ ขเฬติ, ขฬยติฯ

อิฬ ถวเนฯ อิเฬติ, อิฬยติฯ

ชุฬ เปรเณฯ โชเฬติ, โชฬยติฯ

ปีฬ อวคาหเนฯ ปีเฬติ, ปีฬยติฯ นิปฺปีเฬติ, นิปฺปีฬยติฯ ปีฬนโก, ปีฬิโต, ปีฬา, ปีฬนํ, นิปฺปีฬนโกฯ

ลภ อุปเสวายํฯ ลาเภติ, ลาภยติฯ อุปลาเภติ, อุปลาภยติฯ **ภูวาทิ**คณฎฺฐาย ปน วิลาสนเตฺถ วตฺตมานาย เอติสฺสา ‘‘ลภตี’’ติ รูปํฯ

สิภ เสภเนฯ เสเภติ, เสภยติฯ เสเภโนฺตฯ เอตฺถ **เสเภตี**ติ เสภิตสทฺทํ กโรติฯ

อวคฺคนฺตธาตุรูปานิฯ

จุราที เอตฺตกา ทิฎฺฐา, ธาตโว เม ยถาพลํ;
สุเตฺตสฺวเณฺณปิ เปกฺขิตฺวา, คณฺหโวฺห อตฺถยุตฺติโตฯ

จุรปมุขคโณ เม สาสนตฺถํ ปวุโตฺต,
สุปจุรหิตกาโม ตมฺปิ สิเกฺขยฺย ธีโร;
สุปจุรนยปาเฐ สตฺถุโน ตณฺหิ สิกฺขํ,
ปิยุสมิว มนุญฺญํ อตฺถสารํ ลเภถฯ

อิติ นวเงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฎกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

จุราทิคณปริทีปโน อฎฺฐารสโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๙. สพฺพคณวินิจฺฉย

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ, สพฺพคณวินิจฺฉยํ;
โสตูนํ ปฏุภาวตฺถํ, ปรเม ปิฏกตฺตเยฯ

ปจฺจยาทิวิภาเคหิ, นเยหิ วิวิเธหิ ตํ;
สุขคฺคาหาย โสตูนํ, สุณาถ มม ภาสโตฯ

ตตฺถ ปฐโม **ภูวาทิ**คโณ, ทุติโย **รุธาทิ**คโณ, ตติโย **ทิวาทิ**คโณ, จตุโตฺถ **สฺวาทิ**คฺโณ, ปญฺจโม **กิยาทิ**คโณ, ฉโฏฺฐ **คหาทิ**คโณ, สตฺตโม **ตนาทิ**คโณ, อฏฺฐโม **จุราทิ**คโณ, อิมสฺมิํ ภควโต ปาวจเน อฏฺฐวิธา ธาตุคณา ภวนฺติฯ เอเตสุ วิกรณปจฺจยวเสน –

ภูวาทิโต อกาโร จ, สานุสาโร **รุธาทิ**โต;
อกาโร เจ**วิ**วโณฺณ จ, **เอ**กา**โร**การเมว จฯ

ยปจฺจโย **ทิวาทิ**มฺหา, **ณุ ณา อุณา สฺวาทิ**โต;
กฺยาทิโต ปน **นา**เยว, **ปฺปณฺหา** ปน **คหาทิ**โตฯ

โอยิรา ตุ **ตนาทิ**มฺหา, **เณ ณยา** จ **จุราทิ**โต;
อคฺคหิตคฺคหเณน, ปจฺจยา **ทส ปญฺจ** จฯ

หิยฺยตฺตนี สตฺตมี จ, วตฺตมานา จ ปญฺจมี;
จตเสฺสตา ปวุจฺจนฺติ, สพฺพธาตุกนามิกาฯ

เอเตสุ วิสเยเสฺวว, **อ**กาโร สุทฺธกตฺตริ;
อญฺญตฺร **ข ฉ สา**ทีหิ, สหาปิ จุปลพฺภติฯ

‘‘ภวติ โหติ สโมฺภติ, เชติ ชยติ กียติ;
เฑติ ยาติ อิติ เอติ, อวติ โกติ สงฺกติฯ

ภิกฺขติ ปิวติ ปาติ, วเทติ วทติ’’ อิติ;
ภูวาทิธาตุรูปานิ, ภวนฺตีติ ปกาสเยฯ

รูปํ ‘‘รุนฺธติ รุนฺธีติ, รุเนฺธติ ปุน รุนฺธิติ;
สุโมฺภติ’’จฺจาทีรูปานิ, **รุธาที**นฺติ ทีปเยฯ

‘‘ทิพฺพติ สิพฺพติ เจว, ยุชฺชติ วิชฺชติ ตถา;
ฌายติ หายติ’’จฺจาทิ, รูปมาหุ **ทิวาทิ**นํฯ

‘‘สุโณติ จ สุณาติ จ, วุโณติ จ วุณาติ จ;
ปาปุณาติ หิโนตี’’ติ, อาทิรูปํ **สฺวาทิ**นํฯ

‘‘กินาติ จ ชินาติ จ, ธุนาติ จ มุนาติ จ;
อสฺนาติ’’จฺจาทิรูปญฺจ, **กฺยาทีน**นฺติ วิภาวเยฯ

‘‘เฆปฺปติ ปฏิคฺคณฺหาติ, สณฺหญฺจ สณฺหโกติ จ;
กณฺหํ ตณฺหา จ ติณฺหุณฺห’’-มิจฺจาทิ จ **คหาทิ**นํฯ

‘‘ตโนติ จ กโรติ จ, กยิรติ สโนติ จ;
สโกฺกต’โปฺปติ ปโปฺปติ’’-จฺจาทิรูปํ **ตนาทิ**นํฯ

‘‘โจเรติ โจรยเนฺต จ, จิเนฺตติ จินฺตยนฺติ จ;
มเนฺตติ’’จฺจาทิกญฺจาปิ, รูปมาหุ **จุราทิ**นํฯ

วิกรณวเสเนวํ, รูปเภโท ปกาสิโต;
ธาตูนํ ธาตุเภทาทิ-กุสลสฺส มตานุโคฯ

กิริยาย ธารณโต, ธาตโว เอกธา มตา;
ทฺวิธาปิ จ ปวุจฺจนฺติ, สกมฺมากมฺมโต ปนฯ

ตตฺถ **สกมฺมกา** นาม, **คมิภกฺขา**ทยา สิยุํ;
ฐาสาทโย **อกมฺมา** จ, อุปสคฺคํ วินา วเท;

สกมฺมกกมฺมภูโต, **ทิวุ** อิจฺจาทโย ปุน;
คเหตฺวาน ติธา โหนฺติ, เอวญฺจาปิ วิภาวเยฯ

สกมฺมเก ทฺวิธา ภิตฺวา, เอกกมฺมทฺวิกมฺมโต;
อกมฺมเกหิ สทฺธึ เต, ติวิธาปิ ภวนฺติ หิฯ

อกมฺมกา **รุตา**เยว, เอกกมฺมา **คมา**ทโย;
โหนฺติ ทฺวิกมฺมกา นาม, **ทุหิกรวหา**ทโยฯ

สกมฺมากมฺมกตฺตมฺหิ, ธาตูนมุปสคฺคโต;
นิยโม นตฺถิ โส ตสฺมา, น มยา เอตฺถ วุจฺจติฯ

เอกฎฺฐานา **คมิ**จฺจาที, ทฺวิฎฺฐานา **ภูปจา**ทโย;
ติฎฺฐานา **สฺวา**ทโย เอวํ, ฐานโตปิ ติธา มตาฯ

คุปาทโย นิโยเคน, อาขฺยาตเตฺต สวุทฺธิกา;
วจ ตุราทโย น หิ, วุทฺธิกา การิตํ วินา;

ขิ ชิ อิจฺจาทโย ธาตู, สวุทฺธาวุทฺธิกา มตา;
อิติ วุทฺธิวเสนาปิ, ติวิโธ ธาตุสงฺคโหฯ

อลุตฺตวิกรณา จ, ลุตฺตวิกรณา ตถา;
ลุตฺตาลุตฺตวิกรณา, เอวมฺปิ ติวิธา สิยุํฯ

ตตฺราลุตฺตวิกรณา, **คมิ รุธิ ทิวา**ทโย;
ปา ภาทโย **ชินิ**จฺจาที, กมโต อิตเร สิยุํฯ

สุทฺธสฺสรา เอกสฺสรา, ตถาเนกสฺสราติ จ;
ติธา ภวนฺติ **ยฺยาตา-ปาภาลาที กรา**ทโยฯ

จตุธาทินโย จาปิ, ลพฺภมานวเสน จ;
คเหตพฺพ นยญฺญูหิ, ยถาวุตฺตานุสารโตฯ

ปุน สุทฺธสฺสรา ธาตู, เอกสฺสรา จ สตฺตธา;
อาอิวณฺณอุวณฺณนฺต-เอโอนฺตวสา มตาฯ

อวณฺณิวณฺณุวณฺณเนฺต-การนฺตานํ วเสน เว;
อเนกสฺสรธาตู จ, สตฺตธาว ปกิตฺติตาฯ

เอวํ ปนฺนรสธาปิ, ธาตูนมิธ สงฺคโห;
ตปฺปเภทํ ปกาเสยฺยุํ, **อิอุ**อิจฺจาทินา วิทูฯ

ตตฺร “**อิ**คติยํ, **อิ** อชฺฌยเน, **อุ** สเทฺท” อิเจฺจเต สุทฺธสฺสรา ธาตโวฯ **ยา รา ลา** อิจฺจาทโย เอกสฺสรา **อา**การนฺตาฯ **ขิชินิ**อิจฺจาทโย เอกสฺสรา **อิ**การนฺตาฯ **ปี**อิจฺจาทโย เอกสฺสรา **อี**การนฺตาฯ **ขุ ทุ กุ** อิจฺจาทโย เอกสฺสรา **อุ**การนฺตา, **ภู หู** อิจฺจาทโย เอกสฺสรา **อู**การนฺตาฯ **เข เช เส** อิจฺจาทโย เอกสฺสรา เอการนฺตาฯ **โส** อิจฺจาทโย เอกสฺสรา **โอ**การนฺตาฯ

กร ปจ สงฺคาม อิจฺจาทโย อเนกสฺสรา **อ**การนฺตา, **โอมา**อิจฺจาทโย อเนกสฺสรา **อา**การนฺตา, **สกิ** อิจฺจาทโย อเนกสฺสรา **อิ**การนฺตาฯ **จกฺขี** อิจฺจาทโย อเนกสฺสรา **อี**การนฺตาฯ **อนฺธุ**อิจฺจาทโย อเนกสฺสรา **อุ**การนฺตาฯ **กกฺขู** อิจฺจาทโย อเนกสฺสรา **อู**การนฺตาฯ **คิเล มิเล** อิจฺจาทโย อเนกสฺสรา **เอ**การนฺตาติ เอวํ **ปนฺนรสวิเธน** ธาตุสงฺคโหฯ

อถ เตตฺตึสวิเธนปิ ธาตุสงฺคโห ภวติฯ กถํ?

ธาตู **สุทฺธสฺสรา** เจว, ปุน **เจกสฺสราปิ** จ;
กการนฺตา **ข**การนฺตา, **คนฺตา ฆ**นฺตา จ ธาตโวฯ

จการนฺตา ฉการนฺตา, **ช**นฺตา **ฌ**นฺตา จ **ญ**นฺตกา;
ฏการนฺตา **ฐ**การนฺตา, ฑนฺตา ฒนฺตา จ **ณ**นฺตกาฯ

ตนฺตา เจว ตถา **ถ**นฺตา, **ท**นฺตา **ธ**นฺตา จ **น**นฺตกา;
ปนฺตา **ผ**นฺตา **พ**การนฺตา, **ภ**นฺตา **ม**นฺตา จ **ย**นฺตกาฯ

รนฺตา **ล**นฺตา **ว**การนฺตา, **ส**นฺตา **ห**นฺตา จ **ฬ**นฺตกา;
อิติ **เตตฺตึสธา** เญโยฺย, ธาตูนมิธ สงฺคโหฯ

มเต สตฺถุสฺส **ฒฌฬา,** ปทาทิมฺหิ น ทิสฺสเร;
เตเนกสฺสรธาตูสุ, **ฒฌฬา** น กถียเรฯ

อิการนฺต**ติ**การนฺต-วเสน ตุ ยถารหํ;
นามํ สโมฺภติ ธาตูนํ, **อิติ**ปฺปจฺจยโยคโตฯ

ปจิภิกฺขิฉิทิขาทิ, กโรติ ภวติ คมิ;
คติคจฺฉติโหตีติ, อาทิโวหารมุทฺธเรฯ

เอวํ เตตฺติํสเภเทหิ คหิเตสุ นิขิเลสุ ธาตูสุ –

สหหิํสอีหวสา, **สีห**สทฺทคติํ วเท;
สหนโต หนนโต, สีโหติ หิ ครู วทุํฯ

ตถา หิ สีโห วาตาตปาทิปริสฺสยมฺปิ สหติ, ‘‘กิํ เม พหูหิ ฆาฏิเตหี’’ติ อตฺตโน โคจรตฺถาย ขุทฺทเก ปาเณ อคณฺหนฺโต, ‘‘มาหํ ขุทฺทเก ปาเณ วิสมคเต สงฺฆาตํ อาปาเทสี’’ติ อนุทฺทยวเสน สหิตเพฺพ ขุทฺทกสเตฺตปิ สหติฯ หิํสิตเพฺพ ปน กายูปปเนฺน สูกรมหิํสาทโย สเตฺต หิํสติ, ตสฺมาปิ ‘‘สีโห’’ติ วุจฺจติฯ ยถา ปน กนฺตนเฏฺฐน อาทิอนฺตวิปลฺลาสโต ตกฺกํ วุจฺจติ, เอวํ หิํสนเฏฺฐนปิ สีโหติ เวทิตโพฺพฯ อถ วา สพฺพิริยาปเถสุ ทฬฺหวีริยตฺตา สุฏฺฐุ อีหตีติ **สีโห**ฯ วุตฺตญฺหิ –

‘‘ยถา สีโห มิคราชา, นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเม;
อลีนวีริโย โหติ, ปคฺคหิตมโน สทา’’ติฯ

อปโร นโย –

สหนา จ หิํสนา จ, ตถา สีฆชวตฺตโต;
สีโห อิจฺจปิ ภาเสยฺย, สกฺยสีหสฺส สาสเนฯ

วุตฺตญฺหิ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ** ‘‘สหรา จ หนนา จ สีฆชวตฺตา จ สีโห’’ติฯ

อิทานิ ตทตฺถุทฺธาโร วุจฺจเต, **สีห**สโทฺท ‘‘สีโห ภิกฺขเว มิคราชา’’ติอาทีสุ มิคราเช อาคโตฯ ‘‘อถ โข สีโห เสนาปติ เยน ภควา เตนุปสงฺกมี’’ติอาทีสุ ปณฺณตฺติยํฯ ‘‘สีโหติ โข ภิกฺขเว ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติอาทีสุ ตถาคเตฯ ตตฺถ ตถาคเต สทิสกปฺปนาย อาคโตฯ

เอเตฺถตํ วุจฺจติ –

สีเห ปณฺณตฺติยญฺจาปิ, พุเทฺธ อปฺปฏิปุคฺคเล;
อิเมสุ ตีสุ อเตฺถสุ, **สีห**สโทฺท ปวตฺตติฯ

รูปิรุปฺปติธาตูหิ, **รูป**สทฺทคติํ วเท;
‘‘รูปยติ รุปฺปตี’’ติ, วตฺวา นิพฺพจนทฺวยํฯ

วุตฺตเญฺหตํ ครูหิ ‘‘รูปยตีติ รูปํ, วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ อโตฺถ’’ติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ **‘‘รูป**นฺติ เกนเฏฺฐน รูปํ? รุปฺปนเฏฺฐนา’’ติฯ ภควตา ปเนตํ วุตฺตํ ‘‘กิญฺจ ภิกฺขเว รูปํ วเทถ, รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจติฯ เกน รุปฺปติ, สีเตนปิ รุปฺปตี’’ติ วิตฺถาโรฯ อตฺถุทฺธาโร ปนสฺส เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ

ปสวเตมนเตฺถน, ธาตุนา **อุทินา** ปน;
สมุทฺทสทฺทนิปฺผตฺติํ, วเทยฺย มติมา นโรฯ

เอตฺถ หิ **สมุโทฺท**ติ อฏฺฐหิ อจฺฉริยพฺภุตธมฺเมหิ สมนฺนาคตตฺตา สมุทฺทติ อตฺตสนฺนิสฺสิตานํ มจฺฉมกราทีนํ ปีติโสมนสฺสํ ปสวติ ชเนตีติ สมุโทฺทฯ อยมสฺมากํ ขนฺติฯ **อฏฺฐกถาจริยา** ปน ''สมุทฺทนเฏฺฐน สมุโทฺท, กิเลทนเฏฺฐน เตนมนเฏฺฐนาติ วุตฺตํ โหตี''ติ วทนฺติฯ **มิลินฺทปเญฺห** ปน อายสฺมา นาคเสโน ''ภเนฺต นาคเสน สมุโทฺท สมุโทฺทติ วุจฺจติ, เกน การเณน อาปํ อุทกํ สมุโทฺทติ วุจฺจตี''ติ มิลิเนฺทน รญฺญา ปุโฏฺฐ อาห ''ยตฺตกํ มหาราช อุทกํ, ตตฺตกํ โลณํ, ยตฺตกํ โลณํ, ตตฺตกํ อุทกํ, อุทกสมตฺตา สมุโทฺทติ วุจฺจตี''ติฯ ตทา รญฺญา มิลิเนฺทน ''กโลฺลสิ ภเนฺต นาคเสนา''ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ สมํ อุทเกน โลณํ เอตฺถาติ สมุโทฺทติ นิพฺพจนํ เวทิตพฺพํ ''นีโลท''นฺติอาทีสุ วิยฯ ตตฺถ **ภทนฺตนาคเสน**มตญฺจ อมฺหากํ มตญฺจ ปกติสมุทฺทํ สนฺธาย วุตฺตตฺตา น วิรุชฺฌติ, **อฏฺฐกถาจริยานํ** มตมฺปิ ''ตณฺหาสมุโทฺท''ติ จ ''สมุโทฺทเปโส''ติ จ อาคตานิ สมุทฺทสริกฺขกานิ จ ตณฺหาจกฺขุโสตาทีนิ สนฺธาย วุตฺตตฺตา น วิรุชฺฌตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

> **ขาท**ธาตุวสา จาปิ, **ขนุ**ธาตุวเสน วา;
> **ขนิ**โต วาปิ ธาตุมฺหา, **ธา**โต **ขํ**ปุพฺพโตปิ วา;
> **ขนฺธ**สทฺทสฺส นิปฺผตฺตึ, สทฺทกฺขนฺธวิทู วเทฯ

ตตฺถ ''สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาปิ ทุกฺขา''ติ วจนโต สยมฺปิ ทุกฺขธมฺมเยว สมาโน ชาติชราพฺยาธิมรณทุกฺขาทีหิ อเนเกหิ ทุเกฺขหิ ขชฺชติ ขาทิยตีติ **ขโนฺธ,** เตเหว ทุเกฺขหิ ขญฺญติ อวทาริยตีติปิ **ขโนฺธ,** ขนิยติ ปริขญฺญตีติปิ **ขโนฺธ,** อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา ตุจฺฉตฺตา ขํ สุญฺญาการํ ธาเรตีติปิ **ขโนฺธ,** รูปกฺขนฺธาทิฯ อตฺถุทฺธารโต ปน –

> **ขนฺธ**สโทฺท ราสิคุณ-ปณฺณตฺตีสุ จ รูฬฺหิยํ;
> โกฏฺฐาเส เจว อํเส จ, วตฺตตีติ วิภาวเยฯ

วุตฺตเญฺหตํ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** วิภงฺคฏฺฐกถายํ – **ขนฺธ**สโทฺท สมฺพหุเลสุ ฐาเนสุ นิปตติ ราสิมฺหิ คุเณ ปณฺณตฺติยํ รูฬฺหิยนฺติฯ ''เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว มหาสมุเทฺท น สุกรํ อุทกสฺส ปมาณํ คเหตุํ ''เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกานี'ติ วา 'เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสตานี'ติ วา 'เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสหสฺสานี'ติ วา 'เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกสตสหสฺสานี'ติ วา, อถ โข อสเงฺขยฺโยฺย อปฺปเมโยฺย มหาอุทกกฺขโนฺธเตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี''ติอาทีสุ หิ ราสิโต ขโนฺธ นามฯ น หิ ปริตฺตกํ อุทกํ อุทกกฺขโนฺธติ วุจฺจติ, พหุกเมว วุจฺจติ, ตถา น ปริตฺตกํ รโช รชกฺขโนฺธ, น อปฺปมตฺตกา คาโว ควกฺขโนฺธ, น อปฺปมตฺตกํ พลํ พลกฺขโนฺธ, น อปฺปมตฺตกํ ปุญฺญํ ปุญฺญกฺขโนฺธติ วุจฺจติฯ พหุกเมว หิ รโช รชกฺขโนฺธ, พหุกา จ ควาทโย ควกฺขโนฺธ, พลกฺขโนฺธ, ปุญฺญกฺขโนฺธติ วุจฺจนฺติฯ ''สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ''ติอาทีสุ ปน คุณโต ขโนฺธ นามฯ ''อทฺทสา ขา ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ คงฺคาย นทิยา โสเตน วุยฺหมาน''นฺติ เอตฺถ ปณฺณตฺติโต ขโนฺธ นามฯ ''ยํ จิตฺตํ มโน มานสํ…เป…. วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ''ติอาทีสุ รูฬฺหีโต ขโนฺธ นามฯ สฺวายมิธ ราสิโต อธิเปฺปโตฯ อยญฺหิ ขนฺธโฏฺฐ นาม ปิณฺฑโฏฺฐ ปูคโฏฺฐ ฆฏโฏฺฐ ราสโฏฺฐ, ตสฺมา ราสิลกฺขณา ขนฺธาติ เวทิตพฺพาฯ โกฏฺฐาสฏฺฐาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ โลกสฺมิญฺหิ อิณํ คเหตฺวา โจทิยมานา ''ทฺวีหิ ขเนฺธหิ ทสฺสาม, ตีหิ ขเนฺธหิ ทสฺสามา''ติ วทนฺติฯ อิติ โกฏฺฐาสลกฺขณา ขนฺธาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เอวเมตฺถ ''**รูปกฺขโนฺธ**ติ รูปราสิ รูปโกฏฺฐาโส, **เวทนากฺขโนฺธ**ติ เวทนาราสิ เวทนาโกฏฺฐาโส''ติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ''ขเนฺธ ภารํฯ ขนฺธโต โอตาเรติ, มหาหนุสภกฺขโนฺธ''ติอาทีสุ ปน อํโส ''ขโนฺธ''ติ วุจฺจติฯ

> **อา**ปุพฺพ**ยต**โต จาปิ, **อายู**ปปทโต ปุน;

ตนุโต **ตนิ**โต วาปิ, **อายตน**รโว คโตฯ

วุตฺตมฺปิ เจตํ – อายตนโต, อายานํ วา ตนนโต, อายตสฺส จ นยนโต อายตนนฺติ เวทิตพฺพํฯ จกฺขุ รูปาทีสุ หิ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เสน เสน อนุภวนาทิกิเจฺจน อายตนฺติ อุฏฺฐหนฺติ ฆฏนฺติ วายมนฺตีติ วา วุตฺตํ โหติฯ เต จ ปน อายภูเต ธเมฺม เอตานิ ตนนฺติ วิตฺถาเรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิทญฺจ อนมตเคฺค สํสาเร ปวตฺตํ อตีว อายตํ สํสารทุกฺขํ ยาว น นิวตฺตติ, ตาว นยนฺติ, ปวตฺตยนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิติ สเพฺพปิเม ธมฺมา อายตนโต, อายานํ วา ตนนโต, อายตสฺส จ นยนโต อายตนนฺติ วุจฺจนฺติฯ

อปิจ นิวาสฏฺฐานเฏฺฐน อากรเฏฺฐน สโมสรณฏฺฐานเฏฺฐน สญฺชาติเทสเฏฺฐน การณเฏฺฐน อายตนํ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ ‘‘โลเก อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตน’’นฺติอาทีสุ นิวาสฏฺฐานํ อายตนนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘สุวณฺณายตนํ รชตายตน’’นฺติอาทีสุ อากโร, สาสเน ปน ‘‘มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา’’ติอาทีสุ สโมสรณฏฺฐานํ ฯ ‘‘ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตน’’นฺติอาทีสุ สญฺชาติเทโสฯ ‘‘ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน’’ติอาทีสุ การณํฯ

จกฺขุอาทีสุ จาปิ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา นิวสนฺติ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ จกฺขาทโย จ เนสํ นิวาสฏฺฐานํฯ จกฺขาทีสุ เต อากิณฺณา ตนฺนิสฺสิตตฺตา ตทารมฺมณตฺตา จาติ จกฺขาทโย จ เนสํ อากโรฯ จกฺขาทโย จ เนสํ สโมสรณฏฺฐานํ ตตฺถ ตตฺถ ทฺวารารมฺมณวเสน สโมสรณโตฯ จกฺขาทโย จ เนสํ สญฺชาติเทโส ตนฺนิสฺสยารมฺมณภาเวน ตเตฺถว อุปฺปตฺติโต, จกฺขาทโย จ เนสํ การณํ เตสํ อภาเว อภาวโตฯ อิติ นิวาสฏฺฐานเฏฺฐน อากรเฏฺฐน สโมสรณฏฺฐานเฏฺฐน สญฺชาติเทสเฏฺฐน การณเฏฺฐนาติ อิเมหิ การเณหิ เอเต ธมฺมา อายตนนฺติ วุจฺจนฺติ, ตสฺมา ยถาวุเตฺตนเตฺถน จกฺขุ จ ตํ อายตนญฺจาติ **จกฺขายตนํ**…เป.… ธมฺมา จ เต อายตนญฺจาติ **ธมฺมายตน**นฺติ เอวํ ตาเวตฺถ อตฺถโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ อิเจฺจวํ –

นิวาโส อากโร เจว, ชาติเทโส จ การณํ;
สโมสรณฏฺฐานญฺจ, วุจฺจตา’ยตนํ อิติ;

วิทิวิเทหิ ธาตูหิ, **อ**การปุพฺพเกหิ วา;
อนฺตวิรหิตสทฺทู-ปฺปเทน **ชุ**นาปิ วาฯ
อวิชฺชาสทฺทนิปฺผตฺติ, ทีเปตพฺพา สุธีมตาฯ

เอตฺถ ปูเรตุํ อยุตฺตเฏฺฐน กายทุจฺจริตาทิ อวินฺทิยํ นาม, **อลทฺธพฺพ**นฺติ อโตฺถ, ตํ อวินฺทิยํ วินฺทตีติ **อวิชฺชา,** ตพฺพิปรีตโต กายสุจริตาทิ วินฺทิยํ นาม, ตํ วินฺทิยํ น วินฺทตีติ **อวิชฺชา**ฯ ขนฺธานํ ราสฏฺฐํ, อายตนานํ อายตนฏฺฐํ, ธาตูนํ สุญฺญฏฺฐํ, สจฺจานํ ตถฏฺฐํ, อินฺทฺริยานํ อธิปติยฏฺฐํ อวิทิตํ กโรตีติ **อวิชฺชา**ฯ ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิวเสน วุตฺตํ จตุพฺพิธํ อตฺถํ อวิทิตํ กโรตีติ **อวิชฺชา,** อนฺตวิรหิเต สํสาเร สพฺพภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ สเตฺต ชวาเปตีติ **อวิชฺชา,** ปรมตฺถโต อวิชฺชมาเนสุ อิตฺถิปุริสาทีสุ ชวติ, วิชฺชมาเนสุปิ ขนฺธาทีสุ น ชวตีติ **อวิชฺชา**ฯ

ยํ ปน **อฏฺฐกถายํ** ‘‘อปิจ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วตฺถารมฺมณปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏิจฺจสมุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ ฉาทนโตปิ อวิชฺชา’’ติ วุตฺตํ, เอตํ น สทฺทตฺถโต วุตฺตํ, อถ โข อวิชฺชาย ฉาทนกิจฺจตฺตา วุตฺตํฯ ตถา หิ **อภิธมฺมฏีกายํ** อิทํ วุตฺตํ –

‘‘พฺยญฺชนตฺถํ ทเสฺสตฺวา สภาวตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘อปิจา’ติอาทิมาห, จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วตฺถารมฺมณานิ ‘อิทํ วตฺถุ, อิทมารมฺมณ’นฺติ อวิชฺชาย ญาตุํ น สกฺกาติ อวิชฺชา ตปฺปฏิจฺฉาทิกา วุตฺตา, วตฺถารมฺมณสภาวจฺฉาทนโต เอว อวิชฺชาทีนํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทภาวสฺส, ชรามรณาทีนํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนภาวสฺส จ ฉาทนโต ปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏิจฺจสมุปฺปนฺนฉาทนํ เวทิตพฺพนฺติฯ ตตฺถ ทุคฺคติคามิกมฺมสฺส วิเสสปฺปจฺจยตฺตา อวิชฺชา ‘อวินฺทิยํ วินฺทตี’ติ วุตฺตา, ตถา วิเสสปจฺจโย วินฺทนียสฺส น โหตีติ ‘วินฺทิยํ น วินฺทตี’ติ จ, อตฺตนิสฺสิตานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ปวตฺตาปนํ อุปฺปาทนํ อายตนํ, สโมฺมหภาเวเนว อนภิสมยภูตตฺตา ‘อวิทิตํ อญฺญาตํ กโรติ, อนฺตวิรหิเต ชวาเปตี’ติ วณฺณาคมวิปริยายวิการวินาสธาตฺวตฺถวิเสสโยเคหิ ปญฺจวิธสฺส นิรุตฺติลกฺขณสฺส วเสน ตีสุปิ ปเทสุ **อ**การ**วิ**การ**ช**กาเร คเหตฺวา อเญฺญสํ วณฺณานํ โลปํ กตฺวา **ช**การสฺส จ ทุติยสฺส อาคมํ กตฺวา **อวิชฺชา**ติ วุตฺตา’’ติฯ

อรหธาตุโต เญยฺยา, **อรหํ**สทฺทสณฺฐิติ;
อรารูปปท**หน**-ธาตุโต วาถวา ปนฯ

รหโต **รหิ**โต จาปิ, อการปุพฺพโต อิธ;
วุจฺจเต อสฺส นิปฺผตฺติ, อารกาทิรวสฺสิตาฯ

ตถา หิ **อรหนฺ**ติ อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตา จีวราทิปจฺจเย อรหติ ปูชาวิเสสญฺจาติ อรหํฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘ปูชาวิเสสํ สห ปจฺจเยหิ,
ยสฺมา อยํ อรหติ โลกนาโถ;
อตฺถานุรูปํ **อรหนฺ**ติ โลเก,
ตสฺมา ชิโน อรหติ นามเมต’’นฺติฯ

ตถา โส กิเลสารโย มเคฺคน หนีติ **อรหํ**ฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘ยสฺมา ราคาทิสงฺขาตา, สเพฺพปิ อรโย หตา;
ปญฺญาสเตฺถน นาเถน, ตสฺมาปิ **อรหํ** มโต’’ติฯ

ยเญฺจตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภิํ ปุญฺญาทิอภิสงฺขาราราํ ชรามรณเนมิํ อาสวสมุทยมเยน อเกฺขน วิชฺฌิตฺวา วิภวรเถ สมาโยชิตํ อนาทิกาลปฺปวตฺตํ สํสารจกฺกํ, ตสฺส โส โพธิมเณฺฑ วีริยปาเทหิ สีลปถวิยํ ปติฏฺฐาย สทฺธาหเตฺถน กมฺมกฺขยกรํ ญาณปรสุํ คเหตฺวา สเพฺพ อเร หนีติปิ **อรหํ**ฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘อรา สํสารจกฺกสฺส, หตา ญาณาสินา ยโต;
โลกนาเถน เตเนส, **อรหนฺ**ติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

ตถา อตฺตหิตํ ปรหิตญฺจ ปริปูเรตุํ สมฺมา ปฏิปชฺชเนฺตหิ สาธูหิ ทูรโต รหิตพฺพา ปริจฺจชิตพฺพา ปริหาตพฺพาติ รหา, ราคาทโย ปาปธมฺมา, น สนฺติ เอตสฺส รหาติ **อรหํ**ฯ ‘‘อรโห’’ติ วตฺตเพฺพ **โอ**การสฺส สานุสารํ **อ**การาเทสํ กตฺวา ‘‘อรหํ’’นฺติ วุตฺตํฯ อาห จ –

‘‘ปาปธมฺมา รหา นาม, สาธูหิ รหิตพฺพโต;

เตสํ สุฏฺฐุ ปหีนตฺตา, ภควา **อรหํ** มโต’’ติฯ

อถ วา ขีณาสเวหิ เสเกฺขหิ กลฺยาณปุถุชฺชเนหิ จ น รหิตโพฺพ น ปริจฺจชิตโพฺพ, เต จ ภควาติ **อรหํ**ฯ อาห จ –

‘‘เย จ สจฺฉิกตธมฺมา,
อริยา สุทฺธโคจรา;
น เตหิ รหิโต โหติ,
นาโถ เตนา’รหํ มโต’’ติฯ

รโหติ จ คมนํ วุจฺจติ, นตฺถิ เอตสฺส รโห คมนํ คตีสุ ปจฺจาชาตีติ **อรหํ**ฯ อาห จ –

‘‘รโห วา คมนํ ยสฺส, สํสาเร นตฺถิ สพฺพโส;
ปหีนชาติมรโณ, **อรหํ** สุคโต มโต’’ติฯ

ปาสํสตฺตา วา ภควา **อรหํ**ฯ อกฺขรจินฺตกา หิ ปสํสายํ **อรห**สทฺทํ วเณฺณนฺติฯ ปาสํสภาโว จ ภควโต อนญฺญสาธารโณ ยถาภุจฺจคุณาธิคโต สเทวเก โลเก สุปฺปติฏฺฐิโตฯ อิติ ปาสํสตฺตาปิ ภควา **อรหํ**ฯ อาห จ –

‘‘คุเณหิ สทิโส นตฺถิ, ยสฺมา โลเก สเทวเก;
ตสฺมา ปาสํสิยตฺตาปิ, **อรหํ** ทฺวิปทุตฺตโม’’ติฯ

อิมานิ นิพฺพจนานิ **‘‘อรห ปูชายํ, หน หิํสายํ, รห จาเค, รหิ คติย’’**นฺติ อิเมสํ ธาตูนํ วเสน อิธ วุตฺตานิ กิเลเสหิ อารกตฺตา ‘‘อรห’’นฺติ จ ปาปกรเณ รหาภาวา ‘‘อรห’’นฺติ จ อสปฺปุริสานํ อารกา ทูเรติ ‘‘อรห’’นฺติ จ สปฺปุริสานํ อารกา อาสเนฺนติ ‘‘อรห’’นฺติ จฯ นิพฺพจนานิ ปน ธาตุสทฺทนิสฺสิตานิ น โหนฺตีติ อิธ น คหิตานิฯ ปสํสา ปน อตฺถโต ปูชา เอวาติ **‘‘อรห ปูชาย’’**นฺติ ธาตุสฺส อโตฺถ ภวิตุํ ยุโตฺตติ อิธ อเมฺหหิ คหิตา, อฏฺฐกถาจริเยหิ ตุ **อรห**สทฺทสฺส ลพฺภมานวเสน สเพฺพปิ อตฺถา คหิตา ธาตุนิสฺสิตา จ อธาตุนิสฺสิตา จฯ กถํ? –

อารกตฺตา หตตฺตา จ, กิเลสารีน โส มุนิ;
หตสํสารจกฺกาโร, ปจฺจยาทีน จารโห;
น รโห กโรติ ปาปานิ, **อรหํ** เตน วุจฺจตีติฯ

ฏีกาจริเยหิปิ ตเถว คหิตาฯ กถํ? –

อารกา มนฺทพุทฺธีนํ, อารกา จ วิชานตํ;
รหานํ สุปฺปหีนตฺตา, วิทูนมรเหยฺยโต;
ภเวสุ จ รหาภาวา, ปาสํสา **อรหํ** ชิโนติฯ

ยถา ปน **อรหํ**สทฺทสฺส, เอวํ **อรหา**สทฺทสฺสาปิ นิพฺพจนานิ เวทิตพฺพานิฯ

สุปฺพฺพคมิโต เจว, **สุปฺพฺพคทิ**โตปิ จ;
ธีโร **สุคต**สทฺทสฺส, นิปฺผตฺติํ สมุทีรเยฯ

เอตฺถ หิ **สุคโต**ติ โสภนํ คตํ เอตสฺสาติ สุคโต, สุนฺทรํ ฐานํ คโตติ สุคโต, สมฺมา คโตติ สุคโต, สมฺมา จ คทตีติ สุคโตติ ธาตุนิสฺสิตํ อตฺถํ คเหตฺวา สทฺทนิปฺผตฺติ กาตพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ **อฎฺฐกถาสุ** –

> ‘‘โสภนคมนตฺตา , สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา, สมฺมา คตตฺตา, สมฺมา จ คทตฺตา สุคโตฯ คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ภควโต โสภนํ ปริสุทฺธมนวชฺชํฯ กึ ปน ตนฺติ? อริยมคฺโค, เตเนส คมเนน เขมํ ทิสํ อสชฺชมาโน คโตติ โสภนคมนตฺตา สุคโต’’ติอาทิฯ

ภคสทฺทูปปทโต, **วนฺ**โต **วมฺ**โตปิ จ;
ภควาสทฺทนิปฺผตฺตึ, ปวเท อญฺญถาปิ วาฯ

อตฺริมานิ นิพฺพจนานิ – ภคสงฺขาตา โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติโย วนิ ภชิ เสวีติ ***ภควา***ฯ โสมนสฺสกุมารตฺตภาวาทีสุ จริมตฺตภาเว จ ภคสงฺขาตํ สิรึ อิสฺสริยํ ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปโกฺข ฉฑฺฑยีติ ***ภควา***ฯ อถ วา นกฺขเตฺตหิ สมํ ปวตฺตตฺตา ภคสงฺขาเต สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลเก วมิ, ตนฺนิวาสิตฺตาวาสสมติกฺกมนโต ตปฺปฎิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติ ***ภควา***ติฯ

ปรธาตุวสา วาปิ, **ปรู**ปปทโตปิ วา;
มุโต ตถา **มช**โต จ, **มย**โต **มุน**โต **มิ**โตฯ

ปุน **มิ**โตติ เอเตหิ, ธาตูหิ ขลุ สตฺตหิ;
วเท **ปรม**สทฺทสฺส, นิปฺผตฺตึ ชินสาสเนฯ

อุตฺตมวาจี**ปรม**-สเทฺทน สห อฎฺฐหิ;
ปเทหิ **ปารมี**สทฺทํ, วเท ตทฺธิตปจฺจยึฯ

ปารสทฺทูปปทโต, **มช**โตปิ **มุ**โตถ วา;
มยโต วา **มุน**โต วา, **มิ**โต วา ปุนปิ **มิ**โตฯ

เอเตหิ ฉหิ ธาตูหิ, มหาปุริสวาจกํ;
ปารมีสทฺทมีเรนฺติ, ตโต **ปารมิตา**รวํฯ

เอตฺถ ตาว อุตฺตมตฺถวาจก**ปรม**สทฺทวเสน **ปารมี**นิพฺพจนํ กเถสฺสามฯ ตโต **ปร**ธาตุวเสน, ตโต **ปร**สทฺทูปปทมุธาตาทิวเสน ตโต **ปาร**สทฺทูปปท**มช**ธาตาทิวเสนฯ

ทานสีลาทิคุณวิเสสโยเคน สตฺตุตฺตมตาย ปรมาฯ มหาโพธิสตฺตา โพธิสตฺตา, เตสํ ภาโว, กมฺมํ วา **ปารมี,** ทานาทิกฺริยาฯ อถ วา ปรติ ปาเลติ ปูเรติ จาติ ปรโม, ทานาทีนํ คุณานํ ปาลโก ปูรโก จ โพธิสโตฺต, ปรมสฺส อยํ, ปรมสฺส วา ภาโว, กมฺมํ วา **ปารมี,** ทานาทิกฺริยาฯ อถ วา ปรํ สตฺตํ อตฺตนิ มวติ พนฺธติ คุณวิเสสโยเคนาติ ปรโม, ปรํ วา อธิกตรํ มชฺชติ สุชฺฌติ กิเลสมลโตติ ปรโม, ปรํ วา เสฎฺฐํ นิพฺพานํ มยติ คจฺฉตีติ ปรโม, ปรํ วา โลกํ ปมาณภูเตน ญาณวิเสเสน อิธโลกํ วิย มุนาติ ปริจฺฉินฺทตีติ ปรโม, ปรํ วา อติวิย สีลาทิคุณคณํ อตฺตโน สนฺตาเน มิโนติ ปกฺขิปตีติ ปรโม, ปรํ วา อตฺตภูตโต ธมฺมกายโต อญฺญํ ปฎิปกฺขํ วา ตทนตฺถกรํ กิเลสโจรคณํ มินาติ หึสตีติ ปรโม, มหาสโตฺต, ปรมสฺส อยํ, ปรมสฺส วา ภาโว, กมฺมํ วา **ปารมี,** ทานาทิกฺริยาฯ

อปโร นโย – ปาเร นิพฺพาเน มชฺชติ สุชฺฌติ, สเตฺต จ มเชฺชติ โสเธตีติ ปารมี, มหาปุริโส, ตสฺส ภาโว, กมฺมํ วา **ปารมิตา**ฯ ปาเร นิพฺพาเน สเตฺต มวติ พนฺธติ โยเชอีติ ปารมี, ปารํ วา นิพฺพานํ มยติ คจฺฉติ, สเตฺต จ มาเยติ คเมตีติ ปารมี, มุนาติ วา ปารํ นิพฺพานํ ยาถาวโต, ตตฺถ วา สเตฺต มิโนติ ปกฺขิปตีติ ปารมี, กิเลสาริํ วา สตฺตานํ ปาเร นิพฺพาเน มินาติ หิํสตีติ ปารมี, มหาปุริโส, ตสฺส ภาโว, กมฺมํ วา **ปารมิตา,** ทานาทิกฺริยาวฯ อิมินา นเยน ปารมีนํ สทฺทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กรธาตฺวสา วาปิ, **กิร**ธาตฺวเสน วา;
กํสทฺทูปปท**รุธิ**-ธาตฺโต วาปิ ทีปเย;
กรุณาสทฺทนิปฺผตฺติํ, มหากรุณสาสเนฯ

ตตฺถ **กรุณา**ติ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยกมฺปนํ กโรตีติ กรุณาฯ กิรติ ปรทุกฺกํ วิกฺขิปตีติ **กรุณา**ฯ กํ วุจฺจติ สุขํ, ตํ รุนฺธติ วิพาธติ การุณิกํ น สุขาเปตีติปิ **กรุณา**ฯ

วิทิวิธวิทธาตุ-วเสน ปริทีปเย;
วิชฺชาสทฺทสฺส นิปฺผตฺติํ, สทฺทนิปฺผตฺติโกวิโทฯ

ตตฺถ **วิชฺชา**ติ วินฺทิยํ กายสุจฺจริตาทิํ วินฺทติ ยาถาวโต อุปลภตีติ วิชฺชาฯ ตโมขนฺธาทิปทาลนเฏฺฐน วา อตฺตโน ปฏิปกฺขํ วิชฺฌตีติ **วิชฺชา**ฯ ตโต เอว อตฺตโน วิสยํ วิทิตํ กโรตีติปิ **วิชฺชา**ฯ

เมธธาตฺวสา เจว, **เมธา**ธาตูหิ จ ทฺวิธา;
เมธาสทฺทสฺส นิปฺผตฺติํ, เมธาวี สมุทีรเยฯ

ตตฺถ **เมธา**ติ สโมฺมหํ เมธติ หิํสตีติ เมธาฯ ปาปเก วา อกุสเล ธเมฺม เมธติ หิํสตีติปิ **เมธา**ฯ อถ วา –

‘‘ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ,
นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ;
สีลํ สิริญฺจาปิ สตญฺจ ธมฺมํ,
อนฺวายิกา ปญฺญวโต ภวนฺตี’’ติ

วจนโต ปน เมธติ สีเลน สิริยา สตญฺจ ธเมฺมหิ สห คจฺฉติ, น เอกิกา หุตฺวา ติฏฺฐตีติปิ **เมธา**ฯ อปโร นโย – สุขุมมฺปิ อตฺถํ ธมฺมญฺจ ขิปฺปเมว เมติ จ ธาเรติ จาติ **เมธา,** เอตฺถ **เมตี**ติ คณฺหาตีติ อโตฺถฯ ตถา หิ **อฏฺฐสาลินิยํ** วุตฺตํ ‘‘อสนิ วิย สิลุจฺจเย กิเลเส เมธติ หิํสตีติ เมธา, ขิปฺปํ คหณธารณเฏฺฐน วา เมธา’’ติฯ

รนฺชธาตฺวสา เจว, ราปุพฺพติรโตปิ จ;
รตฺติสทฺทสฺส นิปฺผตฺติํ, สทฺทตฺถญฺญู วิภาวเยฯ

รนฺชนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ **รตฺติ,** รา สโทฺท ติยฺยติ ฉิชฺชติ เอตฺถาติ **รตฺติ,** สตฺตานํ สทฺทสฺส วูปสมกาโลติ อโตฺถฯ

มา มาเน อิติ **โส**อนฺต, กมฺมนีติ จุโภหิ ตุ;

ธาตูหิ **มาส**สทฺทสฺส, นิปฺผตฺตึ สมุทีรเยฯ

ตถา หิ สตฺตานํ อายุํ มานโนฺต วิย สิยติ อนฺตํ กโรตีติ **มาโส,** จิตฺตมาสาทโย ทฺวาทส มาสาฯ เสยฺยถิทํ? จิโตฺต วิสาโข เชโฏฺฐ อาสาโฬฺห สาวโณ ภโทฺท อสฺสยุโช กตฺติโก มาคสิโร ผุโสฺส มาโฆ ผคฺคุโณติฯ ตตฺร จิโตฺต มาโส ‘‘รมฺมโก’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘ยถาปิ รมฺมเก มาเส, พหู ปุปฺผนฺติ วาริชา’’ติ ปาฬิ ทิสฺสติฯ ภโทฺท ปน ‘‘โปฏฺฐปาโท’’ติ วุจฺจติฯ

อถ วา **มาโส**ติ อปรณฺณวิเสสสฺสปิ สุวณฺณมาสสฺสปิ นามํฯ ตตฺถ อปรณฺณวิเสโส ยถาปริมิเต กาเล อสิยติ ภกฺขิยตีติ **มาโส,** อิตโร ปน ‘‘มม อิท’’นฺติ มสิยติ อามสิยติ คณฺหิยตีติ **มาโส**ติ วุจฺจติฯ

สํปุพฺพวทจเรหิ, **สํวจฺฉร**รวสฺส ตุ;
นิปฺผตฺตึ สมุทีเรยฺย, สกฺยสีหสฺส สาสเนฯ

ตถา หิ ตํ ตํ สตฺตํ ธมฺมปฺปวตฺติญฺจ สงฺคมฺม วทโนฺต วิย จรติ ปวตฺตตีติ **สํวจฺฉโร**ฯ

ภิทิภกฺขิธาตฺวสา , อถ วา ภยวาจกํ;
ภีสทฺทํ ปุริมํ กตฺวา, **อิกฺข**ธาตฺวเสน จ;
ภิกฺขุสทฺทสฺส นิปฺผตฺตึ, กถเยยฺย วิจกฺขโณฯ

ตถา หิ กิเลเส ภินฺทตีติ ***ภิกฺขุ***ฯ ฉินฺนภินฺนปฏธโรติปิ ***ภิกฺขุ***ฯ ภิกฺขนสีโลติปิ ***ภิกฺขุ***ฯ สํสาเร ภยํ อิกฺขติ, อิกฺขนสีโลติ วา ***ภิกฺขุ***ฯ

สท*ภิ*ทีหิ ธาตูหิ, **สพฺ*ภิ***สทฺทคตึ วเท;
สปฺปุริเส จ นิพฺพาเน, เอส สโทฺท ปวตฺตติฯ

อตฺริมานิ นิพฺพจนานิ – สีทนสภาเว กิเลเส ภินฺทตีติ **สพฺ*ภิ*,** สปฺปุริโส, โย ‘‘อริโย’’ติปิ ‘‘ปณฺฑิโต’’ติปิ วุจฺจติฯ อปิจ สีทนสภาวา กิเลสา ภิชฺชนฺติ เอตฺถาติ **สพฺ*ภิ*,** นิพฺพานํ, ยํ ‘‘ราคกฺขโย’’ติอาทินามํ ลภติฯ ตถา หิ **สํยุตฺตฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘ยสฺมา นิพฺพานํ อาคมฺม สีทนสภาวา กิเลสา ภิชฺชนฺติ, ตสฺมา ตํ สพฺภีติ วุจฺจตี’’ติฯ

เอเตฺถตํ วทาม –

‘‘ยสฺมา นิพฺพานมาคม, สํสีทนสภาวิโน;
เกฺลสา ภิชฺชนฺติ ตํ ตสฺมา, สพฺภีติ อมตํ’พฺรวุ’’นฺติฯ

พฺรูธาตุ**สท**ธาตูหิ, ***ภิสิ***สทฺทสฺส สมฺภวํ;
คุเณหิ พฺรูหิตา ธีรา, โปราณาจริยา’พฺรวุํฯ

ตถา หิ พฺรวนฺตา เอตฺถ สีทนฺตีติ ***ภิสี***ติ ***ภิสิ***สทฺทสฺส สมฺภวํ โปราณา กถยิํสุฯ

สุขธาตฺวสา จาปิ, **สุ**ปุพฺพ**ขาท**โตปิ วา;
สุปุพฺพ**ขนุ**โต วาปิ, **สุข**สทฺทคตึ วเทฯ

สุขนฺติ หิ สุขยตีติ สุขํฯ ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขาทตีติปิ **สุขํ**ฯ สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขนตีติปิ **สุขํ**ฯ

ทุกฺขธาตฺวสา จาปิ, **ทุปุพฺพขาท**โตปิ วา;
ทุปุพฺพขนฺโต วาปิ, **ทุกฺข**สทฺทคตึ วเทฯ

ทุกฺขนฺติ หิ ทุกฺขยตีติ ทุกฺขํฯ ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ ทุกฺขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ ทุฏฺฐุ สุขํ ขาทตีติปิ **ทุกฺขํ**ฯ ทุฏฺฐุ สุขํ ขนตีติปิ **ทุกฺขํ**ฯ อถ วา ทฺวิธา สุขํ ขนตีติปิ **ทุกฺขํ**ฯ

คนฺธธาตฺวสา จาปิ, **คมุ**ธาตฺวเสน วา;
คมุธาธาตฺุโต วาปิ, **คนฺธ**สทฺทคตึ วเทฯ

ตถา หิ คนฺธยตีติ **คโนฺธ,** อตฺตโน วตฺถุํ สูจยติ ''อิทํ สุคนฺธํ, อิทํ ทุคฺคนฺธ''นฺติ ปกาเสติ, ปฏิจฺฉนฺนํ, วา ปุปฺผผลาทึ ''อิทเมตฺถ อตฺถี''ติ เปสุญฺญํ กโรโนฺต วิย อโหสีติ อโตฺถฯ อถ วา คนฺธยติ ฉินฺทติ มนาปคโนฺธ สุคนฺธภาเวน ทุคฺคนฺธํ, อมนาปคโนฺธ จ ทุคฺคนฺธภาเวน สุคนฺธนฺติ **คโนฺธ**ฯ เอตฺถ ปน **คนฺธ**สทฺทสฺส เฉทนวาจกเตฺต –

''อติชาตํ อนุชาตํ, ปุตฺตมิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา;
อวชาตํ น อิจฺฉนฺติ, โย โหติ กุลคนฺธโน''ติ

อยํ ปาฬิ นิทสฺสนํฯ วายุนา วา นียมาโน คจฺฉตีติ **คโนฺธฯ กจฺจายนสฺมิญฺหิ** ''ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธา''ติ **ขาทอมคมิ**อิเจฺจเตสํ ธาตูนํ ยถากฺกมํ **ขนฺธ อนฺธคนฺธา**เทสา วุตฺตาฯ อถ วา คจฺฉโนฺต ธริยเต โสติ **คโนฺธ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ภทเนฺตน **พุทฺธทตฺตาจริเยน** เวยฺยากรเณน นิรุตฺตินยทสฺสินา ''ธริยตีติ คจฺฉโนฺต, คโนฺธ สูจนโตปิ วา''ติฯ

รสธาตฺวสา เจว, **รมาส**ธาตุโตปิ จ;
รสสทฺทสฺส นิปฺผตฺตึ, อาหุ ธมฺมรสญฺญุโนฯ

รโสติ หิ รสนฺติ ตํ อสฺสาเทนฺตีติ **รโส,** รมนฺตา ตํ อสนฺตีติปิ **รโส**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ''รมมานา น'สนฺตีติ รโสติ ปริทีปิโต''ติฯ ตตฺรายมโตฺถ – เทวมนุสฺสาทโย สตฺตา ยสฺมา รมมานา นํ ธมฺมชาตํ อสนฺติ ภกฺขนฺติ, ตสฺมา ตํ ธมฺมชาตํ รโส นามาติ นิรุตฺตญฺญูหิ ปริทีปิโตติฯ ปทเจฺฉโท ปน เอวํ เวทิตโพฺพ –

นํ อสนฺติ น สนฺตีติ, ปทเจฺฉโท สิยา ตหึ;
กมฺมการกภาเวน, อโตฺถ หิ ตตฺถ อิจฺฉิโตฯ

อิติ วุตฺตานุสาเรน, อวุเตฺตสุ ปเทสุปิ;
ยถารหํ นยญฺญูหิ, นโย เนโยฺย สุโสภโนฯ

ธาตุจินฺตาย เย มุตฺตา, อนิปฺผนฺนาติ เต มตา;
เต จาปิ พหโว สนฺติ, **ปีตโลหิตกา**ทโย;

นิปฺผเนฺน อปิ ธาตูหิ, สเทฺท **ธคา**อิติอาทโย;
อนิปฺผนฺนํว เปกฺขนฺติ, **ควาทิ**วิธิเภทโตฯ

ตถา หิ ‘‘คจฺฉตีติ โค’’, อิติ วุตฺตปทํ ปุน;
อนิปฺผนฺนํ กริตฺวาน, ‘‘คาโว’’ อิจฺจาทิกํพฺรวุํฯ

เอกเนฺตน อนิปฺผนฺนา, สทฺทา **วิฑูฑภา**ทโย;
ธาตุรูปกสทฺทา จ, ‘‘ปพฺพตายติ’’อาทโยฯ

เสยฺยถิทํ? ‘‘วิฑูฑโภ, ติโสฺส, เยวาปโน, ปีตํ, โลหิตํ’’ อิเจฺจวมาทีนิ นามิกปทานิ อนิปฺผนฺนานิ ภวนฺติฯ ‘‘นีลํ, ปีตํ, เยวาปนโก’’ อิจฺจาทีนิ ปน นีลวเณฺณ ปีตวเณฺณฯ **เก เร เค สทฺท**ติ ธาตฺวเสน อาคตตฺตา นีลตีติ **นีลํ,** ปีตตีติ **ปีตํ,** เย วา ปน อิติวจเนน ภควตา กิยเต กถิยเตติ **เยวาปนโก**ติ นิพฺพจนมรหนฺตีติ นิปฺผนฺนานีติ วตฺตพฺพานิฯ เกจิ ปเนตฺถ วเทยฺยุํ ‘‘นนุ นีลติ ปีตตีติอาทีนิ กฺริยาปทานิ เตปิฏเก พุทฺธวจเน น ทิสฺสนฺตี’’ติ? กิญฺจาปิ น ทิสฺสนฺติ, ตถาปิ เอตรหิ อวิชฺชมานา ปุราณภาสา เอสาติ คเหตพฺพานิฯ ยถา หิ ‘‘นาถตีติ นาโถ’’ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘นาถตี’’ติ กฺริยาปทํ พุทฺธวจเน น ทิสฺสติ, ตถาปิ **นาถ ยาจโนปตาปิสฺสริยาสีสเนสู**ติ ธาตุโน ทิฎฺฐตฺตา อฎฺฐกถาจริยา คณฺหึสุเยว, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ น หิ กฺริยาปทปริหีโน ธาตุ วุเจฺจยฺยฯ

กิญฺจ ภิโยฺย – ยถา ‘‘ยาว พฺยาติ นิมีสติ, ตตฺราปิ รสติพฺพโย’’ติ **ชาตกปาฬิยํ** อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท เทวมนุสฺสานํ โวหารปเถ อสญฺจรนฺตํ ปุราณภาสาภูตํ ‘‘พฺยาตี’’ติ กฺริยาปทมฺปิ ทิสฺสติ, ตถา ‘‘นีลติ, ปีตตี’’ติอาทีหิปิ ปุราณภาสาภูเตหิ กฺริยาปเทหิ ภวิตพฺพํฯ ตตฺถ **ยาว พฺยาตี**ติ ยาว อุมฺมีสติฯ อยญฺหิ ตสฺมึ กาเล โวหาโร, ยสฺมึ กาเล โพธิสโตฺต จูฬโพธิ นาม ปริพฺพาชโก อโหสิฯ ยถา ปน **วิฑูฑภ**สทฺทาทโย ธาตฺวเสน อนิปฺผนฺนา นาม วุจฺจนฺติ, ตถา ‘‘ปพฺพตายติ, สมุทฺทายติ, จิจฺจิฎายติ, ธูมายติ, ทุทฺทุภายติ, เมตฺตายติ, กรุณายติ, มมายติ’’ อิเจฺจวมาทโย จ ‘‘ฉตฺตียติ, วตฺถียติ, ปริกฺขารียติ, ธนียติ, ปฎียติ’’ อิเจฺจวมาทโย จ ‘‘อติหตฺถยติ, อุปวีณยติ, ทฬฺหยติ, ปมาณยติ, กุสลยติ, วิสุทฺธยติ’’ อิเจฺจวมาทโย จ ธาตฺวเสน อนิปฺผนฺนาเยว นาม วุจฺจนฺติฯ

ตตฺถ ‘‘ปพฺพตายตี’’ติอาทีสุ สโงฺฆ ปพฺพตมิว อตฺตานมาจรติ **ปพฺพตายติ,** เอวํ **สมุทฺทายติ**ฯ สโทฺท จิจฺจิฎมิว อตฺตานมาจรติ **จิจฺจิฎายติ**ฯ วตฺถุ ธูมมิว อตฺตานมาจรติ **ธูมายติ**ฯ สโทฺท ทุทฺทุภอิติ อาจรติ **ทุทฺทุภายติ,** ภิกฺขุ เมตฺตายติ, ตถา กรุณายติฯ ‘‘มม อิท’’นฺติ คณฺหติ **มมายติ**ฯ อฉตฺตํ ฉตฺตมิว อาจรติ **ฉตฺตียติ**ฯ อปุตฺตํ ปุตฺตมิว อาจรติ **ปุตฺตียติ,** สิสฺสํ อาจริโย, อตฺตโน ปตฺตมิจฺฉติ **ปตฺตียติ**ฯ เอวํ วตฺถียติ, ปริกฺขารียติ, จีวรียติ, ธนียติ, ปฎียติฯ หตฺถินา อติกฺกมติ **อติหตฺถยติ**ฯ วีณาย อุปคายติ **อุปวีณยติ**ฯ ทฬฺหํ กโรติ วีริยํ **ทฬฺหยติ**ฯ ปมาณํ กโรติ **ปมาณยติ**ฯ กุสลํ ปุจฺฉติ **กุสลยติ**ฯ วิสุทฺธา โหติ รตฺติ **วิสุทฺธายติ**ฯ

ตตฺรายํ ปทมาลา – ‘‘ปพฺพตายติ, ปพฺพตายนฺติฯ ปพฺพตายสิ, ปพฺพตายถฯ ปพฺพตายามิ, ปพฺพตายามา’’ติ อิมินา นเยน อฎฺฐนฺนํ วิภตฺตีนํ วเสน เสสํ สพฺพํ โยเชตพฺพํ, เอวํ ‘‘สมุทฺทายติ, ฉตฺตียตี’’ติอาทีสุฯ ตตฺร การิตวเสนปิ ‘‘ปพฺพตายนฺตํ ปโยชยติ ปพฺพตายติ, ปุตฺติยนฺตํ ปโยชยติ ปุตฺตียติ’’ อิจฺจาทิ ปทสิทฺธิ ภวติฯ อยํ ปน ปทมาลา – ปพฺพตายติ, ปพฺพตายนฺติฯ ปพฺพตายสิฯ เสสํ โยเชตพฺพํฯ อิเจฺจวํ ธาตฺวเสน นิปฺผนฺนานิปฺผนฺนปทานิ วิภาวิตานิฯ

อิทานิ ธาตุคณลกฺขณํ, อธาตุลกฺขณํ, การิตปจฺจยโยคํ, สการิเตกกมฺมทฺวิกมฺมติกมฺมปทํ, อูหนียรูปคณํ, ธาตูนํ เอกคณิกทฺวิคณิกเตคณิกปทํ, สุทฺธกตฺตุเหตุกตฺตุปทรูปํ, กมฺมภาวปทรูปํ, เอกการิตทฺวิการิตปทํ, อการิตทฺวิกมฺมกปทญฺจ สพฺพเมตํ ยถารหํ กถยามฯ

ตตฺร สพฺพธาตุกนิสฺสิเต สุทฺธกตฺตุปฺปโยเค สุทฺธสฺสรธาตุโต วา เอกสฺสรโต วา อเนกสฺสรโต วา **อ**ปจฺจยสฺส ปรภาโว **ภูวาทิ**คณลกฺขณํ สามญฺญลกฺขณวเสน, วิเสสลกฺขณวเสน ปน อาขฺยาตเตฺต **อิ**การนฺตาเนกสฺสรธาตุโต สห **อ**ปจฺจเยน นิจฺจํ นิคฺคหีตาคมนญฺจ นามิกเตฺต นิคฺคหีตาคมนมตฺตญฺจ **ภูวาทิคณลกฺขณํ**ฯ อากฺยาตเตฺต กตฺตริ ธาตูหิ **อ**ปจฺจเยน สทฺธึ นิยตวเสน นิคฺคหีตาคมนํ **รุธาทิ**คณลกฺขณํ สามญฺญลกฺขณวเสน, วิเสสลกฺขณวเสน ปน อาขฺยาตเตฺต กตฺตริ ธาตูหิ **อิวเณฺณกาโรการ**ปจฺจเยหิ สทฺธึ นิยตวเสน นิคฺคหีตาคมนญฺจ นามกเตฺต อนิยตวเสน นิคฺคหีตาคมนมตฺตญฺจ **รุธาทิคณลกฺขณํ**ฯ กตฺตริ ธาตูหิ อาเทสลาภาลาภิโน **ย**ปจฺจยสฺส ปรภาโว **ทิวาทิคณลกฺขณํ**ฯ กตฺตริ ธาตูหิ ยถารหํ **ณุ ณา อุณา**ปจฺจยานํ ปรภาโว **สฺวาทิคณลกฺขณํ**ฯ กตฺตริ ธาตูหิ **นา**ปจฺจยสฺส ปรภาโว **กิยาทิคณลกฺขณํ**ฯ กตฺตริ ธาตูหิ อาขฺยาตเตฺต อปฺปกตรปฺปโยควเสน นามิกเตฺต ปจุรปฺปโยควเสน **ปฺปณฺหา**ปจฺจยานํ ปรภาโว **คหาทิคณลกฺขณํ**ฯ กตฺตริ ธาตูหิ ยถาสมฺภวํ **โอยิร**ปฺปจฺจยานํ ปรภาโว **ตนาทิคณลกฺขณํ**ฯ อาขฺยาตเตฺต กตฺตริ ธาตูหิ สพฺพถา **เณณย**ปฺปจฺจยานํ ปรภาโว **จุราทิ**คณลกฺขณํ สามญฺญลกฺขณวเสน, วิเสสลกฺขณวเสน ปน อาขฺยาตเตฺต **อิ**การนฺตธาตุโต สห **เณ ณย**ปจฺจเยหิ นิจฺจํ นิคฺคหีตาคมนญฺจ นามิกเตฺต นิคฺคหีตาคมนมตฺตญฺจ **จุราทิคณลกฺขณํ**ฯ คณสูจกานํ ปจฺจยานมปรตฺตํ **อธาตุลกฺขณํ**ฯ อิติ ธาตุคณลกฺขณมธาตุลกฺขณํ วิภาวิตํฯ

การิตปจฺจยสฺส โยเค ''เณ ณโย ณาเป ณาปโย จา''ติ อิเม จตฺตาโร การิตปจฺจยาฯ

> **เณ ณยา**สุํ **อุ**วณฺณนฺตา,
> อาทนฺตา ปจฺฉิมา ทุเว;
> เสสโต จตุโรเทฺว วา,
> **ณโย**เยว อธาตุโตฯ

ตตฺร สาเวติ, สาวยติฯ ภาเวติ, ภาวยติ, โอภาเสติ, โอภาสยติฯ อิมานิ การิเต อุวณฺณนฺตธาตุรูปานิฯ

ทาเปติ , ทาปยติฯ หาเปติ, หาปยติฯ นฺหาเปติ, นฺหาปยติฯ นหาเปติ, นหาปยติฯ **อา**การนฺตธาตุรูปานิฯ

โสเสติ, โสสยติฯ โสสาเปติ, โสสาปยติฯ โฆสาเปติ, โฆสาปยติฯ **อ**การนฺตธาตุรุปานิฯ

มโคฺค สํสารโต โลกํ ญาเปติ, ญาปยติฯ **อิ**ธาตุรูปานิ นิคฺคจฺฉาเปตีติ เอเตสมโตฺถฯ อิมานิ หิ **นิ**ปุพฺพาย **อิ**ธาตุยา วเสน สมฺภูตานิ เหตุกตฺตุรูปานิฯ ตถา หิ สุทฺธกตฺตุภาเวน มโคฺค สยํ ญายติ, สํสารโต นิคฺคจฺฉตีติ ญาโยติ วุจฺจติฯ

ปาเวติ, ปาวยติ, **อุ**ธาตุรูปานิฯ วทาเปตีติ เอเตสมโตฺถฯ อิมานิ หิ ปปุพฺพาย **อุ**ธาตุยา วเสน สมฺภูตานิ เหตุกตฺตุรูปานิฯ ตถา หิ ''โย อาตุมานํ สยเมว ปาวา''ติ สุทฺธกตฺตุปทํ อาหจฺจภาสิตํ ทิสฺสติฯ

เขเปติ, เขปยติฯ กเงฺขติ, กงฺขยติ, กงฺขาเปติ, กงฺขาปยติฯ อาจิกฺขาเปติ, อาจิกฺขาปยติฯ **อิ**วณฺณนฺตธาตุรูปานิฯ

ขิเยติ, ขิยยติฯ มิลาเยติ, มิลายยติฯ เอการนฺตธาตุรูปานิฯ

สิเยติ, สิยยติฯ **โอ**การนฺตธาตุรูปานิฯ

ปพฺพตายายติ, ปุตฺติยายติฯ อธาตุนิสฺสิตานิ รูปานิฯ อิมินา นเยน เสสานิ อวุตฺตานิปิ รูปานิ สกฺกา วิญฺญาตุํ วิญฺญุนา ปาฬินยญฺญุนาติ วิตฺถาโร น ทสฺสิโตฯ อิติ การิตปจฺจยโยโคสเงฺขเปน วิภาวิโตฯ

อิทานิ **สการิเตกกมฺมาทีนิ** พฺรูม –

อกมฺมกา เอกกมฺมา, ทฺวิกมฺมา วาปิ โหนฺติ หิ;
การิตปจฺจเย ลเทฺธ, สกมฺมา จ ทฺวิกมฺมกาฯ

สยํ โสเธติ โส ภูมิํ, โสธาเปติ ปเรมหิํ;
นรํ กมฺมํ การยติ, วิเญฺญยฺยํ กมโต อิทํฯ

ทฺวิกมฺมิกา สมฺภวนฺติ, ติกมฺมา เอตฺถ ทีปเย;
‘‘อิสฺสโร เสวกํ คามํ, อชํ นาเยติ’’ อิจฺจปิฯ

‘‘นโร นเรน วา คามํ, อชํ นาเยติ’’อิจฺจปิ;
กมฺมตฺถทีปกํเยว, กรณํ เอตฺถ อิจฺฉิตํฯ

อิติ สการิเตกกมฺมาทีนิ วิภาวิตานิฯ

อิทานิ **อูหนียรูปคณํ** พฺรูม – โหติ, โภติ, สโมฺภติ, อิทํ **ภูวาทิ**รูปํฯ สุโมฺภติ, ปริสุโมฺภติ, อิทํ **รุธาทิ**คูปํฯ นินฺทติ, วินินฺทติ, พนฺธติ, อิทํ **ภูวาทิ**รูปํฯ ฉินฺทติ, ภินฺทติ, รุนฺธติ, อิทํ **รุธาทิ**รูปํฯ เทติ, เนติ, วเทติ, อเนฺวติ, อิทํ **ภูวาทิ**รูปํฯ รุเนฺธติ, ปฏิรุเนฺธติ, อิทํ **รุธาทิ**รูปํฯ พุเทฺธติ, ปลิพุเทฺธติ, อิทํ **จุราทิ**รูปํฯ ชยติ, สยติ, ปลายติ, มิลายติ, คายติ, อิทํ **ภูวาทิ**รูปํฯ หายติ, สายติ, นฺหายติ, อิทํ **ทิวาทิ**รูปํฯ กถยติ, จินฺตยติ, ภาชยติ, อิทํ **จุราทิ**รูปํฯ คพฺพติ, ปคพฺพติ, อิทํ **ภูวาทิ**รูปํฯ กุพฺพติ, กุรุพฺพติ, อิทํ **ตนาทิ**รูปํฯ หิโนติ, จิโนติ, อิทํ **สฺวาทิ**รูปํฯ ตโนติ, สโนติ, กโรติ, อิทํ **ตนาทิ**รูปํฯ จิเนฺตติ, จินฺตยติ, อิทํ กตฺตุรูปเญฺจว เหตุกตฺตุรูปญฺจฯ กเนฺตติ, กนฺตยติ, อิทํ เหตุกตฺตุรูปเมวฯ ภเกฺขติ, ภกฺขยติ, วาเทติ, วาทยติ, อิทํ สุทฺธกตฺตุรูปเญฺจว เหตุกตฺตุรูปญฺจฯ **มิยฺยตี**ติ กตฺตุปทเญฺจว กมฺมปทญฺจฯ **ภาเวถา**ติ พหุวจนเญฺจว เอกวจนญฺจฯ **สํยมิสฺสนฺ**ติ อนาคตวจนเญฺจว อตีตวจนญฺจฯ **อนุสาสตี**ติ อาขฺยาตเญฺจว นามิกญฺจฯ **คจฺฉํ วิธมํ นิกฺขณ**นฺติ นามิกเญฺจว อาขฺยาตญฺจฯ เอตฺถ อาขฺยาตเตฺต **คจฺฉ**นฺติ อนาคตวจนํ, **วิธม**นฺติ อตีตวจนํ, **นิขณ**นฺติ ปริกปฺปวจนํ, สพฺพํ วา เอตํ ปทํ อนาคตาธิวจนนฺติปิ วตฺตุํ วฏฺฏเตวฯ อิมินา นเยน อญฺญานิปิ อูหนียปทานิ นานปฺปการโต โยเชตพฺพานิฯ อิมานิ ปทานิ ทุพฺพิเญฺญยฺยวิเสสานิ มนฺทพุทฺธีนํ สโมฺมหกรานิ อาจริยปาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา เวทนียานีติ อูหนียรูปคโณ วิภาวิโตฯ

อิทานิ **เอกคณิกาทีนิ** วทาม – **ธา ธารเณ, ภูวาทิ**คณิกวเสนายํ เอกคณิกา สกมฺมิกา ธาตุฯ ภควา สกลโลกสฺส หิตํ ทธาติ วิทธาติ, ปุริโส อตฺถํ สํวิเธติ, นิธิํ นิเธติ, อิมานิ สุทฺธกตฺตริ ภวนฺติฯ ‘‘สํวิธาเปติ, วิธาเปตี’’ติ อิมานิ เหตุกตฺตริ ภวนฺติฯ กเมฺม ปน ภาเว จ ‘‘อนฺวิธียตี’’ติอาทีนิ ภวนฺติฯ ตถา หิ กเมฺม ‘‘นิธิ นาม นิธียตี’’ติ จ ‘‘ธียติ ธปิยตีติ เธยฺย’’นฺติ จ รูปานิ ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ กเมฺม ‘‘กมฺมํ สเตฺตหิ อนฺวิธิยฺยติ, กมฺมานิ สเตฺตหิ อนฺวิธิยฺยนฺติฯ โภ กมฺม ตฺวํ สเตฺตหิ อนฺวิธิยฺยสิ, อหํ กมฺมํ สเตฺตหิ อนฺวิธิยฺยามี’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ ภาเว ปน ‘‘สโตฺต

ทุกฺขํ อนุวิธิยฺยติ, สตฺตา ทุกฺขํ อนุวิธิยฺยนฺติ, โต สตฺต ตฺวํ ทุกฺขํ อนุวิธิยฺยสี''ติ โยเชตพฺพํฯ อยํ นโย อติวิย สุขุโม ปาฬินยานุกูโลฯ

นามิกปทเตฺต ''ธาตู''ติอาทีนิ ภวนฺติฯ ตตฺถ **ธาตู**ติ สลกฺขณํ ทธาติ ธาเรตีติ ธาตุฯ **อฏฺฐกถาสุ** ปน ''สลกฺขณธารณโต ทุกฺขวิธานโต ทุกฺขธานโต จ ธาตู''ติ วุตฺตํฯ **ธาตู**ติ ปถวีธาตาทิธาตุโยฯ ตตฺถ **สลกฺขณธารณโต**ติ ยถา ติตฺถิยปริกปฺปิโต ปกติ อตฺตาติ เอวมาทิโก สภาวโต นตฺถิ, น เอวเมตา, เอตา ปน สลกฺขณํ สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธาตุโย ฯ **ทุกฺขวิธานโต**ติ ทุกฺขสฺส วิทหนโตฯ เอตา หิ ธาตุโย การณภาเวน ววตฺถิตา หุตฺวา ยถา อยโลหาทิธาตุโย อยโลหาทิอเนกปฺปการํ สํสารทุกฺขํ วิทหนฺติฯ **ทุกฺขธานโต**ติ อนปฺปกสฺส ทุกฺขสฺส วิธานมตฺตโต อวสวตฺตนโต, ตํ วา ทุกฺขํ เอตาหิ การณภูตาหิ สเตฺตหิ อนุวิธิยติ, ตถาวิหิตญฺจ ตํ เอเตเสฺวว ธียติ ฐปิยติ, เอวํ ทุกฺขธานโต ธาตุโยฯ อปิจ นิชฺชีวโฏฺฐ ธาตโวติ คเหตพฺพํฯ ตถา หิ ภควา ''ฉ ธาตุโยสํ ภิกฺขุ ปุริโส''ติอาทีสุ ชีวสญฺญาสมูหนตฺถํ ธาตุเทสนํ อกาสีติฯ โย ปน ตตฺถ อเมฺหหิ ภาวฏฺฐาเน ''สโตฺต ทุกฺขํ อนุวิธิยฺยตี''ติ ติปุริสมณฺฑิโต เอกวจนพหุวจนิโก ปฐมาวิภตฺติปฺปโยโค วุโตฺตฯ โส –

> ''ทูสิโต คิริทเตฺตน, หโย สามสฺส ปณฺฑโว;
> โปราณํ ปกตึ หิตฺวา, ตเสฺสวานุวิธิยฺยตี''ติ จ

''มาตา หิ ตว อิรนฺธติ, วิธุรสฺส หทยํ ธนิยฺยตี''ติ จ ''เต สํกิเลสิกา ธมฺมา ปหียิสฺสนฺตี''ติ จ อิมาสํ ปาฬีนํ วเสน สารโต ปเจฺจตโพฺพฯ ตตฺถ ปณฺฑโว นาม อโสฺส คิริทตฺตนามกสฺส อสฺสโคปกสฺส ปกตึ **อนุวิธิยฺยติ** อนุกโรตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ยทิ กตฺตุปทํ อิจฺฉิตํ สิยา, ''อนุวิทธาตี''ติ ปาฬิ วตฺตพฺพา สิยาฯ ยทิ กมฺมปทํ อิจฺฉิตํ สิยา, ''ปณฺฑเวนา''ติ ตติยนฺตํ กตฺตุปทํ วตฺตพฺพํ สิยา, เอวํ อวจเนน ''อนุวิธิยฺยตี''ติ อิทํ ภาวปทนฺติ สิทฺธํฯ น เกนจิ เอตฺถ วตฺตุํ สกฺกา **''ทิวาทิ**คเณ กตฺตริ วิหิต**ย**ปจฺจยสฺส วเสน วุตฺตํ อิทํ รูป''นฺติ, **ธา**ธาตุยา **ทิวาทิ**คเณ อปฺปวตฺตนโต, เอกนฺต**ภูวาทิ**คณิกตฺตา จฯ ทุติยปฺปโยเค ปน ยทิ กตฺตุปทํ อิจฺฉิตํ สิยา, ''ธนุเต''ติ ปาฬิ วตฺตพฺพา สิยาฯ ยทิ กมฺมปทํ อิจฺฉิตํ สิยา, ''ธาตุยา''ติ วตฺตพฺพํ สิยา ฯ เอวํ อวจเนน ''ธนิยฺยตี''ติ อิทมฺปิ ภาวปทนฺติ สิทฺธํฯ เอตฺถ **''ธนิยฺยตี**ติ ปเตฺถติ, อิจฺฉตีติ อโตฺถ''ติ **อฏฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ **''ธนุ ยาจเน''**ติ ธาตุ เอสา เอกเนฺตน **ตนาทิ**คเณเยว วตฺตติฯ ตติยปฺปโยเค ''ปหียิสฺสนฺตี''ติ ยทิ **ภูวาทิ**คเณ **''หา จาเค''**ติ ธาตุยา รูปํ สิยา, กตฺตริ ''ปชหิสฺสนฺตี''ติ รูปํ สิยา, ''กสฺมา โน ปชหิสฺสตี''ติ เอตฺถ วิยฯ กมฺมปทํ ปน ''ปชหิยิสฺสนฺตี''ติ สิยาฯ ยสฺมา ''ปหียิสฺสนฺตี''ติ อิทํ **ทิวาทิ**คเณ **''หา ปริหานิย''**นฺติ ธาตุยา รูปตฺตา ''ปหายิสฺสนฺตี''ติ กตฺตุปทรูปํ สิยา ''อาชโญฺญ กุรุเต เวคํ, หายนฺติ ตตฺถ วพีวา''ติ อกมฺมกสฺส กตฺตุปทรูปสฺส ทสฺสนโต, ตสฺมา ''ปหายิสฺสนฺตี''ติ อวตฺวา ''ปหียิสฺสนฺตี''ติ วจเนน **ย**ปจฺจโย ภาเว วตฺตตีติ ญายติฯ

เกจิ ปเนตฺถ วเทยฺยุํ ''โส ปหียิสฺสติฯ เต สํกิเลสิกา ธมฺมา ปหียิสฺสนฺติฯ รูปํ วิภวิยฺยติฯ อคฺคิชาหิ ปุเพฺพว ภูยเต'ติอาทีสุ **ย**ปจฺจโย กเมฺมเยว วิหิโต, น ภาเวฯ กมฺมกตฺตุวเสน หิ อิเม ปโยคา ทฏฺฐพฺพา, สยเมว ปียเต ปานียํ, สยเมว กโฏ กริยเตติ ปโยคา วิยา''ติฯ ตํ น, เอวณฺหิ สติ ''ปชหิยิสฺสนฺตี''ติอาทีนิ สกมฺมกธาตุรูปานิ วตฺตพฺพานิ ''ปียเต กริยเต''ติ รูปานิ วิยฯ เอตฺถ ปน ภาวฏฺฐาเน กตฺตุโน ฐิตภาโว เหฏฺฐา นานปฺปกาเรน ทสฺสิโตติ น วุโตฺตฯ เยสทฺทสเตฺถ มตํ คเหตฺวา สาสนิกา ครู ภาเว อทพฺพวุตฺติโน ภาวเสฺสกตฺตา เอกวจนเมว, ตญฺจ ปฐมปุริสเสฺสว ''ภูยเต เทวทเตฺตน เทวทเตฺตน สมฺปตฺตึ อนุภวนฺติ อโตฺถ''ติ ปโยคญฺจ

ตทตฺถโยชนญฺจ วทนฺติฯ เตสํ ตํ วจนํ ปาฬิยา, อฏฺฐกถาทีหิ จ น สเมติ, ตสฺมา ยถาวุโตฺตเยว โตฺถ อายสฺมเนฺตหิ ธาเรตโพฺพฯ

ชร โรเคฯ ชรติ, ชริยฺยติฯ **ชรวโยหานิยํ**ฯ ชีรติ, ชิยฺยติฯ อิมา เทฺวปิ **ภูวาทิ** คณิกวเสน เอกคณิกาฯ ตาสํ อยํ สาธารณรูปวิภาวนาฯ ''เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ ชริยฺยตี''ติอาทิฯ ตตฺถ **เยน จ ชริยฺยตี**ติ เยน เตโชคเตน กุปิเตน อยํ กาโย เอกาหิกาทิชรโรเคน ชริยฺยติ ชรติฯ อถวา **เยน จ ชริยติ** เยน อยํ กาโย ชีรติ อินฺทฺริยเวกลฺยตํ พลกฺขยํ ปลิตวลิตาทิญฺจ ปาปุณาติฯ

มร ปาณจาเคฯ **ภูวาทิ**คณิโกยํ อกมฺมโก จฯ สโตฺต มรติ, มิยฺยติฯ กิญฺจาปิ อยํ ธาตุ **''มร ปาณจาเค**''ติ วจนโต สกมฺมโก วิย ทิสฺสติ, ตถาปิ ''ปุโตฺต มรติฯ กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปโนฺน ชายติ จ ชิยฺยติ จ มิยฺยติ จา''ติ เอวมาทีนํ กมฺมรหิตปฺปโยคานํ ทสฺสนโต อกมฺมโก เยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อตฺถโยชนานเยน ปน **มรตี**ติ ปาณํ จชตีติ กมฺมํ อาเนตฺวา กเถตุํ ลพฺภติฯ ''มรติ, มิยตี''ติ อิมานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ, ''สโตฺต สตฺตํ มาเรติ, มารยติ, มาราเปติ, มาราปยตี''ติ อิมานิ การิตปทสงฺขาตานิ เหตุกตฺตุปทานิฯ เอตฺถ จ โย อมตํ สตฺตํ มรณํ ปาเปติ, โส วธโก มาเรติ มารยติ มาราเปติ มาราปยตีติ จ วุจฺจติฯ สโตฺต สเตฺตหิ มาริยติ มาราปิยตีติ อิมานิ กมฺมปทานิฯ ภาวปทมปฺปสิทฺธํฯ เอวมญฺญตฺราปิ ปสิทฺธตา จ อปฺปสิทฺธตา จ อุปปริกฺขิตพฺพาฯ

ขาท ภกฺขเณฯ อยํ ปน **ภูวาทิ**คณิกวเสน เอกคณิโก สกมฺมโก ธาตุฯ ขาทติ, สงฺขาทติ, อิมานิ สุทฺธกตฺตุปทานิ ฯ ปุริโส ปุริเสน ปุริสํ วา ปูวํ ขาเทติ ขาทยติ ขาทาเปติ ขาทาปยติ, อิมานิ เหตุกตฺตุปทานิฯ เอตฺถ จ โย อขาทนฺตํ ขาทนฺตํ วา ขาทาหีติ ปโยเชติ, โส ขาทาปโก ขาเทติ ขาทยติ ขาทาเปติ ขาทาปยตีติ จ วุจฺจติฯ ขชฺชติ, สํขชฺชติ, สงฺขาทิยติฯ อิมานิ กมฺมปทานิฯ อตฺรปนายํ ปาฬิ ''อตีตํ ปาหํ อทฺธานํ รูเปน ขชฺชิํ, เสยฺยถาปาหํ เอตรหิ ปจฺจุปฺปเนฺนน รูเปน ขชฺชามิฯ อหเญฺจว โข ปน อนาคตํ รูปํ อภินเนฺทยฺยํ, อนาคเตนปาหํ รูเปน ขเชฺชยฺยํ, เสยฺยถาเปตรหิ ขชฺชามี''ติฯ ภาวปทํ น ลพฺภติ สกมฺมกตฺตา อิมสฺส ธาตุสฺสฯ **ภูวาทิ**คโณฯ อยํ นามธาตุ เอกนฺต**รุธาทิ**คณิโกติ อปฺปสิโทฺธฯ

ทิวาทิคเณ **ตา ปาลเน**ฯ โลกํ ตายติ สนฺตายติฯ อิมานิ สกมฺมกานิ สุทฺธกตฺตุปทานิฯ เหตุกตฺตุปทํ ปน กมฺมปทญฺจ ภาวปทญฺจ อปฺปสิทฺธานิฯ

สุธ สํสุทฺธิยํฯ จิตฺตํ สุชฺฌติ วิสุชฺฌติฯ อิมานิ อกมฺมกานิ สุทฺธกตฺตุปทานิฯ โสเธติ, โสธยติ, โสธาเปติ, โสธาปยติ, อิมานิ เหตุกตฺตุรูปานิฯ เอตฺถ จ โย อสุทฺธํ ฐานํ สุทฺธํ กโรติ, โส โสธโก โสเธติ, โสธยตีติ วุจฺจติ, เอส นโย อญฺญตฺราปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุฯ โย ปน อสุทฺธฏฺฐานํ สยํ อโสเธตฺวา ''ตฺวํ โสเธหี''ติ อญฺญํ ปโยเชติ, โส โสธาปโก โสธาเปติ โสธาปยตีติ วุจฺจติฯ เอส นโย อญฺญตฺราปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุฯ ตถา หิ ''กาเรติ, การยติ, การาเปติ, การาปยตี''ติ อาทีสุ อยํ นโย น ลพฺภติ, เอวํ ลพฺภมานนโย จ อลพฺภมานนโย จ สพฺพตฺถ อุปปริกฺขิตโพฺพฯ อิมา ปเนตฺถ ปาฬิโย –

''ปจฺจนฺตเทสวิสเย, นิมเนฺตตฺวา ตถาคตํ;
ตสฺส อาคมนํ มคฺคํ, โสเธนฺติ ตุฏฺฐมานสา''ติ จ

''มคฺคํ โสเธมหํ ตทา''ติ จฯ อิมา หิ ปาฬิโย สหตฺถา โสธนํ สนฺธาย วุตฺตาฯ ''อายสฺมา ปิลินฺทวโจฺฉ ราชคเห ปพฺภารํ โสธาเปติ เลณํ กตฺตุกาโม''ติ ปน ปาฬิ, ''กิํ ภเนฺต เถโร การา

เปตี’’ติ, ‘‘ปพฺภารํ มหาราช โสธาเปมิ เลณํ กตฺตุกาโม’’ติ จ ปาฬิฯ อิมา ปเรหิ โสธาปนํ สนฺธาย วุตฺตาฯ ‘‘กสฺส โสธิยติ มโคฺค’’ติ อิทํ กมฺมปทํ, ภาวปทํ ปน อปฺปสิทฺธํฯ อิมินา นเยน ยาว **จุราทิ**คณา โยเชตพฺพํฯ

ทฺวิคณิกเตฺต สุภ โสเภฯ โสภติ วตายํ ปุริโสฯ **สุภ ปหาเร**ฯ โย โน คาโวว สุมฺภติ สุมฺภติ อิจฺจปิ ทิสฺสติฯ ‘‘สุโมฺภตี’’ติ จ **กจฺจายนมเต** รูปํ, อิมานิ กตฺตุปทานิฯ นครํ โสเภติ, โสภยติฯ ปุริโส ปุริเส โจรํ สุเมฺภติ, สุมฺภยติ, สุมฺภาเปติ, สุมฺภาปยติฯ อิมานิ เหตุกตฺตุปทานิฯ กมฺมภาวปทานิ ลพฺภมานาลพฺภมานวเสน ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพานิฯ **ภูวาทิรุธาทิ**คณิกรูปานิฯ

ปจ ปาเกฯ ปุริโส ภตฺตํ ปจติฯ เนรยิโก นิรเย ปจฺจติฯ กมฺมํ ปจฺจติฯ ภตฺตํ ปจฺจติฯ ปารมิโย ปริปจฺจนฺติฯ ผลานิ ปริปจฺจนฺติ, ปกฺกานิ โหนฺตีติ อโตฺถฯ ครโว ปน –

ญาณยุตฺตวรํ ตตฺถ, ทตฺวา สนฺธึ ติเหตุกํ;
ปจฺฉา ปจฺจติ ปากานํ, ปวเตฺต อฎฺฐเก ทุเวติ จ –

‘‘อสงฺขารํ สสงฺขาร-วิปากานิ น ปจฺจตี’’ติ จ เอวํ **ปจติ**ปทสฺส ทฺวิคณิกรูปสฺส สกมฺมกตฺตํ อิจฺฉนฺติฯ เอวํ ปน สาฎฺฐกเถ เตปิฎเก พุทฺธวจเน กุโต ลพฺภาฯ เตปิฎเก หิ พุทฺธวจเน ‘‘กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจติฯ ยาว ปาปํ น ปจฺจติฯ นิรยมฺหิ อปจฺจิ โส’’ติ เอวํ อกมฺมกตฺตํเยว ทิสฺสติฯ เอตฺถ วเทยฺยุํ ‘‘นนุ **ปจ ปาเก**’ติ อยํ ธาตุ สกมฺมโก, เตน ‘ปจฺจตี’ติ ปทสฺส **ทิวาทิ**คณิกรูปสฺสปิ สโต สกมฺมกตฺตํ ยุชฺชติ, ตสฺมาเยว ‘ปจฺจติ ปากานํ ปวเตฺต อฎฺฐเก ทุเว’ติอาทีสุ วุตฺต’’นฺติฯ เอตฺถ วุจฺจเต – ยถา **‘‘ฉิทิ ทฺวิธากรเณ, ภิทิ วิทารเณ’’**ติ ธาตูนํ **รุธาทิ**คเณ ปวตฺตานํ ‘‘รุกฺขํ ฉินฺทติ, ภิตฺตึ ภินฺทตี’’ติ รูปปทานํ สกมฺมกเตฺตปิ สติ **ทิวาทิ**คณํ ปตฺตานํ เตสํ ธาตูนํ ‘‘อุทกํ ฉิชฺชติ, ฆโฎ ภิชฺชตี’’ติ รูปปทานิ อกมฺมกานิเยว ภวนฺติ, ยถา **ภูวาทิ**คเณ ปวตฺตสฺส **ปจ**ธาตุสฺส ‘‘ภตฺตํ ปจตี’’ติ รูปปทสฺส สกมฺมกเตฺตปิ สติ **ทิวาทิ**คณํ ปตฺตสฺส ‘‘นิรเย ปจฺจติ, กมฺมานิ วิปจฺจนฺตี’’ติ รูปปทานิ อกมฺมกานิเยว ภวนฺติฯ

อถาปิ วเทยฺยุํ ‘‘นนุ จ โภ ยถา ‘อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจึสู’ติ เอตฺถ ‘‘อาสวโต จิตฺตานิ วิมุจฺจึสู’ติ จ ‘อาสเวหิ กตฺตุภูเตหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจึสู’ติ จ เอวํ **ทิวาทิ**คณิกสฺส ธาตุสฺส ‘วิมุจฺจึสู’ติ รูปปทสฺส อกมฺมกตฺตญฺจ สกมฺมกตฺตญฺจ ภวติ, ตถา ‘นิรเย ปจฺจติ, กมฺมานิ วิปจฺจนฺตี’ติ จ อกมฺมกเตฺตนปิ ภวิตพฺพํฯ ‘ปจฺจติ ปากานํ ปวเตฺต อฎฺฐเก ทุเว, อสงฺขารํ สสงฺขารวิปากานิ น ปจฺจตี’ติ สกมฺมกเตฺตนปิ ภวิตพฺพ’’นฺติฯ อกมฺมกเตฺตเนว ภวิตพฺพํ, น สกมฺมกเตฺตน, ‘‘ปจฺจติ ปากาน’’นฺติอาทินา วุตฺตปฺปโยคานํ ‘‘อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจึสู’’ติ ปโยเคน อสมานตฺตาฯ ตถา เหตฺถ ‘‘วิมุจฺจึสู’’ติ ปทํ กมฺมรหิตกตฺตุวาจก**ย**ปจฺจยนฺตมฺปิ ภวติ กตฺตุสหิตกมฺมวาจก**ย**ปจฺจยนฺตมฺปิฯ ‘‘วิมุจฺจึสู’’ติ อิมสฺส หิ ปทสฺส กมฺมรหิต**ย**ปจฺจยวนฺตตฺตา ‘‘อาสเวหี’’ติ กรณวจนํ อปาทานการกวาจกํ ภวติฯ ‘จิตฺตานี’’ติ ปจฺจตฺตวจนํ ปน กตฺตุการกวาจกํ ภวติฯ ตถา ‘‘วิมุจฺจึสู’’ติ ปทสฺส กตฺตุสหิตกมฺมวาจกตฺตา ‘‘อาสเวหี’’ติ กรณวจนํ กตฺตุการกวาจกํ ภวติฯ ‘‘จิตฺตานี’’ติ ปจฺจตฺตวจนํ ปน กมฺมการกวาจกํ ภวติฯ อยํ นโย ‘‘ปจฺจติ ปากาน’’นฺติ อาทินา วุตฺตปฺปโยเคสุ น ลพฺภติฯ ตถา หิ ตตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ กตฺตารํ วทติ, อุปโยควจนํ กมฺมํ วทตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ การิเต ‘‘ปุริโส ปุริเสน ปุริสํ วา ภตฺตํ ปาเจติ ปาจยติ ปาจาเปติ ปาจาปยตี’’ติ จ, ‘‘อนเนฺต โพธิสมฺภาเร, ปริปาเจสิ นายโก’’ติ ทสฺสนโต ปน ‘‘ปริปาเจติ, ปริปาจยตี’’ติ จ รูปานิ ภวนฺติฯ อิมานิ เหตุกตฺตุปทานิฯ กเมฺม – ยญฺญทเตฺตน โอทโน ปจฺจเต, ภาว

ปทํ อปฺปสิทฺธํฯ อิมานิ **ภูวาทิทิวาทิ**คณิกรูปานิฯ อิมินา นเยน อญฺญานิปิ ทฺวิคณิกรูปานิ โยเชตพฺพานิฯ

เตคณิกเตฺต สุ ปสเวฯ เหตุผลํ สวติ, ปสวติฯ **สุ สวเน**ฯ สโทฺธ ธมฺมํ สุโณติ, สุณาติฯ **สุ หึสายํ**ฯ โยโธ ปจฺจามิตฺตํ สุนาติฯ อิมานิ ยถากฺกมํ **ภูวาทิสฺวาทิกิยาทิ**คณิกานิ กตฺตุปทานิฯ ตถา เหตุนา ผลํ สวิยฺยติ, อุนฺนาทสโทฺท ปถวีอุนฺทฺริยสโทฺท วิย สุยฺยติฯ โยเธน ปจฺจมิโตฺต สุนิยฺยติฯ อิมานิ กมฺมปทานิฯ ภาวปทํ น ลพฺภติ สกมฺมกตฺตา อิเมสํ ธาตูนํฯ อิมินา นเยน อญฺญานิปิ เตคณิกรูปานิ อุปปริกฺขิตฺวา โยเชตพฺพานิฯ อตฺร ปนายํ นยวิภาวนา –

> ***ภฺวาทิรุธาทิ***กา ธาตู, ***สฺวาทิทิวาที***กา ตถา;
> **รุธาทิกทิวาทิฎฺฐา, *ภูวาทิกจุราที***กาฯ
>
> ***ภูวาทิกคหาทิฎฺฐา, ภฺวาทิสฺวาทิกิยาที***กา;
> เอวมาทิปฺปเภเทหิ, วิตฺถาเรนฺตุ วิจกฺขณาฯ

อิเจฺจวํ สเงฺขปโต ยถารหํ เอกคณิกทฺวิคณิกเตคณิกวเสน สุทฺธกตฺตุเหตุกตฺตุกมฺมภาวปทานิ จ สการิเตกกมฺมานิ จ สการิตทฺวิกมฺมานิ จ สการิตติกมฺมานิ จ ทสฺสิตานิฯ

อิทานิ **เอกการิตทฺวิการิตปทานํ** วจโนกาโส อนุปฺปโตฺต, ตสฺมา ตํ วทามฯ **โส อนุตกมฺมนิ**ฯ อรหตฺตมโคฺค มานํ สิยติ, กมฺมํ ปริโยสิยติฯ อิมานิ ตาว สุทฺธกตฺตุปทานิฯ เอตฺถ **มานํ สิยตี**ติ มานํ สมุจฺฉินฺทติฯ **กมฺมํ ปริโยสิยตี**ติ กมฺมํ นิปฺผชฺชติฯ **ปริ อว** อิจฺจุปสคฺควเสน หิ อิทํ ปทํ อกมฺมกํ ภวติ, อโตฺถ ปน ‘‘ปริโยสานํ คจฺฉตี’’ติ สกมฺมกวเสน คเหตโพฺพฯ อตฺตนา วิปฺปกตํ อตฺตนา ปริโยสาเปติฯ อิท**เมกํ การิตํ** เหตุกตฺตุปทํฯ เอตฺถ ปน **ปริอว** อิจฺจุปสคฺควเสน อกมฺมกภูตสฺส **โส**ธาตุสฺส ลทฺธการิตปจฺจยตฺตา เอกกมฺมเมว สการิตปทํ ภวติฯ อตฺตนา วิปฺปกตํ ปเรหิ ปริโยสาวาเปติฯ อิทํ **ทฺวิการิตํ** เหตุกตฺตุปทํฯ เอตฺถ จ ปน **ปริ อว** อิจฺจุปสคฺควเสน อกมฺมกภูตสฺส **โส**ธาตุสฺส ลทฺธการิตปจฺจยทฺวยตฺตา ทฺวิกมฺมกํ สการิตปทํ ภวติฯ ‘‘ปริโยสาวาเปตี’’ติ อิทมฺปิ **ปริ อว** ปุพฺพสฺมา **โส**ธาตุมฺหา **ณาเป ณาเป** อิติ ปจฺจยทฺวยํ กตฺวา **อว**สทฺท**โสฺส**การญฺจ กตฺวา ตโต **ย**การาคมญฺจ อนุพนฺธ**ณ**การโลปญฺจ ปฐมปจฺจเย **ป**การสฺส **ว**การญฺจ ทฺวีสุ จ ฐาเนสุ ปุพฺพสรโลปํ กตฺวา นิปฺผชฺชตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อิทานิ ตา ปาฬิโย อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ อาหจฺจเทสิตาการเรน เอกโต กถยาม – ‘‘อตฺตนา วิปฺปกตํ อตฺตนา ปริโยสาเปติ, อาปตฺติ สงฺฆาทิเสสสฺสฯ อตฺตนา วิปฺปกตํ ปเรหิ ปริโยสาวาเปติ, อาปตฺติ สงฺฆาทิเสสสฺสา’’ติ เอตฺถ ‘‘ภิกฺขู’’ติ เหตุกตฺตุปทํ อาเนตพฺพํฯ **อตฺตนา วิปฺปกต**นฺติ เอตฺถ จ **อตฺตนา**ติ วิปฺปกรณกฺริยาย กตฺตุการกวาจกํ กรณวจนํฯ **วิปฺปกต**นฺติ กมฺมการกวาจกํ อุปโยควจนํฯ **อตฺตนา ปริโยสาเปตี**ติ เอตฺถ ปน **อตฺตนา**ติ อพฺยยปทภูเตน **สยํ**สเทฺทน สมานตฺถํ วิภตฺยนฺตปติรูปกํ อพฺยยปทํ, **สยํ**สทฺทสทิสํ วา ตติยาวิภตฺยนฺตํ อพฺยยปทํฯ ตถา หิ ‘‘อตฺตนา ปริโยสาเปตี’’ติ วุตฺตวจนสฺส ‘‘สยํ ปริโยสาเปตี’’ติ อโตฺถ ภวติ ‘‘อตฺตนา จ ปาณาติปาตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **ปเรหิ ปริโยสาวาเปตี**ติ เอตฺถ ปน **ปเรหี**ติ กมฺมการกวาจกํ กรณวจนนฺติ คเหตพฺพํ, ‘‘สุนเขหิปิ ขาทาเปนฺตี’’ติ เอตฺถ ‘‘สุนเขหี’’ติ ปทํ วิยฯ เอตฺถ หิ ยถา ‘‘ราชาโน โจรํ สุนเข ขาทาเปนฺตี’’ติ อุปโยควเสน อโตฺถ ภวติ, ตถา ‘‘ภิกฺขุ อตฺตนา วิปฺปกตํ ปเร ชเน ปริโยสาวาเปตี’’ติ อุปโยควเสน อโตฺถ ภวติฯ เอวํ อิมสฺมิํ อจฺฉริยพฺภุตนยวิจิเตฺต ภควโต ปาวจเน ทฺวิการิตปจฺจยวนฺตมฺปิ ปทมตฺถีติ สารโต ปเจฺจตพฺพํฯ อยํ นโย สุขุโม สาสเน อาทรํ กตฺวา อายสฺมเนฺตหิ สาธุกํ มนสิ กาตโพฺพฯ ยสฺส หิ อตฺถาย อิทํ

ปกรณํ กริมฺห, น อยํ อตฺตโน มติ, อถ โข ปุพฺพาจริยานํ สนฺติกา ลทฺธตฺตา เตสเญฺญว มตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทานิ **อการิตทฺวิกมฺมิกปทานํ** วจโนกาโส อนุปฺปตฺโต, ตสฺมา ตานิ กถยาม, ตานิ จ โข ธาตุวเสน เอวํ เวทิตพฺพานิ สวินิจฺฉยานิฯ เสยฺยถิทํ?

ทุหิกรวหิปุจฺฉิ, ยาจิ ภิกฺขิ จ นิพฺรูติ;
ภณิวทิวจิภาสิ, สาสิทหินาถธาตุฯ

รุธิ ชิ จิปภุตีติ, เย เต ทฺวิกมฺมกา ธีรา;
ปวทุมปิ วิยุตฺตา, การิตปฺปจฺจเยหิ จฯ

อปาทานาทิเก ปุพฺพ-วิธิมฺหา สหิเม’พฺรวุํ;
อุปโยควจนสฺส, นิมิตฺตนฺติ สนนฺตนาฯ

เอเต **ทุหา**ทโย ธาตู, ติกมฺมาปิ ภวนฺติ ตุ;
การิตปฺปจฺจเย ลเทฺธ, อิติ อาจริยา’พฺรวุํฯ

ตตฺริมานิ อุทาหรณานิ – ควํ ปโย ทุหติ โคปาลโกฯ คาวิํ ขีรํ ทุหติ โคปาลทารโกฯ ตตฺถ **ปโย**ติ อุปโยควจนํ, ‘‘ยโส ลทฺธา น มเชฺชยฺยา’’ติ เอตฺถ ‘‘ยโส’’ติ ปทมิวฯ มโน คณิกสฺส หิ อีทิสมฺปิ อุปโยควจนํ โหติ อญฺญาทิสมฺปิฯ อิสฺสโร โคปาลํ ควํ ปโย ทุหาเปติฯ โคปาเลน คาโว ขีรํ ทุหิตาฯ โคหิ ปโย ทุหตีติ เอตฺถ อปาทานวิสยตฺตา ทฺวิกมฺมกภาโว นตฺถิฯ ‘‘วิสาณโต ควํ ทุหํ, ยตฺถ ขีรํ น วินฺทตี’’ติ เอตฺถ ปน อปาทานวิสยเตฺตปิ ควาวยวภูต สฺส วิสาณสฺส วิสุํ คหิตตฺตา ‘‘ควํ ขีรํ ทุหนฺต’’ติ ทฺวิกมฺมิกภาโว ลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ทุหิโน** ปโยโคยํฯ

กโรติสฺส ปโยเค กฏฺฐมงฺคารํ กโรติ, สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ, สเจ เช สจฺจํ ภณสิ, อทาสิํ ตํ กโรมิฯ เอตฺถ จ **องฺคารํ กโรตี**ติ ปริจฺจตฺตการณวเสน วุตฺตํฯ กฏฺฐญฺหิ องฺคารภาวสฺส การณํ, องฺคาเร กเต การณภูตสฺส กฏฺฐสฺส กฏฺฐภาโว วิคจฺฉติฯ **กฏกํ กโรตี**ติ อิทํ อปริจฺจตฺตการณว เสน วุตฺตํฯ สุวณฺณญฺหิ กฏกภาวสฺส การณํ, กฏเก กเตปิ การกภูตสฺส สุวณฺณสฺส สุวณฺณภา โว น วิคจฺฉติ, อถ โข วิเสสนฺตรุปฺปตฺติภาเวน สมฺปชฺชติฯ **อทาสิํ ตํ กโรมี**ติ อิทํ ปน ฐานนฺตร ทานวเสน วุตฺตํ ‘‘อุปราชํ มหาราชํ กโรมี’’ติ เอตฺถ วิยฯ ตตฺถ ‘‘อิสฺสโร ปุริเสน ปุริสํ วา กฏฺฐมงฺคารํ กาเรติฯ ตถา สุวณฺณํ กฏกํ กาเรตี’’ติ ติกมฺมิกปฺปโยโคปิ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา ‘‘พฺรหฺมทโตฺต รชฺชํ กาเรตี’’ติ, ‘‘พฺรหฺมทเตฺต รชฺชํ กาเรนฺต’’ติ ทฺวิกมฺมกปฺปโยโคฯ

เอเตฺถเก วเทยฺยุํ ‘‘นนุ จ โภ เอตฺถ เอกเมว กมฺมํ ทิสฺสติ, เกนายํ ปโยโค ทฺวิกมฺมิกปฺ ปโยโค โหตี’’ติฯ กิญฺจาปิ เอกเมว ทิสฺสติ, ตถาปิ อตฺถโต เทฺวเยว กมฺมานิ ทิสฺสนฺตีติ ค เหตพฺพํฯ ตถา หิ **พฺรหฺมทโตฺต รชฺชํ กาเรตี**ติ เอตฺถ พฺรหฺมทโตฺต อตฺตโน ราชภาวํ มหา ชเนน การยตีติ อโตฺถฯ เอวํ ปน อเตฺถ คหิเต ‘‘รชฺชํ กาเรหิ ภทฺทเนฺต, กิํ อรเญฺญ กริสฺสสี’’ติ อาทีสุปิ ตฺวํ อตฺตโน ราชภาวํ อเมฺหหิ การาเปหิ, อตฺตานํ รเชฺช อภิสิญฺจาเปหิ, มยํ ตํ รเชฺช อภิสิญฺจิตุกามาติ อโตฺถ สมตฺถิโต ภวติฯ

พฺรหฺมทเตฺต รชฺชํ กาเรนฺตติ เอตฺถาปิ พฺรหฺมทเตฺต อตฺตโน ราชภาวํ มหาชเนน การ ยนฺตติ อโตฺถ ภวติฯ สาสนสฺมิญฺหิ การิตวิสเย กรณวจนํ อุปโยคตฺถเญฺญว ทีเปติ, ตสฺมา

อตฺถโต เทฺวเยว กมฺมนิ ทิสฺสนฺตีติ วทามฯ อยมโตฺถ **อภิธมฺมฏีกายํ** จกฺขุนฺทฺริยาทินิพฺพจนตฺถวิภาวนาย ทีเปตโพฺพฯ ตถา หิ **อภิธมฺมฏีกายํ** อิทํ วุตฺตํ **“จกฺขุทฺวาเร อินฺทตฺตํ กาเรตีติ** จกฺขุทฺวารภาเว ตํทฺวาริเกหิ อตฺตโน อินฺทภาวํ ปรมิสฺสรภาวํ การยตีติ อโตฺถฯ ตญฺหิ เต รูปคฺคหเณ อตฺตานํ อนุวเตฺตติ, เต จ ตํ อนุวตฺตนฺตี’’ติฯ ยทิ ปน **กร**ธาตุ ทฺวิกมฺมโก, เอวํ สเนฺต ‘‘พฺรหฺมทโตฺต รชฺชํ กาเรตี’’ติอาทีสุ ลทฺธการิตปจฺจยตฺตา ‘‘กาเรตี’’ติอาทีหิ ปเทหิ ติกมฺมเกหิเยว ภวิตพฺพนฺติ? น, นิยมาภาวโต, ตาทิสสฺส จ ปโยคสฺส โวหารปเถ อนาคตตฺตาฯ

กฏฺฐํ ปุริเสน องฺคารํ กตํฯ สุวณฺณํ กมฺมาเรน กฏกํ กตํ, ทาสี สามิเกน อทาสึ กตา, เอวเมฺปตฺถ ทฺวิกมฺมกปฺปโยคา เวทิตพฺพาฯ **สุวเณฺณน กฏกํ กโรตี**ติ เอตฺถ หิ วิเสสนเตฺถ ปวตฺตกรณวิสยตฺตา ทฺวิกมฺมิกภาโว น ลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อยํ นโย อญฺญตฺราปิ อุปปริกฺขิตฺวา ยถาสมฺภวํ เนตโพฺพฯ **กโรติ**สฺส ปโยโคยํฯ

วหิอาทีนํ ปโยเค ราชปุริสา รถํ คามํ วหนฺติฯ อยํ ราชา มํ นามํ ปุจฺฉติฯ ปราภวนฺตํ ปุริสํ, มยํ ปุจฺฉาม โคตมํฯ อายสฺมา อุปาลิ อายสฺมตา มหากสฺสเปน วินยํ ปุโฏฺฐฯ เทวทโตฺต ราชานํ กมฺพลํ ยาจติฯ เต มํ อเสฺส อยาจิสฺํฯ ธนํ ตํ ตาต ยาจติฯ พฺราหฺมโณ นาคํ มณึ ยาจติฯ นาโค มณึ ยาจิโต พฺราหฺมเณน พฺรหฺมุนา อายาจิโต ธมฺมเทสนํ ภควาฯ ตาปโส กุลํ โภชนํ ภิกฺขติฯ อชํ คามํ เนติฯ อโช คามํ นีโตฯ มุโตฺต จเมฺปยฺยโก นาโค, ราชานํ เอตทพฺรวิฯ

เอตฺถ **ราชาน**นฺติ มุขฺยโต กมฺมํ วุตฺตํฯ **เอต**นฺติ คุณโตฯ ตถา **ราชาน**นฺติ อกถิตกมฺมํ วุตฺตํฯ **เอต**นฺติ กถิตกมฺมํฯ เอส นโย อญฺญตฺราปิ อุปปริกฺขิตฺวา ยถารหํ โยเชตโพฺพฯ เอวเมว ‘‘พฺรูหิ ภควา’’ติอาทีสุ สมฺปทานวิสยตฺตา ทฺวิกมฺมกภาโว น ลพฺภติฯ ภิกฺขุ มหาราชานํ ธมฺมํ ภณติฯ ยํ มํ ภณสิ สารถิฯ ยํ มํ วทติฯ ภควนฺตํ เอตทโวจฯ ปิตา ปุตฺตํ ภาสติฯ ยํ มํ ตฺวํ อนุสาสสิฯ สกฺยา โข ปน อมฺพฏฺฐ ราชานํ โอกฺกากํ ปิตามหํ ทหนฺติฯ ภควา ภิกฺขู ตํ ตํ หิตปฏิปตฺตึ นาถติฯ คาโว วชํ รุนฺธติ โคปาลโกฯ ธุโตฺต ธุตฺตชนํ ธนํ ชินาติฯ เอตฺถ จ ‘‘กมนุตฺตรํ รตนวรํ ชินามา’’ติ **ปุณฺณกชาตกปาฬิ** นิทสฺสนํฯ ตตฺถายมโตฺถ ‘‘มยํ ชนินฺทา กตรํ ราชานํ อนุตฺตรํ รตนวรํ ชินามา’’ติฯ อิฏฺฐกาโย ปาการํ จิโนติ วฑฺฒกีฯ อญฺญานิปิ โยเชตพฺพานิฯ

เอตฺถ เกจิ ปุเจฺฉยฺยุํ ‘‘คนฺธกุฏึ ปทกฺขิณํ กโรติ, พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิฯ อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตู’ติ ปโยเคสุ กึ ทฺวิกมฺมกภาโว ลพฺภตี’’ติ? เอตฺถ วุจฺจเต – ‘‘คนฺธกุฏึ ปทกฺขิณํ กโรตี’’ติ เอตฺถ น ลพฺภติ คุณคุณีนํ วเสน คหิตตฺตาฯ ‘‘พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ เอตฺถาปิ น ลพฺภติ ‘‘สรณํ อิติ คจฺฉามี’’ติ **อิติ**สทฺทโลปวเสน วุตฺตตฺตาฯ ตถา หิ **พุทฺธ**นฺติ อุปโยควจนํฯ **สรณ**นฺติ ปจฺจตฺตวจนํฯ ‘‘พุทฺธํ มม สรณํ ปรายณํ, อฆสฺส ตาตา หิตสฺส จ วิธาตา’’ติ อิมินา อธิปฺปาเยน ‘‘ภชามิ เสวามิ พุชฺฌามี’’ติ อโตฺถฯ ‘‘อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตู’’ติ เอตฺถ ปน ทฺวิกมฺมกภาโว ลพฺภตีติ วตฺตโพฺพ ‘‘มํ อิโต ปฏฺฐาย อุปาสกํ ธาเรตู’’ติ อตฺถสมฺภวโต ‘‘สกฺยา โข ปน อมฺพฏฺฐ ราชานํ โอกฺกากํ ปิตามหํ ทหนฺตี’’ติ **ทห**ธาตุปฺปโยเคน สมานตฺตา จ, อธิปฺปายตฺถโต ปน ‘‘มํ ‘อุปาสโก เม อย’นฺติ ธาเรตู’’ติ อโตฺถ สมฺภวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ อการิตานิ ทฺวิกมฺมิกธาตุรูปานิ วิภาวิตานิฯ

อิเจฺจวมเมฺหหิ อาทิโต ปฏฺฐาย ภควโต สาสนตฺถํ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ธาตุโย จ ตํรูปานิ จ ตทนุรูเปหิ นานาปเทหิ นานาอเตฺถหิ นานานเยหิ จ โยเชตฺวา วิภาวิตานิ, เอวํ วิภาเวเนฺตหิปิ อเมฺหหิ ตาสํ สรูปปริเจฺฉโท อตฺถปริเจฺฉโท วา น สกฺกา สพฺพโส วตฺตุํฯ ตทุภยญฺหิ โก สพฺพโส วตฺตุํ สกฺขิสฺสติ อญฺญตฺร อาคมาธิคมสมฺปเนฺนหิ ปภินฺนปฏิสมฺภิเทหิ มหาขีณาสเวหิฯ

อตฺถาติสยยุตฺตาปิ, ธาตู โหนฺติ ยโต ตโตฯ ปโยคโตนุคนฺตพฺพา, อเนกตฺถา หิ ธาตโวฯ

เยเนกตฺถธรา จรนฺติ วิวิธา นาถสฺส ปาเฐ วเร,
เตเนกตฺถธราว โหนฺติ สหิตา นานูปสเคฺคหิเว;
ธาตูนํ ปน เตสมตฺถปรมํ ขีณาสเว ปณฺฑิเต,
วชฺชตฺวา ปฏิสมฺภิทามติยุเต โก สพฺพโส ภณตีติฯ

อิติ นวงฺค สาฎฺฐกเถ ปิฎกตฺตเย พฺยปฺปถคตีสุ วิญฺญูนํ

โกสลฺลตฺถาย กเต สทฺทนีติปฺปกรเณ

สพฺพคณวินิจฺฉโย นาม เอกูนวีสติโม ปริเจฺฉโทฯ

สห รูปวิภาวนาย ธาตุวิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ธาตุมาลา นิฎฺฐิตาฯ